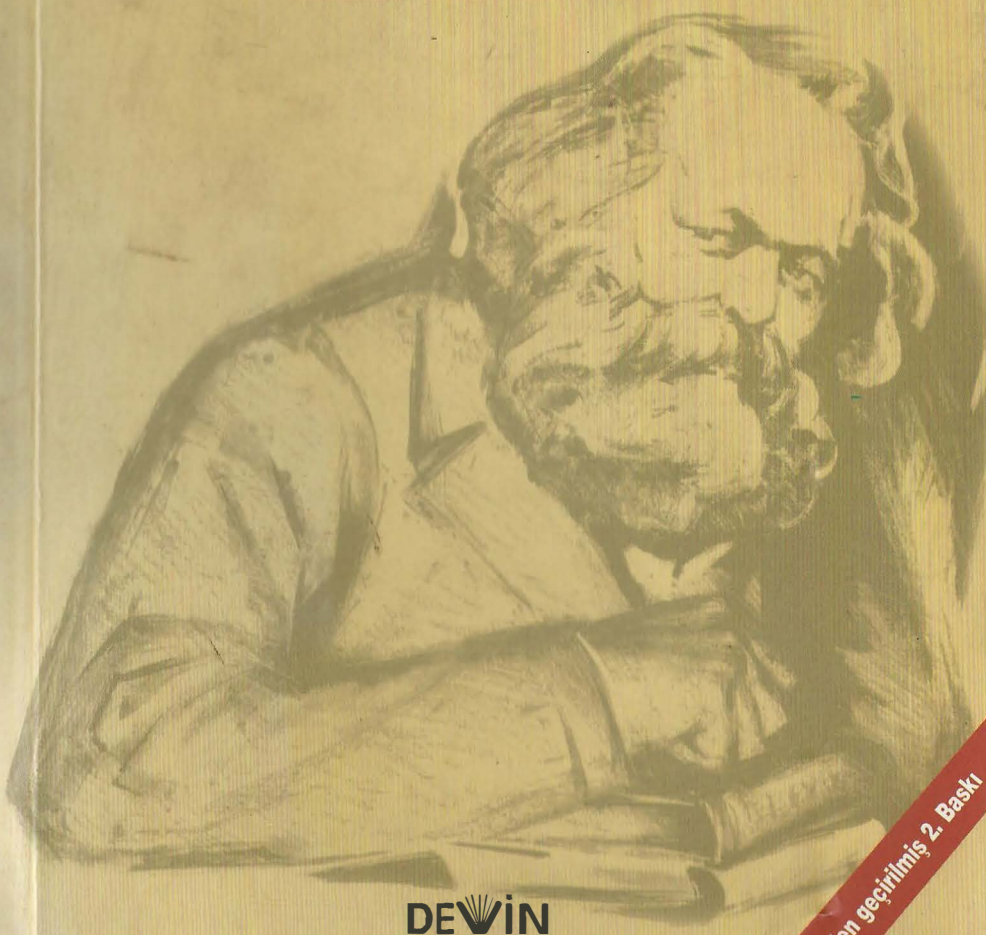
FUAT ERCAN

PARA VE KAPİTALİZM

PARA VE KAPİTALİZM

FUAT ERCAN

DEVİN

Gözden geçirilmiş 2. Baskı

PARA VE KAPİTALİZM

Para ve Kapitalizm

Fuat Ercan

Devin Yayıncılık: 9
Bilim Dizisi 2
Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıttıran
Düzelti: Kıymet Yıldırımer

Devin Kitap Yayın Dağıtım ve Turizm İşletmeciliği Ltd. Şti.
Adres: Devin Yayıncılık Cemal Nadir Sk. Akşam Han No:13/107
Cağaloğlu-İstanbul

Telefon: 0212 522 36 31 Faks: 0212 522 36 32
e-mail devinyayinlari@yahoo.com

Bu Kitap Kitap Matbaası'nda basılmıştır

Copyright© Devin Yayıncılık 2005

Baskı/Tarih

Birinci Baskı: Ceylan Yayıncılık Mayıs 1997

İkinci Baskı: Devin Yayıncılık Nisan 2005

ISBN- 975-6472-13-8

PARA VE KAPİTALİZM

Fuat Ercan

Devin

Fuat Ercan

1964 Sankamış doğumlu. 1986 yılında Marmara Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Siyaset ve Sosyal Bilimler dalında uzmanlık aldı. Londra Üniversitesi SOAS'ta akademik amaçlı İngilizce eğitimi gördü. MÜ İktisat Bölümü'nde "Marksist Para ve Finans Teorisi" üzerine iktisat bilim doktorası yaptı. Yazar, halen MÜ İktisat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Yazarın çeşitli dergilerde kalkınma iktisadı, yöntem, sosyoloji ve ekonomik coğrafya konularında yayınlanmış makaleleri vardır.

Daha önce yayınlanmış eserleri:

* Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme; Osmanlı Toplumu (Yar Yayınları, 1993)

* Kalkınma İktisadı; (Kuram-Eleştiri, Yorum) (Tamer İşgüden ve M. Türkay'la birlikte derleme, Beta Yayınevi, 1995)

* Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik (Sarmal Yayınları, 1996)

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 9
SUNUŞ 17

BÖLÜM-I
SOSYAL VE EKONOMİK BİR OLGU OLARAK
PARANIN ANALİZİ İÇİN YÖNTEMSEL ÇERÇEVE:
DİYALEKTİK ELEŞTİREL REALİZM 25
1. 1. Diyalektik Eleştirel Realizm (DER) 33
Soyutlama 36
Öz-Biçim İlişkisi ve Para 48
Öz-Biçim İlişkisi ve Büyülü Dünyanın Aktörleri 51
Öz-Biçim ve Bütünsellik (Ontolojik ve Epistemolojik Çerçeve) 56
Diyalektik Yöntem ve Öz-Biçim-İlişki Dinamiği 58
Bütünsel Olanın Tekil Disiplinler Aracılığıyla Parçalanması 71
Öz-Biçim-Bütün İlişkileri İçin Epistemolojik Bir Çerçeve 75
Bilgi Üretiminin Açık Sistem İçinde Gerçekleşmesi 82
1. 2. Egemen İktisat Yazınında Para ve Yöntem 85
Egemen İktisat Yazınında Para ve Zaman 100
Yönteme İlişkin Genel Sonuçlar 108

BÖLÜM-II
EGEMEN İKTİSAT OKULLARINDA PARA VE FİNANS:
ELEŞTİREL YENİDEN OKUMA 115
2. 1. Klasik Yazında Para 123
Para ve Değişim; Paranın Varoluş Nedeni ve Temel İşlevi 124
Paranın Nötr ve Değersiz Olduğu Düşüncesi 130
Miktar Teorisi 132
Parasal Denge ve Say Yasası 138
Pasif Finans İlkesi 141
2. 2. Neo-klasik İktisatta Para Analizi 141
Para ve Walrasyan Genel Denge 145

Paranın İşlem Teorisi; I. Fisher 147
A. Marshall'da Para Analizi ve Para Talebinin Önemi 150
Dolaylı Mekanizma ve Kümülatif Süreç; K. Wicksell 153
2. 3. Pre-Keynesyen Parasal Teoriler 159
R. G. Hawtrey ve Parasal Bir Dünya 160
F. Hayek'in Parasal Dünyası 164
D. H. Robertson ve Reel Dünya 168
2. 4. Keynes'in Para Yönlü Ekonomik Analizi 175
Paranın Yeniden Tanımlanması 178
Paranın Önemi 179
Para ve Belirsizlik 180
Reel Dünya Parasal Dünya Ayrımı 181
Para Talebi ve Likidite Tercihi 183
Keynesyen Analizde Finansal Motife Bağlı Para Talebi 187
Kumarhane Ekonomisinde, Finans ve Yatırım Davranışları 190
Keynesyen Analizin Eleştirisi 197
2. 5. Neo-klasik Keynesyen Analiz 198
2. 6. Modern Paracılar ve Friedman'ın Para Analizi 201
2. 7. Rasyonel Beklentiler-Yeni Klasik-İktisat Okulu ve Para 211
Neo-klasik Finansal Piyasa Analizi; Etkin Piyasa Hipotezi 218
2. 8. Post-Keynesyen Ekonomi ve Parasal Teori 222
Belirsizlik ve Reel Tarihsel Zaman Dolayımında Paranın Yeniden Tanımlanması 226
Endojen Para Arzı 230
Yatırımın Finansı ve Firmaların Finansal Davranışları 234
Finansal Yapılar-Kumarhane Ekonomisi ve Finansal Kriz 247
Kumarhane Ekonomisi Ya Da Para Yönetici Kapitalizm 250
Marksist Para Teorisi Açısından Post-Keynesyen Para Teorisinin Eleştirisi 254

BÖLÜM-III

MARKSİST TEORİDE KAPİTALİZM VE PARA 261
3. 1. Tarihsel ve Sosyal Bir Olgu Olarak Değer ve Para 276

3. 2. Paranın Teorik Düzeyde Analizi 282
Değer Biçiminin Diyalektiği; Meta-Biçimi ve Para Biçimi 282
3. 3. Paranın İşlevleri 308
Evrensel Değer Ölçüsü Olarak Para 308
Dolaşım Aracı Olarak Para 312
Para Olarak Para 315
3. 4. Para-Devlet ve Uluslararası Para; Parasal Hiyerarşi 348
3. 5. Paranın Sermaye Birikim Sürecinde Aktif İşlevi; Sermaye Olarak Para 364
3. 6. Kapitalizmde Üretimin Finans Sorunu 378
Faiz Yüklü Sermaye ve Para-Kapitalistleri 383
Sermaye Birikim Sürecinde Kredi Sisteminin İşlevleri 396
Kredi Sistemi-Hisseli Şirketler ve Hayali Sermaye 433
Hayali Sermaye Pazarlama Kurumlan; Borsalar 418
Kredinin/Finansın İkinci Kaynağı; Bankalar ve Banka Sermayesi (Hayali Depozitler) 429
3. 7. Miktar Teorisine Eleştirel Bir Bakış 447
3. 8. Sermaye Birikim Sürecinde Faiz Kavramı 453
Klasik İktisat'ın Reel Değişkenler Dolayımında Tanımladığı Faiz Olgusu 454
Neo-Klasik İktisat; Sermayenin Meşruluk Kazanma Aracı Faiz Kavramı 459
J. M. Keynes; Para ve Beklentiler Dolayımında Faiz Olgusu 473
Marksist Ekonomide Artı-Değerin Paylaşımında Açığa Çıkan Bir Kavram Olarak Faiz Olgusu 479
3. 9. Toplam Süreç Olarak Para ve Sermayenin Üçlü Döngüsü/Para Arz ve Talebi 495

SONUÇ 511
KAYNAKÇA 521

İkinci Baskıya Önsöz

Kentler ve Gözler-I

"Koruluklar içinde yedi gün yürüyüp Bauci'ye giden kişi onu göremez, oysa gelmiştir. Birbirinden oldukça uzakta, yerden yükselen ve bulutların üzerinde gözden kaybolan ince direkler taşır kenti. Yukarıya merdivenlerle çıkılır. Yerde nadiren görülür Bauci sakinleri: Gerekli her şey vardır yukarıda, bu yüzden aşağıya inmemeyi yeğlerler. Dayandığı o uzun flamingo bacakları ve aydınlık günlerde yaprakların üzerine düşen köşeli, dantel bir bölgenin dışında kente ait hiçbir şey değmez yere."

devam edecek.....

(I.Calvino; Görünmez Kentler)

Para ve Kapitalizm'in ikinci baskısı heyecan verici. Ama her yeni baskı, heyecanın yanı sıra bir önceki ile yeni baskı arasında geçen zamanın açığa çıkardığı bir gerilime sahiptir. Yeni baskılar için yazılan önsözlerin temel amacı bu gerilimi bir ölçüde aşmak olsa gerek. İlk baskıdan günümüze geçen kısa zaman aralığı, kitapta işaret edilen bazı noktaların daha bir belirgin biçim almasına neden oldu. Belirgin biçim alma ile birbiriyle ilişkili iki şeyi kastediyorum. Gelişmelerin her ikisi de olumsuz nitelikte.

Para yaşamın her alanını daha bir etki altına alıyor. Bu geliş-

meyle bağlantılı olarak, paranın yaşanan ilişkileri anlamamızı zorlaştıran perde görme işlevi daha da artıyor. Perde işlevinin alternatif çevrelerde de etkin olması üzücü. Sıcak para, spekülatif para ve döviz kuru gibi dolaşım alanı ve parasal kavramlar, içinde yer aldığı ve ilişkide bulunduğu toplumsal sistem ile gerekli bağlantılar kurulmadan analiz ediliyor. Çok daha önemlisi bu kavramlar dolayında gerçeklik tanımlanıyor. Bu tarz analizlerin etkin olduğu bir dönemden geçiyoruz. Bu yöndeki analizlere yöneltilen itirazlar için 'politikanın gerekleri' veya 'anlaşılırlık' yönünde cevaplar veriliyor. Bu tarz cevaplara kaynaklık eden farklı yaklaşımları anlamak olası iken, kendini eleştirel politik ekonomist ya da Marksist olarak tanımlayanların bu tarz çözümlerini kabul etmek mümkün değil. Eleştirel ekonomi politiğin tarihsel birikimini (alternatif kapsayıcı kavramları ya da açıklamaları) sadece teori-soyutlama düzeyine ait araçlar olarak mı göreceğiz? Yoksa bu kavramsal donanımı gerçekliği anlamamızı ve dönüştürmemizi sağlayan araçlar olarak mı düşüneceğiz?

Aslında para ve dolaşım alanı (tüketim-bölüşüm), eleştirel ekonomi politiğin temel tartışma alanlarından biri olmuştur. Tartışmalar sadece kapitalizmde olup-biteni anlamak için değil, ayrıca politik-pratikler üzerinden gerçekleştirilmiştir. K. Marx'ın para kavramına ilişkin zengin-detaylı analizi de, politik-pratikler üzerinden gerçekleşmiştir. 1857-1858 Krizi'ni anlama ve alternatif sunmada etkin olan Proudhoncu analizler, para ve dolayısıyla dolaşım alanı üzerinden bir çerçeve geliştiriyorlar. Proudhon'dan hareketle sorunu anlamaya çalışan A. Darimon "bütün bozukluğu dolaşım ve mübadele" alanına bağlarken para kavramının önemini işaret eder. Çözüm, paranın birikim işlevini ortadan kaldıracak ve dolayısıyla haksız kazançları önleyecek para üzerinden düzenlemelerin yapılması yönündedir. Sorunu da çözümü de dolaşım alanından hareketle açıklamaya çalışan bu tarz

ele alışlara karşılık Marx, özellikle de gazetecilik dönemlerinde edindiği bilgi donanımından hareketle, para olgusunu fetişleştirici yanını işaret etmekle kalmayıp, değer teorisinin temel belirleyenleri olan meta-emek arasındaki gerekli/zorunlu içsel bağlantıları yakalayacaktır. Şu vurgu günümüzdeki Proudhoncu yaklaşımlar için tekrar kullanılabilir: "Genel sorun şudur: Dolaşım aracını -dolaşım sistemini- değiştirmek yoluyla var olan üretim ilişkileri ve ona tekabül eden dolaşım ilişkileri kökünden değiştirilebilir mi? İkinci soru: Var olan üretim ilişkilerine ve onlara bağlı olan toplumsal ilişkilere dokunmadan dolaşımda böyle bir değiştirme işlemine kalkışılabilir mi?" (Marx, 1979, 190).

Ne yazık ki Marx'ın eleştirdiği bu "eksiklik" ya da "zayıflıklar" günümüzde çok daha gelişmiş ve egemen bir hal almıştır. Sıcak para, paranın uluslararası serbest dolaşımı ve benzeri parasal olgular dolayında sorunlar açıklanırken, sorunların çözümü için de merkezi siyasi karar alıcıların parasal değişkenlere müdahaleleri üzerinde duruluyor. Bu tarz analizler sadece anlama değil, değişimin de yönelimini gösteriyor.

Marx'ın çözümlemesinde, para kavramının gerçekliği örten özelliğinin ters-yüz edilerek, gerçekliği anlamamızı kolaylaştıran bir kavrama dönüştürüldüğünü görüyoruz. Para kavramını önemli kılan şeyin, bizzat paranın kendisi değil, paranın ilişki içinde olduğu ve gerçekliği tamamlayan diğer değişkenler olduğunu işaret etmek gerekiyor. Paranın kapitalist toplumdaki önemi bizzat bu bağlantılardan kaynaklanır. Bu ifadenin açılımı bizi sadece gerçekliği anlamaya götürmez, daha da önemlisi anlaşılan gerçekliğin dönüştürülmesine ait ipuçları da verir. Paranın para olarak önemi, tarihsel-toplumsal ilişkiler sistemi olarak kapitalizmi tanımlayan emek ve meta gibi diğer değişkenlerle bağlantılarından kaynaklanır. Bu anlamda para kavramı, emek ve meta arasındaki ilişkileri açığa çıkardığı ölçüde önem kazanır.

Kapitalizmin yapı taşları olarak para-meta ve emek ve bu unsurlar arasındaki çoğul işleyişin sonucu olarak "sermaye", teorik/pratik alanın tanımlanması için temel uğraklar oluyor. Sermaye bu anlamda hem para, hem emek, hem de metadır. Ama tek başına ne para, ne meta, ne de emektir. Daha başka bir ifadeyle, sermaye, hem fiziksel hem de fiziksel olmayandır. Ama her durumda sermaye, gerek meta ve gerekse para biçiminde emek üzerinden, emekle birlikte yaşam bulur. Bir başka ifade ile, sermayenin sermaye olması için emek-meta ve para formlarından/ uğraklarından geçmesi gerekiyor. Sermaye bu uğraklar sonucu var olan ve yaratılan değerdir ve işaret edilen uğrakların potansiyel ve aktifleşmesi için para oldukça önemli işlevler üstlenir. Paranın (minor olanı) diğer minor olanlarla (emek-meta ama özellikle emek) bağlantısını kurmadan anlamamız olası değil, ama aynı şekilde bu değişkenler (minorlar) arasındaki ilişkiyi ise genel olandan (genel olmanın kaynakları minorlar olsa bile) yani sermayeden bağımsız anlamamız olası değildir. Sermaye oluşumu, farklı uğrakların organize oluşu ile gerçekleşir. Organize olma hali her zaman bir dizi öznel ve nesnel konumları işaret eder. Para olgusu iyi analiz edildiğinde, nesnel olanla öznel olanlar arasındaki ilişkileri açığa çıkarır. Oysa para olgusu, özellikle genel geçer iktisat ya da Marksizmi iktisada indirgeyenler açısından hep nesnel yönü ile analiz edilir. Para, ilişkide bulunduğu meta ve emekle birlikte, sermaye birikimini olanaklı kıldığı ölçüde, özne ve nesne olma hallerini de açığa çıkarır. Nesnelleştirmeyi gerçekleştiren özneyi işaret ettiğimizde, farklı işlevleri üstlenen kapitalistlerle yüzleşmiş oluruz. Özneyi belirleme, bizleri nesnelleştiren süreci deşifre etmenin bir aşaması iken, bu aşama aynı zamanda alternatif özne oluşumlarını da açığa çıkarmak için gerekli ve hatta zorunludur. Alternatif her çözümlemenin mutlaka ama mutlaka nesnel olanı yakaladığı anda, ondaki

öznel konumları da açığa çıkarması gerekir. Özne-yapı yönelimli egemenlik sürecin zorunlu uğrakları olan emek-meta ve para, aynı zamanda egemen olanın etkin olduğu alanlardır. Bu alanların her birini anlama süreci, aynı zamanda alternatif öznelerin oluşturulma sürecinin önünü açar. Geleneksel tek yönlü ve doğrusal nedensellik bu anlamda doğruları işaret etse bile, yetersiz ve eksik kalıyor. Sadece anlamak/açıklamak için değil dönüştürmek-değiştirmek için de yetersiz kalıyor. Kapitalizmi tanımlayan tekil değişkenler ile bu değişkenlerin tekil olarak sermaye ya da kapitalizmle olan ilişkisi tek yönlü ve doğrusal bir ilişki içinde anlaşılamaz. Kapitalizmin var oluşu için gerekli olan her öğe, ancak, kendi nesnel/öznel var oluşu ile kapitalizmin genel var oluşu dolayında analiz edilebilir. Bu anlamda haydi doğrudan derdimizi işaret edelim, kapitalizmi sadece benzerlikler değil, farklılıkları ve kendine özgüllükleri ile birlikte anlayabiliriz. Benzerlikler ve farklılıklar arasındaki çoğul ilişkiyi, bu ilişkiler arası içsel bağlantıları anlama aracımız ise 'değer teorisidir'. Değer teorisi sadece gerçekliği anlama aracı değil, gerçeklikte var olan bir şeydir. Bu anlamda emek, para ve meta arasındaki ilişkilerin kurucu unsuru olarak 'değer' ya da 'artı-değer', emek-meta ve para arasındaki ilişkilerin yapıcı unsurudur. Değer teorisi, anlama aracı olduğu kadar, politik bir dizi ifadenin de kaynağıdır. Değer teorisi kapitalist toplumdaki toplumsal zenginliğin yaratılmasının zorunlu uğrakları olan emek, meta ve para arasındaki çoğul ilişkiyi göstermekle kalmaz, bu gösterme çabası aynı zamanda sömürü ve egemenlik tarzlarının da anlaşılmasına olanak sağlar. Sürecin tarafları (özneleri), baskı altına alan ile baskı altına alınan nesnelleştirilmiş özneleri işaret eder. Belirleyici olan ve nesnel olanın inşasını sağlayan güçlerle (sermayedarlar), bu güçlerin nesnelleştirdiği işçiler sürecin temel yönelimini belirler. Taraflar arasındaki bu ilişkiler sürecin temel çelişkisini ve çeliş-

kinin çözülmesi için gerekli özneleri de işaret eder. Ama yukarıda işaret ettiğimiz gibi, sürecin yapısal bir hal alması için meta, emek ve para uğraklan özel bir önem taşıyor. Bunun anlamı kapitalist toplumda değerin yaratıldığı ayrıcalıklı alanın üretim süreci olmasıyla birlikte, bu sürecin gerçek anlamda yaratılmış olması için para ve meta uğraklarındaki yolculuğun tamamlaması gerekir. Öyle ki bu uğraklar, birikimin gelişmesi ve ulaştığı aşamayla ilgili olarak, bazen (özellikle kriz anlarında) emek-üretim uğrağından çok daha fazla önem kazanır, ya da öyle algılanır. Bu uğrakların daha somut dile gelişi her zaman için "para" olgusunu ve gerçekliği öne çıkarır. Burada gözardı edilen bir durumu işaret etmek gerekir, emekçiden çekilip alınan emek-gücü de bir meta olduğu için, bu aşama emek-gücü için özel bir önem taşır. Bu vurgu, bize kapitalist toplumda gelişmenin ulaştığı aşamalara bağlı olarak üretim, ya da emek ile dolaşım, yani bölüşüm ve tüketim arasında çoğul, çok belirlenimli bir dizi nedensellik bağlantısının kurulmasının gerekliliğini gösteriyor.

Bu çalışmanın temel yönelimi yukarıda işaret edilen bağlantıları para dolayında açıklamaktı. Ama ilk baskıdan şimdiye kadar geçen zaman, kitapta eksik olan bir boyutu görmemi sağladı. O da para olgusunun nesnel süreçlerle bağlantısı üzerinde yoğunlaşırken, öznel boyutunun fazla gözardı edilmesidir. Para, yukarıda işaret edilen işlevler içinde sadece bir uğrak işi görmüyor, tüm uğraklara ulaşma tarzını da belirliyor. Aslında tüm bu uğraklar arası bağlantıların bizzat kendisi, egemen, baskıcı özne/sınıfların egemenliğini sağlamanın aracı da oluyor. Sermaye birikim sürecinde para, egemen sınıfın temel araçlarından birine dönüşüyor. Yukarıdaki ısrarlı açıklamalar bu eksikliği gidermeye yönelik. Eksikliği tekrarlar içeren bu açıklamalarla gidermek kuşkusuz olası değil. Ama içsel tutarlılığı belirli bir dönemin düşünce tarzınca biçimlenmiş bir çalışmayı, yeniden farklı bir göz-

le yazmak oldukça zor. Bu zorlu yolu seçemediğimi belirtmem gerekiyor.

Bu baskıda çalışmanın ilk baskısında gerçekleştirilmeyen editörlük işine epey zaman ayırdık. Özellikle çalışmayı yeniden basma heyecanını bana yaşatan sevgili Hakan Tanıttıran'ın emek ve desteği ile bu eksikliği giderdik. Ama hepsi bu kadar....

Fuat Ercan
2005-Sarıyer

KENTLER VE GÖZLER-II

"Bauci sakinleri ile ilgili üç varsayım var: Dünya'dan nefret ettikleri; ya da onu her türlü temastan kaçınacak kadar saydıkları; Dünya'yı kendilerinden önceki halleriyle sevdikleri ve de dürbün ve teleskoplarını aşağıya çevirip kendi yokluklarını hayranlıkla seyrederek, tek tek her yaprağı, her taşı, her karıncasıyla, bıkıp usanmadan onu inceledikleri"
(I. Calvino; Görünmez Kentler)

Sunuş

Kapitalizmin tarihsel gelişim süreci, *sonuçların nedenler* üzerinde egemen olduğu bir yanılsamalar tarihidir. Yanılsamanın bir biri üzerinde farklı biçimlerde etkisi olan iki önemli nedeni vardır. İlk neden kapitalizmin *nesnel* işleyiş biçimidir. Toplumsal olanın her geçen gün meta ilişkileri aracılığıyla sürekli olarak yeniden kurgulanması, toplumsal ilişkileri meta ilişkilerine çevirerek yaşanan canlı süreçleri anlamamızı zorlaştırır. Kapitalist toplumsal ilişkileri tanımlayan bu nesnel özellik, diğer taraftan süre gelen kapitalist ilişkiler içinde belirli bir sınıf ve kesimin çıkarlarının devam etmesini kolaylaştırdığı ölçüde de sınıflar arası güç ilişkilerinin merkezinde yer alır. Sınıflar arası güç ilişkilerinin üzerinde yükseldiği bu nesnel mekanizma, aynı zamanda sınıflar arası ilişkinin sübjektif yönelimini belirler. Sistemin bütünsel algılanmasını önleyen ve bu anlamda öznel çıkarları temsil eden bu analizler, bir dizi yöntemin gelişmesine neden olmuştur. Öz ile biçim arası diyalektiği birbirinden kopartacak *aşırı ampirizm* ya da *içeriksiz soyutlamalara* dayalı yöntem-

ler, sonuçların nedenler üzerinde egemen olduğu bir açıklama biçiminin varlığına neden olur. Tam da bu nokta da "Oscar Wilde'ın vurguladığı *"her şeyin fiyatı biliniyor ama değeri bilinmiyor"* sözü anlam kazanıyor. Kapitalist toplumsal ilişkilerin temelinde, üretim sürecinde yaratılan *değer* yatmasına rağmen, gerek günlük yaşam pratiklerimiz de gerekse uzmanlaşmış analiz biçimlerinde *değer* sorunu bir tarafa bırakılarak metaların fiyatlarına bakılmıyor. Metaların değeri yerine fiyatları üzerinde uğraşma, bu anlamda sadece kapitalizme içkin olan değer ilişkilerinin nesnel dinamiklerini göz ardı etmemize neden olmakla kalmaz, aynı zamanda değer ilişkilerine içkin olan öznel çıkarları da gizler. Tam da burada, değerler ile fiyatlar arası bir yerde duran *para* kavramı stratejik bir önem kazanır. Para, değer ilişkilerini belirli niceliklere dönüştürerek (fiyatlara) bir köprü işlevi görür. Para bu noktada nesnel olanla öznel olan arasında köprü işlevi görür. Üretim ile dolaşım arasında kurulması gereken ilişkilere aracılık eder. Toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin hem kurucusu (ücret ilişkisi) hem de bu ilişkilerin açık ve seçik algılanmasını zorlaştıran bir işlev üstlenir. Diğer yandan para soyutlamanın en üst noktasında *emek* demektir. Para yine aynı soyutlama düzeyinde, sınıflar arası çıkar ilişkilerinin/çelişkilerinin ulaştığı en soyut biçimini ifade etmektedir. Para kavramının öznel olanla nesnel olan arasındaki köprü işlevi, ancak devletin varlığında anlam kazanır. Daha açık ifade edersek, para sadece ekonomik bir değişken olmayıp, aynı zamanda toplumu oluşturan bireylerin zihinlerinde oluşturulan ve güven unsurunu içinde taşıyan psikolojik bir ortak kabulün ürünüdür. Bu açıdan da para toplumsal olduğu kadarıyla, psikolojik bir olgudurda. Paranın zihinsel yapılar açısından kabul edilebilirliğinin şartlarını ise devlet sağlar. Devlet tarafından yaratılan güven, kitlelerin genel kabulünü aldıktan sonra, para sadece nesne ile özne arasında ilişkinin kurulmasını sağlayan bir araç olmaktan çıkıp, kapitalist ilişkilerin temelinde yatan mül-

kiyet ilişkilerinde de belirleyici bir önem kazanır. Para bu anlamda kapitalist mülkiyet ilişkilerinin de en soyut ifadesidir. Bireysel mülkiyetlerin sermaye birikim sürecinde para biçimine dönüştürülmesi, bir yandan varolan kârlılık koşullarının hızla tüketilmesine olanak verirken, diğer yandan sermaye birikim sürecinde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının temel katalizörü olarak çalışır. Sermaye birikim sürecinde, paranın mülkiyet ilişkilerinin en soyut biçimi olarak açığa çıkması bir başka gerçeği, kapitalist ekonominin özünde *parasal bir ekonomi* olduğu gerçeğini açığa çıkartır. Üretim sürecinin, yani değer yaratma sürecinin başlaması için girişimci kapitalistin bireysel mülkiyetinin para biçimine dönüşmesi gerekiyor. Para-sermayesi olarak tanıladığımız bu dönüşüm, bireysel sermaye açısından üretimi başlatmak için yeterli olmadığında, üretim sürecinin ya da dolaşım aşamasında ticari sürecin devamlılığı için gerekli olan paranın özel bir meta haline gelmesine neden olur. Bu dönüşüm ise kapitalist para ekonomisinin bir başka özelliği olan *borç ekonomisi* gerçeğini açığa çıkarır. Kurumsal olarak borç ilişkilerinin direkt ya da dolaylı olarak açığa çıktığı *bankalar ve borsalar* kapitalizmin gelişim süreci içinde stratejik kurumlara dönüşür.

Para G. Simmel'in anlamlı bir şekilde belirttiği gibi; günümüzde varoluşun bütün biçimleri, insanların diğer insanlarla ilişkileri, nesnel kültür gerçek rengini paradan alır. Para modern yaşam biçiminin nesnelliğini işaret ettiği ölçüde *toplumsal*, bireysel süreçlerde güven unsuru dolayımında genel kabul gördüğü ölçüde *psikolojik* ve her iki nedenden dolayı güç ilişkilerinin açığa çıkış biçimi olduğu ölçüde *politik* bir kavramdır. Üretimin başlaması ve üretim sonrası mülkiyet ilişkileri açısından ele alındığında ise, para ekonomik bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Para olgusu, tüm bu vurgulardan da anlaşılacağı gibi sadece iktisat disiplinin egemenlik alanına bırakılamayacak ölçüde önemli bir kavramdır. Anlaşılacağı gibi iktisat disiplinin egemenliğine bırakılamayacak kavram, aynı zaman-

da psikoloji ya da sosyolojinin de egemenliğine bırakılamaz. Para kavramı diğer sosyal olgular gibi, ancak içinde gerçek kimliğine kavuştuğu sosyal ilişkiler toplamı çerçevesinde ele alındığında anlam kazanır. Para olgusunun bilgisine bu biçimde ulaşılmadığında para başka çok daha önemli bir işlev daha yüklenir. Para kavramı süregelen toplumsal ilişkilerin önüne bir tül çekerek bu ilişkileri görmememize ve analiz edememize neden olur. Yukarıda verdiğimiz anlamda, süregelen ilişkileri ters yüz ederek nedenle sonucu birbirine karıştırmamıza yol açar. Oysa aynı para kavramı, uygun yöntem ve araçlarla ele alındığında, kapitalist ilişkilerin detaylı analizi için bir dizi olanağı içinde taşır. Para kavramı kapitalist toplumsal ilişkileri analiz ederken, kapitalist ilişkilerin açığa çıkış *biçimi* ile onun özü arasındaki ilişkileri kavramamız gerektiğini ve bu yönüyle de ne özün biçime feda edileceği, ne de biçimin öze feda edilebileceği yönünde yönteme ilişkin önemli bir gerçeği açığa çıkartır.

Tüm bu vurgular, para ve sermaye hareketlerinin önem kazandığı 1970'lerin anlaşılması için özel bir önem taşıyor. Günümüze kadar süregelen ele alışlar nedenlerden daha çok sonuçlar üzerinde durmuştur. Para kavramı adeta ekonomik ilişkilerde açığa çıkan kriz eğilimlerinin tek sorumlusu olarak tanımlanmış, para kavramı ile ilişkili *borsa, banka* gibi kurumlar, ya da parayla ilişkili *faiz, banka sermayesi, rantiyer* gibi kavramlar, ilişkiler toplamı içinde ne anlama geldiği üzerinde düşünmeden sadece kısmi analizler ile geçiştirilmiştir. Bu tarz analiz ve yaklaşımlar yukarıda vurguladığımız kapitalizme özgü nesnel ve öznel süreçlerin işlediğini gösteriyor. Her iki sürecin anlamlı bir şekilde deşifre edilmesi için eleştirel bir analize gerek vardır. Eleştirel analiz ilk etapta para ilişkilerinin de içinde yer aldığı toplumsal ilişkiler sistemini, yani kapitalist ilişkileri tanımlayan öze ilişkin mekanizmaları açığa çıkarmayı gerektirir. Öze ilişkin analiz, sorunun içsel dinamiklerini açığa çıkardığı ölçüde günlük yaşantıyı anlamamız için gerekli kavramsal donanı-

ma ulaşmamıza olanak sağlar. Tarihsel süreç ve yaşanan toplumsal ilişkiler kavramsal düzeyde ele alındığında, para kavramının kapitalist topluma içkin bir kavram olduğunu ve bütünsel işleyiş içinde *emek-değer* teorinin varlığında anlam kazanır. Kapitalizmi anlama yönünde eleştirel bir çerçeve sunan emek-değer teorisi, gerek Marx'ı eleştirenler (ya da Marx aracılığıyla emek-değer teorisini eleştirenler) gerekse bizzat kendilerini Marksist kabul ederek Marksist teoriye katkıda bulunduğunu düşünenler tarafından sadece meta kavramını temel alarak eleştirmeye ya da geliştirmeye yönelmişlerdir. Marx'ın emek-değer teorisi ve böylece kapitalist toplumsal ilişkiler para kavramına referans yapılmadan anlaşılması mümkün değildir. Marx'ın değer teorisi aynı zamanda para, emek ve meta teorisidir. Metaların üzerlerinde taşıdıkları artı-değer, gerçek anlamda para kavramıyla açığa çıkar. Yine kapitalist topluma özgü olan *sermaye birikimi* de meta ile para arasındaki dinamik/diyalektik ilişki sonucunda sosyalleşir. Biraz abartılı bir vurgu ile dile getirecek olursak, Marx'ın teorik çerçevesinden parayı çektiğimizde Marx'ı klasik iktisattan ayırt eden en önemli değişkeni de elinden çekip almış oluruz. Bu çalışmanın temel amacı Marx'ın değer teorik çerçevesinden çekilip alınan para kavramını yeniden onun teorik çerçevesine katmaktır. Bu çaba kapitalist toplumsal ilişkiler toplamını anlamamız için özel bir önem taşıyor. Bu amacı gerçekleştirmek için kapitalizmden hareketle parayı tanımlama yerine, para kavramından hareketle kapitalizmi anlamaya çalıştık.

Çalışmanın **ilk bölümünde** para kavramının analizi için uygulanması gereken yöntem, kapitalizme ilişkin sosyal olgunun bilgisine ulaşmak için bir epistemoloji ve bu epistemolojinin de üzerinde yükseldiği ilişkisel ontoloji, *diyalektik eleştirel realizm* diye tanımladığımız bir yöntem/epistemoloji hakkında bilgileri içeriyor.

Çalışmanın **ikinci bölümünde** para kavramının iktisat disiplini içinde nasıl ele alındığını detaylandırarak vermeye çalıştım. Bu bö-

lümde nesnel süreci anlamaya çalışan teorik yaklaşımların, öznel sınıf çıkarları ile nasıl çakıştığı ve para kavramının analizinde genel geçer iktisat anlayışının neden yetersiz kaldığı yönünde eleştirel bir yeniden okuma yapılıyor. Bu bölüm diğer yandan üniversitelerde iktisat, para-banka gibi dersler alan öğrencileri için yararlı olacağını düşünüyorum. Para olgusunu reel süreçlerden soyutlayarak ele alan iktisat disiplini, bu haliyle yaşanan süreci anlamaya çalışan insanlara yardımcı olmanın ötesinde, yaşanan süreci anlamayı zorlaştıran bir işlev yüklenmiştir. Öğrenciler okulu bitirdikten sonra uzman kabul edildikleri ve bu anlamda da belirli bir statüye sahip oldukları ölçüde, sorun daha da büyüyor. İkinci bölüm genel geçer iktisat anlayışının detaylı bilgisini sunabildiği oranda, üçüncü bölümde ele alarak geliştirdiğimiz anlama/açıklama kaygısının neden alternatif olduğu hakkında da yeteri kadar bilgi vereceği için özel bir önem taşıyor. **Üçüncü bölüm** genel olarak para kavramının kapitalist toplum açısından ne anlama geldiği, ne gibi işlevler yüklendiği yönündeki ele alışlardan hareketle, sermaye birikim sürecinde paranın çoğullaşan işlevleri veriliyor. Bu bölümde paranın tarihsel bir olgu olarak tamamen kapitalizme özgü dinamiklerle bütünleşerek farklılaşması, hem tarihsel hem de teorik olarak açıklanmıştır. Para kavramından hareketle, meta ve sermaye birikim süreci analiz edilmiştir. Bu bölümde geliştirilen teorik çerçeve, günümüzde telâffuz edilen borsa, banka sermayesi gibi kavram ve ilişkilerin farklı bir perspektiften analizine olanak sağlamakta.

Okurlara ulaşmak için hazırlanan her çalışmanın öyküsü yazar için son noktayı koyduğu anda biterken, artık yazardan özgürleşen metin için ise yeni bir yaşam başlar. Okur sayısınca çoğullaşan çalışmanın anlamlı olduğu an, çoğullaşan metin yazarı tehdit edecek, rahatsız edecek boyuta varmasıdır. Çalışma yazarını rahatsız ettiği andan itibaren, yazar için çalışmanın sona ermiş ömrü zenginleşerek yeniden başlar ve işte tam da bu nokta da okur-yazar ilişkisi

gerçek anlamda kurulmuş olur. Umarım bu çalışmada sonuçta beni rahatsız edecek bir noktaya gelir.

Her çalışma bir dizi zorluklara rağmen gerçekleşir. Ülkemizde süregelen akademik yazım ile geniş kitleler arası gerekli bağlantı noktalarının yetersiz oluşu, geniş okur kitlesine ulaşmak isteyen ama diğer yandan akademik kaygıları yaşayan insan için tam anlamıyla zorlu bir süreçtir. Her an iki farklı gerçekliğin tedirginliğini yaşamak, çalışmanın sistematik bütünü üzerinde anlamlı kırılmalara neden oluyor. Bilimsel bilginin amacı, bilgiye ulaşma yol ve biçimleri ile ulaşılan bilgiyi eşitlikçi paylaşma olduğu sürece bu gerilimin en aza indirilmesi gerekiyor. Bunun anlamı teorik süreci ve teorinin kendisini vulgerleştirmek olmadığı gibi, teoriye ulaşma yollarını ve teorinin kendisini de mitleştirmek ve kendine özgü bir dizge yaratmak anlamına da gelmiyor.

Fuat Ercan
Erenköy/1997

1

SOSYAL VE EKONOMİK BİR OLGU OLARAK PARANIN ANALİZİ İÇİN YÖNTEMSEL ÇERÇEVE: DİYALEKTİK ELEŞTİREL REALİZM

Giriş

Kapitalizmde para sadece bir simge değildir, kapitalizm tümüyle parasal bir ekonomi üzerinde yükselir. Neredeyse paranın olmadığı ekonomik bir aktivite yoktur. Mallar, hizmetler, kişisel yeteneklerimiz parasal kavramlar içinde ifade edilir. Üretimin başlangıcında gerekli emek gücünün, araç gereçlerin temini ve daha sonra üretim sürecinde yaratılan değerlerin realizasyonu bir adım daha atarsak üretilen mallarının tüketimi, tüm bu aşamalarda para oldukça önemli işlevler yüklenmiştir. Para, kapitalist ekonomi ile tanımlanan sınırlı alanın ötesinde kapitalist toplumsal ilişkilerin kesiştiği bir alanda varolur. Marx'ın açıkça vurguladığı gibi *"Para bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse"*. Marx'ın para ile ilgili bu açık önermesinin anlaşılması için, paranın kapitalist toplumsal ilişkiler içinde ele alınması gerekiyor. "Bir üretimin toplumsal ilişkisinin, bireylerin dışında mevcut olan bir nesne biçiminde ortaya çıkması" ve "bu bireylerin toplumsal hayatlarının üretimi süreci içinde aralarında kurdukları belirli ilişkilerin, bir nesnenin özgül nitelikleri gibi görünmesi olgusu" bu haya-

li olmayıp, gerçeğin ta kendisi olan bir aldanmadır. Bu aldanma ise, değişim değeri yaratan emeğin bütün toplumsal biçimlerini nitelendirir. Bu, "parada, metadan yalnızca biraz daha göze çarpar şekilde ortaya çıkar" (Marx, 1979b, 72) Marx, günümüzde de hala sürmekte olan para sorununun ele alınmasında yapılan temel bir eksikliği gözler önüne seriyor: "Para sisteminin bütün yanıltmaları, belirli özellikleri olan doğal bir nesne biçiminde paranın, bir *üretimin toplumsal ilişkisini temsil ettiğini gözden kaçırmamızdan ileri gelmektedir* (Marx, 1979b, 55, vurgular bana ait). Paranın sosyal ilişkiler içine girmesi ve değişim ilişkilerinin öneminin artması, ile birlikte ele alınması gerekiyor. Değişim ilişkileri ve para günü birlik sosyal ilişkilerinin bir miktar para ile bir diğer miktar paranın birbiri ile değişimi olarak görülür. Bu görünüm sosyal ilişkiler üzerine bir örtü çeker, bu örtü toplumsal yapının bütünsel işleyişi ve ilişki biçim ve yapılarını anlamamızı iyice zorlaştırır. Marx'ın yorumlarından hareket eden A. Lipietz, ekonomide gözlemlenen ilişkiler olarak fiyatlar ve gelirlerin *parasal* terimlerle açıklandığını belirttikten sonra, bu dünyayı "**büyülü bir dünya**" (enchanted world) olarak tanımlamıştır (Lipietz, 1985, 5). Gerçekten de büyülü dünya olarak adlandırılan bu gerçeklik alanında para, diğer kavram ve gerçekliklerden oldukça farklı bir yer işgal eder, *para bir hokkabaz gibi* (kavram E.Altvater'e aittir) nesnel olanla öznel olanının[1], içsel olanla dışsal olanın, tekil olanla, bütünselin ve daha da önemlisi soyut olanla somut

---

1) Georg Simmel'in *Philosophy of Money* adlı çalışmasında para öznel olanı nesnelleştiren, nesnel olanı ise öznelleştiren bir araç olarak ele alınmıştır. Simmel paranın öznel/bireysele ilişkin alanın değerler alanının göreceliliğini nesnelleştirdiğini belirtmiştir. Bu anlamda da para, "soyut değer olarak" tanımlanacağı gibi "görülebilir bir nesne" (visible object) olarak da ele alınabilir. Bak; Simmel (1991,120). Diğer yandan Hegel, el yazılarında da para ile ilgili tanımda; "şeylerin değeri ihtiyaçlara bağlı olarak çok çeşitli olabilir, fakat ne zaman ki biri değerde var olan spesifik değil de soyut olanın ne olduğunu açıklamaya kalksa bu paradır. Para şeylerin tümünün temsilcisidir" (Hegel'den aktaran Eldred ve Hanlon,1981, 56-57). Hegel'in para ile ilişkili analizi ve bu analizin Marx'ın analizi ile paralellikleri için bak; H. G. Backhaus (1992).

olanın kesiştiği bir yerde yer alır.[2] Bu çerçeve içinde Marx'ın analizini önemli kılan unsur, *onun kapitalizmi tanımlayan belirleyici değişken olan değer biçimlerinin analizini yaparken, değer biçimlerinin basit biçimi olan meta ile daha gelişmiş biçimi olan para arasında gerekli içsel bağlantıları kurması ve böylece parayı, tikel olanla evrensel olanın, soyut olanla somut olanın dinamikleri doğrultusunda tanımlamasıdır.* Reuten'in doğru bir şekilde tespit ettiği gibi, Marksist ekonomide para, teorinin soyut düzeyinde analiz edilir (Reuten, 1988, 121). Bu soyut düzeyi ise Marx'ın *emek-değer teorisi* ile *değer biçimleri teorisini* oluşturur. Böylece Marx için para ancak metaların değer ilişkileri dolayımında tanımlanabilir (Likitkijsambon, 1995, 82).[3] Marx'ın ekonomik analizi, ekonomik olgular arasında varolan içsel ilişkilerin açığa çıkartılması için doğrudan gözlenebilir olanla (meta ya da para), doğrudan gözlenemeyen değişkenlerin birbiriyle bağlantılarını kurarak ele alınır. Bilimsel bilgiye ulaşmak için yöntemsel bir dizi yol ve araç kullanmanın gerekliliğine işaret edilir. Bu anlamda paranın gerçekçi analizi, ancak olguların kendilerini açığa çıkardığı biçimleri ile özleri, bütünsel yapılarla mekanizmaları ve günü birlik olguları çerçeveleyecek bir teorik çabanın varlığını gerekli kılar. Bu teorik çaba, para ile ilgili bilgiye ulaşmak, bu bilgiyi üretmek için sistematik bir süreç ve uygun kavramsal donanımın gerekliliğini işaret eder. Para olgusunun anlaşılabilir kılınması, bu anlamda belirli bir *yöntemsel* çabayı gerektirir. Sistematik bir yöntemle soruna yaklaşılmadığında, para en çok tanımlanan biçimi ile

2) Nesne ve özne olarak para, aynı zamanda hem benzer hem de benzer değildirler. Bu yöndeki vurgu toplum için Adorno tarafından yapılmıştır ve bu tarz bir çerçeve H. G. Backhaus tarafından geliştirilmiştir (Backhaus,1992).

3) Hiç kuşkusuz Marx'ın para analizi için başvurduğu meta formu ile değer arası ilişkiler son dönem Marksist ele alışlarda büyük teorik çatışmaların varlığına neden olmuştur, analiz için değeri öne alan ele alışlar (Cartelier,1991) ya da meta biçimini öne alan çalışmalar (Reuten, 1988) ya da Hegelyen okumalar (Eldred ve Hanlon, 1981), Schumpeteryan (Bellofiore, 1985) ya da Ortodoks yeniden okumalar Marksist para analizi için oldukça zengin bir yazının geleceğini işaret etmekte.

değişim sürecini "kolaylaştırmak için dışarıdan ithal edilmiş" *teknik bir araç* konumuna düşer (Marx, 1979b, 63). Paranın sadece mübadele sürecinin teknik bir aracı olarak tanımlanması, beraberinde kapitalist ekonomide daha soyut bir kategori olan sermaye sorununun analizinde ekonomi disiplinini daha da olumsuz bir noktaya taşır. Büyülü dünyanın hokkabazı olan para ile sermaye arasındaki ilişkinin, toplumsal ilişkiler dolayımında bütünsel bir süreç olarak ele alınmadığında, iktisatçıların içine düştüğü durum karşısında Marx; "Biraz önce ellerinde tuttuklarını sandıkları nesnenin (paranın, y.n), kendilerine birden bire toplumsal ilişki olarak göründüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edercesine nesne biçiminde" karşılarına çıktığını söyler (Marx, 1979b, 55). Para bu yönleriyle iki yüzlü Tanrı Janus gibi, hem bir nesne hem de bir toplumsal ilişki ve dolayısıyla öznel yönü ile ele alınabilir. Onun bir yüzü öze ilişkin süreçlerle ilişkili iken, diğer yüzü ise günü birlik yaşantımızda gözlemlenen aktüel varoluşa yöneliktir.[4] Her iki yüzünü anlamadan parayı ve paranın yarattığı büyülü dünyayı anlamamız imkansız hale gelir. Paraya ilişkin çözümlemeyi, üç farklı düzeyde yürütmesi gerektiriyor;

- ilki, hiç kuşkusuz bu büyü perdesinin arkasına geçebilmek, (öze ilişkin dinamiği yakalamak);
- ikincisi ise bu büyü ile kendilerini tanımlayan ekonomik aktörlerin davranışlarını analiz etmek (yüzeye vuran ilişki biçimleri);
- ve son olarak, dinamik bir süreç olarak yüzeyde görünen ilişki biçimleri (Janus'un bir yüzü) ile bu ilişki biçimlerinin bağlı olduğu yapısal özelliklerin (Janus'un diğer yüzü) aynı bütünsel sürecin ürünü olduğunu göstermek ve sonuçta bu üç etkinliğin teorik açıdan inşası gerekiyor.

4) Özellikle son dönemde bu yöndeki Marksist teoride parayı neredeyse öze ilişkin özü tanımlayan bir olgu olarak ele alma eğiliminin (Eldred ve Hanlon, 1981 ya da Cartelier, 1991) ya da paranın Marksist iktisatta önemli bir yeri olmadığı yönünde yapılan vurguların gerçeğin sadece bir yönü üzerinde ısrar etmeleri nedeni ile eleştirilmesi gerekiyor.

G. Simmel'in sübjektif yönelimli analizinin[5] dışında varolan para teorilerinin hiç birinin yukarıda sıraladığımız yöntem ve teorik çerçeveyi sunamadığını göstermeye çalışacağız.

Para olgusu, kapitalizmin toplumsal/ekonomik bir sistem olarak gelişmesi, özellikle meta ilişkilerinin artmasına paralel olarak önem kazanmasına rağmen, klasik ekonomik yazından günümüze genel geçer iktisat yazınında yukarıda vurguladığımız anlamda bütünsel bir analize konu olmamıştır. Genel geçer yazın ya da Marx'ın kullandığı anlamda *vulgar iktisat*[6], para ve finansal yapılarla ilişkili analizlerinde daha çok bu büyülü dünyanın verileri ile, yani yüzeyde görünen biçimleri ile uğraşırken, Marksist yazın, çoğunlukla bu büyünün arkasındaki gerçeği anlama çabası için yukarıda vermeye çalıştığımız üç farklı aşamayı içine alan bir yöntemsel çerçeveyi geliştirme çabasına girmiştir.

Diğer yandan para kavramı, Marksist teorisyenler tarafından da genellikle pür ekonomik bir olgu olarak ele alınması para kavramının önemini azaltmış dahası sorunun bütünsel analizinde paranın

---

5) G. Simmel'in para ile ilgili analizi modernizm ve kapitalizm arası ilişkileri anlamada önemli bir nokta da durmakta. Para kavramına modernizm ve kapitalizm ilişkileri doğrultusunda Simmel, Marx ve Weber'i karşılaştırarak ele aldığım başka bir çalışmanın içeriğini oluşturduğu için G. Simmel'in paraya ilişkin yetkin açıklamalarını bu çalışmaya bıraktık.

6) *Vulgar iktisat* Marx'ın kullandığı bir kavram olup, bu kavramı Ricardo sonrası iktisatçıları eleştirmek için kullanmıştır. Marx'a göre Ricard'çalışmaları ile burjuvazi iktisadının aşamayacağı sınırlara gelmiştir, Ricardo'nun analizi için referans aldığı bölüşüm ilişkileri üzerinde durması, gelişen ve güçlenen burjuvazinin prim veremeyeceği bir alan oluşturmuştur ki, bu alan Marx'a göre kısa sürede "vulgarize edilecektir". Düşünüre göre vulgarizasyon süreci ile birlikte "bilimsel burjuva ekonomisinin ölüm çanları" çalmaya başlamış ve bu aşamada ekonomi politik kapitalizmi "tarihsel sürecin bir aşaması" olarak tanımlama yerine onu "toplumsal üretimin mutlak son biçimi olarak" açıklama eğilimine girmiştir. Bu aşamada ise artık "bu ya da şu teorinin doğru olup olmaması değil, ama sermaye için tehlikeli mi, tehlikesiz mi olduğu söz konusuydu" (Marx,1986,23). Marx daha sonra ekonomik olguları yüzeysel biçimde ele alan ve onları oluşturan öz ve ilişkilere eğilmeyen ele alışları vulgar iktisat olarak tanımlamış, bu tanım Marx sonrası Marksist iktisatçılar tarafından kabul görmüştür. Marx'ın çalışmalarında vulgar iktisat vurguları için anlamlı bir çalışma için bkz. N. Geras (1978)

işlevlerinin yeteri kadar analiz edilmemesine yol açmıştır. Bu çalışma boyunca geliştireceğimiz genel tavır, kapitalizmin sadece ekonomik bir ilişkiler toplamı olmadığı tam tersine birbiriyle ilişkili ve birbirine indirgenemeyecek sosyal bir varoluş biçimi olduğunu ileri sürmek olacak. Bu yöndeki bir ele alış bir yandan kapitalizmin bütünsel işleyişini anlamamıza olanak tanırken, diğer yandan bu bütünsel süreç içinde paranın analizini yapabileceğimiz bir çerçeve sunacaktır bize. Marx'ın meta-teorisi, bu anlamda sadece ekonomik bir çerçeve içinde anlaşılamaz, tam tersine meta-teorisi para ve değişim ilişkilerinin yarattığı fetişistik maskeyi yırtarak, maskenin arkasında yatan sosyal ilişkileri anlamamızı sağlar (Harvey, 1990, 101).

Marx'ın başlattığı ve onu izleyenler tarafından geliştirilen ekonomik analizin kapitalist toplumsal/ekonomik yapıyı anlama açısından üstünlüğü, genel olarak ekonomi, özelde ise para sorunu için yöntemsel bir dizi aygıtlar sunması ile yakından ilişkilidir. Marx'ın kapitalist toplumsal ilişkileri anlamak ve açıklamak için geliştirdiği yöntemsel çerçeve daha sonra onu izleyen farklılıkları içinde taşıyan Marksist düşünürlerce daha da geliştirilmiştir. Marx'ın geliştirdiği teorik/yöntemsel çerçeve M. Desai'nin de vurguladığı gibi "İktisat'ta her zaman kural dışı bir yer işgal etmiştir. Üniversitelerin çoğu, *Marksist iktisadı* ayrı bir konu ele alarak öğretmezler; bir çokları ise Marx'ın adını önemli bir iktisatçı olarak anmazlar bile" (Desai, 1977, 19).

Marx'ın geliştirdiği teorik çerçeveye karşı duyulan bu ilgisizliği ya da J. Robinson'un dediği gibi *"karanlık sessizliğin"* bir çok nedeni vardır. Bu nedenlerden en önemlisi hiç kuşkusuz Marx'ın geliştirdiği yöntemin *eleştirel* olmasıdır. Marx'ın yaptığı çalışmaların temel özelliği, kapitalizmi ve kapitalizmi açıklayan düşünce biçimlerini eleştirel bir açıdan analiz etmesidir. Marx'ın eleştirel yaklaşımı, sosyal ilişkilerin üzerini örten maskenin arkasında yatan öze ilişkin dinamikleri açığa çıkarmıştır. Fakat eleştirel olmak yetmeyecektir. Çünkü eleştirel olarak yapılan her analiz, sosyal gerçekliği açığa çı-

kardığı ölçüde kapitalist ekonomiye içkin olan eşitsizliklerin varlığını gözler önüne serecektir. Böyle bir analiz sosyal bilimlerde eleştirel olmayan daha sı süregelen fetişizmin daha da artmasına neden olan ele alış biçimlerinin tepkisini çekecektir. Genel geçer ekonomik ele alışların egemenlik alanını tehdit ettiği ölçüde, eleştirel analize ya yoğun bir saldırı ya da dikkate almama gibi bir tepki geliştirilir. Bu tepkiler ise sonuç olarak eleştirel analizin daha da radikal bir özellik kazanmasına yol açar (Ercan,1997).

Bu vurguların yanı sıra önemli saydığım bir diğer durum ise, kendini Marksist gören iktisatçı düşünürlerin yaklaşımlarında gözlemlenen indirgemeci ve kaba maddeci yaklaşımların belirgin bir eğilim olmasıdır. Bu eğilimler Marx'ın dinamik analizini olumsuz yönde gelişmesine neden olmuş ve bu analiz biçimleri zamanla Marx'ın analizi ile eş tutulmuştur.

D. Foley'in vurguladığı gibi Marx'ın geliştirdiği yöntemsel çerçeve "bir çok kişi tarafından ve özellikle akademisyenler tarafından bilinmemekte ya da yanlış bir önyargı ile hemen hemen hiç okunmadan küçümser bir tavır ile dikkate alınmamakta, ya da *bizzat Marksistler tarafından genellikle yanlış okunmakta, yanlış anlaşılmakta* (Foley, 1986, vurgular bana ait). Özellikle akademisyen ve bazı Marksistlerce tanımlanan biçimiyle, basit *nesnel-materyalist* yani materyal nesnelerin bizim bilinçlerimizden tamamen bağımsız olduğu yönündeki düşünce, Marx'ın kendi epistemolojik yapısına tamamen yabancıdır. Marx, *bilimsel realizm* çerçevesinde teorik yapıları oluşturur. Yani; "bilimsel düşüncenin nesneleri, *gerçek yapılar, mekanizmalardır* ve bu ilişkiler *ontolojik* olarak, olaylar veya yüzeysel görünümlere *indirgenemez*" (Bhaskar, 1987, 134). Marx çalışmalarında bu konuyu ısrarla işlemiştir. Örnek olarak, sermayeye ilişkin yaptığı bir vurgu bu anlamda üzerinde düşünmeye değer; "Sermayenin *genel ve zorunlu* eğilimlerini, ortaya çıkış *biçimlerinden* ayırt etmek gerekir" (Marx, 1986,330). Marx'ın sürekli olarak dile getirdiği düşünce, klasik iktisat ve daha sonra gelişen iktisat okulları açısından özel bir önem taşır. Marx özellikle Hegel'in çerçevesini

çizdiği öz/biçim diyalektiğinden hareketle, genel/zorunlu eğilimlerle bu eğilimlerin açığa çıktığı biçimler arasında kurulması gereken ilişkilerin klasik iktisatçılar tarafından kurulmadığı yönünde bir eleştiri yapar. Bu eleştiriye göre: "Klasik ekonomi, kendi tahlillerinin verdiği sonuçların bilincine varamamıştır; "emeğin değeri" ve "emeğin doğal fiyatı" gibi kategorileri, incelemekte olduğu değer ilişkileri için son ve yeterli ifadeler olarak hiç eleştirmeden kabul etmiş ve böylece.... içinden çıkılmaz karışıklıklara ve çelişkilere düşmüş ve *ilke olarak yalnız görünüşlere tapan vülger iktisatçılara, yüzeysel incelemeleri için güvenli bir hareket temeli sağlamıştır*" (Marx, 1986, 551, vurgu bana ait).

Para kavramının tutarlı analizi, bu anlamda öz ile biçim arasındaki ilişkilerin açığa çıkarılması ile daha gerçekçi bir boyuta taşınacaktır. Marx'ın para analizinde önemli bir yer tutan, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da para ile ilgili bir dizi düşünceyi ele alıp eleştirdikten sonra, yukarıda vurguladığımız yapı ve mekanizmaları, öz ile biçim arası dinamiği işaret eden bir çerçeve geliştirmiştir: "Genel olarak bu yazarlar, parayı ilk önce metaların basit dolaşımı çerçevesi içinde *geliştiği gibi* ve kendi süreçlerini çizen metaların kendi aralarındaki *ilişkilerden doğduğu biçimde, soyut* biçimiyle dikkate almazlar. Onun için daima, paranın metaya karşı olarak kazandığı *soyut biçimsel belirlemelerle*, sermaye gibi, gelir vb. gibi daha *somut ilişkileri* içinde barındıran paranın biçimsel belirlemeleri arasında bocalarlar" (Marx, 1979b, 240). Marx'tan aldığımız bu fragman, bir anlamda Marx'ın yöntemsel çerçevesini verir. Böylece, para olgusunu açıklamada, parayı ya da para ile ilişkili olguları ele alırken, paranın "çeşitli uğraklarında, ama gene de bu *çeşitli evreler* arasında ister birbirleriyle olsun, isterse ekonomik kategoriler sisteminin *bütünüyle* olsun en küçük canlı bir zincirleme *bağlantı* kurmadan" para kavramının anlaşılamayacağı vurguları, bize yöntemsel bir çerçeve için gerekli bir dizi kavramın varlığını göstermekte (Marx, 1979b, 239). *Yapı, bütün, ilişki ve ilişkilerin farklı aşamaları ile şeylerin yüzeysel görünümleri* (appearence) ve onları harekete geçiren *özler* (essen-

ce), göz önüne alınması gereken önemli uğraklardan bir kaçıdır.[7] Bu kavramların teorik çerçeve içinde dinamik birleşimleri, Marksist bir epistemolojinin varlığı ile bu *epistemolojik* çerçevenin yükseldiği *ontolojik* gerçekliğe işaret etmesi bakımından önem taşır.

1. 1. DİYALEKTİK ELEŞTİREL REALİZM (DER)

Marx'ın çalışmalarında geliştirdiği teorik/epistemolojik çerçeve son dönemlerde detaylandırılarak çok daha zenginleştirilmiş bir çerçeve içinde yeniden tanımlanmıştır. Araştırma nesnesinin bütünsel dinamiklerini açığa çıkarmada bir dizi potansiyeli içinde taşıyan son zamanlara ait bir yöntem olan **Diyalektik Eleştirel Realizm** (DER) Marx'ın genel olarak çerçevesini çizdiği yöntem ve epistemolojinin çok daha donanımlı hale getirilmiş biçimidir.[8] Marx'ın çerçevesini çizdiği teorik ele alışta bilgiye ulaşma, bilgi üretme süreci için başlangıç noktası bu teorik çerçevenin *realist* olmasıdır. Realist bir çerçevenin temel referansları;

(i) • insan düşüncesinden bağımsız yapısallaşmış bir dünyanın varlığını kabul etmesi, yani bu anlamda bilimsel araştırmanın nihai nesnesinin bilim adamı ve onun edinılerinden bağımsız olduğu düşüncesi belirleyici olmakta (Bhaskar, 1989, 12). Bu düşünceyi Marx *Grundrisse*'de açık bir dille açıklar; "*..soyuttan somuta yükselme yöntemi düşünce için sadece somutu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden -üretmenin yoludur. Ama somutun kendisinin oluş-*

7) N. Geras, Marx'ın çalışmalarında vulgar iktisata karşılık geliştirdiği öz/biçim ilişkilerinin anlamlı bir dökümünü verir. Bak; N. Geras (1978)

8) Eleştirel realizm (critical realism) Marksist yöntem, epistemoloji ve ontolojik yapılar hakkında oldukça gelişkin olanaklar sağlamakta, Bu tür bir ele alışın öncülüğünü yapan Bhaskar'ın çalışmaları, (1987)/ 1989), (1994a ve 1994b) ve özellikle bu tür bir ele alışı operasyonel hale getiren A. Sayer'in çalışmaları (1978) ve (1988). Eleştirel realizmi felselenin içine yerleştiren önemli bir çalışma W. Outhwaite (1987), Bhaskar'ın çalışmalarını gözden geçirèn bir çalışma olarak ise A. Collier (1994) ve bu ele alışı güncel diğer Marksist yöntemler karşısında üstünlüğünü gösteren ele alışlar için Lovering (1987) ve G.Pratt (1989)/(1991). Ayrıca bu yöntemle ilgili okumalarımı yaparken bana büyük ölçüde yardımcı olan Asuman Erendil'in çalışması (1992) ile bu tür bir ele alış için benim bu konudaki çalışmama Ercan, (1995b) bakılabilir.

tuğu süreç bu değildir" (Marx, 1979a, 169);

• bu çerçeveden hareketle "realizm 'bilgi teorisi' ya da 'hakikatin' teorisi değil *varoluşun teorisidir*" (Bhaskar, 1989, 13);

• varoluşun teorisi olarak realizm "*nesnellik*" üzerinde yükselir (Collier, 1994, 6);

• varoluşun kendisi indirgenemez bir biçimde

(i) *atomistik olmayan bir ontoloji,* (non-atomistic ontology) ve,

(ii) *ampirist olmayan bir epistemolojiye* (non-empiricist epistemology) sahiptir (Outhwhite, 1987, 20).

Atomistik olmayan ontoloji, dışımızdaki dünyanın bir ya da bir kaç varsayıma indirgenerek ele alınamayacağı, bu anlamda indirgemeci bir bilginin olamayacağı düşüncesine sahiptir (Ercan, 1995, 46). Özellikle genel geçer iktisat yazınında geçerli olan *atomistik ontoloji*; "dünyayı farklı şeylerin bütünleşmiş toplamı olarak ele almakta, ve bu ele alış içinde *nedensellik farklı olaylar arasındaki dışsal ilişkiler olarak kavramsallaştırılır*." Bu tür bir kavramsallaştırmaya karşılık, realist ele alış da *nedensellik* kavramı, olaylar arasındaki "*içsel ilişkiler dolayımında ele alınır*" (Pratt, 1988, 108).

Aşağıda ayrıntılandıracağımız bu ontolojik/epistemolojik ele alışın para kavramı açısından oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekiyor. Özellikle parasal olgular ile reel olguları birbirinden ayırarak, bu iki sürecin birbiri üzerindeki etkisini dışsal ilişkiler dolayımında ele alma neredeyse tüm genel geçer yazının (post-keynesyen yeni ele alışlar da dahil) başvurduğu ontolojik bir özelliktir. Bilindiği üzere bu analizlerde para ile reel yapılar arasındaki ilişkiler genellikle fiyatlar aracılığı ile kurulur. Yani nedensel bağ, miktar teorisinde dile gelen biçimi ile G. Thompson'un detaylı analiz ettiği para miktarı (P) ile fiyatlar (F) arasında gerçekleşmekte (P ➔ F) (Thompson, 1981, 3742). Aynı şekilde realitenin monistik ele alınışı ve dışsal ilişkiler üzerinde yoğunlaşma, Marx'ın belirttiği gibi bir diğer önemli içsel ilişkiyi göz ardı eder; "Bu yüzden de, parayla

değişim-değeri yaratan emek arasında "içsel bağlar sürekli göz ardı edilir" (Marx, 1979b, 81). Bu konu analizin ilerleyen kısımlarında yeniden ele alınacaktır.

(iii) Diğer yandan realist bir ele alış, *ampirist olmayan bir epistemolojiye* sahiptir. Basit şekliyle bu Hume'ci anlamda dışsal dünyanın basit gözleme dayanan, tümevarımcı düzenlilikler analizinin kabul edilmemesi anlamına gelir (Pratt, 1988, 108). Ampirizmin, eleştirel realist yöntem açısından kabul edilmemesinin temel nedenlerinden biri (ve bence, özellikle para açısından en önemlisi) ampirist epistemolojinin bilgi üretim sürecini "*şeylerin sadece aldatıcı görüşünü yakalama*" ile sınırlı tutması ile ilgilidir. Bhaskar'ın *epistemik hata* (epistemic fallacy) olarak tanımladığı bu tür bir yaklaşımda dünya, "birbiriyle bağlantısız görünüşler koleksiyonu olarak görülür" (Bhaskar, 1993, 23). Anlaşılacağı gibi bu monistik ontolojinin doğal sonucu, ya da bu tür bir ontolojiyi besleyen bir ele alış biçimidir. Bu tür bir ele alış biçiminde ise "sağlanan verileri etkin biçimde örgütlemek ve eleştirel olarak yeniden örgütlemede teorinin rolüne gereken önem verilmez. Böylece ilişkilerin anlaşılması için gerekli olan, ilişkilerin düşüncede yeniden örgütlenme çabasına bu anlamda da teorinin işlevine gereken önem verilmez" (Bhaskar, 1993, 23).

Ampirist bir ele alış, gerçeklikle ilgili güncel deneyim ve pratikler analizin epistemolojinin nesneleri olurken, bu indirgemeci analiz de *aktüel* olan *reel* olana indirgenir (Bhaskar, 1994, 4).

Bu tür bir epistemoloji karşısında eleştirel realizmin çok önemli iki özelliği üzerinde durmak gerekiyor;

(i) ilki, *soyutlamanın* önemi yani varolanın, düşünsel süreç içinde kavramlaştırılarak yeniden üretilmesi.

(ii) ikincisi ise varoluşu tanımlayan ilişkilerin kendilerinin yüzeysel görünüm biçimleri ile bu biçimleri tanımlayan *içkin dinamiklerin* (immanent dynamics) diyalektik analizi.

SOYUTLAMA

(i) *Soyutlama* Marksist epistemolojinin başvurduğu temel yöntemsel araçtır. Marx *Kapital-I*'in girişinde vurguladığı gibi; "ekonomi biçimlerinin tahlilinde ne mikroskoptan yararlanabilinir, ne de kimyasal araçlardan. Her ikisinin de yerini, *soyutlama gücü* almalıdır" (Marx, 1986, 16 vurgulama bana ait). Soyutlama bu anlamda, pratik olarak anlamlı bilgi üretme için ele alınan nesne/olguyu tanımlayan belirli özelliklerinin, bu niteliğe sahip olmayan özellikleri dışlanarak, onun özel şartları üzerinde yoğunlaşma anlamına gelir. Soyutlama günlük dilde kullanıldığı anlamında "realiteden uzaklaşma anlamına" gelen "belirsiz" (vague) bir kavram değildir. Burada kullanılan biçimi ile soyutlama ya da soyut kavram, A.Sayer'in dile getirdiği gibi: "Nesnenin kısmı bir yönünü, tek yanlı olarak düşüncede izole etmektir" (Sayer, 1984, 87). Toplumsal gerçekliği, ya da araştırma nesnesini ilişkiler bütünü olarak ele alan bir teorik çerçeve içinde soyutlama, bilgi üretimi için olmazsa olmaz koşuldur. Çünkü ilişkiler bütünü olarak toplum ve toplumun belirli tarihsel bir biçimi içinde ele alınan somut "çok sayıda belirlemenin bir noktada bağdaşması, dolayısıyla çoğulluğunun birliği olduğu için somuttur" (Marx, 1979a, 169). Bu anlamda, bütünsel süreç içindeki bir olgu/olayın açıklanabilmesi için, bu olgu/olayı tanımlayan bir çok değişken içinden o olguyla ilgili açıklama amacı güdülen özel bir yönün öne çıkarılması gerekiyor. Bunun için de bu yönü çerçeveleyen içsel ilişkiler toplamı üzerinde yoğunlaşırken bu özelliği tanımlamada önemli olmayan ilişkileri göz ardı etmemiz gerekiyor. Diğer bir deyişle, "somut olay/nesnelerin" anlaşılabilmesi için çifte hareket gerekiyor:

somut (concrete) ⟶ *soyut (abstract)* ⟶ *somut (concrete).*

Başlangıçta ele aldığımız somut nesne kavramımız, genellikle yapay ve kaotiktir (Sayer, 1984, 87).

Süreç içinde araştırma *somut* → *soyut* işleyişin birbiri üzerinde yükselmesi ile soyutlamanın daha üst noktalarına ve dolayısıyla nesnenin/olgunun daha donanımlı kategoriler dolayımında analizi için gerekli araçlara ulaşmamıza olanak sağlar. Soyutlama bu şekliyle ele alındığında, para kavramının analizindeki önemi de açığa çıkar. Kaotik, yapay bir kavram olarak parayı meta ve emek kavramıyla ilişkisini kurmadan ele almak oldukça yanlış sonuçlara neden olacaktır. Diğer yandan para kavramının ilişkide bulunduğu meta ve emekçe ilişkilendirmeden sermaye kavramına yönelmekde aynı şekilde hatalı olacaktır. Para kavramının meta kavramı ile ilişkisi kurulmadan sermaye kavramını anlamaya çalışmak sorunun anlaşılmasını önleyecektir. Para kavramını anlamak için onu tanımlayan çoğul değişkenler olarak toplumsal ilişkiler yığınından hareket etmek, para kavramını anlamamızı önleyecektir. Para kavramı tüm bu ilişkiler yığınından soyutlanarak ilişki içinde olduğu öze ait bir değişken meta ile olan ilişkileri dolayımında ele alındığında gerçek anlamda bir soyutlama yapılıyor demektir. Burada vurgulanan soyutlama, son dönem iktisatçıların yaptığı anlamda soyutlama süreci içinde çelişkilerin elimine edilmesi değil, çelişkilerin açığa çıkarılması için yapılan soyutlamadır. Bu anlamda, değerle olan ilişkisi açısından "para" ve "meta" değerin çelişkili doğasının açığa çıkış biçimleridir. Soyutlama bu çelişkili ilişkiyi anlamamızı sağlar, yoksa çelişkiyi ortadan kaldırmaz. Para analizi için önemli olan bu nokta aslında genel olarak iktisat düşünce geleneği içinde önem taşır. Ricardo, kapitalist ekonomiye özgü olan yapıları çelişkileriyle birlikte ele alıp analiz ederken, iktisadın bir disiplin olarak gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Oysa Marx'ın işaret ettiği gibi, Ricardo'dan sonra, özellikle J. Mill'le birlikte iktisat "formel, mantıksal tutarlılık" kaygıları ile çelişkiler ve çelişkilerle birlikte gerçeğin kendisi iktisat disiplinin dışında tutulmaya başlandı. Marx *Artı-Değer Teorileri-III*'de "Ricardiyan okulla kopuş onunla birlikte [J. Mill]

başladı... Mill formel ve mantıksal bütünlüğü yakalamaya çalışıyordu" (Marx, 1975a,84-85).[9] J. Mill'in hammaddesi gerçeklik değil, formel çerçevesini hazırladığı teorik yapıydı. Böylece şeyler teoride çelişkili doğalarından arındırılırken, çelişki sadece yüzeye yansıyan biçimlerde aranıyordu. Bu kısa nottan sonra Marx'ın *Kapital*'de izlediği sürece baktığımızda, onun klasik ve sonraki iktisat okullarından farklı olarak değer ilişkileri ve biçimleri arasındaki çelişkileri araştırmasının nesnesi kıldığı ölçüde, yaşanan gerçekliğe ulaştığını görüyoruz. Bu süreci kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

- basit ilişkiden yani meta-meta ilişkisinden ($M^{(eta)}$-$M^{(eta)}$),
- gelişmiş meta ilişkisine (**M-M'**),
- buradan da M_n-**M** genel ilişkisine,
- ve bu genel ilişkiden, paranın varlığında (**P**), parasal evrensel ilişkiye, (M_n **P**),
- buradan basit dolaşıma (**M-P-M**),
- ve sermaye döngüsüne (**M-P-M'**),
- buradan da daha somut bir süreç olarak endüstriyel sermaye ilişkisinin analizine ulaşmıştır.;

(**P-M** $^{(Emek\ gücü\ ve\ üretim\ araçları\ olarak\ meta)}$.....$Ü^{(retim)}$.....**M'-P**). (Dixon ve Kay, 1995, 509)

Marx *Kapital*'de geliştirdiği hiyerarşik soyutlama yolu ile böylece daha basit ve soyut olandan daha gelişkin ve somut olana, öze ilişkin çelişkilerden daha somut gerçekliğe yönelmiştir.

Burada özellikle vurgulanması gereken bir diğer özellik ise, tüm somut nesneler ampirik olarak gözlenemiyeceği ve nesnenin tüm soyut yönlerinin ampirik açıdan tanımlanamayacağıdır (Sayer, 1984, 87). Araştırma nesnesinin gözlemlenebilir ve gözlemler sonucu, onların bilgisini üretecek şekilde tüketilebilir olduğu düşün-

9) Iktisadi düşüncede araştırma nesnesinin çelişkiden arındırılması ya da iktisadi teorinin vulgerleşmesi için J. Mill'in yaptığı önemli katkılar için Marx'ın yukarıda bahsedilen çalışmasını tekrar tekrar okumakta fayda var; (Marx 1975a, özellikle sayfa 87-88).

cesi, yani pozitivist ele alış, bu anlamda *aktüel* olanın bilgisini *reel* olan ve daha da önemlisi *potansiyel* (virtüel) olanla örtüştüğü düşüncesini veri alarak geliştirilmiştir. Ekonomi disiplini açısından ele alındığı genel geçer iktisat perspektifinde, baştan itibaren paranın *aktüel* bilgisi, yani gözlemlerle elde edilen ve bu anlamda da aktüel bilgiyi genelleştiren ele alışlar belirleyici olmuştur.[10] Örneğin hemen hemen tüm klasik iktisatçılar, parayı sadece bir *an*'a ait ve bu *an*'da da daha çok değişim aracı olarak işlev gören ve bunun ötesinde pek de anlamı olmayan bir araç olarak görürler. Böyle bir yaklaşım özünde epistemik hatanın, yani aktüel olanın belirleyici olduğu bir ele alışı işaret eder. Bu ele alış, daha sonra neo-klasik iktisadın *homo economics* varsayımı (ki özünde rasyonel olmadan çok kaotik bir soyutlamanın ürünüdür) ile *aktüel* olarak tanımlanan para, sadece *reel* olanın yerine geçmez, fakat *potansiyel* olanı da tanımlayan bir açıklamaya dönüşür. Yani rasyonel insanın gelecekteki olan olası olaylar karşısında reel anlamda tedbirler alacağı ve bu anlamda sadece aracı olan paranın pek etkisi olamayacağı düşüncesi belirleyici olmuştur. Bu ele alış egemen iktisat yazını içinde Keynes ile birlikte belirli ölçüde kırılmıştır. Keynes parayı ele aldığında, paranın ekonomik süreç için anlamlı olduğu veya iktisadı deyimle *nötr* olmadığı vurgusu ile birlikte, bir ölçüde paranın aktüel olan ele alışı ile reel alışı arasındaki ilişkiyi irdelemiştir. Keynes'e göre para bugün ile gelecek arasında köprü işlevi görür. Bugün ile gelecek arasında, para karşısında bir dizi *psikolojik* beklentileri olan ekonomik bireyler, bu beklentileri ile *potansiyel gerçekliği* belirler. Keynes'in analizi Post-keynesyen ele alışlar için önemli bir referans olmuştur. Paranın aktüel tanımı ile onun *reel ve potansiyel* olanın örtüştüğünü düşünen ele alış, özellikle M. Friedman ile birlikte yeniden daha güçlü bir şekilde ekonomi disiplininin gündemini belirlemeye baş-

10) Bhaskar "Aktüel olan ile reel olanın kategorik olarak birbirinden farklı ontolojik olarak ise birbirine indirgenemez" olduğunu belirtmiştir (Bhaskar, 1994a, 234).

lamıştır. Friedman'ın analizinde para ekonomiye dışsaldır. Yani reel ekonomik yapı ve ilişkileri tanımlayan öze ilişkin bir olgu değildir. Uzun dönemde reel yapılar üzerinde hiç bir etkisi olmaz. Ancak kısa dönemlerde gözlemlenecek dışsal etkilere bağlı olarak ekonominin reel kesimi üzerinde etkili olacağı belirtilmiştir. Rasyonel beklentiler ya da yeni-klasik okulda Walrasyan denge teorisine dönüş ile birlikte, paranın önemsiz/tarafsız olduğu ve daha da önemlisi kararlarında rasyonel olan bireylerin ekonomik olaylar karşısında reel değişkenlerle cevap verdikleri ve bu anlamda gerek kısa, gerekse uzun dönemde aktüel olanın reel olanla örtüştüğü belirtilir.

Soyutlama sürecinin iyi kullanılması ise *aktüel* olanın içinde hareket ettiği, reel yapıları açığa çıkartmamıza olanak verdiği gibi, potansiyel (virtüel) olan hakkında da bazı bilgiler üretmemize neden olur. Bu anlamda Keynes'in para ile ilgili ele alışını aktüel olanla reel olan arasında bir yerde durduğunu belirttik, oysa 1960'lardan itibaren belirleyici olmaya başlayan pozitivist bir ele alışa sahip olan M. Friedman üzerinde oldukça yoğun tartışmaların çıkmasına neden olan *Essay in Positive Economics* adlı çalışmasında pozitif ekonomide öndeyilerde bulunabilmeği ekonomik analizinin temel amacı olarak tanımlamıştır. Öndeyilerin yapılabilmesi için bir dizi sistematik genellemelere gidilmesi gerektiğini ve ancak bu genellemeler dolayımında belirli bir koşullarda ortaya çıkabilecek durumlar hakkında *öndeyilerde* (predictive) bulunacağı belirtilmiştir.

Bu tür bir bilimsel yöntem için, 'teorik gelişme' ya da 'hipotezin' anlamı henüz gözlenmemiş bir olay hakkında doğru öndeyide bulunma amacına hizmet eder. Doğru öndeyide bulunmanın koşulları ise, öndeyide bulunulacak durum hakkında daha önce yeterli gözlem koşullarının varolması ve buna bağlı olarak bu gözlemlerden belirli *genelleştirici* kurallara gidilmesi gerektiği belirtilmiştir. Genelleştirici kurallar, verili belirli alan için ileride olası açığa çıkacak olaylarla ilgili kestirimlerde bulunma olanağı sağlar. Bunun öte-

sinde 'varsayımların gerçek' olup olmaması problem değildir. Friedman'a göre ekonomide öndeyide bulunmamızı olanak sağlayan ve bu anlamda ampirize edilebilecek biricik alan paranın miktar teorisidir (Friedman, 1974.1).[11] T. Lawson'un anlamlı çalışması *Realism, Closed System ve Friedman*'da gösterdiği gibi, Friedman'ın teorik araçları, kapalı ve düzenliliği olan bir sistem içinde ancak anlam kazanır. Kapalı sistem ise oldukça sınırlı olgular seti aracılığıyla inşa edilir. Teorik olanın kendi başına anlamlı olmadığı, anlamlı olan kapalı sistemin düzenliliklerini yakalamaktır. Sonuç olarak para miktarı ile fiyatlar arasındaki nedensel ilişki, sınırlı olgular setinden hareketle tanımlanıyor. Olgusal düzeyin istatistiksel veriler halinde derneşik hale getirilmesinden sonra bu derneşik veriler, sınırlı olgular dolayımında paranın miktar teorisinin geçerliliğini doğrulamak için kullanılır. Olgusal düzeyde doğrulananı bu yasa-bağımlı ele alış, daha sonra ekonomide para ile ilgili analizler için *öndeyi için gerekli araçları* (prediction power) sağlar. Anlaşılacağı gibi Friedman kapalı bir sistem inşa etmek için olgulardan hareket ediyor ve daha sonra bu olgular arası ilişkilerden elde ettiği yasa-benzeri (law-like) nedensellik ilişkisi bağlamında gelecek hakkında da öndeyiler ileri sürmektedir. Tam anlamıyla olgusal olana bağımlı ve aktüalist olan bu ele alış tarzı, *reel* olanı içermediği gibi kapalı sistem olması nedeniyle *potansiyel* olanlar hakkında da yeterli açıklamalar yapmamıza izin vermiyor (Lawson, 1992).

Diğer yandan M. Keynes ve M. Friedman'ın öncülük ettiği parasalcı okullar ile karşılaştırıldığında *diyalektik eleştirel realist yöntemde*, aktüel olanın reel olanla, içsel olanın dışsal olanla ilişkilerinin kurulması, para analizini daha gerçekçi kılar. Özellikle *potansiyel gerçeklik* sisteme ait genel eğilimlerin (fakat yasalar değil, çünkü yasalar genellikle aktüel olanın potansiyel olan üzerinde egemenliği

11) Bu yöndeki bir vurgu için bak Blaug (1979, 645).

anlamına gelir)[12] içerdiği çelişkili sürecin ürünü olması ile ilişkili olarak *yapı* ve *olgu* ile *süreç* arasında sistematik bir bilginin varlığını gerektiriyor. Bu anlamda örneğin kapitalizmde sermayenin genel birikim dinamikleri tanımlandığında, bu tanımlama sürecinde para olgusunun birikim sürecine bağlı olarak ne gibi etkileri/tepkileri içerdiğini ve her bir aşamada ne gibi potansiyelleri içinde taşıdığını, yani reel olma eğilimi olduğunu sadece sıralayabiliriz. Sıralama, basit nedensellik boyutu içinde indirgemeci bir mantıkla ele alınmadığı durumda, daha zor ama potansiyel gerçekliğe daha çok yaklaşan açıklamalar yapmamıza olanak tanımakta. İleride bu daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Soyutlama, genelde vulgar iktisat analizini, özelde ise parasal olguları anlamada oldukça önemli değişkendir. Somut-soyut ilişkisi içinde, soyutlamanın somutun soyutu olduğunu belirtmek egemen iktisatın eleştirisi açısından özel bir önem taşır. Bu vurguyla birlikte soyutlama, somutun zenginliğini bir veya birkaç değişken/varsayıma indirgeme (monistik ontolojiye) anlamına gelmeyeceği gibi, soyutlamanın tamamen *tümdengelimci,* yani somutu, yaşananı göz ardı etme anlamına (radical abstraction) da gelmeyeceğinin, ya da olgu/olayları aşırı genelleştirme (overgeneralization) için kullanılamayacağının belirtilmesi gerekir. Marx *Artı-Değer Teorileri*'nde (Theories of Surplus Values), Ricardo ile ilgili yorum/eleştirilerinde, Ricardo'nun kapitalizmi anlamamıza oldukça önemli katkıları olduğunu vurgulamakla birlikte, uyguladığı tümdengelimci yöntemi somut süreçlere bağlamadığından *biçimsel* (formel), *güçlendirilmiş* (forcible) ya da *radikal soyutlama* (radical abstraction) olarak tanımlayacağımız bir içerik kazanmıştır (Sayer, 1979, 121). Derek Sa-

12) Son zamanlarda özellikle Batı düşün geleneğini demistifize eden ele alışlarda bu özellikle karşımıza çıkmakta, örnek olarak J. Derrida, bunu şimdinin egemenliği olarak tanımladıktan sonra bu tür bir yaklaşımın Batı düşününde belirleyici olduğunu ve bu boyutuyla da metafizik bir özelliğe sahip olduğunu belirtmiştir (1976, 98).

yer'in de belirttiği gibi Ricardo, yukarıda vurguladığımız çifte süreç yani somut soyut dinamiğini *soyut olan açısından ele alarak bu iki yapının birlikteliğini ortadan kaldırmıştır*. Bu yüzden dolayı Ricardo, "soyutlamanın olanakları ile kapitalist toplumun içsel bağlantılarını kavramaya ilişkin emek zamanından hareketle değer tanımlamasını" yapmıştır. Ricardo'nun bu yöndeki vurgusundan dolayı Marx, Ricardo'nun analizini "tarihsel bir öneme sahip" olduğunu belirtmiştir. Fakat diğer yandan ekonomi açısından oldukça önemli olan bu vurgu/ele alış, "*soyutlamayı radikal bir aşamaya taşıdığı için yani tanımladığı değer-yasası ile kapitalist üretim ve dolaşımın tüm olgularını düzenlemeye*" çalıştığı için, içsel bağlantılar ile dışsal bağlantıları, görünen ilişkiler ile öze ilişkin ilişkileri birbirinden ayırt edememiştir (Rosenthal, 1977, 32). Bu yüzden Marx, Ricardo ve dolayısıyla döneminin ekonomi düşüncesini, dolayım yollarını dikkate almaksızın fenomenleri yasaların dolaysız dışavurumları olarak ele aldıkları için eleştirir. Marx, Ricardo'nun kullandığı yöntemin özünde "şiddetli" veya "zorlama"ya dayalı soyutlamaya dayanan bir yöntemin varlığına neden olduğunu belirtmiş ve bu yöntemi eleştirmiştir. (Bhaskar, 1993, 461).[13] İktisadi düşüncenin gelişimi açısından önemli kabul ettiğim bir noktayı burada vurgulamak istiyorum. Marx, Ricardo'yu zorlama soyutlamaya yöneldiği için eleştirmesine rağmen, Ricardo'nun paraya ilişkin analizi söz konusu olduğunda durum tamamen farklılaşır. Marx, Ricardo'yu kullandığı soyutlamayı "yeteri kadar üst noktalara taşımadığı, soyutlamasını sonuçlarına ulaşacak noktaya" taşımadığı için eleştirmiştir (Marx, 1978b, 106). Ricardo soyutlamasını tamamlayamadığı ölçüde değişim-de-

13) O. Kurmuş çalışmasında, Ricardo'nun kullandığı yöntemin "saf tümdengelimci yöntemi" olarak tanımladıktan sonra bu yöntemin özünün "dış dünya ve insan davranışları hakkındaki hipotetik öncüllerden salt mantık yoluyla sonuçlar çıkarımına (inference) dayandığını" belirtmiştir. Ricardo'nun kullandığı hipotetik öncüller, son derece sınırlı ve gerçeklikten büyük ölçüde soyutlanmıştı" (Kurmuş, 1982, 61).

ğerinin açığa çıktığı özel biçim olarak paranın soyut-emekle olan içsel ilişkisini analiz edememiştir (Marx, 1978b, 164). Marx bu eleştiriyi yaparken, özellikle Ricardo'nun yöntem olarak kullandığı radikal soyutlamaya uygunluk göstermeyen bir tavırla somut olanın, günü birlik olanın öze ilişkin soyutlamalarına sızmasına izin vermesi ile eleştirir. D. Ricardo metaların değerinin onun için harcanan *emek miktarı* olduğunu vurgulamasına ve bu anlamda da değişim değerini metaların birbirlerine göreli olarak içerdikleri emek miktarına bağlamasına rağmen; "Ricardo emeğin özel karakteri olan değişim değeri yaratması, ya da kendini değişim değeri olarak ortaya çıkardığı biçim olarak emeği analiz etmemiştir. Bu yöntemden dolayı, Ricardo emek ile para arasındaki ilişkileri yakalayamamıştır. *Ricardo bu yüzden emek zamanı ile belirlenen metaların değişim değerlerinin belirleyiciliği ile metaların gelişmesi için gerekli olan para formasyonu arasındaki ilişkileri tanımlamada tamamen başarısız kalmıştır* (Marx, 1978, 164, vurgular bana ait).

Aşırı soyutlama ya da aşırı genelleştirme eğilimi Klasik İktisat sonrası ekonomik analizleri tanımlayan en önemli özelliktir. Ekonomik yapıları ve dolayısıyla para olgusunu anlamayı önleyen önemli kırılma, hiç kuşkusuz genel geçer iktisat okulu olarak tanımladığımız neo-klasik iktisadın kullandığı *radikal soyutlamaya* dayanan yöntemdir. Neo-klasik iktisat ya da marjinal iktisat Homa H. Katouzian'ın vurguladığı gibi: "Ricardo'nun *tamamen spekülatif mantığını* daha da geliştirme eğilimine girmiştir. Özellikle Marshallyan bakışla karşılaştırıldığında, bu eğilim Walrasyan ele alış da daha fazla karşımıza çıkar" (Katouzian, 1980, 27). Neo-klasik iktisat ve bu ele alışın günümüze yansıyan teorik formülasyonlarında belirleyici olan yöntem, mantıksal önermelerle mutlaklaştırılan ve bu anlamda kapalı *apriori* yapıların varlığına neden olan bir yöntemdir. Radikal soyutlama yolu ile dışsal dünya bir ya da iki varsayım aracılığıyla tanımlanmakta ve bu anlamda sosyal yapı ve dinamik-

lerin canlı/çoğul yapısı genellikle analiz dışında bırakılır (*Monistik ontoloji*).[14] Neo-klasik iktisat yazının genelleştirici ve atomistik ele alışına neden olan, *radikal soyutlama* (radical abstraction), metafizik bir yöntemin ürünüdür ve aşırı soyutlama temelinde düzenliliklerin araştırılması beraberinde sosyal yapı ve ilişkilerdeki farklılıkları göz ardı eder (Sayer, 1991). Sosyal yaşamın *öznel ontolojik* analizi üzerinden yükselen neo-klasik radikal soyutlama yöntemi, atomistik bir öze sahiptir, bu özün ilk teorize edilişi A. Smith'e aittir. A. Sayer'in *içeriksiz soyutlama* (contentless abstraction) olarak adlandırdığı soyutlama biçiminde, soyutlama referans aldığı P nesnesini dile getiren p soyut kavramının bir aşamadan sonra tamamen araştırma nesnesinden bağlantısını kesmesi sonucu ortaya çıkan bir durumdur. A. Smith'in piyasa sürecinde her bireyin üretici ve tüketici olarak kârını en yükseğe çıkarma amacının, toplumsal bir amaçla yapılmasa bile bireylerin kazançlarındaki artışa neden olacağı ve böylece bir bütün olarak toplumsal refahı artıracağı yönündeki *homo economicus*, (ekonomik insan) kavramlaştırması bu tür bir kavramlaştırma olup, özellikle neo-klasik iktisat ile bu okulun günümüzdeki temsilcileri olan rasyonel beklentiler okulu ya da yeni klasiklerin başvurdukları temel varsayım olmuştur. *Homo economicus* kavramlaştırması neo-klasik ekonominin Lakatosçu anlamda sert çekirdeğidir. Bu sert çekirdek, özellikle gelişen matematiksel analizlerle daha da formel bir hal kazanmıştır. Bu varsayım kanalıyla ekonomi, ekonomik bireylerin istekleri ile varolan kaynakları arasında en uygun seçim yapacakları, bu anlamda ekonominin kıt kaynakların karşılığında isteklerin optimum yerine getirilmesi varsayımı dolayımında örgütlenen bir disiplin haline gelmiştir. Rasyonel

14) Neo-klasik iktisat teorisi 1870'lerde Jevons, Walras ve Menger'in geliştirdikleri iktisadi analiz biçimi öznelci yöntem ışığında ekonomik yaşamı anlamaya çalışan bir okul olup geliştirildiği günden günümüze Keynes'in kısa süreli egemenliği süresi dışında tüm iktisat eğitimi ve iktisat düşüncesinde belirleyiciliğini sürdüren hakim iktisat anlayışıdır.

kabul edilen ekonomik birimlerin, her birinin rasyonel kararları üzerinde yoğunlaşma bir yandan metodolojik bireyselciliğe neden olurken, diğer yandan her ekonomik birimin kendi başına, kendi için anlamlı olduğu düşüncesi atomistik ontolojinin temelini hazırlamıştır. Bireysel metodoloji ile atomistik ontolojinin işlediği ekonomik alanda ise, *rasyonel davranış, kıt kaynaklar, ihtiyaçlar* kavramlarıyla içeriksiz soyutlamanın hem sonuçları hem de bu sonuçların nedeni olacak bir aksiyomatik dilin gelişmesine yol açmıştır (Barnes ve Sheppard, 1992, 5). Bu araçlar ile birlikte toplum ekonomik birimlerin rasyonel davranışlarının toplamı olarak tanımlanır. Rasyonel kabul edilen bireysel eylemlilikler ise sonuçta, daha da içeriksiz bir soyutlamanın varlığına neden olur. Bu ise, bu eylemliliklerin sonunda toplumun bir bütün olarak refahını artıracağı düşüncesidir. Rasyonel ve bu anlamda eylemlilikleri amaçları için en uygun araçlarla donatılmış olan bireyler toplamı bir ekonomide, en önemli sorun ise ekonomiye, yani kendi kendini sürekli zenginleştirerek üreten bu mekanizmaya dışsal bir müdahalenin yapılmamasıdır. A. Smith'in piyasa mekanizmasının gizli eli (invisible hand) sayesinde *sürekli dengede* olacağı düşüncesi, egemen iktisat yazının formalleştirdiği bir diğer kavramdır. Denge kavramını formülleştirmek için neo-klasik iktisatçılar bireylerin piyasa hakkındaki bilgilerinin tam olduğu varsayımını ileri sürmüşlerdir. Ekonomik ilişkilerin güç ve eşitsiz ilişkiler üzerinde gerçekleştiği olgusu, denge kavramı ile dışlanır. M. Aglietta'nın vurguladığı gibi, *genel denge* (general equilibrium) neo-klasik iktisadın yukarıda vurguladığımız monumental yapısının merkezine yerleştirilmiştir. Ve bu kavramın merkeziliği, aynı zamanda sistemin totaliter yapısını oluşturur; genel denge kavramının totalize edici bir yanı vardır, çünkü bu kavram çerçevesinde gerçek yaşama ait olan, fakat genel denge kavramına uymayan olgular sistem dışına atılır ya da sistem içinde indirgenir" (Aglietta, 1987, 10). Genel denge modeli içinde rasyonel insan kavramını

belki de en güzel tanımlayan sözcükler post-Keynesyen Hyman Minsky'den geliyor; "Model içindeki rasyonel aktörler bir modelin modelidirler ve bu model onların davranışlarının girdisidir" (Minsky, 1992, 260). Modelin modeli olarak rasyonel birey ve modelin kendisi olan piyasa, neo-klasik iktisadın temel kavramlarıdır. Bu kavramlar ise neo-klasik iktisatta kullanılan yöntemin zorunlu sonucu olarak doğruluğu ya da yanlışlığı yöntemin *aksiyomatik bir dizgeye** sahip olduğu için, doğası gereği test edilemez. Tüm bu varsayımlar pozitif olarak tanımlandığı için normatif değildirler, yani değer yargıları ve ideolojik etkilerden arınmış varsayımlar oldukları kabul edilmiştir (Görün, 1979). Böyle bir analizde para kavramının nerede durduğu, ya da durmadığı sorusu oldukça anlamlı olacaktır. Para analizi konusunda gerek neo-klasik, gerekse bu okulun günümüzdeki temsilcileri, rasyonel bireylerin ekonomik eylemlilikleri hakkında tam bilgiye sahip oldukları yönündeki kavramlaştırmalarına bağlı olarak, paranın etkilerinin sistem açısından belirleyici olmadığını ifade ederler. Bu yüzden ekonomi, *reel değişkenler* açısından ele alınır, para ise bu reel değişkenlerin/mekanizmanın daha rahat işleyebilmesi için sisteme sadece dışarıdan ithal edilen bir araç konumuna indirgenir. Sosyal ilişkilerin bir kaç içeriksiz kavrama indirgenerek ele alınması, bir yandan araştırma nesnesinden giderek uzaklaşan bir kavramsal çerçevenin varlığına neden olurken, diğer yandan bu kavramsal çerçeveler içinde alınan dinamikler denge koşulunu sağlayan telelojik birimler haline gelir (aktüel olanın potansiyel olanı tanımlaması olgusu). Bu çerçeve içinde olguların, toplumsal/ekonomik bütünlükler olarak birbirleri ile olan içsel/zorunlu ilişkiler ile dışsal durumsal (external contingency) ilişkileri göz ardı edilmiştir. Sonuçta sübjektif ontoloji bir

* Aksiyomatik dizge: "Tümgelimli dizgelerde, bütün dizgenin temelinde bulunan ve bütün önermelerin tanıtlanması için gerekli olan, ama kendileri tanıtlanmayan önermelerin bütünü" (Akarsu, 1984, 16).

biçimleştirme ile birlikte bireyler/biçimler toplumsal varoluş içinde *statik atomize varoluşlar* olarak ele alındığı için, serbest ve özgür olarak tanınan bireylerin ekonomik işleyişin bütünü üzerindeki olası etkileme olanakları da ellerinden alınmıştır. Buradan hareketle ontolojik varoluş biçimi olarak kutsanan ekonomik birimlerin ekonomik yaşam üzerinde herhangi bir değişim etkisi yaratamayacağı (tam rekabet koşulu) sonucuna varılır (Storper, 1988, 166).

Aksiyomatik bir dizge üzerinde yükselen ve bu anlamda radikal soyutlama ya da içeriksiz soyutlama ile ekonomik olguları açıklamaya çalışan bu yöntem, yine örnek olarak para ya da kredi derken, para ve krediyi aşırı genelleştirilmiş (over generalization) bir dizi soyutlama ile açıklanmasına neden olmuştur.

Paranın reel olaylar üzerinde etkisi olmadığı belirtilmediği için, para ve kredinin farklı ekonomik birimler için farklı işlevler yüklendiği ya da aynı şekilde paranın farklı fonksiyonlarının farklı biçimlerde gerçekleştiği ve her biçim/fonksiyonun ekonomik gelişme sürecine bağlı olarak toplumdaki farklı kesimler için farklı anlamlara geldiği gerçeği analizlerinde yer almaz. Böylece para sadece değişim fiilinin birliğini sağlayan "*anlık bir biçim*" olarak ele alınmıştır (Rosenthal, 1977, 119).

Bu çalışma boyunca bu anlamda neo-klasik iktisat yazınının *aşırı soyutlama* yeteneğinin, yıkanan bebeğin yıkama suyu ile birlikte atılmasına nasıl neden olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Yıkanan çocuğun pis su ile birlikte atılmasının nedeni, araştırma nesnesinin görünen biçimi ile onun öze ilişkin dinamiklerinin aynı anda diyalektik bir ilişki içinde ele alınmamasıdır.

Öz-Biçim İlişkisi ve Para

Genel geçer iktisat teorisinin temel sorunu ya tamamen olguların yüzeysel biçimlerine takılıp kalması ya da olguları anlamak için yapılan soyutlamada tamamen *içeriksiz ya da radikal soyutlamalar* ve

daha da önemlisi *aşırı genellemeler* (over generalisation) yapmasıdır. B. Fine bu durumu şöyle ifade etmektedir; "Burjuva teorisini karakterize eden şey, onun sadece kapitalizmin yüzeyindeki görünüm ve görünümler arası ilişkileri ele almasıdır. Bu teorik yapıda kapitalizme özgü olan şeylerin tanımlanması amaç edilmez ve kavramsal çerçeve bu anlamda görünümler ve yüzeysel ilişkilerin hegemonyası altındadır" (Fine, 1981, 9). A. Lipietz'in doğru olarak işaret ettiği gibi, Marx'ın ekonomik analizinde belirleyici olan yöntem onun çalışmalarının kapitalizmin dinamiklerini belirleyen içsel ilişkiler (internal relations) ile bu ilişkilerin yüzeysel olgular olarak görünümleri arasında diyalektik ilişkiyi yakalamasında yatar (Lipietz, 1985, 9). Marx'ın çalışmalarında bu ayrım, bir dizi kavram dolayımında gerçekleşir. Öz ile biçim ya da fenomenal biçimler, özsel ilişkiler, ya da *görünenler* (appearence) ve *öz* (essence), fenomenin yüzeyi ya da görünmeyen ve bilinmeyen özü, görünebilir ve dışsal hareket ve içsel hareket vb (Sayer, 1979, 160). Marx özellikle *Artı Değer Teorileri*'nde kendini önceleyen ya da aynı dönemde üretilen ekonomik analizlerin kapitalizmi bir bütün olarak, yani içsel dinamikleri/ilişkileri ile onun dışsal ve yüzeye ait görünümleri arasındaki ilişkiyi yeteri kadar kavrayamadıklarını belirtir. Örnek olarak merkantilistleri ele aldığında, bu düşünürlerin ticaret sermayesinin dinamikleri ile üretim arasındaki içsel ilişkileri yeteri kadar analiz edemediklerini belirtirken bunun nedenini daha çok ticaretin yüzeysel hareketlerine takılıp kalmalarına bağlar. İktisat disiplini için oldukça önemli teorik atılımlar yapan A. Smith için Marx'ın yorumu çok ilginçtir. "A. Smith analizlerinde sürekli olarak kendi kendisi ile çelişkiye düşmektedir." Bir yandan Smith ekonomik kategoriler arasındaki içkin ilişkileri aracılığıyla toplumun karşılıklı bağıntılarını kurmaya çalışırken diğer yandan, bir dizi dışsal ilişkileri öze ait ilişkiler olarak sunma eğilimi içindedir. Marx, A. Smith'te bu iki ele alışın bir arada ama birbiri ile çelişik olarak kullanıldığını belirt-

mektedir. Marx'a göre Smith, bir tarafta içsel ilişkilere ait doğru ya da yanlış ele alışlar sunarken diğer yanda yüzeysel ilişkileri içsel ilişkilerle bağlantı kurmadan ele alır (Marx, 1978b, 165). Marx bu çalışmasında *içrek* (esoterik) ve *dışrak* (exoterik) dinamik ilişkilerin A.Smith'le karşılaştırıldığında Ricardo'da daha sağlıklı bir şekilde ele alındığını belirtir. Ricardo, böylece ekonomik olguların özüne ilişkin dinamikler üzerinde yoğunlaşmış ve bu anlamda kapitalist toplumun içsel bağıntısını ele verecek olan emek zamanıyla değer tanımlamasına yönelmiştir. Ricardo, özellikle dışrak (esoterik) ilişkiler üzerinde olumlu adımlar atmasına rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu adımı aşırı soyutlama yönünde abartılı kullanmıştır. Marx'ın *Kapital*'in ikinci baskısı için yazdığı önsözde belirttiği gibi Ricardo, ekonomi politikle ilgili yaptığı soyutlamayı "doğanın toplumsal bir yasası" olarak ele aldığı için (Marx, 1986, 22), ekonominin en belirgin olan yüzeysel ilişkiler ile soyutlanmış kavramlar arasında yeterince bağ kuramamıştır. Bu yüzden de, değerin emek biçimi ile onun parasal olarak değişim süreci içinde aldığı biçim arasındaki gerekli ilişkileri görememiştir. Marx, klasik iktisatçıları ele alırken kullandığı öz/biçim diyalektiği, Marx'ın analizlerinde dönemin iktisatçılarını eleştirilmek için kullandığı temel araçlara dönüşmüştür. Marx'ın bu donanımdan hareketle klasik iktisatçıları eleştirmesi, para kavramının anlaşılması için önemli bir dizi kavramlaştırmanın varlığına neden olmuştur. Marx'ın klasik iktisat için yaptığı "Klasik ekonominin başlıca kusurlarından birisi de, metaların ve özellikle bunların değerlerinin tahliliyle, *değerin, değişimdeğeri halini aldığı biçimi ortaya çıkartmaması*" yönündeki eleştirisi, para olgusunun anlaşılması için önemli bir çıkış noktasıdır. Düşünürümüze göre "Emek ürünün değer biçimi, burjuva üretimde ürünün aldığı en soyut biçimi değil, aynı zamanda en genel biçimidir, ve ürüne toplumsal üretimin özel bir türü damgasını vurur ve böylece ona tarihsel niteliğini verir. Bu durumda, eğer biz, bu üretim

tarzına, toplumun her hali için doğa tarafından saptanılmış tek ve ebedi bir biçim gözüyle bakarsak değer-biçiminin, meta biçiminin, onun daha sonraki gelişmeleri olan *para biçiminin, sermaye biçiminin, vb ayırt edici niteliğini* zorunlu olarak ihmal etmiş oluruz" (Marx, 1986, 96). Marx'ın epistemolojik açıdan varoluşu bütünsel açıdan analiz etme amacı, beraberinde öz ile biçim ilişkisini ve öz ile öz, biçim ile biçim ilişkilerini bir arada ele almaya, bu anlamda yukarıda verdiğimiz soyutlama sürecinde anlamlı ilişkiler doğrultusunda yeniden bilgi üretme anlamında gerçekliği inşa etmeye çalışır.

ÖZ-BİÇİM İLİŞKİSİ VE BÜYÜLÜ DÜNYANIN AKTÖRLERİ

Bu düşüncelerden hareketle Marx'ın bilgi üretme sürecini şeylerin yüzeysel görünümlerinin arkasındaki *yapı* ve yapıya dinamik bir özellik kazandıran *ilişkiler* ve bu dinamik ilişkinin (yapı-ilişki) belirli bir *süreç* aracılığıyla gerçekleştiği yönündeki vurgu önem kazanır. Bu tür bir bilgi üretim sürecinde *biçim*, olgular ya da *yüzeysel görünümler*, ne göz ardı edilir ne de ikincil konuma düşer. Bu durum özellikle para-kredi ilişkilerinin oluştuğu finansal dünyada şeylerin günü birlik yüzeye yansıyan görünümlerinin analizi söz konusu olduğunda önem kazanır. Kapitalist toplumda, değerin en soyut biçimi olan paranın metaların değişim sürecini hızlandırması, kapitalist ekonomi için, öze ilişkin bir işlevi işaret eder. Yani paraya değerin açıklanma işlevinin yüklenmesi bir anlamda metaya meta olma özelliği kazandırır.[15] Son dönem Marksist iktisatçılar arasında tartışmaya yol açan paranın önemli olup/olmama yönündeki tartışmalara cevap verecek nitelikte bir açıklama Marx'ın kendi çalışmalarında vardır; "Meta, meta olarak doğrudan doğruya kullanım değeri ile değişim değerinin birliğidir, aynı zamanda, o, an-

15) Marx'ın para analizinde belirleyici olan Hegel'in para tanımı bu anlamda özel önem kazanmakta. Hegel'e göre "Tüm metaların soyut değerleri parada aktüel hale gelir" (Backhaus, 1992, 64).

cak öteki metalarla kıyaslanınca metadır. Metaların birbirleriyle gerçek ilişkisi, onların değişim sürecidir" (Marx, 1979b, 63). Metaların birbiriyle olan gerçek ilişkileri olarak değişim süreci gösterildiğinde, ister istemez değişimi olanaklı kılan para olgusu, sadece değişime aracılık etmesi açısından değil, değerin soyut dile geliş biçimi ve dahası değişimin nihai amacı haline gelir. Ekonomide para sorununun doğru analizi için, paranın değerle olan bağlantısının kurulması gerekir. Değerin diyalektik olarak meta ve para biçiminde kendini açığa çıkarması, paranın öncelikle soyut anlamda değer, ama daha da önemlisi değerin açığa çıkmış daha basit biçimi olan metayla olan ilişkilerinin analiz edilmesini gerekli kılar. Bu yönde yapılacak bir analiz bize paranın değeri temsil etmesi gerçeğinden hareketle kapitalist ekonominin temel dinamiği olan değer biriktirme problemi ile para arasındaki ilişkilerin analizine olanak sağlar. Marx'ın bu bağlamda yaptığı tespiti vurgulamak anlamlı olacak; "*Kapitalist üretimin nihai amacı diğer malların mülkiyetine sahip olmak değil, fakat değere yani soyut zenginliğin kaynağı olan paraya sahip olmaktır*" (Marx, 1978b, 503, vurgu bana ait). Burada Hans George Backhaus'un yaptığı Marx'ın Hegelyan yorumu önem kazanıyor. H. G. Backhause, değer teorisinde paraya gereken önem verilmemesi durumunda Marx'ın analizini klasiklerden ayırt edilemeyeceğini vurgulamıştır. Marx'ın analizini klasiklerden farklı kılan en önemli özellik, para ile meta arasında varolan ilişkiyi açığa çıkartacak bir formülasyon geliştirmesidir (Backhaus'tan aktaran Eldred ve Hanlon, 1981, 24).

Yukarıda vurgulamaların yanı sıra her ne kadar epistemolojik bir süreç olarak olguların yüzeysel görünüm biçimleri ile onların özleri arasındaki ilişki sistematik/diyalektik bir süreç olarak ele alınıyorsa da, yaşanan gerçeklik *aktüel* dünyada günü birlik tavır alan bireylerin karar ve eylemlilikleri aslında daha çok yüzeysel olguların tanımladığı çerçevede gerçekleşiyor. Bu olgu bir çok Marksistin

yaptığı yöntemsel bir hatayı işaret ediyor, yani özü biçim karşısında öne koyma ve içsel ilişkileri en genel dinamiklere bağlı açıklamak. Böyle bir ele alış para ve finansal olguların sadece özün dışsal yansıması olarak görülmesine neden olmuştur. Böyle bir yaklaşım ise para sorununun Marksist ekonomide ikincil konuma düşmesi, ya da 1980'lere kadar olduğu gibi paranın tamamen analiz dışında bırakılması gibi bir olumsuzluğa yol açmıştır. Marx, eğer şeylerin görünümü ile özleri birbirleri ile çakışsaydı bütün bilimlerin gereksiz olacağı yönündeki vurgusunu yaparken, *öz ile görünüm arasındaki diyalektiği birinin diğeri üzerinde üstünlük kuracağı bir hiyerarşik ilişki olarak dile getirmemiştir. Tam tersine, biçimler dolayımında, yüzeydeki ilişkilerin belirlenim biçimlerini, somut/aktüel yapıları demistifike ederek bütünün bilgisine ulaşamaya yönelmiştir.* Marx'ın "Bilimsel gerçekler, onları şeylerin ancak yanıltıcı dış görünüşlerinde yakalayabilen her günkü deneyimimizin denetimine bağlı kaldığında hep aykırıdırlar" derken bu sorunu işaret ediyor olsa gerek (Marx, 1975b, 121).

Engels, para ve finansal dünyanın günü birlik algılanmasının yarattığı yanılsamayı bir arkadaşına yazdığı mektupta açıkça vurgulamıştır; "para ve finansal olgular dünyasında" dünya pazarı kendini size para ve ticaret senetleri pazarı olarak kendi yansıması içinde gösterecek. İnsan gözünde olan yanılsamalar gibi, iktisadi ve siyasal ve öbür yansımalardır bunlar. Bir mercekten geçer ve kendilerini tepe üstü, tersine çevrilmiş bir biçimde gösterirler. Yalnızca imgeyi ayakta tutan sinir sistemi eksiktir. Mali bir pazarda yaşayan biri, sanayi hareketi ile dünya pazarını ancak para ve ticaret senetler piyasasının alt üst edici yansıması içinde görür" (Marx ve Engels, 1979, 595). Günlük deneyimler bir dizi yanılsamaya yol açsa da sonuçta, ekonomik birimler genellikle bu yanılsamaların belirleyiciliğinde davranışlarını yönlendirirler. Bu anlamda bilgi üretme sürecinin araştırma nesnesi olan ve böylece gerçek yönüyle anlamaya,

açıklanmaya çalışılan *gerçeklik*, günü birlik yaşamı yeniden üreten insanlar için yaşadıkları/algıladıkları gerçekliklerdir. Ekonomik ilişkiler içinde büyülü dünya olarak tanımladığımız parasal ilişkiler bireylerin eylemliliklerinde, çok daha belirleyici bir dizi işlev yüklenir. Paraya ilişkin alınan kararlar üzerinde etkili olan yanılsamalar, Keynes ve Post-Keynesyen ele alışların vurguladığı gibi sadece ekonomik ilişkilere taraf olan bireylerin tercihleri ve bu tercihlere neden olan psikolojik yapılara ilişkin bir olgu değildir. Süreç, kapitalist ekonomiye içkin ve ilişkiler arası dinamiklerin belirlediği bütünsel yapılarla bağlantısı olan bir sosyal/ekonomik gerçekliktir (Geurth ve Williams, 1989).

Ekonomik birimlerin yaşadıkları günübirlik ekonomik yaşamın yüzeysel görünümlerinden etkilenerek hareket etmeleri, şüphesiz, parasal değişkenlerin belirleyiciliğine ilişkin bir sorundur. Fakat burada bir başka hataya düşmemek gerekiyor. Belirli bir döneme ait gözlemlenen değişkenleri, hem neden, hem de sonuç olarak ele almak, gerçekliği anlamamızı zorlaştıran bir analiz biçimidir. Ekonomik ajanların belirli bir anda aldıkları kararlar, yapısal özelliklerden bağımsız düşünülemez. Yüzeye yansıyan biçimlerin analizi ve bunlar üzerinde yoğunlaşma, bize, öze ilişkin ipuçları verdiği oranda anlamlı olacaktır.

E. Mandel, *Geç Kapitalizm* (*Late Capitalism*) adlı çalışmasında bu vurgu üzerinde özellikle durur. "O (Marx) bilimin amacını, sadece yapay görünene ilişkin olguların analizi yani bilimi sadece öze ilişkin keşifler yapmak olarak tanımlamamıştır, fakat ayrıca bilimin, olguların yüzeysel görünümlerini kendi içlerinde açıklamak gibi bir amacı olduğunu, diğer bir deyişle içsel bağlantıların keşfinin öz ile biçimi yeniden birleştirerek bütünsel ele alışın önemi üzerinde yoğunlaşmıştır... Eğer bu bütünleşme gerçekleşemezse, teori soyut "modellerin" spekülatif inşası olacaktır ki, bunun da ampirik gerçeklikle ilişkisi olmayacaktır ve bu anlamda diyalektik materyalizm

idealizme dönüşecektir" (Mandel, 1987, 15).[16] Para olgusu için önemli olan bir diğer sorun, yukarıda da vurguladığımız gibi; ekonomik birimlerin bu dünyanın verilerinden hareketle karar almaları ve ekonomik aktivitelerini bu kararların belirlemesidir. Aslında bu ilişki (aktüel olanla onunla ilişkiye giren ekonomik birimler ve hatta ekonomi düşünceler) Marx'ın çalışmalarında bir çok defa dile getirilmiştir. Marx özellikle büyülü dünyanın olgusal gerçekliğinden hareketle bir dizi kavramlaştırmaya gitmiştir; *"(K)apitalist üretim tarzında ve onun egemen kategorisi ve belirleyici üretim ilişkisi olan sermayede, bu büyülü ve gizemli alem daha da gelişir. Eğer biz, ilkin sermayeyi fiili üretim sürecinde, artı-değer sızdıran bir araç olarak düşünecek olursak, bu ilişki henüz çok yalındır ve* ***asıl bağlantı, kendisini bu süreci yürütenler bizzat kapitalistler üzerinde hissettirir ve bilinçlerinde yer eder"*** (Marx, 1990, 726, vurgular bana ait). Bu alıntı bize büyülü dünyanın bireyleri, günlük yaşamları ve ekonomik karar alışlarını, gelecek ile beklentilerini bu verili büyülü dünya üzerinden yaptıklarını göstermektedir. Daha da önemlisi ekonomik ilişkilerin analizini yapmakla yükümlü iktisatçılar sadece bu büyülü dünyanın verileri ile yetindiğinde kapitalist ilişkiler "içerisinde sıkışıp kalmış burjuva üretimini yürüten kimselerin fikirlerini, doktriner bir şekilde yorumlamaktan, sistemleştirmekten ve savunmaktan fazla bir şey yapmadıkları" belirtilmiştir (Marx, 1990, 718). Sorun sermayenin en fetiş biçimi olan faiz yüklü sermaye ve para-sermaye kavramlarında en yüksek noktaya varır, Marx, *Artı Değer Teorileri-III*'te bunu dile getirir; "Faiz yüklü sermaye tam anlamıyla bir fetiştir (...) Faiz yüklü sermaye; kendi kendine genişleyen değer olarak, ya da paranın para yaratması olarak otomatik bir fetiştir ve bu biçime takılıp kalındığında öze ait hiç bir ipucu vermez. Sosyal bir ilişki, şeyler (para, metalar) arası bir ilişki olarak

16) Bu yönde bir ele alış için bkz. Lipietz, (1985).

kendini gösterir" (Marx, 1972, 455). Gerçekten de günümüzde para ve sermaye gibi fetiş karakterlerin yarattığı gerçeklikler aracılığıyla kararlarını alanlar, bu kararlar ile borsa ve bankalarla ilişkiye giren ekonomik birimler, bu ekonomik birimlerin büyülü dünya ile ilgili kararlarında odaklaşan teorik çerçeveler, özellikle günümüzün egemen olgularıdır. Bu anlamda para ve finansal yapıların analizi, mutlaka iki boyutu içermelidir. Biçimlerin arkasında ona biçimini veren öz ile bu biçimlerden hareket eden ekonomik birimlerin davranışları. Bu iki boyutlu analizin yapılabilmesi ise ancak, yöntemsel bir tavır alışla mümkündür. İki boyutlu analiz yani öz ile biçimin bir arada ve bunlar arasındaki ilişkinin sistematik analizi, özünde Marksist yöntemin önemli bir diğer boyutudur. Marksist yöntemi tanımlayan soyut/somut, öz/biçim ayrımlarının varlığı, özünde, Marksist ontolojinin doğal sonucudur. Marksist ontolojide temel öğe, sosyal yaşamla ilgili herhangi bir olgu ve olayın, özünde içinde bulunduğu ilişkiler bütünü içinde anlamlı olduğu ve bu anlamda da araştırma nesnesinin doğru anlaşılabilmesi için, ele alınan nesne veya olgunun toplumsal bütünle olan dinamik ilişkilerinin analiz edilmesidir. Bu açıkça genel geçer iktisat yazınına hakim olan *atomistik ontoloji* karşısında, *bütünselci bir varoluşu* öne çıkaran ve bu anlamda araştırma nesnesini bu bütünsel yapı ve ilişkiler aracılığıyla ele alan bir bilgi sürecini tanımlar.

ÖZ-BİÇİM VE BÜTÜNSELLİK (ONTOLOJİK VE EPİSTEMOLOJİK ÇERÇEVE)

En genel tanımı ile Marksist ontoloji[17] özünde *ilişkisel* (relational) ve *epistemolojiktir*. Marksist ontoloji ilişkiseldir, çünkü toplumsal bütün bir dizi ilişkiler toplamıdır, bu ilişkiler ise farklılaşma ve kompleks yapılar üretir. Ontolojik bütün, bu anlamda kendi içinde farklı ontolojik konumları, üst üste gelmeleri, kesişmeleri,

17) Ontoloji kavramının detaylı ele alışı için bkz. R. Bhaskar (1994a, 3. Bölüm).

çelişkileri, olumsuzlamaları ya da mekansal anlamda birbirleriyle ilişkisi olmayan bir dizi varoluş biçimlerini doğurur. İlişkisel ontoloji ve bu ilişkilerin yarattığı bütünlükler, epistemolojik anlamda spekülatif mantığın değil, ampirik alanın öznesidir (Bhaskar, 1989, 121). Bu tür bir ele alış sonuçta, toplumu ilişkiler bütünü olarak ele alır ve bu ilişkiler bütünü içinde her bir değişkenin ancak bir diğer değişken aracılığıyla tanımlanacağı ısrarla vurgulanır. G. Lukacs'ın açıkça belirttiği gibi Marx'ın Diyalektik metodunun amacı "toplumu bir bütün" olarak anlamaktır (Lukacs, 1971, 28). Bu anlamda; "Marksizmin, tarihsel açıklamalarda, ekonomik güdülere öncelik vermesiyle değil *bütünsel bakışa* verdiği önemle tanımlanması gerekiyor (Lukacs, 1971, 26).

Döneminin egemen ekonomik yazınında tanımlanan birey kavramını ele alan Marx, toplumsal ilişkiler veya toplumsal bütünden soyutlanmış birey kavramının sadece bir *fantaziden* ibaret olduğunu belirtir. Bu anlamda Marx; "tarihte ne kadar geriye gidersek birey ve dolayısıyla üretim yapan birey de o kadar bağımlı olacak *daha büyük bir bütünün parçası olarak belirir*" vurgusunu yapmaktadır (Marx, 1979a, 143). Marx bu vurgudan sonra, sırayla üretim, bölüşüm, tüketim ve para gibi kavramların, içinde bulundukları toplumsal bütün/yapı aracılığıyla ele alınması gerektiğini belirtir. Marx *Kapital*'in III. cildinde ise toplum kavramını belirli bir ilişkiler bütünü aracılığıyla ele alabileceğimiz bir açıklamaya gider: "... (Ü)retim faaliyetine katılanların doğa ve birbirleriyle olan karşılıklı *ilişkilerinin bütünü*, ekonomik yapısı açısından düşünüldüğünde, *toplumun* ta kendisidir. Kendinden önce bütün süreçlerde olduğu gibi, kapitalist üretim süreci de, belirli maddi koşullar içerisinde devam eder. Bu koşullar aynı zamanda kendi yaşamlarını yeniden üretme sürecinde bulunan bireylerin girişikleri belirli toplumsal ilişkilerin dayanaklarıdır" (Marx, 1986, 719, vurgular bana ait). Kapitalist toplumu atomistik bir ontolojiden hareketle tanımlayan egemen ik-

tisat yazınına karşı Marx ve Marx'ı izleyen Marksistlerin temel kaygısı, kapitalist toplumu bir *bütün* olarak ele almaktır. Marksist ontolojide ele alınan "*bütün*" kavramı, kendini önceleyen ve günümüzde de farklı okullar tarafından sürdürülen Hegelyan bütünsellik kavramından tamamen farklıdır. "Hegel'de toplum, her yönüyle, basit ve tek bir ilkenin kendine yabancılaşması, dışlaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Toplumu meydana getiren bütün unsurlar, o ilkenin gerçekleşme biçimleridir (diyalektik)). Oysa Marx'a göre toplum, birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte, tek bir unsura indirgenemeyecek farklı unsurlardan (düzeylerden; ekonomi, siyaset, ideolojiler) oluşan bir bütündür" (Sezgin, 1989, 89). Ontolojik açıdan bütünden hareket eden bir epistemolojinin, hiç kuşkusuz araştırma nesnesine yönelme ve onun bilgisine ulaşmada büyük zorluklarla karşılaşmayı göze alması gerekiyor.

Özellikle kapitalist ilişkiler aracılığıyla tanımlanan toplumun oldukça farklı ilişki biçimlerinin kesiştiği noktada varolması ve daha da önemlisi olguların yüzeysel düzeyde görünen biçimlerinin onların özleri ile çakışamaması bu bütüne ait bilgiyi üretmek için özel bir yöntemin varlığını gerektiriyor. Bu öyle bir yöntem olmalı ki, *bir yandan toplumu tanımlayan temel ilişki biçimleri ve bu biçimler arasındaki ilişkileri* (içrek-esoterik ve dışrak-exoterik- bağlantıları) açığa çıkarsın, diğer yandan bu ilişkilerin tarihsel bir zemin üzerinde sürekli değiştiğini göstersin.

DİYALEKTİK YÖNTEM VE ÖZ-BİÇİM-İLİŞKİ DİNAMİĞİ

Marx *Kapital I*'e yazdığı ikinci önsözde kendi yönteminden bahsederken yönteminin "diyalektik yöntem" olduğunu açıkça belirterek diyalektik yönteminin üstünlüklerini sıralar;"... (D)iyalektik, tarihsel gelişmiş olan her toplumsal biçimi akışkan bir hareket içinde görür ve bu yüzden, onun geçici niteliğini, onun anlık varlığından daha az olmamak üzere hesaba katar; hiç bir şeyin zorla kabul ettirilmesine

izin vermez, özünde eleştiricidir ve devrimcidir" (Marx, 1986, 29).

Diyalektik yöntemin üstünlüğü, bütüne ait bilginin elde edilebilmesi için toplumsal *bütünü* oluşturan *ilişkilerin* analizine uygun bir donanım sağlamasından gelir. İlişkiler üzerinde yoğunlaşan diyalektik yöntem, bütünsel verili yapı içindeki herhangi bir olgunun diğeri olmadan varolmayacağını göstermesi açısından önemlidir. Bu anlamda Marx'ın diyalektiği özünde *ilişkisel diyalektiktir*. Örnek olarak kapitalist toplumda meta formu olmadan para formundan bahsedilmez. Bu diyalektik ilke, Marx'ın meta ve para olgusunu anlama açısından özel bir öneme sahiptir. "Para metaların değişim sürecinin içinde ürettikleri değişim değerinin bir billurlaşmasıdır... Metaların kendi değişim-değerlerine verdikleri özel biçim, başkalaşıma uğramış ve *para olarak adlar* halini almıştır" (Marx, 1979b, 72 ve 100).

Diğer yandan para ile meta arasındaki ilişkiden hareket etmeyen genel geçer iktisat yazını, parayı metanın doğasından bağımsız olarak ele alarak onu basit bir dolaşım aracı olarak tanımlar. Örneğin para tanımına yönelen D. Ricardo ve onu izleyen Curency Okulu yanlıları, para ile onun daha soyut/gelişmiş biçimi olan kredi arasındaki ilişkileri yeteri kadar kuramamışlar ve paranın sadece *değişim* aracı işlevi üzerinde dururken onun *ödeme aracı* olarak kredi biçimindeki işlevlerini yeteri kadar analiz edememişlerdir. Bu tür bir yaklaşım, para politikalarını belirleme açısından paranın miktarını değişimin hacmine bağlama eğilimini gündeme getirmiş ve bu anlamda "banka parası kredi değil de para olarak ele alındığı için paranın değişim aracı olarak devlet tarafından düzenlenmesi yönündeki vurguları banka parasını da içine alacak şekilde" formüle edilmiştir (Santiago-Valiente, 1988, 43).

Marx, ilişki kavramını böylece bir yandan somut yaşama referansla kullanırken, diğer yandan ilişki, diyalektik analizin merkezinde yer alır. Yaşamın kendisi nasıl ilişkisel bir ontoloji üzerinden

yükseliyorsa, bu yaşama ilişkin bilgiye ulaşma biçimi (epistemolojisi) de ilişkisel olmak zorundadır. Marx klasik iktisatın şeyler arasındaki gerçek ilişkiye "neredeyse değinir gibi olduğunu" ve fakat bunu "bilinçli olarak formülleştirmediğini" ve "sırtındaki burjuva postuna sarıldıkça da bu işi zaten beceremeyeceğini" belirtir (Marx, 1986, 555).

Diğer yandan diyalektik ontoloji, ilişkiler arasında süregelen çelişkileri/içsel dinamikleri açığa çıkarır. Meta ile onun özel biçimi olan para arasındaki ilişki dinamik ve çelişkili bir süreçtir. Bu süreç ele alınmadan para kavramı konusunda anlamlı sonuçlar üretemeyiz. Marx ilk elden para ile meta arasında varolan içrek (esoteric) ve dışrak (exoteric) ilişki biçimlerini tanımladıktan sonra, bu biçimlerin dinamik etkileşimini ele alır: "Meta, tahribi (perishable) mümkün paradır. Para, tahrip edilemeyecek olan metadır... Başlangıçta para tüm değerlerin temsilcisidir; uygulamada durum tersine döner, tüm gerçek ürünlerle emekler paranın temsilcisi olurlar...(bunun nedeni ise) metanın bir yandan kendi doğal varlığı içerisinde mübadele değerini ideal bir biçimde (potansiyel olarak) taşıyan özgül bir ürün olarak, öbür yandan ürünün doğal varoluş biçimiyle her türlü bağını koparmış, başlı başına mübadele değeri (para) olarak, çifte bir varlığın olması-bu ikili, **farklılaşmış** varoluş giderek bir **farka**, fark da **karşıtlık** ve **çelişkiye** yol açmak zorundadır. Metanın ürün sıfatıyla sahip olduğu tikel işlev ile mübadele değeri sıfatıyla sahip olduğu genel işlevler arasında varolan ve metanın ikili bir biçimde, bir yandan bu tikel, öbür yanda da para olarak vazedilmesini zorunlu kılan çelişki, metanın özgül doğal niteliğiyle genel toplumsal niteliği arasındaki çelişki, daha baştan, metanın bu iki ayrı varlık biçiminin birbirine çevrilmesinin mümkün olmaması ihtimalini içinde taşır" (Marx, 1979a, 214).

Toplumsal olgular arasındaki ilişkiler ve bu ilişki biçimlerine içkin olan **farklılaşma karşıtlık** ve **çelişki** diyalektik yöntemin açığa

çıkardığı ontolojik varoluşlardır.[18] İlişkileri tanımlayan bu ontolojik özellikler, tekil sosyal olguların ötesinde belirli bir dizi ilişkiler toplamı olan yapıların değişimini sağlayan ve içsel dinamiklerin açığa çıkmasına yol açan değişkenlerdir. Lukacs'ın vurguladığı gibi *çelişki* (contraction) kompleks yapıları oluşturan ilişkilerin, dinamik motoru, süregelen ilişkilerin Hegelyan anlamda sadece bir başka biçime dönüşmesini değil, ayrıca devamlılığını sağlayan tamamen ontolojik bir durumu işaret ediyor. Çelişki ya da sınırlılık (constraints) özünde sosyal ilişkiler içinde biri dışsal (external) yani sosyal olan üzerinde doğal olanın yarattığı sınırlılıkları/çelişkileri, içsel çelişki (eternal contradiction) ise olgu ya da varoluşların bireysel olarak kendi aralarında ya da bütünle olan ilişkilerinde gözlemlenen sınırlılıkları/çelişkileri tanımlar. Yaşama ilişkin çelişkiler ve sınırlılıklar yukarıdaki Lukacs'un tanımlamasını izleyecek olursak sadece ekonomik olanla ilişkili olmayıp yaşamın bir çok alanında varolurlar (gövde ile düşünce, ihtiyaç ile düşünce, yaşam ile ölüm, erkek ile kadın, kendi kendini belirleme ile baskı altına alma vs). Bhaskar'ın vurguladığı gibi diyalektik çelişkiler, içsel çelişkiler, varlıkların birbirleriyle bağlantılarında yani *diyalektik bağlantı noktalarında* ortaya çıkar. Burada varlıklar özde *farklı* olmakla birlikte birbirinden *ayrılamaz* (inseperable), yani bir başka anlamda senkronik olarak ya da konjonktürel olarak birbirleriyle içsel olarak bağlanmışlardır; diğer bir anlamda (tümü ya da bazıları) bir diğerinin varlığı dolayında varolurlar (Bhaskar, 1994, 58). Yine para kavramından hareket edecek olursak, meta ya içkin olan çelişkilerin zamanla metayı meta ve para olarak ikiye bölmesi, yani farklı karşıt işlevleri içeren metanın birbirine zıt, fakat birbirleriyle ilişkili iki dışsal biçim olarak para ile meta biçimlerinin varlığına neden olur ve bu çelişkiyi bir aşamada çözerken, diğer yandan para ile meta arasındaki bu ilişki biçimi tarihsel sürecin belirli bir aşamasında

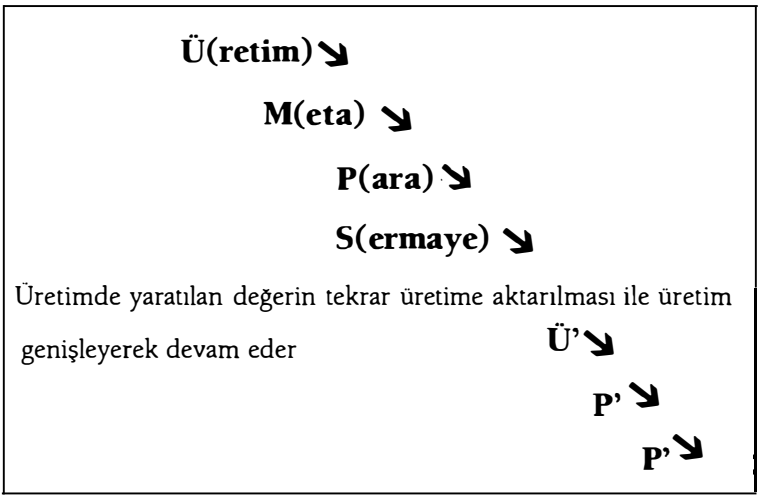
18) Diyalektiğin *çelişki* içermediği ya da içerdiği yönündeki bir ayrım için bkz. Colleti (1978).

sosyal ilişkiler bütünü içinde yeni çelişkili bir ilişkinin başlamasına neden olur. Bu çelişki daha önceleri alışverişin tek eylem olarak yapılmasını yani $M^{(eta)}$-$M^{(eta)}$ ilişkisini, birbirleriyle ilişkili ve fakat birbirlerine karşıt iki ilişki biçimine dönüştürür, yani $M^{(eta)}$-$P^{(ara)}$-$P^{(ara)}$-$M^{(eta)}$ ilişkisi. Başlangıçta metaya ilişkin olan bir içsel çelişki, para biçiminin varlığı ile çözülürken, para biçimi diğer yandan sosyal ilişkiler içinde çelişkinin bir üst biçimde açığa çıkması ve metaya içkin olan çelişkilerin para formu ile daha da derinleşmesine neden olur.[19] Bu iki varoluş, çelişkili ve fakat her birinin diğerinin varlığı dolayımında vücut bulduğu durumu açıklayamayan/anlayamayan ekonomistleri Marx şu sözlerle tanımlamakta; "Para sisteminin aldatmacalarına, dudaklarında alaycı bir gülümseme ile bakan modern iktisatçılarda da, daha yüksek bir iktisadi kategoriyle örneğin sermaye ile uğraştıkları anda aynı yanılma yüze vurmaktadır. Bu yanılma, biraz önce ellerinde tuttuklarını sandıkları nesnenin kendilerine birdenbire toplumsal ilişki olarak göründüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edercesine, nesne biçiminde karşılarına çıkıverdiğini" belirtir (Marx, 1979b, 55).[20] H.Uchida Marx'ın *Grundrisse*'si ile Hegel arasında koşutluklar bulduğu çalışmasında, Marx'ta diyalektik sürecin nasıl işlediğini ve toplumsal varoluşun nasıl farklı biçimlerde ve çelişkili süreç içinde birbirini olumsuzlayarak dönüştüğünü ele alır. Marx'ın

19) Toplumsallaşma, toplumsal olanın parçalanması (disassociation) ve yeniden toplumsallaşma (association) paranın varlığında gerçekleşen diyalektik bir süreçtir, bu yönde detaylandırılmış ele alış için I. I. Rubin önemli ipuçları vermekte; "metaya dayalı ekonomilerde bireysel emek direkt olarak sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmaz, onun sosyal olması ancak onun diğer emeklerle eşitlenmeleri ile, yani dolaşım sürecinde dolaşımın varlığında gerçekleşir" (Rubin, 19782,66). Bu yönde başka bir kavramlaştırma için Reuten ve Williams'ın (1987) ilerleyen bölümlerde tekrar döneceğimiz kavramlaştırmalarına bakılabilinir.

20) G. Carchedi kitabında diyalektiği tanımlarken, Marx'ın *Kapital*'in daha başlangıcında metanın değer biçimini ele almasından itibaren başladığını belirtir ve değerin görece ve eşdeğer formu dolayımında diyalektik analizi başlattığını belirtir (1991, 291).

analizinin özünde üretimin metaya dönüştüğünü, metanın ise çelişkili doğasının para formunun varlığına neden olduğunu belirtir. Burada para formunun varlığı ise sonuçta sermayenin varoluş koşullarını hazırlar (Uchida, 1988, 31)[21]. Farklılaşma, karşıtlık ve çelişki ekonomik alanda bir dizi kompleks içsel dinamiklerin de etkisi ile ekonomik olguların kendilerini içsel dinamiklere bağlı olarak farklı biçimlerde açığa çıkartır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Ricardo'dan sonra özellikle J.Mill teorik formülasyonu mantıksal içsel tutarlılık aracılığıyla geliştirdiği ölçüde "genel içsel dinamikler ile somut süreçlerde yaşanan gelişmeler arasındaki çelişkiler bağlantı noktaları, içsel dinamikler açığa çıkarılarak çözülmez, tam tersine somut süreç soyut olana adapte

21) Marx'ta Hegelyan etkileri öne çıkaran I. Rubin, Marx'ın Kantyan bir sorunsaldan hareket etmediğini fakat özellikle Hegelyan anlamda öz ile biçim ve özün farklılaşmış biçimlerinin aslında Hegelyan yönteme ait olduğu ve böylece değerin biçimlerinin yine değerin özü olan soyut emeğin gelişme süreci ile ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Rubin, 1983, 117-123).

edilir, soyutun egemenliği altına sokularak çözülür" (Marx, 1975a, 81-82). Burada ne içsel bağlantı noktalarını açığa çıkartacak ilişkiler ne de ilişkilerin varlığında anlam kazanan çelişkiden söz edilir. Böyle olunca da kapitalist değer ilişkilerinin varlığında anlam bulan para kavramı da yeteri kadar analiz edilemez. Para-meta ile ilişkili bu diyalektik süreç ele alınmadığında, kapitalist toplumda gözlemlenen ve para biçiminde açığa çıkan krizlerin nedenleri de bu anlamda açıklanamaz, çünkü genel geçer yazın parayı daha başından itibaren meta biçim/ilişkileri dışında sadece bir dışsal araç olarak tanımlamıştır. Para kendi başına bir olgu olarak ele alındığında, para biçiminde gözlemlenen kriz de yine paraya özgü bir nedene bağlanmakta. Oysa para, *sisteme özgü çelişkilerin dile geldiği en aktüel biçimdir*. Özellikle kredi-para biçimi aşırı-sermaye birikimi ve kâr oranlarının düşüş eğilimi ile diyalektik bir ilişki içindedir.[22] Bu ilişki sonucunda süregelen kriz eğilimleri, para-kredi biçiminin varlığında ya tamamen çözülmekte ya da belirli bir süre için sadece ertelenmekte. Fakat her iki durumda da kriz para-kredi biçiminin varlığında daha da derinleşerek varolan çelişkinin bir başka biçimde ve daha somutlaşarak gündeme gelmesine neden olur (Harvey, 1982). Süreci atomistik ontoloji dolayımında gören ve ampirist epistemolojiden hareket eden ele alışlarda, ekonomiye dışsal olarak sürülen para miktarı krizin temel nedeni olarak gösterilmektedir.

Diyalektik bütünsel ontoloji, ilişkiler aracılığıyla ele alınan olgu/olayı açıklarken sonuç olarak o olgunun ele alınan bütün içinde ne gibi ilişkilere girdiği ve bunların yüklendiği işlev ve çelişkileri açığa çıkarır. Burada karşımıza ele alınan olgu/olay ile verili bütün ilişkisi çıkmakta. Yani bütünsel yapıyı tanımlayan temel özellikler dolayımında belirlenen bir olgu/olayla karşılaşırız, yine para kavramın-

22) Paranın kriz döneminde sermaye ile bağlı olarak kredi ilişkilerinde üstlendiği işlevler ve bu işlevlerin kriz üzerindeki etkileri *Para ve Kapitalizmin Krizi* adlı çalışmamızda detaylı olarak analiz edilmiştir.

dan hareket edecek olursak, örneğin Marx'ta para kavramının anlaşılması için Kapital'in tümünün ele alınması gerekmekte. Çünkü Marx, meta kavramı ile ilişkili olarak ele aldığı para kavramını soyutlama sürecine bağlı olarak ilk elden en basit en çıplak hali ile ele alır ve bu basit ve çıplak halini tanımlayabilmek için onu (parayı) tanımlayan bir dizi ilişki biçiminden soyutlar. Çalışma süresince bu soyutlama ile dışlanan ilişkiler yavaş yavaş para kavramı ile ilişkilendirilir ve nihai olarak para kavramı ile kapitalist toplumu tanımlayan sermaye kavramı arasındaki ilişkiler kurulur ve buradan sermaye olarak para, yani para-sermaye kavramına varılır. Para-sermayesi ile diğer sermaye biçimleri arasındaki (ticari ve üretken) ilişkiler tanımlandıktan sonra, paranın daha somut bir belirlenim biçimi olarak belirli bir sınıfın (para kapitalistlerinin) varlığına neden olduğunu gösterir. Uchiada'dan aktardığımız sürecin her aşaması Marx'ın *Kapital* çalışmasının soyutlamasına bağlı olarak sorunun belirli aşamaları üzerinde durur.[23] Nihai olarak son ciltte para, bütünsel süreç içinde en somut biçimi ile ele alınır. Marx'ın burada bıraktığı analiz daha sonra Hilferding tarafından geliştirilerek paranın ilişkiler sürecinde nasıl farklı sınıfların birlikteliği ya da çatışmalarına neden olduğu analiz edilerek geliştirilmiştir. Diğer yandan aynı soyutlama, para biçiminin en basit biçimi olarak meta-paradan başlayıp zamanla farklı biçimlere büründüğü ve onun en gelişkin soyut biçim olarak, kredi ilişkileri olarak kendisi açığa çıkarttığını gösterir.

Diyalektik ontoloji ya da Lukacs'ın deyimi ile "*bütünselliğin diyalektik*" kavramlaştırılması, doğal olarak bütünsel sürecin bilgisine ulaşma biçim ve yolları olarak *epistemolojik diyalektiği* işaret etmekte. Epistemolojik diyalektik aslında yukarıda tanımlanan ontolojik

23) Marx'ın *Kapital*'de soyutlama sürecinde meta kavramından hareketle, değer ilişkilerinin en gelişmiş biçimi olan endüstriyel sermaye ilişkisine ulaşması yukarıda soyutlama başlığı altında ele alınmıştı.

gerçekliğin zorunlu sonucudur. Bir karşılaştırma yapacak olursak genel geçer iktisadın *atomistik ontolojisi* nasıl sübjektif/atomistik bir epistemolojiye neden oluyorsa, diyalektik ontoloji de diyalektik epistemolojiyi gerekli/zorunlu kılar. Diyalektik epistemoloji bu anlamda realizmin tanımladığı bizim de içinde olduğumuz, dışımızdaki dünya ile bu dünya hakkındaki düşünce pratiklerimiz arasında canlı bir ilişkiyi zorunlu kılar. B. Fine ve L. Harris'in vurguladığı gibi "*şeylerin yüzeysel görünümlerinin arkasına geçmek o kadar da kolay değildir. Yüzeysel görünümün arkasındaki olgular, bulunmaları için orada öyle hazır ol vaziyette beklemiyorlar.*" Bu olguları anlamak, yakalamak ve yorumlamak için uygun kavramsal yapılar üretilmesi ve en önemlisi ideolojik etkenlerin yarattığı kırılmaların aşılması gerekiyor (Fine ve Harris, 1979, 6).

Öz ile biçim ve somut olanla soyut olan arasındaki ilişki L.Colleti'nin yaptığı ayrıma göre *reel süreçler* (ratio essendi) ile *mantıksal süreçler* (ratio cognescend) ve *somut* (concrete) ile *soyut* (abstract) arasında canlı bir ilişkinin varlığını gerekli kılmakta. *Ratio essendi* bu anlamda bizim dışımızdaki dünya, materyal gerçeklik/nedensellik ile ilişkili yani ampirik düzeyde tanımlanan aktüel gerçeklikle ilgili iken, *ratio cognescend* bu dışsal ampirik gerçeklik ile ilgili bilgi edinme sürecini içerir (Ercan, 1995b, 46). Ele alınan olgu/olayın bilgisine ulaşma açısından Colletti'nin tanımladığı reel süreçlerle, mantıksal süreçler arasındaki bağ yukarıda da vurguladığımız somut olan ile soyut olanın diyalektik ilişkisini, yani soyutlama süreci içinde bütünsele ait olan parça (parts) ile bütün (whole) ilişkisini, bu anlamda dışsal bağlantılardan (exoteric connection) içsel bağlantılara (esoteric connection), içsel bağlantıdan dışsal bağlantılara, görüntüden (appearence) öze (essence), özden görüntüye, bütünselden (totality) çelişkiye (contradiction) çelişkiden bütüne, nesnel olandan (objective) öznel olana (subjektive), öznel olandan nesnel olana (subjektive) giden bir süreçtir. Tüm bu ilişkiler özün-

de yöntemsel bir terminoloji kullanıldığında iki boyutlu bir analizin varlığını göstermekte, "tümdengelimden tümevarıma, mantıksal olandan tarihsel olana. Diyalektik epistemoloji bu iki metodun *birliğini* işaret etmekte" (Mandel, 1987, 15). Açıkça görüleceği gibi, bu tür bir yaklaşımda sadece olguların görünen yüzeylerine takılıp kalmadan ve onlarla ilişkili basit gözlemlere dayanan bir yasa bulma amacı gütmeden, yani olguların yüzeydeki görüntülerine bağlı kalmadan onların varlığı için anlamlı içsel ilişkiler/öze ilişkin ilişkiler yakalanırken, öze ilişkin bilgilerin elde edilmesi için ampirik süreç, yani *tümevarım* anlamlı olmakta, bir anlamda birbirlerinin yeniden tanımlanmasına olanak sağlayan bu süreç, *öz* ile *biçimi* ***ilişkiler*** aracılığıyla bütünsel bir analiz içinde ele almamızı kolaylaştırır. Burada bu anlamda vurgulanması gereken en önemli özellik, eğer bilgiye ulaşma süreci bu farklı aşamalarının biri ile sınırlandığında -sadece olgu/olayların yüzeyinde gözlemlenen olguların gözlemi ile sınırlı kalındığında- tümevarımcı yöntemin basit ampirist/positivist bilgisine ulaşmış oluruz. Diğer yandan ampirik realite ile ilişkisini kurmayan yukarıda örneklediğimiz aşırı soyutlama ya da tümdengelimci yaklaşım, "soyut modellerin spekülatif 'modelleri'ni üreterek diyalektik materyalist özden idealist öze dönüşmüş olur.

Marksist gelenek içinde varolan ve tarihsel olarak süregelen önemli bir epistemolojik yanlışlık, Marx'ın epistemolojik yaklaşımının soyuttan somuta, bütünden tekil olana giden tek boyutlu bir araştırma sürecine bağlama şeklinde açığa çıkar. Bu somutun önemli olduğu yönündeki genel kanıya rağmen gerçekleşen bir durumdur. *Marksist fundementalizm* olarak tanımlayabileceğimiz bu yaklaşımda, ele alınan araştırma nesnesini tanımlayan yapısal özelliklerden hareket edilerek, tüm canlı toplumsal gerçekliği sadece bu temel özelliklere bağlı olarak açıklama, yani araştırma nesnesinin bilgisine ulaşma biçimi, Marksist analizde egemen olan bir ele alıştır. Örnek olarak kapitalizm tanımı bir defa yapıldıktan sonra, ka-

pitalist toplumsal ilişkilerin tamamen bu tanımlama içinde anlaşılabilir olduğu vurgusu bu tip bir metafiziğin varlığını işaret etmekte. Bu çerçeve içinde anlaşılacağı gibi, somut olanın ve tekil olanın soyut olanla ve bütünle ilişkisi, genellikle ikincil konuma itilir. Son yıllarda geliştirilen *diyalektik eleştirel realizm* (DER), bu olumsuz eğilime karşı, bu olumsuz eğilimi ortadan kaldıracak bir çerçeve sunuyor. Felsefi düzeyde bu ele alışı başlatan R. Bhaskar, tehlikeyi işaret ederek, bunu önleyecek bir dizi argüman geliştirmiştir. "Yapılar ve soyutlama üzerine yapılan bu vurgu, güncel olayların, olguların önemsiz olduğu anlamına gelmez; güncel olay ve problemler yadsınamaz, tam tersine güncel olaylar ve problemler üzerine yapılar ve soyutlamalar yapılır, onlar sosyal yapıları anlamamıza imkan verir. Ancak bu yapılar olgu ve olayların nedenidir ve bu nedenle de yapılar bu yüzeysel olgulara indirgenemez. Yapılar olayların gözlemlenebilir örüntülerinden bağımsız tanımlanamazlar. Bu anlamda yapılar, ancak sosyal bilimlerin pratik ve teorik çabaları ile tanımlanabilirler" (Bhaskar, 1989, 2).[24]

DER yönteminin genel çerçevesini aşağıda verdiğimiz şekil aracılığıyla açıklamaya çalışalım. Bu tür bir yöntemin genel olarak sosyal teori, özel olarak para sorununu anlamada ne kadar yararlı olduğu kısaca ele alınacak. Toplumsal yaşam özünde yukarıda da vurguladığımız gibi bir dizi aktüel yani gözlenebilir ilişkiler ile bu ilişkilerin altında yatan özsel yapıları içerir. Lukacs'ın vurguladığı anlamda, toplumsal bütün sadece ekonomik ilişkiler ve öze indirgenmediğinde toplumda birden fazla yapı/özsel ilişki bir arada varolur. Öze ilişkin bu derin yapılar birbirleri ile ilişki içinde farklı işleyişler ve mekanizmaların varlığına neden olurlar. Sonuçta bu ya-

24) Bu yönde bir ele alış ile yüzeysel olguların önemine ısrarla değinir ve Marx'ın bilinçsel analitik süreci pratik ampirik doğrulamalar dolayımında yaptığını belirtir. Böylece bilişsel düzeyin amprik doğrulanması sayesinde bir üst aşamaya çıkmasına olanak tanıdığını belirtir (Mandel, 1987, 15).

pı ve mekanizmalar güncel yaşantımızda deneyler ve olaylar olarak karşımıza çıkar. Özünde birbirleriyle oldukça karışık ilişki içinde olan bu derin *yapı/mekanizma ve olaylar*, aslında toplumsal olan herhangi bir unsurun bilgisini edinme için gerekli alanı bize gösterir. Yapılar özünde harekete geçirici güçlerdir ve tarihsel süreç içinde toplumsal olarak belirlenmiştir, fakat sosyal yapılar yüzeyde gözlemlenen insan deneyimleri ve eylemlerinden tamamen bağımsız değildir. "Yapılar her günlük pratikler olmadan ayakta kalamazlar, günlük yaşam pratikleri derin yapıların varoluş koşullarını belirler. Burada bireyler/insanlar kendilerinin belirlemedikleri/seçmedikleri bir dünyaya gelirler, fakat onların günübirlik eylemleri ile yapılar kısmen yeniden üretilir, kısmen dönüştürülür. Onların sosyal yapıları anlamaları ve etkilemeleri oldukça sınırlıdır, sosyal yapılar bireylerin eylemlerinde amaçlamadıkları bir şekilde yeniden üretilir. Bakkaldan bir ekmek aldığımda amacım karnımı doyurmaktır, oysa bu eylemlilik diğer yandan bütünsel olarak meta üretim sisteminin devamlılığı anlamına gelir" (Lovering, 1990, 39). Bu tür bir ele alış aslında toplumsal analizde, varolan birey/toplum özne/nesne sahte ayrımlarını da giderir. Bhaskar'ın *Birey ve Toplum Modelinin Dönüşümcü Modeli* olarak tanımladığı bu tür bir ele alışta birey ve bireyin etkinliği ile toplumun yapısal belirlemeleri arasında diyalektik bir bağ kurulmuş olur.[25] Özellikle Marksist fundementalizm ile radikal soyutlamacı mantığın, olayı/olguyu tamamen yapıya bağlı kılan anlayışı sosyal olgunun analizi için önemli bir tehlikedir. Bu tehlike neo-klasik iktisatta olay/birey tanımlanan bir yapının taşıyıcısı olması dışında etkin bir varoluş/eylemlilik hali içine girmemesi durumuna paralellik gösterir. Ekonomik bireylerin, tam rekabet koşulları altında, rasyonel kararlarının bir bütün ola-

25) Bu modelin geliştirilmesi ile elde edilen sosyal analiz biçimi hakkında detaylı bir analiz için bkz. F. Ercan (1985c).

rak ekonomi/piyasa üzerinde etkili olamayacağı vurgusu soyutlama düzeyinde öznelci bir ontolojik çerçeveye rağmen yaşanan pratik süreç içinde, soyut model bireyin/tekil olan olgu ve olayın bütünü açısından önemli olmadığı anlamına gelir (Storper, 1988, 166). Marksist fundementalist yaklaşımda ise, bir kere kapitalizm tanımlandıktan sonra, kapitalizm tanımı içinde yer alan olaylar ve olguların ancak yapısal süreçle ilişkilendirildiğinde anlamlı olacağı vurgusu belirleyicilik kazanır. Büyülü dünyayı ele alırken düşülebilecek bu yöntemsel hata, yani indirgemecilik, ileride de göstereceğimiz gibi yapı ile olgu arasındaki ilişkiyi ve tikel olgunun varolan dinamiğinin göz ardı edilmesine yol açıyor. Özünde fundementalist Marksist düşünce tarzında gözlemlenen bu metafizik ele alış, para kavramını (tüm diğer tikel olgularda olduğu gibi) basit olarak kapitalist üretimin pasif bir değişkeni olarak ele alınır. Para konusu, bu anlamda, fundementalist analizde, tıpkı egemen iktisat yazınının yaptığı gibi, sisteme (kapitalist üretim ilişkilerine) dışsal bir olgu ya da en azından pasif belirlenen olarak analiz edilmekte. Lipietz'in belirttiği gibi, bu tür kaba bir analiz, büyülü dünyayı anlamamızı önleyen önemli bir yöntemsel hatadır (Lipietz, 1985). Kapitalist üretim tarzını, daha çok üretim aracılığıyla ele alan ve bu anlamda kapitalizme üretim ölçeğinde bakan bir yaklaşım, finansal yapılar ile ilgili olay ve örgülerin toplumda belirleyici olarak ortaya çıktığı zamanlarda bunları yine sadece tanımlanan bütün dolayımında ele alması finansal olayların ekonomik bütün üzerinde yapacağı olumlu/olumsuz etkilerin göz ardı edilmesine neden oluyor. Bu yöndeki ele alışlar, özellikle 1970 sonrası ekonomik dünyada finansal olayların üretim süreçleri üzerinde etkilerinin arttığı bir dönemde yaşanan süreci anlamayı güçlendiren önemli bir etken olmuştur. Yapı ile onun tekil birim ya da olayları arasındaki ilişki yukarıdaki yaklaşımların vurgularına karşılık daha dinamik ve kompleks bir ilişkidir.

"• İlk olarak olaylar yapıların ürünleridir, fakat tamamen yapılar tarafından belirlenmemişlerdir, çünkü bunlar belirli koşullarda alınan stratejilerin ve seçimlerin sonuçlarıdır.

• İkinci olarak küçük olayların arka arkaya gelişi daha bütünsel süreçlerin varlığına neden olur ve küçük olayların bütünsel sonuçları olayların bizzat kendilerinden hareketle tam anlamıyla önceden kestirilemez.

• Üçüncü olarak bütünsel süreçler böylece büyük yapıları ya yeniden üretirler ya da onları değiştirirler" (Storper, 1988, 170).

Yapı ile olaylar arasında bu ilişkiyi daha da detaylandırmak ve anlaşılır kılmak için yapı ile tekil olan arasındaki ilişki biçimlerinin daha da detaylandırılması gerekiyor.

BÜTÜNSEL OLANIN TEKİL DİSİPLİNLER ARACILIĞIYLA PARÇALANMASI

Kapitalist toplumsal ilişkileri anlamamızın önündeki engellerden bir diğeri ise akademik dünyanın ve bu dünyayla bu yönde garip bir ittifak içinde olan Marksist yazının ***disiplinler arası şizofrenik işbölümüdür***. Bu işbölümüne sadık kalan eğilimlerde, ekonomik etmenler ile toplumsal etmenler arasına kesin ve kalın bir sınır koyulur (Ercan, 1995b). Gerek sosyal bilimlerindeki bu şizofrenik ayrım, gerekse egemen iktisadın bu ayrıma aşırı bağlılığı, sosyal bilimlerin tümünün içinde yer aldığı sosyal ilişki ve bu ilişkilerin üzerinde yükseldiği dinamik ve devingen yapılar, yapay bir şekilde belirli disiplinlerin alanları olarak parçalara ayrılmasına neden olur. Gerçeğe ilişkin analizin disipliner gelişimi, özünde ontolojik olarak ilişkisel olan gerçekliği bir yandan farklı kurallarla tanımlanan disiplinlerin bu kuralları doğrultusunda yapay olarak parçalanmasına neden olurken, diğer yandan düşünsel enerjileri bu yapay disiplinlerin kuralları aracılığıyla harcanmasına neden olmuştur.[26] İliş-

26) Disipliner ayrımın tarihsel boyut ve bilme açısından olumsuz etkileri için bkz. Gulbenkian Komisyonu (1996).

kisel ontoloji yerini kısmı ve yapay tanımlarla sınırlandırılmış ve gerçeği temsil ettiği söylenen disipliner analizlere bırakmıştır. Bu yöndeki ele alış egemen iktisat için önemli olmakla birlikte, yukanda ele aldığımız fundementalist Marksist ele alışlar için de geçerli bir durumdur. Özellikle kapitalist toplumda ekonomik olanın toplumsal olandan görece özerk olduğu yönündeki algılama, ekonomik aktivitelerin uzmanlaşmış bir alan olan piyasa ile tanımlanması ekonominin diğer disiplinlere göre daha fazla toplumsal olanın dışında analiz edilmesine neden olmuştur.[27]

Sosyal bilimler açısından bakıldığında "ekonomi disiplini" ekonomik olanı sosyal ilişkiler toplamından ayırma konusunda oldukça başarılı olmuştur. Doğa bilimlerindekine benzer mutlaklıklara ulaşma yönünde açığa çıkan sosyal bilimlerin erken dönem hastalığı, iktisat açısından özellikle neo-klasik ve son dönem rasyonel beklentiler yönelimli ele alışlarda daha da belirgin hale gelmiştir. Sosyal gerçekliğin farklı disiplinlerin bilgi alanı dolayımında parçalanması bu anlamda daha da ileri götürülmüş ve ekonomi reel olan ve parasal olan diye iki farklı alan içinde tanımlanmaya ve uzmanlaşmaya başlamıştır. Böylece ekonomik gerçeklik olarak tanımlanan alanın kendisi de kendi içinde reel analiz ve parasal analiz olarak ele alındığı için başlangıçtan beri vurguladığımız paranın meta ile olan özsel ilişkisi iktisat disiplinin yakalayamadığı önemli bir halka olmuştur. Reel değişkenler ile parasal değişkenler ayrımının ulaştığı sonuç, metanın paradan ayrılması ve farklı gerçeklikler olarak analiz edilmesidir. Sosyal ilişkiler ontolojisinin önce yapay bir bi-

27) Ekonomi-toplum ilişkisi, ekonominin toplumdan bağımsız ele alınıp alınmaması tartışması ekonomi disiplini açısından büyük bir öneme sahiptir. Marx'ın kapitalizme yönelik eleştirel analizinde ulaştığı yetkinlik de belirleyici olan olgu, ekonomiyi toplumsal ilişkiler içinde toplumsal bir olgu olarak analiz etmesi yatmaktadır. Sorunun daha detaylı ve teorik düzeyde ele alınması için bkz. K.Polanyi (1978) ve (1986), Marx ve Polanyi açısından sorunu ele alan bir çalışma için bkz. E. M. Wood (1995).

çimde disiplinlerin temel matrisi aracılığıyla parçalanması (fragmantasyon), uzmanlaşma eğilimlerine bağlı olarak disiplinlerin içinde de işleyen bir mekanizma olmuştur. Ekonomide parasal analiz ile reel analizin birbirinden ayrılması bu konuda iyi bir örnektir. Böyle bir fragmantasyonun ulaştığı aşamadır ki, günümüzde yükselen para sermayesi ile kriz arası ilişkilerin bütünsel analizi yeteri kadar yapılamıyor. Kapitalizmin son yıllarda yaşadığı kriz eğilimlerine ilişkin sosyal bilimlerin anlama ve açıklama yönündeki etkinlikleri bu anlamda oldukça ilginçtir. Sosyoloji veya politika bilimleri sorunu, eksik sosyal motivasyon politik *apathy* bağlarken, kriz kavramının analizi ise ekonomi disiplinine havale edilmiştir. Ekonomistler, ekonomik kriz eğilimini kısmen ya da tamamen ekonomik yaşamın üzerindeki politik etkilere ve sübvansiyonlara bağlamaktalar. J. O'Connor'ın düşüncelerini izleyecek olursak; "bir disiplindeki bağımsız değişkenin böylece öteki disiplinin bağımlı değişkeni haline gelmesi" ile problemin bütünsel olarak algılanması/açıklanması imkansız hale gelmekte. Egemen bilim analizlerinde "ekonomi, toplum ve devlet, somut bütünsel sürecin parçası olarak görünmez, fakat sosyal eylemin farklı alanları olarak görünür ve her alanın kendine özgü tam ya da kısmi özerk kurallarının ya da gelişim yasalarının olduğu belirtilir." Bu yolla sosyal bilimler kapitalist ekonomi, sosyal yaşam ve politikaların ayrımlaşmış yüzeysel görünümlerini, yeniden düşüncede üretirler ve bu yeniden üretim sürecinde eleştirel olabilecek bir dinamik bulunamaz (O'Connor, 1987, 48).

Sosyal ve ekonomik yapılar, üretim ve dolaşım bir bütün olarak ele alınmadığında, tüm ilişki biçimleri birbirleri ile ilişkisi olmayan şeyler koleksiyonu olarak karşımıza çıkar. Özellikle kapitalist ekonomide ekonomik işleyişin toplumsal ilişkilerden soyutlanarak ele alınması, bir yandan yapılan soyutlamaların içeriksizleşmesine neden olurken, diğer yandan bütünsel ontoloji göz önüne alınmadığında aktüalizmin, yüzeysel olanın egemenliğine kapılarak yüzey-

selleşme belirgin bir eğilime dönüşür. Sonuç olarak ekonomik yaşam toplumsaldan koparıldığı ölçüde, ekonomik analiz öze ilişkin analiz olanağından yoksun bırakılmakta. Örneğin toplumsal ilişkilerden soyutlanmış bir ekonomi yaklaşımında, piyasada herhangi bir metanın dolaşım sürecinde alım-satıma konu olması ile işçinin emeğinin meta olarak alınıp satılması aynı türden bir ilişki olarak gözlemlenir. Bunun böyle görülmesinin temel nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz bu şizofrenik disipliner ayrımdır ve bu ayrım bir alt kategori olarak üretim ve dolaşım süreci ya da reel ekonomi ile parasal ekonomiler olarak bir dizi soyutlanmış, izole edilmiş alanların varlığına neden olur. Bu anlamda yukarıdaki işçinin emeğinin diğer metalar gibi algılanması örneği, iktisat disiplininin genelleştirilmiş kendi disiplini içinde tüm diğer insani özelliklerinden arınmış bir meta olarak ücretli emek kategorisi ile karşılaşırız. Ücretli emek özellikle alınıp satılan bir meta olarak para formu içinde sosyal ilişkilerin açığa çıkmasını daha bir önler. Polanyi'nin yeniden üretilmesinin normal mallardan oldukça farklı olduğunu söylediği işçinin emek-gücünün alınıp satılması, diğer tüm malların alınıp-satılması olarak görünür, çünkü insan emeği, mübadele nesnesi olmanın dışındaki tüm niteliklerinden soyutlanır. Dobb'un anlatımı ile; "her şey eşdeğerlerinin mübadelesi olarak görülür; mülk sahiplerinin mübadele sürecine katkısı işçininkine eşmiş gibi yorumlanır... Kapitalizmin özü el çabukluğu ile gizlenir" (Dobb, 1992, 30). Tüm bunlarla birlikte, bu şizofrenik disiplinler arası ayrım, toplumsal gerçekliğe ait sorunları sadece açıklayamamakla kalmayıp, beraberinde bir dizi sosyal gerçekliği gizler ve bu sosyal gerçekliklerin varoluş koşullarının yeniden üretilmesine katkıda bulunur.

Sosyal gerçekliğin açıklanmasından çok açıklanmaması ve bulanıklaşmasına neden olan egemen iktisat anlayışına bu açıdan yaklaşıldığında, şizofrenik disiplinler arası ayrımın temelinde bir yandan burada detaylandıramayacağımız nesnel bir süreç olarak kapi-

talizmin sürekli olarak fetişizm yaratması yatarken, diğer yandan aynı nesnel süreç ile eklemlenen/bütünleşen sınıflar arası eşitsizlik (mülkiyet/üretim) ilişkileri, bilme biçimlerini etkileyerek ideolojinin önemini artırdığı ölçüde aynı zamanda bu disipliner ayrımın bir diğer nedeni oluyor. İdeolojik bir ele alış ile sosyal gerçekliğin bulanıklaştırılması, öznel tercihlerin etkisi aracılığıyla gerçekleşse bile, sosyal bilimler açısından yaklaşıldığında bu tercihlerin tarihsel ve nesnel bir sürecin ürünü olduğunu söylememiz gerekiyor. Bu nesnel süreç, bir yandan ideolojik ele alışın belirli bir yöntem aracılığı ile gerçekleşmesine neden olurken, diğer yandan ise toplumsal konumlar arasında süregelen eşitsiz ilişkilerin meşruluğunu sağlar (Ercan, 1997). Diğer yandan gerek ideoloji gerekse ideolojik analizin kullandığı yönteme karşı, yani sosyal gerçekliğin algılanmasının bulanıklaştırılmasına karşı, reaksiyoner bir tavırla ideolojik bir cevap verme yerine, sosyal gerçekliği anlamak için daha donanımlı bir yönteme (burada diyalektik eleştirel realizm) sahip olmamız gerekiyor. Bu gereklilik para analizinde çok daha anlamlıdır, çünkü para ilişkileri, kapitalist ekonomide gerçek bilgilenme süreçlerinin kısıtlandığı/bulanıklaştırıldığı önemli alanlardan biridir.

Öz-Biçim-Bütün İlişkileri İçin Epistemolojik Bir Çerçeve

Toplumsal yapı, ilişkiler toplamından oluşur.[28] Toplumsal yapıların ilişkiler sistemi olarak tanımlanması ile birlikte karşımıza baş edilmesi oldukça güç olan zengin ve çoğul ilişkiler yığını çıkar. DER yönteminin bu zorluğu aşmak için *soyutlamaya* giderek kavramsal kategoriler kullanmaya yöneldiğini yukarıda açıklamıştık. Sayer'in vurguladığı gibi soyutlama ile, farklı tip ilişkiler yararlı bir şekilde ayrıştırılır. DER yönteminin analitik yapısı yukarıda ısrarla vurguladığım *sosyal ilişki kavramını* tanımlama üzerinde yükselir. *İlişki* kavramı oldukça elâstikî olmakla birlikte, temel/basit ayrım

28) Sorunun detaylı analizi için F. Ercan (1995c).

bütünleşme ve bağlantıların özsel ilişkileri ile benzer olan ve olmayan formel ilişkiler arasında yapılabilir. Neo-klasik okulun aşırı içeriksiz soyutlamaya dayanan ekonomik analizlerinde, öze ilişkin ilişkiler ile görünene özgü ilişkiler ayrımı yapılmaz, yine aynı şekilde ilişkilerin soyutlanmasında önemli olan bir ayrım olan dışsal (external) ya da olası ilişkiler ile içsel (internal) gerekli ilişki biçimlerine gereken önem verilmez. Bu ayrımlar genel olarak kapitalist ilişkiler, özelde ise paranın tanımlanmasında oldukça önemli yer tutar, genellikle vulgar iktisat, para sisteminin ekonomik ilişkilere *dışsal* olduğu vurgusunu yaparak bu dışsal değişken ile ekonomik değişkenler arasında dışsal *ilişkiler* üzerinden analizlerini inşa etmiştir. Oysa sağlıklı bir analiz için, ilişkiyi tanımlayan öze ilişkin içsel ilişkilerle, bu ilişkilerin açığa çıktığı biçimler arasında gerekli bağlantı noktalarının analize dahil edilmesi gerekiyor. Bu anlamda ilişkiyi tanımlayan içsel dinamikleri anlamlı kılan onun açığa çıkış biçimi olduğu gibi bir olgu da sadece açığa çıktığı biçimi ile analiz edilemez. Diğer yandan ilişkiler sistemi içinde ilişkilerin gerekli ve koşulsal olmalarına göre ayrımın yapılması gerekiyor. A. Sayer bu anlamda bize önemli bir çerçeve sunar. Lord ancak köle ile olan ilişkisi içinde açıklanabilir ve her iki ilişki biçimi ancak bir sosyal yapı içinde, biri diğeri olmaksızın açıklanamaz. Bu yukarıda vurguladığımız ilişkisel ontolojinin doğal sonucudur. İkinci olarak, içsel fenomenlerin birbirlerine sıkı ilişkiler ile bağlı olmaları, bu ilişkilerin değişmeyeceği anlamına gelmez. İlişkinin bir parçasında gözlemlenen değişim, diğerinin de değişmesine neden olur. Üçüncü olarak, karşılıklı ilişkinin derecesi önem taşır. Burada iki olgunun varolması için gerekli (neccessary) ve koşulsal (contingency) ilişkiler ayrımı önem kazanıyor. Örnek olarak İngiliz hükümeti ile Kuzey Denizi petrolleri arasında olumsal bir ilişki vardır ve biri olmadan bir diğeri pekala olabilir, fakat Kuzey Denizi petrol gelirlerinin İngiliz hükümeti üzerindeki etkisi dikkate alınacak önemdedir. A. Sayer

örneğini sürdürerek kendisinin müzik aleti ile İngiliz hükümeti arasındaki ilişkinin dışsal bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin önem verilemeyecek bir ilişki biçimi olduğunu belirttikten sonra, insanların tüm varoluş şartlarının da sosyal bilimlerin temel ilgi alanı olamayacağını belirtir. Sayer bu açıklamasından sonra soyutlama için önemli olabilecek bir diğer ilişki biçimi olan simetrik olmayan içsel ilişkilerin öneminden bahsetmekte. Bu tür bir ilişki biçiminde bir A-olgu/nesnesinin, bir diğer B-olgu/nesnesi olmadan varolabileceği ve fakat B-olgu/nesnesinin A-olgusu/nesnesi olmadan varolamayacağı bir ilişki biçimidir. Bu ilişki biçimi yine para ve ekonomik sistemi anlamak açısından oldukça önemli bir ilişkidir. Gerçekten de neoklasik iktisat okulunun açıkladığı biçimi ile para, kapitalist ilişkiler için olmazsa olmaz koşulu olan bir değişken değildir, o sadece bir ***numeraire***'dir (Diğer şeyleri onun cinsinden ölçmeye yarayan bir birim). Herhangi bir diğer mal da bu işlevi yerine getirebilir. Oysa Marx'ta para kapitalist ilişkilerin merkezinde yer işgal eden metanın olmazsa olmaz koşulunu oluşturur. Parayı sistemin bütünü (kapitalizmin) dışında sadece bir değişim aracı ve ölçü aracı olarak ele alan ve bu anlamda Marx'ın parasını Ricardo'nun parası ile eş tutan tüm ekonomistlerin ele alışı (Borktiewics ve Sraffa'da) Marx'ın tasarıları açısından hiç bir değer ifade etmez (Colletti, 1978, 131)[29] Sayer açıkça para ile banka arasındaki ilişkinin asimetrik bir ilişki olduğunu ve para olmadan banka olamayacağı halde, paranın banka olmadan var olabileceğini belirtmiştir. Sayer bu tür ilişki biçimlerini verdikten sonra, yöntemsel olarak önemli bir sonuca ulaşır ve her bir gerçek durumun birden çok, kompleks ilişki biçimlerinden oluştuğunu belirtir. İlişkiler bütünü içinde, soyut-

29) Marx'ın para teorisinin Ricardo ve dolayısıyla Sraffa'nın tanımladığı biçimlerden özde farklı olduğunu vurgulayan S. De Brunhoff, Marx'ın bir sözünün üzerine basarak belirtmekte "Para olmadığında kapitalizm de olmaz". Para, ekonomik ve sosyal ilişkilerin sonucu vardır ve bu anlamda ilişkiye girdiği ekonomi ve sosyal yapıların özsel değişkenidir. S. De Brunhoof (1973).

lamanın temel amacı ***sosyal yapıları*** tanımlamaktır. Sosyal yapılar içsel olarak ilişkili pratikler, nesneler bütünü olarak tanımlanabilir (Sayer, 1984, 88-92). Sosyal yapıların belirli ilişkiler bütünü olarak tanımlanması, ancak bu ilişkilerin belirli bütünsellikler yani içsel ve olası ilişkiler olarak birbirlerini tamamlaması açısından ele alınabilir. Burada, bu ele alışın gerçekleşmesi, zorunlu olarak varolan ilişkileri yok saymadan ama analiz için anlamlı olan ilişkiler doğrultusunda soyutlama yoluyla analiz edilir. Soyutlamalar, böylece ilişkiler aracılığıyla belirli kavramların ve kategorilerin varlığına neden olur. Bu anlamda yukarıda verilen ampirisizmden farklı olarak, DER'de kavramlar toplumsal ilişkilerin zenginliğinden soyutlanarak elde edilen kavramlar olarak üst bir dil oluştururlar ve bunlar günlük dilimizdeki anlamlarına karşılık gelmez, kavramlar ancak kullanıldıkları teorik çerçeve içinde anlamlı olurlar. R. Fincher'den hareketle anlatılanı daha somutlaştırabiliriz. Örnek olarak Marksist kavramların temel teorik çerçevesi *kapitalist üretim ilişkileridir* (Fincher, 1983). Kapitalist üretim ilişkilerinin soyutlanması yolu ile kavramsal araçlara kavuşuruz. Soyutlama yolu ile ulaşılan kavramsal yapıların kendileri de özünde ilişkiler dolayımında tanımlanan kavramlardır. Örneğin kapitalist üretim ilişkileri şu ilişkilerin varlığı aracılığıyla yapısal bir özellik olarak karşımıza çıkar;

"(a) *mülkiyet ilişkileri*, üretim araçları ile ekonomik birimler/sınıflar arasındaki ilişkiler;

(b) üretim araçları ile ekonomik birimlerin oluşturduğu sınıflar arasında ortaya çıkan *ayırıcı ilişkiler*.

Bu ilişkiler sonuçta;

(i) iş gücünü satan işçiler ile bu üretim aracını satın alan kapitalistler arasındaki ilişkiler;

(ii) kapitalistler arasında piyasa için yapılan rekabet ilişkileri;

(iii) işçiler arasında iş için yapılan rekabet ilişkileri;

(iv) işçilerle kapitalistler arasındaki sınıf çatışmasına dayalı ilişki-

lerin varlığına yol açar (Collier, 1989, 87).

Burada mülkiyetin iki farklı biçimi ile karşı karşıya geliyoruz. Bu bir yandan üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kapitalist ile mülkiyet hakları ile bağlı olduğu;

- nesneler arasındaki ilişki (property connection), diğeri ise;
- bu nesnelere, üretim araçlarına sahip olan insanın bu üretim araçlarını dönüştürmek, bunlara hareket kazandırmak için emekgücü yani işçi ile kurduğu ilişki biçimi (reel or material appropriation connextion).

Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmanın sağladığı olanakla, üretim aracına sahip olmayan insanların emek gücünü bir meta olarak satın alan ve bu anlamda emek gücü üzerinde bir tasarruf hakkı elde eden kapitalist, iki işlevi aynı anda yerine getirir. Bir yandan emek gücü üzerinde tasarruf hakkını elde ederken, diğer yandan üretimin organizasyonunu üstlenir (Ercan, 1995c). Bu temel ilişki biçimlerini ele aldığımızda görüleceği gibi, gerçekliği tanımlama sürecinde bir dizi kavram üretmiş oluruz. Örnek olarak işçi, emek gücü, kapitalist, mülkiyet, para, üretim araçları gibi. Hiç kuşkusuz bu ilişkiler listesi ve kavramlar, kapitalist toplumun bütününü oluşturan ilişkilerin tüketici anlamında bir dökümü değildir. Ama yukarıda verilen iki temel ilişki ve bu ilişkileri tanımlayan bir dizi diğer ilişki, kapitalist toplumsal ilişkileri tanımlama için önemli değişkenlerdir.[30] Marksist kavramsal araçlar, tarihsel süreç içinde somut olguların çoğulluğundan ve kapitalizme içsel olan zorunlu ilişki biçimlerinden elde edilmiştir. Bu anlamda DER yönteminde elde edilen kavramsal araçlar *"soyut diyalektik gelişme ile somut tarihsel gerçeklik arasındaki sürekli bir gerilim sayesinde elde edilir"*. Marksist teori içinde yüzeye ilişkin somut gerçek ilişki biçimleri, yani tikel

30) Toplumu ilişkiler dolayımında tanımlayan teorik bir çerçeve için bkz. F. Ercan (1995c).

olgular ile bu tikel olguların oluşturduğu farklı ilişki biçimlerinin sistematik bütünü olan mekanizmalar ve mekanizmaların bağlandığı yapılar bir bütün olarak ilişki sistemlerini bir sosyal yapı olarak analiz etmemize olanak verir. Bu anlamda belirli bir tarihsel ilişkiler sistemi olarak *kapitalist üretim biçimi*, meta bir yapı ve üst bir *soyutlamanın* ürünüdür. Bu meta kavram *-kapitalist üretim biçimi-* tarihsel olarak bir dizi süreç ve ilişkinin varlığına neden olur (ekonomik, politik, kültürel, ideolojik vs).[31] İlişkilerin dinamik etkileşim sürecinde bir dizi mekanizma ortaya çıkar. Mekanizmalar Newtoncu anlamda mekanizmalar değildir. Bhaskar, eleştirel realizmin amacının, sadece verili olguların neler olduğunu açıklamakla sınırlı olmadığını, fakat önemli olanın bu varolanların nasıl hareket ettikleri ve birbirleri üzerinde nasıl etkiler ürettiği üzerinde yoğunlaşmanın temel amaç olduğunu belirtmiştir (Bhaskar, 1994, 36). Varolan olgu/şeyler arasındaki ilişkilerin yapısal olarak etkili olan nedensel ilişkilerini üreten ve bu anlamda *üretici mekanizmalar* (generative mechanism) olarak tanımladığımız bu süreç ve mekanizma, gözlemlenebilir olgular arası *nedensellik zincirini* (causal chain) teorik düzeyde açıklamamıza olanak sağlarlar. Teorik analizlerde genellikle gerçekleşen yöntem, (yukarıda belirttiğimiz aşırı genelleştirici metafizik ele alışlar) aşırı soyutlanmış üst-dil ile olguları açıklamaya yönelmeleri ya da güncel, kirli olguların çoğulluğunda soyutlamaya gitmeden kavramsal bir dil üretmek şeklinde gerçekleşiyor. Böylece her iki durumda da, sosyal olanın çoğul dinamiğini ara süreçlere (kavramlara) başvurmadan, genelleştirilmiş kavramsal araçlar açıklamaya yönelirler, oysa belirli tarihsel ve sosyal ilişkilerin oluşturduğu sosyal biçimler (kapitalizm, feodalizm vs) ile günlük

31) Bu açıklama yapısalcı ya da daha doğru bir referansla Althusseryan bir analize referansla yapılmamıştır. Sosyal gerçekliği kendi içinde statik düzeyler dolayımında ele alan bu tür bir analiz karşısında toplumsal dinamik süreçler ve bu süreçlerin taşıyıcı unsuru olan sınıflar arası çoğul dinamikler, analiz açısından daha sağlıklı bir çerçeve sunuyor.

yaşantımızı tanımlayan somut olguları, direkt olarak anlamamız imkansızdır. Genelleştirilmiş soyut kavramsal araçlar ile ampirik yüzeye ilişkin somut olgular arasında bir köprü kurma zorunluluğu vardır (Fincher, 1983, 605-610). Üretici mekanizmalar bu anlamda derin yapılarla güncel deneyim/olgular arasında gerekli nedensel ilişkileri açıklamamızı kolaylaştırırlar. Günlük deneyimlerimizi oluşturan somut olaylar, sadece bir mekanizma ile ilişkili olmak zorunda değildir, her bir olay bir diğer olayla veya mekanizmayla ilişkili olabileceği gibi bu ilişkinin biçimi de zorunluluk ya da olasılıktan kaynaklanmış olabilir. Sosyal gerçekliği teorik düzeyde üç farklı ontolojik tabakaya ayıran yukarıdaki analiz (DER) böylece sosyal gerçekliği sadece güncel deneyimler aracılığıyla tanımlayan ele alışlar ile, sosyal gerçekliği sadece yapılara bağlayan aşırı genelleştirilmiş ele alışlardan tamamen farklı bir çerçeve sunar. Bu çerçeve içinde sosyal gerçekliğin teorik açıdan ayrımlanmış üç farklı düzeyi Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo-1
Sosyal Gerçekliğin Teorik Açıdan Farklılaşmış Alanları

	Gerçeklik Alanı (A_r)	**Aktüel Alan** (A_{am})	**Ampirik Alan** (A_a)
Yapılar	√		
Mekanizma	√	√	
Olgular/ Deneyimler	√	√	√

Kaynak:Collier (1989, 12) ve Sayer (1984, 117)'ten elde edilmiştir.

R. Bhaskar'ın gerçekliği tanımlamak için yaptığı bu ayrım (biz bunu Sayer dolayımında dönüştürerek ele alıyoruz) sosyal bilimlerde varolan bir dizi analiz biçimine karşı geliştirilmiştir. Gerçekçiliğin bu tür tanımlanışı bize gerçekliğin;

- ampirik gerçeklik alanı (A_a) ile olguyu ele alan ampirist realistler;
- gerçekliği aktüel mekanizmalar aracılığıyla ele alan aktüalistler (A_{am});
- ve diyalektik realistler (A_r) arasındaki farklılığı gösterir.

Bhaskar'ın yaptığı tanımlamaya göre; "Bu farklılıklar açık bir şekilde şu biçimde ifade edebiliriz.

$$A_r \geq A_{am} \geq A_a,$$

Burada özel bir durum olarak; $A_r = A_{am} = A_a$ tanımlaması, ampirik realizm için uygun düşen bir açıklamadır" (Collier, 1989, 13).

Yukarıdaki formül ($A_r \geq A_{am} \geq A_a$) aslında Marx'ın önemli bir vurgusunun yeniden geliştirilerek formüle edilmesi biçiminde düşünmek daha anlamlı olacaktır: *"Ne var ki, dış görünüş ile şeylerin özü, eğer doğrudan doğruya çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu"* (Marx, 1990, 718).

$A_r \geq A_{am} \geq A_a$ türü bir açıklama sadece toplumsal ilişkinin bütünsel analizi için gerekli donanımı sağlamaz. Aynı zamanda bu tür bir ele alış, sosyal gerçekliğin bilimsel analizinin kapalı ve tek boyutlu olmadığını göstermesi açısından büyük önem taşır.

BİLGİ ÜRETİMİNİN AÇIK SİSTEM İÇİNDE GERÇEKLEŞMESİ; ELEŞTİREL BOYUT

Sosyal gerçekliğin belirli bir anındaki bir deneyim/olay, sosyal yapının üretken mekanizmalarının bir veya birden çoğu ile ilişkide olabileceği gibi bazı yapı ve mekanizmalarla hiç ilişkisi olmayabilir. Yukarıda A. Sayer'in yaptığı ayrımı sürdürecek olursak varolan ilişkiler içsel/öze ilişkin olabileceği gibi tamamen koşulsal (contingency) dışsal bir ilişki de olabilir. Bu üçlü ayrım, özellikle teorik açıklamanın *açık* ya da *kapalı* olması ile ilişkili bir analiz için önemli ipuçları verir. Ampirisizmin ya da rasyonalizmin tanımladığı düzenlilikler ve bu düzenliliklerin evrensel yasa aracılığıyla ortaya çık-

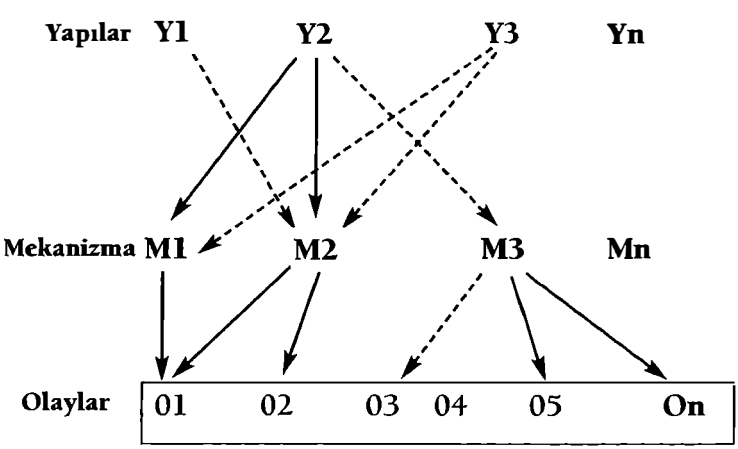
ması, sosyal gerçekliği anlamamızın önündeki önemli engellerden biridir. Sosyal gerçeklik alanı A_r, özünde karşıt güç ve ilişkilerin etkisi altında etkilemelerin/etkilenmelerin yoğun olduğu bir alandır ve bu anlamda bu alan doğal bilimlerde olduğu gibi deneysel durumlar yani dışsal faktörlerin elimine edildiği kapalı sistemlerden tamamen farklıdır. Açık sistem, mekanizmaların bir çoğunun aynı anda çalıştığı, bir dizi olayla birleşerek belirli nedensel zincirlerin varolduğu bir yapıyı işaret etmekte (Collier, 1994, 43). Aşağıda verilen ve DER'in ontolojik ve epistemolojik çerçevesini gösteren şekilde de görüleceği gibi, A1 olgusunun M3 ile olan ilişkisinin varlığını açıklamak, bu ilişkiyi açıklamak anlamına gelmez. Bu ilişkinin varlığı, yani A1 olayının M3 mekanizmasına bağlı olduğunu söylemek bu ilişkiyi açıklamak anlamına gelmez, ilişkinin açıklanması için, Niçin? ve Neden? sorularının sorularak ilişki sisteminin açığa çıkartılması yani bu ilişkinin açıklanması için bu ilişkiyi ayakta tutan öze ilişkin dinamiklerin açıklanması gerekir. Yani A ile B arasındaki ilişkinin varlığını göstermek, (A → B), işaret edilen ilişkinin neden ve niçin kurulduğunu açıklama anlamına gelmez. Oysa bilimin temel amacı betimlediği olguyu açıklamaktır. Bu aslında yukarıda vurguladığımız ilişkisel diyalektik ontoloji ile ilişkisel epistemolojinin kesiştiği alana ilişkin bir sorundur. Pozitivizm, temel olarak gözlemlediği olgular arasında varolan ilişkiyi sadece deterministik bir şekilde basitçe A'nın B'ye neden olduğunu göstermekle, bilgi üretim sürecini gerçekleştirdiğini düşünürken, Diyalektik eleştirel realizm, A → B ilişkisine neden olan *yapı* ve *mekanizmalar* üzerinde yoğunlaşır. Bu anlamda, "Realist açıklama tarzı en iyi, *niçin* sorusuna verilen cevapların (yani nedensel açıklama taleplerinin) *nasıl* ve *ne* sorusuna cevap verilmesi gerektiği iddiası ile özetlenebilir. Buna göre, eğer bir şeyin neden vuku bulduğu sorulursa, bizim mevcut yapı ve mekanizmaların gözlenen değişmeye

gösterdiği tepkiyi betimleyerek bazı olay veya değişmelerin nasıl yeni bir olaylar dizisine yol açtığını göstermemiz gerekmektedir" (Keat ve Urry, 1994, 39). Bu ise positivist ele alışların gözleme verdikleri *ontolojik* ve *epistemolojik* ayrıcalıkların reddi anlamına gelir, böylece DER "bilimsel teorilerin ontolojik iddialarını gözlem önermeleriyle sınırlama girişimlerini reddeder" (Keat ve Urry, 1994, 46)

Eleştirel realizm, sosyal bilimlerin analiz nesnelerini açık bir sistem olarak ele alır. Açık bir sistem olarak bilgilenme sürecinin hareket noktası yukarıda aktardığımız ilişkisel ontolojidir. Aşağıda Şekil-1'de verdiğimiz ilişkiler sisteminden de anlaşılacağı gibi *açık sistem*, yani sosyal gerçekliğin açık bir sistem aracılığıyla ele alınması, yöntemi niteleyen bir diğer kavramı, *eleştirel* olmayı gündemimize taşımakta.

Eleştirel yaklaşım, araştırma nesnesi ile öznesi arasında özdeşlik olduğunu düşünmediği için yani $\mathbf{A_r} \geq \mathbf{A_{am}} \geq \mathbf{A_a}$ olduğu için eleştireldir. Ayrıca üç farklı alanı oluşturan gerçekliğin bilgisini oluşturmada, kalkış noktası aktüel olarak üretilmiş bilgilerin varoluş koşullarını sorgulama anlamında da eleştireldir. Böylece "Eleştirel realizm yanlışlanabilir, dinamik olarak eleştirel özne ile nesne arasında özdeşlik olmadığını" düşünen bir ele alıştır (Bhaskar, 1994, 232). Diyalektik, çelişki ve ilişkiler toplamı, eleştirel bir düşünce tarzı olmadan ele alınamaz, anlaşılamaz.

Örnek olarak güncel yaşama ait para, sermaye, hayali sermaye gibi kavramlara karşı eleştirel olmak, bu kavramları tanımlayan toplumsal ilişkiler bütününü analiz etmek anlamına gelir. Başka bir deyişle, eleştirel realizm yöntemsel bir karşı çıkıştır. Bu karşı çıkış, şeylerin gözlemlenebilir yüzeydeki görünümlerine karşılık derin yapılar (deep structures), tekil olanın karşısına bütünsel olanı, somut olanın karşısına soyut olanı, ya da tam tersi soyut olanın karşısına somut olanı, derin yapıların karşısına görünüme ilişkin olanları ve bunlar arasındaki ilişkinin varlığını ileri sürme anlamında eleştireldir.

Şekil-Eleştirel Realizm ve Toplumsal İlişkiler Sistemi
Koşulsal İlişki - - - - - - - - →
Zorunlu İlişki ——————→
Kaynakça: (Sayer:1984 ve Lovering:1990'dan elde edilmiştir)

1. 2. EGEMEN İKTİSAT YAZININDA PARA VE YÖNTEM

Eleştirel realizm ve onun tanımladığı gerçeklik ($A_r \geq A_{am} \geq A_a$) ve açıklama biçimin genel olarak kapitalizm özelde ise para ve onun büyülü dünyasının analizi için önemli ipuçları açığa çıkartır. Günü birlik yaşadığımız para ve finansal dünya ile ilişkili güncel deneyimler;

- genellikle tikel olgular düzeyinde;
- tek bir nedene bağlandığı ve;
- sadece günlük deneyimlerimiz, gözlemlenen yüzeysel ilişkiler bağlamında ele alındığı için, ya da;
- yapısal bir dizi soyut genellemelere gidildiği için para ile ilgili gerçekliğin anlamlı teorik/sistematik açıklamaları yapılamamıştır.

Para ve parasal ilişkileri, bütünden/yapılardan soyutlayarak, *yapı-*

sız ve *özsüz* bir dünya tasarımı içinde ele almaya neden olan *ampirisizmde*; açıklama ve dolayısıyla elde edilen kavramlar, sosyal olgunun özüne ilişkin dinamiklerin soyutlanmasından çok gözlemlenen somut olguların *genelleştirilmesi* ile elde edilir. Bu anlamda aşırı soyutlamanın karşıtı olan (yukarıda Ricardo dolayımında örneklemiştik) ve egemen iktisat yazınında belirleyici olan bu aşırı ampirist ele alışı kısaca ele almak yararlı olacaktır. Ontolojik ve epistemolojik açıdan daha çok aşırı soyutlamaya bağlı olan egemen iktisat (homo economics, tam rekabet, denge vb), para konusunda genellikle aşırı ampirist bir çerçeveyi benimseyerek yönteme ilişkin bir *çelişkiye* düşmüştür. Egemen ekonomi yazınında, gerek *objektif değer teorisinde* gerekse *sübjektif değer teorisinde*, paranın belirli bir yöntem ışığında temellendirilmesi mümkün olmasına rağmen, ekonomi yazınında bu gerçekleştirilememiştir. Değerin nesnel teorisi, *değeri*, metanın üretilmesi için harcanan toplumsal olarak belirlenmiş emek miktarı açısından ele alınarak analiz edilmiştir. Metanın değişim değeri biçiminde dolaşımına olanak veren ve onun dışsal ölçüsü olan parasal biçimi, bu anlamda Marx'ın geliştirdiği teorik çerçeve ile uyum içindedir. Buna rağmen, nesnel değer teorisinden hareket eden klasik iktisatçılar, para konusunu ele almada, aşırı ampirik ve dolayısıyla *aşırı genelleştirilmiş* ve *bütüncülleştirilmiş* miktar teorisine bağlanmışlardır. Diğer yandan *öznel değer teorisini* geliştiren neoklasik okul da, bu anlamda epistemolojik öncüllerini para sorununu ele alma konusunda yeteri kadar geliştirmemişdir. Değerin öznel teorisi, yani değeri, insanlarla insanların ihtiyaçlarını gideren ekonomik mallar arasındaki ilişki dolayımında ele alan *atomistik/öznelci* ve psikolojik temelli epistemolojik çerçeve para konusunda yaşama geçirilmemiştir. Özellikle para konularını ileride tanımlayacağımız *miktar teorisi* aracılığıyla ele alan öznel yönelimli ekonomik ele alış, ya da neo-klasik ekonominin farklı uzantıları bu anlamda epistemolojik temellerine tamamen ters düşen bir yol izlemişlerdir.

Toplam değerler ve ekonomik bütünlükler üzerine inşa edilen miktar teorisi ya da miktar teorisinin farklı biçimleri, para arzı ve para talebi gibi kavramları daha çok "bütüncül" (aggregate) değerler ya da "ortalama" verilerden hareketle tanımlamışlardır. Egemen iktisat okulları, bu aşamada yöntem açısından büyük bir açmaza girmişlerdir. Özellikle neo-klasik okul ile kesinlikle örtüşmeyecek bütüncül değerler arası *yasa benzeri* (law like) nedensellik kurma kaygısı, para analizinde daha bir açığa çıkar.[32] Miktar teorisi ve onun varyantlarının temelinde ampirizm ve ampirizmin aşırı genelleştirilmesinden elde edilen içeriksiz kavramlar belirleyici olur. Daha çok olguların yüzeydeki görünümleri üzerine inşa edilen ve bu anlamda da açıklamadan çok yüzeysel olguları betimlemeye yarayan miktar teorisi, M. Friedman'ın olumlayıcı anlamda vurguladığı gibi "*son üç yüzyılın parasal teorisi olmuştur.*" Üç yüzyıllık para teorisi, her şeyden önce kapalı bir sistem aracılığıyla analiz edilmiştir. Paranın, reel süreçlerden soyutlanarak sadece dolaşım aracı olduğu yönündeki vurguya bağlı olarak analiz edilmesi, yukarıda vurguladığımız basitleştirme ile dolaşım aracı olarak parasal ilişkiler ile reel süreçlerin keskin çizgilerle birbirinden ayrılmasına neden olmuştur. Sonuçta reel süreçlerle parasal ilişkiler arası ilişki, belirli bir para miktarı ile fiyatlar arasında doğrusal ilişki aracılığıyla analiz edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz şekil-1 ile sorunu açıklamaya çalışacak olursak, ampirik alana ait ($\mathbf{A_a}$) bir olay/olgu$_1$ ile yine ampirik alana ait bir diğer olay/olgu$_2$ arasında deterministik bir ilişki kurularak para tanımlanmıştır. Burada geçerli olan ontoloji, atomistik bir ontolojidir. Yani olay/olgu$_1$ kendi gerçekliğine sahip olup, sosyal ilişkileri

32) Bu konuda belki de öznelci-psikolojik ele alışın epistemolojik yaklaşımına bağlı kalan bir ekolden söz edilebilir, F. A. Hayek'in öncülüğünü yaptığı Avusturya Okulu paranın öznel-ontolojik ele alışı için bir dizi teorik çabayı ekonomi disiplinine taşımaya çalışmışlardır. Bu kurama ilişkin ele alışlar için son dönem öncülerden D. Lavoie (1986)'ye bakılabilir. Ayrıca Hayek ile ilgili bir çerçeve için T. Yay (1993).

oluşturan diğer gerçekliklerden görece bağımsızdır. Diğer bir deyişle, parasal dünya ancak parasal gerçeklik alanına aittir, öte yandan bir başka olay/olgu$_2$ ise özünde reel ilişkiler dünyası yani para dünyasından/olgusundan tamamen farklı kendi-kendisi için varolan bir gerçeklik içinde tanımlanır. Bu iki farklı gerçeklik ise bir dışsal ilişki yani malların fiyatları aracılığıyla ele alınır. Olay/olgu$_1$ ile olay/olgu$_2$ arasındaki ilişki, birbirleri üzerinde öze ilişkin bir değişiklik yaratmadan sadece olay/olgu$_2$'nin dile geliş biçimi olan fiyatlar üzerinde etki yaptığı vurgulanmıştır. Burada mekanizma ve yapıya ilişkin ileri sürülen açıklamalar özünde ampirik alana ilişkin açıklamalardır ve bu açıklamalar ile;

$(A_r \geq A_{am} \geq A_a)$ ilişkisi
$(A_r = A_{am} = A_a)$ olarak tanımlanmakta.

Bu tür bir ele alışta, para analizi radikal ampirizm dolayımında gerçekleşir. İktisat teorisindeki bu yönelim sıkça parasal dünya ile reel dünya ayrımı ile kendisini açığa çıkarır. Hemen hemen tüm iktisatçıların paraya ilişkin verdikleri örneklerde bu ayırım açıkça görülür. Egemen iktisat geleneğinde para ile reel ekonomi arasındaki ilişkiler, makine ile makine yağı arasındaki ilişki temel alınarak açıklanır. Hume'den ve J. Mill'den sonra Wicksell aynı örneği referans alarak, paranın fonksiyonu ile yağın makinede yerine getirdiği fonksiyonun benzer olduğu için bu benzetmenin "oldukça uygun olduğunu" belirtir. Wicksell burada benzetmenin nedenini de vurgulamıştır; "yağ makinenin bir parçası değildir, o ne makineyi harekete geçiren güç ne de süreci sona erdirecek bir araçtır, tamamen geliştirilmiş bir makine için minimum düzeyde yağa ihtiyaç duyulacaktır" (Wicksell, 1967, 5-6). A. C. Pigou ise "*Money a Veil*" adlı çalışmasında parasal değişkenlerin "ekonomik yaşamın özüne ilişkin bir olgu olmadığını" vurgulamaktadır. Pigou'ya göre para;

"mülkiyet ya da sözleşme yasaları gibi, en azından yararlı bir yağdır ve ekonomi makinasının fonksiyonlarını sürekli temiz bir şekilde yerine getirmesine" yarar (Pigou, 1969, 35). W. S. Jewons ise "*Barter*" başlıklı bir çalışmasında paranın varlığını daha çok metaların değiş-tokuşunda kolaylık sağlamaya bağlı olarak açıklar (Jewons, 1969, 29-69). Bu aynı zamanda parasal değişkenler ile reel değişkenler arasına kalın çizgi çizen *dikotomik* ele alışın tarihsel nedenlerini açığa çıkarır.

Tüm bu çalışmalarda belirleyici olan düşünce, para ile ekonomik olguları ayrı ele alma yönündedir. Bu anlamda para ile ekonomik olguların bütünü arasında öze ilişkin bir ilişki kurulmadan daha çok paranın sadece ekonomik süreci kolaylaştırma yani metaların el değiştirmesini sağlama/hızlandırma yönündeki işlevlerine dikkatler çekilmekte. Klasik ve neo-klasik okul, yöntemsel olarak birbirlerinden tamamen farklı olmalarına rağmen parayı tanımlamada genellikle aynı düşünceleri paylaşmışlardır J. Weeks'in vurguladığı gibi; "Hume'nin zamanından başlayarak burjuva para teorisi, parayı değişim ilişkilerinde sadece bir *aracı* olarak analize dahil etmiştir. Bu analizlerde, para yapay olarak birikim ve metaların üretim sürecinden soyutlanarak ele alınmıştır" (Weeks, 1981, 96).

Genel geçer iktisadın parayı reel süreçlerden ayırarak işlemesi, sadece para sorununun anlaşılmasını önlemekle kalmamış, bir bütün olarak ekonomi ve toplumsal ilişkilerin analizinde de yetersizliklere neden olmuştur. Örnek olarak genel geçer iktisat para ile sermaye ve hukuk sistemi arasında varolan ilişkiler üzerinde yoğunlaşmadığı için, birikim sürecinde kapitalistler arasında açığa çıkan parasal kapitalistler ile üretken kapitalistleri analizlerine konu etmemişlerdir. Bu sınıf içi ayrım analiz edilmediği için, para getiren sermaye ve bu para getiren sermaye kesiminin ekonomideki önem kazanması ile birlikte üretim üzerindeki etkilerini anlamak da mümkün olmamıştır. Bunu yaklaşık olarak 70 yıl önce ekonomi disipli-

ni açısından önemli katkıları olan T. Veblen dile getirmiştir. T. Veblen'e göre "egemen iktisat genellikle üç temel üretim faktörü; toprak, emek ve sermaye ile bu faktörlerle ilişkili olarak kapitalist, işçi ve toprak sahibi arasındaki ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştır". T.Veblen egemen iktisat okullarının analizlerinde parasal ilişkilere taraf olan para-kapitalistlerinden yeteri kadar analize konu edilmemesini yoğun bir şekilde eleştirmiştir. T. Veblen eleştirisine neden olarak da, para-kapitalistlerinin kapitalist ekonomide toplumsal kaynakların bölüşümü üzerinde artan ölçüde belirleyici olup, toplumsal zenginliği sürekli olarak mülkiyetlerine geçirmelerini göstermiştir. Klasik iktisatçılar her ne kadar para-kapitalistlerinin varlığını direkt olarak analiz etmeseler bile, kapitalist, işçi ve toprak sahibi ile bunların arasında süregelen bölüşüm ilişkilerine analizlerinde önemli yer (özellikle Ricardo) vermişlerdir. Oysa neo-klasik iktisat, bireysel ontoloji üzerinde yükseldiği ölçüde toplumsal sınıf kategorilerini analizlerine kesinlikle konu etmemiştir. Bu ise sonuçta para-kapitalistleri gibi kavramların/öznelerin analizlerinde hemen hemen hiç yer almamasına neden olmuştur. Gelişme sürecinde kapitalist ekonominin para-sermaye ihtiyacının artmasına bağlı olarak para-kapitalistlerinin ve faiz ilişkilerinin artan ölçekte önemli olmasına rağmen, neo-klasik iktisat parayı sadece bir simge, bir aracı olarak gördüğü ölçüde sisteme ilişkin bütünsel özellikleri kavramada oldukça donanımsız kalmıştır. Bu donanımsızlık, ekonomide kriz eğilimlerinin arttığı dönemde daha da açığa çıkar. Bu okulun ayrımına göre para sadece bir simge olarak ele alınmasına rağmen, reel süreçlerde yaşanan krizler sadece bu simge denilen değişkene bağlanmıştır. Ekonomik yaşama dışsal olduğu kabul edilen paranın devlet müdahalesi ile yönlendirilmesinin, kapitalizmin düzgün işleyişini bozduğu belirtilmiştir. Reel süreçlerde sürekli denge koşulu olduğu yönündeki içeriksiz varsayımın yer yer ampirik düzeyde geçersizliği, beraberinde, ekonomiye dışsal olarak ka-

bul ettikleri paranın analiz açısından öneminin artmasına neden olmuştur. Bu tür bir yaklaşım, 1970 sonrası krize ilişkin açıklamalarda da belirleyici olmuştur. Yani dengesizliği yaratan olay/olgular sisteme dışsaldır. Devlet parayı kontrol etme tekelini elinde bulundurması ve piyasaya müdahalesinden dolayı suçlanır (Friedman, 1988). Hiç kuşkusuz bu tür bir ele alışın tek sorumlusu kullanılan/seçilen yöntem değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yöntem, süregelen kapitalist güç ilişkilerinin nesnel ve öznel etkileşimleri sonucunda seçilir. Yöntem yaşam içinde durulan yerin bir ifadesidir. Bu duruş bazen bilinçli bir seçimin sonucu genellikle akademik dünyanın tanımladığı ve bu anlamda nötr olduğu yönünde kuvvetli bir meşruluk söylemi içinde kendini kabul ettiren daha gizli bir iktidar ilişkisinin doğal sonucudur. Marx vulgar ekonomi politiği tanımlarken "vulgar ekonomi politik aslında, burjuva üretim ilişkileri içerisinde sıkışıp kalmış burjuva üretimini yürüten kimselerin fikirlerini, doktriner bir şekilde yorumlamaktan, sistematikleştirmekten ve savunmaktan fazla bir şey yapmamaktadır" (Marx, 1990, 718) derken bu mekanizmayı işaret ediyor olsa gerek. Böylece seçilen yöntem ve bu yöntemle elde edilen bilgi biçimlerinin sistem içinde egemen konuma geçmesi ve tüketilmesi, "güç ilişkilerinin" tanımladığı sosyal gerçeklik açısından analiz edilmesi gerekir. Anlaşılacağı gibi sorun daha kompleks ve toplumsal bağlamda anlaşılacak bir içeriğe sahiptir. Marx'ın kendi döneminde vulgar iktisatçılar olarak tanımladığı bu gerçekliği kapitalizmin günümüzde aldığı biçimi analiz eden iktisatçılar için de kullanabiliriz. Ve dahası yine Marx'tan hareketle günümüz ele alışları için *"Hiç bir şey öğrenmediler ve hiç bir şey unutmadılar"* (Marx, 1986, 320) vurgusunu gönül rahatlığıyla tekrar edebiliriz.

Para teorisinin aşırı ampirik çerçevesi ile, bu çerçeveyi daha da güçlendiren bir dizi aşırı soyutlamaya dayanan varsayımların (homo economics, tam rekabet, denge vs) tanımladığı egemen iktisat

yazınında önemli bir kırılma J. M. Keynes tarafından gerçekleştirilmiştir. Keynes'in para analizi ilk elden yukarıda da belirttiğimiz gibi en azından para teorisinde ampirik olan olgularla, mekanizmalar arasında anlamlı bir dizi ilişki kurmuştur. Fakat bu ilişkiler sistematik bir bütün olarak ele alınmamış, tam tersine geliştirdiği analiz biçimi ile günümüzde süren bir dizi tartışmanın varlığına da neden olmuştur. Keynes gerçekte *Genel Teori* ile bütünsel yapılara ilişkin yeni bir dizi keşif yapmamış ve fakat Kautzian'ın belirttiği gibi değişen ampirik gerçeklik ile kapitalist sistem arasında "gözlemlenen değişimlere dikkatleri çekmiştir" (Katouzian, 1980, 15-16). İçeriksiz aşırı soyutlamalar ile yaşanan gerçeklik arasında uyumsuzluğu açığa çıkarma yönünde bir çabaya girmişse de, Keynes hiç bir zaman donanımlı bir yöntem geliştirememiştir. Keynes, Marx'ın A. Smith için yaptığı tanımlamaya denk düşecek bir yöntemsel karmaşa içindedir. Marx'ın A. Smith'in ekonomik analiz için yaptığı eleştiriyi burada vermek anlamlı olacak; "Birisi içsel ilişkilerin içine nüfuz eden, bir anlamda burjuva sisteminin fizyolojisine nüfuz eden ve diğeri sadece, yaşam sürecinde dıştan fark edilen şeyi şematik kavram tanımlamaları haline getiren, ifade eden ve sıralayıp kaydeden, bu iki kavrama aracı ve bunların ortaya çıkış ve belirleniş biçimiyle Smith'de bu iki araştırma aracı, sadece birbirinden bağımsız olarak birbirlerini izlemiyorlar, sürekli, olarak birbirlerinin ayağına dolanıyorlar, ve birbirleriyle çelişme halindeler" (Marx, 1978b, 165). Yöntem açısından Keynes'in ele alınması bu anlamda gerçek bir zorluk olarak karşımızda durmakta. Örnek olarak Marx'ın Smith'e yönelttiği eleştiriyi Keynes'in yöntemini tanımlayan E. Eren'in açıklamasında da bulabiliriz. "Keynes'in metodolojisi değişik görüşlerden etkilenmeyi temsil etmektedir. Pozitivizm, rasyonalizm ve ahlak felsefesinin izlerine rastlamak olanaklıdır" (Eren, 1989, 201). Keynes'in analizlerinde gözlemlenen bu yöntemsel eklektizm, onun teorik tanımlamalarına da yansımıştır. Teorik anali-

zine bakıldığında, Keynes, neo-klasik ve klasik yazın için oldukça sorunlu olan denge kavramını yeniden gözden geçirmiştir. Para ile ilgili olarak ise paranın nötr olduğu yönündeki ele alışı eleştirmiş ve paranın sisteme özgü yönlerini açığa çıkararak, paranın kapitalist sistemde önemli olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle de, paranın sadece değişim aracı olarak tutulmadığını bunun yanı sıra paranın spekülatif amaçlarla tutulacağını belirtmiştir. Çok tartışmalı bir konu olmakla birlikte, Keynes bazı çalışmalarında paranın dışsal olmadığı, içsel olduğu yönünde vurgular yapmıştır. Diğer yandan para kavramı ile, ekonomik ilişkilerin ampirik düzeyde, aktüalizmin sınırları içinde kalarak ele alınamayacağını, paranın bugün ile yarın arasında olası belirsizlik ve dolayısıyla çeşitli olasılıklara neden olacağı yönünde açıklamalara girmiştir.

Sistemin özüne ilişkin analizlerinin yanı sıra, Keynes'in ekonomik analizi için kullandığı tasarruf, yatırım, tüketim gibi kavramlar *ampirik* ve *dolaysız* kavramlardır. Dolayısıyla bu kavramlar ile ele alınan ekonomik ilişkiler, ampirik bütüncülleştirilmiş (aggregate) değerler arası ilişkilerdir.[33] Paul Mattick'in vurguladığı gibi bütüncülleştirilmiş (aggregate) ekonomik kavramların Kolombosu Keynes değildir, bu tür analiz Quesney'in *Tableou Oeconomique*'den Ricardo ve Marx'a uzanan iki yüzyıllık bir geçmişi vardır (Mattick, 1980, 20). Shigeto Tsuru gibi bir kısım yazarlar *Keynesyen bütüncüleştirmeler* olarak tanımladığı kavramlar ile Marx'ın kavramlaştırmalarını aynı çerçeve içinde ele alsa bile, özde kullanılan yöntem ve bütüncülleştirmiş kavramların referans aldığı gerçeklikler oldukça farklıdır (Tsuru, 1968, 179). Yazarın sadece ayrıntı olarak verdiği bu farklılık (Marx'ta kavramlaştırma, ya da yazarın bütünselleştirilmiş kavram olarak tanımladığı), Keynes'in kavramları gibi ampirik ola-

33) Keynes'te bütüncülleştirilme (aggregate) metodolojisinin varlığını ele alan önemli bir çalışma Shigeto Tsuru'nun "Keynes Versus; The Methodology of Aggregates" adlı makalesi bu açıdan ele alınabilir (1968).

nın sayısal olarak üst üste konması anlamında elde edilmiş kavramlar değildir, bütünsel sistem içinde süregelen ilişkilerin soyutlanması dolayımında elde edilmiştir. Bu farklılık para talebinde daha da belirgindir. Keynes'te para talebi sayısal olarak toplam paranın, ihtiyaç ya da işlem motifi ile spekülatif motifler sonucu elde tutulan para miktarı olarak tanımlanırken, parayı talep eden ekonomik birimin toplumsal karakterleri silinmekte, oysa Marx'ta para talebini tanımlayan, her şeyden önce toplumsal ilişkilerde belirli yer işgal eden ve yapısal olarak belirlenmiş konumlara sahip insanlardır, bunlar ya işçi ya da işverendir. İşçinin para talebi genel olarak tüketim amacına yönelik iken, kapitalistin para talebi ya üretim ya da tüketim amacına yöneliktir. Burada ilk elde ampirik düzeye ait sayıların toplamı olan kavramlar değil, yukarıda tanımladığımız epistemolojik sürecin ürünü olan kavramlardır. Keynes'in bütüncülleştirilmiş kavramları bu anlamda sosyal ilişkiler içindeki farklılıkları tek tipleştirmekte ve süreç içinde varolan öze ilişkin mekanizma, ampirik bütüncülleştirilmiş kavramlara indirgenmiştir. Keynes'in ele alışında bir diğer sorunlu alan bütüncülleştirilmiş kavramları tekil bireylerin eğilimleri ile ilişkillendirmektir. Marjinal tasarruf ya da tüketim eğilimi, özünde bireysel eğilimlerin basit toplamının ortalaması olarak Shigeto Tsuru'nun belirttiği gibi, ekonominin belirli sistemlerinden bağımsız değerlermiş gibi ele alınmakta. Sonuçta yazara göre Keynes'in makroekonomik değişkenler olarak tanımladığı bütüncülleştirilmiş kavramlar, nihai olarak tekrar mikro ekonominin kavramlarına dönüşme eğilimini içerir (Tsuru, 1968, 197).

Keynes'in bütüncülleştirilmiş kavramlar dolayımında ele alarak incelediği para olgusu, kendisini önceleyen klasik ve neo-klasik iktisat teorileri ile karşılaştırıldığında bir gelişme olarak düşünülmesi gerekir. Ancak Keynes para olgusu ile ilgili ampirik gerçekliği daha çok ekonominin *dolaşım* alanı ile illişkillendirmiştir. Bu anlamda *parasal bir ekonomi* tanımına giderek olumlu bir adım atmasına rağ-

men, kapitalizmin özünde *para üreten bir ekonomi* olduğu gerçeğini görememiş (Mattick, 1980, 169) ya da daha genel düzeyde B. Fine'ın vurguladığı gibi ekonomik analizi *üretim* alanına taşıyamamıştır (Fine, 1981, 50-54).

Keynes'in bu yöndeki eksikliğinin onun bütünsel bir ontoloji ve epistemolojiye sahip olmamasının yanı sıra toplumsal konumu ile ilişkili bir seçim olduğunu belirtmek gerekiyor. Sorunu eleştirel realizmi tanımlamak için kullandığımız Şekil-1 üzerinde göstermeye çalışacak olursak, para ile ilgili ampirik gerçeklik/olgular O1-O2-O3 ile meta ile ilgili ampirik gerçeklik/olgular O3-O4-O5 arasındaki bağlantılar hakkında bir dizi önemli ilişkiyi dile getirmiş ve dahası bu olgularla ilişkileri belirli mekanizma olarak ekonominin *değişim* ilişkilerini üreten mekanizmalar (generating mechanisms) M1 ve M2 arası ilişkileri yer yer kurgulamış ve fakat bu ilişkileri gerçeklik alanı olan $\mathbf{A_r} \geq \mathbf{A_{am}} \geq \mathbf{A_a}$'in bütünselliğine tam olarak taşınamamıştır. Dolaşım alanını üreten mekanizmalar (örneğin M1-M) ile bu mekanizmalar ile ilişkili üretim mekanizmaları (örneğin M3-M6 gibi) arasında ve dolayısıyla mekanizmalar ile yapılar arasında bütünsel ilişkiler kurulamamıştır. Bütünsel işleyişe varamamasının nedeni, hiç kuşkusuz kullandığı yöntemin sadece $\mathbf{A_r}$ gerçekliğini kavramaması değil, teorisinin *eleştirel* yapısının *sistemin* bütününe ilişkin olmamasıdır.

Para ve para sermayenin dinamikleri açısından post-Keynesyen analizin önemli bir dizi gelişme sağladığını belirtmemiz gerekiyor. Keynes'in yeniden okunması ve yorumlanması ile kapitalizmin parasal bir ekonomi olduğu vurgulanmıştır. P. Davidson'un deyimi ile Keynes, paranın ekonomiyi anlamak için temel öneme sahip olduğuna inanıyordu. Keynes, teorisinde paranın kendisinin kararlar ve motivasyonlar üzerinde önemli bir yere sahip olduğunu ve gerek kısa dönem gerekse uzun dönem analizlerinde paranın davranışları bilinmeden olayların gidiş yönünün kestirilemeyeceği belirtilmiş-

tir. Bu anlamda *para çok önemlidir*" (Davidson, 1977, 276).

Keynes'in yeniden okunması ile birlikte para ve dolayısıyla finans ekonomik analizde belirleyici bir değişken olmuştur. Post-keynesyen analizin belirleyici olduğu nokta, neo-klasik ya da paracıların geleneksel olarak ekonomiyi para ve reel olmak üzere yapay bir şekilde ayrıştırmalarının anlamsız olduğunu göstermesidir. Post-Keynesyen okumaya göre, para nötr bir kavram değil tam tersine neoklasiklerin göklere çıkardığı denge ve piyasada üretici ve tüketicinin gelecek hakkındaki bilgilerinin tam olduğu varsayımlarını çürüten ve dengesizlik, belirsizliğe neden olan ekonomik bir değişkendir (Kregel, 1987).

H. Minsky'nin analizlerinde detaylandırdığı para olgusu, özellikle finansın spekülatif karakteri ve bölüşüm üzerindeki etkilerine ilişkin kategoriler, bizim kullandığımız/kullanacağımız para-sermaye, üretken-sermaye gibi kavramlara oldukça yakın ve ayrıca sorunu anlamamız açısından oldukça anlamlı.

Post-Keynesyen analiz, kapitalizm açısından paranın önemini işaret etmesine rağmen, kapitalist toplumsal ilişkileri değer ilişkileri doğrultusunda analiz etmediği için bütünsel dinamiği yakalamada yeteri kadar başarılı olmamıştır. Değer ilişkileri ve bu ilişkilerin üretim ya da dolaşımda aldığı farklı biçimleri dikkate almadığı için, üretimdeki krizlerin doğrudan finansal yapıdaki kriz eğilimlerine bağlanması post-keynesyen analizlerin en çok eleştirildiği konu olmuştur. Post-Keynesyen okulu tek bir başlık altında toplama oldukça hatalı olmakla birlikte, bu okulun temel başarısı, para konusunu analiz ederken yaşanan sürece ilişkin aktüel yapılar ile mekanizmalar arasındaki ilişkiler sistemi üzerinde daha çok ampirik bir bakış açısından hareketle, donanımlı bir dizi bilgi biçimlerine ulaşması olmuştur. Fakat yine de kapitalist ekonominin tarihsel ve toplumsal özellikleri ve öz ile biçim ilişkisi genellikle göz ardı edilmiş-

tir.[34] Öz-biçim ayrımı, yapı ile süreç ve çok daha önemlisi çelişkilerin varolduğu ve açığa çıktığı dinamik yapının analizi için gereken yöntemsel bütünlük oldukça yetersiz kalmıştır. Örneğin son dönemde finansal yaşamda gözlemlenen değişim eğilimlerinin ele alınmasında, genellikle finansal dünyada gözlemlenen olayların ilişkisel diyalektik yönelimli bir ele alışla ele almadan, sadece (ya da ağırlıkla) finansal ilişki ve yapıları ele alarak analiz edilmesi yaşanan sürecin anlaşılmasını önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yöndeki analizleri ele alan J. E. Parsons, bu tür analizler sonucu açığa çıkan ele alış biçimlerini *buble, buble* teorileri olarak, yani sabun köpüğü teorisi olarak tanımlamıştır. Finansal ağırlıklı teori, finansal yapının sadece dengesizliğini öne çıkarmıştır, oysa finansal piyasadaki genişleme ve sofistike olma eğiliminin kapitalist üretim biçiminde genellikle üretici güçleri geliştirmesi yönünde de etkisi olduğu ve dahası sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması gerçeğine analizlerinde yer verilmemiştir. J. E. Parsons finansal derinleşmenin, sermayenin merkezileşmesine neden olduğunu son dönem olayları ile örnekler vererek açıklamıştır. *Bu anlamda finansal yapıdaki kriz eğilimlerinin, kapitalizmin irrasyonel ya da sınırlılığı olarak algılanmaması gerektiğine, tam tersine finansal yapıdaki gelişmenin kapitalizmin üretim aşamasının daha da etkin olmasına ve üretim ile dolaşımın birbiri üzerinde etkide bulunarak sermaye birikim sürecini hızlandırdığı gerçeğini vurgulamak gerekiyor* (Parsons, 1988).

Keynes'in teorik çerçevesinden hareket eden Post-keynesyen ikti-

---

34) Burada bir vurguyu yapmak gerekir. Iki farklı düzeyde ve iki farklı konumda olan açıklama biçimlerini birbirleri ile ilişkilendirerek birbirleri karşısında konumlarını analiz etmek en azından Aristo mantığı gereği bile kabul edilemez, fakat eğer bir yöntem ve epistemolojik tavır alış varsa bu tavır alışın sonuçlarını dile getirmenin anlamlı olduğunu düşünüyorum. Bu konu özellikle paranın analizinde post-keynesyen analizlerle marksist analizleri karşılaştırma açısından önem taşımakta. Aristo mantığı için bkz. R. Bhaskar (1994b).

satçılar, Marksist iktisatın para ile ilgili analizleri ile Keynes'in analizleri arasında bir dizi paralellikler olduğunu belirtiyorlar. Burada bu sorunun oldukça önemli olduğunu belirtmemiz gerekir. Sosyal gerçekliği anlam ve açıklamaya çalışan teorik ele alışların birbiri ile karşılaştırılması her zaman sorunlu olmuştur. Bu Marx ile Keynes arasındaki ekonomik analizlerin karşılaşmasında daha da önemli bir sorundur. Marx'ın temel kaygısı, sadece kapitalist ekonomiyi anlamak değil, kapitalizmi dönüştürecek bir çerçeve hazırlamaktı. Oysa Keynesyen analiz sadece kapitalist ekonomiye ilişkin bir çerçeve sunmaya çalışmıştır. Marx analizlerinde sistemin bütününü eleştirel bir şekilde ele alma amacını gerçekleştirmek için kapitalizmi sadece ampirik gerçeklikler dünyasında ele almamış, tam tersine gerçekliği ampirik gerçekliği de içine alan yapı ve çeşitli mekanizmalar arası ilişkisel diyalektik aracılığıyla kurmuştur. Oysa Keynesyen analiz daha çok ampirik gerçeklik aracılığıyla, bütünselleştirilmiş değişkenler aracılığı ile sadece ekonomik olgular üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer yandan Keynesyen analiz kendisini önceleyen iktisat okulları ile yaşanan 1929 bunalımının ampirik sonuçlarının yarattığı çelişkiler dolayımında görece eleştirel olmuştur. Para olgusu Marksist analiz ile Keynesyan analiz arasında ampirik açıdan ya da aktüel gerçeklik açısından kesişen bir dizi analiz biçimini işaret ediyor. Bu kesişme söylendiği gibi, sadece aktüel süreçle ilişkilidir. Gerçekte ise para, Marx'ın analizinde kapitalist sistemi tanımlayan "değer" ilişkileri aracılığıyla bütünsel sosyal ilişkiler dolayımında analiz edilirken aktüalist mekanizmaya ilişkin bilgilere ulaşılmıştır. Keynes'de ise, neo-klasik iktisattan farklı olarak para, sadece dolaşım aracı olmayıp ekonomik sözleşmelere konu olduğu ölçüde, bugün ile gelecek arasında köprü işlevi gördüğü yönünde bir vurgu ile aktüel mekanizmaya ilişkin bir gerçeklik olarak analiz edilmiştir. Bu biçimiyle de Keynes'te para analizi, daha çok ampirik bir düzeyde ele alınırken, Marx'ta teorik düzeyde inşa edilmiştir.

Ampirizm sadece paranın miktar teorisinde değil, özellikle son zamanlarda önemli ölçüde kabul gören J. Tobin merkezli portföy teorilerinde finansal yapıları açıklamakta da karşımıza çıkmakta. Burada spekülatif para talebi ile faiz oranları arasında ters yönlü bir ilişki kurulmuştur. Yine daha önce verdiğimiz şekil dolayımında ele alacak olursak, tikel olguların artarda gözlemlenmesi ile sonuçlanan bilgi biçimi olarak olgu-1 ile olgu-2 ve olgu-3 arasında bazı ilişkiler bulunmuş ve bunlar genelleştirilerek aralarında tek yönlü bir nedensel ilişkinin varolduğu belirtilmiştir. Fakat para talebi ile bir bütün olarak mekanizmalar ve yapılar arasında kurulması gereken ilişkiler kurulmamıştır. Bu tip bir yaklaşımda, para ve finansal dünyaya ilişkin kavramlar daha çok gözlemlenen biçimi ile ve daha önemlisi bu ilişkiye taraf olanların tanımladığı gerçeklik alanına bağlanarak ele alınmıştır.

Diğer yandan modern parasalcılık olarak adlandırılan ve M. Friedman'ın öncülük ettiği yaklaşım, bir yandan atomistik bir ontoloji ile yukarıda vurguladığımız para ile reel değişkenler arasında bir ayrım yaparken, diğer yandan aşırı genelleştirilmiş bir varsayım ile *paranın dolaşım hızının sabit olduğu* varsayımı üzerinde yoğunlaşmıştır. Atomistik ontolojinin sınırları içinde, tarihsel veriler tek boyutlu bir düzlemde ele alınarak, ekonomik ilişkilerin dinamik bütünselliği göz ardı edilmiştir. Parasalcı okulun para sorununu ele alırken bir diğer kaygısı Keynes'in analizi ile parasalcı teori açısından sorunlar yaratan spekülatif para talebinin önemini azaltacak bir çerçeve hazırlamak olmuştur. Sürekli gelir kavramı ile parasalcılar, serveti oluşturan birimler arasında tam geçişlilik olduğu yönündeki vurguları ile "spekülatif para talebi" kavramının yetersizliğini açıklamaya yönelmişlerdir. Tüm bu teorik çerçeve ile birlikte, teorik sürecin kendisi basit bir *öndeyi* (prediction) ve teorinin geçerliliği de bu öndeyinin doğru çıkıp/çıkmamasına bağlanmıştır. Bu anlamda sosyal olgunun analizi için geliştirilecek varsayım ve hipo-

tezin sosyal gereklikle bağlantısının olup/olmaması hiç te önemli değildir. Tek geçerli koşul öndeyinin *amprik olarak doğrulanmasıdır*. Parayla ilgili doğrulama ise para miktarı ile meta fiyatları arasındaki yapılan öndeyinin yani para miktarının artmasının fiyatları artıracağı yönündeki öndeyinin ampirik olarak test edilmesi para analizi için yeterli bir koşul olarak kabul görmüştür. Bunun dışında para analizinin anlaşılması için başka teorik bir kaygıya gerek yoktur. Katouzian'ın belirttiği gibi böyle bir analiz için, *nedenselliğin yönünü ampirik* olarak doğru olup olmadığını test edebilmek için öncelikle modelin temel varsayımı paranın "dolanım hızının" sabit olup olmadığını test etmemiz gerekiyor (Katouzian, 1980, 81). N. Kaldor, modern parasalcı okulun analizinin, özünde, eski miktar teorisinin basit ve kaba bir versiyonu olduğunu ve bu versiyonun bilimsel bir çerçeve sunmaktan çok 1970'lerin dünyasının ihtiyaçlarına cevap veren ideolojik bir çıkış olduğunu belirtmiştir. N. Kaldor, zamanın ihtiyaçlarına cevap olarak geliştirilen bu teorinin "işçi sınıfının gücü ile kapitalist sınıfın gücü arasındaki süregelen dengesizliğin özellikle tam istihdam politikalarının yarattığı sonuçlara bağlı olarak işçi sınıfının lehine dönmesine karşılık, dengeyi kapitalistler lehine çevirme amacı ile ortaya çıktığını belirtmiştir (Kaldor, 1986, xii).

Egemen İktisat Yazınında Para ve Zaman

Buraya kadar para teorisinin analizi için gerekli yöntemsel çerçeveyi daha çok sosyal bütünlüğü tanımlayan içsel dinamikler aracılığıyla ele aldık. Oysa Marx'ın yöntemi, sosyal dinamikleri sadece sosyal yapının içsel yapısı aracılığıyla ele almamış, fakat ayrıca değişim sürecindeki sosyal ilişkiler/sistemler üzerinde durmuştur. Marx, klasik iktisatçıların kapitalizmin işleyişini evrensel doğal yasalar olarak görmelerini yoğun bir şekilde eleştirmiştir. Marx, *Kapital*'de; "İktisatçıların bir tek işlem biçimi vardır. Onlar için ancak iki tür kurum vardır: yapay ve doğal. Feodalizmin kurumları yapay

kurumlar, burjuvanınkiler ise doğal kurumlardır. Bu durumlarıyla, kendileri gibi iki tür din kuran tanrıbilimcilere benziyorlar. Kendilerinin olmayan her din insan icadı, kendilerininki ise Tanrıdan çıkma... Işte bundan ötürüdür ki, bir zamanlar varolan tarih bundan böyle yoktur" (Marx, 1986, 96).

Marx'ın "bir zamanlar varolan tarih bundan böyle yoktur" tanımlaması belki de en çok neo-klasik okul için geçerli olan bir tanımlamadır. Tarihsel boyut ya da daha anlamlı bir kavram olarak 'zaman', neo-klasik analiz için mantıksal bir kurgu olmanın ötesinde bir anlamı yoktur. Bu kurgu içinde geçmiş ile gelecek arasında bir farklılık yoktur ve bu anlamda bu analiz biçiminde gerçek zaman yoktur. Örnek olarak Walrasyan analizde "üretim faktörleri ve ürünlerin arz ve talepleri eşitlenecek şekilde denge fiyatlarında fiili alışveriş gerçekleşir. Her şeyden önce model *somut* zamanda değil, zamansızdır. Eş anlı olarak arz talep eşitliği gerçekleşir. Tam bir takas ekonomisi söz konusudur. Üretim yer almamakta, mevcut kaynak ve ürünlerin dağılımı yapılmaktadır" (Eren, 1989, 9). Hiç kuşkusuz böyle bir analizde zamanın önemsiz olması homo economicus kavramı içinde ele alınan piyasada tam bilgilenmenin olduğu varsayımıyla da yakından ilişkilidir. Bu tür bir ele alışın *tarihsel olmayan* bir metodolojinin (*ahistorical methodology*) varlığına neden olduğu açıktır. Burada daha çok soyut tamamlanmış bir mekanizma ve dolayısıyla biçim ve özün mutlaklaştığı bir yaşam ile karşılaşıyoruz. Böyle bir modelde ise bir kez tanımlanan para ve işlevi ise artık tamamen bu model içinde ele alınmakta ve pasif nötr olarak tanımlanan parasal değişkenler model için sorun yaratmadığı için genel kabul görür.

Böyle bir yönteme karşılık *zaman* unsurunun önemli olduğunu ısrarla vurgulayan *Keynesyen* okul için ise bu anlamdaki vurgu en açık haliyle şöyle ifade edilmektedir; "Eğer biz modelde karar alıcılardan bahsediyorsak, zaman olgusunu mutlaka modele dahil et-

memiz gerekiyor" (Robinson'dan aktaran Curry ve Barnes, 1988, 146). Tarihsel zamanın temel özelliği onun geriye dönüşümsüz (irreversibility) olmasıdır. Zamanda "tam anlamıyla tek yönlü trafik vardır, zaman ileriye doğru hareket ettikçe biz de onunla birlikte hareket ederiz. Robinson'un belirttiği gibi bugün ile yarın arasındaki farklılık yirmi dört saatin geçmiş olmasıdır. Her durumda geçmiş geriye dönülmez olan, gelecek ise açık olan anlamına gelir" (Curry ve Barnes, 1988, 146). Keynesyen analizde zaman olgusu ile birlikte belirsizlik olgusu önem kazanır. Zaman bu anlamda gelecek, açık ve olasılıkları içinde taşıdığı için *belirsizdir*. Gelecek ve belirsizlik unsurlarını tanımlamada para, keynesyen analiz için önemli bir yer işgal eder ve para bugün ile gelecek arasında köprü işlevi görür. Para sadece metaların değiştirilmesi için dışarıdan sisteme sokulan bir araç değil, aynı zamanda belirsiz olan gelecek karşısında her türlü biçime dönüşebilen ve bu anlamda güvence işlevi üstlenen ekonomiye içkin bir kavramdır. Zaman ve değişime bağlı olarak bireyler ellerinde tutacakları para ile (likidite teorisi) belirsizliği içinde taşıyan gelecek için olası tehlikelerden korunma imkanını elde edecektir. Bu anlamda belirsizlik dünyasında *likidite, özgürlük* anlamına gelir. Zaman içinde bireyler ekonominin ritimlerine bağlı olarak ellerindeki para ile kendilerince rasyonel olan davranışlara girerler ki, bu davranışlar aslında rasyonel olabileceği gibi, birikimli olarak ekonomik ritimleri olumsuz yönde etkileyebilir, belirsizliğin daha da artmasına neden olabilir. Özellikle para ile sağlanan kısa dönemli kârlar uzun dönemi yani zaman içinde daha belirsiz bir geleceği içeren üretime göre tercih edilebilir, ve bu anlamda uzun dönemli üretim olanaklarının gerçekleşmemesine neden olabilir. Keynes ve Post-Keynes ele alışlarda, para olgusu zaman/tarih unsuru ile birleştirilerek günübirlik olaylar için oldukça önemli aparatlar sağlamıştır. Analiz açısından önemli ipuçları sunan bu ele alış, bir dizi tehlikeyi de içinde taşır. Bu tehlike ise üretim ile finans ve belirsizlik

ilişkisini sürekli olarak finansal olanın üretim için sorun olduğu, ya da finansal araçların (örnek olarak kredilerin) sadece bireysel tercihlere bağlı olarak açıklanmasıdır. Finansal yapıda gözlemlenen bir dizi değişken para ile ilişkili olmayıp, bir bütün olarak sermaye birikim sürecinde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması açısından bir dizi içsel bağlantı ile ilişkisi vardır.

Egemen iktisat yazını ile ilgili bu açıklamadan sonra yeniden Marksist ekonomi analizinde tarih/zaman olgusunun önemine geçebiliriz. Marx kendi yöntemini en iyi dile getirdiğini düşündüğü bir yazıdan şu alıntıyı yapmıştır: "Marx için önemli olan tek şey, incelediği olguların yasasını bulmaktır; bu olgular, belirli bir *tarihsel dönemde* belirli bir *biçim* ve karşılıklı ilişkiler içerisinde oldukları sürece, onun için önemli olan, yalnızca onlara egemen olan yasalar değildir. Onun için daha önemli olan, bunların değişimlerinin ve gelişmelerinin, yani bir biçimden başka bir biçime, bir ilişkiler düzeninden, farklı bir ilişkiler düzenine geçişlerin yasasıdır... Ona göre (Marx) böyle soyut yasalar yoktur. Tersine, onun düşüncesine göre, her tarihsel dönemin kendi yasaları vardır. Toplum belirli bir gelişme dönemini tamamlar tamamlamaz, belirli bir aşamadan bir ötekine geçerken, başka yasaların da etkisi altına girmeye başlar" (Marx, 1986, 27). Gerçekten de Marx, toplumsal yapıyı oluşturan ilişkilerin bilgisine ulaşırken toplumu içsel dinamiklere bağlı olarak sürekli hareket eden bir süreç olarak kavramsallaştırır. Toplumsal gerçekliğin analizi için kullanılan diyalektik yöntem, bu anlamda sadece içsel ilişkileri değil bu ilişkilerin yarattığı dönüşüm/değişim süreçlerini belki de en çok bu süreçleri ele alarak analiz eder. Engels, *Kapital-III*'e yazdığı önsözde bunu daha açık ifade eder; "Şeyler ile bunların birbiriyle ilişkileri sabit değil, değişken olarak kabul edilip kavrandığında, bunların zihinsel imgeleri, fikirlerin de aynı şekilde değişim ve dönüşüme bağlı bulunacağı; ve bunların katı tanımları içerisinde hapsedilmiş

olmayıp, tarihsel ya da mantıksal oluşum süreçleri içerisinde geliştikleri apaçıktır" (Engels, 1990, 20).

Sistemler arası ve sistemin kendisinin tarihsel bir süreç üzerinde yer aldığı olgusu üzerinde ısrarla duran Marksist analiz, sosyal gerçeklikle ilgili yaptığı tanım ve kavramlaştırmaları bitmiş ve bu anlamda mutlaklaşmış kavram ve kategoriler olarak tanımlamaz. Yukarıda tanımlanan ontolojik yapılar ve epistemolojik çerçeve zaten böyle bir ele alışa izin vermez. Eleştirel ve açık bir sistem üzerinde yürütülen bilgi üretim süreci, toplumsal olgular ile ilgili analizde, toplumsal olanın çelişkili, değişime açık dinamikleri doğrultusunda, soyut ve somut arasında süregelen gerilimlere bağlı olarak elde edilen ve kullanılan kavram ve kategoriler sürekli olarak gözden geçirilir, değiştirilir. Süreç bu anlamıyla *öz-eleştirel* olmak zorundadır. Burada amaçlanan değişen toplumsal ilişkilere bağlı olarak verili kavramsal yapının gözden geçirilmesi ve ampirik ve aktüel dünyanın verileri dolayımında yeniden tanımlanmasıdır.

Bu tür bir analiz biçimi özellikle Marx'ın para analizinde gözlemlenebilir. Marx'ı önceleyen iktisatçılar tarafından para, kapitalist ekonomide artan meta değişimine aracılık ettiği, yani değişimi kolaylaştıran bir aracı olması dolayısıyla bu işlevi ile biçimsel olarak artık olmuş bitmiş bir değişken olarak analiz edilir. Oysa sorun para olduğunda, yani "paraya donmuş bir biçim olarak bakıldığında- ve sadece bu halde- onun doğa üstü özüne ilişkin soyut düşünce doğar ve bizi «kör» eder" (Rosenthal, 1977, 120). Marx *Kapital*'de böyle bir «körlüğü» dile getirir; "Klasik ekonominin başlıca kusurlarından birisi de, metaların ve özellikle bunların değerlerinin tahliliyle, değerin, değişim-değeri aldığı biçimi ortaya çıkartmaması olmuştur. Bu okulun en iyi temsilcileri A. Smith ile Ricardo bile, değer biçimini önemsiz bir şey, metaların niteliği ile ilgisiz bir şey gibi ele almışlardır. Bunun nedeni yalnızca, dikkatlerin tamamıyla değerin büyüklüğünün tahliline yönelmiş olması değildir. Bunun

daha derin nedenleri vardır. Emek ürünün değer biçimi, burjuva üretimde ürünün aldığı en soyut biçim değil, aynı zamanda en genel biçimdir. Ürüne toplumsal üretimin özel bir türü damgasını vurur ve böylece ona özel tarihi niteliğini verir. Bu durumda eğer biz, bu üretim tarzına, toplumun her hali için doğa tarafından saptanılmış tek ve ebedi biçim gözüyle bakacak olursak, değer biçiminin, meta biçiminin, onun daha sonraki gelişmeleri olan *para biçiminin, sermaye biçiminin*, vb. ayırt edici niteliğini zorunlu olarak ihmal etmiş oluruz. İşte bunun için, değer büyüklüğünün ölçülmesinde emek-zamanının kabul edilmesini benimseyen iktisatçılarda, *genel eşdeğerin en yetkin biçimi olan* **para** konusunda çok garip ve çelişkili düşüncelere rastlıyoruz. *Paranın bilinen tanımlamalarının artık geçerli olmadığı bankacılığı ele aldıklarında en göze çarpıcı biçimde açığa çıkar*" (Marx, 1986, 96). Marx'ın bu tür bir ele alışın yeterli olamayacağı vurgusundan hareketle "Burada, *burjuva* iktisadının bugüne kadar elini bile sürmediği bir görev; para-biçiminin doğuşunun kaynağını, metaların değer-ilişkisi içindeki değerini belirten ifadesinin gelişmesinin kaynağını, **en yalın** ve hemen hemen farkedilmeyecek biçiminden, **göz kamaştırıcı para biçimine** gelinceye kadar incelemek görevi bize düşüyor. Bunu yaparken, aynı zamanda, paranın ne olduğu bilmecesini çözeceğiz." (Marx, 1986, 62-3,vurgular bana ait). Marx'ın bu görevi yerine getirirken işaret ettiği önemli bir nokta, paranın özünde bir "üretimin toplumsal ilişkisini temsil ettiği" yönündeki vurgusudur. Bu yöndeki vurgu yani paranın tarihsel bir zamana ilişkin toplumsal bir olgu olduğu yönündeki vurgu gözden kaçırıldığında, para olgusu da anlaşılamayacaktır. Bu vurgudan hareketle, para biçimlerinin gelişimini genel olarak kapitalizmin gelişimi doğrultusunda ele almak, böylece para ile ilgili analizi kapitalizmin gelişiminin analizi ile birlikte yürütmek gerçekçi bir tavır alış olacaktır; "Para, değişim sırasında, zorunluluğun oluşturduğu kristaldir, böylece farklı emek ürünleri fiilen bir-

birlerine eşitlenir ve bu uygulama sonucu metalara dönüşürler. Tarihsel ilerleme ve değişimin genişlemesi, metalarda saklı bulunan kullanım-değeri ile değer arasındaki karşıtlığı geliştirir" (Marx, 1986, 102). Bu anlamda bir metanın, "herhangi bir değişik türde bir diğer metayla ilişkisi bütün ilişkilerin en basitidir." Buna göre; "Metanın kendisinden kopmuş ve onun yanı sıra kendi başına bir meta olarak varolan mübadele değeri ise **paradır**. Parada, metanın bir mübadele değeri olarak sahip bulunduğu tüm özellikler, metanın kendisinden farklı bir nesne halinde, onun varoluşundan bağımsız bir toplumsal varoluş biçimiyle ortaya çıkar" (Marx, 1979a, 211). İlk olarak diğer metalar arasında bir metanın para biçimini alması, paranın aldığı ilk biçim yani metal-para ile karşılaşıyoruz. Marx çalışmasının büyük bir kısmında altını para-meta olarak ele almıştır. Oysa kendisinin de belirttiği gibi "Toplumun gelişim sürecinde sembolün (paranın yerine kullanılan meta-sembol) kendisiyle birlikte, ona gitgide daha iyi uyan maddi biçimde gelişir." Diğer yandan "Bu sembolü cisimleştiren maddenin niteliği, tarih boyunca ne kadar farklı biçimler altında belirirse belirsin önemsiz değildir" (Marx, 1979a, 211). Marx'ın para analizinde özellikle biçim ile özün, içrek (esoterik) olanla dışrak (exoterik) olanın kesiştiği nokta ise, metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir hale getiren ya da aktüel yaşamda böyle gözlemlenen paradır. Marx, metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir hale getiren şeyin para olmadığını, tam tersine "tüm metalar değer olarak insan emeğini gerçekleştirdikleri ve bu nedenle de aynı ölçü ile ölçülebilir oldukları içindir ki, bunların değeri bir ve aynı özel meta ile ölçülebilir ve bu meta da, değerlerin ortak ölçüsüne, yani paraya dönüştürülebilir. *"Para, bir değer ölçüsü olarak, metalarda içkin değer ölçüsüne, emek zamanına bir zorunluluk sonucu verilmiş **dışsal bir biçimdir**"* (Marx, 1986, 110). Bu biçim farklı işlevleri ile farklı biçimler alabilmektedir, Marx'ın para teorisi bu anlamda önemlidir. Yazar paranın kökeni ve en basit biçimi-

ni tanımladıktan sonra, paranın üstlendiği işlevleri ve bunların aldığı biçimleri meta analizi aracılığıyla ele alıp geliştirdiği analizinde metanın sermaye birikimi gibi daha bütünsel bir süreçle ilişkilerini tanımlayarak, paranın diğer ekonomistlerce üzerinde durulmayan sermaye olarak para işlev/biçimine ulaşmıştır. İşlev olarak kapitalizm açısından özsel bir önemi olan para-sermaye işlevi, beraberinde bir dizi para formunun gelişmesine de neden olur. Bu gelişme ise beraberinde meta-paranın dematerilizasyonu, yani kağıt paralara sembol paralara dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle ödeme aracı olarak para biçiminin gittikçe kredi biçimine dönüşmesi ile birlikte, kredi biçimi de zamanla gelişerek farklı biçimler ve farklı amaçları içermeye (ticari-kredi, yatırım-kredisi ve finansal-kredi) başlar. Marx sonrası uzun süre analiz konusu edilmeyen para ve para biçimlerinin kapitalist ekonomiyle olan ilişkileri 1970'lerin finansal olayları nedenleri ile yeniden Marksist ekonomistlerin gündemine girmiş ve paranın farklı biçimleri ile bu biçimlerinin üstlendiği işlevler üzerinde yoğunlaşmaya başlanmıştır. Özellikle Marx'ın ayrıntılı olarak geliştirdiği metal-para ve fiyat-para forumlarının yanı sıra günümüzde belirleyici olan kağıt para, banka parası (Hall, 1988) ve özellikle yabancı paralar karşısında ülke parası biçimi son dönem Marksist para analizinin temel eğilimleri olmuştur (Altvater, 1993). Diğer yandan para, işlev ve biçimleri ile ekonomik dalgalanmalar arasında bağlantılar kurularak, ekonomide farklı durumların paranın farklı işlev ve biçimlerini öne çıkardığı özellikle belirtilmiştir. Birikim süreci ve ekonominin normal olarak işlediği dönemlerde paranın *ödeme aracı* olarak kullanılması ile kredi ilişkileri yoğunluk kazanırken, bunalım dönemlerinde paranın daha çok *değişim aracı* işlevi öne çıkar (Lapavitsas, 1991/1994). Diğer yandan kapitalist ekonominin bütünsel kriz dönemlerinde para-sermayesinin belirleyici konuma geçmesi ile birlikte, para, "temsil ettiği" değerlerden uzaklaşma sürecine girer. Değerin temsil ettiği değerlerden

uzaklaşması, özellikle "hayali para" ve "sermaye" yaratma mekanizmasının artması ile daha önemli hale gelir. Paranın reel değerlerden uzaklaşması ile birlikte, sermayenin merkezileşme eğilimlerinin hızlanması finansal ilişkilerin daha derinleşip/yoğunlaşmasına neden olur (Perelman, 1990).

YÖNTEME İLİŞKİN GENEL SONUÇLAR

Yöntemle ilgili bu bölümü bitirmeden önce, kapitalist ekonomi içinde para ve parayla ilgili analizin mutlaka belirli bir yöntem çerçevesi içinde analiz edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamak gerekiyor. Bu çerçevede;

• Toplumsal bir olgu olarak para, kapitalist ekonomide ancak reel olan yani yukarıda detaylı olarak verdiğimiz $A_r \geq A_{am} \geq A_a$, ilişkisi aracılığıyla ele alınmalıdır.

• Böyle bir yaklaşım, toplumsal olanın **bütünsel** analizi anlamına gelir. Değişim değeri amacı ile metaların üretildiği bir toplumsal/ekonomik yapıda, yani kapitalizmde para ile meta arasındaki ilişki bu anlamda gerekli ve zorunlu bir ilişki biçimidir. Kapitalizmde para sadece dolaşım sürecinde hareket eden metalara karşılık gelen para hareketi anlamına gelmez. Para, üretim, tüketim ve daha da önemlisi toplumsal zenginliği işaret eden ve bu anlamda meta üretimi ile birden çok boyutta ilişkiye giren bir özellik kazanır. Ekonomik ilişkilerin dinamik süreçlerine bağlı olarak paranın meta ile olan ilişkileri ve paranın diğer değişkenlerle olan ilişkileri sürekli olarak farklılaşır ve paranın farklı işlevleri belirleyici olmaya başlar. Bu anlamda egemen iktisat yazının temiz modelleri, sosyal yaşamın dinamik gerçekliği karşısında lekelenir, işlemez hale gelir. Bu zorunluluk, her ne kadar ele alacağımız konularda bilinmeyenlerin sayısını ve bundan dolayı risk unsurunu artırsa bile, bunun, sosyal gerçekliği anlama adına yapılan bir çaba olarak bilimselliğin zorunlu uğraklarından biri olduğunu düşünüyorum. Çalışma bo-

yunca kullandığımız yöntemde üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinin bir bütünün, yani kapitalizmin ve dolayısıyla sermaye birikim sürecinin birbiri ile direkt ilişkili değişkenler olduğu gerçeğinden (fakat varsayım değil) hareketle, para ve finans sorunu bu toplam süreç içine yerleştirilerek anlamaya çalışacağız. Böyle bir anlayış, yöntem, soyutlama ve kavramsallaştırma bize radikal ampirisizmden farklı bir süreç izlememize olanak verecektir. Bu anlayış çerçevesinde bilgiye ulaşma günlük yaşantımızı çevreleyen olaylar ve olgular yığınından soyutlamaya giderek kavramsal yapılara ulaşan, yani tarihsel somut gerçeklikle soyut kavramsal yapılar arasında canlı bir süreci işaret eder. Marx *Grundrisse*'de somut olguların yüzeysel görünümlerinin karmaşıklığı ve zenginliğinden oldukça basit fakat yüksek soyutlamaların yapılması gerektiğini belirtir. Para ve meta kavramları bu anlamda görece basit, fakat soyutlama düzeyi oldukça yüksek kavramlardır. Para-sermaye ya da faiz getiren sermaye kavramları ise para ve mal kavramlarından daha da kompleks, soyutlama düzeyi yüksek kavramlardır. Bu sadece soyut düzeyde, düşünce düzeyinde değil gerçeklikte de böyledir (Fine ve Harris, 1981, 7).

• Paranın analizinde yapılması gereken bir diğer vurgu ise, toplumsal bir olgunun ancak onun **öz-biçim** ve **ilişkiler** aracılığıyla ele alınmasının gerekliliği yönünde olmalıdır. Sadece öz ya da biçim üzerinde yoğunlaşma sonuçta D. Harvey'in vurguladığı gibi; paranın sosyal ilişkilerini açığa çıkarma yerine onun varolan gizleyici, fetişleştirici özelliğini güçlendirmiştir (Harvey, 1990, 102).

• Öz ile biçim ilişkisinin ***ilişki*** kavramı aracılığıyla ele alınması gerektiğini, bir simge olarak ele alınan paranın sistemin tümü ve diğer olgu/mekanizmalarla **ilişkileri** ele alınmadan paranın açıklanamayacağını vurguladık. Para olgusu kapitalizmle birlikte oldukça farklı biçimler ve farklı işlevler yüklenir. Tüm bu farklı işlevler ise bir bütün olarak kapitalist üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkileri ile

bağlantılıdır. Yani bir dizi güncel somut olay olarak günlük yaşantımızda yer alan para, döviz, kredi, üretim, kalkınma gibi kavramlar ancak içinde yer aldıkları dinamik ve değişim süreci içindeki ilişkiler sistemi içinde ve bu kavramların sistem içinde diğer olgu/nesne ve mekanizmalarla girdiği zorunlu içsel ilişkiler tanımlanmadan anlaşılması mümkün değildir. Bu çerçeve içinde parayı homojen bir bütün, sadece alım satımda aracılık üstlenen bir sembol olarak görmek kaçınılmaz bir şekilde görüntüye takılıp kalma ile eşanlamlıdır. Bu yönde toplumsal yapıyı anlamaya çalışanların yöntemini eleştiren Marx, faiz ile sermayenin kârını karıştıran döneminin ekonomistlerinin sundukları bilgiyi tanımlarken "...bunlar şeylerin en yüzeysel görünüşlerinden derlenen günlük önyargılardan oluşurlar. Ardında, bu yanlış ve basmakalıp içeriğin esrarlı bir ifade tarzıyla "yüceltilmesi" ve ululaştırılması işi kalıyor" ifadelerini kullanır.

• Toplumsal olguları anlamak için yani bizim de içinde bulunduğumuz gerçeklik alanının bilgisine ulaşmak için öncelikle soyutlamaya gidilmesi gerektiği üzerinde durduk.

• Toplumsal bir olgu olarak paranın analizi için toplumsal olanın **yapı-mekanizma** ve **olaylar** olarak üçlü ontolojisini geliştirerek, herhangi bir toplumsal olgunun (burada para) analizinin sadece **olay bağımlı** (ampirik) ya da **yapı bağımlı** (radikal soyutlama) ele alınamayacağını işaret ettik.

• Olguların **nedensel** boyutunun **indirgemeci** bir mantıkla tek yapıdan tek tek olguya giden **fundementalist** ya da olgudan olguya giden bir süreç olarak basit Humeci bir mantıkla ele alınamayacağını, olgular ile yapılar arasında bir dizi içsel ilişki ve dolayısıyla çoğul nedensel bağın olduğunu vurguladık. Örnek olarak konumuz açısından paranın *dönemler arası fiyatı* olan *faiz* ile *paranın paralar arası fiyatı* olan *döviz* ilişkisini açıklama yönündeki analizler, sermayenin uluslararasılaşması gibi bir sürece baş vurmadan/öze

ilişkin süreçler ele alınmadan açıklanmaya çalışılmıştır. Para, finans ve üretim arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin bir dizi mekanizma ile örneğin uluslararası para sistemi ile ilişkisi ya da devlet ile para sistemi arasındaki içsel zorunlu ilişki ve bu ilişki ile sermayenin bir bütün olarak uluslararasılaşması arasındaki zorunlu içsel ilişkiler açıklanmadan paranın gerçek dünyası açıklanamaz.

• Çoğul nedensel bağı ele almak, açıklamak sadece A olayının B olayının nedeni olduğu türünden bir açıklama anlamına gelmez. Daha çok A ile B arasındaki nedensel ilişkinin **nasıl** ve **niçin** sorularına cevap verecek şekilde ele alınması gerektiğini yani diğer bir deyimle **betimleme** değil **açıklamanın** temel amaç olduğunu belirttik.

• Sosyal bir olguyu tanımlarken geliştirilen kavramsal kategorilerin donmuş, tamamlanmış biçim ve özler olmadığı, sosyal ilişkilerin dinamiğine bağlı olarak, sosyal yapıda gözlemlenen değişimlerin kısa sürede gerçekliği açıklamak için geliştirilen kavramsal kategorilere yansıması yani somuttan soyuta geri beslemeler ile teorik düzeneğin sürekli **eleştirel** bir boyuta taşınması gerekiyor. Bu anlamda eleştirel olan teorik çerçevenin aynı zamanda öz eleştirel olması da gerekiyor. Bu ilişkisel ontolojinin doğal bir sonucudur. Diyalektik eğer çelişkiyi içeriyorsa, çoğul ilişkilere içsel olan çelişkilerin süreç içinde çözülme zorunluluğu beraberinde, üzerinde bilgisine ulaşmaya çalıştığımız ontolojik gerçekliğin değişmesine neden olur. Bilme etkinliğimizin sonuçları ile varolan ontolojik gerçeklik arasındaki açıklıklar, zorunlu olarak, zaman zaman bilme etkinliğinin açığa çıkardığı bazı bilgi biçimleri karşısında öz eleştirel olmamızı gerektirir. Bu, bilme amacı etrafında örgütlenen bilimsel sürecin özgürleşmesi ve gerçeğe yaklaşması adına önemli bir olgudur. Öz-eleştirel olmak bilme biçimlerinin sonuçlarından kurtulmak ve özgürleşmek adına önemlidir. Bu, insanın insanlaşması ve özgürleşmesi sürecinde çok önemli bir adımdır. Öz-eleştirel olmak aynı zamanda teorik analizin açık bir süreç olmasına yol açar. Yani da-

ha önce toplumsal gerçeklikle ilgili eksik ya da yetersiz bir kavramlaştırma, somut gerçeklik tarafından yanlışlandığında teorik inşa süreci öz-eleştirel bir açılımla somutun analizininin yapılabilmesini gerektirir. Teorik açıdan işaret edilen bu süreç özellikle 1970'lerden sonra yaşanan deneyimi anlamamız açısından özel bir önem taşır. Üretim süreci dolayımında kapitalizmi tanımlayan Marksist ele alışlar, finansal yapıları açıklamakta zorluk çektiklerinde, Marx'ın yöntemsel çerçevesi ile yaşanan somut süreci karşılaştırmak zorunda kalmışlardır. Buna göre Marx'ın yönteminde indirgemeci bir mantığın olmadığı, tam tersine Marx'da ekonominin üretim, dolaşımın ve tüketimin bütünsel teorisi, üretim ile dolaşım, para ile metanın uzlaşmaz birlikteliği dolayımında ele alındığı ısrarla vurgulanmaya başlanmıştır (Roche, 1985). Bu aslında Marksist analize içerilmiş olması gereken öz-eleştirel bilgilenme biçiminin doğal sonucudur. Tarihsel süreç içinde kapitalizm en dinamik sistemdir. Bu gerçeği bir defa kabul ettikten sonra, çoğul dinamikler sonucu kapitalizmin 1970'lerde karşılaştığı bunalım karşısında geliştirdiği mekanizmaları anlamak, yapıda gözlemlenen değişikliklerin analizlere taşınmasını gerekli kılar. Bu yapıldığı zaman ancak teorik çerçeve ve dolayısıyla parasal ilişkiler anlam kazanacaktır.

Yukarıda detaylı olarak açıklamaya çalıştığım **diyalektik eleştirel realizmin**, sosyal olguların bilgisini üretmek için gelişkin bir epistemolojik/ontolojik çerçeve sağladığını düşünüyorum. Bu yöntemin, sosyal bilimler açısından henüz oldukça yeni bir ele alış olduğunu da ayrıca vurgulamak gerekiyor. Diyalektik eleştirel realizmin, araştırma nesnesine yönelme ve araştırma nesnesinin bilgisini üretme yönündeki donanımının kapitalist ekonomide para kavramının anlaşılması için oldukça önemli potansiyelleri içinde taşıdığını belirtmemiz gerekiyor. Kavramsal çerçevenin deneysel süreçlere, yani toplumsal gelişmenin kendine bağlı olması nedeniyle **açık uçlu** DER'in epistemolojisi kaçınılmaz olarak öz-eleştirel bir karak-

tere sahiptir. Özeleştirel yapı, değişen toplumsal yapı ve ilişkiler ile farklılaşan yapılara göre kavramsal yapıların geliştirilmesine olanak sağlar (Bhaskar, 1989).

2

EGEMEN İKTİSAT OKULLARINDA PARA VE FİNANS:

ELEŞTİREL YENİDEN OKUMA

Giriş

Kapitalizm, toplumsal ilişkiler sistemi olarak kendisinden önceki ilişkiler ve bu ilişkilerin oluşturduğu kurumlar üzerinde yükselirken, bu radikal dönüşüm, bir bütün olarak toplumsal yapı, kurum ve ilişkileri tepeden tırnağa değiştirmiştir. Dönüşüm sürecinin para açısından en önemli özelliği, *piyasa mekanizmasının* kapitalist ilişkiler dolayımında yeniden tanımlanmasıdır. Kapitalist toplumsal yapılanmayı ilk elden tanımamıza olanak sağlayan piyasa olgusu, sürecin yarattığı öze ilişkin değişimlerin katalizörü olmuştur. Piyasa mekanizması, kapitalizmin temel özelliği olan değişim değeri üretmek için gerekli olan metaların hızlı bir şekilde alınıp-satılmasına olanak sağlamıştır. Yani piyasa mekanizması üretim yaşamının çeşitli unsurlarıyla meta kavramıyla ilişki kurar. Polanyi'yi izleyecek olursak meta kavramı, piyasada satılmak üzere üretilen nesneler biçiminde tanımlanıyor (Polanyi, 1986, 90). Kapitalizm bir üretim tarzı olarak "muazzam bir meta birikimi" üzerinde yükselmiştir ve bu yüzden K. Marx, *Kapital*' in birinci bölümünü metaya ayırmış-

tır. Meta özünde "bizim dışımızda bir nesnedir ve taşıdığı özellikleriyle, şu ya da bu türden insan gereksinmelerini gideren bir şeydir." Metalar gereksinimleri giderme açısından bir *kullanım değerine* sahiptirler. Kullanım değerine sahip olan metaları tanımlayan "ortak tek bir özellikleri" onların emek ürünleri olmalarıdır. Bu anlamda her meta (ürün ya da üretim aracı) belli bir emek süresinin nesnelleşmesidir (Marx, 1979a, 203). Diğer yandan her meta, kullanım değerinin yanı sıra değişim değerine sahiptir, "Değişik büyüklükteki değişim-değerleri olarak ... metalar, değişim değerinin özünü teşkil eden o basit, tek biçimli, genel soyut emeğin az ya da çok miktarlarını temsil ederler" (Marx, 1979b, 48) Meta ve piyasa arasındaki kapitalist ilişkilerinin kurulmasında *para,* eski ilişki ve değerlerin yıkılmasında önemli işlevler üstlenmiştir. Para, kapitalizm öncesi ekonomide varolan ilişkileri birbirinden izole eden ve bu anlamda ekonomik işleyişi sınırlayan problemlerin üstesinden gelmiştir. Değerin ölçüsü olarak, yani metaların birbirleri karşısındaki konumlarını ölçen birim olarak para, değerin dışsal ölçüsü olduğu oranda, metaların birbirlerine karşı değerlerini *zaman ve mekandan* bağımsız olarak belirleme işlevini üstlenmiştir (Altvater, 1993, 58). Para, *zaman ve mekan* sınırlamalarının üstesinden gelmesi ile, piyasa sürecinin öz ve biçim arasındaki ilişkilerinde köprü işlevi görür. Ernst Mach'ın vurguladığı gibi para, meta üretimi üzerinde yükselen toplumlarda, sonsuz sayıda sosyal ilişkilerin ördüğü ilişkiler ağının merkezinde yer alır. Bu anlamda para bireysel değişim ilişkilerinin düğüm noktasıdır (Mach'tan aktaran, Hilferding, 1981, 34). Kapitalist ekonominin tanımladığı piyasayı önemli kılan temel özellik, piyasada normal mallar gibi yeniden üretilemeyen toprak ve emek ve belki de en önemlisi bizzat paranın kendisinin metalaşmasıdır. Metalaşma sürecini tanımlayan öze ilişkin bir özellik ise, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmesidir. Mülkiyet ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte, emek gücünün ürettiği ürünler, ürünü ürete-

nin dışında mülkiyete konu olmasının ötesinde, emeğin bizzat kendisi bir mülkiyet ilişkisi içinde alınıp-satılabilir *metaya* dönüşmüştür. Bir anlamda kapitalist mülkiyet sistemi değdiği her noktayı metaya çevirdiği gibi, metaya çevrilen şey ise mülkiyet konusu olmuştur. Kapitalist mülkiyet ilişkilerinin kendini önceleyen mülkiyet ilişkilerine göre daha esnek olmasını sağlayan en önemli işlev, değerlerin ölçüsü ve bu anlamda dolaşım aracı olan paranın üstlendiği yeni işevler olmuştur. Böylece; "salt dolaşım aracı biçiminde iken oynadığı uşak rolünden aniden çıkıp, metalar dünyasının efendisi ve Allah'ı kesilivermesidir." Dolaşım süreci dışında para, artık başlı başına amaç, Marx'ın vurguladığı gibi "*para olarak para*" konumuna geçmiştir. Paranın başlı başına para olarak genel kabul görmesi *"genel olarak tüm mülklerin temsilcisi, tüm nesnelerin soyut toplumsal özü, mübadele değerinin elle tutulur cisimlenmiş biçimine dönüşmesi olmuştur"* (Marx, 1979a, 258-259). Mülkiyete konu olan şeylerin en soyut biçimi olarak para, mülkiyet sahibine bir dizi avantaj sunar. Bu avantajların farkında olan M.Keynes soruna bireylerin psikolojik eğilimleri açısından yaklaşarak, bireylerin normalde ellerinde nakit para tutma eğilimleri olduğunu belirtmiş (likidite teorisi) ve bu eğilime bağlı olarak da para talebini yeniden tanımlama yoluna gitmiştir. Marx ise çok daha önceleri paranın sırf dolaşım alanına ait olmayan bir dizi işlev yüklenerek dolaşımın dışına çıktığı ve bu anlamda mülkiyetin ve sermayenin en soyut temsilcisi[1] olduğunu vurguladıktan sonra bunun nedenlerini de açıklamıştır; "Metanın mübadele değerinin, metanın yanı sıra ayrı, özgül bir varlık kazanmış biçimi, **paradır**, tüm metaların birbirleriyle eşitlenecekleri, karşılaştırılabilecekleri, ölçülebilecekleri varoluş biçimidir; tüm metalara dönüşen biçimidir; tüm metaların çözülüp

1) Paranın mülkiyet ve sermayenin soyut temsilcisi olduğuna dair sistematik bir çalışma için bkz. S. Clarke, (1988).

dönüştükleri, kendisi çözülüp tüm metalara dönüşen biçimdir; genel eşdeğerdir" (Marx, 1979a, 206). Marx yukarıda Mach'tan aktardığımız anlamda kapitalist piyasada paranın *düğüm noktası* olduğu yönündeki açıklamayı ilk çalışması olan *1844 El Yazmaları*'nda dile getirmiştir; "(para) her şeyi satın alma niteliğine sahip olarak tüm nesnelerin mülkiyet etme *niteliğine* sahip olarak, yüksek elde etme yeteneğine sahip nesnedir.[2] Eğer para beni *insansal* yaşama, toplumu bana ve beni doğa ve insana bağlıyorsa, o bütün *bağların* bağı değil midir?" (Marx, 1976, 232).

Bütün bu vurgulardan sonra üzerinde asıl durulması gereken olgu, piyasanın sadece metalar toplamı olmadığıdır. Piyasanın, toprak, para ve emek-gücünü de içeren ve bu değişkenler ile mülkiyet ilişkileri ve toplumsal ilişkilerinin açığa çıktığı öze ilişkin süreçlerin toplamıdır (Altvater, 1993). Piyasayı tüm bu ilişkilerin toplamı olarak ele aldığımızda, paranın sadece en soyut mülkiyet biçimi olduğu gerçeğinin daha da ötesine gitmiş oluruz. Kapitalist üretim sürecinde "*daha az para sürekli olarak daha fazla paraya dönüşür*". Üretim ve dolaşım alanının kesişiminde, kapitalist ekonomide daha az paranın sürekli olarak daha fazla paraya dönüşmesi olgusu, kapitalist ekonomiyi anlamamız açısından oldukça önemli bir olgudur. Paranın para yaratması, özünde sadece piyasa sürecinde değişim alanına ait bir olgu mu, yoksa üretim alanına ait bir olgu mudur? Bu soruya verilen cevap, ekonomik işleyişi anlama açısından oldukça önemlidir. Parayı basit işlevleri açısından tanımlayan ve onu sadece dolaşım alanına ait bir olgu olarak ele alan görüş, para ile üretim süreci arasında ilişkiyi yeteri kadar kurmadığı için genel olarak kapitalizm, özelde ise para kavramının analizinde yeterli donanıma sahip olamamıştır. Oysa Marx, paranın önemli bir fonksiyonu üze-

2) Türkçe çeviride "üstün eldecilik (possession, tasarruf) olarak nesnedir" çevirisi metin içinde anlam bozukluğuna neden olduğu için çeviride değişiklik yapılmıştır.

rinde, yani onun sermaye olarak işlevi üzerinde durarak, üretim sürecini başlatan para-sermayesi ile para sermayesinin üretim süreci sonucunda ticari ve yeniden para sermayeye dönüşme sürecinin bütünsel analizini yaptığında, daha az paranın nasıl olup da daha fazla para yarattığını ilk defa açıkça dile getirmiştir. Sermayenin parasal biçimini oldukça *fantastik* bulan Marx, toplam süreci ele alırken tanımladığı biçimi ile *"faiz getiren sermaye olarak paranın* genel geçer iktisat açısından otomatik olarak *fetişleştirildiği* ve faiz-getiren sermaye olarak paranın *kendi değerini genişlettiği, paranın para yarattığı yönünde açıklamalara"* gidildiğini vurgulamıştır. Marx, soruna bu biçimiyle bakıldığında öze inilemeyeceğini ve özünde *sosyal bir ilişkinin* şeyler arası (para, metalar) ilişkiler olarak tanımlanmasına neden olacağını belirtir (Marx, 1975'e, 455). Kapitalist toplumda, paranın para yarattığına ilişkin exoterik (dışrak) bilgi biçimi, ekonomik yaşamda "dolaşım alanının" belirleyici olmasına neden olmuştur. Paranın ne olduğuna ilişkin belirli bir yöntem dolayımında sorulan soru, bizi kapitalist ekonomide "değerin" üretim ve dolaşım alanlarının birlikteliğine götürür. Para kavramı daha çok dolaşım alanında açığa çıkmasına rağmen, paranın varlık nedeni üretim aşamasında yaratılan değerdir. Bu anlamda, değerin değer yaratması olgusunu, toplumda daha az paranın sürekli olarak daha fazla paraya *dönüşmesinin* kaynağı olan *üretimi* analize katmamızı gerekli kılıyor. Üretim sürecinin başlamasına neden olan para-sermaye, özünde kapitalist mülkiyet ilişkilerinin en soyut biçimidir. Bu soyut mülkiyet ise, ya direkt üretken kapitalist tarafından kendi mülkü olarak ya da üretken kapitalistin ödünç aldığı bir ödünç para/*soyut mülkiyet* niteliğindedir. Üretim süreci içinde, emek gücünün ürüne yaptığı katkılar sonucunda üretimin başında paranın mülkiyet olarak temsil ettiği değer, üretim sonucunda temsil ettiği değerin artmasına neden olmuştur. Bu bize mülkiyetin en soyut biçimi olan paranın sadece mülkiyeti temsil etmediğini göstermektedir. Bu an-

lamda mülkiyetin *potansiyel olarak* üretim sürecini başlatacak enerjiye sahip olduğu, mülkiyetin hızla para biçimine dönüşerek üretimi fiilen başlatabileceği ve bunun kanalı ile varolan belirli bir mülkiyetin özünde potansiyel olarak daha fazla mülkiyet içerebileceğini göstermesi açısından önem taşır. Kapitalist piyasayı ve en önemlisi *meta olarak mülkiyet* ile *para olarak mülkiyet* arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin fiili ve potansiyel olarak sağlayacağı yeni dinamikleri göz önüne almak gerekiyor;

• İlk etapta, öze ilişkin, yani toplumsal zenginliğin (verili toplam mülkiyetin toplam değerinin) temelinin üretim ve dolayısıyla emek gücü olduğunu vurgulamak gerekiyor;

• Diğer yandan mülkiyetin para biçimi ve meta biçimi olarak farklılaşması, beraberinde, mülkiyetin meta biçiminden para biçimine geçme potansiyelinin aynı zamanda değerinin reel anlamda (üretim sürecinde) artmasına yol açmaktadır;

• Üçüncü olarak da mülkiyetin bu iki formunun (meta ve para formunun) özünde kapitalist toplumda gözlemlediğimiz *finansal varlıklar* ile genel olarak *meta varlıklar* arası dinamiği ve bu iki biçim arası dalgalanmalar ile üretim arasındaki dalgalanmaları (son yıllarda artarak çoğalan) analizin merkezine yerleştirmek gerekiyor. Marx'ın *Artı-Değer Teorileri*'nin son cildinde "sermayenin tüm biçimleri içinde en çok fetişistik karaktere sahip olanın *faiz getiren sermaye*"nin (yani yukarıda vurguladığımız anlamda parasal mülkiyet biçimleri) olduğunu belirtir. Yani; $\mathbf{P^{(ara)}}$-$\mathbf{M^{(eta)}}$-$\mathbf{P'^{(ara)}}$ ilişkisinin **P-P** ilişkisi şeklinde görüldüğü ve vulgar iktisatçıların bu ilişkiyi bu fetiş biçimi ile ele aldığı ifade edilir (Marx, 1975a, 453).

Tüm bu vurgulardan sonra kapitalist piyasa ilişkileri içinde, meta ile para arasındaki ilişkilerin sadece bu iki ilişki dolayımında belirlenmediğini söylememiz gerekiyor. Paranın metanın özünde olan değeri temsil etmesinin ötesinde, toplumsal ilişkiler ağı içinde çok yönlü trafik akışına (ilişkiler anlamında) neden olur. Aktüel mülki-

yetin parasal anlamda soyut bir biçim olarak açığa çıkması, beraberinde, paranın sermaye olarak işlev görerek üretim sürecinde değer yaratılmasını olanaklı kılar. Para, potansiyel olarak yeni değerler yaratma koşullarına neden olduğu için, değerin çoğalmasına aracılık ettiği (ama kendisi olmadığı) ölçüde varolan trafiği, yani meta biçimi ve mülkiyet ile para biçimi olarak mülkiyetin gelişmesine neden olur. Tüm bu mülkiyet biçimlerinin gelişmesine paralel olarak, parasal-mülkiyet biçimleri farklılaşır ve farklı biçimlerde karşımıza çıkar.

Paranın kapitalist-ekonomik işleyişte üstlendiği bu çok yönlü işlevler, Klasik ve neo-klasik yazında detaylı olarak ele alınmamıştır. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, bu okullarda para genel olarak *değişim aracı* ve böylece ekonomik ilişkilerin belirli bir anında açığa çıkan *anlık biçim olarak* tanımlanmıştır. Bu tür ele alışlar açısından paranın varoluş nedeni, ihtiyaçları gidermek üzere gerçekleştirilen malların değiştirilmesi ile ilişkili olarak açıklanır. Yani para, sadece metaların değiştirilmesi için geliştirilen bir sembol işlevi görür. Para konusunda bir dizi çalışması olan A. C. Pigou parasal olguların reel olgulardan farklı olduğunu belirttikten sonra, reel olguları ortadan kaldırdığımızda parasal olguların da buharlaşıp ortadan kalkacağını, buna karşılık parasal olguların ortadan kalkmasının reel ilişkiler açısından bir anlamı olmayacağını belirttikten sonra oldukça önemli bir sonuca varmıştır. Bu da; "paranın açıkça bir *örtü*" olduğu yönündedir (Pigou, 1969, 33). Diğer yandan yukarıda da belirttiğimiz gibi öznelci ve Kantçı bir ele alışla para sorununu genel geçer yazına göre daha sistematik bir şekilde ele alan G. Simmel için para; soyut değeri (abstract value) temsil eder, para içeriğini onun temsil ettiği değerden alır. Bu anlamda bireylerin ihtiyaçlarını karşılayan ve bireysel tercihlerin karşısında görecelilik kazanan şeylerin (metalar) varlığında, *para görecelilikten kaçınma aracı olmakta*, para gerçekliğin normu olarak görecelilikten kaçtığı gibi gerçekliğin

üzerinde belirleyici bir konuma yükselmektedir. Sübjektif değerlere konu olan metaların el değiştirmesi için para *objektif ortak bölen* niteliğindedir, "para öznelerin dışsal aktivitelerini nesnelleştirir ve böylelikle metaların değişimi için önemli bir işlev üstlenir" (Simmel, 1991, 120-3).

G. Simmel'in düşünsel süreçlere atfen geliştirdiği ve metalar karşısındaki bireysel tercihlerin göreceliliğini nesnel bir dile dönüştüren ve özünde zihinsel süreçlerin ürünü olan para, Marksist analizde somut bir öze indirgenir. Bu anlamda metaların değeri, nesnel öze ilişkin değeri (internal meausurement) yani o ürünün üretilmesi için gerekli soyut emek zamanı olarak ele alınırken, metanın bu içsel değerin dışa yansıma biçimi olarak ya da değerin dışsal biçimi olarak (external meauserement) para olgusu ile karşılaşırız (Lipietz, 1985, 22). Para bu anlamda "metaların değişim sürecinin içinde ürettikleri değişim değerinin billurlaşmasıdır" (Marx, 1979b, 73).

Yukarıda kısaca özetlediğimiz meta-para ilişkisinden de anlaşıla bileneceği üzre *meta üretim süreci ve şartları* yöntem bölümünde de belirttiğimiz şekilde toplumun diğer unsurları gibi tarihsel süreç içinde farklılaşan ve değişen bir özelliğe sahiptir. Toplumsal ilişkiler dolayımında meta üretimi ve buna bağlı olarak tüm toplumsal ilişkiler değişiyorsa, (bu çok basit varsayımdan hareketle) para kavramını tarihsel bir boyutta ele almamız gerektiği de kendiliğinden ortaya çıkar. Merkantilist dönemde tanımlanan para kavramı ile üretken sermayenin belirleyici olduğu ve sanayi kapitalizminin belirleyici olduğu dönemdeki para kavramı farklı olacaktır. Çalışma boyunca göstereceğimiz gibi genel geçer iktisat yazını, kapitalizmin bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak ortaya çıktığı bu ilk döneme ait para analizinin ötesine geçememiştir. Özellikle meta ilişkilerinin reel ilişkiler, para ilişkilerinin ise parasal ilişkiler olarak iki farklı varoluş biçimi şeklinde ele alınması, analizin iki farklı alanda yürütülmesi, kapitalist toplumda meta ile paranın öze

ilişkin dinamiklerini anlamamızı güçleştirmiş, dahası imkansız hale getirmiştir. Bu bölümde genel geçer yazının para analizinde genel bir çerçeve dışına çıkmadığını yani sorunun ilk formüle edildiği biçimi ile *paranın miktar teorisi* ve bu teorinin belirlediği çerçeve içinde kalındığını göstereceğiz.

Marx'ın öncülük ettiği para analizi ise, daha sonraki bölümde göstereceğimiz gibi, bir bütün olarak kapitalist ilişkiler içinde meta ile para ilişkileri ve bu ilişkilerin daha somut dile geliş biçimlerini anlamamıza/açıklamamıza yarayacak bir çerçeve olanağı verir. Genel geçer ekonomi yazını ile ilgili aşağıda vereceğimiz genel çerçeve bir anlamda bir sonraki bölümün farklılığını göstermesi ve karşılaştırma olanağı vermesi açısından önem kazanır. Paranın bir sosyal güç, yani tüm mülklerin temsilcisi, tüm nesnelerin soyut toplumsal özü oluşu ve insanlar arası ilişkileri dehumanize edişiyle, fetişleştirmesi yönündeki kavramsal çerçeve, Marx'ı ve Marx'ın ele alışı doğrultusunda teorik çerçeveyi daha da zenginleştiren Marksist iktisatçılarının para analizini diğer genel geçer iktisat yazınından farklılaştırır (Harvey, 1984, 241)

2. 1. KLASİK YAZINDA PARA

Klasik, neo-klasik ve günümüzdeki paracıların ekonomik analizlerinde para kavramının yeri ve işlevleri genel olarak klasik ekonominin belirlediği sınırlar doğrultusunda analiz edilir. Günümüzde parasalcılığın kendi adı ile anılmasına neden olan M. Friedman'ın açıkça belirttiği gibi, "Bir şey açıktır ki, paranın miktar teorisi geçen üç yüzyılda olduğu gibi gelecek yüzyılda da yeni uzlaşmalar, karşıtlıklar, tekrarlar ve bilimsel analizlerin sürmesine ve hükümetlerin siyasetlerinde merkezi rol almaya devam edecektir" (Friedman'dan aktaran Steele, 1989, 17). Genel geçer iktisat yazınında para ile ilgili ele alışlar ya da tartışmalar, gerçekten de bugün *miktar teorisi* diye tanımladığımız klasik dönem ele alışın üzerinde yük-

selmektedir. Tarihsel bir sürecin ürünü olan ve özünde merkantilist ekonomik anlayışın parayı tanımlama biçimine karşılık geliştirilen *miktar teorisi* ve bu teorinin üzerinde yükseldiği bir dizi teorik varsayımın ürünüdür. Bu varsayımlar özet olarak şunlardır;

a) Para, temel işlevini *değişim aracı* olarak yerine getirir ve bu anlamda değişim sürecine ait alış-veriş anına ilişkin *anlık* yani farklı biçimlerde süreklilik arz etmeyen ve bu yönüyle de para olmuş-bitmiş, evrensel bir kategoridir.

b) Paranın bir değeri yoktur, *nötr*dür.

c) Parasal olgular reel olgular üzerinde etkide bulunmazlar ve paranın metalar üzerindeki en önemli etkisi meta fiyatları üzerindedir (*miktar teorisi*).

d) Parasal denge ve pasif finans ilkesi geçerlidir.

PARA VE DEĞİŞİM; PARANIN VAROLUŞ NEDENİ VE TEMEL İŞLEVİ

Klasik yazında para kavramı, merkantilist ekonomik düşünceyi eleştirme amacına hizmet etmiştir. Merkantilist yazarların ekonomik zenginliği değerli madenler ya da para ile tanımlamaları ve "parayı sermaye anlamında kullanmaları" (Blaug, 1979, 11) daha da önemlisi parayı zenginlik kaynağı olarak görmeleri, klasik ekonominin para ile ilgili ele alışlarının genel çerçevesini belirlemiştir.[3] S. Clarke'ın dile getirdiği gibi, klasik ekonominin kurucusu olarak kabul ettiğimiz A. Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı çalışması tamamen merkantilist düşünceye karşı geliştirilen bir polemiğin ürünüdür ve bu çalışmada merkantilizme karşı geliştirilen argümanların merkezini para kavramı oluşturur (Clarke, 1988, 29). A. Smith, merkan-

3) Wicksell'in vurguladığı gibi; Merkantilist teoriye göre, paranın zenginliğin kaynağı oluşu ve bu zenginliğin dile geliş biçimi, paranın değişim fonksiyonundan bağımsız olarak onun kendine içkin bir değerden kaynaklandığı belirtilmiştir (Wicksell, 1967, 144).

tilistlerin ekonomik eylemin nihai amacı olarak parayı görmelerini eleştirmiş ve paranın bu anlamda zenginliğin kaynağı olarak gösterilmesine karşılık A. Smith zenginliğin kaynağının "*üretim*" olduğunu" belirtmiştir. "Paranın para olduğu için elde tutulmak istenmediğini, parayı anlamlı kılanın onunla satın alma gücüne sahip olmak" olduğunu belirten Smith, "para biriktirmenin ülke zenginliğine bir katkısı olmadığını fakat onun temel işlevinin "bir şeyi bir başka şeyle değiştirmek" olduğunu belirtmiştir. A. Smith'in ekonomik analizinde temel öneme sahip olan "işbölümü" kavramı bilindiği gibi tarihsel süreç içinde sürekli gelişmeye işaret eden bir kavramdır. İşbölümü kavramı yazara göre, "insan doğasında pek fazla yer tutmayan belli bir eğilimin, çok ağır, yavaş yavaş gelişen ancak yine de zorunlu olan sonucudur: Mal değişimi, takas, bir şeyi başka bir şeyle mübadele etme eğilimi" (Smith, 1981, 525). Yazara göre işbölümünün ilk aşamalarını işaret eden malların mallarla değiştiği dönemde işbölümünü tanımlayan malların değiş-tokuşu oldukça zor gerçekleşiyordu. İşte malların değiş-tokuşunu daha kolaylaştırmak için, tarihsel süreç içinde insanlar sürekli olarak bir dizi malı ortak amaçları, yani değişimi gerçekleştirmek için seçtiklerini belirtir ve çeşitli örnekler verir. "Homeros, Diomede'nin zırhıyla kalkanının sadece dokuz öküz ettiğini, ancak Glaucus'un zırhının yüz öküz bedelinde olduğunu belirtir", bu bize toplumun ilk dönemlerinde de insanlar geçimlik üretim temelinde üretim yapsa bile, kendilerinin tüm ihtiyaçlarını kendileri üretemediklerini, bu nedenle ürettikleri ürünün bir kısmı ile ihtiyaçları olan başka şeyler aldıklarını gösterir. Bu anlamda işbölümünün belli bir aşamasında, ürünlerin mübadelesi için ortak bir değere ihtiyacın tarihsel bir sorun olduğu açıktır. A. Smith bu sorunu şöyle dile getirir; "işbölümünün ilk oluşmaya başladığı sıralarda, mübadele gücü sık sık, büyük engellerle karşılaşmış, zorluklara uğramış olmalıdır. Diyelim ki, bir adamın elinde belirli bir maldan istediği miktardan fazla varken, diğe-

rinde o mal ona gerekenden azdır. Tabii ki, birincisi fazlanın bir kısmını elinden çıkarmaktan, diğeri ise bunu satın almaktan hoşnut kalacaktır. Ancak, ikincisinin elinde bir rastlantı sonucu, ötekinin ihtiyaç duyduğu hiç bir şey yoksa, bunların arasında bir mübadele yapılamaz. Kasabın dükkanında kendisinin tüketebileceğinden daha fazla et vardır; diğer yandan biracı da ekmekçi de bunun bir kısmını satın almak ister. Ancak karşılıklı olarak birbirlerine verebilmek için kendi işlerinin ürünleri dışında başka bir şeyleri yoktur... Bu durumda, onlar arasında mübadele yapılamaz. Ne kasap onlara satıcılık yapabilir ne onlar kasaba müşteri olabilirler; ve hepsi karşılıklı olarak birbirlerine daha az yarar sağlarlar. Böyle durumların uygunsuzluğunu gidermek için, işbölümünün yerleştiği ilk dönemlerden sonra toplumun her döneminde sağduyu sahibi herkes, kendi işinin özgün ürünü dışında, karşılığında kendi çalışmalarının ürünlerini mübadele etmeyi pek kimsenin yadsımayacağı düşündüğü şu ya da bu malın belirli bir miktarında yanında her zaman olacak biçimde, işlerini düzenlemeye doğal olarak çaba göstermektedir" (Smith, 1985, 32). Kasabın, bira üreticisinin ve fırıncının ürünlerini karşılıklı değiştirebilmek için, her birinin ortak olarak kabul ettikleri ortak bir ölçü yaratmaları, her birinin varoluş koşullarını daha bir kolay kılacaktır. Bu anlamda Homeros'un anlatımından Homeros döneminde hayvanın ortak bir değer olduğunu anlıyoruz ve böylece tarihsel gelişim sürecinde ve toplumların kendi şartlarına göre bir metaya kendi zihinsel süreçlerinde aracı işlevi vermeleri değişiklikler göstermiştir. Bu ortak değer, öküz olabileceği gibi, Habeşistan'da tuz, Hindistan kıyılarının bazı bölgelerinde bir çeşit deniz hayvanı kabuğu, Newfoundland'de kurutulmuş morina balığı, Virginia'da tütün, Batı Hint adalarındaki bazı sömürgelerinde de şeker, vs kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu daha basit ortak değer ölçüleri, zamanla daha dayanıklı olan metalara dönüşmüş, bu şekilde metaların bölünebilirliği ile bir üründen daha az ya da daha çok al-

ma mümkün olmuştur. Para böylece, toplumsal olarak kabul edilmiş eşdeğer olarak, her türlü malın alınıp satıldığı ya da birbirleriyle mübadele edildiği genel ticaret aracı olmuştur (Smith, 1985, 32).

A. Smith'in paranın değişim ilişkilerini rasyonel hale getirdiği düşüncesinin metaların el değiştirme hızını artırmasının ötesinde, yani barter sisteminin zorluklarını aşma dışında bir önemi yoktur. Diğer bir deyişle; "Herhangi bir para tutarından söz ederken bazen bu tutarı oluşturan metal parçalarından başka bir şey kastetmeyiz" (Smith, 1985, 236). Smith'in vurguladığı anlamıyla paranın özünde değişim aracı olduğu düşüncesi genel geçer iktisadın para analizinde önemli bir yer tutmuştur, A. Smith'in para teorisini Ricardo ve daha sonra Ricardo'yu izleyenler (bullionist okul) açısından farklı kılan onun para ile paranın daha soyut biçimi olan kredi ayrımını yapması yatmakta. A. Smith özellikle işbölümünün gelişmesine bağlı olarak ödeme koşullarının gelişmesi için banka parası üzerinde durmakta ve banka parasının özünde genel olarak dolaşım aracı olmaktan öte ödemelerin eşgüdümünü sağlayan ve bu anlamda da geleceği içeren sözleşmeleri kolaylaştıran işlevleri üzerinde durur. "Kağıt paranın büyük çoğunlukla tüccarlar arasındaki dolaşımla sınırlı kalması gerekse bile, bankalarla bankerler yine de, ülkelerdeki çalışma hayatına ve ticarete, kağıt para hemen tüm tedavülü kapladığı sırada yaptıklarına yakın bir yardımda bulunabilirler. Zaman zaman ortaya çıkacak taleplere ödemede bulunmak için, bir tüccarın yanında bulundurmak zorunda olduğu nakit para, bütünüyle kendisi ile mal satın aldığı diğer tüccarlar arasındaki dolaşım içindir." Smith burada anlaşılabileceği gibi, paranın ödeme işlevi ile ilgili bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktadır; "Kendisiyle müşterileri konumundaki tüketiciler arasındaki dolaşım nedeniyle, tüccarın yanında nakit bulundurmasına gerek yoktur; çünkü müşterileri ondan para almak yerine, ona nakit para getirirler. Bu yüzden, tüccarlar arasındaki dolaşımla büyük ölçüde sınırlı kalacak tutarlardan

daha küçük miktarlarda kağıt para basılmasına izin verilmekle birlikte, bir ölçüde gerçek poliçeleri ıskonto etmek ve bir ölçüde de kasa hesabı üzerinden para ödünç vermek yoluyla, bankalar ve bankerler, bu tüccarlardan büyük bir bölümünü, zaman zaman ortaya çıkabilecek ödeme taleplerini karşılamak üzere sermayelerinin önemli bir bölümünü işletmeden nakit para biçiminde yanlarında alıkoymak zorunluluğundan kurtarabilir" (Smith, 1985, 265-66). Marx, Smith'in kredi-parası ile ilgili görüşlerini "özgün ve derin" bulmakla birlikte Smith'in "merkantil sistemin yanılsamalarına karşı ayağa kaldıran polemik anlayışı"nın onun "madeni dolaşımın olaylarını nesnel kavramasına engel" olduğunu belirtir (Marx, 1979b, 216).

Paranın ele alınıp açıklanması açısından **D. Hume**'in ayrı bir yeri vardır. D. Hume'a göre para sorununda belirleyici olan merkantilist ilişkilerden kapitalizme geçiş süreci/çelişkileri olmuştur. Merkantilist aşamada ticaret, yani malların alınıp satılmasının temel amacı para birikimi iken, ticarete taraf olanların birisi bir miktar para kaybediyor, diğeri ise parasal kazanç elde ediyordu. Oysa kapitalist ilişkiler gelişip de, metaların değiştirilmesinden daha çok üretilmesi anlamlı hale geldiğinde, ticaretin amacı metaya ve metada varolan değere sahip olmak olarak yorumlanmaya başlamış ve buna bağlı olarak da ticaretin ticarete taraf olan her iki kesim için avantajlı olduğu yorumu geliştirilmiştir. D. Hume'nin formüle ettiği analizde para "zenginliğin özü olmaktan uzak, sadece genel kabul gören bir hesap birimi olarak bir metanın diğer meta ile değiştirilmesini kolaylaştıran bir araçtır" (Hume'den aktaran Clarke, 1990, 27). Hume için piyasada bulunan ve değişim işlevi gören tüm araçlar dolaşım aracı olarak tanınabilir. Banka kredilerinin artışı aynı şekilde dolaşım aracı olarak ele alınarak para ile kredi arasında gerekli ayrımı yapmayan Hume, özellikle kurumsal farklılıklar üzerinde pek fazla durmamıştır (Santiago-Valiente, 1988, 53). Marx'ın yaptığı eleştiri-

yi aktaracak olursak; "Hume'a göre, itibari para ile dolaşım parası birbirine karışır ve her ikisi de sikkedir." (Marx, 1979a, 209).

D. Ricardo'da para sorunu gerçekten ilgiye değer bir hal alır. Yöntem bölümünde belirttiğimiz gibi, özünde iktisatta radikal soyutlama geleneğinin başlatıcısı olarak kapitalist ekonomide süregelen ilişkileri soyut bir kategori olarak değer üzerinde inşa eden Ricardo, para sorununa el atınca Hilferding'in belirttiği gibi değer kavramını bir yana atmakta. Değerin kaynağını emeğe bağlayan düşünür, "Eğer bir ülkede yeni altın madeni keşfedilecek olursa, bu ülkenin parası dolaşıma giren altın miktarı kadar değer kaybeder, sırf bu yüzden ülke parası diğer ülke paralarına göre değer" kaybedeceğini belirtir (Hilferding, 1981, 49). Marx, Ricardo'yu, Hume'in teorisini daha da geliştiren ve incelten yazar olarak görür. Ricardo için, bir ülkenin meta-para miktarını artıracak bir altın madeninin keşfi ile bir ulusal banka, örneğin İngiltere Bankasının dolaşım aracı olarak banknot piyasaya sürmesi altın madeninin keşfinin yarattığı sonuçları doğuracaktır. Hilferding'in belirttiği gibi yazara göre her iki durumda da para dolaşım aracı olarak tanımlanmıştır. Ricardo bu yöndeki analiz ile daha sonra Currency School diye tanımlanan okulun varlığına neden olmuştur. Bu okulu eleştirel bir şekilde ele alan T. Tooke, Ricardo ve Currency Okulu'nun özünde ticari banka banknotları ile meta-para ayrımını yapamadığını vurgular (Santiago-Valiente, 1988, 53). Marx'a göre kendisinden öncekiler gibi Ricardo'da "banknotlar dolaşımını ya da kredi parası dolaşımını, basit değer alametleri dolaşımı ile karıştırır. Ricardo'ya kendini zorla kabul ettiren olgu, kağıt paranın değerinin düşmesi ve bununla zamandaş olarak, meta fiyatlarının yükselmesi olgusudur. Hume'a göre Amerikan madenleri ne idiyse, Ricardo'ya göre de Threadneedle Sokağı'ndaki kağıt para matbaası makineleri aynı şeydir ve bir yerde kendisi bu iki etkeni kesin olarak özdeşleştiriyor" (Marx, 1979b, 218) Marx özellikle *Artı-Değer Teorileri*'nde Ricardo'nun

ekonomik analizinde en büyük açmazlardan birinin para analizi olduğunu, yani metanın özünde olan bireysel emeğin yabancılaşmasıyla ortaya çıkan, genel soyut ve toplumsal emek olarak para biçiminin göz ardı edildiğini belirtmiştir (Marx, 1978b, 279). Kapitalist ekonomide para sorununun sürekli olarak nitel boyutundan izole edilerek tamamen nicel süreçler açısından ele alınması belki de genelgeçer iktisat okullarını tanımlayan önemli özelliklerden biri olmuştur. Paranın nitel özü göz ardı edildiğinde, paranın nötr ve değersiz olduğu yönündeki vurgu ile birlikte paranın nicel teorisi olan miktar teorisi analizleriyle karşılaşırız.

Paranın Nötr ve Değersiz Olduğu Düşüncesi

Klasik analizde para, sadece bir maldan vazgeçme karşılığında elde edilen paranın başka bir mal alımında kullanılması anlamında trampa ekonomisinin zorluklarını giderici aracı bir fonksiyon olarak düşünülmüştür. Bu düşünce daha sonra sistematik bir biçimde kapitalizmde paranın nötr olduğu sonucuna varılmasına neden olmuştur.

A. Smith'in analizinde görülebileceği gibi paranın varlığı, takas işlemini kolaylaştırmak açısından ele alınmıştır. Paranın çok masraflı bir ticaret aracını daha ucuz ve kullanışlı bir diğeriyle değiştirmekten başka bir şey olmadığı yönünde bir sonuca varılmıştır. Böylece daha az bir maliyetle elde edebilecek bir değişim aracı, işbölümünün daha hızlı gelişmesine yani metaların daha da hızlı el değiştirmesini kolaylaştıracaktı. Bu işlevinin dışında ise paranın nötr, ekonomik işleyiş açısından bir sembol olduğu ve bu anlamda değersiz olduğu vurgulanmıştır. Bu vurgunun ilk ve en önemli isimlerinden D. Hume, "...bir devletin yurt içi mutluluğu açısından para miktarının çok ya da az oluşunun hiç önemi olmadığını" belirtmiştir. D. Hume özellikle merkantilist dış ticaret teorisinde dile gelen biçimi ile;

(i) paranın zenginlik kaynağı olduğu düşüncesi ile;

(ii) dış ticaretin ticarete taraf olan bir kesim için yalnızca kârlı olacağı düşüncesini bir arada ele alarak "paranın zenginliğin kaynağı olmadığı, onun sadece bir hesap birimi ve değişimi kolaylaştıran bir işleve sahip olduğu ve bu anlamda paranın birikmesinin zenginliğin birikmesi anlamına gelmediği, tam tersine artan para miktarının yalnızca metaların fiyatını artırarak enflasyona neden olacağını belirtmiştir.

Klasik ekonominin kurucularından bir diğeri olan D. Ricardo da paranın nötr ve değersiz olduğu düşüncesindedir. İhtiyaçların miktarı ihtiyaçların karşılaştırmalı olarak arz ve talebi ile emeğin arz ve talebine bağlıdır. Para sadece aracıdır ve niceliği temsil eder. Yazara göre örneğin parasal ücretlerde meydana gelecek artışın bir anlamı yoktur. İşçiler elde ettikleri parasal artış ile dün ne miktarda alıyorlarsa bugün de ancak aynı miktardaki şeyi satın alabilirler. "Ayakkabı ya da şapkaların görece fiyatları şapkalara olan arz ve talep miktarı tarafından düzenlenir ve para sadece bir aracıdır ve onların değerini açıklar" (Ricardo, 1981, 164-5)

Paranın nötr olduğu yönündeki düşünce, özellikle altın para sistemi göz önüne alındığında paranın uluslararası sistem açısından da bir sembol olduğu, bu anlamda da metaların değişimin para olmadan da gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Örnek olarak J. S. Mill, uluslararası sistemde bir ülkenin ithalatının, ihracatıyla ödenmesinden hareket ederek, uluslararası ekonomik ilişkilerde paradan vazgeçilebileceğini savunmuştur (Uludağ, 1980, 16). Klasik dönem ve sonrası ekonomistler açısından paranın uluslararası ekonomik ilişkiler açısından da sadece aracı/nötr olduğu yönündeki düşünceyi, Polanyi anlamlı bir şekilde dile getirmiştir; "Liberal dönemin kendine saygısı olan iktisatçılarından hiçbirinin, değişik kağıt parçalarının sınırların değişik taraflarından değişik adlar taşımasının önemsiz bir olgu olduğundan kuşku yoktu". (Polanyi, 1985, 203).

MİKTAR TEORİSİ

Parayı bir sembol, bir peçe olarak gören genel geçer ekonomik analizlerde paranın reel ekonomik yapı ile tek ilişkisi *paranın miktarı ile onun metaların fiyatları üzerindeki etkisi dolayımında kurulmuştur*. Paranın miktarı ile meta fiyatları arasında doğrusal bir ilişkinin varolduğu yönündeki bu ele alış ve daha da önemlisi bu ele alışın ileri sürdüğü gerçek anlamda bir çerçeve, tüm genelgeçer ekonomi yazını için merkezi öneme sahip epistem/paradigma olmuştur. Friedman'dan daha önce aktardığımız gibi, yaklaşık üç yüzyıldır ekonominin para analizinde miktar teorisi merkezi öneme sahip olmuştur. Paradigmanın genel çerçevesini, paranın miktarı gibi bir nicelik ile metaların fiyatları arasındaki ilişkiyi temel alan iki temel değişken ve buna bağlı olarak paranın devir hızı ve parasal işleme konu olan metaların miktarı gibi yardımcı değişkenler oluşturmaktadır.

Miktar teorisi kapitalist ekonomiye içkin olan fetişizmin ekonomi disiplini tarafından daha da geliştirilmesine neden olmuştur. İnsanlar arası ilişkilerin, nesneler arası ilişkiler biçiminde görünmesi, yani meta fetişizmi ekonomi disiplininin üstesinden gelmesi gereken bir olgu/mekanizma olması gerekirken, bu disiplin insan ilişkileri yerine metalar arası ilişkilerde yoğunlaşmıştır. Para olgusu da tam da bu anlamda analize dahil edilmiştir. Parayı sosyal ilişkilerin ürünü olarak analiz etme yerine, sosyal ilişkilerden görece özerkleşmiş gibi görünen metalar ile doğrudan para arasında neden sonuç bağlantısı kurarak canlı unsurların yer almadığı bir teori geliştirilmiştir.

Paranın miktar teorisi basit bir nedensel ilişkinin varlığını işaret eder. Yukarıda Hume'den yaptığımız alıntıda da görüleceği gibi, para miktarının artışı zenginliğin artışına neden olmaz, para miktarındaki artış sadece alış-verişe konu olan metaların fiyatını artırır. Clarke'ın da belirttiği gibi bu nedensel bağı dile getiren teorik ele alışlar 17. yy sonlarında başlamış ve 18. yy'da sistematik hale getirilmiştir. Jean Bodin, J. Locke ve D. Hume gibi siyasal düşünürle-

rin öncülük ettiği bu teorik ele alış, yani para ile fiyat arasındaki bu ilişkinin ticaret ve endüstri gibi değişkenler üzerindeki etkileri ekonomik analizin temel ilgi alanı olmuştur.[4]

Ekonomi biliminin bir disiplin olarak gelişme aşamasının ilk halkalarında formüle edilen bu anlayış niceliği öne çıkartan bir ele alışın ürünüdür. Locke ve Montesque gibi büyük burjuva düşünürlerince geliştirilen teori en saf haliyle Hume'da bulunur. Hume'a göre; Miktar teorisinin temel önermesi "metaların fiyatları dolaşımda bulunan para kitlesine tabidir" (Marx, 1979b, 205). Bu varsayımdan hareketle ileri sürülen temel değişkenler şöyle sıralanabilinir;

"1) Bir ülkedeki metaların fiyatları o ülkede bulunan gerçek para ya da simgesel para kitlesiyle belirlenir.

2) Bir ülkenin dolaşımda bulunan parası, o ülkede bulunan bütün metaları temsil eder. Temsilcilerin sayısının, yani para miktarının artışına göre her özel temsilciye, az yada çok temsil edilen şey düşer.

3) Eğer metaların miktarı artarsa, fiyatları düşer ya da paranın değeri yükselir. Eğer paranın miktarı artarsa, tersine, metaların fiyatı yükselir ve paranın değeri azalır" (Marx, 1979b, 208).

Bu ilgi alanı içinde, alışverişe konu olan paranın belirli bir dönemde kaç el değiştirdiği, yani paranın değişim hızının artışı ile para miktarının artışı arasındaki bağlantının önemli olduğu belirtilmiştir (Blaug, 1978, 21-22). Böylece para ile metalar arasındaki ilişkiye göre, paranın el değiştirme miktarı ile para miktarının çarpımı sonucu elde edilecek miktar, ticarete konu olan malların fiyatını belirleyecektir. Steele'e göre bu düşünceyi ilk defa sistematik bir şekilde dile getiren John Stuart Mill olmuştur (Steele, 1989, 18). Mill, *Principal of Political Economy* adlı çalışmasında *Paranın Miktar Teorisi eşitliğini*

4) Miktar teorisi için daha detaylı bili için bak. Blaug (1978, 1024) ve Steele (1989).

(MV = PT) açıkça dile getirmiştir. Mill çalışmasında, "Eğer satılan malların miktarı ve bu malların kaç kez satıldığını sabit bir miktar olarak (T) ele alacak olursak, paranın değeri [1/P], paranın her parçasının süreç içinde el değiştirme miktarı [V] ile birlikte onun miktarına [M] bağlı olacaktır" (Mill'den aktaran Steele, 1989, 18).

MV=PT

Yukarıdaki özdeşlikle böylece ticarete konu olan malların reel güçlere, paranın dolaşım hızının ise ekonomide kısa dönemde değişmeyen bireysel alışkanlıklara bağlı olduğu belirtildikten sonra ekonomide para miktarındaki (M) artışın direkt olarak metaların fiyatını (P) artıracağı vurgulanmaktadır. Bu sonuca göre paranın fiyatlar genel düzeyini açıklama dışında bir işlevi yoktur, "para olmadığı durumda sadece görece fiyatlar varolacaktı, örnek olarak üç yaşındaki bir keçi yeni doğmuş üç kuzuya eşit olacaktı. Farklı metaların görece fiyatları onların görece kıtlık derecelerine bağlı olacaktı" (Steele, 1989, 19). Bu bağlılık ise talebin şiddeti ve arzın maliyeti ile belirlenecektir. Mill'e göre paranın değerinden "paranın başka metalarla ne oranda değiştiğini ya da başka şeylerin belli miktarları karşılığında değişilmek üzere verilen para miktarını anlıyoruz. Bu oran bir ülkede mevcut paranın tüm miktarı ile belirlenir." Sorun paranın dolanım hızı sorunudur; "Bugün bir değişimde iş görmüş olan aynı para sikkesi, yarın başka bir değişimde hizmet edebilir. Paranın bir kısmı pek çok sayıda değişimi gerçekleştirmek için kullanılacak, başka bir kısmı sayısı çok az olan değişimlerde kullanılacak, en sonu bir başka kısmı ise bir yerde yığılacak ve hiç bir değişimde hizmet görmeyecektir." Mill, bu değişik durumlara uygun değişen ortalama bir rakam, yani paranın kullanıldığı ortalama sayının varolan para miktarına 10 katına çıkmış gibi etkide bulunabileceğini belirtmiştir. Fakat yazara göre paranın kitlesindeki artış

ya da azalış derecesi ne olursa olsun, öteki şeylerin değeri aynı kalmak koşulu ile, "tüm bu kitlelerin ve bölümlerinin her birinin değeri karşılıklı olarak orantılı bir artma ve azalma kaydeder. Bu önermenin mutlak bir gerçeklik olduğu açıktır (Mill'den aktaran Marx, 1979b, 232). Mill'in genel çerçevesini çizdiği bu analiz, aslında egemen ekonominin sürekli olarak üzerinde yoğunlaştığı ve 1960'ların sonlarından itibaren bu tür ele alışı daha çok kullanılan araçları incelterek yani matematikleştirerek formelleştirme eğilimine gidilmiştir. Matematiksel araçlarla formelleştirilen miktar teorisinin nihai amacı tıpkı erken dönem analizlerde olduğu gibi, ekonomik yaşamı/krizleri para miktarına, niceliğe indirgemek olmuştur. Ekonomiye dışsal olan paranın miktarı, eğer yeteri kadar kontrol edilirse, ekonomide gözlemlenen bir dizi olumsuz eğilim kendiliğinden önlenmiş olur. Yani tüm ekonomik hastalıkların bu şekilde tedavi edileceği düşüncesi, miktar teorisinin öze ilişkin bir varsayımıdır. Bu teorinin üzerinde bu kadar durulması bu anlamda boşuna değildir. Ekonomide doğal olarak varolan ya da rasyonel bireylerin kararlarıyla inşa edilen denge durumunun, ancak dışsal olarak tanımlanan paranın miktarında gözlemlenen oransız değişim ile bozulacağı varsayılmıştır. Bu durum ise paranın dışsal olduğu varsayımından hareketle paranın temel belirleyicisi olan siyasal otoritelere büyük iş düştüğü yönünde bir vurguyla şekillenmiştir. Dışsal olan paranın miktarı eğer ekonominin doğal seyrine uygun olarak artırılırsa, ekonomi denge koşulunu sürdürmeye devam edecektir. Bu analiz bize klasik ekonomide para ile denge arasında sıkı bir ilişkinin varolduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

Ricardo ile başlayan para miktarındaki nicel değişikliklerin reel süreçleri sadece metaların fiyatları kanalıyla etkileyeceği görüşü, literatüre *direkt mekanizma* olarak geçmiştir. Ricardo'nun ısrarla ileri sürdüğü bu ele alış, kendi dönemi İngiltere'sinde kabul görerek uygulanan ekonomi politikalar üzerinde etkili olmuştur. Bu tür bir ele

alışın para olgusunu anlamak için yetersizliğini vurgulayan bir başka açıklama biçimi daha vardır. Henry Thornton *Nature of The Paper Credit of Great Britain* adlı çalışmasında ilk defa para miktarı ile faiz oranları arasında bir ilişki olduğunu belirtmiş ve bu açıdan dolaylı mekanizma olarak tanımlanan bu açıklama biçiminde para miktarı (P) ile fiyatlar (F) arasındaki ilişkiyi borç verilir faiz oranı ile bağlantı kurarak açıklama yoluna gitmiştir (Blaug, 1979, 165). Dolaylı mekanizma, para analizinde bir aşamaya tekabül etmektedir. Bu aşama, Marx'ın para analizi için önemli bir motif olmuştur (Lapavitsas, 1994). Dolaylı mekanizma teorisinin gelişmesi için önemli bir diğer isim olan Thomas Tooke'un *The History of Price* çalışması için Marx, "Fiyatlar tarihi konusundaki araştırmalann arkasını bırakmaması bununla birlikte, onu, fiyatlarla dolaşım araçları arasında, teorinin varsaydığı biçimdeki dolaysız bağlantının salt aklın yarattığı bir şey olduğunu, dolaşım araçlarının genişleme ve daralmasının, değerli madenlerin değeri aynı kalmak üzere, fiyat dalgalanmalarının her zaman sonucu olduklarını, hiç bir zaman nedeni olmadıklarını, genel olarak, para dolaşımının ancak ikincil bir hareket olduğunu ve paranın, gerçek üretim sürecinde dolaşım aracı biçiminden başka bütün öteki belirli biçimlere de büründüğünü görmek zorunda bıraktı." demektedir (Marx, 1979b, 239). Gerçekten de parayı sadece değişim aracı olarak gören ele alışlara karşı bu okulun paranın farklı işlevler üstlendiğini vurgulaması oldukça anlamlıdır. Örneğin Tooke açıkça "Meta olarak parayla, yani sermaye olarak parayla, dolaşım aracı olarak para arasında ayrım" yapılmasının gerektiğini belirtir (Tooke'den aktaran Marx, 1979b, 239). Bu yöndeki bir açıklamayı gerekli kılan, aslında, Santiago-Valiante'nin de belirttiği gibi, bu okulun sadece para değişkenini değil, kapitalizm için önemli birer araç/kurum olan kredi ve bankalar üzerinde durarak bu değişkenleri de analize dahil etmeleri ile ilişkilidir. Para ile kredi arasındaki ilişkiler, doğru bir şekilde ele alınmadığında,

para ile fiyatlar arasındaki ilişkilerin birbirine karıştırılacağı düşüncesinden hareket eden Tooke, sonuçta meta-para ile mallar arasındaki görece değerler yerine, ekonomideki toplam para arzı ile sürekli gelir dolayımında belirlenen nihai fiyatlar arasındaki ilişkilerin analizine yönelir (Santiago-Valiante, 1988, 55). Diğer yandan Thornton tarafından geliştirilen biçimi ile "bankalar kanalı ile ekonomiye nakit para enjekte edildiğinde, ödünç verilebilir fonların arzında artma olacaktır, bu artış ise piyasa faiz oranını sermayenin kazanç oranının altına düşürecektir, bu düşüşe paralel olarak ödünç alma hacim olarak yükselecek ve bu ise borç için varolan talebi yeniden canlandıracaktır. Sonuçta arz edilen borçlara ulaşacak bir talep ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte banka faiz oranları sermaye üzerinden elde edilen kâr oranın altında kalmaya devam ederse, borçlanma için varolan talep doymak bilmez. Borçlanma için varolan talep, sunulan arza ulaşır ulaşmaz banka oranları tekrar yükselmeye başlar. Eğer sermaye üzerinden elde edilen gerçek oran değişmeden kalırsa, denge sadece bankanın bir önceki orana dönmesi koşulunda gerçekleşir. Fiyatlar yükselmiştir fakat faiz oranı bir önceki oran gibidir. Bu yüzden dengede faiz oranı dolaşımdaki para miktarından bağımsızdır" (Blaug, 1979, 166).

Dolaylı mekanizma dolayımında ele alınan süreç, daha sonra K. Wicksell tarafından yeniden keşfedilecektir. Wicksell, bir miktar kuramcısı olarak meta-para sisteminin çerçevesini çizdiği miktar teorisini paranın kurumsal dönüşüm süreci açısından pür kredi sistemi dolayımında ele alacak, daha sonra bu yöndeki analiz Robertson ve Keynes'in çalışmalarında önemli birer değişgen olarak yer alacaktır. Diğer yandan miktar teorisinin ilk hali, yani Ricardo'nun çerçevesini çizdiği ve Currency Okulu olarak adlandırılan okulun ele alışı, daha sonra farklılaştırılarak I. Fisher ve M. Friedman tarafından yeniden gündeme getirilmiştir.

Para analizinin klasik teoride Tooke ve Thornton kanalı ile olum-

lu bir adım atmasına rağmen Lapavitsas'ın açıkça belirttiği gibi "paranın biçimleri ile onun işlevleri arasında öze ilişkin analizi yetersizdir" (Lapavitsas, 1994, 451). Marx, bu okulun temsilcilerini işaret ederek; "bütün bu yazarlar, parayı tek yönüyle kavramazlar, ama önce, çeşitli uğraklarında, ama gene de çeşitli evreler arasında ister birbiriyle olsun, isterse ekonomik kategoriler sisteminin bütünüyle olsun en küçük canlı zincirleme bağlantı kurmadan kavrarlar. Onun için, kendilerince dolaşım aracından ayrı tutulan parayı, sermaye ile ya da hatta meta ile her ne kadar, öte yandan, durum elverirse, onları birbirinden ayırt etmek zorunda kalırlarsa da, gene de karıştırmak hatasını işlerler" (Marx, 1979b, 239).

PARASAL DENGE VE SAY YASASI

Klasik Okul'un parayı tanımlama biçimleri, onların ekonominin bütünsel işleyişini tanımlama biçimleri ile yakından ilişkilidir. Dahası bunun bütünsel işleyişi doğrulayarı bir yanı vardır. Klasik okulun temel ekonomik kavramları/değişkenleri olan yatırım, tasarruf ve en önemlisi "tam rekabet" koşulu ile bu kavramlar dolayımında tanımlanan ekonominin sürekli dengede olduğu yönündeki genel açıklama biçiminin de temelinde, paranın ekonomide nötr (yansız) olduğu düşüncesi yatmaktadır.

Klasik ekonomi'de ekonominin genel olarak dengede olacağı düşüncesini dile getiren en önemli vurgu, hiç kuşkusuz Marx'ın Ricardo'nun analizlerini zavallılaştırdığını düşündüğü Jean Babtiste Say'dan gelmiştir; "her arz kendi talebini yaratır". Her arz kendi talebini yaratır ilkesi, "ekonomi bir bütün olarak ele alındığı zaman bir arz fazlası veya talep noksanı ve bu talep noksanından dolayı kullanılmayan üretim kaynakları mevcut bulunmayacağı" düşüncesini dile getirir (Ertop, 1977, 40). Say yasasında paranın aracı olarak tanımlanması oldukça önemlidir, çünkü üretim ve satıştan elde edilen paranın tamamı diğer malların satın alınmasında kullanıl-

maktadır. Gerçekte yukarıdaki para ile ilgili ele alışların uzantısı olarak paranın sadece bir değişim aracı ve bu anlamda nötr olduğu düşünüldüğünde, Para bir *numeréaire* işlevi görmekte. Bu işlevi değişime konu olan herhangi bir diğer meta da yerine getirilebilir. Bu anlamda *numeréaire* belirlenmiş niceliği dile getiren sayı olabilir. Bu tam anlamıyla soyut hesap birimi işlevi görür, bu soyut hesap birimi somut bir biçimde dile gelebilir, fakat fiziksel olarak böyle bir hesap biriminin olmayışı da metaların değişimi için tam anlamıyla önemsiz olacaktır. Bu anlamda tanımlanan bir parayı, hiç kimse elinde tutmayacaktır, yani dolaşımdaki paranın dışında ekonomik birimler ellerinde atıl olarak para tutmayacaklardır. Böyle bir ekonomide yani paranın sadece değişim aracı olarak tanımlandığı bir ekonomide, "talep edilen tüm malların toplam değeri sürekli olarak arz edilen malların toplam değerine eşit olacaktır" (Blaug, 1978, 154) Eğer toplam malların talebi D_n, toplam malların arzına S_n eşitse o zaman para için toplam talep piyasaya değişim, para ile değişim için sunulan metaların toplam değerine eşit olacaktır. Açıkça görüleceği gibi burada insanların ellerinde parayı bir tasarruf aracı olarak biriktirmesi veya paranın sosyal bir güç olarak genişleyen yeniden üretim işlevi göz ardı edilmiştir. Böyle bir durumda üretim faaliyetinden elde edilen toplam para olarak gelirin tamamı yine toplam harcamalara eşittir. Blaug'un haklı olarak belirttiği gibi Paranın Miktar Teorisi Say'ın Özdeşliğini dile getirmekte ya da Say'ın Özdeşliği Paranın Miktar Teorisi ile örtüşmekte. (Blaug, 1978, 158)

Ekonominin sürekli dengede olduğu düşüncesi, bir dizi makro ve mikro işleyiş dolayımında gerçekleşmektedir. Fiyat esnekliği, ücret esnekliği ve faizin esnekliği ekonomide tasarrufları yatırıma eşitleyecek bir ayarlama işlevi görür. Bu mekanizmanın işlediği ileri sürüldüğünde, parasal dengenin yine otomatik olarak kurulacağı dile getirilmiştir. Bir adım daha atılıp paranın aynı zamanda değer biriktirme işlevinin olduğu varsayımında ise bireyler yaptıkları ta-

sarrufları ya direkt olarak yatırıma kendileri aktarır, ya da yapılan tasarruflar sahipleri tarafından aracı kurumlara faiz karşılığı devredilir ve bu kurumlar, genellikle bankalar bu parayı yatırımcılara aktanrlar. Burada ilk durum açısından bir problem yoktur. Çünkü bireyler tasarruflarını yatırıma dönüştürmüşlerdir ve böylece tasarruflar yatırıma eşit olacağı için sistemde üretim düşüşü, işsizlik gibi sorunlar çıkmayacaktır. Diğer durumda ise yani tasarruflar kurumlar aracılığıyla yatırıma aktarıldığında da problem yoktur. Tasarrufların yatırımlardan fazla olduğu durumda, faizin tam esnek olduğu varsayımı altında faizlerin düşmesine neden olacaktır. Bu ise tasarruf ile yatırımların tekrar dengeye gelmesine yol açacaktır. Bizim ileride ele alacağımız satın alma ile satışların ayrı olmasından hareketle bireylerin ellerinde para tutmaları olgusu Klasik ve Neoklasik iktisat açısından geçerli olmayan bir durumdur. Çünkü para, sadece mübadele aracı olarak tanımlandığında bireylerin onu ellerinde tutmaları düşünce sisteminin özü ile bağdaşmayan bir durumdur. Fakat bir adım daha atıp klasik ve neo-klasik sistemde bireyler rasyonel olmayan bir davranış gösterseler, yani tasarruflarının bir kısmını ellerinde atıl para depoları olarak tutsalar bile , serbest piyasanın gizli eli ya da fiyat ve ücretlerin esnek olduğu yönündeki düşünce, bu durumda da sistemi denge konumuna taşıyacaktır. Bunu örnekle anlatacak olursak insanların rasyonel olmayan bir tavırla ellerinde atıl para tutmaları nedeni ile ekonominin tümünde toplam talep düşecektir, yani 100 milyarlık toplam gelirden 90 milyarı harcansa ve 10 milyarı atıl para olarak elde tutulsa, 90 milyarlık harcamaya karşılık 100 milyarlık bir arz olacak ve 10 milyarlık yani tasarruf miktarı kadar bir talep yetersizliği olacaktır. Fakat serbest piyasa koşullarında mal ve emeğin fiyatı esnek olduğu için, arz fazlası beraberinde ya malların fiyatında ya da emeğin ücretinde bir düşüşe neden olarak sistemi dengeye getirecektir (Ertop, 1977, 42). Yani klasik sistemin teorik dünyasında paranın sistem içinde

nötr olması dışında bir seçeneği yoktur. Say yasası doğrultusunda tasarruf ve yatırımların gerçek değerleri "para" miktarı tarafından etkilenmezler, fakat para miktarındaki değişim tasarruf ve yatırım gibi reel değerlerin parasal ifadesini değiştirir.

PASİF FİNANS İLKESİ

Klasik düşüncenin analizinde para, gerek metal-para gerekse banka parası sadece değişim aracı olarak tanımlandığı ölçüde, yatırımların finans sorunu direkt olarak reel bir değişken olan tasarruflara bağlanmış olmakta, yani ödeme aracı olarak ekonomiye sokulan enflasyonist banka kredisi (kavram Blaug'a aittir) ile yatırımların finans edilebilirliği üzerinde durulmamakta. T.Veblen'in ısrarla vurguladığı gibi, kapitalist ekonominin tanımlayıcı özelliği olan parasal aktiviteler ve bunun reel ekonomilerle ilişkisi ne A. Smith ne de Ricardo (ama özellikle Ricardo) tarafından yeteri kadar analiz edilmemiştir (Veblen, 1990). Aslında böyle bir ele alışın rasyonalitesi klasik teorinin parayı daha çok dolaşım süreci içinde ele alması ve paranın yukarıda tanımladığımız biçimiyle mülkiyetin en soyut biçimi olduğu ve bu nedenle de insanların mülklerinin bir kısmını para olarak tutacakları ya da para ile temsil edilen değerli kağıtlara yatırılacağı ve bu değerli kağıtların ise üretim sürecini yaratacak potansiyeli içlerinde taşıdıkları için üretken sermayenin oluşumu, neden olacağı göz ardı edilmiştir. Böyle bir eksiklik ise kapitalist finansın daha çok pasif finans olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Paranın değer biriktirme aracı olarak elde tutulmaması diğer yandan bizi yeniden aynı özdeşliğe, Say özdeşliğine götürür.

2. 2. NEO-KLASİK İKTİSATTA PARA ANALİZİ

Neo-klasik iktisat, klasik iktisatla karşılaştırıldığında araştırma nesnesine yönelmede daha yöntemli, daha temiz teorik yapılar inşa ettiğini görüyoruz. Neo-klasik iktisatın geliştirdiği 'temiz model-

ler' ile birlikte ekonomik analiz için seçtiği araştırma nesnesi de tamamen farklılaşmıştır. Klasik ekonomistler özde ekonomik olguları bütünsellik içinde ele almaya yönelmişler ve bu anlamda da *objektiftirler* (Mandel, 1975, 413). Analiz nesnesini objektif açıdan ele alan klasik ekonomistler, ekonomik analizlerinde üretimi temel almışlardır. Bu çerçevede dönemin temel sorunları olan toplumsal zenginliğin kaynakları (A. Smith) ya da verili kaynakların bölüşümü (Ricardo) üretim sürecinde yaratılan metalar ve metaları ortak kılan, üretimleri için gerekli emek miktarı üzerinde durulmuş ve metaların değeri emek miktarına bağlanmıştır. Öze ilişkin bir ele alışa rağmen yukarıda da gösterdiğimiz gibi klasik ekonomi paranın ekonomideki yeri konusunda yüzeysel/aktüalist düzeyde kalmıştır. Neo-klasik iktisat açısından para analizi bu anlamda daha da sorunludur. Neo-klasik ekonominin kalkış noktası, bu okulu tanımlamak için kullanılan bir diğer sıfat 'marjinalistler'de açığa çıkmakta. Bu tanımlama ya da isim direkt olarak bu okulun "değer teorisi"nden elde edilmiştir. Değer teorisinin nesnel analizinden tamamen farklı olarak, değeri *öznel* olarak açıklayan bu okula göre *metaların değeri* tek tek bireylerin ilişkiye girdikleri metalarla olan ilişkisi dolayımında tanımlanmakta. Buradan çıkan sonuç; "değerin tek tek her meta için belirlenebileceği ve belirlenmesi gerektiği" yönündedir. Değeri belirleyen şey "bizatihi ihtiyacın yoğunluğu değil, *tatmin edilmeyen ihtiyacın son parçasının* (*marjinal faydanın*) yoğunluğudur" (Mandel, 1975, 415). Okulun kurucularından Karl Menger'e (1854-1914) göre ekonomi biliminin temelini "*bireylerin aldığı kararlar*" belirler ki, bu kararlarda belirleyici olan kişilerin ihtiyaçlarını karşılama isteğidir. İhtiyaçlara konu olan şeyler ise günlük yaşantımızı sürdürmekte kullandığımız mallardır. İnsanların metalarla olan ilişkisinde ise belirleyici olan nesnelere (yani mallara) ait özellikler değil, insanların nesnelere (mallara) ait düşünceleri ve istekleridir. Burada Menger bir adım daha atarak ihtiyaçlarını karşı-

lama için mallara yönelen insanların bu davranışlarının amaçlı yani bilinçli olduğu sonucuna varmıştır. Menger bu düşüncelerden hareketle ekonomide iki tür amaçlı eylemlilik tanımlamaktadır. Bunlar; tüketicilerin ve üreticilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacına yönelik eylemlerdir (Menger'den aktaran Hayek, 1973, 6-7). Menger'in tanımlamasını izleyen birey temelli ekonomik analiz, daha da geliştirilmiştir. Örnek olarak artık tüm ders kitaplarının giriş kısmında yer alan tanımı yapan Lionel Robbins'e göre ekonomi; "kıt kaynakların sınırsız ihtiyaçlar karşısında en uygun dağılımını inceleyen" bir bilim dalıdır. Ekonomi, bireyler temelinde (burada birey denirken tüketici ya da üretici olarak firma anlaşılması gerekiyor) tanımlandıktan sonra toplum, ulus ya da diğer toplumsal varoluş biçimleri tek tek bireylerin basit toplamı olarak ele alınır. Örnek olarak ekonomi bilimi içinde önemli bir yer tutan mikro iktisadı (ya da neo-klasik iktisadı) tanımlarken Frank Hahn, neo-klasik iktisat çerçevesinde bireysel aktörlerin (tüketici olarak birey ile üretici olarak firma) eylemlerinden hareketle ekonomik olguların açıkladığını vurgular (Hahn'dan aktaran Ercan, 1975d, 5).

Neo-klasik iktisadın geliştirdiği bu teorik çerçeve her ne kadar kendi içinde oldukça sistematik olsa bile bu temiz model, para konusunda sorunlu bir konuma düşmekte, sübjektif ontolojiden hareket eden okul, para analizi ile ilgili analizlerinde klasik okulun ampirist ve bütüncülleştirilmiş toplam birimler üzerinden geliştirdiği miktar teorisine bağlanmakta. Neo-klasik ekonominin para konusunda içine düştüğü açmazı Mandel açık bir şekilde dile getirmekte, "Marjinalist ekolün, «paranın marjinal değeri» problemini hiç bir zaman çözemediği ve **sübjektif** bir değer teorisini, **objektif** bir para teorisi (meselâ, kantitatif teori) ile birleştirdiği için düalist olduğu söylenebilir. «Para miktarındaki» bir artış, bir buğday stokundaki artışta olduğu gibi, ille de bu stokun «marjinal değerini» azaltmaz, çünkü para, eşdeğer yoğunluktaki **farklı ihtiyaçlara te-**

kabül eden emtianın marjinal değerini değiştirmeksizin, fiyatlarda ani bir yükselmeye sebep olduğu varsayılınca, düalizm fark edilir" (Mandel, 1975, 419).

Neo-klasik okulun para analizi özünde paranın miktar teorisinin analizidir ya da daha farklı bir deyimle miktar teorisinin çerçevesini çizdiği bir sorunsal açısından para olgusu analiz edilmektedir. Neo-klasik yazın miktar teorisinin sınırları içinde kalmakla birlikte klasiklerin paranın uzun dönemde *nötr* olduğu vurgusu Walrasyan yaklaşımda daha çok genel denge modeli açısından ele alınırken, Wicksell kredi mekanizması ile bankacılık sisteminin etkilerini analize dahil etmiştir. Bu anlamda Wicksell daha çok Tooke'un analizini yeniden keşfederken, I. Fisher miktar teorisini esas olarak Ricardo'nun çerçevesini çizdiği paranın sadece değişim aracı işlevi üzerinde durarak mibadele denklemini geliştirmiştir. Öte yandan pre-Keynesyen ele alışlara öncülük edecek olan A. Marshall miktar teorisinin genel çerçevesinden hareketle, hareket halinde olan para vurgusunu tam tersi olan, ekonomik bireylerin ellerinde her an kullanmaya hazır tuttukları para miktarı (*Marshall'ın "k"sı*) üzerinde durmuştur. Miktar teorisinin çerçevesinde kalarak para sorunun analizi için bir dizi farklı ele alış geliştirilmişse de Blaug'un belirttiği gibi 1930'lara kadar miktar teorisi herkesin para teorisi olmuştur (Blaug, 1979, 645). Miktar teorisi dolayımında para sorununun analizi özünde klasik iktisatda olduğu gibi dikotamik bir yapıya sahiptir. Parasal dünya ile reel dünya arasına bir sınır çekilmiştir. Bu sınırın ihlali en çok Wicksell'in analizlerinde görünmekle birlikte o da özünde *miktar teorisyeni*dir (Nobay ve Johnson, 1977, 472). Neo-klasik yazında ekonomik yaşamda her şey tanımlandıktan sonra para ekonomiye taşınmakta. S. Rousseas'ın vurguladığı gibi neoklasik yazında para "cennetten gelen bir kudret helvası" ya da M. Friedman'ın vurguladığı anlamda "dünyaya helikopterden fırlatılan bir şeydir" ya da para diğer metalardan yalnızca biri olarak bir *nu-*

meraire işlevi ile tanımlanmıştır ve bu tanımlama içinde "parasal sistemin ekonominin reel yapısı ile bir bütünleşmesine yer yoktur" (Rousseas, 1986, 19). Bu noktadan itibaren fiziksel ekonomik değişkenler paradan bağımsız iseler, para miktarındaki bir değişim sadece bu fiziksel birimlerin, malların fiyatı üzerinde belirleyici olacaktır. G. Thompson'un vurguladığı gibi paranın bir problem olarak varlığı, klasik ve neo-klasik yazında sadece *paranın miktar teorisinde* karşımıza çıkar. Paranın miktar teorisindeki temel vurgu paranın reel ekonomiler üzerinde etkisinin olmadığı ve fakat fiyatlar üzerinde etkin olduğudur. Egemen iktisat yazınının temel varsayımlarından biri olan *piyasa* ve *piyasaya* duyulan güven burada belirleyici olmaktadır. Bu görüşe göre uzun dönem içinde özel sektörün ekonomik aktiviteleri nihai olarak denge şartları içinde gerçekleşir. Ekonomide piyasanın kendi kendini ayarlaması ya da gizli elin hüneri, ekonomiye dışsal olarak kabul edilen bir değişken yani para kavramı dolayımında tüm dengenin bozulacağı vurgusu yapılmıştır (Thompson, 1981, 31). Marx'ın klasik yazını eleştirdiği yönler, yani ekonomik olguların *evrensel-mutlak ve statik* ele alınışı, neo-klasik yazının çerçevesini belirleyen genel ilkeler olmuştur. Bu evrensel ve mutlak-statik ele alışa L.Walras'ın analizi öncülük etmiştir. L.Walras'ın analizi, para açısından özellikle 1970'lerde ortaya çıkan rasyonel beklentiler okulunun temel referansı olması açısından anlamlıdır.

PARA VE WALRASYAN GENEL DENGE

L. Walras'ta ekonomik ilişkiler hayali bir dünyada gerçekleşir. Bu hayali dünyada insanlara rastlanmaz. "Maddi dünyanın fetişizmi o denli gelişmiştir ki, dünyanın öğeleri, insanlar dünyasının dışında sanki ayrı bir uzviyete malikmiş (sahipmiş) gibi kendi başlarına hareket eder... Walrasgil denge... piyasa mekanizması yolu ile malların ve «faktör» lerin kendilerine özgü bir yaşarlıkla, bireysel ve top-

lumsal denge ve optimizasyon sağlama yeteneğine sahip olduğunu göstererek, meta fetişizmini doruğa çıkarmışlardır" (Divitçioğlu, 1982, 138-9). Meta fetişizminin doruğa çıktığı bu ekonomik analizin hayali dünyasında para ve kredi önemli bir yer tutmaz. Walras, Say'ın açıklamalarına sadık kalarak para'nın alış-satışta mübadele işlevi dışında bir işlevi olmadığı düşüncesinden hareket eder. Soyut dünya, tam etkinlik kavramı üzerinde yükseldiği için bu dünyada kredi düşüncesine yer verilmez. Çünkü temel varsayım, tüm kaynakların etkin olduğu ve boş bir kaynağın olmadığı yönündedir. Hiç kuşkusuz, para ve kredinin sistemde önemsiz olması, Walrasyan dengenin yeterli bilgi donanımı ve belirlilik varsayımlarının sonucudur. Walrasyan sistemde zaman unsuru yoktur. Bütün olayların aynı zamanda olduğu varsayılır. Bilgiye ise, sistemde bütün ajanların tam olarak ulaşabileceği varsayılıyor. Bu anlamda bütün ajanlar ellerindeki olanaklarla ulaşılacak tam etkinlik noktalarının bilgisine sahip oldukları için sistemdeki belirsizlikleri (uncertinity) elimine ederler. Böyle bir sistemde, sistemin taşıdığı toplumsal potansiyeller anlaşılamıyacağı gibi, bizim temel sorunsalımız olan paranın ve dolayısıyla para-sermayesinin günümüzdeki önemini de anlayamayız. Çünkü para ve kredi ilişkilerinin önemsiz olduğu bir sistemde, üretim ile finans arasındaki ilişkiler de tam olarak anlaşılamaz. Ekonomide parayı dolaşım aracı olarak ele alan Walrasyan analizde para, diğer metalardan farkı olmayan bir metadır. Diğer metalardan herhangi biri de metaların değişimi için aracılık edebilir. Paranın kendine özgü ve daha da önemlisi sistemle ilgili özellikler/işlevlerden soyutlanması, paranın pasif bir kavram olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Paranın pasif olarak algılanmasının önemli bir diğer nedeni, genel geçer iktisat yazınının teorisini tam rekabet piyasası varsayımı üzerine inşa etmesidir. Kaldor bunu açık bir şekilde dile getirmiştir; "Walrasyan model, zamansızdır, bütün işlemler belirli bir zaman noktasında gerçekleşmiştir, fiyat sistemi-

nin denge içinde olması ve bu bütün fiyatların pazardaki dengesizlikleri giderici (market clearing) özelliği paranın aracılığını gereksiz konuma düşürmekte" (Kaldor'dan aktaran Thompson, 1981, 33). Sistemde pasif finans (passive finance) ilkesi geçerlidir ve bu ilke dolayımında üretim ve tüketim kararlarında finansal bölüşüm tam anlamıyla pasif ya da otomatik bir işleyişe sahiptir (Dmyski, 1990, 42-3). Genel denge koşulları içinde, Walrasyan sistemde, bütün mallar için varolan talep artışı, aynı zamanda buna denk gelecek bir para arzının artışına yol açar. Walras'ın genel dengesi içinde üretim faktörleri sahiplerinin elde ettikleri gelirlerin onların yaptıkları harcamalara eşit olduğu vurgusu ve buna bağlı olarak tam istihdam dengesi varsayımı paranın genel denge için pasif olduğu vurgusu ile birleşmekte.

PARANIN İŞLEM TEORİSİ; İ. FİSHER

Miktar teorisini alış veriş hacmine bağlı olarak açıklayan I.Fisher, paranın miktar teorisinin en popüler biçimi olan paranın mübadele denklemini geliştirmiştir. Teorik analiz, özünde, varolan bir ele alışı daha mutlak terimlerle ifade etmekte: "Teori şu anlamda doğrudur ki, V ve T değişmemek şartıyla P, M ile doğru orantılı olarak değişir" (Fisher'den aktaran, Ertop, 1978, 60). Yazar, belirli bir zaman diliminde ve belirli bir toplumda bireylerin alışverişlerinin bütüncülleştirilmiş matematiksel toplamını ifade eden mübadele denklemini; yani **MV = PT** şeklinde kurar. Nobay ve Johnson'un haklı olarak belirttikleri gibi I.Fisher'in analizi, klasik miktar teorisi, geliştirdiği mübadele eşitliği teorisi ile birleştirilmesi sonucu elde edilmiştir (Noyan ve Johnson, 1977, 472). Bu birleşmede önemli olan unsur ve daha sonra M. Friedman'ın analizi için de anlamlı olan paranın devir hızının (V) kurumsal bir değişken olarak belirli bir zaman dilimi içinde sabit olduğu vurgusudur (Blaug, 1979, 647). Yazara göre, paranın devir hızının paranın miktarı ile hiçbir

ilişkisi yoktur. Paranın devir hızını belirleyen faktörler daha çok bireylerin alışkanlıkları, toplumdaki ödeme sistemi ve nüfus yoğunluğu ile ulaşım kolaylıklarıdır. Fisher'in paranın mübadele denkleminde devir hızı (V); belirli bir zaman sürecinde mal ve hizmetler için yapılan harcamaların toplamının (S) bu işlemler için yapılan parasal ödemelere bölünüşüne (M) bölündüğünde paranın devir hızını bulmuş oluruz; S/M = V. Diğer bir deyimle S'yi M.V şeklinde ifade edebiliriz" (Kepkep, 1977, 10). M.V mübadele denkleminde ekonomik işlemler için gerekli olan para ile ilgili değişkenleri gösterirken, denklemin reel tarafı yani malların alışverişe konu olduğu taraf, alışveriş sürecine konu olan mallar ile onların fiyatları arasında bir ilişki kurar. Yani belirli bir süre içinde alışverişe konu olan mallar (q1, q2, q3) ile onların ortalama fiyatları (p1, p2, p3) ekonominin reel tarafına işaret edecektir. Bu anlamda mübadele denklemi dolaşım süreci içinde belirli bir dizi alışveriş ve parasal işlemi içeren bir şekilde kurulur;

M.V=q1p1.+q2p2+q3.p34.....+qnpn.

Ekonomide belirli bir dönemde işleme konu olan bütün p'lerin birleşik ortalamasını P olarak ve bütün q'ların toplamını T olarak gösterecek olursak mübadele denklemi yukarıda verilen MV=PT denklemini elde etmiş oluruz. Fisher daha sonra yukarıdaki denkleme banka işlemlerinde ortaya çıkan kaydi para ile bu paranın dolaşım hızını eklemiştir.

Yani **MV+M'V'= PT**

Fisher'in analizinde sonuç olarak para arzı yani M, ekonomik işleyişe dışsal olup, para otoritelerince belirlendiği kabul edilirken, para talebi ise sadece ve sadece ekonominin belirli anında yapılan

işlemlerin hacmine bağlı olacaktır. Para arzı ile para talebi arasındaki ilişki dolayımında kurulan tek yönlü nedensel ilişki (Para miktarı √ fiyatlar) klasik ekonominin tanımladığı biçimdedir. Diğer yandan bu tür ele alış için paranın sadece dolaşım aracı olarak tanınması belirleyici olmuştur. Diğer yandan para talebi ve işlem hacmini belirlemek için kullanılan ortalamalar, yani ortalama fiyatlar ya da toplam iş hacmi kredi ilişkilerinin yarattığı fiili olanın üzerinden, gelecekte varolacak potansiyel gelirler üzerinden işlem yapmanın yaratacağı etkiler analize dahil edilmemiştir. Burada belki de eleştirilmesi gereken en önemli unsur para talebi kavramının kendisidir. Marx'ın *Grundrisse*'de gösterdiği gibi bir ülkenin ekonomik yapısını analiz ederken, genel olarak nüfus kavramından başlamak doğru bir yöntem gibi görünmesine rağmen özünde hatalıdır. Çünkü nüfus sınıflara; sınıfların ücretli emek, sermaye vb.'ye ücretli emek ve sermaye ise mübadele, işbölümü, fiyatlar vb.'ye indirgenmeden anlaşılamaz. "Öyleyse işe nüfusla başlamak, «bütünün» bulanık bir tasavvurundan yola çıkarak (chaotic conception), daha ileri düzeyde belirlemeler (determinations) yoluyla, analitik olarak basit kavramlara yani, imgesel somuttan daha incelmiş soyutlamalara doğru ilerlemek gerekir; ta ki, en basit belirlenimlere varıncaya kadar. Buradan sonra yolculuğu, gelinen yollardan geriye doğru yapmak ve yeniden nüfus kavramına varmak söz konusudur. Ama bu kez nüfus, artık kaotik bir tasavvur olarak değil, çok sayıda belirlenimler ve ilişkilerden oluşan zengin bir bütünlük olarak görünür" (Yavuz, 1995, 37). Para talebi ve toplam işlem hacmi de Marx'ın örnek olarak verdiği nüfus kavramı gibi kaotik bir kavramlaştırmadır. Toplumsal yapı içinde varlığını sürdüren farklı kesimlerin farklı amaçlar için talep ettikleri para miktarının düzeyi yine onların ekonomide süregelen bölüşüm kategorilerine bağlı olduğu ve daha da önemlisi para talebinin belirli kesimler için sadece tüketim amacına yönelik olmasına rağmen, diğer kesimler için para ta-

lebinin tüketimin yanı sıra direkt olarak üretim ya da yalnızca paranın para işlevi sonucunda elde edeceği faiz için talep edeceği gerçeği Fisheryan bir analizde tamamen analizin dışında kalmakta. Diğer yandan aynı şekilde ekonomide direkt olarak paranın para olarak yüklendiği işlevlerden yararlanmak isteyen kesimlerin varlığında, paranın devir hızının kısa zaman dilimlerinde büyük oranlarda farklılaşması Fisheryan bir analiz için tamamen anlaşılmaz bir olgu olacaktır.

Tüm bu vurguların yanı sıra özellikle 1910'lu yıllardan itibaren gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan parasal bunalımların yarattığı belirsizlik ortamında, insanların ellerinde geleceği garanti altına almak için belirli miktarlarda para tutmaları paranın miktar teorisinde paranın işlem yönlü analizinin değişmesine neden olmuştur. Paranın devir hızı yerine bunun tersi olan insanların her an kullanmaya hazır tuttukları para miktarı üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Bu yönde bir düşünceyi ilk elden A. Marshall'ın çalışmalarında buluyoruz.

A. Marshall'da Para Analizi ve Para Talebinin Önemi

A. Marshall'ın genel ekonomik analizinde sürdürdüğü klasik ele alış ile neo-klasik analizi sentezleme çabası para teorisinde de karşımıza çıkmakta. Marshall'da ilk etapta kendisini önceleyen düşünürleri izleyerek paranın ekonomi için anlamını, bir makineye içsel olmayan ama makinanın çalışmasını kolaylaştıran yağ örneğinden hareketle tanımlar. Para Marshall'da da ekonomiye dışsaldır. Tıpkı makineye fazla yağ verildiğinde makinenin çalışmayacağı gibi, ekonomiye de paranın fazla enjekte edilmesi ekonominin çalışmamasına neden olacaktır (Marshall, 1969, 80). Marshall bu benzetmeyi yaptıktan sonra para ile ilgili önemli bir tanıma gider; Para sadece paranın kendisi için talep edilmez, fakat ona sahip olunduğunda

genel satın alma gücünü paraya sahip olana vermesi, paranın talep edilmesinde belirleyici olan faktördür. Bu tanımdan hareketle yazara göre "bir ülkedeki para talebi belirli bir miktar para değil, fakat belirli bir miktar satın alma gücünü temsil eden paradır" (Marshall, 1969, 83). Bu vurgudan bir kaç sayfa sonra Marshall kendisinden sonra gelenleri ve daha da önemlisi Keynes'in analizine temel teşkil edecek bir tanımlamaya gider; "...değerli metalar gelecekte bilinmeyen ihtiyaçlara karşılık genellikle gömülenirler (hoarded)", gömüleme yani paranın dolaşım sürecinden çekilmesi yönündeki bu vurguyu daha da açıklığa kavuşturan Marshall, Keynes'in düşünsel gelişimi için gerekli potansiyelleri içinde taşıyan bir vurguyu daha yapıyor; "Batı ülkelerinde köylüler de dahil olacak şekilde, insanlar tasarruflarının büyük kısmını devlet ya da borsa kağıtlarına yatırım yapmakta, ya da bankalara akıtmaktalar ya da bazı ülkelerde insanlar parayı oldukça kısa süreli işlemler için ellerinde tutmaktalar." Marshall'ın yaptığı bu vurgu, daha sonra insanların gelirleri ile ilişki kurularak ele alınmıştır. Böylece insanların belirli dönemlerde gelirlerinin belirli yüzdeleri olacak miktarlarda parayı ellerinde tuttukları açıklamasını yapmıştır. "Böylece bu durumda, her ülkede insanlar gelirlerinin belirli bir kısmını para biçiminde ellerinde tutarlar, bu beşte bir, onda bir ya da yirmide bir oranında olabilir" (Marshall, 1969, 87).

A. Marshall'ın öğrencileri ya da literatürde kullanılan biçimi ile **Cambridge'li iktisatçılar** A. Marshall'ın bu açıklamalarını genelleştirerek, formel bir biçime yönelmişler ve paranın devir hızı gibi bir sabit yerine başka bir sabit olan insanların gelirlerinin belirli bir oranını para olarak elde tuttukları varsayımına yönelmişlerdir. Pascal Bridel'in **Cambridge Okulunun Parasal Teorileri** üzerine yaptığı detaylı araştırmada belirttiği gibi, Marshall'ın para talebi teorisi, Marshall sonrası okullar için oldukça önemli olan ipuçlarını içinde taşımaktadır, yazar para talebine belirsizlik ve zaman olarak

geleceği koyduğu anda Fisher'in dolaşım aracı olarak paranın talebi yanı sıra *ihtiyat* motifine dayalı para talebinin ve dolayısıyla dolaşımdan çekilen para talebinin varlığını analiz içine dahil etmiştir (Bridel, 1989, 28). Diğer yandan Marshall para talebi ile bağlantılı olarak işadamlarının ihtiyat motifinden hareketle "kaynaklarının büyük bir kısmını para olarak (currency) elde tutulmasının işverenlere pazarlık yapmada" avantajlar sağladığını belirterek, pasif finans ilkesinden uzaklaşma yönünde ilk vurguyu da yapmıştır (Bridel, 1989, 28). Bridel daha da önemli olacak bir vurguyu ileri sürmektedir. Buna göre Marshal'da Keynes'in spekülatif amaçlı para talebi düzeyinde bütünsel olmasa bile spekülatif yönelimli para talebinin de izleri vardır. Özellikle tahviller üzerindeki faiz oranları ile para talebi arasındaki ilişki üzerinde durarak bir miktar paranın farklı biçimler bürünerek borsada gelir getirmesinin olabilirliği üzerinde durması Bridel'i bu sonuca götürmüştür. Sonuç olarak Bridel'e göre, Marshal'ın analizinde içkin olarak "bireyler tarafından bir kısım reel para balansları, para tutma ile diğer varlıkları tutma arasında farklı avantajların marjına bağlıdır ve bu ise verili para arzına eşittir" (Bridel, 1989, 31).

Marshall'ın para ile ilgili ele alışları daha sonra **M = kPT** formülü ile analiz edilmiş ve Fisher'de paranın dolaşım aracı olarak işleme konu olması ile onun devir hızı (V) arasındaki ilişki yerine genellikle Marshall "k"sı olarak adlandırılan ve "insanların ellerinde tutmak istedikleri paranın gelirlerine oranı ya da genel olarak bir ekonomide "arzulanan" likiditenin" ulusal gelire oranı karşımıza çıkmakta. Burada para tanımı, daha çok, değişim aracı olmaktan öte, Marshall'ın yukarıda vurguladığı satın alma gücüne dayanmaktadır. Dolayısıyla gelecekle ilgili güven olabilecek "likidite" unsuru öne çıkartılmıştır. Herhangi bir ekonomide "k"nın oranını belirleyen en önemli özellikler; servet (zenginlik), gelir ve işadamlarının alışkanlıklarıdır. Gelir ve servet değişimleri, bu anlamda k'nın üzerinde et-

kide bulunur. Diğer yandan M dışsal kabul edilen para talebini gösterirken, T reel iş hacmini, P ise reel iş hacminin ortalama fiyat seviyesini göstermektedir. Bu durumda teorik açıdan bir dizi potansiyeli taşıyan A. Marshall'ın çerçevesi tekrar miktar teorisinin tek yönlü nedenselliğinin sınırlarını aşamaz. Bu anlamda belirli bir dönemde veri kabul edilen k ve T oranları sabit olarak ele alındığında para arzı ile fiyatlar arasındaki doğrusal ilişkiye geri dönülmüş olunur. Blaug'un özetlediği gibi Fisher'in analizi "aşırı genelleştirilmiş (oversimplify) ve abartılmış (exggeration)" iken Marshall'ın para analizi yetersiz (poorly) bir şekilde organize edilmiştir. Diğer yandan para arzı kavramını dışsal bir değişken olarak tanımlamasına bağlı olarak Marshall'da da, ekonomi reel ve parasal açıdan iki ayrı gerçeklik olarak ele alınmıştır. Bu nedenlerden dolayı Marshall da miktar teorisyenleri içinde yer almaktadır. Gerek Fisher ve gerekse Marshall'ın üzerinde yeterince durmadığı konu, miktar teorisinin dolaylı analizidir. Para konusunda neo-klasik yazının sınırlarını zorlayan Knut Wicksell miktar teorisinin dolaylı analizine yöneldiği gibi, aynı zamanda parasal dünyaya ilişkin kurumsal yapıları neo-klasik ekonomi ile bütünleştirmeye çalışmıştır. Blaug'un deyimi ile Wicksell, Tooke'un analizini yeniden keşfetmiştir.

DOLAYLI MEKANİZMA VE KÜMÜLATİF SÜREÇ; K. WICKSELL

K. Wicksell, egemen para teorileri içinde ayrıksı bir konuma sahiptir. Teorik çerçevesi eklektik olduğu ölçüde sınırları belirlenmiş para teorisi için sorgulanması gereken açık uçlu açıklamalar yapmıştır. K. Wicksell'in teorik açıdan eklektik olmasını gösteren en önemli değişkenler, onun faiz ve sermaye teorisi açısından Böhm-Bawerk ve genel denge analizinde Walras'ı temel alırken, para teorisi için Tooke'a başvurmuş olmasıdır. Wicksell'in parasal analizi bu yönüyle oldukça eklektiktir. Parasal analizde para ile fiyatlar

arasındaki basit doğrusal ilişkiyi kabul etmemekle birlikte, Wicksell bir *miktar kuramcısıdır*. Ancak Wicksell miktar teorisinin basit analizi ile yetinmez; "genel fiyat düzeyindeki salınımları anlamak açısından geliştirilen teoriler içinde miktar teorisinin anlamlı olduğunu belirtmesine rağmen, Wicksell para miktarı ile fiyatlar arasında kurulan basit ilişkiyi kabul etmez (Nobay ve Johnson, 1976, 473). Belki daha önemlisi Wicksell, analizinde bir yandan para arzı için bankaların önemini ısrarla vurgularken, yani para arzının ekonomiye içsel olan kurumlar tarafından arz edildiğini vurgularken, diğer yandan parayı ekonomik süreç ve ilişkilere içkin olmayan bir değişken olarak tanımlar.

K. Wicksell *Lectures on Political Economy* adlı önemli çalışmasında para ile ilgili ele alışının yönelimini belirleyecek bir örnek verir. Bu örnek klasik yazında ve dahası neo-klasik yazında sürekli olarak karşılaştığımız, makine ile onun bir parçası olmayan makine yağı arasındaki örnektir. Wicksell bu örnekten hareketle paranın ekonomik yaşamın özsel bir parçası olmadığını belirtir. Yazar, ideal makinenin yağ olmadan çalışan ve sürtünmesi olmayan bir makine olduğunu ve fakat bunun henüz keşfedilmediğini belirttikten sonra, ekonomik alanda bu ideal duruma daha fazla yaklaşmanın mümkün olduğunu belirtir. "Paranın rasyonel kullanımının reel sermaye birikimi ve üretimi motife edici" olduğunu ve fakat diğer yandan "paranın yanlış kullanımının geniş ölçekli reel sermayenin imhasına neden olabileceğini ve bunun da bütün ekonomik yaşamı umutsuz bir karışıklığa sokacağını" belirtir (Wicksell, 1967, 7). Paranın ekonomiye dışsal fakat ekonomik yaşam için önemli olduğunu ve dahası toplum yaşamının bütünsel yıkıma sürüklenmemesi için "paranın değerini eğer mümkünse tam anlamıyla dengede tutmanın ekonomi politiğin en önemli pratik amacı" olduğunu belirtir (Wicksell, 1967, 8). Paranın işlevlerini ele aldığı bölümde yazar, önemli bir ayrıma gider ve paranın birikim aracı olarak kulla-

nılması yani paranın dolaşımdan çekilmesi olgusu üzerinde durur. Bu ayrımdan sonra Wicksell geliştirdiği para teorisi için anlamlı olan noktaya işaret eder; "Kredinin gelişmesi ile, özel kişilerin para gömülemesi (hoarding) çok gelişmiş ülkelerde hızla yerini değer biriktirmenin çok daha ekonomik yöntemlerine kaymasına neden olur" (Wicksell, 1967, 10). Para sermayesi tasarrufları, bankalar aracılığı ile kısa sürede dönüşüm sürecine akabilen borçlara dönüşür. Bireyin bakış açısından, bu ölü (dead) sermayenin canlı (fruitful) sermayeye dönüşmesi ve ölü sermayenin canlı sermaye olarak bankaların ödemeğe yükümlü olduğu faiz ile garanti altına alınması anlamına gelir (Wicksell, 1967, 10). Wicksell'in gömüleme olgusunun erken biçiminden modern biçime dönüşümünü ele alması para analizinde egemen iktisat yazını açısından önemli bir gelişmenin varlığını işaret eder. Nobay ve Johnson'un vurguladıkları gibi bu "harika" bir dönüşümdür, "meta paradan pür kredi parasına" ve böylece geleneksel nakit-balans teorisinden kümülatif para analizine geçişi işaret eder (Nobay ve Johnson, 1977, 473). Wicksell paranın değerini biriktirmenin modern biçimi olarak bankaların açılması ile birlikte daha önceleri gizil (hidden) tutulan paranın ekonomiye, "dolaşıma (circulation) sokulması, ve sonuçta girişimciliğin artmasından farklı olarak az ya da çok fiyatlarda artışa neden olur" demektedir (Wicksell, 1967, 13). Wicksell bankaların varlığında ortaya çıkan *pür kredi sistemi, faiz oranları ve fiyatlar* arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu anlamda para ile ilişkili olarak kurumsal bir gerçeklik olan bankalar önem kazanır; "...bankaların temel fonksiyonu, günlük ihtiyaçlar dolayımında para arzını kontrol etme ya da yükselen miktar artışlarından korunma şeklinde gerçekleşmekte ve böylece para miktarı ile fiyatlar arasında düzenleyicilik işlevini yerine getirmektedir" (Wicksell, 1967, 14). Bankaların varlığı ile birlikte, paranın miktarı açısından önemli olan paranın devir hızı" daha da önem kazanır. Yazarın vurguladığı gibi "para ile

kredi arasında yakın ilişki vardır, kredi dolaşım hızını en iyi arttıran maniveladır ve böylece para ihtiyacını azaltır" (Wicksell, 1967, 24). Böylece kredi olanakları ile birlikte tamamen fiziksel para transferi yerine virtüel yani zihinsel süreçlerde transfer işlemleri yapılır ki, bu da tıpkı fiziksel paranın yarattığı etkileri yaratır (Wicksell, 1967, 67).

K. Wicksell paranın değeri ile ilgili ele alışlarında da sübjektif değer teorisi ile paranın objektif değeri arasında bir köprü kurmaya çalışır; "paranın sübjektif değeri, onun marjinal yararlılığı, temelde paranın objektif değeri olan satın alma gücüne bağlıdır" (Wicksell, 1967, 130). Paranın miktar teorisi açısından Wicksell, sübjektif değeri, yani paranın bireyler için yararlılık derecesini daha çok paranın objektif değeri, yani satın alma gücünden hareketle ele almasıyla bu yaklaşımın öncülerinden Fisher'le aynı çizgide olmakla birlikte, paranın objektif değerini yani satın alma gücünü belirleyen mekanizmayı direkt para miktarı ile fiyatlar arasında kurmayıp, para miktarı ile faiz arasında kurar. Blaug'un belirttiği gibi Wicksell, aslında Thornton'un geliştirdiği indirekt mekanizmayı yeniden ve sistematik olarak ele almıştır. Wicksell, indirekt mekanizmaya ilişkin vurgusuyla geleneksel para teorisindeki ekonomik işleyiş ile (reel süreçlerle) parasal süreç ayrımının, dikotomik ele alınışının, ötesine geçmeye çalışır. Santiago-Valiante'nin vurguladığı gibi, "Paranın nötr olduğuna dair ele alışın ilk olarak detaylı analizi Wicksell tarafından yapılmıştır" (Santiago-Valiante, 1988, 45)[5] Wicksell, özellikle paranın diğer metalardan biri olduğu ya da onlardan biri olabileceği vurgusunu, yani paranın nötr olduğu yönündeki ele alışı eleştirerek, "paranın diğer metalar gibi bir meta olmadığını be-

5) Bu vurgu ileride Marx'ın para analizinde göstereceğimiz gibi eksik bir doğruyu göstermekte, eksikliği paranın nötr olmadığına dair vurgudur ve bu Marx'ın çalışmalarında bulunabilir, doğruluğu ise genelgeçer iktisat yazınında Thornton ve Tooke'den sonra ilk detaylı sistematik analizi Wicksell'in yaptığıdır.

lirtmiştir" (Wicksell, 1967, 21).

Özellikle paranın modern koşullar altında belirli bir faiz karşılığında bankalara aktarılması olgusu, aynı zamanda faiz ile para miktarı arasında bir ilişkinin varlığını göstermekte. Para miktarındaki değişimler önce faiz oranını etkiler, faiz oranının ise yatırım ve tasarruflar üzerinde etkisi olur. Bu noktadan itibaren ileride paranın fiyatı olarak ele alacağımız faiz Wicksell'in analizinin merkezine yerleşir. Wicksell, Böhm-Bawerk'i izleyerek reel değişkenlere karşılık gelen bir faiz oranı (doğal faiz) ile parasal değişkenlere karşılık gelen bir başka faiz oranı (piyasa faizi) ayrımı yapar. "Doğal faiz oranı (natural rate of interest) sermayenin üretimden kazandığı reel kazançtır" (Wicksell, 1967, 205). Piyasa faizi ise paranın borç olarak alınıp-verilmesi sonucu, borç alanların borçlarına karşılık ödedikleri fiyattır. Paranın kredi işlemleri aracılığı ile, yani faiz karşılığında borç verilmesi olgusunun yani Say yasasının geçersiz olduğunu göstermesinin ötesinde, bankaların reel faizin ötesinde yani reel sermayenin getirisi (bu marjinal okulda faiz olarak ele alınmıştır) dışında piyasa faizini belirlemede etkin olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu vurgu parasal bir olgunun ekonomik mekanizmaya sokulması anlamına gelir. Wicksell bir diğer çalışmasında (*Interest and Prices*) parasal bir değişken olarak piyasa faiz oranını marjinalist bir yöntem ışığında tanımlamaya gider; "nasıl ki paranın kullanılmadığı ve tüm ödünçlerin reel sermaye malları şeklinde sonuçlandığı durumda, doğal faiz oranı sermaye arz ve talebi gibi reel unsurlarca belirleniyorsa, piyasa faiz oranı da öncelikle paranın aşırı bir şekilde bulunmasına veya nedretine bağlı olarak belirlenir" (Wicksell'den aktaran Akalın, 1985, 21). İki farklı faiz tanımından sonra Wicksell, iki farklı faiz oranının dinamik analizi yerine, egemen iktisadın temel sorunsalı olan *denge* sorunu üzerinde yoğunlaşır. Diğer yandan denge ile ilgili analizinde ise kendisini önceleyen ele alışlardan farklı olarak denge koşuluna parasal dengeyi katmış-

tır. Buna göre, denge için *ex ante* olarak yatırımların tasarrufa, doğal faiz oranının piyasa faiz oranına eşit olması gerekiyor. Wicksell'in analizi, para olgusunu bir yandan ekonomide gözlemlenen bir gerçeklik olarak kabul etmesi ile ekonomi teorisi açısından önemli bir ilerlemenin yapılmasına neden olmasına rağmen, diğer yandan reel kabul edilen süreçlere parasal değişkenler eklendiğinde, reel süreçlerin kendi kendilerine dengeye gelme özelliklerini kaybettiği yönünde bir sonuca ulaşır. Böylece kapıdan kovulan metafizik kavramın, yani *denge* kavramının özellikle reel süreçler açısından daha güçlü bir şekilde pencereden içeriye davet edildiğini görmekteyiz. İki faiz oranı arasındaki farklılığın yarattığı dinamik süreç *kümülatif* süreç olarak tanımlanmakta. Bankanın ekonomiye para arz miktarını belirleyen piyasa faiz oranı ile reel faiz oranı arasındaki farklılıkların ekonomide bir dizi etki meydana getireceği yönündeki bu vurguya göre, banka faiz oranının doğal/normal faiz oranının altında tutulması durumu, ilk etapta tasarruf yapanların tasarruf yapmalarını olumsuz yönde etkileyecektir, bu ise insanların mal ve hizmetlere olan talebinin artmasına neden olacaktır. Diğer yandan girişimciler, ucuz faize bağlı olarak kârları artacağı için, gelecekteki üretimi artırmaları amacıyla mallar ve servislere olan taleplerini artırırlar.

Sonuçta mal ve hizmetlere olan talep, bunların fiyatını artırıcı yönde etkide bulunur. Yazar bu sürecin yani parasal talepte gözlemlenen artışın fiyatlar üzerinde etkisinin tam istihdam varsayımı altında işlediğini belirtmiştir (Wicksell, 1967, 195). Sonuç olarak Wicksell, para analizinde belirleyici olan noktanın; "banka mekanizmalarındaki kümülatif süreçlerin parasal oranın doğal orandan uzaklaşmasına olanak tanıdığını göstererek ya da tam tersi bir mekanizmanın varlığı-" para teorisi açısından önemli sayılabilecek bir çerçeve sunmuştur.

Wicksell'in teorik çerçevesinin sağladığı potansiyele rağmen (ki

bu potansiyel daha sonra pre-Keynesyen ele alışlarla Keynes'in analizinde oldukça belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır) para miktarının artışının faiz oranları aracılığıyla fiyatları etkileyeceği yönündeki vurgu oldukça farklı mekanizmalarla açıklanmış olsa bile, ulaşılan sonuç Fisher'in ulaştığı sonuç ile aynıdır. Wicksell'in bir dizi potansiyel içeren bu ele alışı, özellikle Keynes-öncesi dönem ve dahası ekonomide bir devrim olarak kabul edilen Keynesyen analiz için parasal bir ekonomiyi işaret etmesi açısından oldukça belirleyici olmuştur.

2. 3. PRE-KEYNESYEN PARASAL TEORİLER

Para analizlerinde Keynes'i önceleyen dönem genellikle göz ardı edilmekte. S. Clarke'ın belirttiği gibi pre-Keynesyen analizin göz ardı edilmesi Keynes'in geliştirdiği çerçevenin *orjinal* ve ekonomik analizinin de *abartılı* tanımlanmasına neden olmuştur (Clarke, 1988, 221). Özellikle 1910'lu yıllarda kapitalizmin sermaye birikim sürecinde gözlemlenen ve reel süreçler olarak işsizlik, parasal süreçler olarak enflâsyon ve ücretlerde gözlemlenen reel düşüşler ekonomik analizin süregelen denge analizini, özellikle de parasal olguları pasif değişkenler olarak ele alan açıklama biçimlerini pratik süreçler dolayımında geçersiz kılmıştır. Toplumsal pratiğe ait gözlemlenen bu değişimler, beraberinde para olgusu ya da dengesizlik olgusunu ekonomik analizin merkezine yerleştirmiştir. Ekonomik yaşam üzerinde derinlemesine etkileri olan döneme ilişkin pratik süreçler, beraberinde bu değişimlerin açıklanmasına yönelik bir dizi teorik çerçevenin geliştirilmesine yol açmıştır.

- Bir dizi teorisyen yaşanan süreçleri, tamamen parasal değişkenlerle açıklamaya çalışırken (örneğin Hawtrey);
- aynı zamanda, yaşanan süreçleri tamamen reel süreçlere bağlayan ele alışlara (örneğin Cassel, Hansen, *Treatise*'in yazarı Keynes) ya da;

• para ile reel teorilerin arasında yer alan D. H. Robertson'un analizi gibi para ile reel değişkenler arasında ilişkiler aracılığıyla dönemi tanımlamaya çalışan analizlerin gelişmesine olanak tanımıştır.

Bu yaklaşımlarla, ekonomik analiz klasik ve neo-klasik iktisatın metafizik öğeleri olan denge, paranın nötrlüğü ve dikotomik analizi yeniden tartışmaya başlamıştır. Biz burada hiç kuşkusuz bu zengin tartışmaları içeren yılların detaylı dökümünü yapamayacağız, fakat daha çok egemen para analizinin kendi içindeki gelişimleri için köşe taşı olan sınırlı sayıda örneği inceleyeceğiz.[6]

R. G. HAWTREY VE PARASAL BİR DÜNYA

R. G. Hawtrey'in 1913 tarihli *Good and Bad Trade* adlı çalışması Keynes öncesi teori için oldukça önemlidir (Bridel, 1989, 57). Hawtrey bu çalışmasında, miktar teorisi ve paranın değeri teorisinin analizi için, paranın miktanndan değil de *nominal gelir*den başlanması gerektiğini vurgulamıştır. Hawtrey'in *parasal gelirin bütünselleştirilmiş* analizi, ekonomik düşün açısından büyük bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Hawtrey, dolaşımdaki paranın miktarındaki *değişimlerin* ülkenin endüstriyel ve ticari koşullar üzerinde etkisinin olacağını belirtir (Hawtrey'den aktaran Bridel, 1989, 61). Wicksell'in daha önce işaret ettiği *bankaların kredi yaratma süreçleri ile bireylerin gelirleri* arasında bağlantı kuran Hawtrey, günümüz için de önemli olacak bir vurgu ile, bankaların kredi yaratarak bireylerin gelirleri üzerinde yaptığı etkileri analiz etmiştir. Bireylerin bankalardan kredi alarak gelirlerinde bir anlık artış sağlamalarının tüketim ve yatırım harcamalarını hangi yönde etkileyeceği bu analiz açısından önem kazanmıştır. Hawtrey bunu *effektif talep* olarak

6) Bu dönemle ilgili yazın ne yazık ki oldukça sınırlı, bu anlamda Cambridge geleneği için Bridel'in çalışması (1989) ve daha detaylı olarak özellikle iş çevrimleri dolayımında Alvin. H. Hansen'in çalışmasına bakılabilir (1951).

tanımlamıştır, bireylerin gelirlerinin harcanmayan kısmındaki değişimler (burada *tüketicinin satın alma gücü = nakit + kredi*'den oluşmakta) analize konu olmakta. Hawtrey'in analizi, bankanın kredi olanaklarının bireysel satın alma gücünü (nakit+kredi) etkileyerek *kümülatif* bir sürecin başlayacağını ve bu süreç sonucunda istihdam ve ürün çıktılar üzerinde farklılıklar yaratacağını işaret etmiştir. Bu analizde *fiyat düzeyinin* tüketicinin harcamalarına bağlı olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Hawtrey'in analizi bu anlamda finansal yapıların önemine dikkat çekmiştir. Örnek olarak girişimciler üretim hacmini genişletme ya da yeni üretim alanları açma amaçlarıyla bankadan borç para alma durumunda, aldıkları paranın yeni paralar yaratacağını göstererek paranın para yaratmasına ilişkin yüzeysel ama önemli bir gerçeği işaret etmiştir. Diğer yandan aynı mekanizma beraberinde kredinin genişlemesi ile birlikte faiz oranlarındaki düşüşlere neden olacak ve buna duyarlı olan kesimlerin ucuz para ile yeni mallara yönelmelerini gündeme getirecektir (Hansen, 1951, 378).

Diğer yandan Hawtrey, kendisinin de izleyicisi olduğu Marshall'ın nakit balans analizinin sadece karşılaştırmalı statik bir açıklamaya izin verdiğini ve "dinamik bir analizden yoksun" olduğunu belirtir (Bridel, 1989, 61). Özellikle *para arzı* tanımında, Marshall'ın analizinin oldukça sınırlı olduğunu oysa banka kredilerinin para arzında önemli bir değişken olduğunu vurgulamıştır. Böylece Marshallyan 'k'nın yerine, bireylerin harcamalar üzerindeki geliri ya da nakit ve banka kredi dengesi konmuştur. Fakat burada üzerinde dikkatle durulması gereken nokta, eğer yaratılan kredi, yapılan harcamaya eşitse ve harcama dışı kalan nakit sabit ise, bu Marshallyan 'k'ya eşit ve ekonomik sistemin uzun dönemde dengede olduğunu gösterir. R. G. Hawtrey'in açıklaması bizi parasal dengenin oldukça zor olduğu yönünde bir sonuca götürür. "Eğer kredi üretimi çoğalır ya da azalırsa, tüketicinin geliri de yükselir ya da azalır. Tü-

keticinin harcamaları da buna bağlı olarak yükselir ya da azalır, fakat *bunun eşit miktarda olması zorunlu değildir*. Tüketicinin geliri ile harcamaları arasındaki farklılıklar marjdaki harcamama eğilimi tarafından belirlenecektir. Kredi sisteminin varlığı, bir yandan arzın talebe eşit olduğu Say yasası, diğer yandan paranın *nötr* olduğu yönündeki ele alışların geçerliliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bunun ötesinde Hawtrey, daha sonraki bir çalışmasında dengesizliğe neden olacak bir başka mekanizmadan bahseder. Bu mekanizma parasal değişkenler olarak gelirlerin yani ücretler, fiyatlar ve kârların arasındaki ilişkilerinin dengesiz doğasını işaret etmekte. 1937'deki bir çalışmasında belirttiği gibi dengesizliği yönlendiren en önemli ilke, fiyatların ücretlere göre daha hızlı adapte olduğu ve bu anlamda herhangi bir ekonomik değişimde dengenin sürdürülebilmesi için ücretlerin fiyatlara göre ayarlanması gerektiğidir. "Paranın dengede tutulması politikaları ya fiyat düzeyini ya da ücret düzeyinin stabilizasyonunu gözetmelidir; her ikisini birden gerçekleştirmesi mümkün değildir. Çünkü bunlardan biri diğeri ile uyumlu değildir. Farzedelim ki reel maliyetler yükseliyor ve üretkenlik düşüyor. Fiyat düzeyinin sabit düzeyde tutulabilmesi için, tüketicinin gelir ve harcamalarının mutlaka çıktıda gözlemlenen azalış düzeyinde düşürülmesi gerekiyor. Düşürmenin ilk etkisi kârların düşmesi ve üretimin kısılması olacaktır. Diğer yandan, eğer fiyat düzeyinin çıktıdaki düşüşe bağlı olarak yükselmesine izin verilirse, bunun anlamı tüketicinin gelir ve harcamalarında bir değişme olmadığı için yükselen fiyatlar sonuçta değişmeyen talebe bağlı olarak arzın azalmasına yol açacaktır" (Hawtrey, 1969, 144-45). Hawtrey'in analizi, klasikler ve neo-klasiklerin temel varsayımı olan diğer metaların fiyatları gibi işçi ücretlerinin fiyatının da tam esnek olduğu ve bu anlamda genel fiyat dengesine uyum gösterdiği yönündeki ele alışa karşı ileri sürülebilecek eleştirel bir çerçeve sunmuştur. Ücretler ile fiyatlar arasındaki ayrım ve bunlar arasındaki

zamana bağlı açıklık, Keynes öncesi analizin en önemli göstergeleri olmuştur. Hawtrey dengesizlik yönündeki analizini, diğer yandan daha genel düzeyde ele alarak parasal dengesizlik teorisinin genel çerçevesini çizmiştir. "Argümanın temel tezi; ticaretteki depresyonun metalar için para talebini genel olarak azaltırken, ticaretteki genişlemenin metalar için para talebinin artmasına neden olduğu yönündedir. Ticari depresyon -genişleme-, varolan kredi parası miktarının bankaların sakıncalı bulduğu miktarı aştığı -azaldığı- durumlarda, bu miktarı azaltma-artırmak- için bankaların faiz oranını artırmaları-azaltmaları- sonucunda gerçekleşir" (Hawtrey'den aktaran Bridel, 1989, 64). Sonuç olarak krizin nedeni parasal dinamiklerle açıklanmakta ve burada banka kredilerine özel bir önem verilmektedir. Bu tür bir ele alış, son yıllarda Dünya Bankası ve IMF'nin üzerinde durdukları bir konudur. Özellikle azgelişmiş ülkelerde para arzının kontrol edilmesinde bir yandan faiz oranları serbest bırakılması gerektiği düşünülürken, diğer yandan kredi miktarları üzerinde bir dizi kuralın konulması gerektiği ileri sürülmekte.

Hawtrey'in analizinde orjinal olan nokta, gelir ile kredi arasındaki ilişkiyi ve buna bağlı olarak satın alma gücünü nakit ve kredi olarak genişletmesi ve bu anlamda gelirin parasallaşması dolayımında parasallaşan gelir ile reel değişkenler olan harcama ve tasarruf arasında bağlar kurmasında yatar. Diğer yandan Hawtrey genel olarak eleştirildiği gibi parasal değişkenlere verdiği önemi reel değişkenlere vermemiştir. Kendisinin de belirttiği gibi "Klasik iktisattan temelde parasal koşullara verdiğim önemde ayrılmaktayım" (Hawtrey, 1969). Hawtrey özellikle parasal değişkenleri ekonomik analizinin merkezine koyması ve daha önemlisi gelirleri (ücret, kâr ve faiz) parasal değişkenler olarak tanımlayıp, ekonomik işleyiş içinde bunlar arasındaki farklılıklara vurgu yapmış olmasına rağmen, para analizinde miktar teorisinin çizdiği sınırlar dışına çıkamamıştır.

Nihai olarak miktar teorisindeki parasal genişlemenin fiyatlara etkisi yönündeki tek boyutlu nedensel vurgu bireylerin gelirlerinin artışı ile fiyatlar arasındaki ilişki dolayımında kurulmuştur. Kendi sözcükleri ile; "enflasyonun anlamını tüketicilerin gelir ve harcamalarındaki artış olarak" tanımlayabiliriz (Hawtrey, 1969, 155). Hawtrey, sonuç olarak toplumsal sistemin özüne ilişkin dinamiklerin bütününe nüfuz etmeden ampirik gerçeklik olarak para arzı ve talebini daha somut düzeyde tanımlanmasına neden olacak mekanizmaların varlığını göstermiştir.

F. HAYEK'İN PARASAL DÜNYASI

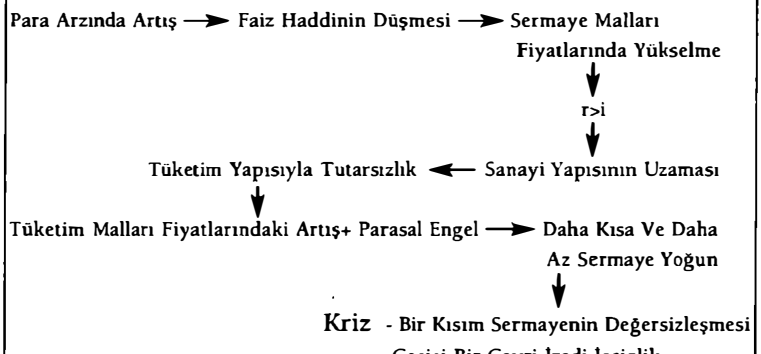
Ekonomik analiz açısından parasal değişkenleri öne çıkaran ve ekonomide dengesizlikleri *parasal dengesizlik* dolayımında ele alan bir diğer yaklaşım Frederick Hayek'e aittir. Hayek'in para analizi özünde miktar teorisine en azından marjinal okulun sübjektif değer yöntemine uygun olmadığı yönünde karşı çıkması ile neo-klasik para analizindeki dualist yapıyı teorinin bütününe uyumlaştırma açısından önem taşımakta.[7] Bu anlamda Hayek miktar teorisini işlevsel araç olarak kabul etmesine rağmen, onu yöntemsel açıdan eleştirmekte (Dow, 1985, 171). Buna göre Hayek, yöntemsel açıdan miktar teorisine ilişkin iki önemli açılım sağlamıştır;

"• (i) Para ve fiyatlar arasında **bütüncül** (aggregate) ve **ortalama** kavramlardan hareketle bir **nedensellik** (neden-sonuç ilişkisi) kurulamaz. Miktar teorisi bireylerin davranışlarının belirlenmesinde hiç bir rol olamayan bu kavramlarla analizini yürütmekle iktisat biliminin temel analiz biçimi olan **mikro analizi** bırakarak makro analize yönelmektedir.

---

7) Hayek'in de içinde yer aldığı Yeni Avusturya okulu ile ilgili özlü bilgi için bak, Dow (1985), teorinin daha detaylı öze ilişkin analizi için oldukça zorlu olan, bazı kavramlara özel anlamlar yükleyerek para analizini geliştiren Misses'in çalışması bu açıdan önemli (1953)

Şekil1- Hayek'te Para Arzı ve Ekonomik Süreçte Yarattığı Etkiler

Kaynak: T. Yay, 1993, 110

• (ii) Miktar teorisi yalnızca paranın fiyatlar genel seviyesi üzerindeki etkisini alıp, nispi fiyatlar ve üretim üzerindeki etkisini dışlamakla" para teorisini genel iktisat teorisinden ayırmakta (Yay, 1993, 90-91).

Oysa Hayek, paranın kısa dönemde üretim üzerinde etkileri olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. "Parasal değişkenlerin fiyatlar ve üretim üzerindeki etkisi, genel fiyat seviyesindeki değişmelerden bağımsızdır. Başka bir ifadeyle para miktarındaki bir değişme, fiyat seviyesini etkilesin ya da etkilemesin nisbi fiyatları ve dolayısıyla üretim yapısını etkileyecektir.... O halde, para teorisinin **sorunsalı**, paranın **genel değerini** (ya da fiyatlar seviyesini) açıklamak değil, **paranın malların nisbi fiyatlarını nasıl ve ne zaman etkileyeceği** (ve hangi şartlarda etkilemeyeceği) olmalıdır" (Yay, 1993, 97). Burada daha detayına giremeyeceğimiz Hayek'in teorisinde nötr para ilkesi temel alınmakta. Paranın özellikle aşırı kredi parasının yaratılması, nisbi fiyat ve üretim yapısının bozulmasına ve kümülatif bir sürecin başlamasına neden olacağı ileri sürülmekte. Hayek analizinde, Hawtrey'in analizi gibi, kredi hacmi üzerinde yo-

günlaşmıştır. Analize göre kredi hacminin artışı ile birlikte faiz oranı yani Wicksellci anlamında piyasa faiz oranının reel faiz oranın altına düşecek, bu ise beraberinde para talebinin artmasına neden olacaktır. Kredi ile elde edilen para ise yatırımların canlanmasını sağlayacaktır. Böylece "üretim kaynakları, tüketim malları kesiminden sermaye mallan üreten kesimlere kayar; sermaye malları üretimi artar. Sermaye mallarına yapılan harcamaların artması nedeniyle bir süre sonra faktör gelirleri artarak tüketim mallannın taleplerini ve dolayısıyla fiyatlarını artırır. Sözkonusu bu fiyat artışları kaynak dağılımı sürecini ters çevirerek, krize yol açar; Ortaya kullanılmayan üretilmiş sermaye malları fazlalığı çıkar" (Yay, 1993, 101). Hayek'in erken dönem yazılarında geliştirdiği para ile reel süreçler arasındaki bu mekanizmadan hareketle, (bak şekil) para ile reel yapılar arasındaki süreci analiz etmekte. Para arzı ile üretim sürecinin uzunluğu arasındaki ilişki, aslında yukarıda vurgulanagelen para arzı ile faiz arasındaki dolaylı mekanizmanın daha da detaylandırılmasından başka bir şey değildir. Buna göre dolaylı mekanizmanın işlemesi ile birlikte artan para arzı beraberinde üretimin Böhm-Bawerk'in tanımladığı anlamda dolambaçlı üretimin artmasına neden olacak, yani üretken kapitalistler sermaye mallarına yatırımlarını artıracaklar. Kaynakların tüketim mallarından üretim mallarına kaymasıyla, sermaye malları üretiminde çalışanların ücretlerinin artmasına bağlı olarak tüketim mallarına olan talep artar. Bu artış ise sonuçta tüketim mallarının fiyatlarının artmasına neden olacaktır. Diğer yandan sermaye mallarından tüketim mallarına yönelme zaman aldığı için bu zaman süreci içinde tüketiciler artan gelirlerine karşılık bir tüketim harcaması yapamayacakları için, belirledikleri seviyelerin altında tüketim yapmalarına neden olur (Yay, 1993, 96) Bu artış ise *zorunlu tasarruf* yapılmasına neden olacaktır. Zorunlu tasarruf ise, sonuçta yeni yatırımların yapılması için kaynak oluşturur. Sermayenin diğer sermaye biçimlerine (burada tüketim sektöründeki yatırımla-

ra) kolayca dönüşmemesi (non-malleable) nedeniyle sermaye eksikliği ortaya çıkar. Diğer yandan sermaye malları sektöründeki daralma ilk etapta işçilerin işten çıkarılmasına neden olduğu ve tüketim malları sektörü için yeterli sermaye olmaması nedeniyle işçilerin bir kısmı absorbe edilemez. Daha önceki sermaye yoğun yatırımların da büyük bir kısmı kolayca bir başka biçime dönüşemediği için büyük ölçülerde sermaye açığa çıkacak ve sonuçta sermayenin değersizleşmesine neden olacaktır (Dow, 1985, ve Yay, 1993).

Hayek'in para analizi, fiyatlar ile para arzı arasındaki ilişkiyi ele alan miktar teorisine karşı çıkmasına ve bu anlamda bir dizi mekanizma önermesine rağmen, fiyatlarda gözlemlenen artışlar aynı şekilde parasal faktörlerle açıklanmakta. Daha da önemlisi ekonomik yaşamla ilgili bütünsel süreç sadece parasal değişkene ve dahası oransız para arzına indirgenmekte. Para arzının kapitalist ekonomide üstlendiği işlevler, özellikle sermayenin yeniden üretim krizinde bu krizi aşma yönünde etkileri ile bu etkilerin kapitalist toplumsal ilişkilerinin bütünsel analizi içindeki önemi göz ardı ediliyor. Üretim süreçleri dolaşım açısından analiz edilmekte, üretim süreci dolayımında ortaya çıkan ve para olgusu ile bütünleşen dinamikler göz ardı ediliyor. Tüm farklı mekanizmalara rağmen Hayek'in analizi 1970'lerin yeni paracı okullarına da öncülük edecek temel bir önerme üzerine inşa edilmiştir: "para otoritelerinin kararları sonucunda faiz oranının doğal oranla olan eşitliğinin bozulması sonucunda özünde yanlış/hatalı faiz oranından hareketle üretim süresini uzatacak yatırımlara ve sonuçta krizlere neden olacaktır". Burada sorunlu olan parasal otoritelerdir, doğal oranı izleyecekleri için özel sektör açısından parasal değişken sorun olmaz, bu açıklamalar 1970'lerin yeni paracı ve rasyonel beklentiler okullarının analizlerinin temel referans olmuştur. Hayek'e göre ekonomiyi felç eden bu etkiden kurtulmak için, bankaların tümünün üzerindeki devlet etkisinin kaldırılması, yani bankaların özelleştirilmesi gerekiyor (Dow, 1985, 173).

D. H. ROBERTSON VE REEL DÜNYA

Ekonomik değişkenlerin oldukça hareketli olduğu 1910'lu yıllar, beraberinde ekonomik düşüncelerin de oldukça farklı düzeylerde gelişmesine neden olmuştur. Bu dönemde ekonomik yaşamda gözlemlenen olguları açıklamak için geliştirilen teorik çerçeveler içinde D. H. Robertson'un analizi oldukça detaylandırılmış bir çerçeve sunar. D. H. Robertson'un analizi bu anlamda T. Wilson'un da vurguladığı gibi yirminci yüzyıl ekonomistleri içinde oldukça önemli yeri olmasına rağmen, Robertson kadar gözardı edilen bir ekonomist yoktur (Wilson, 1980, 1522). Robertson'un analizinde belirleyici olan değişken, kendisini önceleyen ekonomistlere göre, ekonomik olguyu daha dinamik bir çerçeveye taşıması ve bu anlamda para ile reel değişkenler arasında bir dizi ilişki kurulmasına olanak sağlayacak kavramsal araçlara sahip olmasıdır.

Yazar, ilk elden kapitalist ekonominin sürekli denge koşullarını içinde taşıdığı düşüncesine inanmamakta ve daha da önemlisi ekonomide gözlemlenen dalgalanmaların temel nedeninin kendisini önceleyen egemen yazının ileri sürdüğü gibi parasal değişkenlerle açıklanmayacağını ileri sürmektedir. D. H. Robertson, *A Study of Industrial Fluctation* (1915) adlı çalışmasında sürekli olarak "parasal değişkenlerin arkasında yatan reel olguları" anlamaya çalışmıştır (Bridel, 1987, 78). Robertson bu çalışmasında daha çok, parasal olmayan aşırı yatırımlar üzerinde yoğunlaşmış ve bu anlamda dengesizlik koşullarının yaratıcısı olarak yatırım dinamikleri üzerinde durmuştur. Bu anlamda Robertson Hawtrey'in yukarıda tanımladığımız tamamen parasal değişkenlere bağlı açıklanmasını karşısına alacak bir çerçeve hazırlamıştır. Bu çerçeve içine ise, teknolojik değişimler, sermaye stoklarının miktarı, sermaye mallarının sürekliliği ve bölünmezliği gibi reel değişkenler arası ilişkileri koymuştur. Robertson, *A Study of Industrial Fluctation* (1915)'in 1948'deki baskısı için yazdığı giriş bölümünde; yatırımlarda gözlemlenen gerile-

me ve azalmanın temel nedeni olarak tasarrufların yetersiz olmasının gösterilemeyeceğini, buna karşılık önemli olanın esas olarak üretim mallarının zaman zaman doygunluğa ulaşması (saturation) olduğunu vurgular. Yani aşırı yatırım (over-investment) sermaye malları yatırımlarında marjinal yararlılığın düşmesine neden olur. Bu düşüş sermaye mallarına olan talebin de hızla düşüşe geçmesine neden olur. Sermayenin marjinal yararlılığındaki düşüş, bol miktarda reel tasarrufların varlığına rağmen gerçekleşir. Bu anlamda kriz, tasarrufların az ya da çokluğuna bağlı olmaksızın gerçekleşir. Ekonomik gelişme, ekonomik sistemde yatırım araçlarının maliyetinin yükselmesine neden olur. Bu aşamada, sermaye mallarına yatırımın kârlılığı ortadan kalkar. Açıkça gözlemleneceği gibi Robertson'un analizi tam anlamıyla üretim sürecindeki dinamikler üzerinde yoğunlaşmıştır ve bu açıdan Schumpeter ile aynı paralelde yer almaktadır.[8]

Yazara göre ekonomide gözlemlenen aşırı yatırım eğilimi, parasal genişleme ya da daralma ile tedavi edilmez, çünkü depresyona neden olan temel değişkenler;

- üretim araçlarının uzun bir zamana bağlı olmaları,
- üretim araçlarının bölünmezliği, ve
- dengesizliği, ele avuca sığmazlığı ile ilgilidir (Bridel, 1989, 80).

Parasal değişkenleri analizin dışında tutma eğilimi içinde olan Robertson'un verdiği bir örnek oldukça anlamlı; "Finans sadece ticaret ve üretimin hizmetçisidir, eğer biraz itirazınız varsa bu vurguyu önemli bir hizmetçi olarak da algılayabilirsiniz. Bu hizmetçi sadece gümüşleri temizleyip, masaya gerekli olanları koyma ile çalan kapı zillerine bakma dışında doğrusu pek fazla da iş görmez" (Robertson ve Pigou, 1931, 183).

8) Detaylı analiz için bak yazarın "Monetary Doctrines" adlı makalesi, Robertson (1931, 139-162)

Robertson 1948'de yukarıda belirttiğimiz giriş yazısında kendisi açısından oldukça önemli olan bir gelişmeyi dile getirmekte. Bankerlerin ve bankaların etkileri dolayımında Robertson kendisinin de "para teorisini ticari döngü ile bütünleştirme çabasına" girdiğini belirtir (aktaran Bridel, 1989, 85).

Robertson, parasal bir ekonomide tasarruf kavramını yeniden tanımlamaya yönelmiştir. Paranın tasarruflar üzerindeki etkilerini analiz ettiği *Money* (1922) ve *Banking Policy and The Price Level* (1926) adlı çalışmalarında parasal değişkenler açısından önemli olduğunu düşündüğü tasarruf ile yatırım yapanların aynı kişiler olmadığı vurgusu önem kazanır. Yazar, banka ve finansal birimlerinde varolan dengesizliğin banka ve finansal piyasalar kanalı ile de dengelenmeyeceğini belirtmiştir. Robertson bu vurgulardan sonra parasal harcama akımları ile çıktılar arasındaki ardarda sıralanan gelişim ve kırılmaların analizini yapmaya yönelmiştir. Fiyat değişimleri ile parasal gelirler arasındaki zaman gecikmesi (*the time lag*) sonuçta tasarrufların varlığına neden olur. Bu ise ne kendiliğinden (spontenous), ne de gönüllü bir tasarruftur, bu *zorunlu* tasarruftur (forced saving). Robertson'un geliştirdiği model, özellikle reel değişkenler ile parasal değişkenler konusunda kendisinden sonra gelen bir çok ele alışa kaynaklık etmesi açısından önem taşımakta. Özellikle zorunlu tasarruf ile parasal değişkenler arasında kurduğu ilişkiyi, üretim malları sektörü ile ilişkilendirip, daha sonra bu ilişkiyi belirli bir tarihsel bir süreç içinde yani zaman faktörü açısından ele alması bir çok Marksist iktisatçının da ilgisini çekmiştir (örnek olarak, Harris, 1977, 153, ayrıca Clarke, 1987).

Robertson, bireyin ürettiği metalardan elde ettiği gelirden daha az tüketmesinin ekonomide yaratacağı etkiler üzerinde durmuştur. Belirli bir dönem başında elde bulunan gelir ile bu gelirin bu dönem içinde tüketilmesi bu süre içinde *ex ante tasarruf şişmesine* (lump of saving) neden olur. Bu özünde *kendiliğinden açık* (sponte-

nous lacking) sonucu ortaya çıkan bir tasarruf şişmesidir. Diğer yandan toplam tasarruflar ile kendiliğinden açığın eşit olması da zorunlu değildir. Herhangi bir nedenle (örnek olarak kredi ya da para arzı artışları) bireyler tüketim harcamalarını genişletirlerse, bunun ardı sıra fiyatlarda yükselme yönündeki beklentiler toplumun diğer kesimlerinin daha az tüketmelerine neden olur. Bu da kendiliğinden açıkların daha da artmasına neden olacak gönüllü tasarrufların ortaya çıkması anlamına gelir.

Zorunlu tasarruflar ile gönüllü tasarruflar ve kendiliğinden açıklar sonuç olarak toplumdaki bireylerin zenginlik kaynaklarının varlık stokları ile servis ve tüketim malları arasında nasıl dağılacağı yönündeki analize, yani Keynes'in daha sonra üzerinde önemle durduğu *tampon stok modelini* (buffer stock model) geliştirmesine neden olmuştur. Tampon stok modelinde Robertson, genel olarak ülkenin reel balans etkisi ile *uyarılmış açık eğilimi* (induced lacking) ve yeni gömüleme (hoarding) arasında bir dizi ilişkinin varlığını göstermiştir (Mizen ve Presley, 1994). Burada uyarılmış açık eğiliminin varlığı, paranın reel para balansının değerinde düşmeye karşılık geliştiğini gösterir ve bu da sonuç olarak uzun dönemde parasal dengeyi sağlar.

Robertson'un uyarılmış tasarruflara ilişkin analizi, egemen iktisat yazınında önemli bir gelişmeyi işaret ediyor. Üretim sürecinin gelişme eğilimlerine içkin olan zorunlu tasarruf ve uyarılmış tasarrufları açıklaması ekonomide şu veya bu şekilde parasal bir tasarrufun varlığını gösteriyor. Ekonomik işleyişe bağlı ve bir anlamda ekonomiye içkin olan para talebini yeniden tanımlamaya yönelen Robertson, Marshall'ın serbest ya da yüzen sermaye (*free* ya da *floating capital*) kavramına referans yaparak ekonomide tampon stoklarının varlığını *dolaşımdaki sermaye* kavramı ile açıklamış ve bu sermayenin özünde ekonomide ödünç verilebilir ya da yatırılabilir fonları (loanable or investible funds) oluşturduğunu belirtmiştir.

Robertson ödünç verilebilir fonların dört farklı kaynaktan beslendiğini belirtir. Bunlar;

(i) belirli bir döneme ait tasarruflar;

(ii) daha önceki tasarruflardan oluşan servetlerin likit olmayan biçimlerinin (örnek olarak sabit sermaye-binalar ya da araçlar- ya da işleyen, üretim sürecinde kullanılan varlıklar) likit forma dönüştürülmesi (disentanglinges);

(iii) net gömüleme çözülmesi (dishoarding), daha önce likit olmayan formlardan likit formlara dönüştürülmüş ya da daha önceki tasarrufların banka ya da tutulan stoklardan çekilerek piyasaya sunulması;

(iv) net banka borçları, yatırılabilir fonların temel kaynakları olarak sıralanmıştır (Robertson, 1956, 12).[9]

İnsanların piyasaya sürecekleri para miktarlarını belirleyecek olan temel unsur, bu paraya ihtiyacı olan insanların ödünç alacakları paraya ödeyecekleri faizin oranı olacaktır. Bu bizi egemen iktisat yazının arz-talep yasasına götürür. Talebin düzeyi arzı belirleyecek, aynı şekilde arz edilen dolaşım sermayesinin fiyatı yani faizi talep ile arz arasındaki karşılıklı fiyat ilişkisine bağlı olacaktır. Burada talep unsurunu oluşturan unsurlar ayrıca sıralanmıştır. Bunlar;

(i) yeni sabit yatırım ya da işletme sermayesini (*working capital*) karşılamak üzere oluşan talepler;

(ii) süregelen işletme sermayesi ya da varolan sabit sermayenin yenilenmesi için oluşan talepler;

(iii) birikim yapma amacıyla oluşan talep ve;

(iv) bireysel ve kollektif tüketim harcamalarını karşılamak üzere oluşan talepler (Robertson, 1956, 13).

Ekonomik işleyiş içinde Marshall'ın 'k'sını daha da detaylandıran

9) Robertson London School of Economics'e verdiği bir seminerde açıkça paranın sadece para biçimi olarak ele alınmasını eleştirerek, dersinin ilk önermesinde paranın farklı biçimlerinin analize katılması gerektiğini vurgulamıştır, bak. Robertson, (1931, 97).

Robertson tasarruf ile yatırımlar arasında oluşan *ex-ante* dengesizliğin iki farklı kaynağını;

- ya para arzında gözlemlenen değişimler (özellikle Hawtrey'in ısrarla üzerinde durduğu banka kredisinin devreye girmesi) ya da;
- para telebinde gözlemlenen değişimlere (yani uyarılmış açıklar ve gömüleme yada gömülememe) bağlarken, diğer yandan para arz ve talebinde gözlemlenen değişimleri de yine üretim sürecinde oluşan değişimlere özellikle teknolojik gelişme veya üretim sektörünün doyum noktasına bağlayarak açıklamaya gitmiştir.

Piyasada para arz ve talebinin şiddetini endüstriyel dinamiklerle illişkillendiren Robertson, *Industrial Fluctation and The Natıral Rate of Interest* adlı çalışmasında daha önce farklı çalışmalarda geliştirdiği analiz öğelerini birleştirmeye çalışmıştır. Denge koşullarına sahip bir ekonomide, (yani ücret ve kârların normal düzeyde, sermayenin normal olarak büyüme eğilimi içinde, ekonominin boom ve depresyon arası bir dönemde olduğunda) para arzında belirli bir sabit düzeyde zamana bağlı olarak artış olduğu düşünülür. Bu noktada piyasaya sürülen her para, endüstri tarafından absorbe edilecektir. Robertson'a göre denge koşullarına sahip böyle bir ekonomide, herhangi bir endüstriyel genişleme olduğunda marjinal üretim eğrisi yukarı kayacaktır. Buna bağlı olarak da bankalar, yeni tasarruf olanakları doğrultusunda faiz oranını düşürerek, piyasaya yeni yaratılmış banka parası sürerler. Diğer yandan eğer banka, endüstriyel genişlemeye paralel olarak faiz oranlarının bir dereceye kadar yükselmesine izin verirse, geçmiş tasarrufların banka depozitolarının mobilizasyonunda hızlı bir artış gerçekleşir. Ekonomide gözlemlenen bir endüstriyel genişlemeye paralel olarak, banka parasının yaratılması bir başka durumun varlığına neden olacaktır. Bu durumda her birim zaman içinde yeni mobilize edilmiş para, artan oranlarda hem toplam gelirin artmasına neden olurken, hem de bu gelirin kapitalist lehinde yeniden bölüşülmesine neden olacak,

böylece ekonomide birim zaman içinde yapılacak tasarruf oranlarını artıracaktır. Artan tasarruf oranları, ekonomide para arz ve talebini dengeleyecek ve *sanki-doğal faiz oranına (quasi-natural rate)* ulaşılmış gibi, endüstrinin ihtiyacı olan para ile tasarrufları dengeleyen bir denge-benzeri (quasi-equilibrium) koşula yol açar. Fakat bu denge-benzeri koşul iki nedenden dolayı oldukça dengesiz bir duruma işaret etmektedir.

• İlk olarak ücretler artış eğilimindedir ve bu artış kârı azaltmaktadır. Bu ise daha önce kapitalistler kanalı ile yükselen tasarrufların ve ödünç verilebilir fonların azalmasına neden olur. Bu hiç kuşkusuz bazı mallara olan talebin azalması anlamına gelir.

• İkincisi ise daha çok ekonomiye içkin olan bir dinamiktir. Yatırımların doyum noktasına ulaşması, diğer bir deyişle marjinal üretkenliğin oldukça düşük düzeye inmesi ve bu anlamda yeni borç verenleri gösteren eğimin şiddetle aşağı düşmesine neden olur. Bu ise zincirleme olarak geliri azaltarak bölüşümün tasarruf sahiplerine karşı işlemesini beraberinde getirir.. Sürecin bu aşamasında endüstriyel kesimin borç alma kapasitesinin üzerinde bir tasarrufun varlığı ortaya çıkar. Bu ise aşamalı olarak bankalardan borçlanmanın azalmasına, tasarrufların banka depozitoları olarak hareketsizleşmesine (immobilization) neden olur (Robertson, 1956, 97-100).

Robertson'un analizi her ne kadar egemen iktisadın varsayımları doğrultusunda geliştirilmişse de, reel değişkenler ile parasal değişkenler arası ilişkiler karşılıklı dinamik bir süreç olarak analizi, ekonomik yazını açısından oldukça önemli bir gelişmedir. Diğer yandan paranın nötr olduğu yönündeki düşünceyi kanıtlayacak bir dizi açıklaması varsa da, para arzı ile talebini ve daha sonra açıklayacağımız gibi faiz olgusunu açıklaması, tam anlamıyla parasal bir ekonomi üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda Robertson'un analizi, hem parasal hem de reel anlamda Klasik ve neo-klasik iktisatçıların denge kavramını şüpheli kılacak potansiyelleri içinde taşımaktadır.

Robertson'un reel değişkenlerle parasal değişkenleri endüstriyel döngü süreci içinde bütünleştirme amacı Nobay ve Johnson'un vurguladığı gibi Keynes'in analizi ile karşılaştırıldığında daha dinamik ve gerçeğe yakındır (Nobay ve Johnson, 1977). Diğer yandan Robertson'un geliştirdiği analiz bir çok açıdan Keynes'in analizine öncülük etmiştir (Wilson, 1980).

2. 4. KEYNES'İN PARA YÖNLÜ EKONOMİK ANALİZİ

Kapitalizmin özünde büyük krizlere yabancı olduğu ve sürekli olarak denge sağlayıcı mekanizmalara sahip olduğu yönündeki düşünceler/teorik ele alışlar, 1929 Büyük Ekonomik Kriz'le birlikte varolan işsizlik, durgunluk gibi realiteler karşısında açıklama gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Bunun ötesinde piyasanın her sorunu halledeceği yönündeki düşünce, varolan gerçeklik karşısında anlamsız bir konuma düşmüştür. Özellikle gelişmiş kapitalist ülkelerin yöneticilerinin piyasaya müdahaleyi bunalımdan kurtuluş için tek çıkış yolu olarak görmeleri ve müdahalenin büyük ölçülerde gündeme gelmesi, piyasa miti üzerine kurulu ekonomik açıklamaları daha zor bir duruma sokmuştur. Dönemin en önemli özellikleri istihdam yaratmak için hükümet programlarının yoğun alt yapı yatırımlarına yönelmesi, işsizlere işsizlik primleri verilmesi, finansal piyasalara müdahale için yeni düzenlemelerin yapılmasıdır. (New Deal ya da Almanya ve İtalyan faşizmi örneğinde olduğu gibi piyasaya müdahale). Egemen iktisat yazınında vurgulanan kapitalizminin kendi kendini sürekli olarak dengede tutan mekanizmasının 1929'lı yıllarda krize girmesi, dünya ticaretinin büyük bir bölümünü sadece silip süpürmüyor, üretime de büyük bir darbe vuruyordu. Para ve finansal dünyada gözlemlenen şiddetli dalgalanmalar, para ve finansa ilişkin dinamikler ekonomide birden önemli değişkenlere dönüşmüş ve parayı hizmetçi olarak algılayanlara cevap verecek sonuçlara neden olmuştur. K. Polanyi süreci anlam-

lı bir şekilde dile getirmiştir; "piyasa ekonomisinin çöküşü hiçbir alanda para alanında olduğu kadar ani değildi, ...bu dönemde ne emeğin ne de toprağın durumunda piyasa mekanizmasında para alanında olduğu kadar ani ve kapsayıcı bir çatlak oluşmamıştı" (Polanyi, 1986, 201).

Kapitalizmin 1929 bunalımı ve bunalımın toplumsal etkileri, kapitalist sistemin; "otomatik, tam istihdam ve tam kapasite tezine dayanmayan, problemleri çözmek için bekleme yerine aksiyonu öngören yeni bir teoriye olan ihtiyacı açığa çıkarıyordu" (Ertop, 1977, 75). Büyük bunalımın yarattığı yıkımın yanı başında Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisinin aldığı yol ve krizden etkilenmemesi bu ihtiyacı daha da güçlendirmiştir. Sonuçta bu ihtiyaca sistem içi bir analiz ile cevap verecek teorik bir açılım gerçekleşti. Bu teorik açılımı tanımlayan biricik cümle bu açılımı yapan iktisatçı J. M. Keynes'ten geliyordu; "Şu sonuca varıyoruz ki, yatırım cari akımını düzenleme işi, sakıncasız olarak, özel girişime bırakılamaz".[10] Egemen iktisadın tarihsel olarak biçimlenmiş ve dahası oldukça soyut ve kapalı yapısını esnetmek, bunun yanı sıra yine kapitalizme ve kapitalizmin kurumlarına, mülkiyet hakkına dayanan bir teorik çerçeve sunmak oldukça zorlu bir çabayı içeriyordu. J. M. Keynes baş yapıtı olan *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*'nde bu çabaya girmiştir ve bu çabanın ne kadar zorlu bir çaba olduğunu da kitabın girişinde; "alışılmış düşünce ve şekillerin tutsaklığından kurtulmak yolunda büyük bir çaba ve kaçış savaşı" olarak tanımlamıştır. Aslında yukarıda pre-Keynesyen ele alışlar olarak vereceğimiz açıklamalar, bir ölçüde sistemin açmazlarını teorik düzeyde, egemen

10) Burada Keynes'in kendi çalışması post-Keynes olarak tanımlanan okulun içinde parasalcılar olarak bilinen P.Davidson (1979)/(1991), J. A. Kregel (1987) ve H. P. Minsky'nin (1979)/(1982)/(1989)/(1992) çalışmaları dolayımında analiz edilmiştir. Bu yazarların açıklama tarzları post-Keynesyen okul içinde Keynes'in parasal açıklamaları üzerinde yoğunlaşmaları ile farklı bir konuma sahiptir (Carvalho, 1987).

iktisadın varsayımlarını esneterek açıklamaya çalışıyorlardı. Özellikle tasarruf-yatırım ilişkisinde yoğunlaşan yaklaşımlar egemen ekonominin tarihsel ve kurumsal olmayan açıklama biçimlerini sistematik olmayan bir düzeyde yeniden ele almaya çalışmışlardır. Fakat tüm esnetmelere karşılık, bu ele alışlar tam anlamıyla ekonomide miktar teorisinin belirlediği açmazlardan kurtulabilmiş değildir (Clarke, 1989).

Keynes, *Genel Teori* öncesi çalışmalarından başlayarak ekonomide para teorisi sorununa eğilmiştir. Erken dönem çalışmalarda her ne kadar miktar teorisi ve Cambridge okulunun izleyici olsa bile, özellikle *Treatise on Money*'de Cambridge okulunun ele aldığı biçimde para talebi konusunda şüpheleri vardı. Keynes *Treatise*'de amacının "fiyat düzeyini belirleyen nedensel değişkenleri ele alarak, dengenin bir durumdan diğerine dönüşümünün analizini" yapmak olduğunu belirtmiştir. Keynes fiyat düzeyini belirleyen nedenlerin analizini yaparken, özellikle kredi dalgalanmaları ile kredi dalgalanmalarının reel yapılar üzerindeki etkilerinin yanında, para sorununu detaylı bir şekilde ele almıştır. S. Rousseas'ın belirttiği gibi Keynes'in *Genel Teori*'deki para analizi *Treatise*'nin sulandırılmış bir versiyonudur (Rousseas, 1986, 31). Keynes, bu çalışmasında açıkça neo-klasik bir çerçeveden hareket etse bile, gerçek dünyaya ilişkin bir dizi gözlemi teoriye sokmuştur. Özellikle para talebi ile ilgili analizine *finansal* dünyayı sokması önemli bir adım olmuştur. Keynes'e göre finans; zenginliği gösteren kağıtların elde tutulması ve değiştirilmesine dayanan girişimcilik olarak tanımlanmıştır. Borsa ve para piyasaları, spekülasyonu içeren bu iş biçiminde, günlük tasarrufların ve kârların girişimcilerin ellerinde dönüşümünü ya da spekülasyonu içeren kompleks bir süreç olarak tanımlanmıştır (Rousseas, 1986, 32). Keynes endüstri ve finansal dolaşım süreci tanımlamalarını yaptıktan sonra, tasarrufların farklı kaynakları ile banka kredilerinin farklı amaçlar arasında (endüstriyel ya da finan-

sal dolaşım) dağılımını yaparken para talebinin de farklı bir şekilde açıklıyordu. Para için varolan talep farklılıkları ile birlikte zenginliği para biçiminde tutanlar arasındaki farklılığa dikkati çekmiş ve bu vurgulardan sonra ulusal gelirin nominal düzeyi ile para arasında dengeli bir bağlantının olmadığını vurgulamıştır. Böyle bir vurgunun temelinde Keynes'in (paranın daha önceki tanımlarına karşılık) paranın hem bir *zenginlik biriktirme aracı* hem de bir *hesap birimi* olduğunu göstermesi yatar.

Keynes'in gerçekliğin belirleyiciliğinden hareketle egemen iktisat yazınından kaçışı, ya da yeniden formülasyonu bu anlamda *Treatise*'den başlamış ve *Genel Teori* ile en üst noktaya varmıştır (Clarke, 1989, 235). Kaçışın ne olduğu sorulacak olursa, hiç kuşkusuz kaçış, Say yasasından ve piyasanın kendi kendine oldukça etkin ve dengede olduğu yönündeki varsayımlardan kaçıştır. Gerek klasik gerekse neo-klasik iktisatın Say Yasası'na bağımlılığı nedeni ile Keynes kendisinden önceki iktisat okullarını klasik iktisatçılar olarak tanımlamıştır; "J. B. Say ve Ricardo'dan beri klasik iktisatçılar, arz'ın kendi talebini yarattığına inandılar" (Keynes, 1980, 17). Keynes, geliştirdiği teorik yapıda, kapitalizmde otomatik olarak piyasa kanalı ile dengenin varlığı varsayımlarını destekleyen, tam bilgilenme (perfect information), belirlilik (certainity) ve tarihsel boyuttan yoksun yapı fikirlerini geçersiz kılacak şekilde parayı yeniden formüle etmiştir.

PARANIN YENİDEN TANIMLANMASI

Keynes'in egemen yazına karşı giriştiği sistem içi eleştiri için başlangıç noktası, kapitalizmin parasal bir ekonomi üzerinde yükseldiğini göstermesi olmuştur. Para söylendiği gibi dolaşım sürecinden doğmamıştır. Keynes'e göre paranın gelişimi için belirleyici olan olgu, karşılıklı sözleşme ve borç ilişkilerinin gelişmesidir. "Hesap parası, ödemelerin ertelenmesi için sözleşme, alım ve satımın geçekleşmesinde fiyat listesi hazırlamak için borçlanmayla birlikte varol-

muştur. Bu borçlar ve fiyat listeleri, gerek hesap defterlerinde gerekse sözel olarak sadece hesap birimi olarak para terimleri ile açıklanabilir." Para bu yönüyle, fiyat ve borç sözleşmelerinin taşıyıcısı olduğu andan itibaren satın alma gücünün biriktirilmesi (hoarding) işlevini de yüklenir. (Keynes'ten aktaran Wray, 1990, 6).

PARANIN ÖNEMİ

Para satın alma gücünü temsil ettiği ölçüde, zenginliğin biriktirilmesi ve buna bağlı olarak gelecekle ilgili olası değişkenler karşısında hazır tutulması olgusunu gündeme getirir. Paranın değer biriktirme işlevi üzerinde durulması ile birlikte belirsizlik kavramı ekonomiye sokulmuştur (Kregel, 1987, 11) Anlaşılabileceği gibi Keynes egemen iktisat yazınını, onun en zayıf olduğu noktasından eleştiriye açmış ve kendi teorisini bu noktadan itibaren inşa etmiştir. Egemen iktisat yazınının en zayıf olduğu nokta paranın A. Smith'ten itibaren sadece bir işaret/simge olarak ele alınıp analiz edilmesidir (Clarke, 1988, 235). Keynes bu anlamda kitabının önsözünde; "bir para ekonomisi, her şeyden önce geleceğe değin görüşlerdeki değişirlik onun yalnız bir yönelimine değil, istihdamın bugünki hacmine de etki yapmaktadır" diyerek, pasif ve bir simge para kavramından aktif reel ekonomiyle ilişkisi olan bir para kavramına geçtiğini gösterir (Keynes, 1980, xiii). Keynes, ekonomik analizinin hemen hemen tümünü para kavramı üzerine inşa etmiştir. Çünkü para ona göre ekonomik birimlerin karar almaları ve davranışlarında geliştirdikleri çeşitli motiflerinde temel belirleyici işlevlere sahiptir. Bu anlamda Keynes'in son dönem izleyicilerinin sürekli vurguladıkları gibi, 'Keynes parasal bir iktisatçıydı' (Davidson, 1977, 276).

Keynes özellikle paranın mülkiyetinin likit olarak tutulmasının sağladığı olanaklar üzerinde durur. Bu, olanakların ekonomide bireylerin beklentilerine bağlı olarak değişmesinin reel yapılar üzerindeki etkisini açıklar.Sonuçta para ile ekonomi arasındaki ilişkilerin

yeniden tanımlanması zorunluluğunu yeniden gündeme getirmiştir. Davidson'un vurguladığı gibi, zenginliğin ya da değerin likit olarak biriktirilmesi (liquid store of value) özünde satın alma gücünün geleceğe taşınması anlamına gelir (Davidson, 1994, 94). Özellikle pazar yönelimli ekonomilerde paranın artan önemini, yani onun satın alma gücünü temsil etmesini Davidson şu örnekle açıklamakta; "Pazarda para malları satın alabilir, mallar ise parayı satın alabilir ama çok az olmakla birlikte mallar malları satın alamaz. Parasal bir ekonomide talep istekle birlikte ödeme kabiliyetini de içermekte. Finansal koşullar toplumda bireylerin ellerindeki para miktarını etkilediği ölçüde toplumun ödeme kabiliyetini ve sonuçta reel kaynakları kullanabilmesini etkilemektedir" (Davidson, 1994, 97).

PARA VE BELİRSİZLİK

Analizlerinde kapitalist ekonominin dengesizlikleri üzerinde ısrarla duran Keynes, ekonomide gözlemlenen spekülasyon kaynaklı kararsızlıkların ötesinde, "insan doğasından ayrı" ele alamayacağımız bir dengesizlikten bahseder. Bu dengesizlik, insanların uzun dönem için yatırım ve çıktılar hakkındaki beklentileri ile ilişkilidir. Uzun dönem beklentilerinin niteliği, özellikle yapılacak yatırımların düzeyini belirlemesi açısından önemlidir. Oysa gelecek hakkındaki tahminlerimiz, "..kısmen bugünkü veriler üzerine oturtulmuştur ki, bu da az çok bir gerçeğe uygunluğu kabul edilerek ve doğruluğuna inanılarak yapılmış, gelecekteki olaylara uygulanması mümkün görülmüş tahmindir" (Keynes, 1980, 148). Bugünkü değerler üzerine inşa edilen ekonomik beklentiler, analize sokulduğunda paralı bir ekonomide gelecek belirsizlikler (uncertain) içerir. "Belirsizlikler dünyası ve tarihsel zamanda kararlar ex-ante sonuçlar ise ex-posttur" (Rousseas, 1986, 18). Oysa insanların beklentileri, özünde insanın doğasına ait bir durum olup, "matematiksel bir tahminden çok" kendiliğinden meydana gelen bir iyimserlikten do-

ğar. "Tam etkisini meydana getirmesi için uzun bir vade gerektiği zaman olumlu bir şey elde etmek istediğimiz kararlar doğal coşkunluğumuzun (hayvansal içgüdü-animal sprits) bir belirtisidir. Çoğu kararlarımızda olduğu gibi hiçbir şey yapmamaktansa bir şey yapmak türünde olarak anlaşılmalı ve sayı ihtimalleriyle çarpılmış ortalama çıkarlar dengesinin bir sonucu gibi kabul edilmelidir" (Keynes, 1980, 164). Bireylerin bugünkü değerler hakkındaki tahminleri üzerinde yükselen ekonomik kararları, sonuçta her şeyin fiyatının tam olarak bilinmediği, tüm malların tam anlamıyla likit olmadığı bir ekonominin varlığına neden olur. Böyle bir ekonomide, yani Basil J. Moore'un vurgusu ile; "tarihsel zamanın geçerli olduğu bir ekonomik yapıda, eylemliliğin yapıldığı andan itibaren neo-klasik iktisadın mantıksal zamanında (logical time) olduğu gibi geriye dönüş yoktur" (Moore, 1979, 121). Para, böyle bir durumda *"şimdiki zamanla gelecek arasında bir köprü"* işlevi görür. Keynes'in genel olarak ekonomi, özel olarak para analizinde önemli bir yer tutan paranın şimdi ile gelecek arasında köprü olma işlevi, yazara göre, ekonominin basitleştirilmiş analizinden, gerçek analize geçmenin başlangıç noktasını işaret eder; "para, özgül nitelikleri içerisinde alındığı zaman, bugünü geleceğe bağlamaya elverişli en başta gelen ince bir yöntem olarak ortaya çıkar; bugünkü (cari) faaliyetler üzerinde değişken tahminlerle meydana gelen etkinin analizine bile onsuz başlanamayacaktır... Onun yerine bir başka ve sürekli değer konulacak olsa bile, paranın özgüllüklerini alma eğilimini kazanacak ve para ekonomisini niteleyen problemlerin doğmasına yol açmış olacaktır" (Keynes, 1980, 311).

REEL DÜNYA PARASAL DÜNYA AYRIMI

Keynes açık bir şekilde para ile fiyatlar arasında kurulan doğrusal nedensel ilişkiye ve dahası reel değişkenlerle parasal değişkenlerin iki ayrı dünya olarak tanımlanmasına karşı çıkmıştır; "İktisat'ın bir

yandan **Değer ve Dağıtım Teorisi**" ve öbür yandan **Para Teorisi** diye ayrılması bize yersiz görünmektedir." Keynes özellikle "üretim ve istihdamın toplam hacimlerini belirleyen faktörlerin araştırılmasına heves edildiği zaman para ekonomisinin teorik yeniden gerçekleştirilmesinin vazgeçilmez bir nitelik" kazandığını belirtir (Keynes, 1980, 311).

Keynes *"Fiyatlar Teorisi"*ni incelediği bölümde, reel ekonomi ile parasal ekonomi ayrımını ekonomideki işsizlik ya da istihdamla bağlantılı olarak yeniden ele alır. Bu şekilde paranın reel yapılarla olan ilişkisinin sadece fiyatlarla olmadığı yönünde önemli ve politik sonuçları olan açıklamayı yapar; "İşsizlik mevcut olduğu sürece, **istihdam** para miktarıyla orantılı olarak değişirlik gösterir; tam istihdam gerçekleştiği zaman, fiyatlar para miktarıyla orantılı olarak değişirlik gösterir" (Keynes, 1980, 313). Keynes'ten yaptığımız bu alıntı, bir bütün olarak ekonomik analizinin özünü açığa çıkarır. Para, daha önceki egemen ekonomilerin tanımladığı anlamda sadece bir peçe, örtü değil, ekonomik yaşamda önemli bir değişken olan istihdam üzerinde etkisi olan bir değişkendir. Parasal faktörlerin istihdam düzeyi üzerinde etkisi bir bütün olarak Keynes'in tanımladığı ekonomik mekanizmayı bize vermekte. Burada belirleyici olan parasal değişkenin reel yapıları nasıl etkilediğine ilişkin mekanizmanın belirlenmesidir. Bu da ekonomi literatüründe *aktarma mekanizması* olarak açıklanmakta ve para ile reel yapılar arası bağlantı *faiz* aracılığı ile kurulmakta.

C. Clarke'ın vurguladığı gibi Keynes para analizi için önemli bir atılım yapmakla birlikte, bu atılım daha sonra egemen iktisadın çerçevesini çizdiği sorunsal içinde kendi kendini boğmuştur. Paranın kapitalist ekonomide öneminin üzerine basılarak dile getirilmesine rağmen, değerin bağımsız bir biçimi olarak paranın analizine yönelmemiş/yönelememiştir (Clarke, 1989, 237). Bunun yerine Keynes, para ile toplam talep arasındaki ilişkiyi ele alırken Tooke ve Wick-

sell'in açtığı yoldan, paranın fiyatlar üzerindeki etkisini faiz dolayımında tanımlamaya gitmiştir. Buna göre paranın reel dünyayı etkilemesi efektif talep düzeyindeki etkisine bağlıdır ki bu etkiyi yönlendiren temel unsur faiz oranıdır. Paranın reel değişkenler üzerindeki etkisinin nicel olarak belirlenmesi yazara göre üç önemli değişkene bağlı olacaktır. Bunlar;

"a) Para saklama arzusunda bulunan kimselerce yani paranın emilmesi için faiz oranının ne kadara inmesi gerektiğini gösteren "likidite tercih eğrisi";

b) ne kadarlık bir faiz oranı bükülmesinin yatırımın çoğalacağını gösteren "sermayenin marjinal verimlilik eğrisi";

c) ne kadarlık bir yatırım artışının toplam efektif talebi artıracağını gösteren yatırım çarpanı" (Keynes, 1980, 311).

Keynes'in belirlediği değişkenler açısından en önemli olanı, en azından parasal analiz için önemli olanı hiç kuşkusuz "paranın likidite tercih eğrisi" ya da genel anlamda para talebi teorisidir. Keynes'te para talebi, paranın teorik analizini çerçeveleyen en önemli unsurdur.

PARA TALEBİ VE LİKİDİTE TERCİHİ

Keynes, yukarıda vurguladığımız gibi parayı bir hesap birimi olarak tanımlamış ve onun ödeme aracı ve zenginliği biriktirme işlevleri üzerinde durmuştu. Paranın ödeme aracı olması ve belirsizliklere karşı satın alma gücünü geleceğe taşıması işlevi, para talebinin niteliğini değiştirmiştir. Gerçekten de Davidson'un sorguladığı gibi kapitalist bir ekonomide, yani üretken fiziksel varlıkların ya da faiz getiren kağıtların varlığında, paranın elde tutulmasının nedenini açıklamak oldukça önemli bir gelişmedir. Keynesyen belirsizlik kavramının varlığı, paranın değer biriktirme işlevini gündeme getirirken, ekonomik birimlerin gelecekteki belirsizlikler için elde para tutması olgusu anlamlı olmakta. Belirsizliklerin olduğu ve gelecekle

ilgili öndeyilerde bulunulmayan bir ekonomide likit paraya sürekli ihtiyaç duyulacaktır. Böylece Keynes'in modelinde para kavramı ile likidite kavramı, ekonomik ajanların davranışları ve ekonomik kurumların yapısı için merkezi bir rol yüklenmiştir (Davidson, 1977).

Keynes *Genel Teori*'de likit paraya olan ihtiyacı dört başlık altında ele almışsa da burada özellikle belirtmemiz gereken nokta, Keynes'in para analizinde yeni ve belirleyici olan *ihtiyat ve işlem* güdülerinin ötesinde *spekülatif* para kavramlaştırmasıdır. Spekülatif para talebi özünde belirsiz olan gelecek tanımı ile yakından ilgili bir olgudur. Spekülasyon güdüsü ile para talebinin varlığı özünde para talebini iki ayrı alan içinde analiz etmeye neden olur; dolaşım sürecindeki parayı temel alan ve dolaşımdan belirli süre için çekilmiş atıl parayı temel alan analizler. Buna göre "Olağan durum ve koşullarda işlem ve yedek güdülerini tatmin için gerekli para miktarı, özellikle ekonomik sistemin genel faaliyetine ve nominal gelir tutarına" bağlı olurken spekülasyon güdüsü ile para talebi; "cari faiz oranı ile tahmin arasındaki ilintiye bağlıdır" (Keynes, 1980, 209). Diğer yandan spekülatif para talebi ile faiz oranları arasında nicel bir ilişki yoktur. Yukarıda da belirtilen gelecekle ilgili beklentiler ve belirsizlik likit para tutmada belirleyici olduğu gibi, spekülatif para talebinde de "önemli olan faiz oranının saltık (mutlak) düzeyi değil, fakat dayanılan olasılık (ihtimali) hesapları karşısında, yeterli bir **güvenlik** arz ettiği görülen düzey ile bu düzey arasındaki ayrılıktır" (Keynes, 1980, 209). Parasal bir ekonomide Davidson'un açıkça belirttiği gibi tüm gelir sahipleri, onların günü birlik kazandıkları gelir üzerinden önemli iki karar vermek zorundalar; "Bu kararlar;

1) bugünkü gelirin bugünkü planlanmış tüketim ve planlanmış tüketilmeyen kısım (tasarruf) arasında nasıl bölüştüreceğine dair zamana ilişkin tercihi/kararı ve;

2) likidite tercih kararı. Bugünkü gelire ait tasarrufların satın alma gücünün belirsiz ve tanımsız geleceğe taşınmasına yardımcı ola-

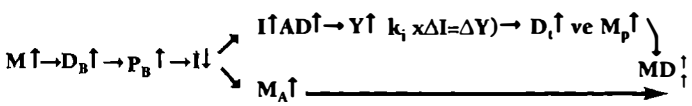
cak farklı zaman makineleri (likit varlıkları) arasında nasıl dağıtılacağına ilişkin karar" vermek zorundadır.

Bu iki karar içinde spekülatif para önemli bir değişken olarak yer alır. Gelişmiş piyasalarda likit varlıkların alım-satıma konu olması, yani onların günlük olarak spot piyasalarda, bugünkü fiyatlarından farklı olarak elden çıkarılabilmesi, bu varlıkları potansiyel olarak spekülatif süreçlerin objeleri haline getirir. Yani likit varlıkların sahip oldukları satın alma gücünü, para olarak zamanlar arasında harekete olanak sağlayan zaman makinesi haline dönüştürür. Likit varlıkların hangi zaman makinesi ya da hangi çeşit likit biçiminde geleceğe aktarılacağı sorunu, özünde tasarruf sahibinin karşılaştığı iki belirsizlikle yakından ilişkili olacaktır; bunlar;

- *gelir belirsizliği* (income uncertainty) ve,
- *sermaye belirsizliği* (capital uncertainty) (Davidson, 1994, 114).

Spekülasyon güdüsü ile para talebi, kapitalist ekonomide sisteme özgü olan dinamiklerin ürünü olması açısından egemen yazın için önemli bir bulgudur (ileride göstereceğimiz gibi Marx'ın çalışmalarında spekülatif eğilimler kapitalist ekonominin bütünsel işleyişi açısından ayrıntılı olarak ele alınmıştır). Kapitalist ekonomide paranın zenginliğin ve mülkiyetin en soyut biçimi olarak elde tutulması ve daha da önemlisi başlı başına para ile diğer para benzeri değerli kağıtların (tahviller-senetler vs) varlığı, ekonomide bireylerin ellerindeki zenginlikleri tam likit para ile diğer değerli kağıtlar ara-

Şekil 2-Basit Keynesyen Sistemin İşleyişi

Kaynak: G. Keyder, (1991, 272)

sında beklentilere bağlı olarak hareket ettirmelerine neden olacaktır. Keynes'in yukarıda belirttiği gibi reel dünyayı ve onun reel bireylerini anlamamıza yarayacak *spekülatif para talep* olgusu anlaşılmadan para talebi anlaşılamaz. Spekülatif para talebinin varlığında, bireylerin parayı birikim aracı olarak ellerinde tutmaları ve bunun düzeyinin faiz oranına bağlı olması, toplam para talebinin (M), normal gelire (Y) bağlı olan ihtiyat (Mp) ve işlem motifleri (Mt) ile faize (i) bağlı olan spekülatif para (Ms) toplamına eşit bir miktar olarak tanımlanmasına bağlı olacaktır. Yani

$$\mathbf{Mp = f\ (Y)}$$
$$\mathbf{Pp = f\ (Y)}$$
$$\mathbf{Ms = f\ (i)}$$

Keynes'in kendisinin yaptığı gibi eğer gelire bağlı para taleplerine M1 ve spekülatif para talebine M2 diyecek olursak iki farklı likiditeyi L1 ve L' olarak gösteririz sonuçta toplam para talebi

$\mathbf{MD=M_t+M_p+M_s}$ **ya da** $\mathbf{MD=M_1+M_2=L_1\ (R) + L_2\ (r)}$ olacaktır (Keynes, 1980, 207).

Keynes'in daha sonraki çalışmalarında vurguladığı ve paranın ekonomiye içsel ya da dışsal olduğu yönündeki ayrımları dikkate alınmadığında ve daha basit hali ile formel mantık içinde ele alındığında da sistemin dolaylı mekanizma olarak işlemesi şu şekilde olacaktır: Keynesyen teori basit anlamda ele alındığında, para arzındaki artışın ekonomide ne gibi etkilere yol açacağını gösteren yukarıdaki şekilde eğer DB tahvile olan talebi, PB tahvil fiyatını, i faiz getiri oranı, I yatırımlar, AD toplam talebi, Y nominal geliri, ki gelir çoğaltanı ve son olarak MD para talebini gösterecek olursa, para arzındaki artış ilave tahvil alımında kullanılarak genel faiz oranının düşmesine neden olur. Faiz oranlarındaki düşüş yatırımın marjinal eğilimine bağlı olarak yatırımların DI miktarında artmasına ve bu da toplam talep eğrisinin yukarı doğru kaymasına neden olur. "Toplam

talepteki artış nihai olarak gelirin (Y), yatırım artışı çarpı gelir çoğaltanı kadar artmasına yolaçmakta, bunu takiben de muamele ve ihtiyat güdüsüyle (Mt ve Mp) tutulan para, gelirin bir fonksiyonu olduğuna göre artış göstermektedir. Bu şekilde, artan para arzının bir kısmı, para talebindeki artışla karşılanmış olmakta. Geri kalan kısım da, faiz oranındaki düşme sonucunda doğrudan etkilenen servet güdüsüyle tutulan paradaki (MA) artışla kapanmaktadır" (Keyder, 1991, 272)

Keynes'in para analizine ilişkin yukarıda tanımlanan süreç Keynes'i daha sonra yorumlayan düşünürler için Keynes'in özüne ilişkin bir dizi ele alışı göz ardı etmekte. Özellikle belirsizlik ve paranın spekülatif talebi ile birlikte paranın finansal motifi tanımlaması analize sokulduğunda Keynesyen analiz daha gerçekçi bir boyuta ulaşmaktadır.[11]

KEYNESYEN ANALİZDE FİNANSAL MOTİFE BAĞLI PARA TALEBİ

Keynes'in para analizinde pek fazla ele alınmayan *finansal motif*, Keynes'in *Genel Teori*'den bir yıl sonra Ohlin'in eleştirisine karşı yazdığı çalışmada para talebi için yukarıda tanımladığımız motiflerin dışında geliştirdiği bir kavramdır.[12]

Keynes 1937 yılında *Economic Journal*'a yazdığı bu çalışmada ve daha sonraki iki yazısında firmaların üretim süreci içindeki finansal sorunlarına eğilmiş ve özellikle firmaların üretim faaliyetinin finansı için genellikle kabul edilen dört yol üzerinde düşüncelerini geliştirmeye çalışmıştır. Bunlar;

1) içsel finans,

2) yeni hisse senetleri çıkarma

3) uzun dönemli borçlanma,

11) Keynes'in finansal motif analizini öne çıkaran çalışmalar için özellikle Rousesas (1987, 29-45), Davidson, (1994,122-135), Dow ve Dow (1989)'a bakılabilinir.

12) Burada finansal motif daha çok Davidson (1994) ve Roussseas (1987) çalışmalarından özetlenmiştir.

4) banka borçları kanalı ile borçlanmalarıdır.

"Girişimci yatırım kararı aldığında iki önemli konuda uygun şartlara sahip olması gerekiyor;

• ilki, yatırımın üretimi süresince yeterli düzeyde kısa dönemli finans olanağı;

• ikincisi ise kısa dönemli fonlarını uygun uzun dönemli borçlara dönüştürebilmesi. Arada bir girişimci kendi kaynakları ya da kendine ait uzun dönemli borçlanmaya başvurabilir" (Chick, 1988, 33).

Chick'in belirttiği gibi Keynes'in son dönem çalışmalarında, mikro-ekonomik açıdan tahviller ve banka kredileri özel roller yüklenmiştir. Tahviller ve bankaların özel rol oynamalarında belirleyici olan unsur *zaman gecikmesi/aralığı* (time lag)'dır. Firmaların üretim süreçlerindeki finansal eğilimlerini dikkate alan Keynes'e göre, eğer firmaların üretim için girdilerin tedariki için gerekli harcamaları belirli bir dönem içinde değişmiyorsa, yatırım için gerekli sermayenin finansını sağlama amacıyla elde tutulan para, yukarıda tanımladığımız işlem motifi içinde bir alt kategori olarak yer alacaktır. Fakat diğer yandan, eğer firma normal üretim süreci içinde ekstra bir yatırım kararı verirse, ekstra finans kararını karşılayacak bir para talebi ortaya çıkacaktır. Böyle bir karar vermede yine girişimcinin beklentileri önemli olacaktır. Eğer girişimcinin gelecekle ilgili kâr beklentilerinde olumlu bir artış olursa, bu beklentiler onun geleceğe yönelik finansal sözleşmelere girerek mevcut olan üretim kapasitesini artırmaya yöneltecektir. Böylece yaratılacak ek yatırım için gerekli ödemeleri yapmak için verili faiz oranında talep edilecek para, henüz üretim, istihdam ve gelirde bir artış olmadan önce talep edilen para olacaktır (Davidson, 1994, 122). Burada finansal motife bağlı para talebi artışı, iki nedene bağlı olarak artar. İlki finansal motife bağlı olarak meydana gelecek artış, ikincisi ise finansal motife bağlı artışın neden olduğu çıktı artışlarının çarpan dolayımında ortaya çıkaracağı yeni taleplerin yaratacağı para talebi artışıdır (Davidson, 1994, 126).

Finansal motif analizinde görüleceği gibi *zaman* kavramı önemli bir yere sahiptir. Zaman aralığı ya da gecikmesi Keynes'e göre "finans (yani para arzı) köprü işlevi" görmekte (Keynes'ten aktaran Chick, 1988, 38). Diğer yandan Keynes'e göre finans hareketli bir köprüdür, yani fonlar dönüşümlü olarak zaman aralığını gidermek için kullanılmaktadır (Rousseas, 1987).

Bu anlamda Keynes'in likit analizi açısından önemli bir kavram olan *finansal motif* üç önemli dinamiği gösterir:

- İlki üretim sürecindeki olumlu beklentilerin sonucu ortaya çıkan finans ihtiyacı, üretim sonucu ortaya çıkacak olası potansiyelin değerlendirilmesi adına para talebini artırmakta.
- İkincisi, finansal motif ile para talebi arttığında eğer, para arzı değişmiyorsa, faiz oranları yükselerek, gelecekteki üretimin getirileri üzerinde maliyet unsurunu artıracaktır.
- Üçüncü olarak ta, ek para talebi ortaya çıkması beraberinde finansal aracı ve araçların gelişmesine neden oluyor.

Sonuncu dinamik oldukça önemli bir noktayı gösteriyor. Keynes'in genel olarak çalışmalarında para arzı dışsal (exogen) bir değişken, daha çok para otoritelerince belirlenen bir değişken olarak tanımlanmıştır. Oysa finansal motif tanımı, yani ekonomik süreçler içinde girişimcilerin paraya olan talebi üretim sonuç vermeden önce gerçekleştiği için piyasada verili para arzı üzerinde bir baskı yaratacak ve bu da sonuçta faiz oranlarının artmasına neden olacaktır. Ülke para otoritelerinin faiz oranlarındaki artışları önlemek için para arzını artırmaları ekonomide para arzının düzeyini belirleyecek ve bu anlamda ekonomide para arzının düzeyi ekonomik işleyişin kendi dinamiklerine bağlı olacaktır.[13]

13) Keynes'te para arzının içsel olarak belirlenmesi konusunun Treatise de açıkça borçlanma sürecine bağlı olarak açıklandığı görüşü için bak, Moore (1979) ve daha detaylı olarak Rousseas (1987).

KUMARHANE EKONOMİSİNDE, FİNANS VE YATIRIM DAVRANIŞLARI

Tarihsel zaman boyutu ile birlikte, belirsizlik ve beklentileri ekonomik analize dahil eden Keynes'in, belirsizlik ortamı içinde parayı bugün ile geleceği birbirine bağlayan araç, ya da Davidson'un deyimi ile *zaman-makinesi* (time-machine) olarak tanımlaması, sonuçta parasal değişkenlerin reel değişkenler üzerinde etkisi olduğu yönünde önemli bir sonucun varlığına neden olmuştur. J. S. G. Wilson'un Keynes'i referans olarak gösterdiği yatırım tanımı bu anlamda oldukça önemli; "parasal bir ekonomide yatırım, parasal kaynakları kullanarak görece likit olmayan zenginliklerin elde edilmesi olarak tanımlanmakta" (Wilson, 1966, 13). Eğer yatırım likit olan varlıkların görece likit olmayan varlıklara çevrilmesi anlamına geliyorsa, yatırımı yapan kişi(ler) için, yatırım kararının verilmesi yatırımın gelecekte kârlı olması beklentisi ile ilişkili olmakta. Yani yatırıma aktarılan likit kaynakların gelecekte beklenilen likit değerinin bugünkü değerinden daha fazla olması gerekiyor. Kapitalist toplumda likit varlıklar ile likit olmayan varlıklar arasındaki ilişkilerin belirlendiği finansal piyasaların önemi, bu anlamda açığa çıkmakta. Bu açıdan Minsky, *Genel Teori*'nin Wall Street ya da İngiltere'de para-sermayesinin yoğunlaştığı City'nin aktivitelerini analizine temel aldığını belirtir.. Gerçekten de Keynes *Genel Teori*'nin oldukça önemli bölümü olan "*Uzun Vadeli Tahmin*" adlı bölümde, Marx'ın 'hayali sermaye' olarak tanımladığı sermaye piyasasını, yani borsayı bir milli acayiplik olarak tanımlamakta. Bu milli acayiplik Keynes'e göre ABD açısından ele alındığında; "eğer Kıymet Borsaları'nın tüm sosyal hedefinin yeni yatırımı gelecekteki randıman için en elverişli yönlere doğru düzenlemek olduğu kabul edilirse Wall-Street'in kazandığı başarı kapitalist bırakınız-yapsınlar'ın (laissez-faire) parlak bir zaferi olarak kabul edilemez. Ve doğrusu Wall Street'in en akıllı insanlarının başka bir türlü düşündükleri

anlaşılırsa buna şaşmamak gerekir" (Keynes, 1980, 160).

Keynes bu yöndeki açıklamasını daha da belirgin kılmak için sermayenin marjinal etkinliği kavramına başvurur (SME); "SME, tüm varlığı sırasında, bu sermayenin umulan randımanları tarafından meydana getirilmiş yıllıklar serisinde, yıllıkların bugünkü değerini bu sermayenin arz fiyatına eşit kılan" oran olarak tanımlanmakta (Keynes, 1980, 135). N. Shapiro'nun vurguladığı gibi SME her ne kadar neo-klasik tanımlamayla uygunluk gösterse de, Keynes'te kavram beklentilere bağlı olarak açıklandığı için aslında neo-klasik ele alıştan önemli ölçüde ayrılmakta (Shapiro, 1987, 125). Keynes'in vurgusu ile; "Burada SME, bir sermaye randıman ve cari arz fiyatındaki tahminin değişikliklerine uyarak" tanımlandığı, bu da "yeni bir sermayenin yatırıldığı zaman paradan beklenen gelirin önemine bağlıdır, ve herhalde, bir sermayenin ömrünü doldurduktan sonra gerçek randımanıyla başlangıç değeri arasında, geçmişi düşünerek kurulan fiili ilintiye bağlı değildir" (Keynes, 1980, 136). Yazara göre SME esaslı bir önem taşır; "Nedeni de, gelecek hakkında onunla yapılan tahmin şimdiki durumu da etkilediğindendir" (Keynes, 1980, 136, vurgu bana ait). Keynes'in bu vurgusu yukarıdaki büyülü dünya tanımlamamız hatırlandığında oldukça önem kazanacaktır. Kapitalist ekonomide bireylerin parasal değişkenler ile ilişkiye girdikleri ekonomik olaylarda aldıkları tavır yine parasal değişkenlerin tanımladığı düzey üzerinden olacaktır. Bu tanımlama Keynes'i kendisini önceleyen egemen anlayışlardan uzaklaştırmaktaysa da, büyülü dünyada belirli bir toplumsal/ekonomik gerçeklik içinde varolduğu ve bu anlamda bireylerin beklentilerinin bu dünyanın reel süreçleri ile ilintili olduğu gerçeği Keynes'in analizinde pek fazla yer almamakta.[14]

14) Keynes'e yöneltilen bu tür eleştiri sadece Marksistlerden gelmemekte, erken bir dönemde başka bir açıdan Hayek'in de yaptığı eleştiride bu anlamda önemli olmuştur. S. Clarke (1989), daha ayrıntılı bir ele alış için T. Yay (1993).

Keynes *Genel Teori*'nin 12. bölümünde yatırım kararları ile finansal kurumlar ve pratikler arasındaki ilişkileri özellikle sermayenin yeni mülkiyet biçimini göz önüne alarak tanımlanmakta; "Bugün geçerlikte olan sermayenin mülkiyeti ile idaresi arasındaki ayrılık, ve örgütlenmiş mali piyasalar tarafından meydana getirilen genişleme, yatırımı bazen kolaylaştıran, fakat bazen de sistemin kararsızlığının artmasına neden olan büyük önemde yeni bir etmeni olarak devreye girer." Keynes'in ekonomik analizi için belirleyici önemdeki bu vurgu üzerinde durmak gerekir. Kapitalizmin geldiği bu aşamada, sermaye mülkiyeti ve idaresi ayrımı ile birlikte, sermayenin yeniden değerlendirilmesi için borsa gibi bir aracı kurumun varlığı ve bu kurumun "her gün için yatırımların yeniden" değerlenmesi ve dolayısıyla "her bireye (genellikle topluluğa değil) girişimlerini sık sık gözden geçirme fırsatı" da verir (Keynes, 1980, 153, vurgular bana ait). Yine Keynes'in vurguladığı gibi borsalar sadece sermayenin el değiştirmesini kolaylaştırmaz. Aynı zamanda "cari yatırım tutan üzerinde kesin bir etki de meydana getirmiş olurlar... Böylece birtakım yatırım kategorileri, meslekten girişimcilerin gerçek tahminlerinden çok aksiyonlarla ifadelendirilmiş borsa üzerine iş gören kimselerin ortalama tahminleriyle yöneltilmiştir" (Keynes, 1980,152-3). Keynes, *Genel Teori*'nin 13. bölümünden itibaren finansal piyasanın reel değişkenler, özellikle yatırım üzerindeki etkisini incelerken, finansal dünyaya ilişkin verilerin girişimcinin SME ile ilgili düşüncelerini olumlu ya da olumsuz yönde etkilemesinin ötesinde, diğer yandan yatırım kararını etkileyecek bir diğer değişken olan faiz tanımı önem kazanır. Keynes'in likidite tercihler tanımı ya da paranın gelecekle şimdi arasında köprü işlevi üzerinde durduğu ölçüde, faiz açıklamasını da, likiditeden vazgeçmenin ödülü olarak tanımlanır (Keynes, 1980, 170). Faiz oranı bireylerin likit varlıklar ile likit olmayan varlıklar karşısındaki tutumlarını belirlediği ölçüde, para miktarını belirleyen önemli değişkenlerden

biri olacaktır. Keynesyen modelde, servetin likit (para) olarak tutulması ile diğer finansal (tahvil) varlıklar arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişkide belirleyici olan faiz oranıdır. SME gibi faiz oranı da, bireylerin gelecekle ilgili beklentileri ve tahminlerine bağlı olarak tutmak isteyecekleri likidite tercihine bağlı olacaktır. "...Faiz oranının gelecekteki değerleri piyasa tarafından öngörülen değerlerden daha yüksek olacak diye düşünen bir kimse şimdiki likit parasını olduğu gibi elinde bulundurmak kararında demektir; eğer onun kanısı da piyasanınkine uyarsa, o zaman uzun vadeli tahvilleri satın almak için kısa vade ile ödünç para alacaktır." Sonuçta "piyasa fiyatı, borsa oyuncularının satışları ile meydana gelir." (Keynes, 1980, 175).

Ekonomik ortamın finansal dünyaya bağlı olarak belirsizliğinin artması Keynes'e göre "piyasanın psikolojisini tahmin etmekten başka bir şey olmayan çabanın, yani **spekülasyonun** artmasına neden olacaktır". Keynes, piyasa psikolojisinden hareket etmeyi spekülasyon olarak tanımlarken, "tüm varlığı sırasında sermayelerin umulan randımanını tahminden ibaret olan çabaya **girişim**" deyimini kullandıktan sonra "spekülasyonun her zaman girişime göre üstünlük kazanacağını" belirtmekte. "Ancak, spekülasyonun üstünlüğü halinde doğacak tehlike, mali piyasalar organizasyonu ilerlediği ölçüde büyüme eğilimi gösterir" (Keynes, 1980, 160). Keynes ilerleyen sayfalarda açıkça finansal sektörün reel sektör üzerinde egemen olabileceğini işaret etmekte, "Spekülatörler, girişimin düzenli akışında hava kabarcıkları gibi zararsız olabilirler. Ne var ki, bir spekülasyon kasırgası içerisinde girişim, hava kabarcığı haline düşerse durum ciddileşir. Bir ülkede sermayenin gelişmesi bir kumarhanenin faaliyetlerinin yan gelirinden elde edilecek para ile olursa eksik ve kusurlu koşullar altında iş görme riski ile karşı karşıya bulunuluyor demektir" (Keynes, 1980, 161).

Keynes'in buraya kadar tanımladığımız analizinin, özünde para

ile reel dünya arasında bir dizi bağlantı kurması açısından önemli olduğunu açıkça belirtmek gerekiyor. Özellikle kapitalizmde parayı bir yandan değişim aracı olarak tanımlarken, diğer yandan bu genel değişim aracı olmasına da bağlı olarak paranın ayrıca değer biriktirme işlevini üstlendiği üzerindeki vurgu, belirsiz bir dünya ve tarihsel bir zamanla birleştirildiğinde, Keynes'in analizinde reel dünyaya, özellikle ampirik dünyaya oldukça yaklaşıldığı kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Değer biriktirme işlevi dendiği andan itibaren para ile diğer kapital varlıklar (capital-assets) arasındaki ilişkiler önem kazanır. Minsky'nin vurguladığı anlamda kapital varlıklarının fiyatlanması ile gerçek üretim varlıklarının fiyatlanmasının ekonomik analizin gündemine alınması, gerçekte Keynes'in analizinin kendisinden önceki Say Yasası temelli teoriler ve günümüzdeki parasalcılardan ayrılmasına neden olur. Daha önce vurguladığımız gibi Say Yasası yönelimli analiz biçimleri, normal metaların çıktı değeri üzerinde yoğunlaşırken, sermaye varlıklarının fiyatlanması üzerinde durmamaktadırlar. Oysa kapitalist ekonomide, sermaye varlıklarının varlığı en doğal durumdur ve bu doğal durumun doğal bir sonucu ise bu sermaye varlıklarının ekonomik süreçler içinde fiyatının belirlenmesidir. Bu gereklilik, sermaye varlıklarını kontrol eden girişimcilerin varlığı ile daha zorunlu hale gelir. Sermaye varlıklarının fiyatlanması ile normal malların fiyatlanmasının aynı piyasa süreci içinde gerçekleşmesi sisteme kırılgan bir yapı kazandırır (Minsky, 1977, 300-1). Ekonomide iki farklı fiyatlama ile birlikte paranın iki işlevi; paranın sermaye varlıkları (tahvil, hisse senedi) ya da para olarak tutulması için zemin hazırlamakta. Finansal varlıklar özellikle kısa süreli finans varlıklar, bir yandan yüksek faiz oranlarında kazanç elde etme işlevini üstlenirken diğer yandan bu varlıklar zenginliğin oldukça likit bir şekilde, hızla paraya çevrilebilecek şekilde biriktirilmesine olanak sağlamakta. Diğer yandan reel varlıklar ise finansal varlıklardan hızla paraya çevrile-

meme özelliği ile ayrılırlar (Roussau, 1986, 22). Finansal varlıklar ile reel varlıkların ayrımı beraberinde bir farklı yatırımı, yani finansal varlıklara yapılan yatırımı gündeme getirir. Marx ve Veblen gibi egemen yazının dışına çıkmış iktisatçılarda önemli bir yer tutan finansal yatırımlar bu anlamda Keynes'in çalışmaları ile iktisadın temel ilgilenilen konularından biri olmuştur (Wilson, 1966, 14).

Kapitalist ekonomide paranın ya da para benzeri likitlerin alınıp satıldığı finansal dünyanın varlığı, kapitalizmin reel süreçler ile finansal süreçlerin kırılgan ilişkisini gündeme getirmiştir. Özellikle Keynes ve Keynesyen yaklaşımların, bu tür bir bakışın belirleyiciliğinde kapitalizmde gözlemlenen dengesizlikleri finansal yapılara bağlamaları önemli olmuştur (Crotty, 1990). Bu tür bir açıklamada belirleyici olan noktada, paranın şimdiki şartlarda gelecekte daha kârlı olacağı yönündeki bir psikolojiye bağlı olarak elde tutulması, şu an için gerekli satın alma gücünde bir eksikliğe neden olacağı için (a sink for purchasing power) ekonomide toplam alışlar ile toplam satışların Say yasasında var olduğu düşünülen dengeyi bozacaktır." Bu anlamda para şimdi ile gelecek arasındaki boşluk üzerinde bir köprü işlevi görür ve bu yönüyle geleceği kestirmek imkansız hale gelir. "Bir kimse satın almaya niyetlendiği bir metanın fiyatının azalacağını beklemekteyse daha sonra satın alır, daha doğrusu daha sonra satın almayı planlar ve parayı elden çıkarmaz" (Fine, 1987, 22).

Keynes'te eksik tüketim analizi için her ne kadar para analizi öne çıkmakta ve paranın biriktirme aracı olarak elde tutulması üzerinde durulsa bile, özde Keynes, çalışmalarında parasal gelir ile gelir dengesizliği arasında detaylı olmasa da bir ilişki kurmuştur; "İçerisinde yaşadığımız iktisat dünyasının göze çarpan iki kusurundan birincisi, tam istihdamın sağlanmamış olmaması, ve ikincisi de, varlık (servet) ve gelir dağılımının keyfe bağlı ve adaletten yoksun bulunmasıdır" (Keynes, 1980, 396). Gelir dağılımı ile işsizlik (tam

istihdam) arasında sıkı ilişki olmasına rağmen Roussaes'ın vurguladığı gibi Keynes bu ilişki üzerinde durmaz. Diğer yandan servetin ve gelirin likit ya da likit olmayan biçimlerde tutulması veya tüketilip, tüketilmemesi bir yandan gelir dağılımının eşitsizliğine bağlı olarak ellerinde tüketimden fazla tasarruf yapacak kaynakları bulunduran kesimlerin olması, diğer yandan bu tasarrufları daha çok spekülatif piyasanın gelişmesi yönünde kullanması ekonominin sağlıklı gelişimini önleyen en önemli iki etken olmakta. Kendisinin de belirttiği gibi "çağdaş koşullarda rahatlık içinde yaşayan sınıfın perhizi servetin gelişmesine elverişli olmaktan çok ona engel olur" (Keynes, 1980, 397). Parasal bir değişken olan satın alma gücü, bu anlamda, paraya bağlı olduğu ölçüde, gelir eşitsizliği bizi önemli bir sonuca götürmekte, J. Robinson'un Keynes'te önemli bulduğu bu sonuca göre; "gelirin eşitsiz dağılımı hastalıklı bir eğilime, mallar için talebin endüstrinin üretkenlik kapasitesinin altında kalan bir düzeyde gerçekleşmesine neden olur. Böylece, bazıları tüketmek istemelerine rağmen satın alacak para bulamazlar, bu yüzden kârlı bir piyasa oluşmaz, diğer yandan bir kesimde paraları var olmasına rağmen tüketmek istemezler, zenginliği biriktirmeye devam ederler, yani tasarruf yaparlar" (Robinson, 1968, 106). Bu mekanizma Say Yasası'nın işlememesini sağladığı gibi eşitsiz gelir ve servet dağılımı, potansiyel olarak üretken yatırımlara kaynaklık edecek tasarruflar olmanın yanı sıra yukarıda Keynes'in milli acayiplik olarak tanımladığı ve ekonomiyi kumarhaneye çeviren finansal dünyanın aşırı şişmesine de neden olabilir.

Dengesiz gelir dağılımı sonucunda ortaya çıkan kumarhane ekonomisi, beraberinde belirsizliği artırdığı ölçüde spekülatif para tutma olgusunu daha da önemli boyutlara ulaştırır. Paranın elden çıkarılmaması ve gelecek hakkındaki beklentilerle elde tutulması ile birlikte para kendini piyasada varolan sermaye varlıklarının fiyatı ile diğer malların fiyatı arasında ilişkiler dolayımında dalgalanma

sürecine bırakır. Bu yönüyle de kapitalizme para ve paranın dinamikleri eklenince "ne teori ne de pratikte kapitalist sistemin kendi kendini düzenleyeceği/ayarlayabileceğinden söz edilemez" (Kregel, 1987, 122).

KEYNESYEN ANALİZİN ELEŞTİRİSİ

Keynesyen analizin spekülatif sermaye akımları ve dolayısıyla kumarhane ekonomisi analizinin en önemli özelliği, kumarhane ekonomisinin işleyişi içinde mülkiyet ilişkilerinin artan önemde tehlikeye girmesidir. Yani finansal krizler dolayımında sermaye varlıklarının hızla değer yitirmesi ve en önemlisi üretken faaliyetlerden artan oranda vazgeçilmesidir. Keynesyen analizlerde bu sorunsalların bulunmamasının temel nedenlerinden biri yönteme ilişkindir. Bu anlamda Keynesyen ekonomi de yöntem bölümünde eleştirdiğimiz egemen teorilerinin temel sorunu olan öz ile görünüm bütünselliğini yakalayamama ve toplumsal olguları ekonominin sınırlı çerçevesi içinde ele alma gibi eksikliklerini paylaştığını vurgulamak gerekiyor. Bu yöntemsel tavır alma ise Keynesyen ekonomiyi "kendini bireyselciliğe dayalı metodolojiden kurtarsa bile" ekonomik davranışların analizinde öze ilişkin bütünsel işleyişe bakılmadan, amatör bir birey psikolojisi ile bireylerin beklentileri analiz edilmekte. Burada önemle vurgulanması gereken unsur, hiç kuşkusuz bireylerin büyülü dünyanın verilerinden hareket ettikleri yönündeki vurgunun ampirik anlamda doğru olsa bile, büyülü dünyanın özüyle ilişki kurulmamasının Keynes'in analizinin sorunlu kısmını oluşturmasıdır. Keynes'in ampirik süreçler ve bireysel eğilimlere bağlı analizi, sonuçta onun analizinin dolaşım alanı ile sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bu açıdan Keynesyen teorinin kapitalizmde kumarhane ekonomisinin merkezini oluşturan spekülatif hareketlerin doğasını açıklamada bize sunduğu olanaklar, sisteme ait, özellikle mübadele süreçlerine ait bazı önemli ipuçları veriyorsa da, sorunun öze ait ya-

nını pek de açığa çıkarmamış ya da nedenselliği tersine çevirmiştir. Yani spekülatif eğilimlerin üretimi olumsuz yönde etkilediği söylenmekte. Bu anlamda Keynes, Menkul Kıymetler Borsası'nda kurumlaşan spekülatif faaliyeti, üretken yatırım atının önüne koşulan araba olarak tanımlamakta. Ve sisteme ait krizlerden, üretimin önündeki kumarhaneyi andıran spekülatif faaliyetlerin kaldırılması ile kurtulunacağı belirtilmekte. B. Fine'ın deyimi ile spekülasyon buz dağının görünen ucudur. Spekülasyonla ilgili açıklamalar sadece buz dağının görünen kısımlarını anlamamız için yararlı olmuşsa da, buz dağının denizin altında kalan kısmını anlamamıza izin vermediği gibi, buz dağının görünen yönleri üzerinde aşırı durma, neden-sonuç ilişkisini tersine çevirmekte. Özellikle spekülatif paranın üretim temelli olduğu ve "spekülasyon; kredi sisteminin çeşitli kurumlar yoluyla toplumsallaşmasının ürünüdür. Çünkü bu süreç mülkiyetin denetiminden ayrılmasını nasıl beraberinde getirmekteyse varlıkların değerini bunların yeniden üretim maliyeti ve potansiyel kârlılığından da tıpkı öyle koparmaktadır" (Fine, 1987, 33).

2. 5. NEO-KLASİK KEYNESYEN ANALİZ

Keynes'in yukarıda çerçevelemeye çalıştığımız yaklaşımı, Keynes'ten sonra kısa bir süre içinde yeniden ele alınmış ve Keynes'in dengesizlikler, belirsizlikler, beklentiler üzerine kurulu teorisi yeniden "denge kavramı" çevresinde yorumlanmıştır. "Geleneksel Keynesçilik", Hickian Keynescilik ya da "gayri meşru (bastardized) Keynesçilik olarak tanımlanan bu revizyonla birlikte Keynesyen analiz, Say yasası parayı kapsayacak şekilde elden geçirilerek Walras'ın genel dengesi içine yerleştirilmiştir (Fine, 1987, 26). J. R. Hicks'in 1937 yılında yazdığı makale *"Keynes ve Klasikler: Bir Öneri ve Yorum"*, Keynes'in parasal dünya ile reel dünyayı bir arada ele alan analizinden hızlı bir kopuşu gerçekleştirmiştir. Kopuş, esas olarak paranın yeniden ekonomik analizin dışına atılması şeklinde

gerçekleşiyor. Keynes'in üretim, istihdam ve para ile ilgili görüşleri "toplam talep" kavramı çerçevesinde ele alınırken, toplam talep düzeyi için belirleyici olan, yani tüketim, yatırım harcamaları, vergiler, devlet harcamaları, ithalat, ihracat gibi reel değişkenler önem kazanıyor (Arın, 1987, 34). Keynes'in gerçek temellerinden koparılması ile yapılan yeni yorumu, para ile yakın ilişkisi olan fiyatlar ve ücretlerin sabit ve en önemlisi faizdeki tüm değişmelerin reel olduğunu belirterek paranın ekonomiye yeniden dışsal olacağı bir analizin çerçevesini hazırlıyordu. Hicks, 1937 yılındaki makalesinde Keynes'in analizini neo-klasik iktisattan ayırt etmenin oldukça güç olduğunu belirtiyor. Keynes'in kendisinden önceki teorileri kıyasıya eleştirmesi ve bu eleştiri ile başlayan süreci tanımlaması ise bir hayli ilginç; Keynes'in teorisi ile Marshalcı (neo-klasik) teoriler arasında gerçekten bir fark var mıdır? Yoksa bunların tümü sahte bir dövüş mü? (Hicks, 1983, 11). Hicks bu makalesi ile birlikte, kapitalizmin temel içsel özelliklerinden biri olan finansal yapıları yeniden ekonomi teorisinin dışında bırakmıştır ve ekonomi tasarruf ile yatırım (literatürde IS eğrisi olarak adlandırılıyor) ve para arzı ile para talebi (LM eğrisi olarak adlandırılan eğilim) arasındaki ilişkileri denge noktasında tutacak faiz haddini açıklama amacına yönelmiştir. Piyasa ekonomisinin serbestçe çalışmasının ekonomide dengeye ulaşmanın biricik yolu olduğu yönündeki vurgu, yeniden ve daha güçlü bir şekilde gündeme gelmiştir. Mal piyasasına atfen kullanılan IS eğrisi ile para piyasasına atfen kullanılan LM eğrileri ve bu eğrileri geliştiren A. Hansen (1961) ve J. Hicks adları ile Hick-Hansen diyagramı oldukça popüler olmuştur. Hick-Hansen'in bu yorumu ne yazık ki 1940'lardan günümüze tüm ders kitaplarında ve iktisat teorilerinde öğrencilere Keynesyen iktisat olarak sunulmakta. Toplumsal yapının zenginliği az sayıda değişkene indirgeyen Hicks-Hansen yorumu Keynes'in sistemin özüne ait bazı değişkenleri özellikle parasal değişkenleri ve böylece dengesizlik üreten

ilişkileri tamamen sistemin dışına atmıştır. Hicks'in paraya bakışını dile getiren bir metinde; "Paranın kullanılması ile bazı avantajlar elde ederiz, özellikle sistemde değişim ilişkilerinde esnekliği büyük oranlarda artırır, fakat para sistemin özüne ait farklılıklar yaratamaz vurgusu yapılmaktadır (Hicks, 1942, 18). Bootle'nin vurguladığı gibi "Hicks'in sisteminin parasal yanı son derece basitti. Bu sistemde para yalnızca, onu elinde bulunduranlar açısından aktif olarak yer almaktaydı. Bankacılık sistemi ise sistemde açık olarak yer almamaktaydı. Ayrıca para, tam anlamıyla likitti ve faiz ödemiyordu. Para arzının egzojen olarak belirlendiği varsayılıyordu. Diğer bir deyişle, Hicks'in sisteminde para, kavram olarak mal-paradır (Bootle, 1986, 12).

Bir söyleşide Y. Akyüz, makro-ekonomik süreç içinde paranın rolü, parasal değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmeden saptanabilir mi diye sorduktan sonra, Hicks-Hansen yönelimli yaklaşım için böyle bir parasal iktisat olmayacağını belirtmiştir (Akyüz, 1991a, 231). Bu yönde yapılan yoğun eleştiriler ve 1970'lerin parasal krizleri Hicks'in örtük bir özeleştiri yapmasına neden olmuş; ve IS-LM eğrileri ile Keynesyen analizin artan popülerliği için; "Çok sayıda öğrenci için, ne yazık, bu Keynesyen Kuram'dır. Fakat yaptığım, kesinlikle Keynes Kuramı'nın özdeksel bölümü olarak görüneni sunmaktan öte bir anlam taşımıyordu." (Küçük, 1974, 22). Faiz oranlarının belirleyiciliği çerçevesinde örgütlenen neo-klasik merkezli Keynesyen yorumda, sermaye varlıklarının değerlenme sürecinin Keynes'in teorisindeki önemi bir tarafa bırakılmakla birlikte Hick-Hansen'in Keynes yorumu, özsel olarak M. Friedman'ın analizi ile aynı zeminde birleşmiştir (Minsky, 1977, 296). Minsky başka bir çalışmasında bu yakınlaşmayı şöyle açıklamıştır; "parasalcılar parayı fiyatları açıklamak için kullanılırken, Keynesyenler parayı toplam nominal değeri etkilemesi için kullanıyorlar. Fakat her analizde de para; dışsal bir değişkendir; paranın varolan miktarı

ekonomiye ait içsel dinamiklerce belirlenmemiştir" (Minsky, 1982,17).[15]

2. 6. MODERN PARACILAR VE FRİEDMAN'IN PARA ANALİZİ

Keynesyen para analizi ile tanımlanan ekonomi politikalarının yukarıda sıraladığımız parasal değişkenlerin ötesinde devlet ile ekonomi, sınıflar arası ilişki ve sermaye birikimi ile ilgili bir dizi tanımlama ve düzenlemeyle birlikte birçok ülke ekonomisinde belirleyici olması, 1960'lardan başlayarak güç kaybetmeye başlamıştır. Özellikle modern paracılık ya da sadece paracı (monetarist) okul diye tanımlanan okulun açıklamaları karşısında, Keynesyen analizlerin etkisi 1970'lerin ortalarında önemli oranda azalmıştır. N. Kaldor'un belirttiği gibi, paracı okulun ekonomi politikalarda belirleyici olması 1970'lerin başından itibaren şaşırtıcı denecek hızda gerçekleşmiştir. Paracı okulun hızlı ve şaşırtıcı kabul edilişinin arkasında hiç kuşkusuz 1970'lerin artan enflasyonu önemli bir etken olmuştur (Fine ve Murfin, 1974, 41). Paracı ekonomik açıklamaların merkezinde para arzının sınırlanması gibi bir ilke yatmasına rağmen, 1970'lerden sonra gündemi belirleyen paracı analiz, para kanalıyla devlet ve sınıfsal ilişkileri tanımlaması açısından önem taşımakta. Bir anlamda paracı okul, yukarıda vermeye çalıştığımız miktar teorisinin basit ve Kaldor'a göre kaba versiyonu olmasına rağmen, kısa bir zaman diliminde sadece ABD ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerde değil, azgelişmiş bir dizi ülkede (özellikle Şili deneyimi) belirleyici olmuştur. Paracı okulların belirleyici olmasının temelinde, bu okulun para arzının sınırlanması ilkesinden daha çok serbest koşullarda çalışan piyasa ekonomisinin gerekliliği yönündeki vurgusu önemli olmuştur. Bu yöndeki bir prim ise, hiç kuşkusuz

15) Hicksyan Keynesçi analizin daha detaylı bir eleştirisi için bak, S. Weintraub'un "*Hicksian Keynesianizm: Dominance and Decline*" adlı çalışması, Weintraub (1977).

1970'ler sonrası dünya ekonomisinde bir dizi hastalıklı yapının/ilişkinin varlığına neden olan, örneğin finansal liberalizasyon ve bunu tamamlayacak esnek döviz kuru (flexible rate of exchange) ve faiz oranlarının serbest bırakılması gibi ekonomik politikalarla finansal yapıların gerek ulusal gerekse uluslararası ölçüde ani ve hızlı gelişmesinin önünü açmış, finansal değişkenler üretimle ilişkili değişkenler üzerinde belirleyici olacak bir konuma geçmiştir. Finansal yapı ve ilişkilerin ekonomik ilişkiler üzerinde belirleyici olması, aslında 1970'lerden itibaren sermayenin yeniden yapılanma eğilimleri ile yakından ilgilidir. Üretken, ticari ve para sermayesinin dünya ölçeğinde yeniden organizasyonu ve bu anlamda sermayenin esnek birikim tarzında örgütlenmesi yönündeki eğilimler paracı okulları önemli kılmıştır. Kaldor'un anlamlı çalışmasında belirttiği gibi, bu okulun analiz biçimi miktar teorisinin kaba versiyonu olmasının ötesinde, "zamanın ihtiyaçlarına" cevap verecek nitelikte olduğu, yani gelişmenin ulaştığı bu aşamada "emeğin gücü karşısında sermayenin gücünü" artırıcı ideolojik bir işlevi olduğu için kabul edilmiştir (Kaldor, 1986, xii). Paracı okul enflasyon üzerinde özellikle dururken, enflasyonun temel nedeni olarak devletin piyasaya sunduğu aşırı para miktarını göstererek ekonomiye ilişkin bütünsel algılama yerine, varolan sorunları devlete havale ederek yaşanan süreci açıklamamızı önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemiştir. Sonuç olarak devletin paraya müdahalesinin, piyasada enflasyonist beklentilere neden olduğu ileri sürülmüştür. Bu beklentilerin de ayrıca sendikaların pazarlık yaparken yüksek ücret istemelerine yol açtığı belirtilmiştir (Clarke, 1989, 324). Kaldor'un sermaye ile emek arasındaki dengesiz ilişkide, parasalcıların sermaye için ideolojik destek sağladığı yönündeki düşüncesi bu açılardan ele alındığında gerçek yönelimi açığa çıkmakta (Kaldor, 1987).

Milton Friedman 1956 yılında editörlüğünü üstlendiği Studies in *The Quantity of Money* adlı çalışması modern anlamda paracı oku-

lun ekonomik düşüncede belirgin olarak ortaya çıkış tarihi olarak gösterilebilinir (Seldon, 1977, 257). Friedman bu derlemede, miktar teorisini yeniden ele almış ve miktar teorisinin başından itibaren ekonomik düşüncenin sistematik olarak ele aldığı en önemli konu olduğunu ve ekonominin diğer ele alışlarına karşılık en çok test edilebilen bir alan olduğunu belirtmiştir (Friedman, 1974). Friedman yaklaşımında, paracılığın (monetarism), ekonomik analizde paranın miktar teorisini kullananlara verilen ad olduğunu belirtmiştir. Yazar, daha sonraki bir çalışmasında (*A Theoretical Framework for Monetary Analysis*), "farklı olsa da tüm miktar teorilerinin özde paranın nominal miktarı ile paranın reel miktarı arasında yaptığı ayrıma dayandığını" belirtir (Friedman, 1974, 1). Bu ayrımda "fiyat paranın reel ve nominal değeri arasında köprü işlevi görür." (Friedman, 1974, 3).

Paracı okulun farklı açılımları olmakla birlikte, modern paracı okulları tanımlayan temel özellikleri birkaç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar;

(i) "Para arzının süregelen artış oranındaki yükseliş, mal ve servis fiyatlarının artışında temel belirleyici" (Kaldor, 1987, 41) olduğu ve bu anlamda, paranın basit analizde verdiğimiz gibi MV = PQ eşitliğinde gösterildiği mantık dolayımında önemli olduğu belirtilmiştir" (Thompson, 1981, 31). Friedman'nın *Parasalcılığın İktisat Siyaseti* adlı makalesinde üzerinde yoğunlaştığı bu varsayıma göre "para miktarındaki büyüme oranı ile nominal gelirdeki artış oranı arasında tutarlı bir ilişki"vardır (Friedman, 1993, 88).

(ii) Paranın miktar teorisi dolayımında önemli olması, özellikle paranın ekonomiye dışsal olduğu vurgusu yönündeki ele alışla yakından ilişkilidir. Burada paracı okulu tanımlayan çok daha önemli ve Kaldor'un vurguladığı gibi öze ilişkin bir varsayımın varlığı dikkat çekmekte. Piyasa sürecinde ekonominin sürekli dengeyi koruyacak şekilde işlediği varsayımı öne çıkmakta. Kaldor'un göster-

diği gibi paracı okulun yukarıdaki temel önermesi ancak "hayali bir dünyada, örneğin Walras'ın ünlü genel denge modelinde geçerli olabilir". Walrasyan modelde gösterdiğimiz gibi piyasa süreci içinde tam rekabet koşulları altında her metanın (para dahil) piyasayı temizleyen (market-clearing) bir fiyata sahip olacağı, yani bu fiyatta o malın arz ve talebinin birbirine eşit olacağı düşünülmekte. Ekonominin reel değişkenler olarak sürekli denge üreten bir mekanizmaya sahip olduğu varsayımı, ekonomik sisteme dışsal olduğu belirtilen paranın önemini artırmakta.[16] Burada merkezi öneme sahip bir açıklamaya gidilmekte, ekonomi eğer reel değişkenler olarak sürekli denge noktasına yönelik dinamikleri içinde taşıyorsa, ekonomiye dışsal olan paranın reel değişkenlerin ihtiyacı olduğu miktar dolayımında belirlenmesi sonucuna varılmakta. Bu ise bizi Friedman'ın miktar teorisi açısından yaptığı oldukça önemli bir diğer varsayıma götürmekte;

(iii) Friedman özellikle kendi deyimi ile Miktar Teorisi'ne "Keynesyen karşı saldırıyı" nötralize edecek bir para talebi tanımına yönelmiştir. İlk elden Friedman'ın tüm çalışmalarında belirleyici olan vurgu, yani "paraya olan taleple, parasal ulusal gelir arasında dengeli bir ilişki olduğu ve bu anlamda para talebindeki dalgalanmaların özünde Keynesyen ele alıştaki yatırım çarpanı ve tüketim fonksiyonlarına dayalı dalgalanmalara göre daha istikrarlı olduğudur (Fine ve Murfin, 1974, 41). Friedman'a göre miktar teorisi, özünde bir *para talebi teorisidir*. Miktar teorisini para talebine indirgeyen Friedman, Keynesyen analizde özel bir işlevi olan parayı teorik olarak tanımlanmasına gerek olmayan "servete sahip olmanın çeşitli yollarından biri" olarak tanımlayarak, para talebinin bireyin toplam

16) Friedman'ın para analizi ile Walrasyan analiz arasında kurulan paralellikler için anlamlı bir çalışma bkz. Davidson (1974), diğer yandan Friedman'ın kendisi uzun dönem dengesinin belirleyici olarak erken dönem miktar teorisi ile Walrasyan genel denge eşitliklerinin belirtmiştir. Bkz. Friedman (1974, 48).

serveti içinde tıpkı diğer dayanıklı mallar gibi bir değişken olduğunu belirtmiştir"(Bootle, 1986). Bu vurgu para talebi açısından paranın para olarak diğer para benzeri şeylerden ayıran likidite olanağının önemini azaltmakta ve serveti oluşturan kalemler arasında tam ikame olanağına ağırlık verilmekte. Bu anlamda, Friedman'a göre para, nihai varlık sahiplerinin ve girişimcilerin varlıklarının bir kısmını bağladıkları diğer varlıklardan pek farkı olmayan bir araç olarak tanımlanmıştır (Friedman, 1982, 22). Toplam varlık ile burada neo-klasik ekonominin ısrarla üzerinde durduğu tüketicinin bütçe kısıtı ile benzerlik gösterip, "değişik türdeki varlıklar arasında dağıtılması gereken toplam miktar olarak" tanımlanmakta. Yazar toplam varlığı belirlemenin zorlu bir iş olduğunu belirttikten sonra bunun yerine sürekli gelir gibi bir kavramın konulmasının daha yararlı olacağını vurgular (Friedman, 1982, 22). Friedman, varlık sahiplerinin varlıklarını insana özgü biçimlerle insana özgü olmayan biçimler arasında dağıtıldığını belirttikten sonra, bunun toplam miktarının bireylerin kazanç kapasitesi ile sınırlı olduğunu belirtir (Friedman, 1974, 12).

Friedman diğer yandan, bireylerin diğer varlıklarla paranın sağlamaları beklenen getiri düzeyleri üzerinde yoğunlaşarak para ile diğer mallar arası getiri oranlarını karşılaştırdıklarını göz önüne almakta. Böylece para talebi, sahip olunan varlıklar ile elde tutulan varlıkların beklenen getiri oranlarına bağlı olacaktır. Diğer değişkenlerle birlikte Friedman'da para talebi;

$$M^D/P = f\ (r,\ p',\ y,\ h,\ t)$$

burada M^D para talebini, P fiyatlar genel seviyesini, r diğer varlıkların getiri oranını, p' enflasyon oranını, y reel geliri, h beşeri olmayan varlıkların beşeri varlıklara oranını, t ise zevk ve tercihleri göstermekte (Fine ve Murfin, 1984, 48). Açık bir şekilde para talebi re-

el balans talebi olarak ele alınmakta. Friedman'ın miktar teorisi açısından getirdiği en önemli yenilik hiç kuşkusuz onun miktar teorisini paranın talep teorisi içinde yeniden tanımlaması ve bunu yaparken de ileride yöntem bölümünde de belirteceğimiz gibi para sorununun pozitivist yöntem içinde ele alınmasına olanak verecek değişkenlere indirgemesidir. Para talebi teorisi içinde tanımlanan miktar teorisi böylece birkaç değişkene indirgendikten sonra paraya olan talebin ekonometrik analizler dolayımında genellikle istikrarlı olduğunu göstermek kolaylaşmıştır (Fine ve Murfin, 1984, 48). Bu tür bir ele alış ise para arzı ile para talebi arasındaki dengenin varlığını göstermek için kullanılmıştır. Yani para arzının (MS) dışsal olduğu kabul edildiğinde, denge;

$$M^S = M^D = pf\ (r, p', y, h, t)$$ olacaktır.

Buradan da nominal gelir (Y) elde edilir;

$$Y = Y\ (r, p', y, h, t)\ Ms$$

Nominal gelirin para arzının (M^s) bir oranı olduğunu gösterdiğimizde, nominal gelirin nominal para tarafından belirlendiği sonucuna varılır. Böyle bir vurgudan sonra denge durumunda, yani ekonomide reel değişkenlere uyumlu bir para arzı (M^s) ve para talebi olduğunda (M^D), para arzında gözlemlenecek herhangi bir nedensiz artış, bireylerin ellerindeki parasal gelirin artmasına neden olur. Bu artış parasal servet biriminin diğer servet birimlerine dönüştürme eğilimini hızlandırır. Böylece harcamalar artacak ve parasal servetten parasal olmayan servete yönelme, parasal olmayan servet birimlerinin değerinin, dolayısıyla fiyatının artmasına neden olacaktır. Para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi belirlemede Friedman'ın analizini kendisinden sonra gelen rasyonel okulun analizinden ayı-

ran bir farklılığı işaret etmek gerekiyor. Buna göre para miktarındaki artış kısa sürede reel yapılar üzerinde etkili olabilir. Yani bir taraftan kısa sürede paranın yansız olmadığı vurgusu öne çıkarken, diğer yandan paranın uzun dönemde tam anlamıyla yansız olduğu belirtilmekte; "örneklerimizin desteklediği gibi, uzun dönemde paranın miktarındaki değişimin reel gelir üzerinde göz ardı edilebilecek (negligible) bir etkisi vardır. Parasal olmayan güçler reel gelir üzerinde tamamen belirleyici olurken, para on yıllarla tanımlanan süre içinde tamamen etkisiz işlev görür" (Friedman, 1974, 27).

Diğer yandan Friedman para miktarındaki artışın gelir ve fiyatlara yansımasının belirli bir gecikmeyle (time lag) gerçekleşeceğini belirtmiş ve buna bağlı olarak "parasal büyümenin bugünkü oranı ile gelirdeki görülen artışın bugünkü oranı arasında yakın bir ilişki olmadığını" vurgulamıştır. Bugün gelirde gözlemlenen artışın nedeni ise yine geçmişteki parasal değişimlere bağlı olacaktır. Friedman, birçok ülkede bu gecikmenin genellikle altı ile dokuz ay arasında olduğunu belirtmekte (Friedman, 1993, 88).

(iv) Ekonomik süreç açısından dışsal bir değişken olan ve diğer servet birimlerinden sadece biri olarak kabul edilen para tanımlanırken meta-para kavramından hareket edilmekte. Ekonomide metaların alım-satımını gerçekleştirmek için herhangi bir metanın bu işlevi üstleneceği vurgusu, kredi parası ve hayali para kavramlarının karşısına meta-para kavramını çıkartarak, kapitalist ekonomide finansal süreçlerin pasif değişken olarak algılanmasına neden olmakta (Thompson, 1981, 33). Bootle'nin açıkça eleştirdiği gibi Friedman'da finansal yapı hiç bir role sahip değildir. Friedman'ın izlediği meta-para analizi ve bunun sonucu olarak pasif finans olgusu özellikle "tasarruf ve yatırımların paradan soyutlanması" ve "banka kesiminin bilançolarında kredi tarafının" açıkça yer almaması, ekonomide para arzının tamamen ekonomiye dışsal olduğu tanımlaması ile uygunluk içindedir (Bootle, 1986, 13). Eko-

nominin dengede olduğu ve dengenin bozulması için de ekonomiye dışsal olan bir değişkenin varlığı, yani para arzının varlığı belirlendiğinde, paracı ekonomik teori bir anda yaşama geçirilecek bir ekonomi politik aracına dönüşür.

Paranın miktar teorisi, bir yandan ekonominin sürekli dengede olduğunu, ekonomide gözlemlenen dengesizliklerin ona dışsal olan bir değişken, yani para arzının yetersiz kontrolüne bağlı olduğunu göstermesi açısından ideolojik bir içeriğe sahiptir.[17] Aynı şekilde ekonomiye dışsal bir değişken olan para arzının kontrolünü elinde tutan para otoriteleri ve nihayet devletin aktivitelerinin sınırlandırılması gerektiği yönündeki düşünceler açısından da ideolojik bir içeriğe sahip olmuş ve kısa sürede bir dizi ülkede karar alıcılar tarafından uygulamaya sokulmuştur. Teorik analizin kısa sürede ekonomi-politik strateji olarak kabul edilmesinin direkt sonuçlarından biri, parasalcıların paranın istikrarını koruma yönünde hedefler belirlemeye yönelmesine neden olmuştur. Friedman'a göre sorun; devletin para sorumluluğunu uygulamasını mümkün kılan, ancak aynı zamanda bunun için devlete verilen gücü sınırlayan ve bu gücün özgür bir toplumu güçlendirecek yerde zayıflatacak şekillerde kullanılmasını önleyen kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmektir" (Friedman, 1988, 72). Burada çelişkili bir durumun olduğu açıktır. Genel mantık sistemi içinde para sadece bir simge, işaret olarak tanımlanır ve reel ekonominin parasal değişkenden etkilenmediği vurgulanırken, diğer yandan enflasyonun ekonomi üzerinde yarat-

17) Friedman çalışmalarının birinde "paranın sahip olduğu bir özellik vardır ki, diğer makinalarda bulunmaz. Öylesine geniş kapsamlıdır ki bozulduğunda diğer makinaların arasına bir İngiliz anahtarı giriverecektir. *Büyük Durgunluk* bu durumun en dramatik örneğidir. Ancak tek örnek değildir. Bu ülkede tanık olunan her büyük durgunluk ya parasal düzensizlik nedeniyle ortaya çıkmış ya da parasal düzensizlik tarafından kışkırtılmıştır" (Friedman,1993,103, vurgular bana ait), daha detaylı bilgi için yazarın (1988, 69-94) tarihli çalışmasının "Paranın Kontrolü" başlıklı bölümüne bakılabilinir.

tığı etkilerin ve bu etkilerin ekonomide etkinliği azaltıcı (inefficiency) sonuçlarının vurgulanması, teori açısından bir çelişkinin varlığını göstermekte. Parayı işlevsiz olarak tanımlayan bu görüş daha sonra paranın ekonomide yarattığı olumsuz etkilerden söz etmesi, paranın bazı işlevlerinin (olumsuz da olsa) olduğu yönünde örtük de olsa bir sonuca varmakta (Thompson, 1981, 35). Kapitalizmde iki düzenleme biçimi olan devlet ve para arasındaki ilişkinin sermayenin birikim eğilimlerine göre yeniden tanımlanması aynı zamanda yeni sağın (New Right) varoluş koşullarını da hazırlamıştır. Bu okuldakiler özde Keynesyen ekonomide tanımlanan para ve devlet ilişkilerini ters yüz etme yönünde bir çaba içine girmiştir. Keynesyen politikalarında devletin ekonomik politikalar içinde üretim ve bölüşüm süreçlerinde belirleyici olması gerektiği yönündeki vurgu, yerini bu ilişkilerin para dolayımında yapılması gerektiği yönünde yapılan vurgu ile değiştirmiştir. Süreç aslında sadece para açısından alınmayacak ölçüde sisteme özgüdür. Sermaye birikimi için Keynesyen düzenlemelerin oluşturduğu yapı ve ilişkilerin artık işlemediği ve dahası birikime engel olduğu noktada politik düzenlemelerin ekonomik düzenlemelere tabii kılınması, süreci tanımlayan temel eğilim olmuştur. Sorun böyle konulduğunda, paracı okulun başarısı entelektüel ya da analitik olmasından daha çok ideolojik olması ile ilişkilidir. Burada paracı okul Keynesyen düzenleme biçimlerinin tanımladığı kurumsal olarak devletin bürokratik ve otoriter yapısına karşı çıkma ile geniş bir çevrenin de desteğini kazanmıştır (Clarke, 1988, 329).

Diğer yandan Kaldor, para arzının kontrol altına alınması gibi temel bir vurgudan hareket eden ele alışın oldukça büyük bir sorunla karşılaştığını belirtir. Buna göre Kaldor, uygulayıcıların kısa bir süre sonra paranın ne olduğu sorunu ile karşılaştıklarını ve krediparanın belirleyici olduğu bir ekonomide para tanımlarının oldukça farklılaştığı ve buna bağlı olarak ta belirli bir miktar para arzının

sağlıklı miktar olduğunu söylemenin büyük sorunlara yol açtığını belirtmekte. Kaldor'un *The Scourge of Monetarism* adlı çalışmasında, ekonomiyi dengeye taşıma ve enflasyondan kaçınma için ilk elden para arzının dengeli büyümesini güvence altına alma yönündeki çabaların, faiz oranı olunca gereken çabayı göstermediğini belirtmekte (Kaldor, 1986, xiii). Paracıların uyguladığı ekonomik politika, piyasa ekonomisinin işlemesi adına, faiz oranlarının serbestleşmesi ya da literatürde vurgulanan biçimiyle finansal derinleşme amacı ile faiz oranlarının serbest bırakılması, yine Kaldor'un belirttiği gibi bu politika Amerika'da İç Savaş'tan bugüne görülmedik oranda faiz oranlarının yükselmesine (%18.6) neden olmuştur. Bu durum sadece faiz oranında yükselme değil, düşürülmesi için paracı politikalara geçilen enflasyon oranında da (%15.2) yaşandığını belirtmekte (Kaldor, 1986, xiii). Paracı okulun uygulamalarının direkt sonuçlarından biri de, ileride detaylı olarak göstereceğimiz gibi paralar arası paranın fiyatı olan döviz kuru rejiminde düzenlemelerin kaldırılmasının savunulması olmuştur.

Para arzının bu şekilde önem kazanması, paranın sistem için önemli olduğu anlamına gelmez. Özellikle ekonomide paranın finansal yapılarla ilişkisi yeteri kadar analiz edilmemiş, para arzı kontrol edildiğinde finansal şişme ve krizin olmayacağı vurgulanmıştır. Minsky'nin de vurguladığı gibi burada para sadece aracı rolünde tanımlanmıştır ve teoride sermaye varlıklarına yer verilmemiştir (Minsky, 1977, 288). S. Strange'nin haklı olarak vurguladığı gibi parasalcılar, neo-klasik teori ve Walrasyan teorisine keskin bir dönüş yaparak, ekonominin dengeye yönelik doğal bir süreç olarak tanımlanmasıyla finansal kurumlar ile piyasanın para üreten mekanizması bu teorilerin dışladığı alanlar olmuştur. Parasalcıların teorik çerçevesi böylece kapitalist sistemde varolan finansal dengesizlikleri anlamayı engellediği gibi, bu sorunun aşılması için aynı okul tarafından herhangi bir çabada görülmediği belirtilmekte (Strange,

1986, 76) Özellikle sistem dışına atılan para arzının belirleyicisi devlet olunca, liberallerin tüm ekonomideki dengesizlikleri devletin para arzı üzerindeki belirlemesi ile açıklamaya çalışması, finansal yapıların üretim ile ilişkilerini anlamamızı güçleştirmekte, daha da kötüsü anlamamızı imkansız hale getirmekte. Yöntem ile ilgili bölümde eleştirel olarak verdiğimiz yüzeysel ilişkilere takılıp kalma tehlikesiyle karşı karşıyayız. Bu anlamda S. Amin'in vurguladığı gibi genel geçer iktisat yazınına hakim olan, "Fisher denkleminin bu mekanik bağı bu gün terk edilmiştir; ama bu kuramdan miktar teorisinin tüm kalıntılarının kökünden kazındığı anlamına gelmez" (Amin,1991, 80).

2. 7. RASYONEL BEKLENTİLER-YENİ KLASİK-İKTİSAT OKULU VE PARA

Keynes'in kendini önceleyen egemen ekonomik düşünce biçimine karşılık ileri sürdüğü en önemli eleştiri, ekonomik süreçler içinde yer alan bireyin, ekonomik kararlarını almada tam rasyonel davranamayacağı yönünde olmuştur. Keynes'e göre "iyi, hoş ya da yararlı teşebbüslerimizin büyük bir kısmı matematik bir tahminden çok, kendiliğinden meydana gelen bir iyimserlikten doğar" (Keynes, 1980, 164). Keynes'in ekonomik süreç içinde bireylerin matematiksel bir gerçeklikle hareket etmediği düşüncesi onun analizinde paraya önem vermesine neden olmuştur. 1970'lerin ortalarında düşünce alanında hızla kendini gösteren Rasyonel Beklentiler ya da Yeni-klasik Okul, ekonomik süreç içindeki bireylerin ekonominin genel eğilimlerine ait sistematik bilgiye sahip oldukları ve bu anlamda ekonomide sistematik hatalar yapmayacakları belirtilmiştir.[18] Lucas, Sargent ve Wallace tarafından geliştirilen Rasyonel

18) Keynes'in analizinde bireylerin ekonomik kararları açıklama biçimi ile Rasyonel Beklentiler Okulu'nun önemli temsilcilerinden Lucas'ın analizini karşılaştırma açısından A. S. Blinder'in (1987) ve Akerlof ile Yellen'in (1987) çalışmalarına bakılabilinir.

Beklentiler Okulu'nun, (RBO) piyasanın sürekli temizleneceği ve ekonominin sürekli denge içinde hareket edeceği düşüncesi, Nobayan ve Johnson'un açıkça belirttikleri gibi *Genel Teori* öncesine dönüşü işaret etmekte. Hiç kuşkusuz bu dönüş bir dizi farklılığı içermekte.

Rasyonel beklentiler ya da Yeni Klasik okulu (YKO) *Genel Teori* öncesi düşüncesi ile aynı paralelde olmasını sağlayan temel varsayımlar;[19]

(i) bu okulun ekonomik süreçleri bireyden hareketle ele alması, ve bireyin ekonomik süreçler içinde rasyonel hareket ettiğini ve buna da bağlı olarak kararlarını reel değişkenler üzerinden aldığı, yani nominal değişkenler üzerinden karar almadığı yönündeki varsayım (Yay, 1989);

(ii) dengenin ekonomik ilişkilere içkin olduğu ve bu anlamda, dengenin Walrasyan anlamda sürekli olarak kendi kendini ürettiği varsayımı;

(iii) rasyonel birey ile ekonominin sürekli denge koşulunda olması yönündeki varsayım, ekonomiye dışsal olan değişkenlerin ekonomik sürece müdahalesinin olmaması yönündeki varsayımlar Rasyonel Beklenti ya da Yeni Klasik okulu *pre-Genel Teori*'ye bağlayan varsayımlardır. RB ya da YK Okulu yeni kılan unsur, rasyonel bireylerin gelecekle ilgili beklentilerinin de rasyonel olduğu yönündeki vurgudur. RBO'na göre "rasyonel ekonomik aktörlerin bir değişkenin gelecekte alacağı değerler hakkında beklentileri, bu değişkeni yaratan gerçek (tesadüfi) ekonomik sürecin sapmasız tahminlerine eşittir" (Özel, 1988, 33). RBO özünde totolojik bir epistemoloji kullanmakta, rasyonel bireylerin bugüne ilişkin bilgileri rasyonel ise, bu bilgilerden oluşan geleceğe ilişkin beklentilerinde rasyo-

19) Rasyonel Beklentiler Okulu hakkında detaylı bilgi için bkz. H. Özel'in (1988) tarihli yayınlanmamış doktora tezi.

nel olması gerekmektedir. RBO'nu ilk kez formüle eden J. Muth beklentileri şöyle tanımlamakta; "(B)eklentiler, gelecekteki olayların bilgisine dayanan öngörüler olduklarından, özünde ilgili ekonomik teorinin öngörüleriyle aynıdırlar... Firmaların beklentileri (ya da, daha genel olarak, sonuçların sübjektif olasılık dağılımı), aynı bilgi seti için, teorinin öngörüsü (ya da sonuçlarının 'objektif' olasılık dağılımları) etrafında dağılma eğilimindedirler" (Muth'tan aktaran Özel, 1988, 34). Rasyonel beklentiler görüşü ya da hipotezi özünde, rasyonel bireyin gelecekle ilgili aldığı kararların rasyonel beklentilere dayandığı için, rasyonel olduğunu vurgulamakla Lucas'ın da belirttiği gibi, teorik açıdan bir içsel tutarlığı işaret etmenin yanı sıra bizi geleceğin belirsiz olmadığı yönünde önemli bir sonuca götürmekte (Lucas, 1986). Bu Keynes'in tanımladığı ekonomik bireyden tamamen farklı, ekonomik özne, kendisinin de içinde yer aldığı objektif yaşamın matematiksel bilgisine sahip olan bir birey olarak karşımıza çıkmakta. RBO'nun bireyi, özünde A. Smith ya da Neo-klasik iktisadın tanımladığı amaçlarını gerçekleştirmek için en uygun aracı kullanan, yani yaşadığı ana ilişkin kararları optimize eden bireyden daha da gelişmiş bir bireyi işaret etmekte. Yani sadece yaşadığı anı optimize eden değil, verili bilgi donanımından hareketle gelecekle ilgili beklentilerini de optimize eden bir birey tanımı ile karşılaşıyoruz. Tanımlanan bu birey ise diğer yandan bu okulun ekonomik analizinin temeli olmakta. Blinder'in vurgusu ile Lucas makro ekonomik analizi, mikro temellerden hareketle yapmakta, yani rasyonel beklentilere dayalı mikro temeller ve bu temeller üzerinde yükselen sürekli temizlenen piyasa varsayımı, bu okulun temel referansları olmakta (Blinder, 1987, 135).

Rasyonel beklentiler hipotezinin tamamlayıcı varsayımlarından biri de 'sürekli temizlenen piyasa' varsayımıdır. Fine ve Murfin'in vurguladıkları gibi bu eski bir konuya geri dönüştür. Yani *Walrasyan Genel Denge*'ye geri dönüş. Fakat burada RBO'nun Walrasyan

dengeyi ele alışında bir yenilik vardır, o da piyasanın sürekli temizlenmesi dolayımında, dengenin dinamik bir denge olarak tanımlanmasıdır (Fine ve Murfin, 1984, 68). RBO analizinde dengenin dinamik bir denge olmasını sağlayan unsur ya da G.Yay'ın vurguladığı gibi "motor", bireylerin rasyonel beklentileridir (Yay, 1989, 35). Piyasada karşı karşıya gelen bireylerin, tüketici ya da üretici olarak arz ve taleple ilgili kararlarında reel değişkenlerden hareket etmeleri ve bunu yaparken de kendi çıkarlarına uygun davranmaları, ekonomide sürekli dengenin, fakat zamanla değişen (multivariate) bir dengenin varlığına neden olur. (Özel, 1988, 65).

Bu kısa açıklamadan sonra bu okulun analizinde paranın tanımlanma biçimini ele alabiliriz. G. A. Akerlof ve J. Yellen'in açıkça belirttikleri gibi "mantık oldukça basittir. Rasyonel ekonomik birimler (agents) mutlaka reel değerler üzerinden hareket ediyorlar" (Akerlof ve Yellen, 1987, 138). Böyle bir ekonomi, açıkça para ile reel değişkenleri birbirinden ayıran ve egemen iktisadın buraya kadar vermeye çalıştığımız dikotomik analizi ile örtüşmekte. Yani ekonomi reel ve parasal değişkenler olarak iki farklı alana ayrılmakta. R. E. Lucas erken dönem makalelerinden biri olan *Expectations and The Naturality of Money*'de "ekonomide değişimin fiziksel olarak birbirinden ayrı alanda" gerçekleştiğini belirttir.

Reel değişkenlerden hareket eden bireylerin dünyasında paranın yansız, nötr olduğu ve reel değişkenler üzerinde etkisi olmadığı düşünülmekte. Yani Hayek'in tanımladığı biçimiyle paranın yansızlığını sağlayacak dört koşulun da ekonomide sürekli sağlandığı düşünülmekte. Bunlar;

"a) toplam parasal akım sabit olmalıdır;

b) tüm fiyatlar (ücretler dahil) esnek olmalıdır;

c) uzun dönemli sözleşmeler için gerekli olan gelecekteki fiyat hareketleri hakkında doğru bekleyişlere sahip olmak gerekir;

d) paranın tedavül hızı sabit olmalıdır" (Yay, 1989, 36).

Paranın yansızlığını sağlayacak yukarıdaki koşulların sürekli gerçekleştiği düşüncesi, RBO'nu kendisini önceleyen egemen iktisat anlayışından farklı kılacak bir sonuca götürmüştür.

Bu farklılık, ekonomide Friedman'ın yaptığı nominal değişkenlerin reel değişkenler üzerinde kısa dönemde etkili olduğu düşüncesinin kabul edilmemesi biçiminde açığa çıkar. Böyle bir ele alışın temelinde, rasyonel beklentilere sahip bireylerin verili bilgi donanımında, bu bilgilerin reel olanla olmayanın ayrımını yapacakları ve buna göre davranacakları düşüncesi belirgindir. Lucas yukarıda alıntı yaptığımız makalede açıkça "ekonomide eğer bir bozucu etki varsa, bunun tamamen (exclusively) parasal bir ekonomiden" kaynaklandığını belirttikten sonra, "ekonomide parasal bir etkilenmenin varlığında, cari fiyatın oransal olarak para arzına uygun olarak değişeceğini" belirtir ve devamla; "Para kısa dönemde de nötürdür" açıklamasını yapar. Yazara göre "Klasik iktisatçıların belirttiği anlamda reel nakit balans dengesi, istihdam ve tüketim, beklenmeyen parasal bir değişim karşısında etkilenmeden konumunu korur" (Lucas, 1972, 114).

RBO'da paranın reel değişkenler üzerinde etkisi böylece ekonomiye dışsal olan paranın ekonomiye girişi dolayımında belirlenmemekte, fakat bireylerin parasal değişkenlerle ilgili yeterli bilgilere sahip olup/olmamasına bağlı olmakta. Burada ise genelde bireylerin beklentilerinde hatalı sonuçlara varmalarının tesadüfi olduğu, yani hataların sistematik olmadığı düşüncesi önem kazanmakta. Hataların sistematik olmamasının anlamı "birbirini izleyen beklenti hatalarının birbiriyle ilişkili olmamalarıdır (serially uncorellated)" (Özel, 1988, 37).

Ekonomik birimlerin sistematik hata yapmaması yönündeki vurgu, yukarıda tanımladığımız parasalcı okulun vurgusunu, yani piyasanın sürekli dengede tutulması için para politikasını öne çıkarmakta ve ekonomiye dışsal olan ve ekonomi üzerinde oldukça olumsuz etkileri olan para arzının kontrolü üzerinde yoğunlaşır-

ken, RBO ısrarlı bir şekilde politika nötrlüğünü savunmakta (Mc Callum, 1980). Yani reel değişkenler üzerinde para ve mali politikaların işe yaramayacağı vurgulanmakta. "İster para, isterse maliye politikaları olsun, toplam talep artışı yaratacak her politika, beklentilerin rasyonelliği yüzünden sadece enflasyon artışı gündeme getirmekte olduğu, buna karşılık output ve istihdam düzeyinin aynı" kalacağı belirtilmekte (Özel, 1988, 73). Para ve mali politikaların olumlu etkilerinin ötesinde rasyonel beklentilere sahip bireyler üzerinde gelecekle ilgili öndelenmeyen sonuçlar yaratması açısından olumsuz etkileri olacağı belirtilmekte (Fine ve Murfin, 1984, 63).

Okul için "politika nötrlüğü" önemli bir olgudur. Ekonomik süreçleri mikro düzeyde ele alan bu okul için, makro ölçekte uygulanacak iktisat politikaları eğer bireyler tarafından beklenmiyorsa, bireylerin bilgi donanımları üzerinde olumsuz etkisinden dolayı bireylerin yukarıda verdiğimiz anlamda tesadüfi hatalar yapmalarına neden olacaktır. Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, bu hatanın zorunlu olarak tesadüfi olduğu, yani bir iktisat politikasının uygulamada artık beklenilir olması, o politikanın reel süreçler üzerinde etkisi olmayacağı, yani bireylerin sistematik hata yapmayacaklarının belirtilmiş olduğudur. Bu anlamda da iktisat politikalarının geçersiz olacağı düşünülmektedir (Eren, 1993, 147).

Diğer yandan beklenilmeyen şok değişimler, ekonomide belirsizlikleri artırdığı ölçüde ekonomiyi olumsuz yönde etkiler. Friedman'ın analizden farklı olarak ekonomide bireylerin beklentilerini saptıran bir değişiklik, tüm bireyleri aynı ölçüde etkilediği oranda, hatalı kararlar, sonuçta tüm ekonomiye yayılarak ekonominin krize girmesine neden olacaktır. Ekonomiye dışsal olan bir değişkenin etkisi, örneğin beklenmedik bir para arzı, fiyatlar genel düzeyinde artışa neden olacaktır. Buna karşılık bireyler de bu artış ile oluşan fiyat seviyesine göre kararlar alacaktır. Bireyler kararlarının hatalı olduğunu görüp düzeltmeye başlasalar bile, sonuçları sürekli oldu-

ğu için konjonktürel bir dalgalanma kaçınılmaz olacaktır.

RBO da nihai olarak Friedman'ın analizinde olduğu gibi parayı ekonomiye dışsal olarak tanımlamakta ve ekonomide gözlemlenecek olası bunalım eğilimlerini de paranın dışsal ani/beklenmedik etkilerine bağlanmaktadır.

RB ya da YK Okulun aşırı modelleşme eğilimine paralel olarak geliştiği ve bu anlamda her geçen gün ekonomiyi matematiğin uygulama alanına çektiğini vurgulamak gerekiyor. RBO kendi içinde temiz (sorunsuz) işleyen bir model geliştirmiştir ve modelle ilgili her değişken ancak bu modelle birlikte ele alındığında anlamlı olmakta. Bu okulun öncü isimlerinden Lucas'ın açıkça belirttiği gibi; "rasyonel beklentiler' terimi... ekonomik modeller için bir tutarlılık aksiyomunu ifade eder, bu yüzden varsayımın kesin anlamı sadece spesifik modeller bağlamında ortaya çıkar. Bu yüzden ben, rasyonel beklentileri modellerden bağımsız olarak tanımlama çabalarının ya boş (İnsanlar sahip oldukları bilgiyle yapabileceklerinin en iyisini yaparlar), ya da aptalca ('İnsanlar içinde yaşadıkları dünyanın gerçek yapısını belirler') sonuçları ortaya çıkardığını düşünüyorum" (Lucas'tan aktaran Özel, 1988, 36). Gerçekte RBO tam anlamıyla temiz bir model inşa etmiştir, fakat bu model kendi içinde bir dizi model içerdiği ölçüde "gerçek dünyadan uzaklaşır" (Fine ve Murfin, 1984, 71). Aşırı soyutlama ile geliştirilen bu modelde kapitalist ekonomiye içkin olan güç ilişkileri ve kurumsal yapıları temiz modeli kirleteceği için olsa gerek analiz dışı bırakılmıştır. Bu doğrultuda kirliliğin oldukça fazla olduğu, özellikle değişkenlerin çok daha dinamik ve belirsizliğe neden olduğu finansal piyasaya ilişkin temiz bir model kurgulanmak zorunda kalınmıştır. Bu yönde geliştirilen *etkin piyasa hipotezi* (efficient market hypothesis), rasyonel piyasa ayarlanma süreci ve buna bağlı olarak beklentilerin rasyonel olması üzerine inşa edilmiştir. Bu yönüyle de analizi rahatsız edecek tüm değişkenlerden elimine edilmiştir.

NEO-KLASİK FİNANSAL PİYASA ANALİZİ; ETKİN PİYASA HİPOTEZİ

Genel olarak neo-klasik yazın içinde yer alan bu ele alışda, borç alan ve verenlerin borç alma ve vermeye ilişkin kararlarında da kendileri için rasyonel olan kararları alacakları ve bu kararları alma için gerekli bilgiye sahip oldukları düşünülmekte. Neo-klasik yönelimli son dönem ele alışlarda, finansal yapılarla yatırım arasındaki ilişkiler daha çok erken dönem Modigliani-Miller teorisinden hareketle analiz ediliyor. Bu modele göre tam rekabet koşulları altında, belirsizlikten bahsedilmeyeceği ve böyle bir durumda işlem ve vergi maliyetlerini içeren finansal maliyetlerin firmaya yükleyeceği miktarın finansın kaynağı ve miktarından ve en önemlisi finansal işlemi yapan firmanın boyutundan bağımsız olduğu varsayılmakta (Sawyer, 1986, 102 ve Dow ve Dow, 1989, 153). Modigliani-Miller'in çerçevesini çizdiği finansal yapı, yukarıda genel hatlarını verdiğimiz rasyonel beklentiler teorisi dolayımında yeniden gözden geçirilmiş ve *etkin piyasa hipotezi* olarak tanımlanan bir ele alışın varlığına neden olmuştur. Burada vurgu varlıkların fiyatlarının (asset prices) yatırımcının bu varlıkla ilişkili bilgilerden oluşan beklentileri (güçlü biçim) ya da kamusal idarenin belirlediği sınırlar içinde oluşan bilgilere bağlı beklentilerin sonucu olacak, böylece verili bilgiler seti içinde oluşan fiyat nötr bir fiyat olacaktır (Goldstein, 1995, 721). Borç veren açısından borç alanın gelecekteki nakit akışı bir kesinlik içermese bile, olası bilgi kırılmaları hesaba katılacağı ve belirsizliklerin ortadan kaldırılacağı belirtilmiştir. Bu varsayımı operasyonel hale getiren ise, günümüzde özellikle pratik alanlarda oldukça fazla kullanılan *Sermaye Varlıklarının Fiyatlama Modeli* olmuştur. Burada yatırımcı ortalama sapmayı optimize eden kişi olarak ele alınmış ve verili risk ortamında yatırımcı en fazla getiriyi yakalayacağı beklentisi ya da verili beklentiler içinde riski en aza indirme eğilimi içinde olduğu belirtilmiştir. Diğer yandan her biri sermaye varlığını temsil eden değerli kâğıdın diğer değerli ka-

ğıtlardan oluşan optimal portfolyosuna yapacağı risk katkısı tanımlanmış olur. Her değerli kağıt, böylece optimal portfolyo içindeki taşıdığı riski temsil eden bir "beta" değeri ile tanımlandıktan sonra, toplam portfolyonun içerdiği risk dağılımı tanımlanır (Goldstein, 1995, 721). Goldstein'in açıklamalarını sürdürecek olursak, neo-klasik finansal yapı analizi böylece yatırımcının gelecek hakkındaki belirsizlik durumunu olası risk durumuna indirgenmiş olur ve tam rekabet ortamı içinde potansiyel kârlılık olanakları borç alana bir dizi finansal alternatif olanağı sağlarken, finansal yatırımcı için ise yatırımından beklediği en fazla getiri için olanakların varolduğunu göstermiş olur. Tam rekabet koşulları içinde bir diğer önemli varsayım ise finansal işlemlere taraf olan kesimlerin bu işlemleri herhangi bir maliyet yüklenmeden gerçekleştirdikleri yönündedir (Goldstein, 1995, 722).[20]

Son dönem çalışmalarında Y. Aşıkoğlu neo-klasik yönelimli bir finansal analizin belirleyici varsayımlarını piyasa, firmalar, yatırımcılar, hükümetler ve reel ekonomik yapılar olarak sınıflandırarak ele almıştır. Burada neo-klasik ekonominin finansal yapı ile ilgili son dönem analizlerinin detaylı bir resmini elde ediyoruz. Buna göre firmaları tanımlayan bazı önemli varsayımlar;

- Tüm işlemler piyasada yer alır.
- Piyasaya giriş ve çıkışta tam özgürlük vardır, piyasaya giriş için bir sınırlama yoktur.
- Piyasa sürtünmesiz bir piyasadır, yani yukarıda da belirttiğimiz gibi işlem maliyeti yoktur
- Fiyat hareketlerinde sınırlama yoktur,
- Piyasada yer alan her birimin piyasa üzerinde, gerek miktar ve gerekse fiyatlar açısından bir etkisi yoktur.

20) Daha detaylı analiz için bak; J. Patrick Rainess and Charles G. Leathers'in özellikle son dönem finansal kriz dolayımında farklı teorike ele alışlar ve realiteyi tanımlama biçimleri. (Rainess ve Leathers 1994)

• Ticarete bir engel yoktur. Özellikle piyasa temizleme sürecinde belirlenmiş tek bir faiz oranı üzerinde sınırsız bir borç alma ve verme olanağı vardır.

• Tam anlamıyla belirlilik ya da ideal belirsizlik vardır. Son duruma bağlı olarak;

(i) tüm yatırımcılar homojen ve eş beklenti içindedir,

(ii) piyasaya katılan tüm bireyler açısından bilgiyi edinme maliyetsiz ve simetriktir. Böylece katılanlar arasında diğerlerine göre üstünlük sağlayacak bir durum gerçekleşmez.

Firmaları tanımlayan varsayımlar şunlardır;

• Yönetim ve sahiplik ayrılmıştır. Yönetici pay sahiplerinin refahını maksimize edici kararlar alır.

• Firmalar sermaye, emek ve üretim piyasalarında tam rekabetin olduğu bir alanda vardır ve fiyat alıcıdır.

• Firmalar bir biçimden diğerine farklılaşma ya da artan sermaye koşullarında tahvil maliyetleri yüklenmez.

• Enformasyon yapısı; (i) nakit akışı ya kesin olarak bilinmekte, ya da (ii) yatırımdan geri dönüşler ve karakterleri normal olarak dağılmakta, yani homojen bir beklentiye olanak verecek şekilde sapmalar ve ortalamalar elde edilmekte.

Yatırımcı için;

• Yatırımcı rasyoneldir, ileriye doğru bakan bireyler tüm elde edilebilir bilgiyi kullanarak kendisini ilgilendiren iki yararlılığı maksimize etmekte. Bunlar, yaşam boyu elde edilecek fayda belirlilik koşulları altında yaşam süresi gelirinin öznesi olmakta ve yaşam süresi beklenen tüketim, belirsizlik koşullarında beklenen yaşam boyu gelirin öznesi olacak şekilde maksimize edilmektedir.

Hükümetler için;

• Vergi konmamakta ya da nötr vergileme vardır.

• Hükümet harcamaları ve vergiler nakit akımını etkilemez ve böylece özel kara alıcıların olanaklar dizgesini de etkilemez.

• Hükümet bütçesi şimdiki değer üzerinden dengededir.

• Hükümetin düzenleyici, destekleyici, danışmanlık fonksiyonları ya göz ardı edilmiş ya da arka plana atılmıştır. Hükümetin finansal dünyaya katılması tıpkı özel sektörün katılması şeklinde formüle edilmiştir.

• Hükümetin eylemlerinden bağımsız bir pazar yapısı ve doğal değişim vardır.

Reel ekonomi ile ilişkin olarak;

• Reel ekonomik kesimin işleyişi/değişimin doğası, finansal piyasanın değişim ilişkilerinin verili doğasından bağımsızdır.

• Faktör piyasaları ve üretimin işleyişi neo-klasik varsayımlar dolayımında tanımlanmıştır (Aşıkoğlu, 1985, 32).

Gözlemlenebileceği gibi etkin piyasa hipotezinde yaşamın gerçekliğini tanımlayan değişkenler ideal biçimler içinde eritilmiş ve böylece model içinde modeller inşa eden bir çerçeve oluşturulmuştur. Modelin girdileri ampirik gerçeklikler değil, yine bizzat model tarafından tanımlanan diğer modeller olmuştur. Bu tür bir analiz son yıllarda yaşanan finansal krizleri yetersizliklerini açıklamaktadır. Rainess ve Charles G. Leathers'ın vurgulamalarını burada tekrarlayacak olursak, teorik olarak içsel bütünlüğü sağlama adına, teorinin ampirik olarak sınanmasını tamamen geçersiz kılmıştır. Diğer yandan bir başka neo-klasik iktisatçı olan Fama'nın vurgularını aktaran yazarlar, finansal piyasa da hangi fiyatın rasyonel olduğunu bilimsel olarak açıklamanın imkansız olduğunu belirtmişlerdir (Rainess ve Leathers, 1994, 737). Aynı şekilde aşırı soyut model kullanma nedeni ile son dönem finansal yazında nedensel ilişkileri ampirik zenginlik dolayımında yakalama tamamen göz ardı edilmiştir. Yaşanan gerçeklik sınırlı sayıda model içindeki değişkene indirgen-

diğinde, ekonometri bu okullar açısından savunulan hipotezin kanıtlanması anlamında önem kazanmıştır. 1970'lerde parasal değişkenlerde gözlemlenen hızlı dalgalanmalar, paranın dönemler arası fiyatı ile paralar arası fiyatı yani faiz ve döviz kurundaki aşırı dalgalanmaları ve finansal yapıların reel yapılarla olan ilişkilerinin aşırı duyarlı olduğu bir dönemde, neo-klasik ya da neo-Walrasyan analizlerin belirleyici olması ekonomik teori açısından irdelenmesi gereken bir olgudur. Çünkü belirsizlikler ve istikrarsızlıkların önem kazandığı reel yapılar ile parasal yapılar arasında canlı ilişkilerin yaşandığı bir dönemde, paranın yansızlığı, dışsallığı üzerine teoriler inşa edilmesi ve bu teorik yaklaşımların düşün dünyasında genel kabul görmesi bu açıdan önem kazanıyor. 1970'lerin gerçekliği her ne kadar yukarıda tanımladığımız anlamda gerçeklikten uzaklaşan teorik yapıların üretilmesine neden olmuşsa da, diğer yandan bir başka ele alış biçiminin gelişmesi için olanak da sağlamıştır. Özellikle gerçekliği oluşturan farklı değişkenler arasında nedensellik ilişkileri yakalamada ve analizde görece içsel bütünlüğe sahip olan bir okul olan Parasalcı Post-Keynesyen (PPKO) okulun geliştiğini görüyoruz. PPKO para ve finansal yapılara ilişkin analizlerde zengin denilecek bir çerçeve geliştirmiştir. Son dönem çalışmalardan gözlemleneceği gibi bu okulun bir kesimi Marksist analize yaklaşırken, bir kısım Marksist kökenli iktisatçı da bu okula yönelmiştir.

2. 8. POST-KEYNESYEN EKONOMİ VE PARASAL TEORİ

Keynesyen ekonominin tanımladığı ekonomik gerçeklik, 1960'ların sonlarında önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişikliği ekonomin belirli kesimleri için yeniden formüle eden Paracı okul ve Rasyonel okul bu formülasyonlarla öne çıkarırken, bu okulların ekonomik yaşamla ilgili tanımlamaları ve bu tanımlamalara bağlı olarak belirli iktisat politikalarının uygulanması -parasal otoritenin denetime alınması, sıkı para politikası, yatırımları hızlandırmak

için ücretler aleyhine kârların artırılması, devlet harcamalarının azaltılması dahası kamu girişimciliğinin ve sosyal devletin eritilmesi, üretim maliyeti ve kârlar üzerindeki baskıların azaltılması (Lepas, 1983, 162)- bir bütün olarak ulusal ve uluslararası ekonomilerde beklenen sonuçları vermemiş, bir dizi ekonomik sıkıntının doğmasına neden olmuştur. Özellikle finansal yapıların aşırı kırılgarı olduğu ve parasal değişkenlerin ekonomik yaşamda her geçen gün daha belirleyici olduğu bir ekonomik ortamda, (Keynes'in 1929 büyük bunalımının etkisinde ele aldığı çalışmada, para ile ilgili değişkenlerin sistemi dengesiz kıldığı yönündeki vurgular) bir grup iktisatçıyı Keynes'i yeniden okumaya, yorumlamaya itmiştir.[21] Bu tür bir okuma ekonomik teoriye dinamizm kazandırmıştır. Ekonomik teorinin rasyonel insan ve piyasanın düzenleyici mekanizmaları ile denge hali, para ve sermaye varlıkları karşısında bireylerin beklentileri, ekonomide gerek rasyonel birey, gerekse denge koşullarını imkansızlaştıracağı belirtilmiştir. Bu tarz ele alış sonuçta kapitalizmin parasal üretimin varlığında dengesizlikler içeren bir ilişkiler sisteminin analizini yapmaya yönelmiştir (Carvalho, 1987, 148). Bu tarzdaki okumaları, Keynes'in çerçevesini çizdiği teorik açılımların ötesine taşıyan önemli bir diğer okuma ise Michal Kalecki'nin reel sektör analizi olmuştur (Eichner, 1979), M. Kalecki'nin çerçevesini çizdiği *reel sektör analizi* üzerinde yükselen parasal ekonomi analizi böylece kapitalist ekonominin temel gerçeklikleri olan;

- ekonomik ajanlar arası güç ilişkileri;
- buna bağlı olarak yatırım ve;
- gelir dağılımı üzerinden inşa edilmeye başlanmıştır (Lepas, 1983, 162).

---

21) Keynes'in yeniden okunması/yorumlanması ve bu okumaların farklı gruplar olarak sınıflandırılması için bkz. (Carvalho,1987).

Sonuçta 1970'lerden itibaren Keynes ve Kalecki'nin teorik çerçevelerinden hareket eden fakat henüz içsel bütünlüğü olmayan ele alışlar Post-Keynesyen okul olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Moore, 1979, 120).[22] Post-Keynesyen analizi, neo-klasik paracı ve rasyonel beklentiler okulundan ayırt eden temel özellik; kapitalist ekonominin bir dizi dengesiz dinamiğe sahip olduğu yönündeki varsayımlarıdır. Bu varsayım, aynı zamanda Post-Keynesyen analizin araştırma nesnesini de belirlemiştir; kapitalist ekonomide dengesizliğe neden olan dinamiklerin belirlenmesi. Dengesizliğin belirlenmesi gündeme alındığında bir çok Post-Keynesyen analiz için para ve finansal değişkenler, üzerinde özellikle durulması gereken öğeler olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle parasal değişkenler üzerinde yoğunlaşan ve dengesizliğin nedenini finansal yapılara bağlayan Crotty'in *tek boyutlu finansal nedensellik teorileri* olarak adlandırdığı ele alışlar (Crotty, 1990), Keynes'in erken dönem çalışması *Treatise on Money* ve 1937 sonrası makalelerinde[23] yoğunlaşırken, dengesizliği daha çok reel değişkenler üzerinde tanımlayan ele alışlar Kalecki'nin çalışmaları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Diğer yandan özellikle burada ele alacağımız H.Minsky gibi yazarlar finansal yönelimli dengesizlik analizlerini Kaleckiyan bir dünya ile Keynesyen dünyanın eklemlendiği bir teorik yapı üzerinde inşa etme eğilimine girmişlerdir.[24]

Parasal Keynesçiler olarak adlandıracağımız Davidson, (1977),

---

22) Çalışmanın parasal değişkenler üzerinde yoğunlaşması nedeninden dolayı burada Post-Keynesyen okul içinde daha çok parasalcı okul olarak tanımlanan P. Davidson, H. Minsky, B. J. Moore, J. A. Kregel, S. C. Dow'un çalışmaları temel alınacaktır.

23) Bu makaleler; "A General Theory of Employment", "Alternative Theories of The Rate of Interest" ve "The Ex-ante Theory of the Rate of Interest"tir.

24) Eichner, post-Keynesyen okulun üyelerini tanımlarken Kalecki'nin ele alışlarının daha çok Cambridge okulu tarafından analize sokulduğunu, Keynes'in parasal görüşlerinin ise Ingiltere'de G. L. S. Schackle, ABD'de S. Weintraub, P. Davidson ve H. Minsky tarafından analize sokulduğunu belirtmiştir (1979).

Kregel (1987) ve özellikle S. Rousseas (1986) çalışmalarında, Keynes'in parasal üretim ekonomisi üzerine yaptığı yorumları temel almışlardır. Paraya ağırlık veren post-Keynesçiler olarak oldukça belirsiz bir adlandırma altında toplayacağımız bu iktisatçılar, belirgin bir dizi ilke altında birleşmeseler bile para ve finans ile kapitalizmin genel olarak tanımlamasında çok önemli bir dizi noktada birleşiyorlar. Bu noktalar şunlardır;

(i) Genel ekonomik denge analizinin reddi, (Moore, 1978, 121);

(ii) hesaplanabilir risk kavramından farklı olarak belirsizliğin kaçınılmazlığı ve buna bağlı olarak;

(iii) üretim ve diğer bütün ekonomik olayların tarihsel gerçek zaman içinde gerçekleştiği (Rousseas, 1986, 13);

(iii) tarihsel gerçek zamanın varlığında, geleceğin belirsiz olması karşısında paranın artan önemi ve bu açıdan paranın şimdi ile gelecek arasında köprü işlevi görmesine bağlı olarak yeniden tanımlanması (Wray, 1990);

(iv) sıfır maliyetli para arzının varlığında, geleceğe yönelik anlaşmaların varlığı ve dolayısıyla kredi parasının varlığı ve buna bağlı olarak da;

(iv) para arzının ekonomiye içsel olduğu ve nihayet;

(v) ekonomide yatırım davranışları açısından finansal yapıların merkezi öneme sahip olması belirleyici oluyor (Kalecki, 1971, Moore, 1978 ve Minsky, 1976, 1982, 1986, 1995). Bu noktalar Post-Keynesyen okulu tanımlayan temel referanslar olmuştur.

Bu temel özellikler üzerindeki düşüncelerin sergilenmesi aslında halen egemen iktisat yazınının dışında gerçekleşmekte ve bu anlamda pratik süreçler ile egemen iktisat ders kitaplarında pek fazla yer almamakta. Fakat post-Keynesyen çözümlemelerin ampirik düzeye ilişkin donanımlı açıklamaları, son dönem ekonomik yaşamda gözlemlenen finansal belirsizliklerin varlığında hızla taraf toplamıştır. Yaşanan gerçekliği daha çok ampirik düzeyde ele alıp teorik ya-

pılar inşa eden bu okul özellikle bir dizi konuda Marksist ekonomik analizle paralellik gösterdiği için konuyu detaylandırmak gerekiyor.

BELİRSİZLİK VE REEL TARİHSEL ZAMAN DOLAYIMINDA PARANIN YENİDEN TANIMLANMASI

P. Davidson Post-Keynesyen bir çerçeve hazırlama çabasının ürünü olan *Money and Real World* adlı çalışmasında ekonomistlerin model inşa ettiklerinde belirsizliği modelden dışlayacak bir eğilime girdiklerini ve bu nedenden dolayı;

- öznel föktörlerin elimine edildiğini;
- matematiksel ve lâfzı açıklamalarla işlerini kolaylaştırdıklarını;
- boşa çıkan beklentiler dünyasındaki olumsuzlukların model inşa edenlerin analizinin dışında tutulduğunu belirtmiştir. Böylece yönlendirilebilen/kontrol edilebilen bir belirlilikler dünyası karşımıza çıkmakta. Davidson'a göre "gerçek dünyada, belirsizlik ekonomik aktivitelerin tümünü önemli ölçüde etkiler" (Davidson, 1977, 12).

Belirsizlik kavramının ekonomik analiz açısından önemli olduğu vurgusu, özellikle tam ve yeterli bilgi donanımına sahip rasyonel ekonomik birim üzerinde yükselen ekonomik analizlerin yetersizliğini işaret etmesi açısından önemlidir. "Beklentilerinin gelecekte tam anlamıyla gerçekleştiği" vurgusu üzerinde yükselen ekonomik analizlerin tanımladığı "fiyat, üretim, ve satın alma kararları" gibi ekonominin can alıcı yönlerinin belirsizlik kavramının ekonomik analize dahil edilmesi ile oldukça sorunlu açıklamalar olacağı açıktır. Davidson'un vurgularına paralel olarak Moore ve S. Rousseas'ın çalışmalarında belirttikleri gibi Post-Keynesyen ekonomik analizin temel varsayımı "belirsizlikler dünyasında yaşadığımızdır -we live in a world of uncertainty" (Rousseas, 1986, 15, ve ayrıca Davidson, 1977, 17).

Belirsizliğin hakim olduğu bir dünya tanımlaması özünde ekono-

mik analizin *"gerçek tarihsel zaman"* kavramı üzerine kurulmasını gündeme getirmiştir. Belirsizliği ekonomiden dışlayan ekonomik analizler daha çok *mantıksal zaman* (logical time) üzerine inşa edilirken, post-Keynesyen analizi belirleyen temel unsur ekonomik analizi tarihsel zaman dolayımında yapmasıdır. Mantıksal zaman geri ve ileriye doğru hareket etmesine rağmen, tarihsel zaman içinde sadece ileriye doğru hareket edilebilmekte (Moore, 1978,121). Davidson'un vurguladığı gibi, zaman faktörünün varlığında her şeyin aynı anda olup bitmesine olanak yoktur. Örneğin ekonomi için önemli olan üretim ve tüketim faaliyetlerinin belirli bir zaman süresi içinde gerçekleştiği belirtilmekte (Davidson, 1994, 88).

Belirsizliğin tanımladığı bir ekonomide para, neo-klasik yönelimli tanımlamalardan oldukça farklı işlevler yüklenecektir. Davidson'un açıkça vurguladığı gibi *"para sadece belirsizlikler dünyasında önemlidir"* (Davidson, 1977, 16). Parasal bir ekonomide paranın tanımı özellikle tarihsel zaman ve belirsizlik öne çıktığında anlam kazanıyor. Bu yöndeki vurgu ise Keynes'in analizini önemli kılmakta; "paranın önemi **şimdiki zamanla gelecek arasında bir bağıntı kuran olaydan meydana gelir"** (Keynes, 1980, 310). Post-Keynesyen analizde para, böylece, geleceğe yönelik sözleşmelerin (forward contracting) yapılması için önemli rol oynar (Rouseas, 1986, 19).

Post-Keynesyen analiz çerçevesinde bugün ile gelecek arasında köprü işlevi gören paranın yeniden tanımlanması önem kazanmakta. Klasik ve neo-klasik ekonomide paranın tanımlanmasında daha çok paranın *kullanım süreci* temel alınmasına karşılık, post-Keynesyen analiz paranın *kaynaklarına* yönelerek tanımlanmaya gitmiştir. Post-Keynesyen analiz paranın kaynakları ve ekonomiye giriş biçimleri üzerinde yoğunlaşırken, özellikle S. A. Heinsohn ve O. Stieger'in paranın ekonomik antropolojisi olarak adlandıracağımız, *"Private Poverty, Debts and Interest or The Origin of Money and Rise of Monetary Economics"* adlı çalışmalarına başvurarak, paranın tanımı-

nı yapmaya yönelmiştir. Heinsohn ve Stieger, para ve faizin eş zamanlı olarak ortaya çıktıklarını ve varlık nedenlerinin barter ekonomisi olmadığını söylemiş ve para ve faizin özel mülkiyet ve gelecekle ilgili sözleşmelere bağlı olarak ortaya çıktıklarını belirtmişlerdir. Özel mülkiyetin gelişmesi, kabilelerin ortak mülkiyet üzerine kurulu güvenlik sistemlerini yıkıp, her bireyin kendi güvenliğinden sorumlu olduğu bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Bu dönüşümle birlikte özel mülkiyet ortaya çıkmıştır. Özel mülkiyetin bizatihi varlığı da bireylerin borç vermeleri ve bunun karşılığında faiz aldıkları bir dizi ilişkinin varlığına neden olmuştur. Bunun da ötesinde "her bir mülkiyet sahibi bilinmeyen gelecekte güvenlik kaynağı olarak kendi kaynaklarını biriktirmeden sorumlu olmuştur" (Heinsohn ve Stieger'den aktaran Wray, 1990, 6). Yazarların tarihsel verilerden hareketle açıkladıkları para olgusu, böylece egemen iktisat yazınından farklı bir öze bağlı olarak açıklanmıştır. Buna göre *para üretim araçlarının özel mülkiyetine bağlı olarak yaratılmış ve geliştirilmiştir*. "Özel mülkiyetin oluşturulması ile birlikte ilk defa para ekonomisi ile tanışmış oluruz. Para ekonomisi, borç veren ile alan arasında faiz yüklü sözleşme üzerinde yükselir ve bu ise parasal üretimin varlığına neden olur... Özel mülkiyete dayalı üretim parasal bir üretimdir, çünkü özel kaynaklar borç verenle alan arasındaki parasal hesap birimi üzerinden gerçekleşir." (Heinsohn ve Stieger'den aktaran Wray, 1990, 7). Özel mülkiyet sahibinin elindeki kaynakların önemli kısmını kredi şekline çevirip, borç olarak verdiği aşamadan itibaren parasal mülkiyetin bir kısmının geri dönmemesi yönündeki eğilimi, risk unsurunu gündeme getirdiği ölçüde, gelecekle ilişkili kredilere uygulanacak faiz oranının da artmasına neden olmuştur.

Heinsohn ve Stieger'in analizlerinde kapitalist üretim bir defa belirleyici konuma yükseldiğinde, para evrensel öneme sahip bir değişken olur; para, değişim aracı ve birikim aracı ve dolayısıyla gü-

venliğin ölçütü olarak tanımlanmaya başlanır. Para kapitalist üretimde, üretim sürecine direkt olarak girer, çünkü üretim bir süreç içinde gerçekleşir ve bu zaman süreci borç sözleşmelerini içerir. Kapital birikim süreci de böylece daha fazla üretim için para biriktirilmesi anlamına gelmekte, burada para güvenlik için biriktirilmektedir (Wray, 1990, 6).

Wray'ın detaylı olarak tanımladığı biçimiyle para, daha çok kaynakları ve ekonomiye giriş noktaları üzerinde durularak tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar ise, Post-Keynesyen para tanımının merkezini oluşturmakta. Buna göre Post-Keynesyen analizde para üzerine vurgular dört başlık altında toplanmakta;

- hesap birimi;
- borçlanma kaynağı, yani varlıkları finans etme aracı;
- harcamalar akımını finans etme anlamında kredi;
- belirsizlikler dünyasında varlıkları güvence altına alma anlamında elde tutulan likit değer olması üzerinde durulmuştur (Wray, 1990, 11).[25]

Kapitalist ekonomide paranın ekonomiye girişi konusunda ise H. Minsky'nin vurgusu oldukça açıktır: "Para bankalarca üretilir" Minsky bankalar olmadan paranın olmayacağını, parasal ödeme sözleşmeleri olmadan banka işlemleri olmayacağı ve bankaya karşılık para ödemelerinin ise ekonomide var olan para miktarının sürekli olarak artmasına neden olduğunu belirtmekte. "Kâr maksimizasyonunu hedefleyen bankerler, üretken kapitaliste değiştirmek üzere para yaratır, bu para kapitalistler tarafından;

a) sermaye varlıkları ve;

b) yatırımların finansı için kullanılmakta. Kullanılan sermaye varlıklarından beklenen kâr getirilerinin yüksek olacağı yönündeki beklentiler sermaye olarak paraya ihtiyaçları artacaktır. Bu ise yatı-

25) Heinsohn ve Stieger'in geliştirdiği analizin daha detaylı analizi için bkz. Minsky (1989, 117) ve daha detaylı olarak Wray'a (1990) bakılabilinir.

rırnların artmasına neden olacaktır. Beklentiler ve yatırımlar arasındaki ilişki ise bankaların para yaratma ve yaratılan paranın maliyetini belirleyecektir (Minsky, 1989, 117). Üretim süreci içinde firmaların para olarak sermaye talebi ve finansal ilişkiler, ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır. Ancak burada özellikle belirtilmesi gereken olgu, tarihsel zaman ve belirsizlik dolayımında tanımlanan parasal kapitalist ekonomide, paranın söylenegeldiği gibi direkt olarak merkezi siyasal otorite tarafından belirlendiği yönündeki ele alışları tamamen geçersiz kılmakta. Paranın zamanlar arası sözleşmelere konu olması ve kapitalist ekonominin gelişmesine paralel olarak, "kapitalistlerin, bireylerin ve kamu kesiminin bankalardan borçlanması sonucu gelişen biçimi *kredi-parasının* varolması ile ekonomide para arzı teknik anlamda sonsuz esneklik" kazanmış olur (Kaldor, 1986, 70).

Bankaların varlığı ve kredi-parasının gelişimi ile birlikte, banka bilançolarının varlık kısmı özel önem kazanmakta. "Bankalar daha önce varolan finansal varlıkları satın aldıkları zaman (pazarlanabilir kağıt değerler) özel sektörün servet kompozisyonunun değişmesine neden olur ama toplam varlıklarda bir değişme olmaz. Ne zaman (banka), yeni yaratılmış pazarlanmayan değerli kağıtlardan satın alsa özel sektörün varlık ve borç yapısının değişmesine neden olur" (Moore, 1979, 126). Böylece Post-Keynesyen analiz için, bankaların kredi mekanizmaları özel bir önem kazanmakta. Tüm bu vurgular bizi Post-Keynesyen analizde para arzına ilişkin önemli bir sonuca, yani paranın ekonomik sisteme dışsal olmadığına götürmekte.

ENDOJEN PARA ARZI

Post-Keynesyen okul açısından para sisteme ne Friedman'ın belirttiği gibi cennetten ya da gökten atılmakta, ne de sadece basit olarak siyasi merkez tarafından yaratılmakta. Egemen iktisat yazının-

da Keynes'in *Genel Teorisi* de dahil olmak üzere paranın ekonomik sisteme dışsal olduğu ve genellikle de merkez bankası tarafından yaratıldığı belirtilmekte. Kaldor'un vurguladığı gibi paranın dışsallığı konusunda Keynes, farkına varmadan Friedman'ın paracılığı yeniden canlanmasına yardımcı olmuştur. Buna göre Keynes'in likidite eşitliğinde **M = L (Y, r)** para talebinin faiz oranına bağlı olarak farklılaşacağını belirtmesine rağmen, para arzının, (M), dışsal olarak tanımlanması Friedman'ın paranın dolanım hızının sabit olduğu yönündeki Keynesyen analizi eleştirilmesine yaramıştır (Kaldor, 1986, xviii). Moore'un vurguladığı gibi Post-Keynesyen analizi diğer egemen okullardan ayıran temel özellik, paranın ekonomiye içsel olduğu yönündeki düşüncedir (Moore, 1979, 125).

Post-Keynesyen okulu tanımlayan temel özellik "paranın ekonomiye içsel olduğu" yönündeki ele alış olmasına rağmen, ekonomik süreç içinde para arzının artmasına neden olan mekanizma, farklı farklı nedenlere bağlanmıştır. Post-Keynesyen analiz, paranın içsel olduğu yönündeki ele alışlar için ilk detaylı çalışma olarak *Radcliffee Raporu*'nu gösterir.[26] Fakat paranın içselliği konusunda ilk ele alış M. Kalecki'ye aittir. 1935 yılına ait bir makalesinde (*The Mechanism of Business Upswing*) şöyle diyor: "Farzedelim ki, bazı önemli buluşlar sonucunda yapılan yatırımlar, bu yatırımların genişleyerek yayılmasının yarattığı etkilerle birleşsin. Şimdi, kapitalistler kârları artmadığı halde yatırımlarını artıracaklar (ücretlerde azaltılma yoktur) bu kapitalistlerin tüketimlerinde bir azalmaya neden olmaz. Bu durumda ek yatırımın finansı, *satın alma gücünün* yaratılması denen olgu tarafından etkilenir. Bu banka kredilerine olan talebin artmasına yol açar ve bankalar da bu talebi karşılarlar." Kalecki'nin analizini önemli kılan bir diğer unsur ise, daha sonra Marksist analizde banka sermayesini anlatırken göstereceğimiz bir gerçe-

26) Rousseas ilk ele alışın G. Myrdal'a ait olduğunu belirtmiştir.

ği işaret etmesidir. Buna göre yatırımlar sonucunda elde edilen kârlar, tekrar depozit olarak bankalara dönmektedir. Banka sermayesinin varlığının temelinde üretken yatırımlar ve kârların olduğu vurgusu, bu anlamda para arzını ekonomide özellikle yatırımların düzeyine bağlaması önemli bir gelişmedir. "Banka kredileri, yaratılan ek kârların miktarı ve bunların ek olarak yatırım ve depozit olarak kullanılmasına bağlı olarak artar... Çıktıda gözlemlenen artış sonuçta *dolaşımdaki para miktarının* artmasına ve böylece Merkez Bankası'nın kredilerinin artırmasına neden olacaktır" (Kalecki, 1971, 29). M. C. Sawyer'in de belirttiği gibi bu vurgu, Kalecki'nin makroekonomik analizinin temellerini göstermekte, yatırım harcamalarının yarattığı kârlar ile para yaratmanın temel belirleyicisi olarak yatırım etkinliklerini öne çıkarmaktadır (Sawyer, 1986, 92).

Kaldor'a göre ekonomik analizde bizzat paranın tanımı ve bu tanıma bağlı olarak paranın yarattığı sonuçlar Radcliffe Raporu'na kadar hep göz ardı edilmiştir, oysa Radcliffe Raporu para tanımını yaparken özellikle para arzı kavramı üzerinde yoğunlaşarak, bir anlamda Keynes'in tanımını da değiştirecek şekilde yeni bir tanımlamaya gitmiştir. Rapor'u hazırlayanlar "biz para arzının önemsiz olduğunu düşünmüyoruz, fakat onun (para arzının) ekonomide geniş anlamda likidite yapısının bir parçası olduğunu düşünüyoruz. *Tüm likidite pozisyonu* harcama kararları ile ilişkilidir (...) Harcama ise *varolan* para miktarı ile sınırlı değildir" demektedir (Rapor'dan aktaran Kaldor, 1986, 72). Para ve daha önemlisi finansal yapıları anlamada önemli bir çıkış olan bu ele alış, para miktarı ile harcama arasında direkt bağlantıya karşılık, "paranın ikamelerinin" çokluğu üzerinde yoğunlaşmış, bu ise para arzı ile dikkatleri "para arzından daha çok genel olarak kredi koşulları ve likidite durumu üzerine yoğunlaştırmıştır" (Bootle, 1986, 14).[27]

27) Radcliffe Raporu ile ilgili daha detaylı bilgi için bak; Wray, (1990, 131-134) ve Rousseas (1986,67-72). Çok daha detaylı bir analiz için Kaldor (1986).

Radcliffe Raporu'nda özellikle vurgulanan likidite koşulları ve bu koşullar üzerinde belirleyici etkide bulunan kredi sistemi, beraberinde özellikle Kaldor'un çalışmalarında açığa çıkan eğilimin varlığına yol açmıştır. Paranın devir hızı üzerinde yoğunlaşmak, dahası onu belirli dönemlerde görece sabit saymanın (miktar teorisi ve özellikle Friedman'ın analizlerinde olduğu gibi) sorunu yanlış yerde anlamak anlamına geldiğini belirten Kaldor için önemli olan, borçlanmaya olan *taleptir*. Talep düzeyi para arzını belirleyecektir, çünkü bankaların kredi taleplerinin sınırı sadece bankanın kontrol edebileceği sınır olmakta (Wray, 1990, 133). Kaldor daha çok son borç veren birim olarak Merkez Bankaları (MB) üzerinde yoğunlaşmış ve MB'nın bir anlamda kendi kazdığı kuyuya düşmesine neden olacak bir mekanizmanın varlığına neden olduğu yönündeki yaklaşımla, paranın endojenliğini tanımlamaya çalışmıştır (Roussaes, 1986, 79). Kaldor çalışmasında, açıkça *kredi-para sistemi* (credit-money system) olarak tanımladığı parasal dünyada, Monetaristlerin tanımladığı anlamda kredi-parasının merkez bankası parasının (basic money) belirli bir oranı olduğu yönündeki ele alışların tam anlamıyla karşısında yer almıştır. Kredi-para sisteminde merkez bankasının bu yönde bir dengeyi sürekli kılması için aydan aya, hatta haftadan haftaya belirli bir oranı tutturacak bir otomatik mekanizmayı oluşturması gerektiğini, fakat böyle bir mekanizmanın da olamayacağını belirtmekte. Özellikle son kabul merci olan Merkez Bankasının güvenilir-kabul edilebilir senetleri (elligible bill) geri çevirmeyeceğini, red ettiği durumda, son borç veren birim olarak varoluş nedenini tehlikeye atarak, banka sisteminin en önemli özelliği olan güven unsurunun kaybolmasına neden olacağını belirtir. Özellikle "parasal otoriteler banka sisteminin yıkılmasına neden olacak böyle bir duruma" izin vermediği sürece paranın arzı, özellikle piyasada bulunan birimlerin nakit olarak ellerinde tutmak istedikleri miktar ile banka depozitolarına bağlı olarak değişiklikler gösterir. Bu anlamda

da "para arzı, kredi-parası ekonomilerinde eksojen (exogenous) değil, endojendir (endongenous)" (Kaldor, 1986, 46-47).

Diğer yandan paranın ekonomiye içsel olduğu yönündeki Post-Keynesyen açıklamalarda etkin olan bir diğer açıklama biçimi ise, para arzı ile ücretler arasında ilişki kuran E. R. Weintraub'un ücret teorisidir. Weintraub fiyatı, birim emek maliyeti üzerine konulan mark-up toplamı olarak tanımlar. Böyle bir açıklamada fiyatların artmasına temel etken olarak birim emek maliyetinin artması gösterilirken, para arzı *direkt olarak* reel çıktı miktarının düzeyi ile çalışanların sayısına bağlı ele alınmakta, böylece para arzı fiyat düzeyine *dolaylı olarak* bağlı olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan bu modelde ücretlerin ekonomiye dışsal olan toplu sözleşmelere bağlı olduğu vurgulanmıştır (Rousseas, 1986, 75-77).

Burada kısaca vermeye çalıştığımız paranın ekonomiye içsel olduğu (endgenous) vurgusunun ekonomik analiz açısından oldukça önemli sonuçları vardır. Bu sonuçlar özellikle genel olarak kapitalist ekonomi özelde ise paranın miktar teorisinin eleştirisi anlamına geliyor. Bunlar;

1) dengesizliğin kapitalizme içkin olduğu;

2) dengesizlikte parasal ve reel değişkenlerin önemli olduğu;

3) yatırım ile tasarruf kararlarının ve ex-ante yatırımlar ile yatırımların (üretimin) zaman almasının ekonomide finansal yapıların önemini artırdığını;

4) ekonomide finansal yapıların (post-Keynesyen ele alışa göre) ekonomik krizlerin varlığına neden olduğu belirtilmiştir.

Post-Keynesyen analiz firmaların finansal davranışları ve finansal krizlerin analizi için bir dizi önemli donanım sağlamıştır.

YATIRIMIN FİNANSI VE FİRMALARIN FİNANSAL DAVRANIŞLARI

M. Kalecki'nin erken dönem çalışmalarında (özellikle 1937 tarihli *Enterpreneurial Capital and Investment*), doğru bir tahlilinin yapı-

labilmesi için, firmaların *boyutunun* (size) dikkatle tanımlanması gerektiğini işaret eder. Buna bağlı kalarak *firmalar sahip oldukları sermaye miktarı ile bağlantılı olarak güç kazanır ve bu gücüne paralel olarak finansal piyasadan borç sermaye bulur* (Kalecki, 1971, 105 ve devamı). Egemen ekonomik analiz açısından (özellikle bir önceki bölümde Modigliani-Miller teoremi dolayımında tanımladığımız ele alıştan) önemli ölçüde farklı bir finansal analize olanaklar sağlar. Bu olanak/açılım, güç ilişkilerini ve güç ilişkilerinin ampirik düzeyde aldığı biçimleri ekonomik analize dahil etmekte. Güç ilişkileri, tekelci yapıların varlığına işaret ettiği ölçüde, kapitalist ekonomide *yatırımı* belirleyen temel unsur olarak *bölüşüm ilişkilerinin* analizine yönelmemize olanak sağlar. Kalecki'ye göre "Gayrisafi yurtiçi üretimin değeri, gayri safi yatırım ve tüketim toplamına eşittir. Gayri safi yurtiçi üretim işçi ile kapitalist arasında paylaşılmaktadır" (Kalecki, 1971,78). Bölüşüm açısından bunun anlamı, gayri safi yurtiçi üretimin kâr ve ücret olarak bölünmesidir. İşçiler eğer ücretlerin tümünü tüketim malları satın alımında kullanırsa, kâr kapitalistlerin yatırım ve tüketim harcamalarının toplamına eşit olacaktır. Burada önemli bir değişken olan yatırım kararı daha çok kâr sahibi olan kapitalist tarafından verilecektir. Bu "yatırım ya da tüketim kararı kârın düzeyini belirlerken, kârın düzeyi de yatırım ve tüketim düzeyini belirleyecektir" (Kalecki, 1971, 79). Kalecki yatırım ve tüketim kararını verecek olan kapitalistin yatırım ve tüketim düzeyini belirlediği gibi yatırım kanalı ile elde ettiği kârlarla yeni yatırımlar için gerekli finansı da sağladığını belirtmiştir. Bu tarz bir belirleme firmaların *içsel finans* dışında önemli ölçüde *dışsal finans* kaynaklarını kullandığını göstermesi açısından anlamlı. Finansal açıdan kapitalistin dışsal finansa başvurması için bu kesimin gelecekle ilgili kâr beklentileri belirleyici olacaktır. Bu beklentiler doğrultusunda dışsal borçlanmaya gidilecektir; bu ise bir dizi *finansal transferin* varlığına neden olur ki, bu açıkça ellerinde finansal kaynak olup yatırım

yapmayan kesimden, yatırım yapan kesime doğru olacaktır (Sawyer, 1986, 92). Borçlanma ile yatırımın sonuçlarının belirli bir dönem sonunda ortaya çıkması, beraberinde bir yılı daha az finansal varlığa karşı daha fazla borçla bitirmesi gibi bir sonuca neden olabilir. Burada karşımıza direkt olarak yatırım ile yatırımın belirli bir zaman içinde sonucunu göstermesi gerçeği çıkar. Kâr beklentileri ile birlikte firmanın dışsal finans kaynaklarına başvurması, sadece reel anlamda parasal tasarruf sahiplerinin para arzı ile sınırlı olmayıp, çok daha önemli bir mekanizma olan bankaların para yaratması gerçeği ile ilişkilidir. Böylece tasarrufların yatırımları belirlediği ilkesinden hareketle, bölüşüm ilişkilerinin analize katılmasından kâr beklentisi yatırım oranını belirlemesi açısından belirleyici olur. Belirli bir dönemde verili kâr beklentisi karşısında kapitalistlerin yatırım kararlarını belirleyecek olan yatırımın finansı sorunu, bu anlamda önem kazanır. Kalecki'nin çerçevesini çizdiği makro-ekonomide, neo-klasik anlayışta olduğu gibi, piyasada isteyen her ekonomik birimin istediği oranda borçlanacağı yönündeki temel varsayım geçersiz hale gelir. Kalecki, içsel finans ve dışsal finansın miktar ve maliyetinin firmanın girişim sermayesine bağlı olduğunu belirtir. Özellikle risk unsuru göz önüne alındığında, kapitalistin girişimci sermayesinin miktarına bağlı olarak risk yükleneceği, bu durumun ise piyasadan edinilecek dışsal finans olanaklarıyla, büyük hacimli kapitalistleri daha avantajlı hale getireceği açıktır. Parasal arzın ekonomiye içsel olduğu düşüncesi, sermaye büyüklüğüne bağlı olarak borçlanma kapasitesinin artması düşüncesi ile birleştiğinde, kapitalist ekonominin finansal yaşam ile ilgili temel dinamiklerini anlamak için oldukça önemli adımlar atılmış demektir. Özellikle kâr beklentisinin arttığı dönemlerde, ya da tam tersi ekonominin artık geri dönülmez bir şekilde daralmaya girdiği dönemlerde, finansal ilişkiler önemli ölçüde artarak, potansiyel kaynakların gelecek adına kullanılması, ya da varolan sabit varlıkların gerileme döneminde

finansal yükümlülükleri karşılama adına likiditasyonu, güncel olarak yaşadığımız ekonomik olguları açıklamada önemli referans noktalarını işaret etmekte. Gözlemlenen finansal aktivitelerin aynı zamanda likit olmayan kaynakları likit hale çevirme, ya da likit olan kaynakların likit olmayan varlıklara çevrilmesi, Kalecki'nin deyimi ile *girişimci sermayesinin büyüklüğü* ile yakından ilişkilidir. Kalecki'nin "kapitalist sistemin kalbi", olarak tanımladığı girişimci sermayenin büyüklüğü, ya da ekonomik güçlerin ekonomideki eşitsiz dağılımı, özünde finansal dünyanın gelişmesinin temeli olduğu gibi, finansal ilişkiler dolayımında bu temel daha da güçlenmekte. Eşitsizler arası ilişki kapitalist finans ilişkilerini daha da güçlendirmekte, güçlendirdiği ölçüde de bunalımlı bir yapının varlığına neden olmakta.[28] Kalecki'nin oldukça önemli açılımları içeren bu açıklamaları günümüzde Paracı Post-Keynesyen okul içinde tanımladığımız Minsky'nin analizlerinde daha da geliştirilmiştir.

Hyman Minsky 1960'lardan günümüze kadar yaptığı çalışmalarda modern kapitalist ekonomide finansal krizlerin nedenleri üzerinde yoğunlaşmıştır (Kelso ve Duman, 1992, 226). Minsky'nin çalışmalarını tanımlayan öğe, onun Keynes ve Kalecki'yi yeniden okuması ve bu iki iktisatçı dolayımında ekonomik analizi yeniden inşa etmesidir. Minsky'nin ekonomik analizi Keynes ve Kalecki dolayımında yeniden inşa etmesi, özellikle kapitalist ekonomiye finansal bir ekonomi, para ekonomisi açısından bakması açısından önem kazanmakta. Minsky açısından Keynes'i önemli kılan Keynes'in tarihsel zamanı ve buna bağlı olarak beklentileri analize sokmasıdır. Her iki değişken ise Minsky'e göre, sermaye varlıklarının ekonomik süreç içinde belirli fiyatlar alarak diğer ekonomik değişkenler üzerinde etkili olduğunu gösterir (Minsky, 1977). Minsky'nin Kalecki

28) Kalecki ile ilgili daha detaylı açıklama için kendisinin çalışması (1971) ile Sawyer'in çalışmasına bakılabilinir.

üzerinde ısrarla durmasının nedeni ise, Kalecki'nin "kâr ile yatırımın birbirine bağımlı" olduğunu işaret etmesi belirleyici olmuştur (Minsky, 1982, xix).

Minsky Keynes'in *Genel Teorisi*'ni yeniden yorumlarken, Keynes'in kapitalist ekonomiyi, "belirli bir güvenlik marjına bağlı olarak borç alıp-verme ilişkilerinin" tanımladığı bir ekonomi olarak analiz ettiğini belirtir (Minsky, 1992, 254). Minsky devamla kapitalist ekonomide parasal ödemeler ile parasal gelirin eklemlenmesinin finansal yükümlükleri artırdığını ve böylece finansal sistemin kompleksleşmesine neden olduğunu ve bunun da Keynes'in vurguladığı güvenlik marjını azalttığını belirtmekte. Burada hiç kuşkusuz kapitalist ekonominin parasal bir ekonomi olması ve parasal ekonomide sermaye varlıklarının parasal olarak diğer varlıklar gibi fiyatlandırılması belirleyici değişken olmakta. Minsky için Keynes'in ekonomik analize katkısı, ekonomide farklı nedenlere bağlı olarak belirlenen iki farklı fiyat sisteminin varlığını işaret etmesidir (Minsky, 1989, 113). Minsky finansal piyasada gözlemlenen kriz eğilimlerini de Keynes'in bu iki farklı fiyat sisteminin varlığına referansla geliştirmiştir. Bu anlamda Minsky'e göre *Genel Teori*'de Keynes'in yoğunlaştığı temel ilişki biçimi;

- normal üretim çıktıları ve emeğin fiyatı ile;
- sermaye ve finansal varlıkların fiyatının nasıl belirlendiği sorunudur. Keynes'e göre bu iki farklı fiyat, yani sermaye ve finansal varlıkların fiyatı ile normal emek ve diğer ürünlerin fiyatı, farklı piyasalarda ve farklı güçler dolayımında belirlenmekte ve ekonominin doğasında yatan bu iki farklı fiyatlama biçimi, ekonomideki dalgalanmaların temel belirleyicisi olmaktadır (Minsky, 1982, 60). Sermaye varlıkları ile ilgili olarak Keynes;
- finansal anlaşmalar;
- kurumsal yapılar ve bu ikisine bağlı olarak;
- uzun dönemdeki beklentilerin;

• para arz ve talebinin sermaye varlıklarının fiyat düzeyini belirlemede etkin olduğunu vurgulamıştır. Farklı bir şekilde söylenecek olursa, sermaye varlıklarının fiyatı, şu anki fiyat üzerinden gelecekte elde edilecek kârlılığa göre belirlenir. Sonuç olarak, sermaye varlıklarının fiyatı uzun dönem beklentilerden etkilenmektedir, diğer meta çıktılarının fiyatı ise kısa dönemdeki beklentilere bağlı olacaktır. Sermaye varlıkları ve normal metalar ile emeğin bir meta olarak fiyatı, tüm bu fiyatlar, üretimin hacim ve işleyişi ile yakın ilişkili olduğu gibi bizzat para ile de yakın ilişki içindedir. Minsky'e göre *Keynes'in ekonomisi, parasal üretim ekonomisidir*. Bu paranın nötr ve finansın ise pasif birer değişken olarak ele alınamayacağı anlamına gelmekte (Minsky, 1982).[29] Kapitalizmin tarihsel gelişimi göz önüne alındığında, Minsky ekonomik analizin sağlıklı olması için direkt olarak finansal kurumlar ile parasal ekonomi varsayımından başlanması gerektiğini vurgular ve bu vurgunun da Keynes'de yeteri kadar yapıldığını belirtir. Fakat bu ele alış tarzının daha sonra Hick-Hansen yorumu ile birlikte ekonomik analizden uzaklaştırıldığını belirtmekte. Böyle bir ekonomide para, sadece metaların ölçülmesi ya da aracı olmasının ötesinde, sermaye varlıklarının finansı için özel bir senet işlevi görmektedir. Keynes bu görüşünü açık bir şekilde 1931'deki bir makalesinde dile getirmiştir; "Dünya'da çok çeşitli gerçek varlıklar vardır, binalar, meta stokları vs. Bu varlıkların nominal sahipleri bunlara sahip olmak için sürekli olarak ödünç para alırlar. Zenginliğin sahipliğinin genişlemesine uygun olarak bu gelişme, reel varlıklar üzerinden değil, para üzerinden gerçekleşir. Finansal ilişkilerin ve gelişmenin önemli bir kısmı, bankaların etkinliği altındadır. Banka sistemi burada parayı veren ile parayı alan arasına girerek, bu iki kesimin ilişkileri için garanti işlevi görür. Burada parayı alan insanlar için bu paranın anlamı, reel varlıkların elde

29) Aynı yönde bir vurgu ve daha detaylı analiz için bak, Kregel, (1987, 119).

edilmesi, yani reel varlıklar için finansal araç olmaktır. Paranın reel varlıklar ile zenginliğin sahipliği arasındaki aracı işlevi, modern dünyanın özel bir karakterini gösterir (Keynes, *The Consequences to the Banks of the Collapse of the Money Values*'ten aktaran, Minsky, 1982, 61). Bu açıklama günümüz dünyasını anlamak için anlamlı bir vurgudur. Eğer piyasada reel varlıkların elde edilmesi için para zorunlu ise, yani para, elde biriken refahı reel varlıklara çevirme aracısı ise, ekonomik yapıda bu işlevleri yerine getirecek, yani paranın alım-satım işlevi üzerinde yoğunlaşacak bir kesimin varlığına neden olacaktır. Bu işlevi yerine getirecek birimlerin varlığı, bu kesimin kârlılık amacıyla para ile oynamaları, beraberinde yatırım kararları ile birlikte, istihdam ve gelir düzeyi gibi reel yapılar üzerinde belirleyiciliği olmalarını gerektirecektir. Keynes, bu görüşü doğrulayacak düşünceleri *Genel Teori*'nin girişinde vurgulamakta; "bir para ekonomisi, her şeyden önce geleceğe değin görüşlerdeki değişirlik, onun yalnız bir yönelimine değil, istihdamın bugünkü hacmi üzerine de etki yapabilmektedir" (Keynes, 1980, XIII). Gerçekten de, Tibor Scitovsky'nin yeni tarihli bir makalesinde Keynes'in görüşlerinin kendisinden önceki ele alışlar için, ani bir kırılma olarak görünen en önemli yanının onun *Genel Teori*'deki 1,5 cümlesinde gerçekleştiğini belirtir. Bu cümlede; Faiz rayici (oranı), yatırımı yapacak kaynakların talebi ile hemen tüketimde bulunmaktan kaçınanların eğilimini dengeleştirmeye yarayan «fiyat» değildir. Faiz oranı, likiditeden vazgeçmenin bir ödülü yani zenginliği finansal varlıklar olarak tutmanın fiyatıdır." T. Scitovsky finansal varlıkların fiyatlarındaki dalgalanmanın sermayenin ekonomideki büyüme oranını da belirleyeceğini vurgular. Bu anlamda insanların servetlerini ellerinde nakit olarak bulundurma ile servetlerini sermaye varlıkları olarak tutma yönündeki seçimi, sermaye yani finansal varlıkların gelecekteki getirisi ile yakından ilişkilidir. Eğer finansal varlıkların getirisi yatırımların getirisinden daha yüksekse (düşükse) yatı-

rınlarda bir düşüş (yükselme) olacaktır. Scitovsky'nin yorumu devamla önemli bir değişimden bahsetmekte. Daha önceleri dünya çapında zengin olan insanların zenginliğinin üretim temelli olmasına rağmen, bunun son zamanlarda değiştiğini dünyaca tanınan zenginlerin zenginliklerinin temelinde finansal aktivitelerin yattığını belirtmekte (Scitovsky, 1994, 50). Parasal birikimin varlığı, ekonominin tam anlamıyla bir borçlanma ve dolayısıyla kredi ilişkileri üzerine kurulmasına neden olmuştur. Bu Minsky'nin Keynes'ten devir aldığı en önemli kısmı işaret etmekte. Minsky, Keynes'ten aldığı bu teorik temeller üzerine bireysel firma, firmanın finansal davranışları ve yatırımlar arası ilişkiyi daha da geliştirmek için, Kalecki'nin modelini geliştirerek kullanma yoluna gitmiştir.

Capitalist Financial Process and The Instability of Capitalism adlı makalesinde Minsky, kapitalist ekonomide finansal davranışların ekonomiyi üç farklı yönde etkilediğini belirtmiştir. Bunlar;

i) varlık stoklarının konumuna bağlı olarak bunların finans ihtiyacı;

ii) tüketim ve yatırım mallarının üretilmesi ve paylaşılmasının finans edilmesi zorunluluğu;

iii) finansal sözleşmeler olarak ödeme yükümlülüklerinin karşılanmasının gerekliliğidir (Minsky, 1982, 73).

Bu üç finansal yönelimli davranış ve bu davranışlar üzerinde etkili olan finansal işlemler sonuçta, varlıkların fiyatını etkiler ve varlıkların fiyatlanması (assets are priced) gerçekleşir. Varlık fiyatı nakit akışı ile ödeme yükümlülüğü arasındaki ilişkiyi yansıtır. Finansal işlem, özünde bugünün parasının, gelecekte ödenme vaadi ile bir başkasına devredilmesi sonucunda doğar. Finansal işleme konu olan kesimler; finansal varlığa sahip olan ev halkı, kapitalist girişimci ve farklı tiplerde finansal kurumlardır. Bu birimlerin finansal varlıklara yönelmeleri için kullanacakları nakit, hane halkı için ücret, girişimci için onun kaba kârı ve devlet için ise topladığı vergidir. Finansal işleme giren bu kesimler için temel amaç, finansal sü-

reç sonucunda elde tutulan varlıkların miktarının artmasıdır. Burada üzerinde yoğunlaştığımız kapitalist firmaları, belirli bir zaman süreci içinde nakit elde etmeleri ile bu nakitlere karşılık ödeme yükümlülükleri olan birimler olarak tanımlanabilir (Minsky, 1982, 23). Minsky, Kalecki'nin girişimcinin sahip olduğu sermaye miktarının önemli olduğu vurgusu üzerinde durarak, finansal dünya içinde firmaların konumlarının onların borç ödeme kapasitelerine, yani elde edecekleri nakit miktarına (kâr) bağlı olacağını belirtir. İlişkiyi kurmak için geliştirdiği çerçeveyi buraya aktaracak olursak; işçilerin tüm kazançlarını tüketime harcadıklarını ve kapitalistlerin ise tüketmediklerini varsayarsak;

$$\pi = I \text{ (kâr eşittir yatırım)}$$

Bu, tasarrufların yatırıma eşit olduğu (S=I) yönündeki vurgunun yeniden tanımlanmasından başka bir şey değildir. Bununla birlikte burada Yatırım (I), sermaye varlıklarının fiyatı (Pk), yatırımın fiyatının fonksiyonu olarak yatırım mallarının arz fiyatı (PI(I)), beklenen kâr (Ep) ve dışsal finansın (ext.fin) fonksiyonu olarak tanımlanmakta. Yani;

$$I = (P_k), P_I(I), E\pi, \text{Ext.Fin}$$

Böylece nedensellik yatırımdan kâra doğru olmakta.

$$I \rightarrow \pi$$

Burada finans düzenleyici olarak tanımlanırken, yatırım da finansı belirleyen bir değişken olmakta. Örnek olarak finansal bir değişken olarak devletin varlığında ve devlet açık verdiğinde (DF),

$$\pi^* = I+DF$$

Devletin açık vermesi durumunda vergi sonrası kar ($p^* = I+DF$)

olurken, ödemeler dengesinde gözlemlenen açıklar (BDDF) beklenen kârın daha da farklı olmasına neden olur;

$$\pi^* = I+DF-BPDF$$

Minsky Kalecki'nin modelinde kapitalistlerin tükettiği (Cp*), ve işçilerin tasarruf yaptığı (SW) bir durumun analizi içinde geliştirilebileceğini ve böyle bir durumda;

$$\pi^* = I+DF-BPDF-SW+ C\pi^*$$

ve bu durumda vergi sonrası kârın

$$\pi^* = 1/1-C(I+DF-BPDF-SW)$$

şeklinde olacağını belirtmiştir.

Böylece nihai olarak kâr, neo-klasik iktisatta olduğu gibi sadece teknoloji tarafından belirlenen bir değişken olmaktan çıkarak ekonomik, politik, sosyal ve psikolojik ilişkilerin tanımladığı bir gerçeklik olmakta.

Minsky'nin çalışmasını aynen izleyecek olursak, Minsky'e göre yukarıdaki kâr tanımlaması aslında kârın ekonomide bir nakit akımı olmasının ekonomide bazı önemli implikasyonları olduğunu belirtmekte. Buna göre gerçekleştirilmiş kârlar (realized profits);

(i) nakit akımıdır ve bu anlamda borçların varlığına neden olur ve sermaye varlıkları için ödenen bir fiyat işlevi görür;

(ii) emek maliyeti üzerindeki mark-up, bir kısım emek gücünün ürettiği miktarın tüm emek gücünü teminat altına alacak şekilde dağıtımına olanak verir;

(iii) sermaye birikiminin devamı ya da varolan artığın kullanımı için işaret niteliği taşır.

Böylece kârlar, borçlar üzerindeki ödeme yükümlülükleri ile ilişkili olarak, girişimci ve kapitalistlerin uzun dönemde gelecekle ilgi-

li beklentilerini belirler. "Kapitalist bir ekonomi yalnızca yatırım ekonomisinin varlığında güzel işler, yani kâr üretme kapasitesince normal işler. Kâr beklentileri borçlanmaya dayalı finansı olası kılar (...) Yatırımın varlık nedeni sermaye varlığının gelecekte kâr kazandıracağı beklentisidir, fakat gelecekteki kârı sadece gelecekteki yatırımlar belirler. Kârlar kapitalizmde hem havuç hem de sopa işlevi görür ve bu da kapitalizmin çalışmasına neden olur" (Minsky, 1982, 105). Beklentiler, yatırım ve kâr üçlüsü, beraberinde ekonomideki firmaların borçlanma eğilimlerini belirler. Özellikle yatırımların gelecekle ilgili kâr beklentisi dolayımında yapılması, firmaların borçlanma yani finansal kaynaklara başvurma miktarını belirleyecektir. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi özünde parasal değişken üzerinden yapılan borçlanma belirliliğin (certainty), belirsizlikle (uncertainty) değiştirilmesi anlamına geldiği ölçüde, gelecekte elde edilecek kârlar, geçmişteki borç yükümlülüklerini karşılamadığı anda ekonomik yaşamda krizlere neden olacaktır. Ekonomide bu anlamda Minsky'e göre firmaların farklı finansal tavır alışları vardır; bu tavır alışlar üç başlık altında incelenebilir:

Hedge Finans: "Tedbirli finansal durum" olarak tanımlanan finansal tavır alışta, firmaların piyasada süregelen kâr oranının altında olacak şekilde borçlandıkları ve bu nedenle ödeme yükümlülüklerini kâr dolayımında sağlanan nakit akışı ile bir zorlanma olmadan karşılandıkları bir finansal durum söz konusudur. Minsky'nin belirttiği gibi finansal tavır alış, belirli bir güvenlik marjı içinde kalmakta. Yani, tedbirli finanslama biçiminde" sürekli olarak "beklenen kaba sermaye geliri, gelecekte her süre için üstlenilen borç ödemeleri için yapılacak nakit yükümlülükleri" aşan miktardadır. E. Altvater'in açıkça belirttiği gibi bu finans biçiminde, para kredi biçiminde ödeme aracı olarak üretilmekte ve kârın realizasyonu sonucunda geri ödemelerle üretilen para tahrip edilmekte, ortadan kaldırılmakta. Kredi süresi boyunca, borç veren ve alan girişimci

kazancını paylaşmakta. Böylece Altvater, Minsky'nin hedge finans biçimi ile tanımladığı ilişkiyi şöyle açıklar;

$$P_{t1}+.....+P_{tn}>I_{tn}+.....+I_{tn} \text{ and } p_t....n>i_t...n$$

Burada, P kârı, I faizi, p kâr oranını ve i faiz oranını göstermekte. Yani zaman serisi içinde gerçekleşen kârlar (Ptn), aynı zaman serisindeki faiz ödemelerinden (Itn) daha fazla olmakta (Altvater, 1993, 99). Firmalar açısından güvene dayalı bir finans, uzun vadeye dayalı bir borçlanma anlamına gelirken, kısa dönemli borçlanmaya sadece işletme sermayesini karşılama amacı ile başvurulmakta.

Minsky'nin finansal durum ya da tavır alışta tanımladığı diğer iki biçim ise; kapitalist ekonominin içsel dengesizliğini gösteren spekülatif amaçlı finans ile ponzi finanstır (maceraya dayanan finansal durum). Bu iki finansal durum (posture) ekonomide finansal kırılmalara neden oldukları yönündeki vurgulara temel oluşturduğu ölçüde önem kazanmakta.

Spekülatif finans durumu (posture): Minsky bir başka finansal durum olan spekülatif finans üzerinde ısrarla durmakta. Minsky'e göre bir ekonomik birim, belirli bir zaman dilimi içinde borçlar için yapılacak nakit ödemelerin beklenen kaba sermaye akımını aşması durumunda spekülatif finans yolunu seçebilir. Spekülasyon bu anlamda, özellikle zaman içinde, borçların ödenmesi için gerekli nakit akımı ile borçlanmanın maliyeti arasında farkın açılması ile daha da önem kazanır. Gerçek tarihsel zaman içinde borçların ödenmesi için yüklenilen sorumlulukların gelir akımından daha fazla olması sürekli olarak borçlanmanın maliyetinin artmasına neden olur. Böylece kısa ve uzun dönem açısından, firmanın beklediği kâr oranı, yüklendiği faiz yükünü karşılamadığı durumlarda spekülatif süreç başlamış olur. Buna göre eğer *m* spekülatif girişimcinin zaman döngüsü içindeki başlangıcı, *n* ise kredi süresinin son yılını gösterirse, ilişki aşağıdaki gibi gerçekleşir:

$P_{t1}.....P_{tm}>I_{t1}....I_{tm};P_{tm}+1.....P_{tm}<I_{tm}+1.....I_{tm}$

$P_t<I_t$ durumunda, yani kârın faizden küçük olduğu durumlarda faizin mutlaka yeni kredi (fresh credit) ile finans edilmesi gerekiyor. Girişimcinin yeni finansal talebi ya da yeni kredi isteği eğer bir çok firmanın aynı zamandaki isteği ile kesişiyorsa, yani firmalarda finans ihtiyacı artmışsa, iki nedenden dolayı yukarıdaki kârın faizi karşılaması gittikçe güçleşecektir;

i) yükselen finans talebi faizlerin yükselmesine neden olacak;

ii) aşırı finansal taleple birlikte, güvenlik marjının azalması, yani riskin artmasına bağlı olarak, belirsizliğin maliyeti faiz oranlarında kendini gösterecektir.

E. Altvater, Minsky'nin teorik çerçevesini daha da geliştirmiştir. Bu durumda, faiz oranlarının yukarıda sıralanan nedenlerden dolayı aşırı yükselmesine karşılık, kârlılık koşulları, yani ücretlerin maliyetinin düşürülmesi, yeni teknolojik girdiler kullanılarak üretkenliğin artırılması sonuçta kârların artmasını sağlamamışsa, faiz ekonomi için tehlikeli bir konuma geçer, faiz *böylece sadece kârın büyük kısmına el koymakla kalmaz, kapitalist girişimcinin sermaye varlıklarını da yemeğe başlar* (Altvater, 1993, 99, vurgular bana ait).

Ponzi Finans; Minsky spekülatif finansın özel bir alt biçimi olarak, ponzi finans[30] tanımlaması yapar. Bu tür finansal durumda "bütün kısa dönemli nakit ödeme yükümlülükleri tüm kısa dönem nakit gelirler tarafından karşılanmadığında" karşımıza çıkmakta (Minsky, 1982, 28). Böyle bir durumda firma kısa dönemli borçlarını ödemek için borçlanma sürecine girecektir. Artık borçlanmanın

30) Ponzi Kindleberger'in 1929 krizi ile ilgili çalışmasında örnek verdiği Bostonlu bir para kapitalisti olup, özünde kriz döneminde geri ödeme sözü ile yüksek riskli kredi ilişkisine giren ve sonra tutuklanan bir dolandırıcıdır. Minsky bu dolandırıcının adını, yüksek ölçekli risk içeren, kısa sürede getirisi çok olan kredi ilişkilerini açıklamak için kullanmıştır (Altvater, 1993, 122).

anlamı, geçmiş borçların ortadan kaldırılması amacına yönelik olacaktır. Güvenlik marjının oldukça azaldığı bir ortamı tanımlayan ponzi finansın, şimdiki değeri faiz oranı ile gelecekte beklenen nakit akım miktarına bağlı olacaktır. Diğer yandan risk unsurunun artması ve borç talebinin artması faiz oranlarının artmasına neden olurken, faiz oranlarının artış eğilimi bugünkü borçlanmanın değerini gelecekte düşmesine neden olacaktır. Tekrar Altvater'e başvuracak olursak, ponzi finansta durum şöyle bir senaryonun varlığında;

$$P_{t1}.....P_{tm}<I_{t1}....I_{tm};P_{tm}+1.....P_{tm}>I_{tm}+1.....I_{tm}$$

$_{tm+1}$ zamanına kadar eğer yüksek oranlı geri ödemelerin gerçekleşeceği umut ediliyorsa, yeni krediler yolu ile faiz ve yeni borç ödemelerinin karşılanması sürecektir. Fakat geri ödemelerin olmayacağı yönündeki güçlü bir beklenti bir yandan taze kredi için gerekli kaynakların azalmasına neden olurken, diğer yandan verilen yüksek getirili kredilerin aşırı yükselmesine bağlı olarak belirsizliği azaltına adına sözleşme için kullanılan zamanın kısa tutulmasına gidilecektir. Ponzi finansal varlıklara yönelen ekonomik birimler böylece birleşik faizinde varlığında sürekli olarak artan borç yükü ile karşılaşacak ve bu da finansal analizde hava kabarcığı ya da bubble bubble teorisi olarak tanımlanan bir durum, yani reel değişkenlerden bağını koparmış gibi görülen bir finansal genişlemenin varlığına neden olacaktır.

Bu aşamada, Minsky ve son dönem post-Keynesyen iktisatçılar açısından önem kazanan ve bazı açılardan Marksist ekonomistlere de olumlu teorik açılımlar sağlayan finansal kriz teorileri alanına giriyoruz.

FİNANSAL YAPILAR-KUMARHANE EKONOMİSİ VE FİNANSAL KRİZ

Minsky'nin Keynes'i ve Kalecki'yi yeniden okuması ve bu okumaları finansal bir çerçeve hazırlayacak şekilde yeniden inşa etmesi beraberinde Minsky'i bir önemli sonuca götürmüştür. Buna göre, ka-

pitalizm dengesiz bir ekonomidir ve dengesizliğe neden olan temel mekanizma, finansal yapıların kırılgan (financial fragility) dokusudur.[31] Minsky, özellikle Keynes'in *Genel Teori*'de; belirsizlik koşullarının varlığına ilişkin açıklamaları ile Kalecki'nin parasal arzın ekonomiye içsel olduğu ve firmaların kârlılık koşullarını değerlendirmek için dışsal finansa başvurdukları gerçeği ile birleştirilerek, firmaların finansal davranışları ile ilgili yukarıda sıraladığımız durumları (postures) tanımlamıştır. Minsky, Keynes ve Kalecki'yi izleyerek ekonominin temel belirleyicisi olarak yatırımları görür. Minsky modelinde yatırımlarda ortaya çıkacak bir artış eğilimi gelecekte elde edilecek kâr miktarını artıracak, artan kâr ise beraberinde ekonomide gelecekle ilgili kâr beklentilerini motife ederek yatırımların daha da artmasına neden olacaktır. Artan yatırım ve kârlılık koşullarında, gelecekle ilgili olumlu beklentiler oluşmasına bağlı olarak, firmalar ve bireyler ellerinde tuttukları likit kaynakları finansal sürece akıtacaklar, yani ekonomide likidite tercihinde bir azalma olacaktır. Likidite tercihinde azalma aslında gelecekle ilgili beklentileri olumlu olan firma/bireyler artan oranlarda daha fazla getirisinin olduğunu düşündükleri finansal işlemlere girecek ve böylelikle risk yüklenecekler. Girişimci kapitalist daha fazla borçlanacak, bankalar daha fazla kredi çıkaracak ve hane halkı kısa sürede zengin olmak için ellerindeki likitleri finansal aktivitelere yatıracaklar. Crooty'in vurguladığı gibi bu bir "boom euphoria" durumudur. Bu durum beraberinde ekonomide bütünsel olarak bir likit olmayan kaynakların çoğalmasına neden olacağı gibi, borç/hisse senedi, kredi/depozit oranının yükselmesi ve faiz oranlarının artmasına yol açacaktır. Gelecekle ilgili kâr beklentilerinin yükselen faiz maliyetleri nedeni ile birlikte, her geçen gün yüklenilen borçların

31) Kriz teorisi açısından oldukça önemli olan H. Minsky'nin ele alışı için bak; Kelso ve Duman (1992) ve Marx, Keynes ve Schumpeter'le ilişkileri açısından Minsky'i ele alan bir çalışma için bak; Crotty (1987)

ifa edilmesi gittikçe güçleşecek ve genişleyen ekonomi sonuçta "finansal kırılganlığa" neden olacaktır. Yükselen faiz oranları yatırımların düşmesine neden olacak (Crotty, 1987, 299). Böylece firmaların daha önceki hedge finans koşulu, artan oranda spekülatif ve ponzi finans durumuna dönüşecektir. Tüm bu mekanizma, sonuç olarak yatırımların, gelirin ve istihdamın düşmesine, yani reel değişkenlerin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır (Minsky, 1989, 306). Yatırım ve istihdamın düşmesi ile kısa dönemli finans ihtiyacı borçların yeniden finans amacına bağlı olarak daha da artıyor. Artan borç ekonomisi ile birlikte maliyetler daha artıyor. Çünkü borç alma-verme ilişkisi güvenlik marjlarına bağlı olarak belirleniyor. Minsky'nin analizinde para ve üretim arasındaki ilişkilerde para-sermayesinin artışı, toplumsal zenginliklerin birikiminin yarattığı gerilimler ve çelişkilerin sonucu olarak verilmekte. Finansal yapıların artan kompleks yapısı ile sermaye varlıklarının özel mülkiyeti, uzun ve yoğun depresyonları kapitalizm için kaçınılmaz kılmakta (Minsky, 1982)

Kapitalist ilişkilerin artan ölçüde borç ilişkisi üzerine kurulması, ve borç ilişkilerinin özünde belirli bir güvenlik marjı içinde gerçekleşmesi, geleceğin sürekli olarak içinde taşıdığı verili borç ödemelerini karşılayamayacak bir gelir akımı (özellikle kârın) ile karşılanması, ekonomide krizin doğmasına neden olacaktır. Özellikle spekülatif ve ponzi finansın varlığında finansal ilişkilerin artan oranda kısa dönemli oluşu ve artan oranda yatırımların sermaye yoğun oluşu, gerek finansal varlıkların maliyetini artırarak yüksek faiz oranlarının varlığına neden olacak, gerekse gelecekle ilgili belirsizlik finansal kaynak sahiplerinin en azından bir kısmının finansal süreçlere girmemesine neden olacaktır. Spekülatif finansın artmasına paralel olarak, insanların gelecek beklentileri böylece bir yandan finansal yapıların istikrarı üzerinde etkide bulunarak daha kırılgan yapılar oluştururken, diğer yandan bu kırılgan yapılar, tekrar para-

nın borç verilip-alınmasını daha maliyetli kılacaktır. Bu maliyetin bir dizi sonucu olacaktır; bir yandan ekonomide para-sermayesi kısa sürede riskli de olsa yüksek getiri sağladığı için, hızla servet unsurlarının çözülerek para sermayesine dönüşmesi sürecini başlayacak, diğer yandan ponzi finans durumuna bağlı olarak, faiz ödemeleri sadece kârların azalması değil, sermaye varlıklarının da erimesine neden olacak ve en kötüsü, belirsizlik şartları altında ortaya çıkan kısa süreli ekonomik kararlar alma yönündeki eğilimler (shortizm), kârın temel kaynağı olan ve daha uzun zaman isteyen yatırımları daha riskli kıldığı için, yatırımlarda azalmaya neden olacaktır. Yatırımların azalması ise Minsky'nin 1987 krizini çözümlerken belirttiği gibi anlamsız bir durumun varlığına neden olacaktır. Özünde kârın bir parçası olan ve ancak kârlılık koşullarında realize olan faiz ekonomisinin ya da kendi deyimi ile *para yönetici kapitalizmin* gelişmesine neden olacaktır. Minsky'e göre kapitalizm değişebilir bir sistem ve 1970'li yılların kapitalizmi artık yeni bir kapitalizm, yani finansal kurumların belirleyici olduğu ve bu anlamda profesyonel para yöneticilerinin ekonomik yaşam üzerinde belirleyiciliklerinin arttığı bir döneme girilmiştir.

Kumarhane Ekonomisi Ya da Para Yönetici Kapitalizm

Bu yeni sistem Keynesyen refah devletine karşılık, paranın hayatın her alanında belirleyici olması ve bu paranın belirli uzmanlar tarafından yönlendirilmesi ile tanımlanıyor. Bankalar, ücret fonları, sigorta şirketleri, karşılıklı fonlar aniden kapitalist çağın erken dönemlerinden daha önemli bir konuma yükselmişlerdir. Uzmanlaşmış para yöneticilerinin, paranın yönetiminde amaçları, portföylerini kısa dönemli artan geri dönüşler ile etkin bir şekilde yönetmek ve böylece kısa dönem sermaye akım kombinasyonlarını maksimize etmektir. Artık bu aşamada Keynes'in yaptığı ayrım olan üretken yatırımlardan geri dönüşler ile spekülatif yatırımlardan geri dönüş

ayrımına başvurmak gerekir. Spekülatif amaçlı paranın, para kazanması ile varlıkların artırılışı esasına göre gelişen yeni ilişkiler sistemini Minsky para yönetici kapitalizm, olarak tanımlar. Bu tanımlama bir diğer açıklamayı çağnştırıyor; "Spekülasyon girişimciliğin (burada yatırım girişimciliği, çn) düzenli akımı üzerinde hava kabarcıkları kadar kaldığı sürece zararsızdır, fakat ne zaman yatırım girişimciliği spekülasyonlar içinde hava kabarcığına dönüşürse durum oldukça ciddi bir hal alır. Ne zaman ülkenin sermayesindeki gelişme bir kumarhanenin aktiviteleriyle gerçekleşiyorsa, sermayenin gelişimi hastalıklı olma eğilimi içindedir" (Keynes, 1961, 159). Bu yorumun günümüzde para yönetici kapitalizmle ilişkili olarak en önemli sonucu, finansal varlıkların olağan ve normal değerinin aşırı artırılması ve finansal varlıkların reel temellerinden kopartılmasıdır. Minsky'nin yorumu ile, finansal varlıklarının değerinin, emeğin ve pazar güçlerinin sömürüsü olmadan yani gerçek bir üretim artışı olmadan artmasıdır. Bu yenilik yazara göre, kapitalizmin günümüzdeki temel sorunudur (Minsky, 1989). Minsky, daha da önemli olacak bir vurgulama ile, piyasada finansal varlıkların bu gerçek değerlerini yansıtmaması süreci ile birlikte bu varlıklara olan talep azaldığında, Wall Street, yani para piyasasını elinde tutanların, kendi aralarında blok işlemler yaparak piyasada sahte bir talep ve fiyat hareketlilikleri yarattıklarını belirtir. Parasal ilişkileri yönetenler ise kapitalizmin en ayrıcalıklı kesimlerini oluştururlar. Bu kesimin en büyük başarısı ise kendi davranış kalıplarını hükümetin müdahaleleri ile bütünleştirmeleridir. Böylece, para yönetici kapitalizmin kırılgan ilişki biçimleri ile sistemin tümüne yönelik kriz eğilimleri, kısa sürede hükümetlerin önlemleri ile krizin maliyeti toplumsallaştırılmaktadır. Minsky bu düşüncesini 1987 krizi ile açıklamakta. 1987 Krizinin ekonomideki tüm finansal işlemleri yerle bir edip ardı sıra birçok bankanın iflasına yol açan krizin Federal Rezerv Bankası'nın müdahalesi ile yeniden normal duruma

geçtiği belirtmekte. Bu dönemde Federal Rezerv Bankası son borç verme mercii olarak ekonomide finansal gücü elinde bulunduran Hunts, Chase Bank'ı desteklediği gibi, Continental Illinois gibi ekonominin sermaye varlıklarının büyük bir kısmını elinde tutan kuruma da destek verir. Ayrıca borsa işlemlerinin de yeniden normal faaliyetine geçişi için müdahalede bulunmuş ve krizden sağlam çıkmalarını sağlamıştır. Fakat Federal Reserv Bankası'nın müdahaleleri ile para-sermayesinin gücü azaltılamamış, tam tersine Banka'nın piyasayı desteklemek için yarattığı para, yeniden para sermayesinin kümülatif olarak artmasına neden olmuştur. Krizin geçici bir şekilde atlatılması, enflasyonist bir süreçte ücretler üzerinde ve dolayısıyla sendikalar üzerinde baskı yaratmış, işsizlik önemli bir düzeye ulaşmıştır. Sonuç olarak Minsky bu önemli makalesinde, *para yönetici kapitalizmin* her geçen gün güçleneceği ve finansal kurumların finansal yapılar üzerinde belirleyiciliğinin artacağı ve dolayısıyla kapitalizmde kırılgan yapıların artmasına bağlı olarak kriz ortamı için nesnel temellerin daha da güçlenmesine neden olacağını belirtmekte. Çözüm olarak Minsky, devletin bu kesimler üzerinde müdahalalerini göstermekte. Müdahalenin gerekliliği Keynesyen yıllarının refah-devletine göre daha acil ve daha geniş ölçekte olmalı ve bu aşamada müdahalenin araçları da para yönetici kapitalizmin özellikleri doğrultusunda daha da zenginleştirilmesi gerekir.

Para-sermayesinin önlenemeyen yükselişi ya da Minsky'nin deyimi ile kumarhane ekonomisi üzerinde yükselen para yönetici kapitalizm, Minsky'nin analizinde ekonomide iki farklı fiyat sisteminin varlığına bağlanmakta;

- normal çıktı fiyatları;
- sermaye varlıklarının fiyatı.

Kapitalist sistemin temel açmazı ise bu iki tip fiyatlamanın eş zamanlı varlığıdır. Paranın bugünkü değeri ile gelecekteki değeri ve yatırım ile üretimin bugünkü ve gelecekteki fiyatı, kapitalizmin

dengesini kurmada en çok zorlandığı alanlardır.[32]

Minsky, ayrıca 1987 Krizinin sadece kapitalizmin kriz üretici mekanizmasının bir kanıtı olarak değil aynı zamanda neo-liberal okulların (monetarizm, arz yönlü iktisat) teorik sefaletini gösterdiğini belirtir (1981-82 ve 1989). Bu okulların teorik sefaletinin temelinde, analizlerinde yatırım finansmanı, sermaye varlıklarının finansmanı, bankaların artan işlevleri ve ekonominin para akımlarının üzerinde gerçekleştiği olgularına yer vermemelerine bağlar. Neo-liberal eğilimlerin yaşanan bu canlı krize karşı hala serbest piyasa ve bireyin maksimize edici davranışlarından dem vurmaya devam etiklerini belirten Minsky, günümüz ekonomilerinin açıklanabilmesi için finansal yoğunlaşmalara yer verilmesinin gerekliliği vurgular. Finansal yoğunlaşma ise bizzat kapitalist ekonomide (Minsky'nin deyimi ile) refahın artmasının doğal sonucudur ve özünde sürekli olarak dengesizlik üreten bir özelliğe sahiptir. Dengesizliğin yarattığı kararsızlık ortamı ile birlikte, artan finansal yoğunlaşma beraberinde ekonominin diğer kesimleri için finansal güçlükler yarattığı bir anda, ekonomik birimler yeni borçlanma teknikleri, yeni finansal kurumların oluşturulması ile finansal piyasa kümülatif olarak gelişme göstermiştir. Minsky'nin deyimi ile 19-20 Ekim 1987 krizi artan bu kırılgan yapıların krizidir.[33]

---

32) Minsky'nin yukarıda tanımlanan analizi, özellikle Amerika'nın 1960'lardan itibaren içine girdiği ekonomik bunalımın analizinde (1981-1982), 1987 krizi ile ilgili açıklamalar (1989) ve finansal ilişkilerde uzun dalgalar ile ilgili çalışmasında (1995) bulunabilir.

33) Post-Keynesyen okul içinde örnek çalışına olarak ele aldığımız Minsky'nin finansal kriz tanımı dışında örnek olarak Moore'un daha çok beklentiler üzerine kurulu ve girişimcinin hayvansal güdüsüne bağlı olarak finansal krizi tanımlamasının (Moore, 1979,127-129), yanısıra örnek olarak M. Wolfson daha çok bankaların düzenleyici ve rekabetçi ortamı üzerinde durarak kredi arz ile talebi arasındaki ilişki dolayımında krizi açıklarken (Wolfson, 1990), Don Geldstein daha eklektik bir çerçeve geliştirmiş ve krizi ekonomik birimin karar alma ortamı dolayımında analiz etmiştir. Karar alma ortamını tanımlayan üç temel unsur ise, Keynesyen belirsizlik ve Marks ile Schumpeter yönelimli rekabetçi ve buluşçu ortam olmakta (Geldstein, 1995).

PARA TEORİSİ AÇISINDAN POST-KEYNESYEN PARA TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Post-Keynesyen analizi diğer egemen iktisat yazını ile karşılaştırdığımızda, özellikle 1970'ler sonrası dünya ekonomisinde gözlemlenen finansal temelli olgusal yapı ve mekanizmalarla ilgili oldukça zengin teorik açılımlar yaptığının kabul edilmesi gerekir. Post-Keynesyen okulun özellikle *tarihsel zaman, belirsizlik* ve Kalecki ile birlikte *gelir bölüşümü* dolayımında ekonomide eşitsiz güç ilişkilerinin varlığını göstermesi genel olarak neo-klasik ve IS-LM Keynesyen analizin *denge* yönelimli ele alışı için önemli bir kırılmaya/kopuşa neden olurken, konumuz açısından, yani ekonomide parasal/finansal ilişkilerle ilgili çerçevesini çizdikleri teorik yönelim bir dizi olumlu potansiyeli içermekte. Paranın *dolaşım süreci* ağırlıklı değil de, *varoluş nedeni* ve *kaynağına* bakılarak analiz edilmesi, paranın ekonomik süreç içinde nötr olmayıp, ekonomik süreçleri etkilediği yönündeki vurgu, bir başka önemli gerçeği, para arzının *endojen* olduğu yönündeki vurguyu gündeme getirmiştir. Bu vurgu ise finansal kurumların analizi ve bu kurumlarla reel ekonomik kurumlar arasındaki ilişkilerin araştırılmasını gündeme taşımıştır. Son olarak ise finansal ilişkilerin ekonomide krizlere neden olacak bir dizi olasılığı içinde taşıdığı yönünde analizler yapılmaya başlanmıştır.

Post-Keynesyen okulların sundukları teorik açılımların Marxist teori ile olan ilişkileri ve bu iki farklı ele alışa sahip teorisyenlerin birbirlerine karşı eleştirileri ilgiye değer. Bu ilişkiyi tanımlamadan önce vurgulanması gereken bir gerçeklik, Crotty'in belirttiği gibi, Marksist ekonomistlerin analizlerinde üretime öncelik vermeleri ve para/finans ilişkilerini üretimin tanımladığı alan olarak göstermeleridir. Bu durum sonuçta Marksist ekonomide parasal ilişkilerin yeteri kadar gelişmemesine neden olmuştur. Özünde kullanılan yöntem ve teorik çerçeveleri oldukça farklı olmasına rağmen, Post-Keynesyen analiz bir çok Marxist ekonomisti etkilemiş, daha da öte

Keynesyen ele alışların Marxist ele alış ile sentezlerimesi gereği ileri sürülmüştür (Dmyski, 1990, Crooty, 1986/1987, Pollin1987). Örnek olarak Crotty, Modern Marksistlerin, dengesizliğe ilişkin finansal mekanizmaları anlamalarında Keynes ve Minsky'den yararlanabilineceğini vurguladıktan sonra, Minsky'nin finansal kırılganlık tezinin aslında Marx'ta varolan *finansal yapıların aşırı duyarlılığı* yönündeki vurgu ile paralellik gösterdiğini belirtmekte (Crotty, 1986, 307). Diğer yandan Crotty, Keynesyen iktisatçıların da Marksist yazından yararlanmaları gerektiğini vurgulamakta. J. Crotty'nin bu yöndeki yorumu Keynesyen ele alış ile Marxist ele alışın farklılıklarını vurgulaması açısından önemli. Keynesyen iktisatçılar kapitalizmin dengesizliklerinin parasal ve finansal yönleri üzerine önemli ve ilginç çalışmalar üretmişlerdir, fakat bu çalışmaların hemen hepsinde, üretim ilişkileri, iş süreçleri ve sınıfsal yapıları analizin dışında bırakmışlardır (Crotty, 1987, 82). Crotty'e göre Marksistlerin Keynesyen analize katkısı daha geniş bir alanı içermekte. Yani sermaye birikim sürecinin belirleyicileri ve bütünsel olarak toplumsal ilişkiler alanı önem kazanmıştır. Bu anlamda temel vurgu, para ve finansal yapılarla ilgili olguların anlaşılması için paranın bir bütün olarak kapitalist sistemin içine ve sermaye birikim sürecinin merkezine yerleştirilmesi gerektiğidir.

Diğer yandan Post-Keynesyen ekonomistlerde de bu yönde bir eğilim vardır. Basil Moore, Post-Keynesyen analiz için rehber olabilecek bir kitaba yazdığı makalesinde, özellikle kriz ile ilgili açıklamalarında Marksist analizle bir çok açıdan paralellik gösterdiklerini belirttikten sonra, bu vurgunun yanlış anlaşılınaması gerektiğini Post-Keynesyen analizin Marksist yazında varolan ideolojik ve metafizik unsurları, yani sömürü, yabancılaşma, sınıf çatışması kavramlarını içermediğini vurgulamakta (Moore, 1979, 130). Marx ile Keynes arasında paralellik kurma çabalarından bir diğeri ve belki de en önemlisi Marx ve Keynes'in para yönelimli bir ekonomi analizi

yaptıkları yönünde olmuştur; "Böylece Marx ve Keynes çok önemli bir görüşü paylaşıyorlar: Kapitalist ekonominin anlamlı bir analizi için, üretimin parasal teorisi dolayımında gerçekleşeceği" düşüncesi (Kenway, 1980, 32). Bilindiği gibi Post-Keynesyen analizin mimarlarından olan Joan Robinson *An Essay on Marxian Economics* adlı çalışmasında, Marx'ın kapitalizmin ekonomik işleyişi ile ilgili oldukça temel olacak bir dizi mekanizmayı açığa çıkardığını ve özünde oldukça basit olan bu mekanizmaların akademik iktisatçıların gözünden kaçtığını belirttikten birkaç sayfa sonra, Marx'ın teorisinde *değer* kavramının özünde kaba bir kavram, kabul edilemeyecek bir kavram olduğunu belirtir (Robinson, 1960, 20). Robinson'un temsilciliğini yaptığı bu tür yaklaşımla, Marx'ın *emek değer teorisini* ret ettikten sonra Marx'ın kullandığı bir dizi kavram bütüncül Keynesyen kavramlara dönüştürmüştür (Cleaver, 1979, 19).

Post-Keynesyen para analizi ile Marksist yönelimli para analizi arasında bir dizi benzerlik bulunsa bile, teorik olarak iki teorinin gerek kullandıkları yöntem gerekse analiz nesnesi olarak seçtikleri alan birbirinden tamamen farklıdır. Yönteme ilişkin vurgularımızdan hareket edecek olursak, Marksist analizi tanımlayan temel öğe toplumsal bütünü analiz nesnesi olarak seçmesi ve buradan hareketle toplumsal bütünü oluşturan unsurlar arası içsel bağlantıları yakalamak ve bu bağlantılar dolayımında bir değişkenin ilişki içinde olduğu diğer değişkenler üzerinde etkide bulunması ya da etkilenmesi analizin temel referans noktalarını oluşturmakta. Marksist ekonomi için bu referans noktaları özden biçime, biçimden öze, soyutlamadan somuta, somuttan soyuta gitmeyi olası kılmakta. Böylece toplumsal/ekonomik gerçeklik tanımlanmakta. Buraya kadar ele aldığımız okullar açısından soruna yaklaşıldığında, Marx'ın vulgar ekonomi olarak tanımladığı, olguların yüzeysel görünümlerine takılıp kalma konusunda Neo-klasik ve bu okulun modern uzantıları başarılı olurken, Post-Keynesyen okul, olguların yüzeysel görü-

nümlerini ele alırken daha gerçekçi bir çerçeve kullanarak, olgular arası ilişkiler ve mekanizmalar analize konu edilmekte, fakat sorun ekonomik sürecin bütünsel analizi ve dolayısıyla öze ilişkin analizi olduğunda Post-Keynesyen analiz yetersiz kalmakta. S. Strange'nin haklı olarak eleştirdiği gibi, Keynesyen ele alışlar, toplumsal olguları ekonominin sınırlı kavramları dolayımında ele almışlar ve yüzden de bütünsel sürece ilişkin açıklamalarda başarılı olamamışlardır (Strange, 1987, 78).

Post-Keynesyen okulun, özellikle Kalecki'nin çabaları ile ekonomide daha gerçekçi analiz yapma adına, "Marksizmle makro ekonomi arasında" önerilen uzlaşma, gerçekte S. De Brunhoff'un belirttiği gibi; "kullanılan marksist kavramların içlerinin boşaltılması pahasına mümkün olmuştur" (De Brunhoff, 1992, 102). *Kavramların içinin boşaltılmasının direkt sonuçlarından biri, para ile meta ve değer arasındaki içsel ilişkilerin açıklanamamasıdır.* Dahası içsel bağlantılarından koparılarak ampirik düzeye taşınmasıdır. Bu kavramlar, Keynesyen bütüncülleştirilmiş kavramlar aracılığı ile analiz edilmektedir. Sorun para, meta ve değer arasındaki içsel ilişkileri, yani kapitalizmi bir toplumsal ilişkiler sistemi olarak var eden ilişkilerin analizini yapmaktır. Bu yüzden ki, Marx, "paranın gelişkin bir şekilde tanımlanabilmesi için meta kavramının anlaşılması" gerektiğini vurgulanmıştır. Ricardo'yu eleştirirken Marx bir adım daha atarak, "Kapitalist üretimin amacının diğer malları mülkiyete geçirmek olmayıp, değerin yani soyut zenginlik birimi olarak paranın ele geçirilmesi olduğunu belirtmiştir". Böylece kapitalist ekonominin amacı değer biriktirme olarak tanımlanırken, değerin en basit formu olan meta, kapitalist ilişkiler dolayımında kendisini daha gelişkin bir biçimde yani para biçiminde ifade etmektedir (Likitkijsombon, 1995, 77). S. De Brunhoff'un vurguladığı gibi Keynesyen okulun "parasal ekonomisi" Marx'ın anladığı biçimde para ile meta arasındaki nitel farklılığı ortadan kaldırmaktadır. Hatta para ile meta

arasındaki ayırım ve ilişkinin asıl temelini oluşturan değişim değeri ve değer teorisini bile ortadan kaldırmaktadır" (De Brunhoff, 1993, 104).

Aşağıdaki bölümde detaylandıracağımız Marx'ın para teorisi ilk etapta çelişkili gibi görünen bir özelliğe sahiptir, Marx'ın çalışmalarının farklı kısımları üzerinde yoğunlaşıldığında Marx'ta hem yukarıda tanımladığımız anlamda neo-klasik gelenek hem de Keynesyen geleneğin tanımladığı para kavramlarına rastlarız. Bu, Marx'ın çalışmalarının sistematik bütünselliği ile yakından ilişkili bir olgu olup, onun para analizi bir bütün olarak kapitalist sistemin analizine dağılmıştır ve bu anlamda para bir yandan sadece bir sembol, diğer yandan ise bütün değerlerin temsilcisi olarak görünebilmektedir. Bu bir çelişkinin varlığıyla değil, E. K. Hunt'un detaylı olarak gösterdiği gibi paranın çelişkili doğasının Marx tarafından anlaşılması ile ilgili bir durumdur. Bu anlamda Marksist ekonomi açısından bakıldığında her iki ele alış paranın kapitalist toplumdaki gerçek doğasını yeteri kadar anlamadıklarını gösteren bir duruma işaret etmekte (Hunt, 1986, 116).

Sorun böyle konulduğunda örnek olarak Minsky'nin çalışmalarında vurguladığı tek boyutlu finansal kriz ya da kumarhane ekonomisinin nedeni, sadece finansal yapı ya da "yatırımcının hayvansal içgüdüleri" değil, kapitalist sistemi tanımlayan ve değerin en gelişmiş biçimi olan sermaye birikim sürecinin, eşitsiz gelişimi ve aşırı birikimi gibi bir dizi sisteme içkin sürecin ürünü olarak ele alınmakta (Clarke, 1988, 59). Marx'ın bir çalışmasında vurguladığı gibi; "krizi ve onun temel biçimini açıklamak için onun tam soyut biçiminin açıklanması" gerektir (Marx, 1978, 502). Oysa Post-Keynesyen okul içinde genellikle finansal kesim, üretim kesimden ayrı ele alınmakta ve bu kesimin reel kesimi etkilediği belirtilmekte. Fakat kapitalizmde toplumsal zenginliklerin kapitalistlerin üretken faaliyetlerinin bir aşamasında finansal güç ilişkileri olarak ortaya

çıktığı üzerinde fazla durulmamakta.

İkinci olarak bu para yönetimci kapitalizmde uluslararası ölçekte üretim ve banka sermayesinin artan bir işbirliğinin (finans kapital) varlığından pek bahsedilmemekte ya da böyle bir sorunla ilgilenmemektedirler. Böyle bir sorunla ilgilenmeme ise, finansal krizlerin özündeki sermaye birikim sürecinin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Diğer yandan aynı ilgisizlik, kriz dönemlerinde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkilerinin analize dahil edilmemesine neden olmakta. Hiç kuşkusuz burada ampirik düzeyde gözlemlenen olgular ve bu olguların ilişkide olduğu mekanizmalar konusunda Crotty'nin de vurguladığı gibi *Post-Keynesyen analizden öğrenecek çok şey var*, fakat bu öğrenme sürecinin sağlıklı olması için, öğrenilen bilgilerin Marksist terminoloji içinde gerçekleşmesi gerekiyor. Bu çalışmada amacımız Marksist para teorisini, sadece üretim ilişkilerine indirgemek değil. Tam tersi bir tavır ile para teorisi, kredi ilişkileri ve finansal varlıkların Marx'ın değer ve meta teorileri ile ilişkileri kurularak sermaye birikim süreci içinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektir. Parasal ilişkilerin önemini ve işleyişini anlamak, yani sadece buz dağının görünen kısmını değil, tüm buz dağının teorisini yapabilmek bir yandan parasal/finansal yapılara ilişkin olguları, mekanizmaları tanımlamak diğer yandan, bu verilerin kapitalist sistemi tanımlayan özsel yapılarla ilişkisini kurmak gerekiyor. Eğer sadece finansal yapı ve ilişkilerin oluşturduğu değişkenlere takılıp kalırsak, finansal krizlerin varoluş koşullarını tanımlayan öze ilişkin daha soyut nedenleri yakalayamayız. Diğer yandan tamamen kapitalizmi tanımladığını düşündüğümüz soyut öze ilişkin açıklamalara takılıp kalınırsa, bu durumda da yaşanan süreci anlamak imkansızlaşır. Öyleyse bu iki durumun birbirleri ile ilişkisini kuracak bir çerçeveye ihtiyaç var. Bu çerçevede özellikle Marksist ekonomi açısından günümüzde belir-

leyici olan temel unsur, Marksist teoride göz ardı edilen para-değer ve meta ilişkilerinin bütünsel analizini yapmak gerekiyor. Bu bir yandan Marx'a şimdiye kadar yapılan haksızlığı önleyecek, diğer yandan 1970'lerden itibaren oluşan *kumarhane ekonomisi* ve onun gelişmiş ülkeler üzerindeki etkilerini daha gerçekçi bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlayacaktır.

3

MARKSİST TEORİDE

KAPİTALİZM VE PARA

Giriş

Marksist Teorinin para ve paranın işlevleri ile ilgili analizi, bir önceki bölümde vermeye çalıştığımız ele alışlardan tamamen farklıdır. Marksist para teorisinin farklılığı, nicel bir farklılık değil, Marksist ekonominin ya da daha doğru bir deyişle Marksist analizin araştırma nesnesi olarak yöneldiği gerçeklik ve gerçekliği ele almada kullandığı *yönteme* ilişkin *nitel* bir farklılıktır. Marksist teorinin yöneldiği araştırma nesnesi tarihsel/ilişkiler dolayımında belirlenen *kapitalist toplumdur*. Yöntem bölümünde gösterdiğimiz gibi kapitalist toplum, bir dizi *zorunlu* (neccessary) ve koşulsal (contingency) ilişkiler toplamından oluşur. İlişkiler bir yandan *günübirlik yaşam* pratikleri olarak karşımıza çıkarken, diğer yandan günü birlik algılamalarımıza takılan günü birlik olgular/pratikler *tarihsel ve toplumsal* bir bütünün sonuçları oldukları ölçüde gözle direkt olarak görülemeyen verili bir tarihsel ve toplumsal pratikler olarak karşımıza çıkar. Somut aslında bir dizi olgu ve pratiğin somutu olduğu gerçeği

göz önüne alındığında, yani ilişkisel bir ontolojiden hareket edildiğinde, bu ontoloji üzerinden elde edilecek bilme biçimlerinin de ilişkisel olma zorunluluğu vardır. Yani her somut durumu tanımlayan karmaşık ve karışık nedenler ve sonuçları analiz etmek için, görece olarak her somutun bir ölçüde bağlı olduğu tarihsel ve toplumsal çerçevenin analize katılması gerekiyor. İlişkisel ontoloji temel alındığında, toplumsal olan bir olgunun kendi içinde kendisinden hareketle pür analizi mümkün olamaz. Varoluş ancak ilişkiler dolayımında gerçekleşiyorsa, bir durum ya da olguyu bu ilişkilerden tamamen soyutlayarak analiz edemeyiz. Varoluşu ancak içinde bulunduğu ilişkiler ve dolayısıyla bu ilişkilere egemen olan öze ilişkin mantıklar aracılığıyla anlayabiliriz, açıklayabiliriz. Bunun gerçekleşmesi için *soyut*, *teorik* bir bilme biçimine ve bu bilme biçimine uygun aletlere ihtiyaç duyulacaktır.[1] B. Ollman'ın ısrarla vurguladığı gibi önemli olan süregelen yaşamı belirli bir şekilde tanımlama değil, süregelen yaşamın nasıl tanımlanması gerektiği yönünde bir yönteme sahip olmaktır (Ollman, 1986). Bilme biçimini yöntem bölümünde detaylı bir şekilde vermeye çalıştık. Bu teorik çabanın direkt amacı, günü birlik varoluş biçimleri ile onun ilişkili olduğu toplumsal özler arasındaki bağlantıları yakalamaktır. Para tarihsel olarak belirli bir dönem açısından analiz edileceğine göre, günü birlik olguların üzerinde hareket ettiği kapitalizm hakkında bir dizi açıklama yapılması gerekiyor. Marx'ın analizleri, tam da bu noktada anlam kazanır. Yani kapitalizmi tanımlayan öze ilişkin dinamikler ile bu dinamiklerin açığa çıkış biçimleri arasındaki ilişkileri analiz etmek, eleştirel epistemolojinin de temellerini örtük olarak işaret etmekte. Marx, kapitalist toplum gerçekliğini analiz ederken, *içsel ilişkiler* ve bu içsel ilişkilerin ürünü olan *sosyal süreçler*

1) B. Ollman'ın *The Meanning of Dialectics* adlı çalışması bu konuda anlamlı bir çerçeve sunmakta (Ollman, 1986).

üzerinde yoğunlaşmıştır.[2] Bunu yaparken ise Ollman'ın vurguladığı gibi, Marx, özünde sosyal olguları, olguları tanımlayan ilişkiler dolayımında ele almakta ve her bir çift ilişkiyi ele alıp analiz ederek, gerçekliği anlamak için bir pencere açmış oluyor. İlişkiler dolayımında açılan her pencere, pencerenin belirlediği bakış alanına bağlı olarak kapitalizmin içsel mantığını anlamada bir adım atılmış oluyor. Daha sonra bir başka ilişki çiftine geçildiğinde, bir önceki pencereden baktığımızda göremediğimiz yeni bir alan, sosyal gerçekliğin bir başka yönü görülüyor. Sosyal gerçekliğe açılan yeni pencerenin sağladığı yeni bilgilerden hareketle bir önceki pencerenin tanımladığı gerçekliği yeniden, daha da donanımlı bir şekilde açıklama/anlama eylemine girişiriz. Böylece her açılan pencere ya da ele alınan sosyal ilişki, kapitalizmi tanımlayan gerçeklik hakkında daha gerçekçi bilgiler üretmemize olanak verir (Harvey, 1982,1). Marksist analizde sosyal gerçekliğin içsel dinamikleri ve bu dinamiklerin somut belirlenimleri olan aktüel yapıları anlama sürecinin ürünleri olan kavramlar ve biçimler, *süreklilik* ve *farklılıklar* dolayımında ele alınır. Süreklilik ve farklılıklar toplumsal yapıyı tanımlayan ilişki biçimleri, süreç içinde dönüşmekle birlikte, dönüşüme neden olan değişkenler yapısal/dinamiklere içkin ilişkiler çerçevesinde gerçekleşir. Bu anlamda değişim süreci, sürece dışsal olan dinamiklerce belirlenmez, tam tersine süreci oluşturan dinamik ilişkilere ait etkiler dolayımında dönüşüm gerçekleşir (Elson, 1979, 140).

Marx, *Kapital*'de kapitalizm açısından oldukça önemli kabul ettiği, *meta*, *değer* ve *para* ilişkilerini ele alırken, tam da bu anlamda, *meta* ile *değer*, *meta* ile *para*, *para* ile *değer* arasındaki ilişkiler dolayımında pencereler açmakta. Bu ilişkiler dolayımında para kavra-

2) Marx Engels'e yazdığı bir mektupta; "şeylerin kendilerini, yani iç bağlantılarını araştırmak beni çok yordu" diye yakınmakta, Marx ve Engels (1995, 226).

mının analizinde, meta, değer ve para kavramlarını birbirlerini dışlayan kavramlar olarak analiz etmemiştir, tam tersine bu kavramların birbirleri ile olan ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Örnek olarak "Tam gelişmiş hali *para-biçimi* olan *değer-biçimi* ... *Burjuva toplumunda emek* ürünün *meta-biçimi* -ya da metanın değer biçimi-" vurguları üzerinde yoğunlaşan Marx, bu çifte kavramın aslında nasıl birbirlerinin varoluş koşulu olduğunu ve bu varoluşun nasıl dinamik süreç içinde birbirini etkileyerek farklı biçimlerin varlığına neden olduğunu göstermekte; "Ama gerçekte *değer*, burada bir sürecin etkin etmenidir; bir yandan durmadan sırasıyla para ve meta biçimlerine girerken, aynı zamanda, kendi büyüklüğünü değiştirir" (Marx, 1986, 168). Değerin meta ve para biçimleri olarak kendini büyütmesi/çoğaltması beraberinde kapitalizmi tanımlayan bir diğer biçim/ilişkinin yani *sermayenin* varlık nedeni olur. Para, sermaye olarak işlev görürken, özünde para olarak işlevlerini üzerinden atmaz, tam tersi bu işlevlerinden dolayı sermaye işlevini yerine getirir. Yani para ancak üstlendiği işlevlerle birlikte meta ile özel bir ilişki biçimine girer ki, bu ilişki biçimi paraya *sermaye* işlevi yüklemiş olur.

Para kavramının analizi bizi sermaye kavramına götürür. Bu ise ancak analizin ilerleyen aşamalarına ilişkin bir sorundur. Bu ilerleyen aşama ise bizi, sosyal gerçekliğe daha da yakınlaştırır. Fakat sermaye kavramı ve finans sermaye gibi kavramları kullanırken, bu kavramların sosyal gerçeklik ve bilme biçimleri açısından para kavramının analizinden sonra ancak anlamlı olacağını düşünüyorum. Bu bilme biçimine ilişkin süreç göz ardı edildiğinde nedenler sonuçlarla, biçim ise öze ilişkin dinamiklerle karıştırılmakta. Marx, sermaye kavramını da sosyal bir gerçeklik ve ilişki biçimi olarak ele alıp, yeni pencereler açmaya devam eder ve daha somut ilişki biçimleri olan sermaye ilişkileri ve sermayenin farklı biçimleri ve bu biçimler arası ilişkileri analize dahil eder. Kısaca Marx, sosyal ger-

çekliğin bütünsel analizini, soyut ve teorik alanda belirli sistematik bir yöntem ışığında yaparak kapitalizmi tanımlayan temel özellikleri yakalamaya çalışmıştır. Tüm bu vurgulardan sonra Marksist teori, kapitalizmi tanımlayan, onu tarihsel olan diğer toplumlardan farklı kılan temel yapısal unsurları açıklamaya yönelmiştir. Marksist teorinin kapitalizmi farklı kılan temel unsurlarını N. Satlıgan özetlemiştir "bütün emek ürünlerinin meta biçimine bürünmesi, üzerlerine yapışan bir fiyat biçimiyle mübadele konusu olmaları, fiyatların temsil ettiği parasal büyüklüklerce (mübadele değerleri) belirlenen nicel ilişkiler içine girmeleridir." (Satlıgan, 1984, 48-49).

Marx'ın genel çerçevesini çizdiği eleştirel sosyal analiz (bu analizi sadece ekonomik analiz olarak ele almak ancak Marx'ın analizine rağmen yapılabilir ve eleştirilmesi gerekir. Marksist bir iktisat yoktur.) sistemli ve belirli bir yöntem ışığında olduğu ölçüde, sosyal gerçekliği tanımlamada yukarıda sıraladığımız egemen iktisat okullarından ayrılır. Ayrılık *para* konusunda çok daha belirleyicidir. "Para kapitalizmin işleyişinin bir parçası olduğu sürece, paranın rolü; kapitalist ekonomik ilişkilerin tümünü oluşturan yapının fonksiyonları tarafından belirlenir" (Brunhoff, 1973, 19).

Paranın kapitalist üretim ile ilişkili olarak bir bütünün parçası ve bütünle ilişkili olarak ele alınması, bir önceki bölümde verdiğim diyalektik eleştirel realist yöntemin doğal sonucudur.[3] Bilgi biçimi açısından Marx ve Marksist düşünürler, para analizini *teorik soyutlama* düzeyinde ele alarak, bu soyut düzeyde parayı tanımlarlar. Bu noktada ulaşılan para kavramı, aşama aşama daha somut, daha kompleks yapılar dolayımında yeniden ele alınarak zenginleştiri-

3) Burada hiç kuşkusuz Marx'ın analizlerinde bilinçli bir DER yöntemi olduğunu söylemek istemiyoruz, ama bugünkü teorik donanımızla Marx'ın kullandığı yöntemin bizim II. bölümde tanımladığımız yönteme yakın olduğunu ve dahası DER adını verdiğimiz bilgi edinme biçiminin Marx'ın bilgi edinme biçimini daha donanımlı bir şekilde temsil ettiğini düşünüyorum.

lir.[4] Paranın ilk anda teorik düzeyde tanımlanması, Marx'ın *emek-değer teorisi* ile ilişkilidir. Marx'ın, somut düzeyde analiz edilmesi mümkün olmayan değer biçiminin, kendine özgü özelliklerinin yani onun *meta biçimi* ile ve değerin daha gelişmiş biçimi olarak, *para biçimi* üzerinde durması, "değerin biçimleri olarak metalar ile para arasında kavramsal bağlantı kurabilmesini olanaklı kılmıştır" (Eldred ve Hanlon, 1981, 25).

Marx'ın meta ve değer dolayımında parayı tanımlanması, değerin en basit biçimi olan *metanın* içsel çelişkileri üzerinde yükselen ve metaya göre değerin daha soyut biçimi olan *para biçimi*, sermaye ve sermaye birikimi kavramının da anlaşılması için belirleyici öneme sahiptir. Para kavramı anlaşılmadan sermaye birikim kavramı da bu anlamda anlaşılamaz, çünkü kapitalizmi tanımlayan temel özellik meta birikimi değil, Marx'ın belirttiği gibi *"değer biriktirme, yani soyut zenginlik olarak para biriktirmedir"* (Marx, 1978b, 503). Bu anlamda para kavramı, sermaye ve sermaye birikim kavramı gibi daha kompleks kavramları anlamamızı kolaylaştırır (Reuten, 1988, 121 ve Likitkijsomboon, 1995, 77).

Para kavramı ile birlikte sermaye kavramının analizi Marksist analizde, özellikle para analizi için önemli olan bir başka kavramını *para sermayesi* kavramının varlığına neden olur. Bu, bize paranın sermaye olarak farklı biçimlerde karşımıza çıktığını göstermesi açısından önem kazanır. Özellikle paranın bir bütün olarak sermaye birikim süreci içinde farklı biçimlere bürünmesi ve bu farklı biçimlerde farklı işlevleri yerine getirmesi, Marx'ın para analizi için merkezî öneme sahiptir. Böylece egemen iktisat yazınında kullanılan genel olarak para kavramı, Marx ve Marx sonrası ele alışlarda önem-

4) *Para ve Kapitalizmin Krizi* adlı çalışmamızda bu soyutlamanın daha da somut alanlarda açığa çıkış biçimleri olarak finans kapital, döviz kuru-uluslararası para sistemi ve krizin para ile olan ilişkileri 1970 sonrası somut süreç dolayımında analiz edilmekte. Bkz. F. Ercan

li bir farklılaşma ile *genel olarak para* kavramından *sermaye* ve *gelir* olarak *para* kavramlaştırılmasına olanak tanır. Bu ayrım, para olgusunu anlamak için gerekli ve önemli bir adımdır. Elindeki parayı kâr amacı ile üretim sürecine sokan, yani para ile makineler, hammadde ve işçinin çalışma yeteneğini birer meta olarak satın alarak üretim sürecini başlatan için para, *para-sermayedir*. Burada temel amaç, üretim sürecine sokulan para sermayenin üretim sonucunda artarak geri dönmesidir, geri dönen paradan kendi kişisel ihtiyaçları ve işçilere ücret karşılığı olarak verilen para üretim sürecine girmeyip tüketim harcamalarında kullanıldığında *gelir olarak para* işlevini yerine getirir. Bu tür bir ele alış, Marx'ın Hegel'i yeniden yorumlamasının sonucudur. Bu yöntemde, *sosyal olgu kendi içeriğini farklı formlarda, biçimlerde gösterebilir, önemli olan bu biçimlerin özüne ilişkin bilgiye sahip olmaktır*.[5] Para kavramının anlaşılması için önemli olan paranın kendini farklı formlarda, farklı işlevlerde gösterebilir olmasıdır. Daha çok değişim düzeyinde gözlemlenen bu farklılıklar üretim ve değişim süreçlerinin toplam süreçlerinde kendi öz yapılarını ele verirler (De Brunhoff, 1973/Lapavitsas, 1991). Marx *Grundrisse*'de "paranın çağdaş biçimlerinden" bahseder, metal, kağıt, kredi parası ile sosyalist biçim olarak emek-para ve devamla "farklı para biçimlerinin sosyal üretimin farklı aşamalarına tekabül ettiğini (ve böylece) birinin düzeltemeyeceği bozuklukları bir başka biçimin düzeltebileceğini" vurgulamıştır (Marx, 1977a, 123).

Paranın sermaye birikim sürecinde, farklı biçimlerde farklı işlevleri yüklenmesi, yani paranın sermaye olarak oynadığı rol ile gelir olarak oynadığı rol ayrımı yapıldığı andan itibaren, paradan bahse-

5) Marx'ın Hegel ile olan ilişkileri için özellikle Grundrisse dolayımında bir analiz için bak; Uchida (1988), Marx'ın analizlerinde Hegel'in etkilerini ele alarak analiz eden son dönem çalışmaları için bak. H. G. Backhaus (1992), çok daha detaylı bir derleme olarak bak; T. Smith (1993) ve C. J. Arthur (1993), özellikle para açısından Hegel Marx ilişkisi için bkz. P. Murray (1993).

dildiğinde, her bir rolü üstlenen paranın aracılık yaptığı toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin kendine özgü dinamiklerini analize dahil etmek zorunluluğu ile karşılaşırız. Kapitalist ekonomide para kavramını anlamak, bu anlamda ilk etapta paranın farklı biçimler ve farklı işlevler üstlendiği vurgusu, *sermaye* kavramı için de geçerlidir. Sermaye kavramı, kapitalist üretim ilişkilerinde merkezi öneme sahip bir kavramdır ve paranın toplumsal ilişkiler içinde farklı formlar ve işlevler yüklenmesi sermaye ile yakından ilişkilidir. Egemen iktisat yazınından farklı olarak, Marksist ekonomide sermaye, sadece bir üretim faktörü, bir şey değildir, sermaye bir sosyal ilişki biçimi, üretim ilişkisidir ve bu yönüyle toplumun belli bir tarihsel biçimine özgüdür, bir nesne olarak ortaya çıkmakla birlikte, sonuçta toplumsal bir nitelik kazanır. Hareket ve süreç içinde toplumsal ilişkilerin görünümü olarak sermaye, farklı biçimlerde ve niteliklerde ortaya çıkar. Yani tıpkı para gibi, sermaye için de genel olarak bir sermayeden söz edilemez. Para ve sermayenin toplam sermaye birikim süreci içinde yüklendiği işlevler ve işlevleri yerine getirmek için aldığı biçimler arasında bir dizi içsel bağlantı vardır. Para ve sermayenin farklı işlevleri ve biçimleri, genel olarak, kapitalist üretimin finansını anlamak için göz önünde tutulması gereken öneme sahiptir.[6] Örneğin bireysel kapitalistin sermaye birikim sürecini başlatmak için elindeki para, para-sermayesi olurken, aynı bireysel kapitalistin üretim sürecini başlatmak için borç ilişkisi içinde tedarik ettiği para, parayı borç olarak veren için faiz getiren sermaye işlevi görür.

Para ve sermayenin toplumsal ilişkiler içinde farklı biçimler ve farklı işlevler yüklendiği gerçeği ve bir adım daha atarsak üretim süreci ve dolaşım süreci içinde para ve sermaye kavramının görünüm

6) Neo-klasik iktisatta sermaye sadece üretken sermaye olarak ele alınmakta, daha detaylı ele alış için bkz. R. Sau (1982).

biçimlerini göz önüne aldığımızda, bizi genel geçer iktisat yazınında paranın miktarı ile metaların fiyatları arasındaki doğrusal nedensel ilişkinin, yani para hacminde meydana gelen gelişmelerin metalara olan talebi etkilediği ve dolayısıyla ulusal üretim ve gelir dalgalanmalarına neden olduğu yönündeki açıklama biçimi/biçimlerinin özünde nedenselliğin yönünü tersine çevirdiklerini görmemize izin verir (Harris, 1987, 61).

Para ve sermaye kavramlarının bu yönde ele alınışı, genelde ekonomiyi, özelde ise parayı nesneler arası ilişkiler olarak ele alan egemen iktisat anlayışlarından yöntem ve sonuçlar olarak tamamen ayrılır. Böylece iktisadı bir disiplin olarak "nesneleri inceleyen bir bilim" olmaktan çıkartarak, tarihsel ve toplumsal karakterleri ile canlı ve oldukça kompleks insan ilişkilerinin oluşturduğu yapı ve dinamikleri inceleyen bir disiplin haline getirir (Engels, 1979, 39). Para sorununa nesneler arası ilişkiler olarak bakma yerine, parayı tarihsel ve toplumsal süreçlerle ilişkili olarak ele alma beraberinde toplumda varolan farklı toplumsal sınıfsal kesimlerin para ile olan ilişkilerini analize katmayı gerekli kılar. Bu ise, egemen iktisat okullarında genelleştirilmiş kavramlar olarak para ve para arzı ve talebi kavramlarının bu anlamda pek fazla bir şey açıklamadığını göstermesi bakımından önemlidir. Marx'ın iktisat teorisi, iktisadın insanlar arası ilişkileri şeyler arası ilişkiler olarak ele almasını eleştirirken, başlangıç noktası *para analizi* olmuştur. Genel geçer ekonomik okulların analizlerinde şeyler arası ilişkilere önem verilmesinin, onların yöntemsel tavırlarında, yani öz ve görünüm diyalektiğinde daha çok görünüme, yani yüzeysel olana önem verilmesi ile ilişkili olduğunu yöntem bölümünde detaylı olarak incelemiştik. Bu yöntemin doğal sonucu ise yüzeysel olgulara takılarak "parayı" sosyal ve toplumsal ilişkilerin öze ilişkin dinamiklerine bağlamadan analiz etmelerine yol açmıştır.

Sosyolojinin önemli isimlerinden M. Simmel'in (*Philosophy of Mo-*

ney) detaylandırdığı *paranın yabancılaştırıcı işlevi*, Marx'ın ilk çalışmalarından olan *1844 El Yazmaları*'nda detaylı bir şekilde ele alınmıştır.[7] Marx'a göre para; "her şeyi satın alma niteliğine sahip olarak, tüm nesneleri temellük etme niteliğine sahip olarak, üstün elde etme yeteneğine sahip (possesion, tasarruf) bir nesnedir. Para, gereksinme ile nesne arasında, insanın yaşamı ile geçimi arasında aracıdır. Ama benim yaşamıma aracı olan şey, benim için öteki insanların varlığına da aracı işlevi görür. O benim için öteki insandır." Marx, paranın bu niteliklerini sıraladıktan sonra paranın bu gücü elde etmesinin temelinde paranın *genelleştirici* ve *evrenselleştirici* işlevlerinin yattığını ve en önemlisi metalarda olan ortak öz yani *değeri* temsil ettiği ölçüde önem kazandığını belirtir. Diğer yandan Marx, daha sosyolojik bir analiz sergiler; "beni insanal yaşama, toplumu bana ve beni doğa ve insanlara bağlıyorsa, o bütün bağların bağı değil mi" ve paranın yönüyle "tüm insanal ve doğal nitelikleri bozup karıştırması, olanaksızları bağdaştırması-tanrısal güç- onun, insanların yabancılaşmış, yabancılaştıran ve yabancılaşan türsel özü olarak özünde içerilmişlerdir. İnsanlığın yabancılaşmış erkliğidir o" (Marx, 1976, 232). Marx'ın genel geçer iktisat yazınına karşı bu ilk tepkisinde de görülebileceği gibi, paranın toplumsal yapıdaki toplumsal ilişkileri gizlediği, toplumsal ilişkilerden tamamen yabancılaştığı, bağımsızlaştığı yönündeki eğilimi analiz etmiştir. Bu analizin ilerleyen aşamalarında ise artık paranın kapitalizme özgü ve farklılaşan görünümleri önem kazanarak gerçek temelleri üzerinde ve farklı toplumsal sınıfsal karakteri ile ekonomik yazına girer. Gerçekten de bu anlamda para-sermayesi, genel olarak para kavramı ve ileride vereceğimiz hayali para ve hayali sermaye kavramları, kapitalizmin gelişim sürecine bağlı olarak, sermaye birikim ve düzenle-

7) Marx ile Simmel'in para ile ilişkili düşünceleri için bak, A. Giddens (1994) G. Simell için bak; Simell (1981).

me biçimlerinin de etkisinde daha kompleks ilişkilerin varlığına yol açarlar. Bu kompleks ilişkiler sisteminde ise, para-sermayesinin varlığı ile birlikte homojen olarak ele alınan ve genellikle bir çok karışıklığa neden olan genel olarak sermaye kavramı da kendi içinde kavramsal olarak ayrılır. Bu ayrılık ekonomik yaşamın gelişimine paralel bir para kapitalistleri sınıfının (class of money capitalists) varlığına neden olur ve bu sınıf, paranın sosyal gücünü kontrol ederek ekonomik yaşam üzerinde zaman zaman belirleyici olur (Harvey, 1984, 260). Görüleceği gibi, genel geçer iktisat teorisinin toplumsal özünden koparttığı ya da oldukça izole edilmiş bir düzlemde ele aldığı para olgusu, Marx ve Marx'ı takip eden Marksist iktisatçıların analizinde bir bütün olarak sistemi anlamamıza yarayan bir işleve bürünür.

Özetleyecek olursak Marx'ın para analizini önemli kılan ve önemli kıldığı ölçüde farklı kılan *Marx'ın para analizini meta, değer, emek gibi kapitalist toplumu tanımlayan temel kavramlarla ilişkilerini kurarak dahası bu ilişkiler dolayımında yapmasıdır*. Yukarıda ele aldığımız para teorilerinde gözlemlenen parasal dünya, reel dünya ayrımı, yani düalist ele alış, ya da parayı kapitalist topluma içkin ve fakat ampirik bir değişken olarak ele alan bakışlardan farklı olarak Marx, parayı, kapitalist ilişkilerin ayrılmaz bir unsuru olarak ele almıştır. Daha fazla meta üretimi ve daha fazla değer birikimi ilkesinin belirleyici olduğu kapitalist toplumda, her ne kadar emek-zamanı üretimden artarak çıkıyorsa da, üretim süreci sonucunda artarak çıkan emek-zamanının sosyal olarak gerçekleşmesi dolaşım alanında gerçekleşir (Clarke, 1980, 9). Böylece değer, dolaşım sürecinde emeğin genişleyen biçiminin sosyal olarak geçerlilik kazanmasından bağımsız belirlenmez. Para bir yandan ölü emeğin satın alınması için kullanılırken, diğer yandan değer yaratacak canlı emeğin bir meta olarak kiralanmasına olanak verdiği ölçüde üretim süreci için önemli bir değişken haline gelir (Eldred ve Hanlon, 1981, 27). Bu çerçevede pa-

gişken haline gelir (De Angelis, 1995, 125). Böylece dolaşım ve üretim süreçleri, bütünün farklı ve çelişkili alanları, değerin soyut dinamik biçiminin farklı aşamaları olarak tanımlandığı ölçüde, para ve meta birbiri karşısında hiyerarşik bir belirleyicilik ilişkisi dolayımında tanımlanamaz (Elson, 1979 ve Clarke 1980).[8]

Marx'ın parayı anlamamız için sağladığı olanaklara rağmen, Marx sonrası Marksist iktisatçılar paraya uzunca yıllar gereken önemi vermediler. Para, kapitalist üretim ile ilişkisi (değerle olan ilişkisi) ve üretim ilişkilerindeki belirli dönemlerde artan önemine rağmen, Marksist iktisatçıların çok az ilgilendiği bir alan olmuştur. Bunun temelinde ise, Marksistlerin üretim ve üretim süreçlerinin mutlak belirleyici olduğu yönündeki düşüncesi yatmaktadır. Üretim ve dolaşım ilişkilerinde üretime verilen öncelik, beraberinde analizlerinde belirleyici düzeyin üretim olmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak da dolaşım sürecinde açığa çıkan ve belirleyici olan para ve finansal olgular, genellikle pasif unsurlar olarak analiz edilmiştir. Bazı Marksist eğilimli iktisatçılar ise "Marx'ta bir para teorisinin olmadığı" yönünde farklı bir düşünce geliştirmişlerdir (Cuttler ve diğ., 1979, 336).

Bu tür ele alışlara karşılık, özellikle 1970'lerle birlikte para-sermayesi ve finansal yapıların üretim üzerinde artan etkisi, kapitalizme ve dolayısıyla Marx'ın çalışmalarına farklı bir açıdan bakmayı zorunlu kılmıştır. Özellikle Marksist yöntem ışığında ekonominin üretim, değişim ve tüketimin bilimi olduğu vurgulanmış (Carchedi, 1991, 7) ve Marx'ın *Capital*'de kapitalizmin teorisini temel bir metodolojik varsayım üzerine inşa ettiği belirtilmiştir. Bu varsayım ise, dolaşım ve üre-

8) Bu vurgu Marksist ekonomide son yıllarda süregelen çatışmalı alanlar yani; meta ve para ve değer ilişkilerini, üretim alanı ile dolaşım alanı ilişkilerini, somut soyut ilişkilerini tanımlamada bir kavram veya alanı diğerine önceleyen ve bu anlamda hiyerarşik bir öncelikli alanlar içinde teori inşa etme yukarıda tanımladığımız DER yöntemi açısından kabul edemeyeceğimiz indirgemeci, öz merkezci ve kapalı bir teorik çabayı işaret etmektedir.

timin birbirine bağlı bir bütün oluşturdukları ve üretimin sermaye birikimi ve kriz analizlerinde dolaşım üzerinde *a priori* bir önceliği olmadığı sonucuna varılmıştır. Kapitalist üretim ilişkilerinin bütünsel teorisi, kapitalist üretim ile kapitalist meta değişiminin ya da üretim ile dolaşımın uzlaşmaz birliği olarak analiz edilmeye başlanmıştır (Croty, 1987, 72).

Marx'ın çalışmalarının hemen hemen hepsinde para önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmakta. Para kavramı Marx'ı Marx yapan emek-değer teorisinin ayrılmaz parçasıdır. Soyut emek, meta biçiminden para biçimine dönüşmeden, yani potansiyel değer aktüelleşmeden artı-değer bir anlam ifade etmez. Daha sosyolojik bir boyutta ise, kapitalist ekonomide üretim ile tüketimin birbirinden ayrılması zorunlu olarak üretimin sosyalleşmesi yönündeki zorunluluğu açığa çıkardığı ölçüde, üretim sürecinde metalara yapışan değerlerin ortak bir gösterge dolayımında ifade edilmesi gerekiyor ki sosyalleşsin, bu da yalnızca ve yalnızca para biçiminde gerçekleşmekte. Para olgusu kapitalizme özgü olmamasına rağmen kapitalist ekonomide karşımıza çıkan para, işleyiş olarak tam anlamıyla kapitalizme özgüdür. Kapitalizme özgü olan para kavramı, kapitalizmi eleştirel açıdan analiz eden Marx'ın sürekli olarak ele aldığı bir kavram olmuştur. Para kavramı ile Marx'ın ilk çalışmaları olan *1844 El Yazmaları*'nda (1976) karşılaşırız. Bu çalışmada yukarıda da belirttiğimiz gibi Marx, paranın daha çok yabancılaştırıcı işlevleri üzerinde durmuştur. El Yazmaları'ndan sonra Marx, para sorununu *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da (1979b) detaylı bir şekilde ele alır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'da para, kapitalist sistemde meta ve değer ile bağlantıları kurularak ele alınmıştır. Bu yönüyle *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Marx'ın para konusunu ele almada en yetkin çalışması olmuştur. Burada Marx, açık bir şekilde, kendi dönemindeki parayı göklere çıkartan bakış tarzı ile paranın tüm kötülüklerin anası olduğu yönündeki bakışı eleştirerek, paranın kapita-

lüklerin anası olduğu yönündeki bakışı eleştirerek, paranın kapitalizmde dolaşım ve birikim sürecinde ne anlama geldiğini açıklar. Marx'ın kapitalizmin temel tanımlayıcısı olan meta ile para arasındaki ilişkileri sorguladığı *Kapital*'in I. cildi (1986) bu anlamda paranın analizi için önem kazanır. Marx bu çalışmada para analizi için oldukça önemli bir vurgu yapar; *"paranın tahlilindeki başlıca güçlük, paranın kökeninin metanın kendisinde olduğu anlaşılır anlaşılmaz çözümlenmiş olur"*. Bu vurguyu yaptıktan sonra, Marx, para analizinin zorluğunun nedenini açıklamaya yönelmiştir; "Bütün burjuva ilişkilerinin altın ya da gümüş biçiminde görünmeleri, para ilişkileri gibi görünmeleri, para şeklinin kendi özüne yabancı olan sonsuz derecede çeşitli bir içerik taşır görünmesi yüzünden, sorun az çok çapraşık bir durum almaktadır" (Marx, 1979, 90). Marx devamla, para ile meta ve değer arasındaki ilişkileri analiz ederek paranın teorik düzeyde inşasını olası kıldığı ölçüde, kapitalizmi niteleyen içsel dinamikleri tanımlamıştır. Marx'ın para analizi için ileri sürdüğü paranın anlaşılması için parayı üreten meta üretimlerinin analizi zorunluluğu nedeniyle *Kapital I*'in başlangıcını metanın analizine ayırırken, önsözde belirttiği gibi paranın detaylı analizini ve özellikle paranın tarihsel gelişimi ile ilgili kısmı *Kapital*'in dışında tutulmuştur. Para sorunu *Grundrisse*'de (1977 ve 1979a)[9] karşımıza çıkar, fakat burada çok geniş ve sürekli tekrarlar içeren bir para analizi ile karşılaşırız.

Paranın meta olan ilişkileri dolayımında gördüğü işlevleri *Kapital-I*'de (1986), paranın sermayenin dolaşım sürecinde aldığı görü-

9) *Grundrisse*'de temel olarak Türkçe çevirisi (1979a) esas alınmakla birlikte, Türkçe çeviri özet olduğu için çevrilmeyen ve ihtiyaç duyulan kısımlar için alıntılar İngilizce baskıdan (1977) yapılmıştır. Ayrıca *Grundrisse*'de açıklanan para teorisinin değer teorisi dahası Marksist analiz için detaylı bir çalışma A. Negri'nin *Marx Beyond Marx*'ta özellikle "Para & Değer" başlıklı ikinci bölüm/ders (Negri,1984).

nümler (II. Cilt, 1979c) ve paranın tüm sistem içinde üretime yabancılaşarak bir para ile uğraşan sınıfın elinde toplanması, ve paranın fiyatının oluşması (faiz), firmaların parasal sorunlarını (finansal sorunların) çözmek için hayali sermaye oluşturmaları (borsalar) ve toplam artı değerin bölüşüm sürecinde para kapitalistleri yani para-sermaye sahipleri ile üretken sermaye arası ilişkiler, çelişkiler III.Ciltte (1990) ele alınmıştır. Marx, *Artı-Değer Teorileri* (1975a, 1978a, 1978b) adlı üç ciltlik çalışmasında, para ile değer arasındaki ilişkileri, daha çok döneminin iktisat yazınının eleştirisi dolayımında ele alarak geliştirir. Para sorununu anlamamız için gerekli yöntemsel çerçeveyi sunan bu analizlerde, bir bütün olarak finansal yapı tamamlanmamış, özellikle kredi, banka ve faiz yönelimli sermayenin dolaşımı temel kavramlar olarak sadece sistemin tümünün ele alındığı üçüncü ciltte analize dahil edilmiştir. Marx'ın kendisinin de sürekli vurguladığı gibi kapitalizmde para ve finans ilişkileri kredi ilişkilerini anlamadan pek fazla anlaşılamaz. Kredi ilişkileri, kapitalizmin kendi iç çelişkilerini çözmek için geliştirdiği bir ilişki biçimi olmakla beraber, çelişkileri bir üst noktaya taşıdığı için sistemin tümümün anlaşılması için temel öneme sahiptir (Harvey, 1990, 239).

Marx'ın para analizi uzun bir süre göz ardı edilmiş ve yukarıda da belirttiğimiz gibi üretim temelli ele alış tarzı, dolaşım sürecini ikincil öneme sahip olarak ele almasına bağlı olarak para ve kredi ilişkileri Marksist analizin pek önem vermediği alanlar olarak kalmıştır. Bu unutulmuş alan ilk defa Suzanne De Brunhoff'un 1971'deki çalışması *Marx on Money*'le gündeme taşınmış ve daha sonra para ve kredi ile ilişkiler yavaş yavaş Marksist yazının gündemine girmeye başlamıştır. Bu anlamda Harris'in (1977)'de Marx'ın eksik bıraktığı faiz, kredi ve sermaye ilişkilerini ele alması bir diğer önemli başlangıç noktası olmuştur. Daha sonra bu ele alışın paranın toplam sermaye süreci açısından ne anlama geldiği sorunu Fine ve

Harris tarafından *Rereading Capital*'de (1979) analiz edilmiş ve 1980'li yıllar Marksist para ve finans analizlerinde oldukça hızla artan bir yazının varlığına neden olmuştur.[10]

3. 1. TARİHSEL VE SOSYAL BİR OLGU OLARAK DEĞER VE PARA

Kapitalizmin sosyal bir sistem olarak kendisinden önceki toplumsal yapının üzerinde yükseldiği döneme ait bir çalışmada E. Misselden (1622); sağ elini küçük oğlunun, sol elinin ise büyük oğlunun üzerine koyan ihtiyar Yakup'un (peygamber) resmini yeniden yorumlayarak, meta ile parayı iki oğul ile karşılaştırır (Misselden aktaran, Marx, 1979b, 163). Gerçekten de kapitalizmi önceleyen toplumsal yapı temel alındığında, bu toplumu tanımlayan temel özellik binlerce yıl süren geçimlik üretimdir. Geçimlik ekono-

10) Özellikle Marx'ın kısmi olarak ele aldığı kredi, faiz ve hayali sermaye sorunu 1970'lerin ortasından itibaren ve daha çok 1980'lerde Marksist yazının gündemini belirlemeye başlamıştır. Bu yazının geniş bir dökümü kaynakçada verilmiştir. Burada sorunu daha farklı gözle ele alan bir kaç araştırmaya değinmek gerekir; bunlardan biri J. Weeks'in (1981) çalışması ve azgelişmişlik sorunu ile bağlantılı olarak para sorununu ele alan neredeyse ilk tek çalışma (bilebildiğim kadar) G. Kay'in (1975) tarihli çalışmasıdır. Fakat sorunu daha detaylı ve tüm yönleri ile ele alan çalışma olarak bazı yönleri ile eleştirilse bile Brunhoff'un (1973) tarihli çalışması ile günümüzde yaşanan yönleri ile para ve kredi ile para-sermaye ile ilişkili önemli bir çalışma ve derinlemesine oldukça zengin bir ele alış için D. Harvey'in *The Limits To Capital* temel başvuru kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. Fransız kökenli Marksistlerden Lipietz'in metodoloji ağırlıklı çalışması, *The Enchanted World* (1985) ve Aglietta'nın (1987) çalışması burada anmaya değer. *Grundrisse* dolayımında para analizi için detaylı bilgi A.Negro (1991a), İngiltere'den Ergas ve Fisherman'ın (1975) güncel olaylar dolayımında para sorununu ele alan çalışmaları ayrıca önem kazanan çalışmalar olmuştur. Diğer yandan değer ilişkisi dolayımında para analizi için Elson (1979), Hegelyan anlamda yeniden formülasyon denemeleri için klasikleşen bir çalışma olan Rubin'in çalışması'nın (1983) yeniden formülasyonu Eldred ve Hanlon'un (1981), Reuten ve Williams'ın (1987) ve G. Reuten'in (1988) ile Cambridge Journal of Economics'te sürdürülen bir anlamlı çalışma için J. Caertelier (1991), M. Williams'ın cevabı (1992) ve son olarak W. Dixon ve G. Kay'in (1995) her iki yazıya cevabı bu alanı daha da zevkli hale getirirken, P. Likitkijsamboon'un (1995) derleyici ve eleştirel çalışması para konusunun Marksist iktisat için yeni zengin bir damar olacağını işaret ediyor.

mide, üretimin temel amacı; üretim faaliyetlerini sürdüren köylülerin ve köylülerle ilişki içinde olan toprak sahibi sınıfların tüketim ihtiyacını karşılamaktı. Bilindiği gibi feodalizmde toplumsal zenginliğin üreticilerle toprak sahipleri arasındaki paylaşımı rant şeklinde ve daha çok emek-rant ya da ürün-rant şeklinde ödemelerle gerçekleşiyordu. Hiç kuşkusuz, para tarihsel olarak bu sistemde de vardı, fakat sistemin asli unsuru değildi. Aynı şekilde kapitalizm öncesi geçimlik üretimde, üretilen ürün daha çok tüketim için üretildiği için ve dahası dolaşım sürecine girmediği için meta değildir. Bırakalım feodalizmi, kapitalizmin çocukluk çağı olan merkantilist dönemde dahi, yani ticaretin ve değerli madenlerin biriktirilmesinin yüceltildiği bu çağda bile "ulusal üretimin büyük bir bölümünün, hala feodal çerçeveler içinde geliştiğini ve bu bölüm üreticilerin kendileri için geçim araçlarının dolaysız kaynağını oluşturduğunu dikkate almak gerekiyor. Ürünlerin büyük bir kısmı meta haline dönüşmüyordu; ürünler, toplumun genel madde değişimine katiyen girmiyorlardı, şu halde genel soyut emeğin maddileşmesi şeklinde belirmiyorlardı ve bu yüzden, burjuva zenginliğini yaratmıyorlardı. Dolaşımın amacı olarak para, değişim değeridir ya da soyut zenginliktir, zenginliğin, üretimin belirleyici ereğini ve devindirici ilkesini temsil eden herhangi bir maddi öğesi değildir (Marx, 1979b, 203) Peygamber Yakup'un oğullarının yerini alan *meta* ve *para*, özünde *toplumsal işbölümünün* kapitalist biçimi ile yakından ilişkilidir. Meta ve para, bu yeni toplumsal ilişkilerin bütünü ile vücut bulmuşlardır. Bu yönüyle para problemi; "paranın kökeninin metanın kendisinde olduğu anlaşılır anlaşılmaz problem olmaktan çıkar" (Marx, 1979b, 90). Para *bu anlamda*, ürünlerin değişim amacı ile üretildiği ve bu yönüyle, tepeden tırnağa değişen yeni bir toplumun ürünüdür. Paranın yüklendiği yeni işlevler, kendisini önceleyen toplumsal yapılardan temelde farklıdır. Değişen ve farklılaşan işbölümü ile "Tüm ürün ve faaliyetlerin çözülüp mübadele değerle-

rine dönüşmesi, üretimdeki sabit kişisel (tarihi) bağımlılık ilişkilerinin de çözülüp, üreticilerin bütün-taraflararası bağımlılığına dönüşmesini varsayar. Her bireyin üretimi öteki bütün bireylerin üretimine bağlıdır; bunun gibi ürünün üretici bireyin elinde ihtiyaç maddesine dönüşmesi de ötekilerinin tüketimine bağlı hale gelmiştir. Fiyatlar eskidir; mübadele de öyle; ama birincisinin gitgide artan bir oranda üretim maliyetince belirlenmesi, ikincisinin de giderek tüm üretim ilişkilerine egemen olması ancak burjuva toplumunda, yani serbest rekabet toplumunda en ileri anlatımına kavuşur ve sürekli olarak gelişmeye başlar" (Marx, 1979a, 227). Marx'ın tanımladığı yeni toplumsal işbölümü aslında daha sonra K. Polanyi'nin mucize olarak tanımladığı dönüşümdür. Süreç, sadece üretilen ürünlerin metaya dönüşmesi ile kalmayıp, hızla topraklarından ve mülkiyet araçlarından koparılan insanların emek-güçlerini bile değişim sürecinde satılabilen bir metaya dönüştürme sürecidir. Emeğin üretim araçlarından koparılması, diğer yandan üretim ile tüketimin birbirinden ayrışması (dissaciation), kapitalist toplumda emeğin değeri yaratan konumunu öne çıkarırken, üretim faaliyetini de birbirinden ayrı özel üretimler halinde organize olmasına neden olmuştur. Böylece "*emeğin* her ürünü, her toplumsal durumda, bir kullanım değeridir; ama ancak bir toplumun gelişmesinin belirli bir tarihsel çağında bu ürün, *meta* halini alır; bu çağ yararlı nesnenin üretimi için harcanan emeğin, bu nesnenin nesnel niteliklerinden birisi, yani onun *değeri* olarak ifade edildiği çağdır" (Marx, 1986a, 77).

Emeğin meta halini alması, tarihsel bir durum olduğu kadar, meta formunda kendini belli eden değerin kendisi de tarihsel ve sosyal sürecin ürünüdür. Marx özellikle Fizyokratlara yönelik eleştirisinde; "onların (fizyokratların) yorumu, tâbi ki, onların değerin doğasına ilişkin genel bakış açıları tarafından yönlendirilmekte. Bu genel bakış açısına göre değer *insan etkinliğinin (emeğin) sosyal varolu-*

şunun ürünü değil de materyal şeylerin karışımının ürünüdür (doğa, ve doğaya ilişkin materyallerin farklı değişimlerinin sonucu) (Marx, 1978a, 46). Marx'a göre meta formunda kendini gösteren değer, özünde tarihsel/sosyal bir sürecin ürünüdür.[11]

Diğer yandan kapitalist ekonomide meta olarak kendini gösteren değer ve değerin üretilmesi için gerekli "bireysel emek direkt olarak sosyal emek halinde görünmez. Bireysel emeğin sosyalleşmesi ya da daha önce çözülen sosyal ilişkilerin *yeniden sosyalleşmesinin* (association) biricik yolu, bireysel emeğin diğer bireysel emeklere eşitlenmesidir ki, bu ancak değişim ilişkileri dolayımında gerçekleşir (Rubin, 1982, 66). Değişim ilişkilerinin gelişmesi, böylece ekonomik faaliyetlerin birbirinden ayrılmasına neden olan kapitalist işbölümünde yeniden sosyalleşme aracı olur (Reuten ve Williams, 1987, 59).

Bireysel emeğin sosyalleşmesi, özünde metanın sahip olduğu iki farklı değerle; kullanım değeri ve değişim değeri ile ilişkilidir. Kullanım değeri metanın yararlılığını işaret ederken, değişim değeri, yani, bireysel emeklerin sosyalleşmesine olanak sağlayan ve tüm metalarda bulunan bir özellik olarak emeğin varlığını işaret eder; "metaların kullanım-değerlerini bir yana bırakırsak geriye tek bir ortak özellikleri, emek-ürünleri olma özelliği kalır. Ancak, emek ürünü kendisini bile elimizde değişikliğe uğramıştır. Emek ürünün, kullanım-değerinden soyutlarsak aynı zamanda, onu kullanım-değeri yapan maddi öğelerden ve biçimlerden de soyutlamış oluruz; artık o, masa, ev, iplik ya da herhangi yararlı bir şey değildir... [Sonuçta] hepsinde ortak olandan başka bir şey kalmamıştır; hepsi de tek ve aynı tür emeğe, soyut insan emeğine indirgenmiştir" (Marx, 1986, 52).[12]

---

11) A. Smith ve D. Ricardo'nun sunduğu değer teorisine karşı Marx'ın değer analizi için bak; S. Himmelweit ve Mohun (1994,155-161)

12) Bu konuda detaylı bilgi Marx'ın *Kapital*'e yazdığı açıklayıcı ek "Değer Biçimi"nde detaylı olarak yer almıştır (Marx,1994)

Metaların sosyalleşmesini sağlayan değişim değeri, böylece "özgül olarak toplumsal olan bir emek biçiminin nesnel ifadesinden başka bir şey "olmadığı ölçüde, değer değişimini olanaklı kılan ve tekil karşısında evrensel olanı, bireysellik karşısında toplumsal olanı temsil eder. Soyut insan emeği ile birbirine eşitlenen metaların değişim süreci içinde gerçek karşılaşmaları değerin kendini başka bir biçiminde göstermesi ile mümkün hale gelir. Değer, soyut, sosyal ve evrensel varlığını *parada* somutlaştırır (Reuten ve Williams, 1989, 64). "Para metaların değişim sürecinin içinde ürettikleri değişim-değerinin billurlaşmasıdır" (Marx, 1979b, 72). Bu billurlaşma sayesinde, değer heterojen varlıkları ve hatta değerin kendisini ölçülebilir kılıyor. Kapitalizmin gelişim sürecine bakıldığında, para formu ileride göstereceğimiz gibi, değer formunun gelişmesine bağlı olarak farklı biçimlere dönüşebiliyor. Değerin para olarak kendini gösterdiği en genel ve basit biçimi, *meta-para* biçimidir. Burada değişim sürecinde birbirleri ile karşılaşan metalar, kendi aralarındaki değerleri ölçebilmek için, "özgül bir metayı, diyelim ki altını, genel olarak ya da eşdeğer olarak saf dışı tutarlar" (Marx, 1979b, 90). "Metanın mübadele değerinin, metanın yanı sıra ayrı, özgül bir varlık kazanmış" biçimi olan para, böylece "tüm metaların birbirleriyle eşitlenebilecekleri, karşılaştırılabilecekleri, ölçülebilecekleri varoluş biçimi" olmasıyla, meta üretimine dayalı kapitalist topluma özgü bir dizi özellik kazanır. Bu anlamda para biçimi özünde sosyal ilişkilerin ürünüdür (Harvey, 1982, 10). Kapitalist ilişkilerin başlangıç dönemlerinde para biçiminin meta olarak, yani altın ve gümüş olarak kendini göstermesi, genellikle "para-olma niteliğinin toplumsal bir sürecin sonucu" olması gerçeğini gözlerden gizlemiştir. Oysa "Altın ve gümüş, kendi başına para değildir. Doğa para üretmez; tıpkı döviz kurları ya da bankerler üretmediği gibi" (Marx, 1979a, 270).

Sonuç olarak kapitalist toplum, kendisini önceleyen toplumda

süregelen toplumsal olanın birlikteliğini (*sociation*), öncelikle meta üretimi dolayımında parçalamış (*dissaciation*) ve böylece üretim birimleri özel mülkiyetin varlığında, emek ile üretim araçlarının birbirinden ayrılmasına, tekil üreticilerin toplumsal olan içinde birbirinden ilişkisiz karar alan birimlere dönüşmesine neden olmuştur.[13] Ekonomik olanın toplumsallıktan uzaklaşmasına neden olan bu yeni üretim biçiminin yeniden sosyalleşmesi (*association*) gerekmektedir. Bunu sağlayan ise metaların aynı özü, yani soyut insan emeği içermesi, dolayısıyla değer biçiminin varlığı olmuştur. Tüm metalarda yatan "ortak öz" olarak değer (Satlıgan, 1984, 51), "metaların birbiriyle *gerçek* ilişkisi, onların değişim sürecinde" ilişkiye girmelerine olanak tanımıştır. Diğer yandan metalar arasında değişim ilişkileri, değişim değerinin billurlaştığı, değerin daha da soyut biçimi olarak para-biçiminin varlığına neden olmuştur. Burada ısrarla vurgulanması gereken unsur, paranın sadece metaların birbiri arasındaki ilişkiyi kolaylaştırıcı dışsal bir etiket olmadığıdır. Para metada var olan değerin kendini daha gelişkin biçimde açığa vurması, yani "emeğin bir yönü olarak, metanın değeri olarak nesnelleşmesidir". Para metaların gerçek ilişkisini kurarken, değer biçimini yansıttığı ölçüde, bireysel emeğin sosyalleşmesine ve böylece değerin gerçekleşmesine olanak sağlamakta. Marx'ta para analizi böylece emek-değer teorisi ve değer biçimine bağlı olarak üretilmiştir. Para tanımlanan reel süreçlere sonradan dahil edilmez, tam tersine paranın kendisi reel sürecin ayrılmaz parçasıdır. Kurulan tüm bu ilişkiler ise, formel ve tarih-dışı mantıksal ilişkiler değil tam tersine *tarihsel* ilişkilerdir. Kapitalist toplumuna ait ilişkiler ve içsel dinamiklerin ürünüdür. Meta, değer ve para, tarihsel ve sosyal bir süreç olarak aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi özetlenebilir.

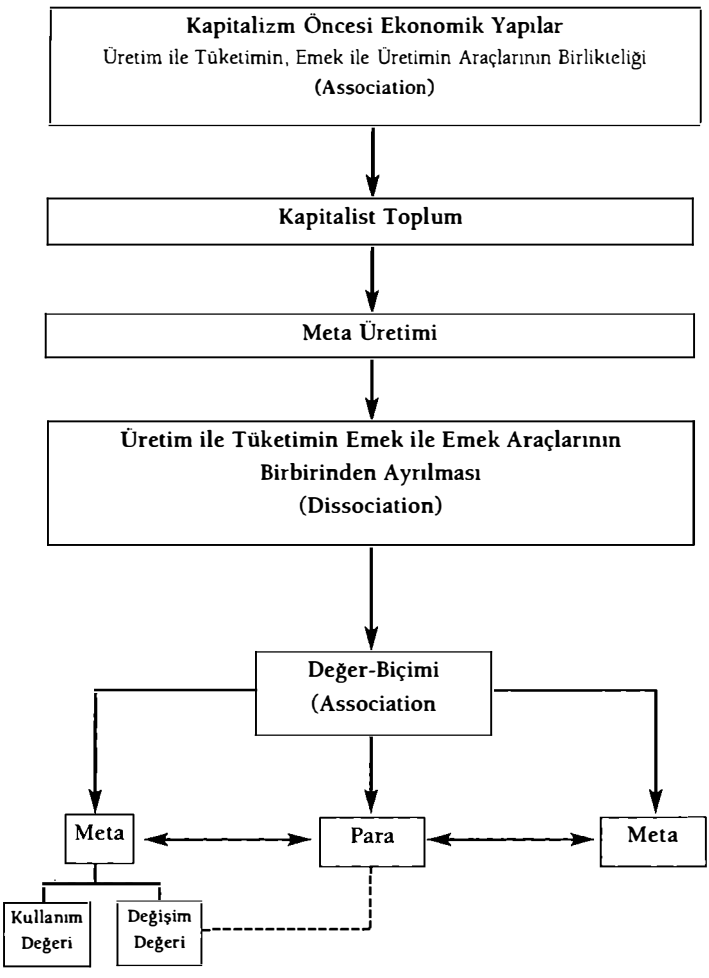
13) Bu konuda detaylı bilgi için ilk kaynak olarak I. Rubin'in (1983) ve (1984) tarihli çalışmaları hala önemini koruyor.

3. 2. PARANIN TEORİK DÜZEYDE ANALİZİ

DEĞER BİÇİMİNİN DİYALEKTİĞİ; META-BİÇİMİ VE PARA BİÇİMİ

Yukarıda tarihsel/sosyal süreç olarak tanımlamaya çalıştığım değer biçiminin meta ve para biçimleri olarak kendini göstermesi para kavramının anlaşılması açısından özel bir öneme sahiptir. Değer biçimi, Marx'ın analizinde merkezi öneme sahipken, meta ve para biçimi değer biçimi ile *özdeşlik, farklılık* ve *karşıtlık* dolayısıyla çelişik bir dizi ilişkiye girer. *Bu anlamda soyut düzeyde para değerden hem özdeş hem de farklıdır*. Paranın değer biçimi ile özdeş ve farklı olması ise karşıtlık ve çelişki dolayımında anlam kazanır. Ontolojik olarak süregelen bu dinamik süreç, ancak epistemolojik açıdan analiz edilebileceği ölçüde kapitalist toplumda *değer analizi* merkezi bir önem kazanır. Marx'ın L. Kugelman'a yazdığı bir mektubunda "kitabımda *değer* konusunda herhangi bir bölüm olmasaydı bile, gerçek ilişkiler üzerine yaptığım tahliller gerçek *değer ilişkilerinin* kanıtını ve sergilenmesini içerirdi" (Marx, 1995, 245) açıklaması ile analizinin çıkış noktası için değerin önemini vurgular. Marx temel amacının, değer ilişkilerini incelemek olduğunu belirtmesine rağmen, başyapıtı olan *Kapital*'e "meta" kavramından başlamıştır. Bunun nedenini ise son çalışması olan *A. Wagner'e Notlar*'da dile getirir: "Benim yola çıktığım "kavramlar" değildir; dolayısıyla 'değer kavramı da' değildir... Benim yola çıktığım, emeğin ürününün çağdaş toplumda kendini ortaya koyduğu en basit toplumsal biçimdir ve bu da "meta" biçiminde gerçekleşir. İşte, benim çözümlemeye koyulduğum budur; öncelikle emin olunması gereken de, bunun *büründüğü biçimdir*. Bu noktada bulduğum, meta'nın, bir yandan kendi doğal biçiminde ve kullanım *değeri kapsamında değer'e sahip bir* eşya olduğu, öte yandan ise aynı meta'nın değişim değerinin taşıyıcısı olması ve bu açıdan kendi adına bir değişim değeri oluşturmasıdır. Değişim değeri'nin daha ileri bir çözümlemesinde bunun yalnızca bir 'görünüş biçimi' meta'da içerilmiş bulunan değer'in

Şekil: Tarihsel/Sosyal Bir Süreç Olarak Meta Üretimi ve Değer-Meta-Para Arası Dinamik İlişkiler

Kaynak : Geerth ve Williams (1989, 97)

kendini ortaya koyuşundan bağımsız bir tarz olduğunu keşfettim ve bu değer'in çözümlemesine bundan sonra koyuldum" (*A.Wagner'e Notlar*'dan aktaran Mohun, 1993, 116). D. Harvey'in belirttiği gibi, Marx'ın meta kavramı ile analizine başlaması keyfi değildir.[14] Yoğun araştırmalar sonucunda Marx bir gerçekliği yakalamıştır, metanın sırrının çözülmesi kapitalizmin kendisine ait öze ilişkin dinamiklerinin çözülüşünü verecektir. Marx metanın sırrını çözerken, paranın varoluşa ait içsel ilişkilerini de önemli ölçüde yakalamıştır. Diğer yandan değer kavramından hareket etmemesinin nedeni ise, değerin özünde soyut ve elle tutulmayan bir kavram olmasında yatar. Değerin soyut olması nedeniyledir ki, *pür positivist* ve aktüalist genel geçer iktisat, sürekli olarak değer kavramına karşı eleştirel tavır almışlar ve buna bağlı olarak da değerle ilgili analizlerinde sürekli olarak değer büyüklükleri ile yani değere nicel açılardan, değerlerin fiyatları açısından yaklaşmışlardır.[15] Genel geçer iktisat yazını açısından bakacak olursak, örnek olarak araba gerçekte emek içermesine rağmen, basit gözlemle onun varlığını yakalayabilmemiz mümkün değildir. Tüm parçalarını kırıp, birbirinden ayırsak bile, bu parçalar arasında elle tutulabilir bir emeğe rastlamayız, ama aynı zamanda hiç kimse de arabanın üretilmesinde emeğin kullanılmadığını söyleyemez. G. Kay'dan aldığımız bu an-

14) Marx'ın kapitalizmin analizine meta kavramından başlaması, onun tanımladığı yöntem açısından, yani soyut ve basitten başlayıp somut-kompleks olana yönelme yönündeki vurgusuna uymadığını söyleyen ele alışlara karşılık, ben meta kavramının Marx'ın analizde alındığı biçim ile somuta tekabül etmediğine, tam tersine meta kavramını kapitalizmi tanımlayan soyut ve basit bir kavram olarak ele aldığını düşünüyorum. Meta kavramı soyut olarak, kendisini tanımlayan kullanım ve değişim değerlerinin toplamı olarak tanımlandığı ölçüde, soyut bir kavramdır. "Soyut-basit biçim olarak meta biçimi, somut ve kompleks olan kapitalist ekonomide biri diğerini tamamlayan varoluşlar/biçimlerdir" (Likitkijsamboon, 1995,76).

15) Bu yönde detaylı bir çerçeve için M. Desai (1977), Satlıgan (1984), A. Kliman ve T. McGlone (1988) ve A. Freeman (1995).

lamlı örneğin de gösterdiği gibi, emek değerini özellikle soyut emek değerini, genel geçer iktisat yazınının araçları ile anlamamız imkansızdır. Değerin, değer formunun anlaşılması için teorik bir çerçevenin kurulması gerekiyor (Kay, 1979, 28).[16]

Marksist ekonomik yazında, değer biçiminin analizi, sadece ekonomik alanın sınırlarında kalan bir değişken olmanın ötesinde, kapitalist ekonomide yaratılan artı-değerin varlığını ve dahası sermaye birikiminin açıklanması için temeldir. Böylece, değer-biçimi analizinin kapitalist toplumda varolan sömürünün materyal temellerini oluşturmasının ötesinde sosyal ilişkilerden ayırt edilemez bir özelliği vardır (Clark, 1994, 4, Harvey, 1982, 36).[17]

Marx, değer kavramı ve değer kavramı dolayımında kapitalizmi tanımlamak için, yukarıda da belirttiğimiz gibi, meta kavramından hareket etmiştir. Soyut-basit biçim olarak meta kavramı analiz edildiğinde, kapitalist toplumda belirleyici olan *değer ilişkileri* ve bunun kendini açığa çıkardığı biçimlere ulaşmış oluruz. Marx, meta kavramından değer kavramına, yani kapitalist toplumu tanımlayan *değer* kavramına ulaşmak için, metanın gizil yapısı ya da çelişkili karakteri üzerinde yoğunlaşmıştır. Marx, erken dönem çalışması olan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* ve *Kapital*'in ilk cildinin 1-4 bölümlerini metanın analizine ayırmıştır. Çalışmamız süresince yararlı olacağı düşüncesi ile *Kapital*'deki meta-değer-para analizinin özet bir sunuşunu H. Cleaver'in detaylı çalışması sonucu elde ettiği şekil dolayımında veriyoruz.

16) Marx'ın emek-değer teorisi, kendisinden sonra kendini Marksist ekonomi içinde tanımlayan düşünürler açısından oldukça farklı şekillerde yorumlanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada "Değer-biçimi teorik bakış" (Value-form theoretic approach) temel alınmıştır. Bu yönde ele alış için Williams ve Reuten (1987), Williams (1988).

17) Marx'ın geliştirdiği biçimi ile değer teorisi onun çalışmalarına yayılmış durumdadır, Marx'ın çalışmalarında değer teorilerini referanslar olarak derli-toplu bir gösterimi için A. Aumeeruddy ve R. Tortajada (1979).

Marx, kapitalist toplumu, *muazzam bir metalar birikimi olarak* tanımladıktan sonra, tek başına ele alındığında metanın birikimin basit bir öğesi olarak göründüğünü belirtir. Oysa *meta biçiminin*, "doğrudan doğruya kullanım değeriyle değişim değerinin *birliği*" olarak, "iki yönüyle" ele alınması gerekir. Meta, değer olarak, ilk defa "yaşam için gerekli, yararlı ya da hoş herhangi bir şey", en geniş anlamıyla bir geçim aracıdır (Marx, 1979b, 46). Metanın kullanım değerleri olarak varlığı, bir ihtiyacı giderecek bir fiili varlık biçimiyle uyumludur. Kullanım değeri için Marx, her ne kadar "herhangi bir kesin iktisadi belirleme ile ilgisiz bulunduğu zaman, yani kullanım değeri ancak kullanım değeri olarak ele alındığı zaman, ekonomi-politik alana girmez" (age, 46) gibi bir yorum yapmışsa da, kullanım değeri için aynı çalışmasında "...ama öte yandan, bu geçim araçlarının kendileri toplumsal yaşamın ürünleri, insanın yaşam gücünün sarf edilmesinin sonucu, *maddeleşmiş emektirler*" tanımını yapmıştır (age, 47). H. Cleaver çalışmasında belirttiği gibi, Marx her ne kadar kullanım değerinin ekonomi-politiğin konusu olmadığını belirtse de, kullanım değeri, *Kapital*'de farklı biçimlerde yine ekonomi-politiğin analizine dahil edilmiştir. Özellikle;

a) işbölümünde işgücünün çeşitli kullanım değerleri;

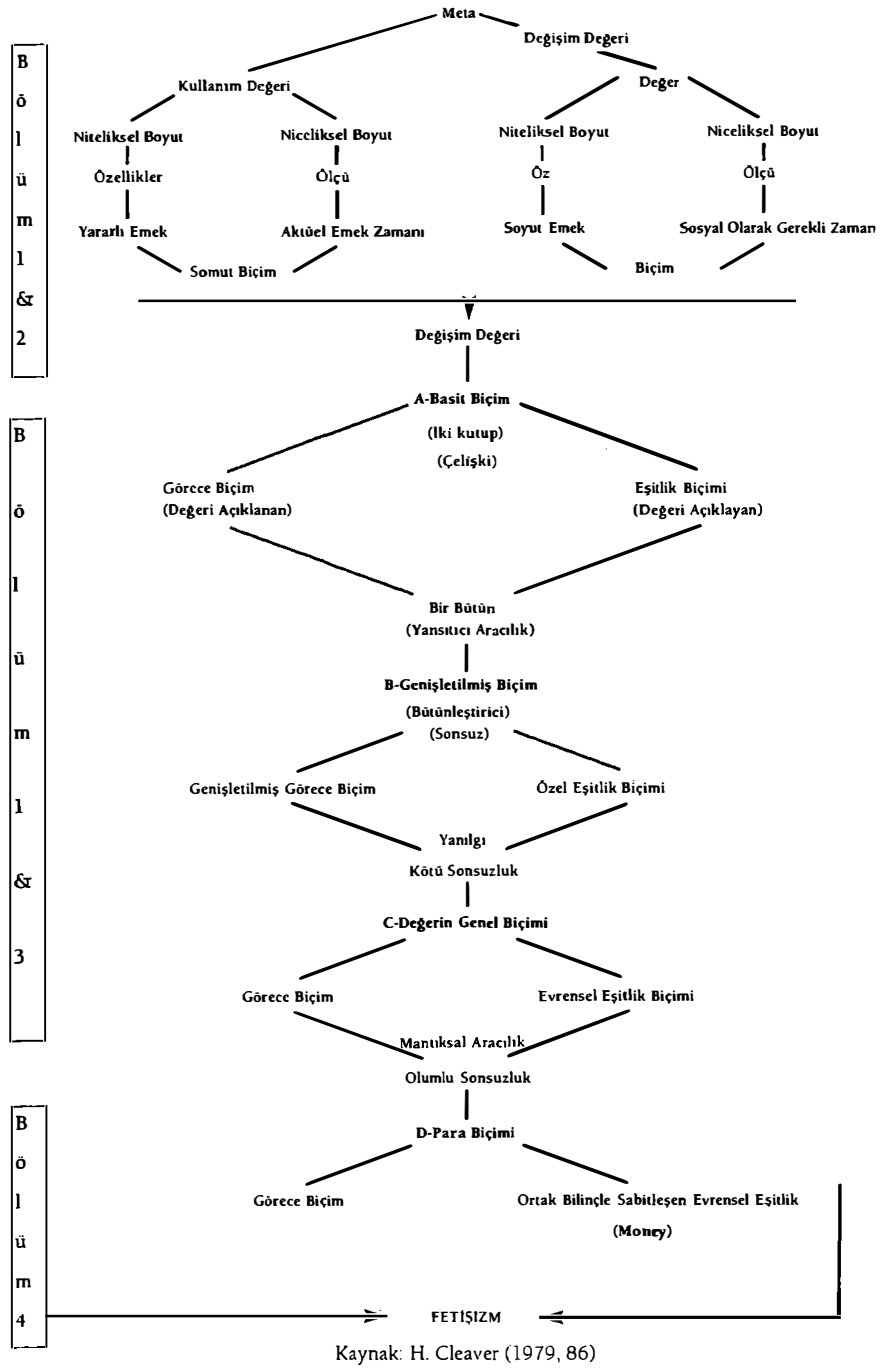
b) üretim araçlarının farklı kullanım değerleri ve son olarak;

c) kullanım değerleri kapitalist toplumda üretilen kullanım değerleri işçi sınıfına satılmakta (Cleaver, 1979, 99).

Marx daha sonraki çalışmalarında *Kapital*'de kullanım-değerinin önemli olmadığına ilişkin bir vurgunun olmadığını belirtmiştir (*Notes on A.Wagner*'den aktaran Harvey, 1982, 7). Metaların, kullanım ve değişim değerini içinde taşıması, özünde çelişkili bir birlikteliği gösterir. "Metalar satılmadan önce, kullanım değeri ve değişim değeri sadece olası soyut düzeyde vardırlar" (Cleaver, 1979, 90). Her iki değerin gerçekleşmesi, ancak metaların değişim sürecinde bir fiili gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Bu aynı zamanda,

toplumda metalarla ilişkisi olan farklı kesimler için var olan çelişkili durumu göstermesi açısından önem kazanır. Metalar kapitalistler için değişim-değeri anlamına gelirken, aynı metalar işçi sınıfı ya da diğer üretken faaliyette bulunmayan kesim için kullanım değeri işlevi görür. Kapitalist toplumda metalaşan emeğin konumu biraz daha karışık olmakla birlikte, sermaye için kullanım-değeri anlamına gelirken, emeğini bir meta olarak keşfeden işçiler açısından emek yabancılaşan meta olarak değişim-değeri anlamına gelir. Marx bunu çalışmasında açıkça göstermiştir; "Meta kullanım değeridir... Ama aynı zamanda meta olarak kullanım değeri değildir. Eğer *meta*, sahibi için kullanım değeri olsaydı, yani kendi öz gereksinimlerini doğrudan doğruya tatmin edecek bir araç olsaydı, meta olmazdı. Meta, onun için, daha çok *kullanım-değerinin yokluğudur*, sadece değişim-değerinin maddi dayanağı ya da basit değişim aracıdır; değişim-değerinin aktif desteği olarak kullanım-değeri, değişim aracı olur" (Marx, 1979b, 63). Claever'in detaylandırdığı bu ayrım, özellikle tüm meta işlemlerinin (emekte dahil) parasal değişkenlerle gerçekleştiği bir ekonomide kullanım-değeri ile değişim değerinin belirleyici olduğunu göstermesi açısından özel bir önem taşır. 1970'lerle birlikte başlayan ihtiyacı giderme anlamında tüketim mallarının fiyatında gözlemlenen artış (enflasyon), kapitalist için değişim değeri yani mülkiyetini elinde bulundurduğu metaların parasal anlamda daha değerli kılınması anlamına gelirken, ücretliler için yani bu metaların kullanım-değeri işlevi gören kesimler için parasal maliyetler olarak artan bir yük haline gelmiştir. Aynı şekilde emeğin meta olarak değişim-değerinde 1970'lerde başlayan hızlı düşüş eğilimi, metaya kullanım-değeri olarak bakan kapitalistlerin parasal maliyetlerini düşürürken, kendi emeklerini değişim-değeri olarak gören kesimler için bu parasal kayıplar anlamına gelmekte ki, bu daha sonra detaylandıracağımız gibi meta içinde varolan çelişkinin parasal çelişki olarak ekonomide görünmesine neden

Şekil-1 Kapital'de Meta-Değer ve Para Biçimleri

Kaynak: H. Cleaver (1979, 86)

olduğu gibi kapitalist toplumda süregelen sınıflar arası mücadelede göz ardı edilen paranın ne kadar önemli olduğunu gösterir.[18] Sonuç olarak meta ve metaya taraf olan kesimler arası ilişki/çelişki, parayı kontrol eden birim olarak gösterilen devlet ile kullanım değeri dolayımında ihtiyaçlarını gideren kesimler arasında gerçekleşen bir ilişki olarak görülür.[19]

Kullanım-değerini kapitalist toplumda önemli kılan unsur hiç kuşkusuz, kullanım değeri üreten kapitalistlerin bunu kendi ihtiyaçlarını gidermek amacı ile üretmemeleri (dissociation), ilişkilerde kullanım değerini bireysel/özel inisiyatifine bağlı olarak üretmeleri önemli bir zorunluluğu gündeme getirir ki, bu zorunluluk yukarıda tarihsel ve sosyal süreç olarak meta-para formunu ele alırken verdiğimiz, özel olan ve toplumsal kimlikten yoksun bu eylemin toplumsallaşması (*sociation*) yani kullanım değerinin birilerinin ihtiyacını karşılaması gerekir. Böylece kullanım-değeri, "belirli bir iktisadi ilişkinin *değişim-değerinin* doğrudan doğruya ortaya çıktığı bir maddi temel oluşturur" (Marx, 1979b, 47). Kullanım-değeri, bu anlamda "değişim-değerinin maddi taşıyıcısıdır." Tam da bu anlamda *meta* kavramı (ve buna bağlı olarak para kavramı) kapitalizme özgü tarihsel ve sosyal gerçeklikler/kavramlar olarak karşımıza çıkar.[20]

---

18) Kapitalist toplumda paranın toplumsal mücadele için önem taşıdığına ilişkin önemli bir açılım İtalya orjinli Otonomist Marksistlerin Marksist teoriye yaptıkları önemli bir katkıdır. Bu açılım için özellikle A. Negri'nin çalışmalarına bakmak yararlı olacaktır. A. Negri (1984), (1992) ve (1996).

19) Bu konu detaylı olarak ileride para ve devlet ilişkileri dolayımında yeniden ele alınacaktır.

20) Burada özellikle sosyal gerçeklik/kavram tanımını yapıyoruz, meta ve değer kapitalizme özgü gerçeklik oldukları için kavramsal düzeyde ele alınmışlardır, yoksa son dönemde vurgulandığı gibi sadece kavramsal alana yani epistemolojik alana ilişkin kavramlar değildirler. Bu kavramları sadece epistemik mantığın ürünü olarak ele alan bakış için Cutler ve diğ. (1979) ve bu bakışı benim eleştirdiğim doğrultuda ele alıp detaylandıran bir bakış için, bkz. Harris, (1979).

Metaların gerçek ilişkisi, zorunlu olarak metaların değişim ilişkileri içinde birbirleri ile karşılaşmalarını gerektiriyor. Değişim değeri böylece, ilk etapta "bir nicel ilişki" olarak görünür. Metaların birbirleri ile gerçek ilişkiye girmeleri için kendi aralarında eşitliğin olması gerekir. Marx'ın Aristoteles'ten yaptığı alıntıda belirttiği gibi; *"Eşitlik olmadan değişim, ortak bir ölçü ile ölçülebilme olmadan eşitlik olmaz"* (Marx, 1986, 74).[21] Meta kapitalist toplumda değişim amacıyla üretilmiş ise ve bu da ancak diğer metalarla ilişkisine bağlı olarak açığa çıkıyorsa, bu metaların birbiri karşısında karşılaştırabilir ortak nitelikleri olmalıdır. Kullanım-değeri olarak metaların nitelikleri, onların fiziksel özellikleri yani ağırlık, uzunluk olurken, bu özelliklerin niceliksel yönleri ise onların fiziksel özelliklerini tanımlayan derece, ton, metre gibi ölçülerdir. Bu nicelik ölçülerin varlığı, yine birim, tanımlanmış meta için kullanılan aktüel somut emek zamanıdır, bu nicelik ve nitelik özelliklerinin varlığı metaya somut varoluş biçimini kazandırır. Metanın kullanım değerinde sıralanan bu özelliklerin hiç biri metaları birbirleri karşısında eşit kılmaz. Marx sorunu açıklamak için bir örnek verir; "Çokgenlerin alanlarını hesaplamak ve karşılaştırmak için, bunları üçgenlere ayırırız. Ama üçgenin alanı, onun görünen biçiminden tamamen farklı bir şeyle, yani tabanı ile yüksekliğinin çarpımının yarısı ile ifade edilir. Aynı şekilde, metaların değişim-değerlerinin de kendilerinde az ya da çok miktarda bulunan ortak terimlerle ifade edilmeleri gerekir" (Marx, 1986, 52). O zaman sormamız gereken soru, metaları birbirine eşit kılan ve her birinde bulunan şeyin ne olduğudur. Kapitalist toplumu yani pazarda üretim amacı ile meta üretiminin yapıldığı toplumu ele aldığımızda, metaların üretilmesi için kaçınılmaz

21) Marx burada Aristoteles'in yorumuna başvurmuştur, "Değişim için bir araya iki doktor gelmez, mutlaka biri doktor biri de çiftçi olmalı, bunlar farklı ama eşit olmaması gerekiyor, ama değişimin olması için mutlak bir eşitliğin mutlaka varolması gerekiyor" (Aristoteles'ten aktaran Dixon ve Kay, 1995, 515).

olarak kullanılan, tüm metalarda varolan girdi onların "insanın yaşam gücünün sarf edilmesi" olgusudur. "Demek ki, metaların kullanım-değerini bir yana bırakırsak, geriye ortak tek bir özellikleri, emek ürünleri olmaları özelliği kalır" (Marx, 1986, 52). Marx burada soyutlamayı bir adım daha ileri götürerek, "Ancak, emek ürünün kendisi bile elimizde bir değişikliğe uğramıştır. Emek ürününü, kullanım-değerinden soyutlarsak, aynı zamanda onu-kullanım değeri yapan maddi öğelerden ve biçimlerden de soyutlamış oluruz; artık o, masa, ev, iplik ya da herhangi yararlı bir şey değildir. Maddi bir şey olarak varlığı, yok olmuştur.... [sonuçta] Hepsinde ortak olandan başka bir şey kalmamıştır; hepsi de tek ve aynı tür emeğe, *soyut insan emeğine indirgenmiştir*" (Marx, 1986, 52). Artık burada can alıcı sonuca; kapitalist toplumda değerin "soyut emeğin nesnelleşmesi ya da cisimleşmesi olduğu yönündeki sonuca ulaşırız. Burada değerin kendini ortaya koyduğu biçim, *metanın sahip olduğu değişim değeri*'dir" (Mohun, 1993, 116).

Genel geçer iktisat anlayışının çok fazla değer vermediği bu teorik-soyut yönelimli Marx'ın analizi, metadaki *niteliksel boyutu soyut emek* olarak tanımladıktan sonra, değerin ya da metanın diğer metalar karşısında konuşabilmesi yani kendisinde varolan soyut emeği açığa çıkarabilmesi için, onun *niceliksel* analizine yönelir. Eğer tüm metalar kendilerini tanımlayan ortak bir öze sahipse ve bu öz de soyut emek ise, metaların değişim değerini, her meta için kullanılan "*emeğin* niceliği" ile ölçebiliriz. Emeğin niceliği, onun süresiyle ölçülür, ve emek-zamanının ölçütü de hafta, gün ve saat olarak ifade edilir" (Marx, 1986, 55). Burada genel olarak soyut emekten bahsedildiği üzere, emeğin belirli bir meta için kullanımı zaman ölçüsü olarak, verili bir toplum için normal üretim koşullarında, ortalama beceri düzeyinde ve o toplumun mevcut emek yoğunluğunda, tüm kullanım değerini yaratmak için gerekli emek zamanı yani "*ürünün kullanılması için gerekli toplumsal olarak gerekli emek ile ölçülür* (Marx, 1986, 53).

Teorik-soyut bu çözümleme sonucunda meta karşımıza diyalektik bir gerçeklik olarak çıkar, bu değerin *sosyal bir varlık* olarak kullanım değerinin karşısında, fakat aynı zamanda kendini kullanım değeri olmadığında ifade edemediği, yani onsuz kendi varlığının da anlamı olmadığı diyalektik bir gerçekliği işaret eder (Likitkijsamboon, 1995, 80). Bu diyalektik ilişkinin varlığı ve ilişkinin realizasyonu ancak değişim sürecinde, metaların birbirleriyle karşılaşması ile gerçekleşir.

METADAN DEĞERE, DEĞERDEN PARAYA; EMEK-DEĞER TEORİSİ DOLAYIMINDA PARA TEORİSİ

Değerin kendini gösterdiği biçim olarak *metanın, kendi içinde potansiyel olarak varolan değeri sosyalleştirmesi için mutlaka para biçimine dönüşmesi gerekir.* Bu para konusunun ve bu çalışmanın tümünün anlaşılması için merkezi öneme sahiptir. Değerin gerçekleşmesi için dönüşüme uğraması, yani onun değer biçiminin değişim sürecinde açığa çıkması gerekir. Tam da bu noktada, Marx değer analizi için önemli bir noktayı işaret etmiştir; "Burada bize, *burjuva* iktisadının bugüne kadar elini bile sürmediği bir görev, para-biçiminin doğuşunun kaynağını, metaların değer-ilişkisi içindeki değerini belirten ifadesinin gelişmesinin kaynağını, en yalın ve hemen hemen farkedilmeyecek biçimden, göz kamaştırıcı para-biçimine gelinceye kadar geçen süreci incelemek görevi düşüyor" (Marx, 1986, 62). Bu görev, hiç kuşkusuz zorlu bir görev, Marx'ın değer-meta ve para analizlerini içeren *Kapital*'in ilk yazımlarını okuyan Engels, yazdığı mektupta Marx'ı uyarmıştır; "ikinci forma, özellikle senin öz-yüklü biçemin dolayısıyla bir ölçüde ağır görünüyor, ama artık değiştirilemez; *philistine* insanlar, bu tür soyut düşünceye zaten alışık değiller ve bu sanatı edinmek için de kendilerini harap etmeyi düşünmeyecekler. Yapılacak en fazla şey şu olabilir: burada diyalektik olarak ulaşılan noktalar, tarihsel olarak daha büyük ayrıntılarıyla ortaya konabilir" (Marx ve Engels, 1995, 219). Marx'ın değer analizini yöntemi gereği soyut bulan Engels'in bu uyarısına kar-

şılık, Marx yazdığı cevap mektubunda Engels'in uyarılarını dikkate aldığını ve soyut düşünme alışkanlığı olmayan kesimlerle, konuya yabancı olanlar için konuyu daha kolaylaştıran bir ek yazdığını belirtmiştir.[22] Marx, Engels'e yazdığı cevapta ele aldığı konunun üzerinde çalıştığı *Kapital* için belirleyici nitelikte olduğunu vurguladıktan sonra; "İktisatçılar, şimdiye dek çok ama çok basit olan bir noktayı gözden kaçırdılar. O da şu: *20 yarda keten = 1 ceket biçimi, 20 yarda keten = 2$* biçiminin, ancak gelişmemiş temelidir; bu gelişmemiş *en basit meta biçiminde* değeri, tüm öteki metalara göre henüz açıklanmamıştır, yalnızca kendi doğal biçiminden *farklılaşmış* olarak açıklanmıştır. İşte bu durumuyla *en basit meta biçimi, para biçiminin tüm gizini* ve bu gizle birlikte, bir çekirdek olarak, *emek ürünün bütün burjuva biçimlerini*" içerdiğini belirtir (Marx ve Engels, 1995, 222). Yine para ile meta arasındaki ilişkiyi Engels'e açıklayan Marx "Değerin genel özelliği ile belli bir metadaki maddi varlığı arasındaki karşıtlık, vb. bu genel özellikler daha sonra parada ortaya çıkan karşıtlıkla aynıdır" demektedir (Marx ve Engels, 1995, 120). Önemli bir açıklamanın hemen burada yapılması gerekir, Marx'ın *Kapital*'de geliştirdiği biçimi ile para sadece ve sadece kapitalizme özgü, tarihsel/toplumsal bir kavramdır. Çünkü kapitalizme özgü olan meta biçiminin gelişmesi dolayımında para analizi yapılmıştır. Burada Marx'ın para üzerine görüşlerini oldukça detaylı vermesine rağmen S. De Brunhoff'un vurguladığı "Marx'ın kapitalist üretimden bağımsız bir para, genel para" (De Brunhoff, 1976, 19) analizi yaptığına katılmak mümkün değildir.[23]

22) Marx'ın *Kapital*'i kolaylaştırmak için yazdığı "***The Value Form***" (*Die Werform*) adlı ek ikinci baskıda kitaptan çıkartılmıştır, bu ek daha sonra *Capital ve Class*'da yeniden basılmış ve son olarak ta bizim bu çalışmada geniş bir şekilde kullandığımız S. Mohun'un derleme çalışmasına alınmıştır (Mohun, 1994), bu çalışma içinde Marx (1994).

23) S. De Brunhoff'un bu yöndeki ele alışı Marksist para üzerine yazılan temel kitaplardan biri olan *Marx on Money*'de 19-25 sayfalarında ele alınmıştır. Brunoff'un bu yorumunun yukarıda bizim eleştirdiğimiz yönde bir eleştiri için bkz. Weeks (1981, 96-97).

Marx'ın değer teorisinin bir boyutu ve dahası onun değer teorisinin anlaşılmasının önemli bir boyutu olan para analizi, bütünsel süreç açısından oldukça önemli bir değişkendir. Mohun'un haklı bir şekilde belirttiği gibi "Marx'ın değer teorisi, *aynı zamanda bir para teorisidir*" (Mohun, 1993, 117). Daha anlamlı bir vurgu ile Backhaus, "Marx'ın değer teorisinden para teorisi düşürüldüğünde, Marx'ın değer teorisini klasiklerden ayıran temel özellik de, göz ardı edilmiş olur" yorumunu yapmıştır (aktaran, Eldred ve Hanlon, 1981).[24]

DEĞERİN BASİT-BİÇİMİ

Marx, metaların gerçek ilişkisi olarak tanımladığı metaların değişim sürecinde karşı-karşıya gelmesi, yani değişim değerinin açığa çıktığı ilk ve en basit biçimi "değer biçiminin bütün sırrı"nı içinde taşır. İki metanın karşı-karşıya geldiğinde her meta iki farklı işlev yüklenir. Burada değerin basit biçimi olarak tanımladığı iki metanın karşı karşıya gelmesinde, yani;

20 yarda keten bezi=1 ceket ya da
20 yarda keten bezi, 1 ceket değerindedir

önermelerinde (basit barter biçiminde), keten ve ceket iki farklı işlev yüklenmiştir.

Keten burada bir meta olarak keten, kendi değerini bir başka meta olan ceket dolayımında açıklar. Diğer yandan ceket eşdeğer işlevi görür. Kısaca iki metanın birbiri ile karşılaştığı bu basit biçimde metanın biri aktif, diğeri pasif işlev yüklenir. Burada daha detaylı

---

24) A. Negri Marx'ın en önemli çalışmasının *Grundrisse* olduğunu söylerken bu çalışmasının önemini para analizinin ulaştığı aşamaya bağlamıştır. A. Negri'ye göre Marx, para kavramının peşinden giderek değer ilişkilerini açığa çıkarmıştır. A. Negri (1984, 24-25).

bir analize girmeden önce, Marx bir dizi basit özelliğin vurgulanması gerektiğini belirtir. Bu özellikler: (Marx, 1994,11-33)[25]

a) *İki biçim birbirinden ayrılmaz:* "Görece biçim ile eşitlik biçimi, değerin açığa çıktığı anı işaret etmekte, bir biçim diğerinin varlığında vardır."

b) *İki biçim aynı ifadenin karşı kutuplarıdır:* Metalar aynı zamanda eşit olarak birbirlerini dışlarlar. Yani vurgulandığı gibi "Keten bezinin değerini keten bezi olarak ifade etmek olanaksızdır, Keten bezinin değeri bu anlamda ancak başka bir meta dolayımında açıklanabilir".

c) *Görece ve eşitlik sadece değerin biçimleridir.* Görece ve eşitlik biçimleri her ikisi de meta-*değerinin* dile geldiği biçimlerdir. Bu anlamda bir metanın eşdeğer ya da görece işlevlerden birini yüklenmesi, metanın değerin açıklanmasında aldığı pozisyona bağlıdır. Yani *içeriğe bağlı olarak* iki tür açıklama;

1) 20 yarda keten = 1 ceket ya da 20 yarda keten 1 ceket değerindedir.

2) 1 ceket = 20 yarda keten ya da 1 ceket 20 yarda keten değerindedir.

birbirinden tamamen farklı değildir. Biçim olarak birbirinden *farklı* değil ve fakat birbirlerine *karşıttırlar*. 1'de ketenin değeri görece olarak açıklanırken, ceket eşdeğer işlevi yüklenir. Metalar pozisyon değiştirdiğinde yani ikinci durumda ceket görece biçim işlevi yüklenirken, keten eşitlik formunu üstlenir. Burada görece ve eşitlik biçimlerinin temel özellikleri üzerinde durmak gerekir.

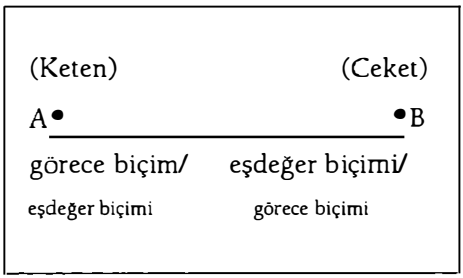
DEĞERİN GÖRECE BİÇİMİ;

a) Eşitlik ilişkisi: Metaların birbiriyle karşılaşmasında Marx önemli bir vurguda bulunur, "İki metanın değer ilişkisi içinde saklı bulu-

25) Meta-değer biçimleri dolayımında paraya ulaşmak için Marx'ın (1994) tarihli çalışmasını kullanacağız.

nan bir metanın değerinin basit ifadesini bulabilmek için, ilk önce bu ilişkiyi, nicel yönden tümüyle farklı bir biçimde ele almak zorundayız." Marx bu noktaya dikkat çektikten sonra, (kendi analizlerini de günümüzde nicelleştiren iktisatçıları da içerecek) dönemin iktisat düşünürlerini içeren bir eleştiri yapar; "değer biçiminin tahlili ile uğraşan bir avuç iktisatçı hiç bir sonuca ulaşamamışlardır. Bunun temel nedeni, değerin biçimi ile değeri birbiriyle karşılaştırmaları, ikincisi, deneyimli burjuvazinin kaba etkisi altında bütün dikkatlerini sorunun *nicel* yönünde toplamış olmalarıdır" (Marx, 1986, 64).[26] Gerçekten de matematiksel olarak da anlamlı olmayan ceket ve ketenin birbiri ile karşılaştırılması, yani onların kullanımdeğeri olarak birbirleri ile karşılanması mümkün değildir. Bu iki metaın birbirleri ile karşılaştırılması için bu iki metanın birbirine *eşitlenebileceği, ortak bir niteliksel olarak karşılaştırılabilinecek aynı birime* indirgenmesi gerekir. Anlaşılacağı gibi burada tüm metaları birbirine eşitleyecek bir öze, yani yukarıda açıkladığımız gibi soyut emeğe sahiptir. Böylece; "Ceket ile keten bezini eşdeğer hale getirmekle, birincide somutlaşan emeği, ikincide somutlaşan emek ile eşitlemiş oluyoruz. Burada, ceketi yapan terziliğin, keten bezini yapan dokumacılıktan farklı türlerden somut bir emek olduğu gerçektir. Ama terzilik, dokumacılığa eşitlenmekle, her iki tür emekte de gerçekten eşit olan bir şeye, ortak nitelikteki insan emeğine indirgenmiş oluyor. Değer yaratan emeğin özgül niteliğini ortaya koyan, ancak farklı türden metalar arasındaki eşdeğer ifadesidir ve bunu, farklı türden metalarda somutlaşan çeşitli emekleri, ortak nitelikle-

26) Marx'ın değer analizinin nicelleştirilmesi 1970'lerle birlikte oldukça önem kazanmış ve Marx'ın değer analizi daha çok teknik bir soruna indirgenerek formel mantık içinde ele alınmaya başlamıştır. Bu yöndeki eğilime karşı ilk eleştiri için bak; Yaffe'nin 1973 tarihli çalışması (Yaffe, 1994) ve Fine'nın 1975 tarihli çalışması (1994), Türkçe'de anlamlı bir çalışma için bkz. N. Satlıgan (1984) ve son dönem çalışmalardan biri olarak Freeman'ın çalışması (1995).

ri olan soyut insan emeğine fiilen indirgemek suretiyle yapar" (Marx, 1986, 65). Marx'ın analizini anlamlı kılan en önemli noktalardan biri, dolaşım sürecinde metaların birbiri ile karşılaşmasında, birbirini eşitleyen ortak bir "öze", nitel bir değişkene sahip olması sadece meta ve değer analizi için önemli değil, para analizi için de oldukça önemli olmakta.

b) Değer ilişkisi; Keten ile ceket arasındaki ilişki bu anlamda özünde *değer-ilişkisidir*. Ketenin ceket ile olan *ilişkisi* onun böylece ikisinde de içkin olan öze ilişkin, soyut emek dolayımında kurulan eşitlik ilkesidir. Eşitlik ilkesi bu anlamda değer-ilişkisidir.

c) Anlaşılacağı gibi, değer ilişkisinde görece değer biçimi niteliksel bir öze, yani soyut insan emeğine sahip olduğu oranda değer ilişkisi kurulabilmekte.

d) Görece-değerin nicel belirlenmesi: "Değer-biçiminin yalnızca genel olarak değeri değil, aynı zamanda, belirli nicelikte değeri ifade etmesi gerekir.. ve herhangi bir metanın belli bir niceliği, belirli nitelikte insan-emeği içerir" (Marx, 1986, 68).

DEĞERİN EŞ-DEĞER BİÇİMİ

a) Değiştirilebilirlik biçimi; Değer olarak tüm metalar aynı birim, soyut insan emeği olarak eşitlenebilir, ya da diğerinin yerine konulabilinir. Böylece bir metanın "eşdeğer biçimde olduğunu söylerken, demek ki, onun diğer metalar ile değişebilir olduğunu ifade etmiş oluruz... Bu biçimin asıl özü, maddi metanın kendisidir -cekettir- ve bu haliyle değer ifade eder ve değer biçimini doğadan almıştır." Ceketin eşdeğer olarak ketenin karşısında bulunması durumunda ancak onu değer-biçiminin hesaplanmasına olanak kılacak maddesel

biçimini öne çıkarır. Bu anlamda da eşdeğer işlevini gören metanın maddesi, "soyut insan emeğinin maddeleşmiş görünüşü", "aynı zamanda özgül yararlı somut emeğin ürünü" olarak "soyut insan emeğinin ifade edilmesi için bir araç oluyor" (Marx, 1986, 73).

b) Eşdeğer-biçimi bu anlamda niceliksel bir belirlemeyi içermez. Örnek olarak ceketin keten karşısında eşdeğer işlevi görmesi durumunda, onun değeri "nicel bir ifadeye sahip" değildir.

c) Eşdeğer biçiminin özellikleri;[27]

• Eşdeğerlik biçiminin ilk özelliği, kullanım-değeri, karşıtının, yani değerin, kendini belli ediş biçimi, görünürdeki biçimidir. Yani daha açık bir anlatımla ceket burada maddi varoluş biçimi içinde, doğrudan doğruya değer ifadesi halini almakta. Bu ise eşdeğer biçiminin ikinci özelliğini açığa çıkarır.

• Eşdeğer biçimi, "somut emeğin, kendi karşıtının, yani soyut insan emeğinin ortaya çıkış biçimi halini almasıdır" (Marx, 1986, 73). Ceket maddi varoluşu ile ketende bulunan değeri açığa çıkartması, beraberinde kendisinde varolan *belirli yararlı somut emek* dolayımında aracı olarak *soyut insan emeğinin* ifade edilmesine olanak sağlar.

• Eşdeğer biçiminin üçüncü özelliği ise, bireylerin özel-emek biçimi kendisinin karşıtı yani sosyal emek biçimini alıyor. Marx'ın analizinde kapitalizmi tanımlayan önemli değişkenlerden biri kapitalizmde ulaşılan işbölümünün de varlığında emeğin özel ve birbirinden farklı üretimi, yani emeğin üretiminin özel olmasının ancak değişim sürecinde, sosyal karakter kazanması, eşdeğer biçiminin varlığında önem kazanır. "Özel emeğin üretimi, böylece sadece *değer-biçimine* sahip olduğunda *sosyalleşir*, bu ise sadece *değişim süre-*

27) M. Horkheimer ve T. W. Adorno felsefi düzeyde ele aldıkları kapitalizm için eşdeğer biçimine ayrı bir önem vermişlerdir: "Burjuva toplumuna eşdeğer egemendir. Bu toplum aynı adı taşımayanı soyut niceliklerce indirgeyerek karşılaştırılabilir duruma getirmektedir" (Horkheimer ve Adorno, 1995, 24).

cinde emeğin üretiminin diğer üretilenlerle değiştirildiğinde gerçekleşir" (Marx, 1994, 19, vurgular orijinaldir). Marx'a göre eşitlik biçimi, metaların birbiri ile değiştirilmesine olanak sağladığı ölçüde *sosyal bir biçime* dönüşür. Kapitalist ekonomide özel emeklerin ürettiği metaların birbirleri ile karşılaşması dolayımında, aslında metada varolan değer kendini açığa çıkarttığı ölçüde, kapitalizmin özel mülkiyet yönelimli kaotik yapısını sosyalleştirmektedir. Bu anlamda kapitalizmi piyasa dolayımında tanımlayan ele alışlar bir gerçeği işaret etmekle birlikte, bu eksik bir tanımlamadır. Dolaşım ilişkilerini düzenleyen piyasa olgusu özünde, değer ilişkilerinin -meta ilişkilerinin- tanımladığı bir gerçeklik üzerinde yükselir.[28]

• Eşitlik biçiminin bir diğer -dördüncü- özelliği fetişistik karakterinin görece-değer biçimine göre daha baskın olmasıdır. Kullanım-değerleri ya da somut-emeğin beden bulmuş biçimi olarak eşdeğer biçimi, özellikle Marx'ın döneminde altın gibi bir metada kendini açığa çıkarmasına bağlı olarak, fetişizme kaynaklık etmekte. Biraz açacak olursak, Marx emeğin ürünleri olarak yararlı şeyler, keten, ceket, buğday ve demirin *hem değer*, *hem de değer büyüklüğü*-

28) Marx'ın yukarıda bahsettiğimiz (1994) tarihli derlemede yer alan çalışmasında, kapitalizmde sosyal olanın asosyalleşmesi ve tekrar sosyalleşmesi olgusuna temel teşkil eden açıklamasını güçlendiren yaklaşımı *Kapital*'in ilgili bölümünde çok detaylandırılmamıştır. Oysa Marx'ın ek olarak ele aldığı bu çalışmada dolaşım alanına ilişkin vurgusu, yani *değerin ancak dolaşım alanında gerçekleştiği* vurgusu, ilk elden I. Rubin'in 1923 ve 1927 (1983/1994) tarihli çalışmalarında ve daha sonra 1970'lerin sonlarından itibaren ise Rubinci ele alış olarak tanımlanan bir grup Marksist iktisatçının üzerinde yoğunlaştıkları konu olmuş ve bu yoğunlaşma beraberinde, para teorisi için olumlu vurgular yapmalarına rağmen (özellikle Williams ve Geurth (1989), *değer teorisini para teorisine* indirgeme yönünde bir olumsuz denecek açıklama biçiminin varlığına neden olmuştur (özellikle, Eldred ve Hanlon, 1981 ve daha çok felsefi-yönteme ilişkin ele alışla Arthur, 1979 ve 1984). Bu ele alışlar genel olarak soyut emek kavramını sosyal emek kavramı dolayımında tanımlayarak, soyut-emek kavramının özünü sosyal-emek kavramı açısından tanımlamaya yönelmişler ve bir noktadan sonra para analizini değer analizine önceleyen bir sonuca ulaşmışlardır. Eleştiri için olumlu bir başvuru, Likitkijsamboon, 1995, 90-96).

nü tanımlama ve genelde de *metalar* olduğunu vurguladıktan sonra, tüm bu özellikleri ile birlikte metaların özel mülkiyete konu olmaları dolayımında metaların birbirleriyle olan ilişkisinin, aslında bizim insanlar olarak aramızda varolan ilişkinin ürünü olduğunu belirtmekte. Örnek olarak yukarıda tanımladığımız hali ile, basit ilişki olan 20 yarda ketenin = 1 cekete eşit olması, aslında bir metalar arası ilişki olmasının ötesinde şunları açıklar:

1) Bu şeylerin üretilmesi için gerekli olan *farklı tipteki emek* eşit olan miktarda *insan emeği ile ölçülmekte*.

2) Şeylerin üretimde nicelik olarak harcanan emek sosyal yasalara göre *ölçülmekte* ve;

3) Terzi ve dokumacı belirli bir *sosyal üretim ilişkisine girmekte* (Marx, 1994, 21).

Belirli bir sosyal ilişki, sonuçta insan emeği olarak farklı emekleri birbirine eşitlemekte, bununla da kalmayıp belirli süre içinde harcanan emeğin miktarının ölçülmesine olanak vermekte. Fakat bireysel emeğin değişim süreci içinde sosyalleşmesi, yani onun harcadığı emeğin meta formu biçiminde açığa çıkması ve bu formun da bir başka meta (eşdeğer biçim) dolayımında tanımlanması, özünde sosyal olan bir ilişkinin metalar arasında bir ilişki olarak görülmesine neden olur.

Sosyal ilişkilerin metalar arasında süregelen bir ilişki olarak görülmesi, Marx'ın tanımlaması ile fetişizm özellikle eşitlik-biçiminde daha bir belirleyici hal alır; "Bir metanın görece-değer biçimi sadece aracı olarak, onun bir başka meta ile olan ilişkisini göstermekte. Görece değerde açığa çıkan değer-biçimi, kendisini kendisinden tamamen farklı bir varoluşa bağlı olarak açıklamakta. Böylece analizin ilerleyen kısmında gösterileceği gibi, kapitalizmde değerin evrensel eşitlik biçiminin gelişmesi, yani para biçiminin ortaya çıkması ile eş-değer biçimi, "özel emeğin toplumsal niteliğini ve tek tek üreticiler arasındaki toplumsal ilişkiyi aydınlatmak, açıklığa ka-

vuşturmak yerine, örtbas eden öğe" olmuştur (Marx, 1986, 91).

Tüm bu vurgulardan sonra bizim için oldukça önemli olan bir tanıma ulaşıyoruz; "bir metanın değeri; değişim-değeri biçimini almakla bağımsız ve belli bir ifadeye kavuşur." Burada sürdürülen soyut analiz, genel-geçer iktisadın eleştirisi açısından oldukça önemli, çünkü bu analiz genel-geçer iktisatda varolan nicel analizin belirleyiciliği karşısına, değerin en basit ilişkisi dolayımında değer ilişkilerinin nitel ilişkiye dayanan analizini yapmakta; "Tahlilimiz, bir metanın değerinin biçimi ya da ifadesinin, değerin *niteliğinden* doğduğunu, yoksa bu değer ile değer büyüklüğünün, *değişim-değeri* olarak ifade edilme biçiminden ortaya çıkmadığını göstermiştir" (Marx, 1986, 76, vurgular bana ait).

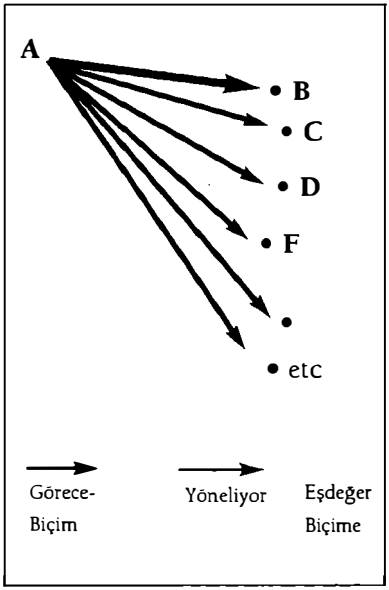
Değerin basit biçimi özünde bir A metanın sadece ve sadece bir B meta dolayımında tanımlanması anlamında büyük bir eksikliği içinde taşımakta, fakat bu Marx'ın da belirttiği gibi değerin basit biçimi, sadece ve sadece bir tohumdan başka bir şey değildir. Basit biçimde bir A metayı sadece bir başka meta aracılığı ile kendindeki değerini açığa çıkartmakta, ama bu bir başka meta ceket olabileceği gibi, çay da olabilir, altın da olabilir, kısaca bir metanın kendi değerini açığa çıkartması/sosyalleşmesi kendisi dışında kalan tüm metaların sayısı ile doğru orantılıdır. Yani bir dizi basit değer-biçiminin varolma olasılığı, bizi değerin toplam ya da genişlemiş biçimine götürür.

TOPLAM YA DA GENİŞLEMİŞ DEĞER-BİÇİMİ:

Burada, tek bir metanın değerini açığa çıkartan bir dizi olasılık karşımıza çıkar.

a) Dizilerin sonsuzluğu; basit görece değer-biçiminin serileri doğası gereği sabit bir şekilde genişletilebilinir ya da asla sonuçlanmaz.

b) Görece-değer biçiminin genişlemesi; "Öteki her metanın değeri, şimdi keten bezinin değerinin aynası haline gelmiştir" (Marx,

1994, 26). Bu *değerin* somut varoluş biçimi ya da üretimi için gerekli olan somut emek harcama biçiminden kurtularak, "kendisini yaratan emeğin, hangi biçiminde olursa olsun her türlü insan emeği ile eşit durumda olduğu ve bu nedenle de, cekette, buğdayda, demirde ya da altında somutlaşmasının hiç bir önemi olmadığı apaçık ortaya çıkmıştır. Keten bezi, değer-biçimi aracılığı ile şimdi artık tek bir meta ile değil, bütün metalar alemiyle toplumsal ilişki içerisine girmiş oluyor."

c) Özel eşdeğer-biçimi: Keten bezinin değeri ifadesinde bir eşdeğer olarak, yani bir değer olarak yer alır. Böylece basit-değer biçiminde somut-değerler olarak karşımıza çıkan eşdeğerler, "şimdi artık farklılaşmamış insan emeğinin bu çok farklı biçimleri ya da ortaya çıkış biçimleri kadar kendini gösterir."

d) Genişlemiş ya da toplam değer-biçiminin eksiklikleri: İlk olarak ketenin değerinin görece-biçimi onu yansıtan dizinin sonsuz olması nedeniyle noksandır. "Her değer denkleminin bir halkasını oluşturduğu zincir, her yeni bir meta türünün ortaya çıkması ve değerin yeni bir ifadesi için malzeme ifadesi sağlamasıyla her an uzayabilir." Diğer yandan "birbirinden farklı ve bağımsız değer ifadelerinin oluşturdukları alacalı-bulacalı bir mozaik görünümündedir. En sonu, her metanın nispi değeri, sırasıyla bu genişlemiş biçim içinde ifade edilirse -ki böyle olması gerekir-, bunların her biri için birbirinden farklı bir nispi değer elde ettiğimiz gibi, değer ifadeleri

dizisi sonsuza uzar gider" (Marx, 1986, 79). Genişlemiş görece-değer biçiminin eksiklikleri aynı şekilde eş-değer biçimine de yansır. Genişlemiş emekte açığa çıkan bu eksiklik, özellikle önemli, çünkü para formunun gelişimi için özel bir öneme sahiptir: "Her tek metanın maddi biçimi, sayısız meta arasında yalnız bir tane özel eşdeğer olduğu için, bütün olarak ancak her biri diğerini parça parça eşdeğer biçimler elde etmiş oluruz. Aynı şekilde, her özel eşdeğerde maddeleşmiş, özel, somut, yararlı emek türü, yalnızca özel türde emek olarak temsil edilmiştir ve bunun için de genel olarak insan emeğinin eksiksiz bir temsilcisi değildir" (Marx, 1986, 80). Bu eksiklikler bir başka biçimin gelişmesine neden olur, bu değerin genel biçimidir.

DEĞERİN GENEL BİÇİMİ;

a) Görece ve eşdeğer değer-biçiminin şekli değişir: Değerin üçüncü biçimi, bir önceki biçimlerde gözlemlenen eksikliklerin üstesinden gelen değerin oldukça gelişmiş ya da A. Carling'in deyimi ile "tamamlanmış" biçimdir. "Her bir keten olmayan meta, kendisinin görece-değerinin açıklamasını tek bir metada (ketende) bulur ve bu açıklama bütünleşmiş tek bir doğal ölçü haline gelir" (Carling, 1986, 64).

Toplam ya da genişlemiş biçimin tersi olan genel değer-biçiminde, Tüm metalar değerlerini:

1. *Basitçe*, tekil bir meta dolayımında;

2. Bütünleşmiş bir şekilde, yani bir aynı metada açıklamaktadırlar.

Tamamlanmış değer-biçimi, genelleşerek "... Artık her metanın değeri ketene eşitlenmekle, yalnızca kendi kullanım-değerlerinden ayrılmakla kalmaz, genellikle bütün öteki kullanım - değerlerinden de farklılaşmış olur ve işte bu nedenle, bütün metalarda ortak olan bir şeyle ifade edilir. *Bu biçim ile metalar, ilk kez birbirleriyle değer olarak ilişki içerisine sokulmuştur, ya da değişim-değeri görünüşüne bürün-*

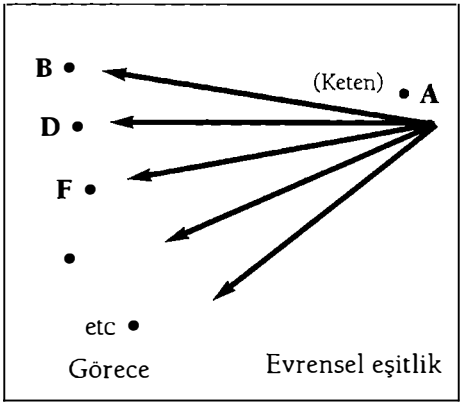
müşlerdir" (Marx, 1986, 81, vurgular bana ait).

Bir metanın genel değer olarak diğer metalardan ayrılması, özünde bu bölümü önceleyen bölümde gösterdiğimiz gibi, metaların muazzam toplamı olarak kapitalizm toplumsal ilişkilerin ürünü olduğu kadarıyla metalar aracılığıyla açığa çıkan değer-ilişkisinin ortak bir meta dolayımında açığa çıkması da toplumsal sürecin ürünüdür.

2. Değerin görece biçimi ile eşdeğer biçiminin birbirine bağlı olarak gelişmesi: "Değerin görece biçiminin gelişme derecesi, eşdeğer biçiminin gelişme derecesine tekabül eder. Ama şurasını da unutmamak gerekir ki, ikincinin gelişmesi, birincinin gelişmesinin yalnızca sonucu ve ifadesidir" (Marx, 1986, 83). Yani değerin genel biçimi, metada varolan öze ilişkin soyut insan emeğinin gelişme derecesine bağlı olarak gelişir.

3. Eşitlik ve görece değer biçimlerinin karşıtlığının gelişmesi; Kutupsal karşıtlık ya da birbirinden ayrılamaz içsel ilişkiler ve aynı zamanda sabit bir şekilde görece biçiminin eşdeğer biçimini dışlaması ile "Evrensel eşdeğer görevindeki meta, öte yandan görece değer biçiminin dışında kalmıştır";

4. Değerin genel-biçiminden para-biçimine geçiş: "Evrensel eşdeğer biçimi, genel anlamda, bir değer biçimidir. Bunun için her meta, bu biçime girebilir... Eğer bir meta, bu evrensel eşdeğer biçimine (C biçimi) girmişse, bu, ancak eşdeğer olarak öteki metaların dışında tutulduğu için ve tutulduğu sürece olanaklıdır... O belirli meta, şimdi artık para-meta durumuna gelir, ya da para olarak iş görür" (Marx, 1986, 85).

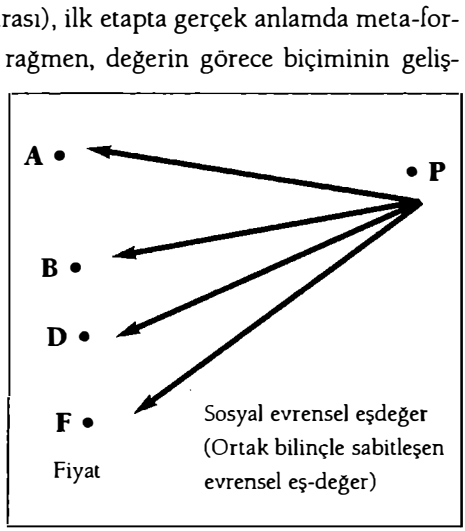
DEĞERİN PARA-BİÇİMİ:

Marx, değerin genel-biçiminden para-biçimine geçişi, yani keten yerine altının kullanılmasının özünde niteliksel bir değişiklik olmadığını vurgulamış ve para biçimini tanımlayan temel özelliğin, evrensel eş-değer biçiminin "toplumsal bir alışkanlıkla, en sonu bir maddeyle, altınla özdeş duruma gelmiş olmasındadır... Altın, şimdi, tüm öteki metaların karşısına, zaten daha önce olanların karşısında basit bir meta olarak yere aldığı için, para olarak çıkar" (Marx, 1986, 85).

Burada Marx'ın soyut/teorik bir dizi analizden sonra gösterdiği/geliştirdiği şey paranın varoluşuna nedenine ilişkin bir vurgu, önemli bir vurgudur.

Bu vurguyu, özünde kendi döneminde geçerli olan meta-para yönünde yapması, yani altını para olarak göstermesi ve analizini bunun üzerinde geliştirmesine rağmen *Kapital*'in diğer ciltlerinde paranın *ortak bilinçle sabitleşen evrensel eşdeğer* olmuş biçimleri üzerinde durur.

Ontolojik temel olarak değer ilişkilerinin varlığında cisimleşen para (kapitalist toplum parası), ilk etapta gerçek anlamda meta-formunda ortaya çıkmasına rağmen, değerin görece biçiminin gelişmesine bağlı olarak hızla meta-biçiminden zihinsel süreçlerce kabul edilen ve her geçen gün "soyut yapıların" (abstract structure) üretilmesine neden olan kağıt ya da son dönemde tanımlanan biçimi ile plastik paralara dönüşerek meta-para formundan uzaklaşır (Neary ve

Taylor 1995).[29] Marx, *Grundrisse*'de "En son ve en tam kimliğiyle para, şimdi her yönüyle kendi kendini tahrip eden, kendi tahribini içinde taşıyan bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. *Zenginliğin genel biçimi* olarak para, kendini tüm gerçek ve fiili zenginlikler aleminin karşısında bulur. Saf bir soyutlamadır, dolayısıyla kendi başına alındığında bir hayalden ibarettir. Zenginliğin maddi, elle tutulur bir biçimde varolduğu sanılan yerde aslında bu varlık sadece kafadadır, boş hayaldir" açıklamasını yapar (Marx, 1979a, 261). Para, Simmel'in işaret ettiği gibi, kapitalist toplumu rasyonalize eden en irrasyonel biçimden başka bir şey değildir (Simmel, 1981). Kapitalizm ve kapitalizmin bir yaşam biçimi olarak modernizm, para aracılığıyla metalar arası değiş-tokuşu merkezinden çıkartarak, para dolayımında ayrıksı bireysel dünyaların yaratılmasına neden olur. Bu aynı zamanda para dolayımında, bireyler arası ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi ve böylece ilişkilerin çok daha fazla pür ekonomik ilişkiler olarak algılanmasına neden olmuştur.[30] Marx'ın paraya ilişkin düşüncelerinin bu anlamda daha çok öze ilişkin ontolojik bir açıklama olduğunu ısrarla vurgulamak gerekiyor, çünkü paranın her geçen gün kapitalist ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak

29) Genel geçer iktisat yazınının sosyal bir olgu olarak önemsemediği para olgusu, son zamanlarda artan bir oranda sosyologların ilgisini çekmeye başlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz Simmel'in (1981) büyüleyici çalışmasının ışığında, paranın modernleşme süreci içinde toplum ve birey ilişkileri açısından önemi ele alınmakta, burada para sorunu daha çok bizim daha önce ele aldığımız paranın yeniden sosyalleştirme eğilimi modernleşme açısından daha çok sosyolojinin kavramları doğrultusunda tanımlanmakta. Bu anlamda Rubin'in çalışmalarının çok daha yararlı olacağını düşünüyorum. Sosyolojik açıdan para sorununu ele alan ve son dönem çalışmaları açıklayan bir ele alış için Near ve Taylor'un *Money Changes Everything* adlı çalışması oldukça anlamlı.

30) Kapitalist toplumda para analizi bu anlamda bizim sıkça kaçınarak ve toplum kavramı ile birlikte kullandığımız ekonomik alanın kesinlikle dışına taşmakta. Günü birlik yaşamın kapitalist rasyonalizasyonu için para önemli bir araç olurken, aynı zamanda modernizmin anlaşılması için önemli bir kavram/olgu olduğunu burada ısrarla belirtmemiz gerekiyor. Bu yönüyle para olgusunun iktisat disiplininin egemenlik alanına hapsedilecek bir olgu olmadığı açıktır (Poggi, 1996).

farklı biçimlerde ve farklı hızlarda karşımıza çıkması gerçeği, bizi iki önemli yanılgıya sürükleyebilir.

Marx'ın öze ilişkin açıklamasına takılıp, günümüzde açığa çıkan biçimi ile para biçimlerine gereken önemi vermeme, ya da değişen biçim ve hıza kapılarak öze ilişkin açıklamayı yetersiz/gereksiz bulmak.[31]

Marx'ın kapitalizmi eleştirel bir açıdan anlamak için geliştirdiği analizini, yukarıda ele aldığımız genel geçer ekonomik okullardan ayıran ve bu yönüyle de üstün kılan unsur Marx'ın ele aldığı olguyu, bütün ile olan ilişkisi dolayımında analiz etmesidir. Para analizinde Marx bu yöntemi belirgin bir şekilde gerçekleştirmiştir. Marx'ın paranın işlevlerini, yani paranın görünüme ait işlevlerini tanımlamadan önce, paranın ontolojik olarak varoluş temellerini açıklaması, paranın görünüm biçimlerinin de analizi için belirleyici olmuştur. Ontolojik olarak para, kapitalist ilişkileri tanımlayan meta ve değer ilişkileri dolayımında tanımlanmış ve bu tanımlamada para, değer ya da meta ilişkilerinin türevi olarak ele alınmamış, tam tersine değerin gelişimine bağlı olarak aldığı yeni bir biçim, meta ile bağlantılı olarak değerin kendisini *sosyalleştirdiği* bir gerçeklik olarak tanımlanmıştır. Bu sadece genel geçer iktisat yazını için anlamlı olan bir durum olmanın ötesinde, Marksist yazının kendi içinde, Marx'ın analizini indirgemeci ve özcü açıdan tanımlayanların ele alışlarının hatalarını işaret etmesi açısından da önem taşır.

Evrensel-eşdeğer olma işlevini kazandıktan sonra para, sadece dolaşım alanına ilişkin bir olgu olmaktan çıkarak, *üretim ile dolaşım alanını birbirine bağlayan, üretim sürecinin başlaması için gerekli eme-*

31) Marx sorunun farkındadır ve Kugelman'a yazdığı bir mektupta "Toplumsal emeğin belirli oranlarda *dağılımı zorunluluğunun* toplumsal üretimin belirli biçimini ortadan kaldıramayacağı, yalnızca *onun görünüm tarzını* değiştireceği açıktır... Tarihsel olarak farklı durumlarda değişebilen tek şey, bu *biçimdir*; yasaların, içinde kendilerini ortaya koydukları biçimdir" demektedir (Marx ve Engels,1995, 245).

gin metalaşmasını hızlandıran, üretim için gerekli üretim araçlarının meta olarak tedarik edilmesi ve daha sonra üretim sürecinde yaratılan değer ve en önemlisi kapitalizmi tanımlayan artı-değerin sosyalleşmesine aracılık eden kısaca kapitalist toplumsal/ekonomik ilişkilerinin tümü ile içsel bağlantısı olan ve tümüyle içsel bağlantısı olduğu ölçüde, gerçek sosyal ilişkilerin, şeyler arası olarak algılanmasına neden olan bir örtü olma anlamında bütünsel bir olgudur. Para olgusu bu anlamda, yöntem bölümünde belirttiğimiz gibi sadece reel değişkenlere aracılık etmenin ötesinde gerçekliğin bir parçası olarak, değer ilişkilerini kendisini de yansıttığı biçim ile sosyal ilişkilere taraf olan ekonomik birimlerin ekonomik karar alışlarında direkt olarak etkili olur. Çalışmamızın sistematiği içinde, paranın kapitalizmde varoluş nedenlerini (ontolojik temelleri) açıkladıktan sonra, şimdi de paranın genel-eşdeğer olma özelliği ile birlikte üstlendiği diğer işlevlerin neler olduğunu ayrıntılı bir şekilde analiz etmemiz gerekiyor.

3. 3. PARANIN İŞLEVLERİ

EVRENSEL DEĞER ÖLÇÜSÜ OLARAK PARA

Her şeyin metaya dönüştüğü kapitalist toplumda, toplumsal işbölümünün sürekli gelişiminin toplumda muazzam bir meta birikiminin varlığına neden olduğunu yukarıda soyut/teorik düzeyde ele aldık. Dolaşım amacı ile biriken metaların pazarda değişime konu olabilmesi, yani metaların birbirleri ile karşılaştırılabilmesi için, metaların ortak bir ölçü ile ölçülme zorunluluğunu gündeme getirmiştir. Genel geçer iktisat yazınının metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir hale getiren şeyin para olduğu sonucuna vardığını yukarıda belirtmiştik. Marksist teoriyi diğer ele alışlardan ayıran temel özellik burada yatar; *metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir kılan şey para değil, her birinin üretimi için kullanılan soyut insan emeğidir* (Marx, 1986, 109).Yukarıda tanımladığımız biçimi ile Marx'ın soyut teorik analizi paranın ontolojik temellerini açığa çıkartması ile birlikte,

paranın temel işlevlerinden biri olan metaların değişimini kolaylaştıran eş-değer olması olgusu, genel geçer iktisat yazınında ele alındığı haliyle ampirist/aktüalist tanımlamadan tam anlamıyla kurtulmanın temellerini hazırlamıştır.[32] Gerçekten de malların tümü belirli bir değer içerir ve bu değer bu metanın üretilmesi için gerekli emek miktarı ile ölçülür. Fakat ölçülebilme ve dolayısıyla değişimi sağlayan somut emek (concrete labor) değil, genel anlamda insan enerjisinin harcanmasıdır, yani soyut emektir (Carchedi, 1991, 10). Böylece emek, değerin göstergesi olarak tüm toplumlarda zenginliğin ölçülebilme işlevini yüklenmiştir. Fakat sadece kapitalizmde zenginliğin kaynağı, bağımsız bir sosyal biçime dönüşmüştür. *Değerin bağımsız dile geliş tarzı paradır* (Kay, 1975). Marx, açık bir ifade ile bu ilişkiyi ele alır; tüm metalar değer olarak insan emeğinin gerçekleştirdikleri ve bu nedenle de aynı ölçü ile ölçülebilir oldukları içindir ki, bunların değeri bir ve aynı özel meta ile ölçülebilir ve bu meta da, değerlerin ortak ölçüsüne, yani paraya dönüştürülebilinir. Para, bir değer ölçüsü olarak, metalarda içkin değerin ölçüsüne, emek-zamanına bir zorunluluk sonucu verilmiş dışsal bir biçimdir (Marx, 1986, 110, vurgular bana ait).[33] *Grundrisse*'de Marx daha açık bir ifade kullanmıştır; "para, soyut bir nesne olarak emek süresi, ya da nesnelleşmiş soyut emek süresidir, genel anlamda emek süresidir."(Marx, 1979a, 248). Buradan çıkacak önemli bir

32) Burada hiç kuşkusuz Post-Keynesyen iktisatçılar Heinsohn ve Stieger'in geliştirdikleri analiz dolayımında paranın ontolojik temellerini mülkiyetin gelişmesine bağlayarak açıklamaları bu anlamda önemli bir katkı, bkz; Minsky (1989, 117) ve daha detaylı olarak Wray'ın (1990) tarihli çalışması.

33) Paranın değerin dışsal ölçüsü olduğu yönündeki detaylı bilgiyi Marx'ın *Theories of Surplus Values -III*'de bulabiliriz: "Bireysel emeğin genel emek olarak açıklanması için metanın paraya dönüşmesi gerekir" (Marx, 1975a, 136), ve bu konuyu daha detaylı ele alan bir çalışmada Lipietz, "Marx doğru bir şekilde ölçümün iki farklı biçimini ayırt etmiştir; içkin ölçüm ve dışsal ölçü. Metanın değerinin içsel ölçüsü üretimin gerçekleşmesi için gerekli *soyut emek* olurken, dışsal ölçü değerin niceliğini açığa çıkartan paradır" (Lipietz, 1983, 22).

sonuç; Marksist teori açısından *değer*; farklı ve birbiriyle ilişkili form olarak gözlemlenir. Değerin özsel emek formu ve değerin dışsal para formu. Bu iki farklı biçim içinde gözlemlenen birbirleriyle ilişkili formların analizi, Marksist teorinin temelini oluşturur. Değeri emeğin yaratmasına rağmen, metaların değeri, sosyal olarak gerekli emek tarafından belirlenir ve değer ancak para formunda (yani değişim sürecinde) ifade edildiğinde geçerlilik kazanır ve ancak bu durumda para formunun bireysel metalardaki varolan emeğin ölçülebilmesine olanak verir (Bryn, 1992, 347). Bu açıklama tarzı bize paranın ilk işlevi hakkındaki temel bilgiyi verir; para kendi yapısında değeri temsil etmesi ile evrensel eşdeğer konumuna yükselir ve evrensel eşdeğer olduğu andan itibaren kapitalist toplumun metalaşan tüm ilişki biçimlerine hayat verir. Marx'ın kendi cümlesi ile söyleyecek olursak; metanın para ile ilişkiye geçmesi, metanın *salto mortale*'sidir (ölüm perendesidir). Bunun anlamı açık, emek paraya dönüşmedikçe, toplumsal geçerlikte evrensel eşdeğerlik kazanamaz (Marx, 1986, 121). Başka bir şekilde ifade edilecek olursa, toplumsal bir karakter taşımayan üreticinin emeği ile bu emeğin ürünü, bir dolayım sonucunda, yani para biçimi sayesinde toplumsallaşır. Para, metada içkin olan içsel ölçü yani soyut emek miktarının dışsal ölçüsüdür (Savran, 1977, 114). Dolaşım sürecinde para biçimine bürünmeleri ile birlikte metalar; kendilerini tekdüze, toplumsal olarak kabul edilmiş türdeş insan emeğinin cisimlenmiş haline dönüştürmek için, doğal kullanım-değerlerinin ve yaratılmalarının borçlu oldukları özel emek türünün bütün izlerinden sıyrılırlar (Marx, 1986, 125). Yani toplumsal bir nitelik kazanırlar. Metaların kendi değişim-değerlerine verdikleri biçim olarak para, metaların kendi değerlerinin ne olduğunu para aracılığı ile birbirlerine söylerler (Marx, 1979b, 101). Yani para evrensel eşdeğer olarak, metaların nitel olarak eşit, fakat nicel olarak karşılaştırılabilir olmasına olanak verir. Tüm bu sayılanlarla birlikte düşünüldüğünde;

"Metanın mübadele değerinin, metanın yanı sıra ayrı özgül varlık kazanmış biçimi, paradır: tüm metaların çözülüp dönüştükleri, kendisi çözülüp tüm metalara dönüşen biçimidir; *genel eşdeğerdir*" (Marx, 1979a, 206).

Paranın genel eşdeğer olarak gelişmesi ile her bir metada var olan soyut emek, belirli ölçülebilir bir karakter kazanır kazanmaz diğer bir işlev yüklenir; değerin para olarak ifadesi, yani *fiyat* (Weeks, 1981, 100). Biraz daha açacak olursak: metaların birbirleri ile nicel olarak karşılaştırılabilinirliği, örneğin X malının değerin ölçüsü olarak para "belirlenmiş bir madeni ağırlık olması yönünden fiyatın ölçüsü" olmasıdır. Fiyat, meta değerlerinin düşünsel olarak dönüştürülmesi sonucu elde edilir. Yani bir birim X malı bir birim Y malı eder tanımlaması yerine bir birim X malı 100 TL eder diyoruz ve bu şekilde "metalar ne değerde oldukları fiyatları ile ifade edilir, ve para da, bir malın değerini kendi para-biçimi ile belirlerken hesap parası olarak hizmet eder" (Marx, 1986, 115). Metada gerçekleşen emeğin para adı olarak fiyat, yani TL, dolar ve mark vb adlarla ifade edilmesi ile birlikte metada içkin olan değer ilişkilerinin bütün izlerini siler. Toplumsal üretim ilişkilerinin ürünü olan değerlerin fiyata dönüşümü, değerin toplumsallaşmasının tamamen değişim sürecine ve dahası değişim değerine bağlıdır. Değerlerin fiyata dönüşmesi sürecine, değişim değerinin müdahalesi, değerin piyasada belirlenmesi olgusu, sonuç olarak pazar fiyatlarının gerçek değerlerden sapmasına neden olur (Harvey, 1984, 242). Marx'ın ifadesi ile: "Tek bir meta ile bir değeri, para-meta arasında az ya da çok rastlantısal değişim-oranı biçimini alır. Ama bu değişim oranı, ya o metanın değerinin gerçek büyüklüğünü ifade edebilir ya da koşulların zoruyla bu değerden sapan altın niceliğini ifade edebilir" vurgusunu yapmıştır (Marx, 1986, 117). Fiyatların değerlerden sapması, bu anlamda bir anlık bir olay değil, kapitalist üretim biçiminde üretim ve değişimin düzensiz işleyişinin ürünü olduğu gibi, pi-

yasada fiyat değerden genellikle büyüktür. Bir sonraki bölümde detaylandıracağımız gibi fiyatın değerden sapması kapitalist üretimin eşitsiz bölüşümün sonucudur. Bu eşitsiz bölüşüm sonucu fiyat formu; değişim değeri ile değer arasında çelişkinin zorunlu bir sonucudur (Weeks, 1981, 103).

DOLAŞIM ARACI OLARAK PARA

Para evrensel eşdeğer olarak, değer ölçüsü işlevini yüklendiği andan, yani metaların kendi değerini diğer metalara bildirme aracı olduğu andan itibaren, ikinci bir işlevi, *dolaşım aracı* işlevini yüklenir. Marx, çalışmalarının birinde "Parasal sistemin insanı, altın ve gümüş [dönemin meta-paraları] karşısında çıldırırlar" açıklamasını yaptıktan sonra, insanların çıldırmalarının nedenini de "bunların değişim değerinin elle tutulabilir" biçimleri olduğu kadar, bunların hızla elden çıkartılabilmesi ile elde biriktirilebilmesi olanağına bağlamıştır (Marx, 1978a, 302-303). Dolaşım aracı olarak para, dar anlamda satın alma ya da satma işlevlerini yerine getirir. Satma ya da satın alma, yani değişim süreci; "metaların kullanım-değerleri olmadıkları ellerden kullanım değerleri olacak ellere aktarılmasını sağlayan bir süreç olduğu kadar, maddenin toplumsal bir dolaşımıdır da" (Marx, 1986, 119). Dolaşım sürecinde değişim ile metalar, meta ve para olarak farklılaşır; "kullanım değeri olarak metalar, şimdi paranın karşısında değişim-değeri olarak yer alır." Süreci bir örnek ile ifade edecek olursak; Bir üretici (X), metasını (M) yani kendisi için kullanım değeri olmayan metasını elden çıkarmak için piyasada bu metanın mübadele değeri, yani fiyatı olan para ile elden çıkartır (diyelim ki X değeri 4 TL olsun) ve böylece meta para formuna dönüşür (P). Daha sonra yine piyasadan kendisi için kullanım değeri olan Y malını (Y'nin fiyatı da 4 olsun) bu para ile satın alarak paranın yeniden metaya (Y'ye) dönüşmesine neden olur. Böylece paranın varlığında üreticinin alışverişi iki farklı alışverişe dönüşür;

(i) satış; yani X metasını para ile değişimi (M_X-P);

(ii) satın alış; yani elindeki 4 TL ile Y malının alınması (P-M_Y).

Özet olarak X'in sahibi, Y metasını alabilmesi için, elindeki X'i önce paraya (P) çevirebilmesi gerekiyor ki, metanın paraya çevrilmesi ile (M_X-P), elindeki para (4 Tl) karşılığında kendisi için gerekli metayı (Y'yi) alabilsin (P-M_Y). Kapitalizm için, yani değişim için üretimin merkezi öneme sahip olan bu toplumsal yapı için, metanın (M), paraya (P), paranın metaya dönüşümü (M) bitmez tükenmez bir dönüşüm olarak kendini ortaya koyar (Ergas ve Fisher, 1986, 295). Marx'ın ele alışıyla P-M-P formülüne geçiş ve paranın iki kutupta yer alması bir diğer boyuta geçişi işaret etmekte. Değiş tokuş şimdi sadece iki kısma ayrılmamış, fakat ayrıca ortadan kaldırılmıştır. Satışlar sadece bağımsız bir eylem olarak görünmesinin ötesinde, kendi kendisi için bir amaca dönüşmüş bütün ekonomik eylemliliklerin hükümdarı, varlık nedeni olmuştur. Yani;

meta-para-meta

$$M^1\text{-}P\text{-}M^2\text{-}P\text{-}M^3\text{-}P\text{-}M^4.....$$

M-P-M ile tanımlanan ve özünde iki farklı süreci içeren toplam dolaşım (M-P ve P-M), aslında metanın yaşam öyküsüdür (Marx'ın deyimi ile curriculum vitae'si). Metanın yaşamı bu süreç içinde farklı formlara girer ve sonunda tüketim ile sonuçlanır. Fakat burada bir meta için verilen örnek, toplumsal düzeyde aslında çok daha karışık bir süreçte gerçekleşir. M-P-M sürecine adımını atan X malı yaşamının ilk aşamasına girdiği anda (M-P), bir ikinci meta Y dolaşımın ikinci yarısına (P-M) girer, kendi başkalaşımını yerine getirir ve bu ikinci meta, dolaşımdan çıkarken, bir üçüncü meta (Z) dolaşıma girer. Kendi seyrinin ilk aşamasına geçer ve kendi birinci başkalaşımını yapar. M-P-M dolaşımının tümü bu anlamda bir metanın yaşam sürecine girdiği anda birden çok metanın yaşama gir-

mesidir. Bu haliyle M-P-M süreci, "metalar aleminin dolaşım süreci, çeşitli noktaların her zaman biten ve her zaman yeniden başlayan hareketinin sonsuza kadar birbirine dolaşmış zincirlerinin bir yumaklaşması olarak görünür" (Marx, 1979b, 125).

X metasının yaşamı, eğer iki farklı aşamada gerçekleşiyorsa ve bu gerçekleşme süreci bir dizi metayı da dolaşım sürecine çekiyorsa ve eğer bu değişim/farklılaşma süreci sürekli başlayan ve biten eylemliliklerin toplamı ise "her tek satış ya da satın alma, ilgisiz ayrı bir akit olarak var olabilir, onun tümleyici akdi, zaman ve mekan içinde ondan ayrılmış bulunabilir" (Marx, 1979b, 124). Bu vurgu Marx'ın para analizini anlamak için başlangıç noktalarından biri olduğu gibi Marx'ın ele alışını diğer ele alışlardan farklı kılar. Dolaşım sürecinde üreticimiz elindeki X malını pazara götürüp onu belirli bir fiyat karşılığı (4 TL) elinden çıkarttığı an, birinci aşama yani M-P aşaması gerçekleşir. Diğer yandan aynı satıcımız X malının satışı ile elde ettiği 4 TL'nı o an için harcamayabilir ya da 4 TL'nın bir kısmını harcayıp (diyelimki 2 TL), diğer kısmını elinde tutabilir. Bu bizim bir önceki bölümde ele aldığımız klasik ve neo-klasik yazının sıkı sıkıya bağlı oldukları Say Yasası ve paranın sadece bir sembol olduğu, dolaşım aracı olmanın dışında bir işlevi olmadığı yönündeki düşüncenin geçersizliğini gösterir. Bu düşünce, paranın bir diğer fonksiyonu olan paranın birikim aracı işlevi düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Paranın dolaşım aracı olarak metanın değişimine aracı olma işlevi içinde paranın bir toplumsal zenginlik olarak dolaşımdan çekilerek biriktirilmesi kapitalizmi tanımlayan bir diğer önemli değişkendir. Paranın diğer özellikleri ile birlikte, toplumun bir kesimi parayı dolaşım sürecinden bir süre için ayırarak, paradan bir meta olarak, hem de kapitalizmin her köşesine sinmiş, her ilişkiye bulaşmış, her an tüm diğer metaların kullanım değerlerine dönüşen bir meta olarak getirilerinden yararlanma amacı güderler. Marx'ın vurgusu burada çok anlamlı; "satın alma ile satma-

nın ayrılması, gerçek anlamıyla ticaretin yanında, üreticilerle tüketiciler arasında, nihai değişimden önce bir sürü gerçek olmayan hayali anlaşmaları mümkün kılar. Böylelikle de, bir miktar asalağın dolaşım sürecine girmelerine ve bu ayrılmayı istismar etmelerine olanak sağlar. Ama bu da, ayrıca burjuva toplumunda, emeğin genel biçimi olan para ile, bu emek içindeki çelişkilere, gelişme olanağı sağlar (Marx, 1979b, 130).

PARA OLARAK PARA

Marksist teorinin eleştirel iktisat analizinde, paranın işlevleri parayı tanımlayan ontolojik temele bağlı olarak birbiri üzerinde etkide bulunan bir dizi yeni işlevin gelişmesine neden olur. Bu işlevlerin özünde değerin dışsal ölçüsü olması yatar. Para eşdeğer olması ile birlikte değişim aracı işlevini de üstlendiğinde artık para, *para olarak paraya* dönüşmüş olur. Lapavitsas'ın ısrarla vurguladığı gibi Marx'ın para olarak para analizi yeterince anlaşılmamıştır (Lapavitsas, 1991, 294). Para, para olarak paraya dönüştüğünde bir dizi işlev yüklenir, bunlar;

- değer biriktirme (store of value) işlevi;
- ödeme aracı (means of deffered payment) işlevi;
- dünya parası işlevleri.

Paranın bu işlevleri yüklenmesi ile birlikte, kapitalist ekonominin temel işlevi olan "değer biriktirme" amacı ile bütünleşerek ekonomik yaşamın ötesinde toplumsal bir nitelik/güç haline dönüşür. Para sadece değerin ölçüsü olmasının ötesinde, kapitalist ekonomide belirleyici olan *mülkiyet ilişkilerinin* en soyut, en likit, en hareketli haline dönüşür. Devletin meşruluk temeli hazırlayarak parayı düşüncede garanti altına alması ile birlikte, para, mülkiyet ilişkilerinin en soyut, en likit halini temsil ettiği andan itibaren kapitalist ekonomide finansal yapı ve ilişkilerin de merkezine yerleşir. Marksist para teorisinde en soyut biçimi ile paranın ontolojik temelleri hak-

kında bir dizi ele alış olmasına rağmen, paranın mülkiyet ilişkilerinin en likit, en dinamik boyutu olması ve bu anlamda daha somuta ilişkin alanda önemli işlevler yüklenmesi genelde ekonomik teorilerde özelde ise Marksist teoride yeteri kadar ele alınmamıştır.[34]

DEĞER BİRİKTİRME ARACI OLARAK (HOARDİNG) VE TOPLUMSAL ZENGİNLİK KAYNAĞI OLARAK PARA

Egemen iktisat yazınında dolaşım sürecini kolaylaştıran bir aracı olarak paranın, dolaşım sürecinden çekilmesi olgusu, yani paranın bir değer biriktirme aracı olarak, zenginlik göstergesi olarak ve daha da önemlisi sermaye birikim sürecinde sermaye olarak işlev görmesi olgusuna yer verilmez. Kuşkusuz genel geçer yazının parayı sistemden soyutlayarak ele alışı, kullandığı yöntemin ve bakış açısının doğal sonucudur. Yukarıda sıraladığımız paranın genel eşdeğer ve dolaşım aracı işlevlerini yerine getirmesi, paranın bir üçüncü işlevinin varlığına neden olur. Bu paranın başlı başına para olarak bir işlev yüklenmesidir. Para tüm "nesnelerin soyut özü", "mübadele biçiminin elle tutulur cisimleniş biçimi" olmasına bağlı olarak başlı başına bir amaç haline gelmesi ve para olarak para konumuna geçmesi para sorununun kapitalizm için bütünsel bir öneme sahip olmasına neden olmuştur. Paranın başlı başına para işlevini yüklenmesi, dolaşım sürecinin P-M ve M-P olarak iki farklı sürece ayrılması ile yakından ilişkilidir. Marx'ın vurgusu ile para burada sadece dolaşım aracı ya da ölçüm aracı olmanın dışında "kendisinin sonu" yani para işlevinden birikim işlevine dönüşerek "meta olarak dolaşımın dışına çıkmasına neden olur" (Marx, 1979a, 214). Toplumsal

34) Burada S. Clarke'a haksızlık etmemek için Clark'ın kapitalist toplumun kurumsal yapıları olarak *devlet, para ve hukukun, ekonomik politik, yasal* güçlerinin açığa çıktığı birimler olarak ele alarak bu kurumsal yapıların *herbirinin diğerini tanımladığı ve herbirinin bir diğeri ile içsel olarak* ince ve ama önemli bağlantıları olduğunu göstermeye çalıştığını belirtmemiz gerekiyor; (Clarke, 1988).

işbölümü ve kapitalizmin gelişimine bağlı olarak sermaye birikim süreci içinde, "üreticiler ellerindeki metaları paraya çevirmek zorundalar (M-P), fakat paranın metaya çevrilmesi zorunlu değildir. Zenginliğin toplumsallaşmış biçimi olan para, birikim aracı olarak elde tutulabilir" (Weeks, 1981, 111). Para evrensel eşdeğer olarak tüm metalardaki bireysel özellikleri ortadan kaldırıp fiyat adı altında genelleştirmesi/evrenselleştirmesi işlevini görürken, yani M-P ikilisi diğer bir mantık yürütme ile öznellik ve evrenselliği temsil ederken (Marx, 1979b, 126) para bir birikim aracı olarak dolaşım sürecinden çekildiği an, paranın zenginliği içermesi ve bu zenginliğin belli bir elde tutulması ile evrensel bir karaktere sahip olan bireyselleşir. "Toplumsal zenginliğin özeti" olan para, evrensel özünü artık bireyin elinde, bireyin toplumsal gücü elinde tutması anlamında bir işlevi yerine getirir. "*Bu işlevle birlikte toplumsal güç, özel kişilerin özel güçleri haline gelir*" (Marx, 1986, 148) Süreç, yani para biriktirme (hoarding); paraya para olarak talep anlamına gelir (De Brunhoff, 1973, 39). Paranın para olarak işlev yüklenmesi Marx'ın deyimi ile paranın uşakken efendi olmasına neden olur ve efendilik kısa sürede ve basit manevrayla onu "*metaların tanrısı haline getirir*".

Toplumsal zenginliğin cisimlenmiş biçimi olarak para, kapitalizmde zenginliğin birikimi için *başlı başına amaç haline gelir*. Para biriktirmenin temel nedenleri yine genel geçer yazının vurguladığı anlamda, bireysel bir sürecin ürünü değil, üretim ve dolaşım süreçlerinin direkt sonucu ve dolayısıyla toplumsal bir olgudur. Para biriktirme kapitalizmle birlikte farklı biçimlerde ve farklı amaçlara bağlı olarak gerçekleşir. Özellikle kapitalizmin gelişimine paralel olarak gelişen hayali sermaye ve kredi ilişkileri direkt olarak para biriktirme sürecinin yani M-P- M-P sürecinden paranın çekilmesi ile yakından ilişkilidir. Paranın para olarak biriktirilmesinin temel nedenleri olarak; paranın değişmez sermayenin amortismanı, dönüşüm sürecinin kısalması ve bizzat kâr amacı ile elde tutulduğu

gibi (Lapavitsas, 1991, 306), belli bir aşamadan sonra birikmiş para, faiz getiren sermaye olarak en yüzeysel ve en fetiş biçimine ulaşır (Marx, 1990, 343). Para biriktirmenin toplumsallaşması ile birlikte bireylerin ellerinde biriken ve De Brunhoff'un deyimi ile *taşlaşmış para*, diğer yandan kapitalizmin gelişmesi ve finans açısından önemli bir yer tutan bankaların gelişimi için temel hammadde işlevi görür. Bankaların gelişimi ile ellerdeki üretken olmayan paralar (unproductive), bankalar kanalı ile faiz getiren sermayeye dönüştürülür ve faiz getiren sermaye olarak paralar daha sonra üretimin finansı için yeniden dolaşıma girer (Lapavitsas, 1991).

Paranın para olarak işlev görmesi beraberinde satışın (M-P), satın alıştan ayrılmasına (P-M) neden olur. Ekonomide önemli bir değişken olan para biriktirme (hoarding) ve ileride ele alacağımız metanın (M) paradan (P) ya da paranın (P), metadan ayrılması yani kredinin varlığı, Ergas ve Fishman'in deyimi ile bu iki "*sınır ihlali*" genel geçer yazının ele alış biçimlerinin teorik zeminlerini altüst eder. Bir önceki bölümde ele aldığımız klasik ve neo-klasik yazının para teorisinde önemli bir yer tutan Say Yasası ile Miktar Teorisi'nin, paranın sermaye birikim sürecinde yüklendiği işlevler göz önüne alındığında geçerlilikleri tartışmalı bir özellik kazanır.

Say Yasası hatırlanacağı gibi her arzın, yani piyasaya sunulan her metanın, kendine eşit bir talep yaratacağı varsayımı üzerine inşa edilmişti. Genel geçer iktisat disiplininin büyülendiği denge kavramının kaynağını da oluşturan Say Yasası, Say'dan sonra neredeyse bir bütün olarak iktisat yazınının temel hareket noktası olmuştur; Ergas ve Fishman'ın sözleriyle Say Yasası formüle edilişinden bu yana "yasayı daha dar, Ricardo'cu formülleştirilmesini, metalar ve paranın talep fazlaları toplamının sıfır olması gerektiği yolundaki çok daha gevşek önerme lehine reddetme eğilimi gösterdiler. Onlar bu önermeyi, fiyat oynaklığına ve fiyat özendiriciliğinin etkinliğine ilişkin varsayımlarla birleştirerek piyasaları, kendi kendilerini düzen-

lediği sonucuna ulaşıyorlar: talep fazlalarının piyasalar arasında dengelenmesi, dediklerine bakılırsa dengeyi yeniden kurma eğilimi gösterecektir" (Fishman ve Ergas, 1986, 298). Genel geçer iktisat yazınının bu önemli ilkesinin ustası J. B. Say ya da kendini tanımladığı biçimi ile *lux mundi* (dünyanın ışığı) gerçekten iktisat yazınının ışığı olmuştur. Marx'a göre dünyanın ışığı olan Say aslında A. Smith'in iktisat düşüncelerini birer dogma halinde formüle etmiştir ve Ricardo'yu da zavallı bir analizle ele almıştır. Say metaların dolaşımı ve dolaşım sürecinde denge koşulunu bir totoloji ile açıklamaya çalışmıştır; "eğer belirli bir dönemde üretilen malların tümü belirli bir fiyatla satılıyorsa, bu para gelirleri ile aynı dönemde aynı metaların aynı fiyatla satın alınması ile aynı anlama gelir". Bu totolojiden sonra bir adım daha atılarak, eğer piyasaya sunulan metalar için gerekli potansiyel para talebi oluşuyorsa, piyasa sistemi içinde bu para talebine uygun para yaratılacak ve piyasa sorunsuz bir şekilde finans problemini halledecek şeklinde bir sonuca gidilmiştir. Yani "piyasadaki mevcut mekanizmalar ve ekonomik birimlerin aktiviteleri ile malların üretiminin üretilen bu malların satın alınması için gerekli parayı da yaratacağı sonucuna varılmıştır (Foley, 1986, 146).

Marx, Say Yasası'nı dogmatik ve zavallı bulmuştur ve bu yasanın temelde trampa ekonomisi için geçerli olacağını, oysa parasal bir üretim olan kapitalizmde meta üretiminde satma ile satın alma arasında daima bir açık bulunacağını belirtmiştir. Satış (M-P) ve satın alışın (P-M) birbirinden ayrılmasıyla birlikte, çelişkili bir durum ortaya çıkar. Gerçekte paraya aşık olan metaların para ile buluşması, her zaman istenildiği gibi olmayabilir. Shakespeare'nin belirttiği gibi gerçek aşkın yolu hiçbir zaman dikensiz değildir (the course of true love never does run smooth) ve metanın paraya olan aşkı da her zaman tatlı sonla bitmiyor; "İşbölümü, emeğin ürününü metaya çevirir ve böylece, daha sonra paraya dönüşümünü zorunlu ha-

le getirir. Aynı zamanda, bu başka bir şeye dönüşme olayının gerçekleşmesini de rastlantıya bırakır" (Marx, 1986, 123). Rastlantının temel nedenlerinden biri, sermaye birikim sürecinin genel eğilimleri içinde dolaşım sürecinden paranın çekilmesi (hoarding) ya da paranın meta ile olan ilişkisinin belirli bir zaman dilimine yayılması yani kredi ilişkisine girilmesidir. Bu ikili sınır ihlali, özünde metanın çelişkili doğasından kaynaklanmaktadır. "Metanın bir yandan kendi doğal varlığı içinde mübadele değerini ideal bir biçimde (potansiyel olarak) taşıyan özgül bir ürün olması ve öbür yandan ürünün doğal varoluş biçimiyle her türlü bağını koparmış, başlı başına mübadele değeri (para) olarak, çifte bir varlığının olması. Bu ikili, farklılaşmış varoluş giderek bir farka, fark da karşıtlık ve çelişkiye yol açmak zorundadır. Metanın, ürün sıfatıyla sahip olduğu tikel işlev ile mübadele değeri sıfatıyla sahip olduğu genel işlev arasında varolan ve metanın ikili bir biçimde, bir yandan bu tikel ürün, öbür yandan da para olarak vazedilmesini zorunlu kılan çelişki, metanın özgül doğal niteliğiyle genel toplumsal niteliği arasındaki bu çelişki, daha baştan, metanın bu iki ayrı varlık biçiminin birbirine çevrilmesinin mümkün olmaması ihtimalini içinde taşır" (Marx, 1979a, 214). Marx'ın bu net ve duru açıklama tarzı Say Yasası'nın varlığını metanın çelişkili doğasına bağlı olarak daha başından geçersiz kılmıştır ve metanın yanı sıra paranın dışsal bir nesne olarak yani başlı başına para olarak varlığı ile birlikte, "metanın parayla mübadele edilebilirliği de hazır bulunabilecek ya da bulunmayabilecek dışsal koşullara bağlanmış olur; dış koşulların insafına terk edilmiş olur" (Marx, 1979a, 215). Burada Weeks'in anlamlı vurgusu ile ifade edecek olursak, kapitalizmin genel işleyişi içinde tüm metalar paraya çevrilmek zorundadır, fakat tüm paralar metaya çevrilme zorunluluğu taşımaz. Paranın böyle bir zorunluluk içine girmemesi yukarıda detaylandırdığımız paranın toplumsal zenginliğin temsilcisi olması ile ilgilidir ve bu toplam arzın toplam talebe

eşit olması, yani denge durumunu ortadan kaldıran önemli bir etkendir. *Artık Değer Teorileri*'nin ikinci cildinde Marx Ricardo ve S. Mill'e cevap olarak açıkça, toplam arz ile talebin birbirinden bağımsız olduklarını belirttikten sonra; "verili bir anda, genel mal olarak paraya (değişim değerine) olan talep, diğer özel belirli metalara olan talepten büyük olduğu sürece, bütün malların arzı, o mala olan taleplerden fazla olabilir" açıklamasını yapmıştır (Marx, 1978, 505).

Metanın çelişkili doğası ve paranın bu çelişkili doğayı çözme işlevlerini üstlenecek yeni çelişkilerin kaynağı olması arızî bir olay değildir. Bu durum kapitalizmin bütünsel işleyişinin bir parçasıdır. Metanın çelişkili doğasının yanı başında metalarla ilişki içinde hayat bulan para, daha sonra meta ile birlikte yeni çelişkilerin varlığına neden olur. Bu anlamda kapitalizmde metanın anlaşılabilmesi ya da paranın anlaşılabilmesi bu iki kavramın birbirinden izole edilmeden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk *sonucunda Marx'ın para teorisinde reel ve parasal olgular birbirinden yalıtılmış olarak ele alınmaz.* Oysa Say Yasası ve daha sonraki genel geçer yazın sürekli olarak bir reel ekonomi yani metaların dünyası ile bir de bu reel ekonominin dışında parasal ekonomiden bahsederler. İlk etapta reel ekonomi ve işleyişi anlatıldıktan sonra ve burada genel denge koşullarının teorisi inşa edildikten sonra, bu inşaya dış çeper boyası olacak şekilde parasal ilişkiler ele alınmakta. Oysa yukarıda defalarca vurguladığımız sistemin bütünselliği ve bu bütünselliğin içinde taşıdığı çelişkiler, analize dahil edilmeden geliştirilecek teori daha başından iflas etmek zorundadır. Bu zorunluluk sonucudur ki daha 1893 yılında İsveç'ten Knut Wicksell kendisinden önceki ele alışları eleştirerek bu teorilerin olayları önce trampa ekonomisinde ele alıp geliştirdikten sonra bu ele alışa bir miktar para eklediklerini belirtir, kendisi ise direkt olarak parasal bir ekonomiye girmiştir. Wicksell bankaların kredi yaratması ve paranın biriktirilmesi sonu-

cunda satın alma gücünün artabileceğini 1875 ve 1900 yılları arasını göstererek, Say'ın piyasalar yasasının geçersiz olduğunu belirtmiştir.[35]

KEYNES VE MARX'TA BİRİKİM ARACI OLARAK PARA; (HOARDING VE LİKİDİTE TERCİHİ)

Keynes'in bir önceki bölümde verdiğimiz ele alışı özünde Wicksell'in analizi ile paralellikler gösterir. Keynes'in dengesizliklerin ve krizin güncelleştiği bir dönemde ekonomiyi parasal terimlerle ele alışı Say Yasa'sıyla hesaplaşmasını zorunlu kılmıştır. Genel geçer yazını tam karşısına hiç bir zaman almayan Keynes, Say Yasası söz konusu olunca açık bir tavır alarak; kendisine kadar varolan iktisatçıları değerlendirirken şu vurguyu yapmıştır; "klasik postulatlara uygun şekilde hareket edilen bir toplumda, pek doğal olarak, üretken kaynaklardan en yüksek verim almaya doğru bir eğilim olacaktır. Mümkündür ki klasik teori, ekonomimizin bizim de hoşumuza gideceğinden şüphe olmayan bir duruma girmesini nitelendirmektedir. Ne var ki böyle bir durumu varsaymak, bütün müşküllerin de çözümlenmiş olduğunu varsaymaktan başka bir şey değildir". Keynes, yaşadığı toplumsal gerçekler karşısında genel geçer iktisat yazının temel yönelimin toplumsal gerçekliği açıklamanın ötesinde, toplumsalın olması gereken yönleri üzerinde durduğunu belirttikten sonra iktisat disiplininin oldukça gerçekçi bir yorumunu yapar; "Malthus'dan beri profesyonel iktisatçılar, teorilerinin sonuçları ile gözlem olayları arasındaki uyuşmazlığa karşı duyumsuz kalmış görünmektedir. Bunun aksine, bu uyuşmazlığı meydana çıkarmakta kusur etmeyen halkın, vardıkları teorik sonuçlar her defasında olaylara uygulanarak deneylerle ispatlanmış bulunan diğer bilgin kategorilerine duyduğu saygı borcuna karşılık iktisatçılardan neden

35) Wicksel hakkında detaylı bilgi bir önceki bölümde Wicksel başlığı altında verilmiştir.

nefret ettiği anlaşılmaktadır" (Keynes, 1980, 32). İktisatçıların ele almadığı dengesizlik üreten yapının, diğer yandan Marx ve S. Gessel gibi düşünürlerin çalışmalarında yarı karanlık gizlice ve kaçamaklı bir şekilde varolduğunu belirtir.

Keynes'in Say yasası dolayımında kısmi olarak eleştirdiği iktisat disiplinini yeniden parasal bir ekonomi olarak tanımlama çabasını bir önceki bölümde kısaca özetlemiştik. Burada önemli bir sorunun ele alınıp açığa kavuşturulması gerekiyor. Keynes'te paranın bir süre dolaşımdan çekilerek elde tutulması olgusu ile Marx'ın paranın para olarak dolaşımdan çekilmesi (hoarding) olgusunun arasındaki farklılıkları vurgulamak gerekiyor. İlk etapta gerek hoarding, gerekse likidite tercihi, para ile meta arasında tercih olarak paranın elde tutulması olgusu anlamına geliyorsa da, Marx için para metaya tercih olarak elde tutulurken, Keynes'e göre paranın elde tutulması paranın sermaye varlıklarına tercih edilmesi anlamına geliyor. Marx'a göre, para ile meta arasındaki tercih (trade-off) kullanılabilir paranın nicelik olarak miktarı ile paranın nitelik olarak evrensel değişim aracı olması arasındaki dengesizliğe bağlıdır. Keynes ise kullanılabilir para arzının sınırlılığı ile paranın evrensel değişim aracı olması arasındaki dengesizliğe bağlı olarak paranın tercih edildiğini belirtir. Her iki yazar sonuç olarak paranın bir biriktirme aracı olarak elde tutulması üzerinde durmalarına rağmen, paranın dolaşımdan çekilmesinin nedenleri ve etkileri tamamen farklı ekonomik değişkenlere bağlanmıştır (De Brunhoff, 1973, 41).

Keynes'in Say Yasası'nın işlemediği yönündeki düşüncesi, yani her arzın kendine eşit ölçüde talep yaratmadığı düşüncesinin temelinde bireylerin ellerinde bulunan varlıklarının yani servetlerinin hisse senedi, tahvil ya da menkul kıymetler olarak tutulması ile bu servetlerin harcanması arasındaki dengesizliklere dayanmaktadır. Burada bireyler, vergiler ve faiz oranlarını göz önüne alarak ellerindeki servetlerini değerlendirmeye giderler. Direkt üretken yatırıma yönelen bi-

reyin bu kararı da, kâr motifi ile desteklendiği için, girişimci faaliyeti ile onun getirisini, ekonomideki faiz oranları ile karşılaştırarak yatırım yapıp yapmayacağı yönünde kararını verir. Keynes'te sonuçta girişimcinin yatırım kararı;

(i) ekonomide var olan ve paranın fiyatı olan faiz oranı ile;

(ii) girişimcinin gelecek hakkındaki psikolojik değerlendirmeleri gibi iki önemli etken tarafından belirlenir.

İlk bakışta oldukça gerçekçi görünen bu iki temel varsayıma göre girişimci A, bir yatırım kararı vermek için elindeki varlıkları ya da borçlanarak elde ettiği kaynakların getirisini bu kaynakların sağlayacağı faiz geliri ile karşılaştıracak ve bu varsayımı yaparken tamamen belirsizlik içindeki gelecek hakkında kişisel kararlar alacaktır. Burada Keynes'in kendisini önceleyen iktisatçılardan en azından yöntemsel açıdan pek fazla uzağa gitmediğini belirtmemiz gerekiyor. Paul Mattick çalışmasında ifade ettiği gibi, Keynes çalışmalarında sürekli olarak 'finans' ve 'endüstri' ayrımı yapmıştır ve gönlünün sürekli olarak üretken yatırımlar, yani endüstriden yana olduğunu vurgulamasına rağmen, çalışmalarında genellikle, 'borsa', 'para piyasası', 'spekülasyon', 'üretimin finansı', 'faiz' hakkında analizler yapmıştır ve hatta erken dönem yazılarında Proudhan'ın paranın faiz getirisine karşı düşüncelerini desteklemektedir. Bu anlamda Keynes'in çalışmaları bir bütün olarak dolaşım sürecini temel alır. Dolaşım sürecinde paranın birikim aracı olarak kullanılmasının üretimde yaratacağı olumsuz etkilere dikkat çekmektedir (Mattick, 1980, 8). Bireylerin ellerindeki servetleri nasıl kârlı bir şekilde kullanacağı sorununu ise, yine bireyin belirsiz gelecek karşısında alacağı tavırlara bağlar (De Brunhoff, 1973, 41). Böyle bir analiz, aslında oldukça tanıdık olduğumuz genel geçer iktisat yazınının yöntemidir; dolaşım süreci ve bu süreç içinde kârlılık amacı ile eylemde bulunan bireysel girişimcilik. Keynes paranın birikim sürecinde sermaye olarak gördüğü işlevi ele almadığı için, üretim ve fi-

nans ilişkisini detaylı bir biçimde anlamak imkansızdır.

Keynes'in dolaşım düzeyinde yoğunlaşarak ele aldığı finansal yapı analizleri ve özellikle likidite tercihi kavramı, 1960'ların sonlarında finans sorununun kendisini hissettirdiği bir dönemde James Tobin tarafından yeniden ele alınmış ve günümüzde büyük popülarite kazanan portföy dengesi olarak tanımlanan bir dizi yaklaşıma neden olmuştur. Yukarıda vurguladığımız anlamda bireylerin varlıklarını günlük şartlar içinde nasıl değerlendirmesi gerektiği yönündeki yaklaşımın temel kaygısı, para ve finans sorununun özüne ilişkin olmaktan çok, birey ve grupların varlıklarını alternatif araçlar arasında nasıl dağıttıkları sorunuyla ilgili ampirik bir analizdir. Bu tür bir ele alışın temelinde ise, kapitalizmin bugün ulaştığı düzeyde, varlıkların değer kaybını önlemek ya da değer kazanmak için bir çok alternatif içinde değerlendirilmesinin zorunluluğu ile ilgilidir. Bugün firmaların ayakta kalma koşulları ellerindeki varlıkları en iyi şekilde değerlendirmelerine bağlıdır. S. Strange'nin vurguladığı gibi artık firmalar ve gruplar istemeseler bile (involuntary) bu kumarı oynamak zorundalar, böylece portföy dengesi analizleri ve benzerleri, bu sistemi anlamaktan çok, sistemdeki varlıkların ayakta kalma koşullarıyla ilgilenmektedirler (Strange, 1986, 111).

Keynesyen yaklaşım parasal bir ekonomi analizi ile genel denge teorilerinden farklılaştığı oranda Marx'ın parasal analizine yaklaşmıştır.[36] Para analizinde, Keynesyen ele alış para olarak para kavramını, yani değer biriktirme aracı olarak parayı dolaşım sürecinde ele alıp dolaşım sürecine özgü dinamiklerle analiz ederken, *Marksist para analizi bir adım daha atarak, parayı üretim süreci içinde ele alır ve sermaye olarak para kavramına ulaşır.* Sermaye olarak para kavramı, günümüzdeki finansal yapıları anlamanın da ilk basamağını oluşturur. Bu aşamada her şeyden önce Marksist analiz para-

36) Bu konuda detaylı bir çalışma için bak; Kenway (1980)

nın farklı sınıf ve grupların elinde farklı anlama geldiğini, farklı işlevleri yerine getirdiğini en önemlisi de, para olarak paranın belirli para kapitalistlerinin elinde birikmesinin tek başına bir anlamı olmadığını, çünkü bu paranın ancak üretim sürecine girdiğinde yani sermaye olarak para biçimine döndüğünde anlamlı olacağını bize gösterir. Paranın aktif işlevi olarak tanımlanabilecek bu süreç, genel geçer yazının hemen hemen hiç ele almadığı bir yönüdür. Oysa *paranın aktif olarak belirleyici olduğu temel bir işlevi yerine getirir; bu **genişleyen yeniden üretimi** olanaklı kılma işlevidir* (Amin, 1991, 81, vurgu bana ait).

J. M. Keynes, bireylerin parayı elde tutmalarını, belirsizlik koşullarında bireysel/psikolojik temelli bir açıklamaya yönelirken, Marx, para biriktirme olgusunu para olarak paranın, değer biriktirme işlevi ve bunun faiz yönelimli sermayeye dönüşmesi açısından analiz etmiştir. Bu iki değişken ise, çok daha dinamik bir süreç içinde ele alınmıştır; paranın belirli zamanlarda elde tutulması ya da elden çıkartılması sermaye birikim sürecinin bütünsel işleyişi doğrultusunda analiz edilmiştir. Burada kapitalizmin üretim aşamasında yaratılan değerlere karşı, sisteme içkin olarak para yaratmasının yanı sıra sermaye birikimin ulaştığı belirli aşamalarda finansal ihtiyaca bağlı olarak *ex-nihilo* para yaratıldığı üzerinde durulmuştur. Böylece para ve finans sorunu, üretim ile dolaşımın ilişkisel ve bütünselliği içinde ele alındığı ölçüde, para depolamanın nesnel koşulları da daha bütünsel ve dinamik bir boyutta analiz edilebilmiştir. Bu konuda Marx, para biriktirmenin nesnel koşullarını, yani bireyden bağımsız zorunlu koşullarını üç yapısal nedene bağlamıştır. Buna göre;

(i) "sermayenin kullanımı ile geri dönüşü arasındaki zaman farkı;

(ii) yatırımın sürekliliği ile tasarrufların sürekliliği arasındaki çelişki;

(iii) araçların sürekli değersizleşmesi ile değersizleşen araçların değişmesinin anlık olması arasındaki çelişkiler" kapitalist ekonomi-

de para biriktirmenin nesnel temellerini oluşturuyor (Arghiri, 1984, 88).[37] Marx, *Kapital*'in II.cildinde bu yöndeki vurguları detaylı olarak analiz etmiştir. "Biliyoruz ki, kendisi için bir kez harcama yapılan sabit sermaye, işlev yaptığı bütün süre boyunca yerine konmayıp, değeri yavaş yavaş para biçiminde birikirken, o, eski biçimi içerisinde hareketine devam eder" (Marx, 1979c, 523). İleride detaylandıracağımız para-sermayesi kavramının nesnel temelleri açısından para biriktirmenin objektif temellerini anlamak oldukça önemlidir. Çünkü elde tutulan bu paralar, daha sonra finansal yapıların varlığı ve gelişmesi için zemin hazırladığı ölçüde, hayali sermayenin gelişmesi için de önemli derecede etkili olmuştur. Kısaca, para kapitalistlerinin varlık koşulu, yani faiz yönelimli sermayenin varoluş nedeni bizzat paranın üretim sürecine girmesi ile ilişkilidir. Bu vurguları bir sonraki bölümde paranın bir bütün olarak analizi diye tanımlayabileceğimiz birikim süreci içinde paranın dönüşümü başlığı altında ele alacağız.

Paranın değer biriktirme işlevinin önemli bir diğer boyutu, dolaşımdan çekilen paranın, kapitalist ekonomi için potansiyel olarak sermaye biriktirme sürecinin hem başlatıcısı hem de sonucu olmasıdır. Üretimden çekilen para ya da para benzeri değer taşıyıcısı kağıtlar, sermaye birikiminin ürünü olduğu ölçüde, "sermaye birikim sürecine tekrar girmesi ile (re-intered circulation) sermaye birikim sürecinin yeniden başlamasına neden olur" (Lallier, 1989, 32-33). Marx, bunu kısaca dile getirmiştir; "*genel zenginliğin maddi temsilcisi* olarak para, ancak tekrar dolaşıma atıldığı, zenginliğin tikel biçimlerine dönüşüp dağıldığı zaman kendini realize edebilir, bu sıfatı bir gerçekliğe kavuşur... parayı biriktirmenin parayı artırmak olduğu, yani fiziksel hacminin değerinin ölçüsü olduğu da hayal-

37) G. Arghiri 1984 tarihli çalışmasında Marx'ta para biriktirmenin nesnel şartlarını oldukça detaylı bir şekilde ele almakta ve bu ele alışını Keynes ile karşılaştırarak sorunun anlaşılması için önemli bir dizi ipucu vermektedir.

dir. Öteki değerler artmadığı sürece, para biriktirildikçe değerini yitirmek zorundadır. Artar gibi gözükürken, aslında eksilmektedir" (Marx, 1979a, 262). Marx'ın buraya aldığımız düşünceleri hiç kuşkusuz meta-para ile ilişkilidir ve meta-para olarak gerçek anlamda elde tutma kelimenin tam anlamına karşılık gelmektedir. Marx'ın analizini meta-para ile yapması analizin günümüz açısından geçersiz olduğu anlamına gelmez, özellikle paranın nesnel temeli olarak soyut insan emeği referans gösterildiğinde günümüzde bu vurgu daha da anlam kazanmıştır. Finansal yapı ve ilişkilerin muazzam boyutlara vardığı ve birikimin meta-para dolayımında yapılmayıp, finansal aracılar dolayımında yapıldığı günümüz şartlarında sadece dolaşıma girmeyen paranın değil, aynı zamanda diğer varlıkların üzerinde taşıdığı *değeri koruyamaması*, korumak için zorunlu olarak finansal dolaşıma akması gerekliliği, Marx'ın vurgularını günümüz koşullarında daha da anlamlı kılıyor. Söyleneni daha da somutlaştıracak olursak; *finansal dolaşıma aktarılan değerler sadece finansal anlamda tutulduğunda yani üretim sürecinde artı-değer yaratma sürecine aktarılmadığında, zamanla üzerinde taşıdığı değerler değer olarak çoğalması gerçekleşmediği ölçüde, sadece hayalî değerler yaratmasının ötesinde bir anlam taşımaz.* Sermaye birikiminin ulaştığı belirli aşamalarda, üretken sürecin dışında görece özerklik kazanan finansal ilişkiler kısa sürede bu alanda dolaşımda bulunan değerlerin *aşırı şişmesi ve belirli bir anda gerçek nesnel temelinden koparak hayali sermayelerin yaratılmasına neden olur*. Bu hastalıklı bir durum değil, tam tersine sermaye birikim sürecinin doğal sonucudur.

Ödeme Aracı Olarak Para; Meta Olarak Paradan, Sembol Olarak Paraya Geçiş ve Etkileri

Paranın bir diğer işlevi *ödeme aracı* olmasıdır. Genel eşdeğer olarak tanımladığımız para, ilk etapta metaların içerdiği değerin dışsal ölçüsü olurken, bir sonraki aşamada bu ölçüden hareketle ödeme

aracı olma işlevini yüklenir. Paranın ödeme aracı olarak işlev görmesi, gelişen kapitalist ilişkilere bağlı olarak piyasaların daha örgütlü işlemesiyle birlikte önem kazanır: Şimdiye kadar ele aldığımız satma ve satın alma eylemlerinde, yani M-P ve P-M, pazara getirilen metanın eşzamanlı olarak bir para ile karşılaştığını varsaymıştık. Satma ve satın alma eyleminin tarihsel ilk biçimleri kuşkusuz meta ile meta ya da paranın eşzamanlı karşılaşması şeklinde gerçekleşiyordu. Alış-verişin bu eşzamanlılığı, hızla, piyasa için meta üretimine geçen kapitalizm için uygun değildir. Teknolojik olanaklarla birlikte, hacim olarak muazzam boyutlara varan üretimin hızlı bir şekilde el değiştirmesi gerekiyordu. Bu zorunluluk, bir diğer problemin varlığına neden olmuştur. Üretilen malların, aynı zaman süresinde üretilmeyip, bazı malların mevsim koşullarına tabii olması ya da üretilen malın bir yerden diğer yere taşınmasının zaman alması gibi durumlarda, Marx'ın belirttiği gibi, bir numaralı meta sahibi, iki numaralı meta sahibi satın almaya hazır olmadan önce, satışa hazır olabilir... Burada satıcı varolan bir malı satarken, alıcı yalnız paranın temsilcisi olarak satın alır. Satıcı alacaklı, satın alan borçlu olur. Böylece metaların başkalaşımı, ya da değer-biçimlerinin gelişmesi, yeni bir yönüyle ortaya çıktığı için, para da yeni bir işlev yüklenir ve **ödeme aracı** olur (Marx, 1986, 150).

Paranın ödeme aracı olarak gelişmesi, para probleminin kapitalizmde zaten fetişleşmeye hazır karakterinin daha da belirginleşmesine neden olur. Paranın ödeme aracı olarak gelişimi, kapitalizmde paranın ulaştığı en gelişmiş biçimdir ve bu gelişmiş haliyle paranın diğer fonksiyonlarından daha çok belirleyici bir konuma yükselmiştir. Ödeme aracı olarak paranın gelişimi ile birlikte, para daha öncelerde tanımladığımız meta içeriği yerine, artık satış ve satın alışta "**düşünsel satın alma**" aracı olarak işlev görür. Kapitalizmde finansal ilişkilerin/kredinin temelini de oluşturulan ödeme aracı olarak para, borçlu ve alacak ilişkisinin gelişmesine neden olurken, aynı

zamanda ödeme aracı olarak para; satış işlemi ile satın alışın daha önce karşılaştığı *zaman ve mekan sınırlamalarını* ortadan kaldırır. Yani bir malı satın almak isteyen biri o mal için gerekli olan eşdeğerin o an için elinde olmaması durumunda bile, belli bir anlaşma ile bir süre içinde ödemek koşulu ile bu malın kullanım ve değişim değerine sahip olabileceği gibi, elindeki malı bir başkasına satan, sattığı bu malın karşılığında aldığı ödeme taahhüdünü başka birisiyle girdiği ilişkide kullanabilir. Böylece ödeme aracı olarak para, zaman ve mekan sınırlamalarını aşarak alış-veriş işlemlerinin gerçekleşmesini sağlar. Sorun ilk etapta oldukça doğal bir ilişki biçimi olarak görünse de, bu görünümün arkasında yatan yani kredi ilişkilerinin arkasında yatan bir dizi öze ilişkin sorun vardır ki, bu sorunlar aşamalı olarak sermaye birikim süreci analiz edilirken ele alınacaktır.

Ödeme aracı olarak paranın gelişimiyle birlikte, paranın meta-paradan yani altından sembolik paraya ya da kağıt para veya banka parasına geçiş sürecini anlamak para analizinin geliştirilmesi için bir zorunluluktur. Gerçekten de belirli bir değeri temsil eden para, süreç içinde tamamen karşılıksız bir sembol haline gelebilir mi? Bu sorun, günümüzde parasal ilişkilerin aldığı yeni boyutlarla daha da anlamlı bir konum kazanmıştır. Ekonomide son zamanlarda bırakın altın ile alışveriş yapmayı, kağıt para kullanımı dahi tarihe karışıyor, plastik para olarak tanımlanan kredi kartları ile banka ve mağazaların bilgisayarında varolan rakamlara dönüşen para kavramı yani ödeme aracı olarak para, her geçen gün dolaşım aracı olarak parayı devre dışı bırakmakta. Yüzyıl öncesinden Marx, bu durumu şöyle dile getirmiştir; "*paranın ödeme aracı olarak görevi, paranın satın alma aracı olarak ve ayrıca para yığma unsuru olarak, işlevinin zararına genişlik kazanacaktır*" (Marx, 1979b, 185).

Paranın altın para olarak yerine getirdiği işlevler ile kapitalizmin gelişimine bağlı olarak kağıt para ya da plastik para (kredi kartı) olarak işlevleri oldukça farklıdır. Bu anlamda, paranın farklı işlev-

leri ile birlikte tarihsel süreç içinde aldığı farklı biçimler zamanla gerçekleşen şans eseri değişiklikler değildir. Bu işlevler ve farklı biçimler, üretim ve değişim ilişkilerinin gelişiminin sonucu ortaya çıkmışlardır. Bu anlamda, tarihsel süreç içinde ortaya çıkan meta-para, kağıt para ve kredi para formlarının her birinin bir bütün olarak sermaye birikim biçiminin gelişmesi ile yakından ilişkisi vardır. Paranın aldığı her biçim, özünde kapitalizmin belirli bir dönemini tanımlayan aşamasına denk düşer. Ve böylece her bir dönem için baskın (dominant) olan biçim ve işlevlerden bahsedebiliriz. Örneğin parasal değişim ilişkilerinin oldukça geliştiği günümüzde paranın para olarak işlevleri öne çıkarken, paranın değer ölçme ve dolaşım aracı olma işlevleri önemini kaybetmiştir (Lapavistas, 1991, 295). Daha da açacak olursak; meta-para sistemi ile yoğun sermaye birikim tarzı mantıksal olarak birbirlerini dışlarlar. Meta-para sisteminde M-P ilişkisinin değerli maddenin üretimi ile sınırlanmış olması, aşırı üretim ve bu üretimin tüketime aktarılması için aracı olacak paraya olan ihtiyacın artması ile birlikte M-P ilişkisini daha esnek bir yapıya dönüşmesini zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk, başlı başına ödeme aracı olarak paranın devreye girerek bir dizi borçlu ve buna karşı bir dizi alacaklı yaratmasına yol açar. Meta-paranın sınırlılığı, yeni bir form olan kağıt para ya da kredi para (K) ile aşılır, M-P ilişkisi böylece M-K-P haline dönüşür; metalar (M) bir dizi karşılıklı anlaşmaya dayanan borç ilişkisi ile (çek ya da banka kredisi) el değiştirir (K) ve daha sonra bu borç ilişkisinin karşılığı olan çek ya da banka kredileri paraya dönüştürülür (P).[38] 1970'lerde para sermayesinin önlenemeyen yükselişi ve beraberinde dünyayı kumarhaneye çevirmesinin temel nedenlerinden biri bu kağıt para ile kredi para formunun gelişmesine neden olan serma-

38) Sermaye birikim sürecine bağlı olarak meta-paradan, kağıt ve kredi paraya geçişi oldukça detaylı bir şekilde ele alış için bkz. Lipietz (1985)

ye birikiminin ulaştığı boyuttur.[39] Bu formlar bir yandan dünyayı bir kumarhaneye çevirirken, diğer yandan ekonomik yaşamın bütününü fetişize eder, onu anlamamızı daha da güçleştirir. Bu formların varoluş nedeni olan temel üretim ilişkilerini ve bölüşüm ilişkilerini analiz etmemizi en azından sağlıklı analiz etmemizi önler. Sorunu öze ilişkin boyutu ile kavramak için tarihsel olarak meta-para kavramının nasıl olup fetiş bir karakter kazandığı üzerinde durmak gerekmektedir.

META-PARA (ALTIN PARA) SİSTEMİ

Marx'ın para analizi özünde meta-para ve dahası meta-para olarak altın üzerinde durduğu için meta-para kavramı üzerinde yoğunlaşmak yararlı olacaktır.

Meta-para (commodity money) kavramı, özel bir metanın para rolünü üstlenmesi anlamında kullanılır (Weeks, 1981). Meta-para kavramını kağıt ve kredi paradan ayıran en önemli özelliği; meta-paranın da tıpkı diğer metalar gibi kullanım değeri ve değişim değerine sahip olmasıdır ve meta-paranın değeri de, onun üretimi için kullanılan sosyal olarak gerekli emek zaman tarafından belirlenir. Birbirleri ile değişim amacı olarak kullanılan metaların kendilerinin bir kullanım ve değişim değerlerinin olmasının en önemli sonucu, hiç kuşkusuz paranın diğer mallar gibi gerçek bir değer taşımasıdır. Yani meta-paranın maddesel bir özü vardır ve bu maddesel öz, kredi ve borç ilişkisinde kullanılması ile ekonominin bütününde hacim olarak bir değişiklik yaratmaz. Ekonomide varolan paranın art-

39) Marksist ele alışın büyük önem verdiği meta-paradan kağıt para ve kredi paraya geçiş, son zamanlarda genel geçer iktisat yazınının bir kesimininde dikkati çekmiştir. Örnek olarak, Kaldor ve Tobin'in çalışmalarından ilk ivmelerini alan bu görüşün son dönem temsilcilerinden Roger Bootle Keynesyen ve Monetaristlerin parayı anlamamalarını "kredi parası ile mal parası arasındaki muazzam farklılığa gereken önemi vermemelerine" bağlar. Detaylı bir ele alış için bak; Bootle; (1986)

ması için tek yol, para olarak belirlenmiş metanın üretilmesidir. Yine günümüzdeki kredi-para artışından farklı olarak bir defa üretilerek ekonomiye mal edilen meta-para, ekonomide sürekli olarak varlığını sürdürür. Meta-parayı tanımlayan bir diğer özellik ise malparanın tam anlamıyla likit olmasıdır. Hiçbir risk unsuru taşımaz ve istendiği zaman diğer metalara dönüşebilir (Bootle, 1986)

Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, kapitalizm öncesi dönemlerde değişim için çok farklı maddeler kullanılmıştır. Fakat kapitalizmle birlikte üretimin geçimlik üretimden çıkıp kâr amacı ile yapılması beraberinde üretimin büyük hacimlere ulaşmasına neden olmuştur. Bu gelişme ise toplumda daha önce süregelen mal değiştirme hacminin ve hızının artmasına neden olmuştur. Hacim ve hız olarak meta üretiminin muazzam boyutlara varması, aynı zamanda üretilen metaların mekansal olarak daha geniş alanlara taşınmasını gündeme getirmiştir. Tüm bu değişkenlerin yanı sıra (artan hacim, hız, mekansal yayılma) kapitalizmin sermaye birikimi üzerinde gelişmesi gerçeğine bağlı olarak birikimi kolaylaştıracak bir metanın para olarak belirlenmesi zorunluluğu, özel bir metanın bu işlevleri yüklenmesine neden olmuştur. Marx'ın deyimi ile; Değişimin yerel bağlarını kopardığı ve metaların değeri gitgide soyut insan emeğinin maddeleşmesine doğru genişlediği ölçüde, "paranın niteliği de evrensel eşdeğer toplumsal işlevini yerine getirmek için, doğal haliyle en uygun metalara bağlanır. Bu metalar da değerli madenlerdir" (Marx, 1986, 105). Altın ve gümüş, değerli madenler içinde en çok para-meta işlevini yüklenmiştir. Özellikle altın metapara işlevinin belirleyici üstlenicisi olmuştur. Değerli maden olarak altın "genel emek zamanının doğrudan doğruya maddileşmesi olarak ya da eşdeğer olarak saf dışı tutulur... Ve böylece, Metalar kendi değişim değerlerini evrensel olarak altın şeklinde ifade ederler. Birbirlerine değişim-değeri şeklini kazandırmakla metalar, altına genel eşdeğer ya da para biçimini vermiş olurlar (Marx, 1979b, 91).

Altının (ve gümüşün) metal-para olarak seçilmesinin temelinde bu metaların fiziksel özellikleri yatmakta; "*işgal ettikleri küçük yere nispeten büyük bir ağırlık sağlayan yüksek yoğunluklarına tekabül eden ekonomik bir yoğunluk, bu madenlerin küçük bir hacim içinde nispeten yüksek bir emek-zamanı, yani büyük bir değişim değeri taşımalarına olanak veren üstünlükleri vardır. Bu da, taşıma kolaylığı, elden ele ve ülkeden ülkeye geçirme kolaylığı ve gene eşit bir çabuklukla ortaya çıkmaya ve ortadan kaybolmaya elverişlilik-kısaca maddi hareket sağlar, bu da dolaşım sürecinde perpetuum mobile (daimi hareket) olarak hizmet etmek zorunda olan bir metanın sine qua non'udur (zorunlu nedenidir)*".

Altının bu özelliklerinin yanı sıra, dayanıklılık, kolayca tahrip edilememek ve kolayca bir biçimden ötekine geçebilmek özelliği vardır, yani bir takı aracı olan altın istendiğinde kolayca külçe altına dönebilir (Marx, 1979b, 200). Tüm bu özellikleri ile altın (ve gümüş) hiç kuşkusuz tarihsel süreç içinde belirlenmiş bir çok meta-paraya göre büyük üstünlükler taşır. Altının, değerin evrensel ölçüsü olarak gelişmesi ve toplumda ortak kabul görmesi beraberinde bir altın biriktirme çılgınlığının varlığına neden olmuştur. Kapitalist toplumun çocukluk dönemi olarak adlandırılan merkantilizmde, altın evrensel bir tutku haline gelmiştir. Bu dönemde ülkelerin ve bireylerin zenginliği ülkenin veya bireylerin ellerindeki birikmiş altın ile tanımlanmaya başlamıştır. Altın ve gümüşün, zenginliğin, biricik kaynağı olmasıyla birlikte altının elde edilmesi için deniz aşırı seferler, yeni keşifler başlamıştır. Kapitalizmin bu çocukluk devresi, aynı zamanda insanlık tarihinde Batı-Avrupa toplumlarının dışında kalan toplumlarının talanı ve tarihsel değerlerinin yerle bir edilmesi sürecinin başlaması anlamına gelir. Bu talanın öncülerinden Christophe Colomb, Jamaika'dan yolladığı bir mektupta; "*altın harikulade bir şeydir! Kim ona sahipse bütün arzularının efendisidir. Altınla, ruhları cennete sokmak mümkündür*" diyerek altını göklere çıkartır. Kapitalizmin çocukluk dönemi ve fakat en

vahşi dönemindeki altın açlığıyla birlikte, birkaç on yıllık dönemde Karaib adaları, Aztek ve Inka Uygarlığı'nın on binlerce yıllarda oluşturdukları tüm uygarlık yok edilmiştir. Bu kapitalizmin gelişiminin ilk adımlarıdır ve daha ilk adımı atarken, metalara içkin olan emeğin dışsal ölçüsü olarak altının elde edilmesi için gözler, toplumsal değişmeyi farklı hızda yaşayan toplumlara çevrilmiştir. Bugün azgelişmiş denen toplumların kapitalizmle ilk tanışmaları altına duyulan açlıkla birlikte başlamıştır ve altın açlığını gidermenin bedeli ise; altın ve gümüş kaynaklarının varlığı saptanan tüm bölge insanlarının köle durumuna düşürülmesi, maden ocaklarına tıkılmaları ya da yok edilmesidir.[40] Kapitalizmin çocukluk dönemi ya da merkantilizm; ***kapitalist çağın şafağını simgeleyen ilkel birikimi*** sağlamıştır ve bunun altın ve gümüşün genel eşdeğer olarak yani para olarak belirlenmesi ile yakından ilişkisi vardır.

Çevre ülke ve kıtalardan yeni kapitalistleşen ülkelere artan oranlarda akan altının varlığı, altının bir meta-para olarak kullanılmasını daha da pekiştirmiştir. Para biçimini alan altın, böylece özel bir meta olur. Çünkü kullanım değeri iki yönlü hal alır, bir taraftan dişçilikte dolgu, lüks eşya yapımında hammadde ya da direkt olarak takı olarak kullanım değerinin yanı sıra toplumsal işlevinden doğan resmi bir kullanım-değeri niteliği kazanır. Bir metanın para niteliği kazanması ya da paranın bir meta oluşu bir çok bakımdan Marksist para analizini diğer yaklaşımlardan ayırır. Kapitalizmin toplumu tepeden tırnağa değiştirdiği bir dönemde, bir metanın diğer metalarda varolan değerlerin ölçüsü olabilmesi için, "*paranın kendisinin de-*

40) Sermaye birikim açısından altının para olarak işlev görmesi ile birlikte birey ve ulusun zenginliğinin göstergesi olarak para kavramı için bak; Marx'ın *Grundrisse*'de "Ticari Zenginlik" başlıklı analizi tam olarak bu konuya ayrılmıştır (Marx, 1977, 856-861), *Grundrisse*'de ilkel sermaye birikimi para ve altın ilişkisi için Lallier (1989, 48-58) ve ayrıca Mattick (1974) ve altın ile diğer değerli madenler çılgınlığı adına dünyanın hızla talan edilmesi ile ilgili duyarlı bir derleme için bkz. H. Zinn ve diğ. (1992).

ğeri olmalıdır -kendisi de değeri başka metaların değeri ile aynı yoldan (cisimlendirdikleri insan emeği miktarıyla) belirlenen bir meta olmalıdır. O halde, para olarak -genel eşdeğer olarak- işlev görmesi için, paranın meta-biçimine girmesi zorunludur" (Innes, 1988, 317). Bu zorunluluğun anlaşılmaması *metaları birlikte ölçülebilir hale getiren şeyin, para olduğu sanısını uyandıran* bir sonuca neden olur ki bu da Marx'ın deyimi ile ***dolaşım sürecinin bir aldatmacısıdır*** (Marx, 1979b, 94). Paranın ilk elden fetişleştirici işlevi burada başlar ve paranın sadece bir simge olduğu düşüncesinin doğmasına neden olur. "*Görünürde olan, altının, tüm öteki metaların değerlerini onda ifade etmeleri sonucu para halini alması değil, tam tersine, altın para olduğu için tüm öteki metaların değerlerini evrensel olarak altında ifade etmeleridir. Sürecin ara adımları sonuçta ortadan kaybolur ve arkalarında iz bırakmazlar... İşte paranın gizi buradadır*" (Marx, 1986, 108). Bu gizi anlamayınca metada içkin değer olan emek hiçbir zaman analize sokulmadan onun dışsal ölçü birimi olan para değerin tek ölçüsü haline gelir. Diğer bir deyişle altını para yapan, maddeleşmiş emek-zamanı, öze ilişkin bu süreç, dolaşım aşamasında gözden kaybolur ve analizi dolaşım alanında yani görünenler düzeyinde ele alanlar için, para sorunu sadece bir simgeye indirgenir. Kâr amacına bağlı olarak meta üretiminin çevresinde örgütlenen toplumsal ilişkiler olarak kapitalizm, gelişim sürecinde ayrıcalıklı bir metaya para damgasını vurması ile hayat bulan meta-para kavramı, aslında paranın bugün artan fetişizmini anlamak için anlamlı bir başlangıçtır. Çünkü meta-para formunda para, direkt olarak toplumsal soyut emeği temsil eder. Piyasanın gelişmesi ve kurumsal yapıların oluşması ile birlikte, daha öze yakın, özü anlamayı kolaylaştıran meta-paradan kağıt ve kredi paraya geçiş fetişizmin daha da güçlenmesine neden olmuştur:

Meta-para olarak altının, diğer metalara karşılık taşıdığı üstünlükler sonucu seçilmesi ve kullanılması, ilk etapta büyük kolaylıklar sağlamasına rağmen kapitalizmin daha da kurumsallaşması ve geliş-

mesi ile birlikte bazı önemli sınırlamalara neden olmaya başlamıştır. Her şeyden önce üretimin muazzam boyutlarda artması nedeniyle bunlara aracılık edecek miktarda altın-para miktarı bulma, üretme zorluğu gündeme gelmiştir. İkinci olarak altın üretmenin maliyetli olması bir başka sınırlılıktı. İki sınırlama ile para-meta meta üretiminin artan hızına cevap veremez duruma düştüğü bir anda meta-para sembolik paraya dönüşmüştür.

PARANIN SEMBOLİKLEŞME SÜRECİ; KAĞIT PARA VE KREDİ-PARA BİÇİMLERİ

Kapitalizmin gelişimi beraberinde onun fetiş karakterlerinin de gelişmesine neden olur. İşbölümü ve pazar mekanizmasının gelişmesi ile birlikte, paranın ödeme aracı işlevini daha da belirleyici hale getirdiğini yukarıda belirtmiştik. Bu değişim beraberinde, meta-para yerine kağıt ve kredi para kullanımının geçmesine neden olur; "*paranın para olarak adı, kendi tözünün dışında değersiz kağıt paralar üzerinde varlığını sürdürmek üzere bu tözden ayrılır. Nasıl ki metaların değişim-değeri, onların değişim süreçleri dolayısıyla altın para da, kendi öz simgesi haline gelinceye kadarki dolaşımında, ilkönce kullanma ile değerlerinden kaybetmiş altın sikke*[41] *biçiminde, sonra yardımcı nitelikteki madeni paralar biçiminde, en sonu değersiz jötonlar, kağıt ve basit değer alameti biçiminde maddi niteliğinden ayrılır*". (Marx, 1979b, 152). Kağıt paraya geçişin tarihsel bir zorunluluğu vardır. Yaşamımızın her köşesini tutan metaların para ile değiştirilmesini sürekli olarak meta-para ile yaptığımızı düşünebiliyor musunuz, bu en azından oldukça maliyetli bir iş olurdu, çünkü her birim meta-pa-

41) Sikke "dolaşım aracı görevini yerine getirirken, altın, kendine özgü bir biçime bürünür, sikke haline gelir ve paranın itibari adları olan sterlin, şilin vb. tarafından temsil edilen altının ağırlık kesirlerini taşıyan ve üzerlerindeki baskı ve biçimiyle belirtilen altın parçalar sikkedir" (Marx, 1979b, 140), jöton ise sikkelerin yanısıra daha az değere sahip yardımcı para işlevi gören, gümüş ve bakırdan oluşur.

ranın dolaşıma girmesi için bu meta-paraların üretimini (altının üretimi) gerekli kılacaktı ve bu başlı başına büyük maliyetlerle gerçekleşecekti, diğer yandan bir birim meta-parayı bir yerden diğerine aktarmak ne kadar zor olacaktı, özellikle sermaye birikiminin devamlılığı için bu maliyet ve zorluklar kabul edilebilir bir şey değildi. Bu sermaye birikiminin gelişimi için özellikle kabul edilemez bir maliyettir, çünkü altına dayanan para sisteminde alış-verişe konu olan işlem hacmi üretilen ve piyasada varolan altın hacmi ile sınırlanıyordu ki bu sınırlılık, kapitalizmin "*ya geliş ya da öl*" şiarına hiç mi hiç uymaz. Böylece piyasaların gelip geçici olduğu ve piyasada genel kuralların olmadığı kapitalizmin ilk dönemlerinde insanlar ellerinden çıkartacakları her meta için genel bir eşdeğer istemeleri doğal bir durum iken, artan üretim faaliyeti ve değiş-tokuş (değişim) beraberinde ulus devletinin gelişimi ile sermayenin gelişimi için gerekli bir güven duygusunu örgütlemiş ve kağıt-para basma işlevini ve kağıt paraların altına çevrileceği güvencesini sağlamıştır. Sermaye birikimi için kabul edilemeyen meta-para formunun yerine kağıt-para formunun konulması için ilk hareket devlet tarafından yapılmıştır. Ulus devlet olma ile yakın ilişkili olan uluslararası savaş ya da ulusal devlet olmanın ilk aşamasındaki iç savaşlar ile artan üretim ve değişim hareketlerinin varlığında artan finans zorluğu ve likit ihtiyacı ***kağıt para*** gibi saymaca (hayali) paraların piyasaya sürülmesine neden olmuştur. Bu paraya saymaca ya da hayali diyoruz çünkü kağıt para; gerçek para değerini temsil eden ama içermeyen paradır ve paranın mübadele aracı olarak işlev görmesini kolaylaştırmak için piyasaya sürülür (Innes, 1986). Kağıt para ilk olarak piyasaya sürüldüğü zaman şu temel üzerinden piyasaya sürülmüştür; her birim kağıt para sabit bir değerle altına çevrilebilir. Bu garanti devlet tarafından verilir ve bu garantinin verilmesi ile ulus devletin varlığı arasında sıkı bir ilişki vardır (Mattick, 1974). Bu ilişki ilk defa kağıt paranın piyasaya sürüldüğü on dokuzuncu

yüzyılda gözlemlenebilir. İngiltere hükümeti, uzun Napolyon savaşları sırasına piyasada üretimin ve dolayısıyla işlem hacminin artması ile finans sıkıntısının varlığında ilk kağıt parayı piyasaya sunarken, Amerika'da kağıt paranın piyasaya sunuluşunun nedeni ise yine Amerikan İç Savaşı'nda doğan likidite ihtiyacıdır. Ulus devletin kağıt para formunun varlığında önemli bir işlevi vardır, örneğin yüz sterlin ya da yüz lirayı elinde bulunduran birisi için bu paranın istendiği zaman altına çevrilmesi yönünde ortak bir duygunun varolması gerekir ki, insanlar bu yüz sterlin ya da Türk lirasını elinde tutsun. Devletin bu yönde garanti vermesi, meta-paradan kağıt paraya geçiş için ilk ivmeyi sağlamıştır. Fakat bu durum her zaman dengeli ve sorunsuz işlememiştir. Ne zaman piyasaya devlet tarafından sunulan kağıt para, dolaşımın massedeceği miktarı geçmiş ve insanlar ellerindeki paranın gerçek değere sahip olmadığı yönünde bir duyguya sahip olmuşsa bu beraberinde bir dizi sorunun varlığına yol açmıştır. Bu durumda ellerindeki kağıt parayı altına, yani meta-paraya çevirmeye çalışırlar. Bu istek ise, kısa sürede ellerindeki kağıt paranın meta-para yani altın karşısında değerini düşürmesine neden olur ve insanlar daha önce kağıt para ile aldıkları altından daha az altın almaya başlarlar (Foley, 1986, 26). Bu süreç, bize kağıt paranın ekonominin normal gittiği dönemlerde bir sembol olarak işlev gördüğünü gösterir. Yani, her birim kağıt para piyasada belirli değerleri içerdiği varsayımla dolaşır ve insanlar bu varsayılan değerlerle alış-verişlerini yaparlar.

Meta-paranın yerine sembolik paranın geçmesi ile kapitalist ekonomiye içkin olan fetişizm daha da artarak belirleyici olur.

(i) Meta-para biçiminde metaların değişim değerinin parasal ifadesi para olarak kabul edilen metanın üretimi için harcanan emek-zaman tarafından belirlenirken kağıt-sembolik parada bu zorunluluk ortadan kalkar. Sembolik para ya da kağıt paranın miktarı tamamen ulus-devletin resmi para basma tekeline bağlı olarak belirlenir.

(ii) Meta-para biçiminde, dolaşımdaki para miktarı dolaşımdaki meta miktarı tarafından sınırlanırken, sembolik para biçiminde daha çok devletin ve zamanla da bankaların piyasaya reel temellerinden yoksun para arz etmelerine neden olmuştur.

(iii) Meta-para biçiminde dile getirilen fiyatlan meta-para miktarlarının azalıp-çoğalmasına bağlama eğilimi sembolik parada daha da kabul görecek bir nitelik almıştır. Miktar teorisi olarak tanımlanan bu açıklama biçimini kredi-parayı tanımladıktan sonra detaylandıracağız.

KREDİ-PARA

Ödeme aracı olarak altın ve gümüşün yerini kağıt paraların alması ile dolaşım aracı ve ödeme aracı olarak meta-paraların sınırlamalarından kurtulan kapitalizmin genel dinamikleri, toplumsal üretimin daha yüksek bir aşamasında *kredi-para* olarak adlandıracağımız bir para biçimi daha yaratmıştır. Kredi-para, para metanın en üst aşamasıdır ve bu aşamada kredi ilişkileri dolaşım sürecine hiç parayı katmadan metaların değişimine karşılık gelen bir alacaklı borçlu ilişkisi yaratır. Kredi-paranın gelişimi ile birlikte, gelişen kredi sistemi gerçek bir gücü içinde taşır ve bu güçle para kullanımının yönünü, işleyişini belirler, özellikle üretim ile tüketim arasındaki para akışının sağlıklı ve dengeli olmasını sağlayabildiği gibi bugünkü gelir ile gelecekteki ihtiyaçlar arasında bir ayarlama yapma işlevini de yüklenir. Daha da önemlisi sermaye birikiminden doğan fazlalıkları bir bölge ya da üretimden diğerine aktarabilir. A. Lipietz'in vurguladığı gibi "Marksist değer analizi, kredi biçiminin analizi için gerekli" donanıma sahiptir (Lipietz, 1982, 50). Kredi paranın varlığı özde "soyut emektir". Kredi-parasının para biçiminden temel farklılığı, kredinin temsil ettiği değerin "henüz gerçekleşmemiş" olmasıdır. Bu anlamda kredi yaratılması beklenen değerlerin *önceden değerlenmesine* (pre-validation) olanak tanır. Kredi-pa-

rası beklenen, gelecekte yaratılması düşünülen değeri temsil eder. Bu anlamda kredi, parası, kredi yaratan aracı kurumların süreçte yaratılacağı düşünülen/beklenilen değerin (pre-validation) karşılığını önceden belirli bir miktar ödeme aracı anlamında ekonomik ajanlara sunmasıdır. Tam anlamıyla sembolik olmasına rağmen kredi parası öznel/somut değerin sosyalleşmesine yani realizasyonuna olanak verir (Lipietz, 1982, 53). Kapitalist ekonomide finans sorununu anlamanın önemli bir aşamasına geliyoruz; *para olmadan metaların dolaşıma girebilmesi, ya da metalar olmadan paranın varolması.*[42] Örnek olarak *ticari kredi*de metalar alınıp satılmasına rağmen, alış-satış eylemi parasal bir *ödeme* yapılmaksızın *ödemenin ertelenmesi* şeklinde gerçekleşir. Burada kredi-para, ödeme aracı ve hesap birimi olarak işlev görür, sadece borçlarla ödemeler arasında denge sağlanamadığı koşullarda reel anlamda para devreye girer. Diğer yandan kredi-parayı kapitalist toplumda anlamlı kılan bir diğer biçimi *üretim kredisidir*. Burada ise, metalar üretim sürecini başlatma amacı ile satın alınmakta, fakat ödemeler üretim faaliyeti sonucunda yani değerin meta formundan para formuna dönüşümünde yapılmaktadır. Bu tür kredi biçimi, *para-sermaye işlevini üstlenir*. Üretim kredisinde *ödeme aracı* olarak kullanılan kredi, üretim sürecinde yaratılması beklenilen değer üzerinde karşılıklı anlaşmaya varan bir sosyal ilişkinin varlığına neden olur. Üretken kapitalist ile para-kapitalisti arasındaki ilişki böylece kredinin gelişimine paralel olarak önem kazanan bir sosyal ilişki haline gelir. Bu ilişki biçiminin para kapitalisti için temel anlamı *faiz* geliri elde etmektir. Kredi-parasının varlığı, satış ile satın alışların eş-zamanlı (the non-synchrony) olmamasına bağlı olduğu ölçüde, ticari kredinin zincirleme varoluşuna ve para-sermayeyi olanaklı kılan kredi-para yaratan ku-

42) Kredi-parasının mantıksal varoluşu Reuten ve Williams'ın çalışmalarında (1989, 81-88) detaylı olarak ele alınmıştır.

rumların varlığına ve gelişmesine de olanak sağlamıştır. Bankaların kredi-para yaratma süreçleri kapitalizmin gelişimine paralel olarak paranın yerine daha fazla kredi-parasının kullanılmasına olanak sağlamıştır. Kredi parası özde banka ile müşterisi arasında özel bir ilişki olmasına rağmen, sonuçta sosyal bir karakter kazanır ve genel eş-değerin dolaşımda temsilcisi konumuna düşer" (Reuten ve Williams, 1989, 84).

Kredi-parası, paranın yerine kabul edilerek sosyalleşmesi ve böylece *kredi-parasının genel-eşdeğer* olarak kabul görerek depozit ya da varolan borçların yerine kullanılması, onun kapitalist ekonomide oldukça sorunlu olacak bir olgu olmasına yani *finansal varlıklar* olarak kullanılmasına neden olur. *Ex-nihilo* kredi-parası olarak tanımlayacağımız bu kredi-para biçimi, üretimde gelecekte yaratılması beklenen değere karşılık çıkartılır. Burada kapitalist ekonomide S. Brunhoff'un merkezi öneme sahip olduğunu söylediği bankaların varlık ve işlevleri önem kazanır. Bankalar herhangi bir "özel ekonomik birim/ajan olarak" piyasaya, *piyasanın belirlemelerinin ötesinde* kredi-para sürebilir, bu eyleminin temelinde yatan ise hiç kuşkusuz piyasaya sürdüğü kredi-paranın faiz getirisine sahip olmaktır (Lipietz, 1982,54). Bankaların kredi-parası yaratmalarının sınırı, daha çok üretim-sermayesinin talepleri ile bu taleplerin daha sonra ne kadarının üretken sermaye olarak kullanacağı ve kullandığı kredi-paranın süreç içinde yaratılacak değerin realizasyonuna ait beklentileri tarafından belirlenir. Bu beklentiler, özünde sermaye birikiminin genel eğilimleri ve ulaştığı aşamaya bağlı olarak reel değerlerden hızla kopma potansiyellerini içinde taşımakta. Bu ise, kredi sisteminin değer analizi içinde ele alınmasında temel bir zorluğun varlığına neden olur. Zorluk, spekülatif dinamiklerin gelişmesinde kredi-para formunun üstlendiği ya da aldığı işlevler ile yakından ilişkilidir. Marx'ın vurguladığı gibi kredi her zaman için hayali sermaye ile ilişkilidir ve kredi henüz üretilmemiş ürünler ya da elde edilmemiş ge-

lirler üzerine bir çeşit bahistir, bir kumardır (Harvey, 1990, 107). Kredi-para, gerçekten zaman olarak gelecekle ilişkili, geleceğe ait beklentiler üzerinden gerçekleşir ve bu anlamda ekonomik ilişkilerin bugünden geleceğe taşınmasını sağlayan bir özelliği vardır. Kredi-paranın bir diğer özelliği ise ekonomide uzmanlaşmış bir sınıfın varlığına neden olmasıdır. Bu sınıf ya da grup, kişiler ya da kurumlar olarak (bankalar/borsalar) ekonomide paraya ihtiyacı olan (hammadde için, üretim araçları için, ücretleri ödemek için, üretimin dağıtılması için, yatırım için ya da bizzat spekülatif amaçlar için) insanlara/birimlere ellerindeki parayı (genellikle hesap parası) kredi olarak aktarırlar. Bu ilişki bildiğimiz gibi tarihsel bir olgudur ve tarihsel olarak açığa çıkış biçimi genellikle tefecilik olarak adlandırılır. Kredi ilişkisi, tefeciliğin daha gelişmiş ve kapitalizmin dinamikleri ile yeniden tanımlanmış biçimidir. Para ile para kazanmanın her biçimi tarihsel olarak hoş görülmez ve bu genellikle ahlaki ve dini açıdan istenmeyen bir ekonomik aktivite olarak tanımlanır. Bu eleştirel tavır alışın nedenini Marx şöyle ifade etmektedir; "*Satın alma ile satmanın ayrılması, gerçek anlamıyla ticaretin yanında, üreticilerle tüketiciler arasında, nihai değişimden önce bir sürü gerçek olmayan hayali anlaşmaları mümkün kılar. Böylelikle de, bir miktar asalağın dolaşım sürecine girmelerine ve bu ayrılmayı istismar etmelerine olanak sağlar. Ama bu da, ayrıca şu anlama gelir ki, burjuva toplumunda, emeğin genel biçimi olan para ile, bu emek içindeki çelişkilere, gelişme* ***olanağı*** *sağlar*" (Marx, 1979b, 130). Paranın meta paradan sembolik paraya dönüşme süreciyle birlikte kredi ilişkilerinin gelişmesi her ne kadar tarihsel olarak suçlu görülen bir ekonomik aktivite olsa bile, kapitalizmle birlikte, paranın farklı alternatifler arasında kullanılarak olağan üstü gelirler kazanılması olağan bir olay, daha da önemlisi ekonomik aktiviteyi yer yer belirleyen bir ekonomik aktivite niteliği kazanmıştır. Özellikle son dönemde daha da belirleyici olan bu aktiviteyi H. Minsky **para yönetimci kapitalizm** olarak adlandırmıştır.

Para yönetici kapitalizm, üretimde yaşanan krizlere bağlı olarak kredi aracını ve dolayısıyla borçlanma mekanizmasını sonuna kadar kullanarak, sermayenin önündeki engelleri aşma ya da bunalım koşullarında yeni kârlılık olanaklarını tüketme anlamına geliyor. Ekonominin öze ait sorunlarını, dolaşım sürecine taşıyan parasal ilişkiler; özellikle kağıt-para ve kredi-paranın gelişimi ile çok daha kompleks bir görünüm almıştır. Dolaşım sürecine ait tüm görüngüler, üretim süreci, emek-sermaye ilişkileri gibi oldukça temel ilişkilerin anlaşılmasını önleyen bir dizi yanılsamaya neden olur. Kâğıt para ve kredi para formunun gelişimi ile sanki "dolaşımın bütün yasaları tersine dönmüş ve altüst olmuş gibi görünür". Özellikle ekonominin ya da sermaye birikim sürecinin, yeniden üretiminin zorlandığı yani paraya aşık olan metaların realizasyon sorununun gündeme geldiği anda kredi parası, reel aktüel temelleri olmadan metaların ölüm perendesini atamamalarının yarattığı krizin çözümüne olanak verir. Yani sermayenin değeri para biçiminde realize edememe krizinin aşılmasında kredi ilişkileri imdada yetişir ve metalarda içkin olan değerlerin kredi-para biçiminde para biçimine dönüşerek değerin sosyalleşmesi ve realizasyonuna olanak sağlar. Bu durum, aslında değerin dile geliş biçimi olarak meta ve para formlarının kendi içinde daha gelişkin bir biçim, yani kredi-para biçimine dönüşmesi ile varolan kriz eğilimini çözmemiş, belirli bir dönemde baskı altına alınmasına olanak vermiştir. "Kredinin genişlemesi kapitaliste zaman sağlayarak aşırı-sermaye birikimi ve eşitsiz gelişmenin yarattığı etkilere karşı eğilimleri geliştirmesine olanak vermektedir." Kredi gelişmesi diğer yandan varolan eşitsiz gelişim ve aşırı sermaye birikim sürecini hızlandırdığı ölçüde, alınan kredilerin geri ödenmesi ya da potansiyel sınırları aşarak borçlanan sermayenin gelecekte ödemeyi vaat ettiği miktarı (faizi) yerine getiremediği durumlarda yeni borçların varlığına neden olur.

Borçlanmanın maliyetinin artması ile birlikte, ayakta kalmanın ko-

şulu, bu maliyeti yüklenebilecek büyüklükte sermaye birikimine sahip olan sermayeye sahip olmaktır. Diğer taraftan bu maliyeti yüklenemeyen ve yüklenemediği ölçüde yeteri kadar kredi olanaklarına ulaşamayan sermayelerin hızla iflasına ya da diğer bir anlamda sermayenin belirli ellerde yoğunlaşmasına neden olmakta. Kredi-para böylece kriz koşullarına karşı belirli bir zaman dilimi içinde çözüm anlamına gelmesinin ötesinde sermaye birikimini hızlandırma gibi bir diğer önemli işlev daha üstlenir (Clarke, 1990-1991, 460-461).[43]

Yukarıda anlatılan para, kredi-para ve değer ilişkisi, şekilde detaylı bir şekilde gösterilmiştir. Dolaşım aracı olarak paranın yerini alan kredi-para, üretim ve ticari amaçlı olmasına bağlı olarak paranın üstlendiği *para-sermaye, ödeme aracı ve hesap birimi* işlevlerini üstlenerek ekonomide önemli bir değişken olurken, aynı zamanda kredi mekanizması beraberinde bir dizi kurum ile kredi işleri ile uğraşan bir kesimin varlığına neden olmuştur. Kredi mekanizması ileride sermaye birikim sürecini ele aldığımız bölümde daha da geliştirilecektir.

Dolaşımdaki değerin realizasyonu tehlikeye girdikçe, kredi-parası üstlendiği fonksiyonları, özellikle değer-biriktirme özelliğini kaybeder. Değer biriktirme özelliğini kaybettiği oranda dolaşım aracı olma özelliğini de kaybeder. Dolaşım aracı olma niteliğinin kaybedilmesi kapitalist ekonominin önemli krizlerinden biri, yani finansal dünyada yaşanan krizlerin varlığına neden olur. İşte ne zaman bankalar tarafından ex-nihilo olarak yaratılan değerin önceden realizasyonu umudu, piyasada aktüel üretime dönüşmezse ya da piyasada realize olmazsa, bu bankaların zararı ile sonuçlanır. Fakat kapitalist ekonominin sürebilmesi için parasal güven konusunda

43) Marksist analizde kredi-paranın sadece maliyet azaltıcı işlevi üzerinde duran yazarlara (Ergas ve Fishman gibi) karşılık Reuten ve Williams (1989, 84) kredi-paranın sermaye birikiminin genişlemesi için varoluşunu öne çıkarmakta.

belirleyici olan merkez bankası yani paranın ulusal düzeyde gardiyanı olan merkez bankası araya girerek borcu üstlendiği ölçüde özel kayıplar, sosyal kayıplara dönüştürülür. Böylece kapitalist ekonomide kredi-para, sosyal olarak yeniden güvenilir kılınır. Devletin para ile olan ilişkisi aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.[44]

META-PARA FORMU GEÇERLİLİĞİNİ KORUYOR

Dolaşım sürecinde meta-paradan sembolik paraya geçiş, beraberinde meta-paranın artık dolaşım süreci için gereksiz olduğu yönünde bir düşüncenin varlığına neden olmuştur. Duncan Foley'in geliştirdiği ve daha sonra farklı yazarların da sahiplendiği bu tür ele alış, devletin sembolik paranın temsil ettiği değeri, garanti altına alması ve dolaşım sürecinde kredi gibi bir ilişkinin paranın ödeme aracı olma işlevini üstlenmesinin meta-para kavramının günümüz için gereksiz bir kavram olduğu yönündeki düşüncenin gelişmesine neden olmuştur (Foley, 1986).[45] Bu tür bir ele alışın paranın değer biriktirme aracı olduğu gerçeğini göz ardı etme yönünde bir olumsuzluğu içerdiğini vurgulamak gerekir (Weeks,1981). S. De Brunhoff'un vurguladığı gibi, sembolik para ve temsil ettiği değer para normal şartlar altında aslında **yalancı paradır**, bu yalancı para ancak normal şartlar altında sorunsuz işler; *"paranın ödeme aracı işlevi, sınırsız bir çelişkinin varlığına işaret eder. Ödemeler birbirlerini dengeledikleri sürece, para yalnızca, bir hesap parası, bir değer ölçüsü olarak düşünsel bir işlevi yerine getirir... Bu mekanizmada genel ve yaygın bir bozukluk olduğu zaman, bunun nedeni ne olursa olsun, para, birdenbire ve doğrudan hesap parasının düşünsel biçiminden çıkar ve nakit*

44) Değerin realizasyonu gerçekleşmediği ölçüde merkez bankası kanalı ile özel kayıpların sosyalleşmesi yani enflasyon olgusu ileride detaylı olarak ele alınacaktır.

45) Duncan, K. Foley'daki (1986) çalışmasında çağdaş toplumda meta-paranın olmadığı için paranın değeri teorisinin Marx'ın meta-para analizi doğrultusunda ele alınamayacağını belirtir (Foley; 1986, 27).

para biçimini alır. Sıradan mallar artık onun yerini alamaz... Bunalım sırasında, metalarla onların değer-biçimi, para arasındaki zıtlık, mutlak çelişki düzeyine çıkar... (ve) bunalım öngününde, burjuvazi, bolluğun verdiği sarhoşlukla, kendine güven içerisinde, parayı boş bir hayal ilan eder. Yalnızca meta paradır. Ama şimdi (bunalımda) her yerde şu çığlık: Yalnızca para metadır" (Marx, 1986,152). Bunalım sırasında toplumun farklı kesimleri için para sadece ödeme aracı olarak işlev görür, fakat parayı temsil eden tüm diğer kağıtlar artık kabul edilmez ve herkes nakit ödeme kabul eder ve bu dönemde insanlar biriktirim aracı olarak ellerinde tuttukları tahvil ve benzeri araçlardan kısa bir şekilde kurtulmak isteyerek elden çıkartırlar. Bu süreç doğal olarak, hızla kağıt paraların değere kaybetmesi ile sonuçlanır. Bu kısa ele alıştan sonra özet olarak metalarda içkin emeğin ölçüsü/değerin dışsal ölçüsü olarak meta-para yerine geçen, sembolik paraların normal dönemlerde ödeme aracı olarak işlevlerinin bu varsayılan değerlerini izlediğini fakat ekonomide yaşanacak olası bir bunalım ortamında toplumda varolan simgesel değerini kaybettiğini ve hızla değeri temsil edecek araçlara yöneldiğini vurgulamak gerekir. Toplumun ortak düşüncesinde belirlenen simgeler olarak para, Simmel'in vurguladığı gibi, normal zamanlarda insanların güvenle ellerindeki değeri bu simgeye bağlamalarına neden olur, bu ise birçok ekonomik aktivitenin daha pürüzsüz işlemesine olanak tanır. Diğer yandan Simmel'in yine aynı yerde vurguladığı gibi, bu güven paranın aniden değer kaybetmesiyle hızla ortadan kalkar ve toplumda dengesizliklere neden olur. İnsanlar ellerindeki değerleri, başka bir gerçek varlığa dönüştürme yarışına girerler (Simmell, 1981).

Sonuç olarak, meta-paranın toplumsal gelişmenin dinamiklerinden hareketle, sembolik paraya dönüşmesi ile ekonominin daha bir fetişistik hal alması ve beraberinde bu fetişistik düşünce biçimlerinin dolaşım sürecine ait olguları sanki tersyüz olmuş gibi görmeleri, para analizlerinin zorlaşmasına yol açmıştır. Burada bu fetişistik

para kavramını yaratan temel nedenleri kısaca şöyle sıralayabiliriz;

a) parayı metadan ayrı olarak ele alma;

b) paranın işlevlerini ve bu işlevlerin tarihsel süreç içindeki farklılaşan önemlerini dikkate almama;

c) paranın tarihsel süreç içinde, meta-paradan kağıt ve kredi paraya geçiş sürecini analize katmamak olarak sıralayabiliriz.

Tüm bu değişkenler göz önüne alındığında ise fetişistik biçimde altüst olarak görünen ilişkiler ete kemiğe bürünerek tarihsel/toplumsal kimliklerini kazanırlar.

3. 4. Para-Devlet ve Uluslararası Para; Parasal Hiyerarşi

Kapitalizmin bir üretim tarzı olarak gelişmesine paralel olarak bir çelişki ortaya çıkar ki, bu çelişki günümüzdeki yükselen para sermayesinin de varoluş nedenlerinin altyapısını oluşturur. Bahsedilen çelişki; ulus devlet formasyonlarının dinamikleri ve eğilimleri ile uluslararası sermaye birikim dinamikleri arasındaki çelişkidir. Bu çelişkinin en belirgin görünümlerinden biri meta-para olarak altının ya da gümüşün dolaşım aracı işlevini yerine getirirken, ulusal pazarların gelişimi ve buna paralel olarak ulusal devletlerin gelişimi ile meta-paraların **sikke** adı altında basılmasını devletin üstlenmesidir. Üzerinde belirli uluslara ait olduğunu gösteren (dolar, sterlin, mark vb) işaretlerle altının sikkeler olarak basılması ile birlikte artık evrensel bir işleve sahip meta-para, bir anda *yerel* ve *siyasal* bir nitelik kazanır. Ulus devletin gelişimi beraberinde sembolik paraların ulus devlet tarafından egemenlik ilişkileri dolayımında tanınmasına ve sembolik paralara karşı ortak bir genel güven duygusunun oluşmasına neden olur. Ulus devletin para üzerinde kurduğu tekel, sonuçta paranın ödeme aracı ve diğer işlevlerinin belirli sınırlar içinde geçerli olmasına neden olur ve böylece para ulusal özellik kazanır. Meta üretim ilişkilerinin gelişim hızına uygun olarak piya-

saya sürülen sembolik paraların toplumda genel bir kabul görmesinin temelinde, devletin bu sembolik değerlerin temsil ettiği gerçek değerleri güvence altına aldığını ilan etmesi belirleyici olur. Kapitalist toplumda, tüm diğer zenginlik biçimlerinde olduğu gibi, para da toplumsal zenginliğin en soyut ve kendine özgü biçimi olarak (Clarke, 1989) yasal düzenlemelere tabidir (Wicksell, 1967, 54). Weeks'in belirttiği gibi, böyle bir güvence olmasaydı, üreticiler metalarını kesinlikle güvence altına alınmayan, riskli sembolik paralarla değiştirmeyecek, dahası işçi emeğini bu sembolik değer karşılığında satmayacaktı. Piyasa koşullarının gelişmesi ve genişleyerek artan meta üretiminin ödeme aracına olan ihtiyacının artması ile birlikte, ulusal devletlerin gelişmesi parasal ilişkiler için temel kabul edeceğimiz hukuksal çerçevenin oluşmasına neden olmuştur. Bu ise önemli bir sonuç doğurmuştur; "*Simgesel ya da kredi parası ... iç dolaşımda satın alma araçları* ya da ödeme araçları olarak değerli madenlerin yerini alabilirler, ama dünya pazarında alamazlar. Bunun içindir ki, kağıt paralar, toplumun parasını (money of the society) meydana getirirler, oysa altın ve gümüş evrensel parayı (money of the world) meydana getirirler" (Marx, 1979b, 214). Ulusal devletin para sorumluluğunu üstlenmesi ve ülke içi pazarları denetim altına alması ile birlikte dolaşım amacı ile piyasada ödeme işlevi gören altın ya da meta-para büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yani meta-para ilk etapta ülke pazarları dahilinde *dematerialize* (meta özünden izole) olmuştur.

Anlaşılacağı gibi kapitalist ekonomide ekonomik ilişkilerin en kırılgan olanı paradır, ya da ekonomik yapıdaki rahatsızlıklar ilk olarak para biçiminde açığa çıkar. Finansal yapının temel yapı taşlarından olan bankalar ve borsalar, ekonomide reel karşılığı olmayan sermaye ve para kaynakları ürettikleri için ve bu kaynakların da üretimle yakından ilişkisi olduğundan, üretimde yaşanacak en küçük sarsıntı, finansal yapının şişirdiği parasal değerleri hızla etkiler. K.

Polanyi'nin açıkça vurguladığı gibi kapitalist ilişkiler içinde "*hiçbir yerde çelişki parasal alanda olduğu kadar keskin, aynı zamanda da bilinçsiz değildir*" (Polanyi, 1986, 200) Genel geçer iktisadın olumsuz anlamda vurguladığı, devletin para sistemine müdahalesi bizzat kapitalizmin bir sınırlılığı ile ilgilidir. Yukarıda defalarca vurguladığımız bu sınırlılık; paranın meta olarak altın ya da gümüş olarak tanımlanması nedeniyle, meta-paraların kısa dönemde üretilme koşullarının sınırlı olması ve kapitalizmin üretimdeki hızlı gelişmesi arasında yaşanıyordu. Bunun anlamı, K. Polanyi'nin vurguladığı anlamda, üretim ve ticaretin para miktarında bir artış olmadan artmasının, fiyat düzeyinde düşüşlere neden açacağıdır. Yetersiz para miktarı karşısında, meta-paranın yerini alacak itibari paralar yaratıldığını açıklamıştık. Fakat bu itibari paraların dolaşım içinde genel/evrensel bir ölçü aracı olması ve insanların ortak bir değere atfen ekonomik değişkenleri ölçmesi, biriktirmesi gerekiyordu. Bu genel güven ve ortak değer belirleme ilkesinin çözümü, kâr peşinde koşan bireysel kapitalistlerin kesinlikle yapamayacağı bir şeydi. Merkez bankaları kanalı ile devletlerin parasal alana müdahalesi bu anlamda önem kazanmıştır. Bankalar ise ekonomik yaşamda para fazlalığı veya para azlığının yarattığı dengesizlikleri ortadan kaldırmak için finansal yaşama müdahale eder. Bunun daha açık anlamı devlet, merkez bankası kanalı ile ekonomik yaşamda para akışında ortaya çıkacak bazı olumsuzlukları elimine etme amacı güder. Merkez bankası bu anlamda bir emme/basma tulumbası gibi piyasadaki fazlalıkları emerek veya piyasada likit sıkıntısı olduğunda piyasaya para sürerek denge koşullarını sağlamaya çalışır. Bu yöntemleri daha da somutlaştıracak olursak, merkez bankası uyguladığı faiz oranlarını indirip/yükselterek, ya da açık piyasa işlemlerine girerek/girmeyerek, bankalara uyguladığı karşılıkları azaltıp/çoğaltarak denge koşullarını yaratmaya çalışıyor. Yukarıda anlattığımız V. Misses'in görüşlerini hedef alan K. Polanyi, eğer V. Misses'e uyarak mer-

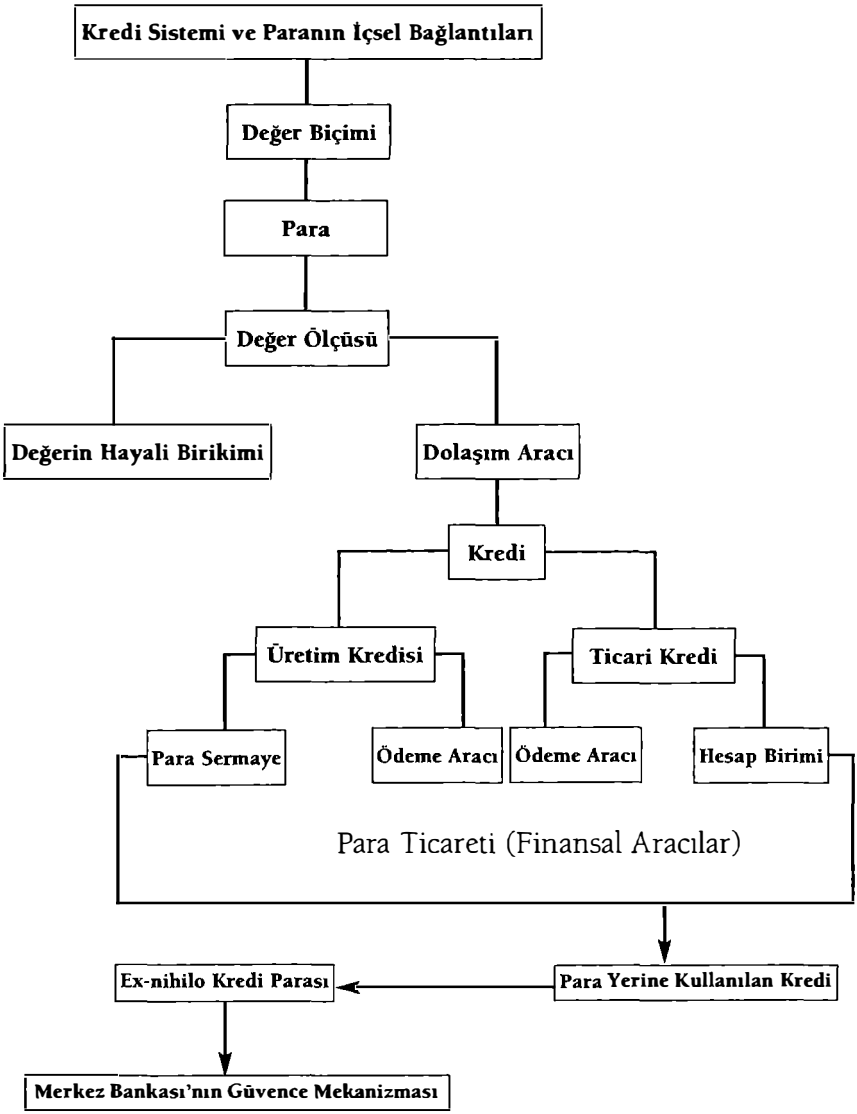
kez bankaları ortadan kaldırılsaydı, dönemin ulusal ekonomilerinin birer enkaz yığınına dönüşeceğini belirtiyor (Polanyi, 1986, 198).

Böylece "düzenleme okulunun" son dönem detaylandırdığı gibi, sermaye birikim biçimine bağlı olarak, devletler merkez bankası kanalı ile sistemin dengeli ve içsel bütünlüğünü sağlamak yönünde bir etkinliğe girerler. Yukarıda detaylandırdığımız bankaların hayali para yaratması, borsalarda yaratılan hayali sermaye paranın öze ilişkin olan "genel eşdeğer" olma işlevini sürekli olarak tahrip eder. Reel ve nominal değerlerin birbirinden sapmasına bağlı olarak, ekonomide özellikle üretken yatırımlar ama daha çok uzun dönem gerektiren yatırımların ve bu yatırımlar için gereken finans koşullarının ortadan kalkmasına neden olur. Bu anlamda iyi işleyen bir birikim rejimi ile parasal mekanizma arasında yakın bir ilişki vardır ve bu ilişkide merkez bankası önem kazanır (Grahl, 1991). Merkez bankasının parasal ilişkiler üzerindeki etkisi, merkez bankası parasının yüksek ölçekli güvenirliğinde (high quality money) yatar. S. De Brunhoff'un vurguladığı gibi, burada belirtilen devletin zorunlu olarak üstlendiği işlev, genel eşdeğerliliğin yeniden üretim şartlarının hazırlanmasıdır. A. Negri'nin belirttiği gibi bu işlev, *üretim sürecinde yaratılan artı-değerlerin ve böylece sermayenin sosyalleşmesinin* güvenilir bir zeminde gerçekleşmesini sağlar (Negri, 1984). Merkez bankasının yüksek kaliteye sahip parası bankalar arasındaki işlemlerde güvence olarak kabul edilir. Bu anlamda bireysel bankalar arasındaki işlemler içinde merkez bankası hiyerarşik bir konumdadır ve genellikle özel banka paraları ile kredilerin garantisi merkez bankası olur. Yani yine S. De Brunhoff'un örneği ile belirtecek olursak; "Ödeme esnasında 10 franklık bir çek alan satıcı Merkez Bankası'nda bu çeki 10 franklık kağıt para ile değiştirebilmeli veya Paris'te Lyon'da ülkenin herhangi bir bankasında 10 tane 1 franklık madeni para alabilmelidir" (De Brunhoff, 1992, 54). Bu ise yukarıda da anlattığımız gibi ekonomide yaratılan ve geleceği ipotek altı-

na alan hayali sermaye formasyonunun merkez bankası kanalı ile sosyalizasyonu ya da geçerlilik kazanması anlamına gelir (Harvey, 1984, 247-49). Para sisteminde hiyerarşik olarak en üstte olan merkez bankası, parasal *sistemin gardiyanı* olarak, sadece bireysel bankaların yarattığı para üzerinde etkide bulunmaz. Yukarıda anlattığımız gibi, merkez bankası bankaların hayali depozito ve dolayısıyla hayali para yaratmalarını önlemek ya da önünü açmak için, banka depozitolarının bir kısmı üzerinden ayrılması gereken karşılıkları azaltıp çoğaltabilir, ya da merkez bankası kendi parasal işlemleri ile piyasa faiz haddi üzerinde belirleyici olabilir (Lipietz, 1985, 93-95). Aglietta merkez bankasının kapitalizmin kendine içkin olan dinamikler kanalı ile kendisini yok etmesini önleyen bir koruyucu olduğunu ve kriz dönemlerinde merkez bankası kanalı ile devletin krizin sorumluluğunu yüklendiğini belirtir. Özellikle kredilerin aşırı arttığı, yani hayali sermaye formasyonunun aşırı bir boyuta vararak, artık özel bankalar ve ekonomik birimler arasında para dışında hiç bir şeyin kabul edilmediği anda, merkez bankası kredileri bu finansal yetersizliği gidermenin biricik yolu haline gelir. Bu haliyle merkez bankası, özellikle 1929 genelleşmiş krizi ile birlikte yeni bir biçim almıştır. Bu biçimde "merkez bankası ülke içi sınırlarında paranın genel eşdeğerliğinin korunması işlevini yüklenir ve bu işlev bir dizi pratiği içerir. Bunlar banka işlemlerinin düzenlenmesi, depozitoların garantisi, kriz sırasında bankaların ayakta kalması için gerekli koşulların oluşturulması ve merkez bankası parasının ayarlanmasıdır". Aglietta doğru bir tespitle, merkez bankasının yüklendiği işlevlerinin genel geçer yazının genellikle yaptığı gibi bir dizi tekniklere indirgenemeyeceğini belirtir, ve bu anlamda devletin parasal sınırlamaların yüklenicisi olarak ortaya çıktığı gözlemini yapar (Aglietta, 1987, 349).

Aglietta'nın vurguları, aslında post-Keynesyen okulun önemli temsilcilerinden, H. Minsky'nin analizi ile büyük paralellik gösterir.

Şekil- Kredi,Değer ve Para Biçimlerinin İçsel Bağlantıları

Kaynak; Williams ve Reuten, (1989, 82)

Kapitalizmin özde finansal açıdan kırılgan ve dengesiz bir yapıya sahip olduğunu söyleyen yazar, bu görüşünün üzerine merkez bankası işlevlerini inşa eder. Çalışmasında açık bir dille Minsky, merkez bankasının temel fonksiyonun son borç veren mercii olarak, finansal krizlerde kayıpların en az olması amacı ile bankaları yeniden finans (refinance) yoluna gittiğini ve bu yolla bankaların porftolio kayıplarının en aza indiğini belirtir. Yazar merkez bankalarının müdahalesi ile krizin oldukça şiddetli geçmesinin önlendiğini ve fakat merkez bankasının dengesiz olan ekonomik yapıyı dengeye getirme gibi bir gücü olmadığını belirtir. Minsky düzenleme okulunun açıklamalarından bir adım daha öteye giderek, merkez bankasının bizzat üretim sürecini etkileyecek aşırı kısa dönem faizlerini artırması ile artan uzun dönem faiz oranlarının üretimin maliyetini artırdığı için, yatırımlarda bir düşüşe neden olacağını belirtir. Aynı yüksek faiz oranlarının finansal kurumları, likidite kaynaklarını ve kârlarını da etkileyeceğini belirten Minsky, böyle bir durumda varlık değerlerinin tehlikeye düşeceği ve bu anlamda yeniden kârlılık ve üretimin finansal bir açmaza girdiğinde devletin merkez bankası politikaları ile iki farklı yol seçebileceğini yani ya finansal birimlerin yok oluşuna göz yummak ya da finansal birimleri yeniden finans ederek bu krizi daha az tehlikeyle atlatmasını sağlayabileceğini belirtir (Minsky, 1982).

Merkez bankasının ulusal para üzerinde ve dolayısıyla finansal yapılar üzerindeki etkisi, yukarıda Aglietta'nın vurguladığı gibi ülke sınırları içinde geçerlidir. Bu anlamda Merkez bankasının parasal piramidin üst noktasında olması, ancak ülke içinde geçerlidir. Uluslararası ekonomik yapılanmada ise merkez bankası ulusal para ile uluslararası para arasında bir köprü, bir aracı işlevi görür. Merkez bankasının ulusal para ile diğer ulusların parası arasındaki işlevi ödemeler dengesini sağlamaktır. Bu denge sorunu, yani merkez bankasının diğer uluslararası finansal yapılarla ilişkisi ekonomik ya-

zınında çokça tartışılan bir konudur. Merkez bankası, ulusal sınırlar içinde kendi parasının ödeme aracı olma ile değer ölçüsü olma ve genel eşdeğer olarak paranın değerini koruma ile ilgili çelişkilerin üstesinden gelse bile, paranın evrensel eşdeğer olma özelliği ile ödeme aracı işlevi arasındaki çelişkileri uluslararası boyuttaki problemleri çözümsüz bırakır (Harvey, 1984, 250). Bu çözümsüzlüğe rağmen, devlet ulusal paranın değerini koruma ile ilgili işlevinin yanı sıra "belirli bir andaki farklı para biçimlerinin niteliklerini de devletin garanti etmesi gerekmektedir. Devlet aynı zamanda paranın değişebilirliğinden dolaysız olarak sorumludur. Bir çok devlet olduğu için, her devletin ulusal para konvertibilitesini denetlemesi gerekir" (De Brunhoff, 1992, 54). Bu açıklamalarla birlikte, devletin parasal hiyerarşi içindeki yeri daha bir anlamlı hale gelir. De Brunhoff'u takip ederek şu sonucu verebiliriz "*Özel kredi parası piramidin temelini oluşturur. Bu kredi parası bankalar ile işadamları arasındaki işlemleri ortadan kaldırıp, yeniden oluşturur*". Borçlu ve alacaklı banka arasındaki ilişki, ülke düzeyinde ve diğer bankalar arasında gerçekleşir, yani "farklı bankalar arasında konvertibilite ulusal paralar aracılığı ile gerçekleşir." Böylece "*üretimin genel eşdeğerinin merkez bankası tarafından son kertede doğrulanmasının yeterli olmayan zorunlu koşuludur*". Piramidin ilk aşamasındaki bu düzenek, ülke içi parasal düzenlemelerle ilgili iken, ulusal paranın başvurulan uluslararası paraya göre bir denetim ilişkisi bulunmalı ki, bu da parasal piramidin ikinci aşamasını oluşturur ve farklı ulusal paraların aralarındaki birbirine çevrilebilirlik koşullarını içerir. Piramidin ikinci aşamasını oluşturan ulusal paranın uluslararası diğer paralarla olan ilişkisi, özellikle ülkenin diğere ülkeler ilé olan ilişkilerinin dengelenmesi için diğer ülkelerin parasına olan ihtiyaç **kambiyo piyasasının** varlığına neden olacaktır. (De Brunhoff, 1992, 57).

Parasal hiyerarşi içinde önemli bir yeri olan ulusal paraların diğer paralarla olan ilişkisi ve bu anlamda ülkeler arasında parasal iş-

lemlerin varlığı kapitalizmin içsel dinamiklerinin sonucu ya da dile geliş biçimidir. Ulusal para ile uluslararası para arasında var olan ilişkiler para analizi açısından oldukça zorlu bir alandır. Siyasal ve ekonomik değişkenler ile daha önceleri ele aldığımız paranın fiyatı olan faiz ve tamamen faiz getiren para birikimi ile varlığını sürdüren bir sınıfın varlığı ve tüm bu değişkenler arası bir dizi ilişki, parasal hiyerarşinin oldukça muğlaklaşmasına neden olur. Paranın ulusal bir kimliğe bürünmesi ile kapitalizmin "kâr için meta üretimi" ve meta üretiminin uluslrarası düzeyde artan hacmi arasında sürekli bir *gerilim* vardır. Kâr için üretim ulusal sınırlar içinde ele alınamadığı ölçüde gerilim artar. Gelişen kapitalist ilişkilere bağlı olarak bireysel kapitalist meta üretimi için gerekli olan hammadde, emek ve ürettiği ürünler için pazar ihtiyacını karşılamak için gözünü kısa sürede diğer ülkelere çevirir, bu anlamda meta; "*bütün dinsel, siyasal, ulusal engellerin, dil engelinin üstündedir... Meta sahibi için bütün dünyanın içinde çözüme bağlandığı ulu fikir, pazar fikridir-dünya pazarı fikridir*" (Marx, 1979b, 197). Çelişkinin temeli tam da burada yatıyor, kapitalizmin gelişimi ulusal devletin koruyucu ve gözetleyici mantığı içinde gelişmesine rağmen, bireysel kapitalistin daha fazla üretim ya da daha fazla pazar için evrensel olma eğilimi arasındaki çelişki kapitalizmin dünya ölçeğinde işleyen egemenlik ilişkileri dolayımında çözülmekte. Parasal hiyerarşide özellikle ulusal paradaki denetim ilişkisinin dünya kapitalizmi açısından tamamen geçerli olmaması bir dizi sorunun varlığına neden olur; Almanya'daki bir üretici mallarını Türkiye'ye satabilir, fakat bu malların karşılığında Türk Lirası'nı yani Türk devletinin güvence altına aldığı sembolik parayı almaz. Ya da bir Alman turist Türkiye'de kaldığı sürece Almanya'nın sınırları içinde kullandığı kağıt parayı belirli düzenlemeler olmadan kullanamaz. Diğer bir deyimle dünyanın farklı adacıklara bölünmüşlüğü, her bir adacığın damgasını taşıyan ve ülke içinde kabul edilen paranın uluslararası düzeyde kabul gör-

mesi için bir dizi kural ve ilkenin varlığını gerekli kılıyor. Kapitalizmin daha başından itibaren evrensel bir karakter taşımasına rağmen, dünya ölçeğinde tüm ülkelerin belirli bir sembolik parada ortak hareket etmelerini sağlayacak güçte bir devlet olmadığı için ülkeler arası mal hareketleri ve hizmet hareketlerinin parasal çerçevesini hazırlamak tarihsel bir süreç içinde ortaya çıkmıştır.[46] Bu tarihsel çerçeve içinde uluslararası para sisteminin temel işlevleri:

1) Bir ulusal paranın diğer ulusal para ile çevrilebilmesini sağlamak; (konvertibilite problemi);

2) sistem mutlaka değişimin görece değerlerini belirlemek (değiştirme oranları problemi);

3) uluslararası düzlemde kabul edilebilir bir parasal birim geliştirmesi (ana para birimi problemi);

4) en azından kısa dönem içinde ödeme dengesinde açıkları giderecek bir kredi sistemi yaratmak (finans problemi);

5) bir bütün olarak bireysel ulus devletlerin ekonomi-politikaları sistemin bütünlüğünü bozmamaya yöneliktir (ayarlama problemi) (Brett, 1983, 66).

Uluslararası bir para sisteminin tüm bu işlevleri yerine getirecek bir şekilde kurumsallaşması, tarihsel olarak sermaye birikimi (ekonomik), politik ve kültürel alanlarda dünya ölçeğinde egemenlik kuran ulus devletler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Uluslararası bir para sistemine duyulan ilk ihtiyaç, bir ulus devletin (Britanya) dünya ölçeğinde güç donanımına sahip olması ile paralel olarak gelişmiştir. Altın açlığı ile başlayan merkantilizmin sağladığı ilkel birikim sonrası üretim ilişkilerini tepeden tırnağa değiştiren Sanayi Devrimi, uluslararası ticaretin muazzam boyutlara varmasına neden olmuştur. Uluslar arasında artan ticaretin görece

46) Bireysel sermayenin uluslarasılaşmasının genel mekanizmaları için S. Hymer'ın (1982) çalışması yararlı bilgiler sunmakta.

denge içinde gerçekleşmesi için ortak bir ihtiyaç doğuyordu. Napolyan Savaşları'nın 1816'da son ermesi ile İngiltere kökenli sermayenin diğer Avrupa kökenli sermayeler üzerindeki hakimiyeti para sisteminin genel çerçevesini çizme hakkını/üstünlüğünü İngiltere'ye bırakıyordu. İngiltere sermayesinin belirlemeleri dolayımında uluslararası ticaretin sınırlarını belirleyen ilk uluslararası para sistemi; **altın standardı sistemi** olmuştur (Innes, 1986). Altın standardı sisteminde oyunun kuralı üç ilke ile açıklanabilir:

(i) Sisteme dahil her ülkenin kendi ülkesi içinde geçerli olan sembolik parayı belirli bir miktar altın ile tanımlanmıştır.

(ii) Altının ihracat ve ithalatı serbest bırakılmıştır.

(iii) Bu iki ilkenin doğal sonucu olarak ticari fazla veren ülkeler altın kazanırken, açık veren ülkeler altın kaybetmişlerdir (Argy, 1981, 11). Altın standart sistemini ilk defa İngiltere kabul etmiş (1821), Almanya ve Fransa gibi ülkeler yaklaşık 50 yıllık bir süreden sonra bu sisteme geçmişlerdir. 1850'lerden sonra İngiltere'nin belirleyiciliğinde diğer ülkeler sisteme girdikten sonra uluslararası ticaret görece dengeli bir hal almış ve İngiltere'nin artan ekonomik üstünlüğüne bağlı olarak yine bu dönemde Londra merkezli bankaların değerli kağıtları ödeme aracı olarak uluslararası piyasaya sürülmüştür. Bir süre sonra İngiliz lirası ödeme aracı olarak uluslararası ölçekte kabul görmeye başladı. A. Freeman'ın deyimi ile bu gelişmeler Britanya'yı dünyanın bankeri yapmıştır. Sterlin dünya ölçeğinde kabul edilen bir ödeme aracı olarak kabul edilmiş ve kredi sisteminin temel güvencesi haline gelmiştir. Bu gelişme, hiç kuşkusuz Britanya'nın emperyalist gelişiminin doğal sonucudur ve bu anlamda emperyalist sermaye birikiminin temellerini oluşturmuştur. Bu birikimin parasal anlamda dile geliş biçimi, parasal-sermayenin Britanya'dan tüm dünyaya yayılması ve parasal-sermayenin kredi mantığı içinde yoğun bir para-sermayesi ile beslenen bir sınıfın varlığına neden olmuştur (Freeman, 1987, 34). Tıpkı ülke içinde me-

ta-paraların yerini alan sembolik paralar gibi, uluslararası düzeyde İngiltere'nin belirleyiciliğine bağlı olarak İngiliz lirası ve kredi-paraları dolaşımda genel kabul görmeye başlamıştır. İngiliz Sterlini'ne karşı uluslararası ölçekte bir talep artışı gerçekleşmiştir. Zamanla talep edilen sterlin, sadece ödeme aracı olarak değil de değer biriktirme ve rezerv para olarak kabul görmeye başlamıştır. De Brunhoff'un deyimi ile bu yalan paralar, bir yüzyıl kadar yani İngiltere'nin sermaye açısından gücünü devam ettirdiği sürece varlığını korumuştur.

İngiltere'nin uluslararası parasal ilişkiler üzerindeki hakimiyeti, gerek İngiltere'nin kendi ülke içi koşulları (artan işçi hareketleri) gerekse kapitalizmin sistem olarak içsel dinamiklerinin gelişmesi ile birlikte İngiltere'nin süre gelen hegemonyası çöküş sürecine girmiştir. Süreç içinde bu Avrupa ve Amerika sermayesinin gelişip serpilmesi ile başlayan uluslararası rekabet, bir anda yalan ya da sembolik para olarak kabul gören İngiliz sterlinini tahtan düşürmüş ve daha sonra çelişkilerin arttığı ve çelişkilerin kendini ifade ettiği I. Dünya Savaşı'nın varlığına neden olmuştur. Bu dönemde ülkeler paralarının altına çevrilebilirliğini askıya almışlar ve sonuçta altın standart sistemi yıkılmıştır. Uluslararası bir para sisteminin olmayışının sonucu olarak, uluslararası ticaretin hacminde bir daralma ve yine uluslararası finansal hareketlerde büyük gerilemeler yaşanmıştır. Bu ortamda ülkeler yeniden altın standardına geçme eğilimine girmişlerdir. İlk olarak ABD 1919'da ve İngiltere 1925'de yeniden altın standardına geçmek istemişler fakat artık kapitalizmin 1800'lerin kapitalizmi olmadığını görmüşlerdir. Değişen üretim hacmi ile büyüyen firma yapıları ve artan kitlesel üretimle sınırlı bir arzı olan altına bağlı sistem kapitalizmin yeni gelişme mantığına pek uymuyordu. Bu aşamada kapitalizmin çok daha fazla likiditeye ihtiyacı vardı, yeni fordist üretim teknikleri ile yeni teknolojik olanaklar daha büyük ölçekli ödeme aracını gerektiriyordu. Farklı-

laşan bu ihtiyaçlara uygun bir uluslararası para sistemini kim belirleyecekti. Savaş sürecinden büyük ekonomik bir güç olarak çıkan ABD uluslararası para ilişkilerinin yeni öznesi olacaktı. 1945'te dünya ekonomisinde oldukça gelişkin teknolojilerle öne çıkan ABD, 1929'da dünya toplam ihracatının %21.9'ını gerçekleştirmiştir. Diğer yandan toplam katma değer üretiminin %56.7'si ABD tarafından gerçekleştirilmekteydi. ABD'nin ekonomik alanda hızlı gelişimi, beraberinde İngiltere'nin hegemonik konumunun gerilemesine neden olmuş ve savaşın yarattığı ortamda uluslararası para ilişkilerinde belirlenmesi gereken bir takım kurallar tamamen altüst olmuştu. Böyle bir zamanda ve savaş halen devam ederken (1944) ABD'nin küçük bir kasabasında (Bretton-Woods'ta), ABD hegemonyasının gelişimi için uygun koşullar sağlayacak uluslararası bir para sisteminin temelleri atılacaktı. ABD'nin bu çabasını çevreleyen temel görüş; doların sterlinin yerini alarak uluslararası para konumuna geçmesiydi. Bretton-Woods'ta alınan kararlarla geliştirilen ve **Altın Kambiyo Standardı** olarak adlandırılan yeni uluslararası para sisteminin temel esprisi, ABD dolarının altına çevrilebilirliği ilkesidir. Bu ilke ile dolar uluslararası dünya finans ve ticaretinin temel aktörü olurken, ABD de dünyanın kasası olmuştur. Tüm ulusal paralar bir diğeri ile değiştirilirken sadece dolar altınla değiştirilebilir hale gelmiştir (Perle, 1988, 436). ABD 'büyük birader' rolü ile birlikte piyasalarda bozulan kapitalist ilişkilerin devamını kolaylaştırmak için yukarıda sıraladığımız para sisteminin bir dizi işlevini inşa edecek ilkeler formüle etmiştir:

(i) Sisteme dahil olan ülkeler ulusal paralarının değerlerini altın ya da ABD dolarının onsun 1/35'i olarak belirtilmiş sabit altın içeriği olarak sabitleşiyor.

(ii) Kısa dönemde döviz kurlarının değerinin %1 sınırları içinde kalma koşulu ile sabit tutulması belirtilmiş, uzun dönem değişimler için Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) belirleyici olacağı belirtilmiş.

(iii) Ödeme aracı olarak ulusal paraların serbest değiştirilebilirlik ilkesi para spekülasyonlarının kontrol etme amacına yönelikti.

(iv) Uluslararası işlemlerde ve IMF ile olan ilişkilerde ulusal para birimi kullanılacaktı.

(v) Ulusal ödeme dengelerinin bozulması halinde IMF kaynaklı kredi kullanılması ilkesi getiriliyor, böylece ulusal paralarla sisteme müdahale önleniyordu.

(vı) Her ulus, makro-ekonomik şartlarını kendisi belirleyecek ti (McKinnon, 1993).

Tüm bu ilkeler ile oluşturulan uluslararası para sisteminin temel amacı, ABD'nin hegemonyası altında uluslararası kapitalizmin gelişimi için uygun bir ortam hazırlamaktı ve bu sistem ilk etapta uluslararası sistemde yok olan güven unsurunu geri getiriyor, kısa süreli spekülatif hareketlerin yaratacağı belirsizliklere set çekiliyordu. Sağlanan çerçeve, aynı zamanda tekelci kapitalizmin uluslararası ölçekte gelişimi için gerekli likit sorununu özellikle kredi ilişkilerinin yeniden düzenli işlemesini sağlıyordu. Sağlanan bu uygun koşullarda, uluslararası finansal yapıların temel işlevi, üretimin gelişimine destek verme şeklinde olmuştur. Bu yıllar, yani 1950-1970'ler arası, dünya ticaret hacmi büyük miktarlarda artmış, ihracat miktarı 1950'de 56 milyar dolar iken, 1960'ta iki katına 113 milyara; 1970'te altı katına 302 milyara çıkmıştı. Üretim tekniklerinin gelişmesine paralel olarak uluslararası üretim ilişkilerinde çokuluslu şirketler ekonomide belirleyici birer güç olurken aynı zamanda elde ettikleri kredi olanakları ile dünyanın dört bir yanına kapitalist ilişkileri taşımışlardır.

Hiç kuşkusuz sistemin kurallarını belirleyen ABD, doları uluslararası ödeme aracı ve biriktirme aracı olarak belirledikten sonra, literatürde "*seigniorage*" olarak adlandırılan bir hak elde etmiştir ki, bu hak ile ABD'de basılan dolar ile dünyanın dört bir yanında gerçek değerleri satın alabiliyordu. Genel geçer iktisat yazınının öncü-

lerinden Samuelson'un da vurguladığı gibi seignoirage hakkı Amerika'ya ve Amerika şirketleri, bankalarına hiç bir reel maliyeti olmadan malları elde etme hakkı veriyordu (Carcedi, 1991, 276). Bu hak sayesinde ABD kökenli firmalar dünyanın dört bir yanında yabancı haklar elde ederek kârlı işletmelerini kurmuşlardır.

Uluslararası reel ilişkilerin sembolik para üzerinden yürütülmesi, tüm uluslararası kredi ilişkilerinin ipinden koparcasına genişlemesine neden olmuştur. Sembolik para temelinde genişleyen parasal dünya nihayetinde ABD'nin dünya üzerinde kurduğu hegemonyasının sonucunda inşa edilmişti. Bu hegemonyanın temeli olan üretim ve üretkenlikte başlayan aşırı düşüşler aynı zamanda ABD'nin büyük biraderliğine gölge düşürmüş ve böylece E. Mandel'in güzel anlatımı ile 1970'lerde oyun kağıtlarından yapılmış bir ev gibi dolara dayanan para sisteminin çökmesine neden olmuştur (Mandel, 1987, 464). Uluslararası kapitalist ilişkilerde varolan düzenlemelerin çöküşü, beraberinde sistemde bir yandan biriken parasal zenginliğin güncel değerini tehlikeye sokarken diğer yandan endüstriyel yapılarda gözlemlenen aşırı rekabet finans ihtiyacını artırarak, uluslararası ölçekte para sermayesinin önlenemez yükselişi için ilk ivmeyi sağlamış ve finansal yapıların ve aracıların gelişimi için uygun zemini hazırlamıştır.

Devletin uluslararası para sisteminde para üzerindeki denetimini görece kaybettiği yönündeki bir düşünce oldukça yanlış olacaktır. Devletler uluslararası para sistemine girip girmede ulusal/ ekonomik yapıların belirleyiciliği altında karar verir. Bu anlamda devletin sermaye birikim sürecinde iki temel işlevi vardır:

(i) Para arzı ve;

(ii) emeğin arzını güvence altına almak (De Brunnhof, 1992).

Devletin dolaşımdaki para-metanın yerini alan kağıt-para ve kredi-paranın gelişmesinde nasıl rol aldığını ilerleyen sayfalarda belirttik. Burada devletin kapitalist piyasanın üç nazik dengesi üzerinde-

ki etkisinden bahsetmek gerekir. Bu dengeler;

1) metaların parasal adı olan fiyatlar üzerindeki direkt etkisi, bilineceği gibi metaların fiyatı günümüzde iki önemli hastalıklı yapıyı içinde taşımakta; enflasyon ve deflasyon;

2) yabancı paranın fiyatı yani döviz kurunun belirlenmesi yine burada iki hastalıklı yapı her zaman sorun yaratmakta; devalüasyon ve revalüasyon;

3) ve son olarak para olarak paranın fiyatı olan faiz oranı ki burada da bu oranın artması ve azalması devletin varlığı ile farklı bir özellik kazanır.

Bu üç nazik ve hastalığa yakalanmaya uygun fiyat hareketi, birbirleri ile çok yakından ilişkili olup parasal sistemin farklı dinamiklerini temsil eder ve biri üzerinde yapılan bir oynama hemen diğerini etkiler. Örnek olarak faiz oranının artışı, döviz fiyatını aşağı çeker, diğer yandan düşük döviz kuru normal malların fiyatının artmasına neden olur. Birbirlerine duyarlı bu üç parasal hareket gerçekte toplumsal yapıda varolan ilişkilerin taşıyıcılarıdır ve sermayenin farklı kesimlerinin bu dinamik yapılardan etkilenmeleri ve beklentileri farklıdır; ithalatçı ile ihracatçının döviz kuru için beklentileri farklıdır, üretken sermaye ile para-sermayenin faiz oranlarından beklentisi farklıdır yine üretici ile ithalatçının ülke içi pazar koşullarında döviz kuru değişimlerinden farklı etkilenir. Dick Bryan'ın işaret ettiği gibi, bunun gibi çelişkili durumlarda devletin uyguladığı para politikası aracı olarak devreye girer ve parasal sistemin dengeye gelmesi ve belirli sınırlarda hareket etmesi için ulusal düzenlemeler yapar. Devlet aracı olarak yaptığı parasal düzenlemeler, ulusal çıkar ve ulusal politik nedenlere bağlı olarak yapsa da, tarihsel olarak sınıfsal yapıların belirleyiciliğinde bu çerçeveler belirlenir. Bryan'ın örneklerle verdiği gibi, bireysel sermayeler, artan oranda uluslararasılaşmışsa ve sermayenin merkezileşme eğilimi de uluslararası ölçekte artış gösteriyorsa, uluslararasılaşmış sermaye-

nin devletten politik isteği, hiç kuşkusuz uluslararası sermaye hareketlerini kolaylaştıracak para politikaları olacaktır. Bu istek ise sermeyenin diğer kesimleri ve emekçi kesim için olumsuz anlamlar ifade edebilir, sonuç hiç kuşkusuz mekanik bir determinizm değil, bu toplumsal ilişki ağlarının dinamik etkileşimi ile belirlenecektir (Bryan, 1992). Konumuz açısından önem taşıyan devletin bu nazik parasal dinamikler üzerindeki rolünün açıklanmasıdır. Özellikle devletin paranın fiyatı olan (zamanlar-arası paranın fiyatı) faiz üzerinde ve yabancı paranın fiyatı (paralar-arası paranın fiyatı) olan döviz kuru üzerindeki etkisini kaybetmesi ya da bu etkiyi para-sermayesi yararına kullanması veya bu fiyatlardaki hareketliliğin (iniş-çıkış) fazla olması, finansal yapılarda özellikle spekülatif hareketlerin gelişmesine zemin hazırlar. Bu ortam da tam olarak para-sermaye sınıfının istediği bir ortamdır. Para-sermayesi bu iklime 1970'li yıllarda kavuştu ve bu iklimi daha sonra kendileri lehine daha da uygun hale getirdi. Bu iklimin ve bu iklimi seven para-sermaye kavramının anlaşılması için sermaye birikim süreci içinde paranın işlevlerine bakmak gerekiyor. En basit düzeyde ve birbirleri ile yalıtarak ele aldığımız para ve paraya bağlı yapı ve ilişkileri artık bir bütün olarak sermaye birikim sürecine taşıyabiliriz.

3. 5. PARANIN SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE AKTİF İŞLEVİ; SERMAYE OLARAK PARA

Marx'ın geliştirdiği teorik çerçeveyi diğer ele alış biçimlerinden farklı kılan temel özelliği, paranın sermaye birikim süreci içinde sermaye biçimine dönüşmesi, yani Marx'ın analizlerinde *sermaye olarak para* kavramına yer vermesidir. S. Amin'in **paranın aktif işlevi** olarak tanımladığı para sermaye, sermayenin genişleyen yeniden üretimini olanaklı kılar (Amin, 1991, 81). Sosyal bir ilişki olarak sermayenin kapitalist ilişkiler içinde temel yönelimi, sürekli değer yaratma yolu ile kendisini genişletmesidir. Sermaye bir toplum-

sal ilişki, üretim ilişkisi olarak tamamen kapitalizme özgüdür ve bu yönüyle genel geçer iktisat yazınının ileri sürdüğü evrensel bir kategori olarak sermaye kavramından temelde farklıdır. Günlük dilde sermaye kavramı "genellikle bireylerin servet olarak sahip oldukları bir varlığı" anlatmak için kullanılır. Öyle olunca sermaye, bir getiri haddi sağlamak üzere yatırılacak bir para tutarını belirteceği gibi, yatırımın kendisini de anlatabilir. Mali araçlar ya da üretim araçları üzerinde bir senet niteliğinde hak bildiren değerli kağıtlara da, fiziksel üretim araçlarının kendilerine de sermaye denir. Sermayenin niteliğine bağlı olarak da sermaye sahibinin elde etmeye yasal hak kazandığı getiri haddi, ya faiz ödemesi ya da kârlar üzerinde bir alacak hakkıdır. Genel geçer ekonomide kavramın kullanım alanı daha da genişletilerek ona, yalnızca potansiyel olarak olsa bile, bir gelir kaynağı olarak kullanılabilecek her türlü varlığı kapsayan bir anlam yüklenmiştir. O halde genel olarak sermaye, sahibi için gelir akımı yaratabilecek bir varlıktır. Genel geçer iktisadi analiz, sermayeyi iki boyutta ele alarak analiz eder;

(i) Sermaye "geçmişte, şimdiki zamanda ve gelecekte her türlü topluma uygun düşen bir kavram olarak ele alınır ve hiç birine özgü olmadığı belirtilir." Oysa Marx'ın *Kapital*'de açıkca belirttiği gibi; "*Ne var ki, sermaye, bir nesne değil, toplumun belli bir tarihsel oluşumuna ait bulunan belli bir toplumsal üretim ilişkisidir ve bir nesnede kendisini ortaya koyarak bu şeye belirli bir toplumsal nitelik kazandırır. Sermaye, maddi ve üretilmiş üretim araçları toplamı değildir. Sermaye daha çok, sermayeye dönüştürülmüş üretim araçlarıdır ve tıpkı altın ya da gümüşün bizatihi para olmaması gibi bunlar da bizatihi sermaye değillerdir. Sermaye, toplumun belli bir kesimin tekeline aldığı üretim araçlarıdır ve canlı emek karşısına, bu emek-gücünden soyutlanmış ve sermayedeki bu zıtlık yoluyla kişileşmiş ürünler ve iş koşulları olarak çıkar*" (Marx,1990, 716, vurgular bana ait).

(ii) Diğer boyut ise, "cansız nesnelerin, bir gelir akımı yaratması

anlamında üretken olmaları olanağı önermesidir" (Mohun, 1988, 51). Sermayeyi tanımlayan bu ikinci önermede, kapitalist birikimin kaynağı olan emek göz ardı edilir. Marx sermaye kavramını analiz ederken, öncelikle kapitalist topluma özgü ve sermayenin de varlık nedeni olan değer ilişkileri dolayımında meta ve paranın diyalektik varoluş biçimini sorgulamayla işe başlamıştır. Böylece sermayenin para biçimindeki spesifik varoluş tarzına geçmeden önce, sermayenin genel kavramının ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Sadece para kavramından hareket ederek nasıl sermaye kavramına varılamazsa, mübadele değerlerinin basit toplamından da sermayeye geçmek imkansızdır. Para ve sermaye kavramını bir süreç içinde değerin farklı biçimleri olarak ele almayınca; "*bir an sermayeyi değerin yaratıcısı, kaynağı olarak görürken, bir an sonra, değeri sermayenin oluşmasının bir ön varsayımı olarak alıp, sermayeye belirli bir işleve sahip birikmiş değer olarak sunmak zorunda kalırlar*". Sermayeyi birikmiş değer olarak donmuş bir mübadele değerine indirgeyen genel geçer iktisat yazını, sermaye birikim sürecinde paranın üretim sürecini başlatacak ve bu anlamda üretken emeği harekete geçirecek aktif olarak sermaye işlevi üzerinde yoğunlaşmadıkları için, sermaye ve para arasındaki ilişkiler karanlıkta kalmıştır. "Mübadele eylemi ancak eylem tamamlanıncaya kadar, yani mevcut mübadele değeri tutarında mübadele yapılıncaya kadar sürdürülebilir. Kendi kendini yeniden alevlendiremez. *Dolaşım, o halde, kendi kendini yenileme gücünü kendi içinde taşımaz. Öğeleri ön varsayılmıştır, daha önceden vazedilmiştir*, yani kendisi tarafından vazedilmiş değildir. Metaların sürekli olarak, ateşe yakıt atar gibi, dışarıdan getirilmeleri gerekir. Yoksa dolaşım, ilgisizlik içinde söner. Sonuç olarak kendi başına bir amaç olan paraya, yani metalar, fiyatlar ya da dolaşımla bir ilişki içinde olmaktan çıkan ve çıktığı ölçüde de para niteliğini kaybeden, artık bir üretim ilişkisinin ifadesi olmayan, ekonomik varlığını yitirip madeni varlığıyla kalan bir paraya varır ve orada bo-

ğulup kalır" (Marx, 1979a, 321). Dolaşım süreci ve dolaşım sürecinden elde edilen biriktirilmiş değerler, aslında **perde arkasında süren ilişkilerin açığa çıktığı ve bu yönüyle de sürecin devamı niteliğindedir**. Bu biçimin sürekliliğini sağlayan, kendini yeniden artarak üreten/yaratan bir süreç olmasını sağlayan **kapitalist üretim ilişkileridir.** Kapitalist üretim ise, meta üretiminin özel tarihsel/toplumsal bir biçimidir. Bu toplumsal biçimin tarihsel gelişimi ise daha önce K. Polanyi'den aktardığımız gibi, gerçek anlamıyla metalardan farklı olan emek, toprak ve paranın birer metaya dönüşmesi ile yakından ilişkisi vardır. Bu süreç, insanların/köylülerin topraklarından, toprakların satın alınması yoluyla çıkartılması ve topraklardan kopan/kopartılan insanların emek-güçlerini bir meta olarak ve para karşılığında (ücret) satmalarına neden olmuştur. Topraktan kopan insanların, emek-güçlerini bir meta olarak satması ve buna karşılık da insanların emek-gücünü para karşılığı satın alan insanların (kapitalistlerin) varlığı ve bu iki farklılaşmış kesimin ilişki biçimleri kapitalist üretim ilişkilerinin temelini oluşturur. Burada kapitalistin temel amacı, **para** karşılığında önce hammadde ve üretim araçları almak ve daha sonra yine **para** karşılığında işçinin emeğini satın almak yolu ile kâr elde etmektir. Para üretim sürecini başlatacak bu işlevi yüklendiği andan itibaren o "*sermaye haline gelen para*"dır. *Para sermaye olarak paraya dönüştüğünde* artık "paranın para olarak basit işlevinin ötesinde, yeni bir niteliğe" kavuşur (Marx, 1979a, 314). Bu, paranın kapitalizme özgü olmasını sağlayan en önemli mekanizmadır. "Meta üretiminin, kapitalist üretimin genel biçimi olması gerçeği, burada paranın yalnızca dolaşım aracı rolünü değil, para-sermaye rolünü dė oynadığı, ve bu üretim biçimine özgü bazı normal değişim koşullarını ve dolayısıyla, ister basit ister genişletilmiş olsun yeniden-üretimin normal akışının koşullarını sağladığı anlamına gelir" (Marx, 1979c, 524).

Paranın sermayeye dönüşmesi için tarihsel olarak bir dizi değişik-

lik ya da koşulun gerçekleşmesi gerekir. Bu değişiklikleri dört başlık altında belirtebiliriz:

(i) Serbest değişimi toplumsal ölçekte gerçekleşmesi ve böylece kullanım değerine sahip olan şeylerin meta olarak değişim sürecine girmesinin gerçekleşmesi gerekiyor. "Tek değişiklik, bu geçim araçlarının şimdi *değişim pazarına* sürülmüş olmalarıydı. Şimdi artık retainers'in vb. ağızlarıyla olan dolaysız bağlarından kopartılmışlar ve kullanım-değerlerinden değişim-değerlerine dönüştürülmüşler, böylelikle parasal servetin nüfuz alanına ve egemenliğine girmişlerdir (Marx, 1977, 60).

(ii) Üretim ve tüketim için ayrılan fonların serbest/hareket edebilir fonlar olması gerekiyor.

(iii) Daha önce üretici olan büyük bir kesimin ücretli-emekçi olması ve böylece emeğin metalaşmasının gerçekleşmesi gerekiyor: "Parasal servetin sermaye haline gelmesini sağlayan şey, bir yandan özgür emekçiler bulması, öte yandan ise, eskiden şimdi nesnesizleşmiş olan yığınların şu ya da bu biçimde mülkü olmuş bulunan ama artık özgür ve satılabilir olan geçim araçlarını, malzemeleri vb. bulmasıdır" (Marx, 1977, 57).

(iv) Paranın biriktirilmiş olması ve bu anlamda sermaye işlevini yerine getirmesi gerekiyor (Uchiada, 1988, 66).

Paranın sermaye biçimine dönüşmesinde belirleyici boyutlardan biri metalaşan emekle birlikte, üretim sürecini başlatacak diğer metaların satın alınmasıdır. Kapitalistin parasal serveti ile diğer metaları alması ve harekete geçirmesindeki temel amacı, işçinin emekgücünün üretim sürecinde yaratacağı değerdir. Bu anlamda "sermaye öncelikle paradır, ama özel bir işlevi olan para; yani "*para kazanan bir paradır*". Öte yandan para hiçbir zaman doğrudan doğruya para kazanamayacağından (öyle olsa para olmaktan çıkardı), sözü edilen işlev, paranın önce tikel birtakım metalara dönüşmesi, sonra bu metaların yeniden paraya dönüşmesi aracılığıyla, dolaylı yol-

dan gerçekleşecektir" (Marx, 1979a, 308). Sermaye öncelikle paradır, ama paranın para yaratması için metaya dönüşmesi gerekir. Yani bir süreç olarak para-meta-para sürecinin gerçekleşmesi gerekir. Yüzeysel bir algılama ile sermayenin para-meta ve para olarak görünmesi aslında öze ilişkin bir gerçeğin göz ardı edilmesine neden olur, o da dolaşım sürecinde gözlemlediğimiz "para da, meta da, yalnızca değerin kendi çeşitli varlık biçimlerini temsil eder; bunlardan para değerin genel biçimini, meta ise, özel ya da deyim yerindeyse kılık değiştirmiş biçimini temsil eder. Hiç kaybolmadan sürekli olarak biçimden biçime girer ve böylece etkin bir nitelik kazanır. Eğer şimdi kendiliğinden büyüyen değerin yaşama seyrinde artarda girdiği iki farklı biçimini sırasıyla ele alırsak, şu iki önermeye varırız: **Sermaye paradır**: **Sermaye metadır**" (Marx, 1986, 167). Sermaye olarak "para herhangi bir para gibi, bir meta satın alır ve mübadeleye girer." Yani para-metaya dönüşürken bir mübadele gerçekleşir. Ama "bu mübadele, basit mübadele kavramını altüst eden, mübadele olmayan bir mübadeledir. Burada paranın (mübadele değerinin) amacı, eşit mübadele değeri olan bir kullanım değeri elde etmek değil, bizzat bir *mübadele değeri elde etmekti*; mübadele değeri, alınan şeyin içeriğinin ta kendisidir. *Paranın sonuçta para satın aldığı yerde, artık gerçekte paradan ve satın almadan söz edilemez: Ortada bir* ***artık-değer*** *vardır* ve bu eşdeğeri verilmeden el konan bir değerdir" (Marx, 1979a, 308, vurgular bana ait). Değeri temsil eden para ve meta hareketliliğinin temel amacı süreç içinde belirli bir artı-değerin yaratılmasıdır. Sermaye kavramı da ancak bu dinamik süreç içinde yaratılan artı-değerlerin varlığında anlam kazanır. Sorun böyle ele alındığında sermaye kavramı için paranın önemi ve yüklendiği işlevler daha bir anlam kazanır. Para kavramının anlaşılması ise, tüm bu süreç birarada düşünüldüğünde ancak daha gerçekçi olacaktır. Paranın bir dizi ilişki biçimi sonucu değerlenmesi/çoğalması göz önüne alındığında, genel geçer iktisat yazı-

nında ele alınan para talebi ve para arzı gibi temel kavramlar yetersiz, dahası anlamsız hale gelir. Şimdi bu süreci biraz daha açarak analizimizi geliştirmeye devam edelim.

Kapitalist üretimin temel belirleyici unsuru olan meta üretimi, özünde kâr amacı üzerine kurulmuştur. Bu amaç üretim etkinliğinin tüm toplumlardaki temel karakteristiği "varolan kullanım değerinin başka bir kullanım değerine dönüştürülmesi işlevi" yani emek *sürecinde* kullanım değerinin dönüşümü;

Emek süreci (ES) = Kullanım Değeri (KD)—Kullanım Değeri* (KD*)

kapitalist üretimde ikili karakter kazanır: Bir yandan emek süreci kullanım değerini dönüştürürken, diğer yandan kârın üretimini üstlenir;

ES = KD——KD* + Kâr

Özetlenen bu ilişki üzerinde yoğunlaşmak anlamlı olacak. Kapitalistin elindeki para (sermayesini), ne kendi tüketim ihtiyaçları için, ne de sadece yararlı kullanım değeri için yatırıma aktarılır. Kapitalistin temel amacı, **elindeki para** ile gerekli emek-gücü ve diğer üretim araçlarını satın alarak, üretim sürecinde elde ettiği **metayı** pazara götürüp **para** karşılığı satmaktır. Burada göz önüne alınması gereken temel değişken, üretim sürecinde yeni bir kullanım değerinin üretilmesi için, bu kullanım değerinin aynı zamanda **değişim değerini** içermesi gerektiğidir. Kapitalist üretim sürecinde kullanım değerini harekete geçirmesi için, üretileri metanın değişim değerine sahip olması gerekir. Anlaşılacağı gibi kapitalizmde üretim sürecinin amacı kullanım değeri yaratmak değil, kullanım değeri aracılığı ile değişim değeri yaratmaktır (Carcedi, 1991,8).

Anlatım sürecinden çıkarılabileceği gibi, toplumsal bir olgu olarak değer yaratma süreci farklı formlarda kendini açığa çıkartıyor;

$$P^{(para)}\text{-}M^{(meta)}\text{-}P^{(para)}$$

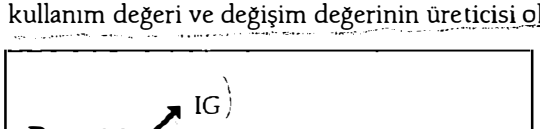
Değerin para ve meta biçimlerinde açığa çıktığı ya da dönüşerek varolduğu her an, aslında değer biriktirme sürecinin ürünü olan sermayenin varoluş koşullarını oluşturur. Bu farklı görünüm tarzları, sermayenin üretim ve dolaşım ilişkilerinin birlikteliği ile geçerlilik kazanır. Üretim aşamasının bu süreç içinde görece belirleyici olduğunu çünkü dolaşıma taze kan sağlayacak değer yaratma koşullarının üretimde yattığını belirtmek gerekiyor. Üretim süreci birikimin motor gücüdür, çünkü kullanım değeri ve değişim değeri emek sürecinde, işçilerin emeği ile biçimleniyor. Bu anlamda kapitalistin elindeki parayı dolaşım sürecine emek ve üretim araçları olarak sokması ile para, para-sermaye haline dönüşür; "Para burada, fiilen ister para ister meta şeklinde olsun varolan belli bir miktarda değerin bağımsız ifadesi olarak alınmaktadır. Kapitalist üretim esası üzerinden sermayeye çevrilebilir ve böylece belli bir değer olmaktan çıkıp kendisini genişleten ya da arttıran bir değer haline dönüştürülebilir. Para kâr üretir, yani kapitaliste, emekçilerden belli bir miktar karşılığı ödenmemiş emek-gücü, artı-ürün ve artı-değer sızdırma ve buna sahip çıkma olanağı verir. Böylece para, para olarak kendi kullanım değeri dışında ek bir kullanım-değeri, yani sermaye olarak hizmet etmekten ileri gelen bir kullanım değeri niteliği kazanır. Paranın bu kullanım-değeri, demek ki, sırf, sermayeye çevrildiği zaman ürettiği kârı kapsar. *Para, bu potansiyel sermaye niteliği içerisinde, kâr üretme aracı olarak, bir meta halini alır, ama sui-generis bir meta. ya da, aynı şey demek olan, sermaye, sermaye olarak meta halini alır*" (Marx, 1990, 298, vurgular bana ait). Paranın sermaye olarak meta biçimini alması yani kapitalistin elinde var oldu-

günu varsaydığımız para ile meta ve emek pazarından alıcı olarak piyasaya çıkması, sermayenin para olarak ilk görünümü olduğu gibi sermayenin dairesel hareketinin ilk aşamasını oluşturur. Daha önce verdiğimiz gibi;

$$P^{(ara)}\text{-}M^{(eta)}$$

dönüşümü ile para metaya dönüşür. Dönüşümün daha açık ifadesi, kapitalistin üretimi başlatmak için gerekli olan işgücü (İG) ile üretim araçlarının (ÜA); alınmasıdır.

İlk aşamada para-sermaye bu iki piyasa da alıcı olarak ortaya çıkar; emek piyasası ve üretim araçları piyasası. Emek piyasasında kullanım değeri ve değişim değerinin üreticisi olarak işgücünü işçilerden satın alır. Diğer yandan piyasada diğer kapitalistlerin ürettiği üretim aracları ve diğer girdileri alarak üretim sürecini başlatır. Anlaşılacağı gibi kapitalist toplumda sermayenin üretken sermaye haline gelmesi için, kapitalistin elindeki para bir taşıyıcı olarak işlev görür. Bu yüzden para-sermaye, sermayenin yaratıldığı ilk biçimdir. Paranın sermayeye dönüşümü için üretim araçlarının satın alınması (P-İG), Marx'ın vurguladığı gibi para-sermayenin üretken sermayeye dönüşümü için karakteristik bir andır. Bu an para biçiminde yaratılan değerin sermayeye, artı değer üreten bir değere dönüşmesi için temel koşuldur (Marx, 1979c, 38). Üretken sermayeye geçmeden önce, paranın para-sermayeye dönüştüğü aşama için önemli bir vurgunun yapılması gerekiyor. İşçi memur veya kapitalistin elindeki parayla günlük gereksinimini karşılamak için ekmek, peynir alması ile, kapitalistin elindeki parası ile piyasadan makine, emek satın alması tamamen farklı işlevlere yönelik bir etkinliktir (Harvey,

1984, 251). Üretim sürecine giren para, yukarıda tanımladığımız gibi ***para-sermaye*** üretiminin başlaması için ilk itkiyi sağlarken, üretim sürecinden ve kâr etme etkinliğinden farklı olarak günü birlik ihtiyaçlar için harcanan paraya **gelir olarak para** diyoruz. "Paranın sermaye olarak oynadığı rol ile gelir olarak oynadığı rol kavramsal olarak birbirinden bir hayli ayrı olup, bu ayrıma dayanan bir para teorisi, bu ayrımı yok sayan bir teoriden eni konu farklıdır" (Harris, 1987, 63). Para bir yandan kendini yeniden üreten bir işlev (sermaye olarak para), diğer yandan ödeme aracı olarak para diye ayrıldığında, genel geçer iktisat yazınının kullandığı para talebi ya da para arzı kavramları oldukça yetersiz kalır. Bu yetersizlik bankaların ve borsaların hayali olarak reel bir temeli olmadan para talebini artırmaları veya paraya talep yaratmaları olaylarının varlığında daha da geçersiz olur.

Sermaye dolaşımının ikinci uğrağı *üretken sermaye* aşamasıdır; bu aşama yukarıda belirttiğimiz gibi para-sermaye tarafından satın alınan metaların (emek gücü ve üretim araçları) kapitalist tarafından üretken tüketimi aşamasıdır. Yani emek gücü ile üretim araçlarının üretim süreci içine girmesidir. Burada yukarıda vurguladığımız kullanım değerinin yeni bir kullanım değerine dönüştürülmesi temel amaçlardan biri;

$$\text{ÜS} = \text{KD}—\text{KD}^*$$

diğeri ise kâr olduğuna göre; dönüşüm sürecine giren kullanım değeri yani KD, iş süreci sonucunda oluşan yeni KD* den daha küçüktür (KD < KD*), diğer bir deyişle emek ve üretim araçları üretim sürecine girdikleri değerden daha fazla bir değer olarak üretim sürecinden çıkmışlardır. Bu aşama, **para-sermayenin üretken sermayeye dönüşüm** aşamasıdır. Bu aşamada üretime giren üretim araçları ve emek gücü olarak meta (M), üretim sonucunda *genişlemiş olarak çıkar* (M*). Süreçte açığa çıkan değer artışı olmazsa, ka-

pitalist girişimci bu tür bir yatırım eylemine girmez. Üretim sürecine giren metaların değerinin üretim sonucunda artması, üretim sürecine ait bir olay olup (dolaşım sürecinde paranın para yaratması gibi bir yanılsamanın yanlışlığını ortaya koyar) genişlemenin nedeni üretim sürecine giren ya emek gücü ya da makinelerde aranmalı. Basit bir çıkarsama ile makine ve hammaddelerin bir canlı dışsal müdahalesi olmadan bir durumdan (KD) diğerine (KD*)'ne dönüşemeyeceği düşünülürse, burada M ile M* arasındaki farkı yaratan şeyin işgücü olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Marx'ın toplumsal teoriye yaptığı en önemli katkı, bu süreci açığa çıkarmasıdır. Marksist teorinin eleştirel bir nitelik kazanması da, bu süreçte emek-ile sermaye arasındaki eşitsiz ilişkileri açığa çıkartmasında yatar. Fakat ikinci aşamada üretilen bu yeni kullanım değeri (KD*), piyasada yeniden paraya (P*) dönüşmeden, sermayenin dönüşüm süreci tamamlanmış kabul edilemez.

Üçüncü aşama, ticari sermaye aşamasıdır ve bu aşamada üretken-sermaye tekrar meta formundan para formuna geçer. Yani kapitalist, pazara satıcı olarak geri döner; metaları paraya dönüştürmeye çalışır. Bu aşama, *metanın ölüm perendesidir*, iş gücü ve üretim araçlarının üretim sürecindeki işbirliğinde ortaya çıkan yeni kullanım değeri ve artı değer (kâr), paraya dönüşmeden tüm bu olup biten kapitalist için bir anlam ifade etmez. Meta piyasada ölüm perendesini başarı ile gerçekleştirdiğinde yani M*, paraya dönüştürüldüğünde artık bu para ilk üretim sürecini başlatan P'dan farklı olarak P* olarak kendini gösterir, burada P*, P'den küçüktür. Yani üretime giren para, üretim sürecinden genişleyerek çıkmıştır(P* > P), bu aradaki fark/fazlalık (artı-değer = AD) üretim sürecinde yaratılan değeri temsil eder. Böylece sermaye para formundaki (P) ilk görünümü daha sonra meta formuna (M) geçer ve bu meta formu üretim sonucunda genişleyerek (M*) çıktıktan sonra, yeniden para formuna fakat genişlemiş olarak para formuna dönüşür (P*). Toplam

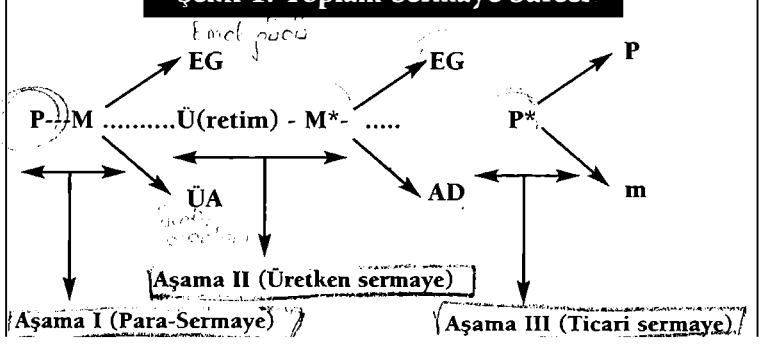
sermaye süreci aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Böylece sermayenin tüm bu hareketleri sonuçta **sermayenin sosyal dönüşümü** olarak tanımladığımız sürecin varlığına neden olur. Değerin meta ve para formu biçiminde sürekli olarak bir durumdan diğerine dönüşmesi, bir bütün olarak sermaye birikim süreci ele alındığında sermayenin sosyal bütünsel dönüşümünde meta ve para biçimlerinin uzmanlaşmış biçim ve işlevleri olarak karşımıza çıkar. Sermayenin uzmanlaşmış biçimlerini dört başlık altında toplayabiliriz, bunlar üretken sermaye, ticari sermaye, faiz getiren ya da faiz yüklü sermaye ve rant sermayesi biçimleridir.

Sermayenin bu farklı biçimleri kendi içinde daha farklı uzmanlaşmış biçimlere ayrılır ve tüm bu biçim ve işleyiş gerçekte değer yaratma süreci ile ilişkilidir. Burada gözlemlenen her biçim ve işlev, değer yaratma sürecinin bir aşamasını işaret ettiği ölçüde anlam kazanır. Bu işlev ve biçimler, detaylı olarak aşağıda verilmiştir. Bu sermaye ve artık-değerin genel biçimlerini bize verir.

Sermayenin toplam sosyal dönüşümünün para formu ile yakından ilişkili olduğu, dönüşümün başlangıç ve sonucunun para görünümünü aldığını gördük. Tüm bu vurgulardan sonra, *kapitalizmi parasal bir ekonomi* olarak tanımlayabiliriz, öyle bir parasal bir ekonomi ki, tüm üretken ve dolaşım faaliyetini başlatan ve bu faaliyet-

Şekil 1: Toplam Sermaye Süreci

Tablo-2 Sermaye ve Artık-Değerin Genel Biçimleri

Sermaye Biçimleri	Artık Değer
I. Sanayi Sermayesi	
A. Üretken Sermaye	
1. Sabit Sermaye	
a. İş araçları →	**Artık-Değer Üretimi**
b. Hammaddeler	
2. Değişken sermaye (emek-gücü)	
3. Artık-değer (ödenmemiş ücret)	
B. Dolaşım Sermayesi	
1. Meta Sermaye →	**Artık Değerin Realizasyonu**
2. Para sermaye	
II.Ticari Sermaye	
III. Faiz Yönelimli Sermaye →	**Artık-Değerin Yeniden Bölüşümü**
IV. Toprak/Rant Sermayesi	

Kaynak; Gurley, (1987,275)

lerde bir dizi işlev yüklenen para (standart ölçüm aracı ve ödeme aracı) aynı zamanda sosyal yapılanmaları ve süreçleri temsil eder. Paranın sistemde diğer işlevlerinin yanı sıra, sermaye birikim sürecinin başlangıcı için ilk hareketi olanaklı kılması (para-sermaye/1.aşama) ile birlikte para piyasada **en çok aranan meta** haline gelir. T. Bernos'tın vurguladığı gibi, para kapitalizmin her yönüne

işlemiş ve bu yönüyle en çok aranan meta haline gelmiştir. Para bir yandan farklı biçimlerde görünürken, diğer yandan ise farklı amaçlar ve nedenlere bağlı olarak talep edilmesi, para analizinin bütünsel süreç içinde analiz edilmesini zorunlu kılar. Bütünsel yapı ve bu yapıda süregelen çelişkili ilişkileri göz ardı ederek, sadece dolaşım sürecinde aldığı bir dizi farklı biçim dolayında, paranın yüzeysel analizini yapanlar için para sistemi anlamak yerine, sistemi anlamayı zorlaştıran bir değişkene bürünmüştür. Para ilişkileri ile oluşan bu büyülü dünya (**enchanted world**), bir çok Marksist iktisatçının göz ardı ettiği bir dünyadır. Oysa bu büyülü dünyanın taşıyıcıları olarak kapitalistler, işçiler ve diğer kesimler (Keynes'te para yanılması olarak adlandırmıştı) ekonomik olaylar karşısında karar alırken bu büyülü dünyanın verilerinden hareket ederek tavır alırlar ya da beklentilerinin alt yapısını bu büyülü dünyanın verileri oluşturur. Marx bunu çok açık kelimelerle ifade etmiştir "parayı kullananların paranın ne anlama geldiğini bilmeleri zorunlu değildir" (Marx, 1975a, 163). Anlaşılacağı gibi böyle bir bakış, Paracı Okul ya da daha sonra egemen konumuna geçen Rasyonel Beklentiler okulunun sunduğu teorik çerçeveden tamamen farklı bir dünyayı işaret ediyor. Büyülü dünya, parasal ilişki ve dinamikleri anlamak için büyük öneme sahiptir. Kapitalist toplumsal ilişkilerin kendini açığa çıkardığı biçimlerden biri olarak para, bu anlamda ne sadece açığa çıktığı biçime takılarak analiz edilebilir ne de sadece kapitalizmi tanımlayan genel yapısal özelliklere bağlı olarak analiz edilebilir. Yapısal özellikler ile bu özelliklerin somut günü birlik açığa çıkış biçimlerinin dinamik analizinin yapılması gerekiyor. Bu dinamik analiz, kapitalist üretimin devamlılığı için para-sermayeye olan ihtiyacı gösterdiği ölçüde büyülü dünya ile üretim dünyası arasındaki ilişkinin kurulmasına neden olur. Bu dinamik süreç ele alınmadığında tarihsel süreç içinde sermayenin bütünsel dinamiğine bağlı olarak üretken-sermayenin para-sermaye karşısında gerilediği ve

büyülü dünyanın büyülü araçlarının sonuçlarının tüm ekonomik yaşamı sanki bir kumarhaneye dönüştürdüğü dönemleri anlamamız mümkün değildir. Özellikle 1970'lerin dünya ekonomisi ve 1980'lerde ise Türkiye ekonomisi'nde belirleyici bir ekonomik yaşam biçimi olarak karşımıza çıkan parasal değişkenlerin artan öneminin, ancak bu dinamik ilişki göz önüne alınarak anlaşılacağını düşünüyorum. Buraya kadar üretim süreci ve sermayenin sosyal döngüsü üzerinde bu kadar detaylı durmamızın nedeni, büyülü dünyanın varoluşunun sadece dolaşım sürecine ait olmadığını, özde kaynağının üretimde olduğunu göstermekti; *toplumsal zenginliğin kaynağı üretim sürecinde yatıyor ve üretim süreci karşısında büyülü dünyanın bir süre içinde görece bağımsızlık kazanarak üretimi kemirmesi* aynı zamanda kendi kendisinin sonunu hazırladığı anlamına geliyor. Bu kapitalizmin en önemli çıkmazlarından biridir, bu çıkmaz genel olarak vurguladığı gibi *hastalıklı bir durum* değil tam tersine sermaye birikim sürecinde ileride ele alacağımız *sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının* doğal sonucudur, sermayenin tek elde toplanması, sermayenin içine girdiği krizden güçlenerek çıkma sürecidir. Günü birlik ve bütünden yoksun teori inşası ya da anlama eylemini karşımıza almak için, bu zorlu teorik inşanın daha da ayrıntılandırılması gerekiyor.

3. 6. KAPİTALİZMDE ÜRETİMİN FİNANS SORUNU

Egemen iktisat, tanımladığı para kavramının etkisi ile finansal olgu ve biçimlerinin analizinde çözümleyici analizlerden daha çok betimleyici açıklamalara yönelmiştir. Nedenler ve mekanizmaları açıklamaktan çok, sonuçlar ve tekil olgular üzerinde yoğunlaşılmıştır. Finansal ilişkilerin çoğul yapısı, çok sınırlı içeriksiz varsayımlarla ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde de egemen olan bu anlayış daha önceki bölümde genel olarak çerçevesini verdiğimiz "etkin piyasa hipotezi" dolayında üretimin finansı ve finan-

sal yapıları bir dizi içeriksiz varsayım üzerinden ele alarak açıklamaya yönelmiştir. Teorik açıdan finans sorununun ele alınması için, para ve kredi mekanizmasının sermaye ile olan içsel ilişkilerinin kurulması gerekir. Böylece finansal araçlar birer hesap birimi olmaktan çıkarak birer sosyal ilişki biçimlerine dönüşürler. Bu ise finansal kurumların teorik analizi için genel olarak para kavramından bir önceki bölümde yaptığımız paranın gelir olarak dolaşımı ile sermaye olarak dolaşım ayrımının yapılmasını gerekli kılar. Genel geçer ekonomik yazından farklı olarak *Marksist yazında finansal kurumlar "özel konumları dolayımında ele alınmazlar, finansal araçlar kapitalist ekonomide sermayenin genel işleyişleri dolayında ve sermaye birikimi ile kurdukları özel ilişkiler dolayımında ele alınırlar* (Harris, 1978, 315). Diğer yandan finansal yapı ve işleyiş dolaşım alanına ilişkin olgular olmasına rağmen, finansal ilişkilerin devamlılığı üretim sürecinde yaratılacak değerin miktarına ve üretilen değerlerin realizasyonuna bağlıdır. Bu anlamda finansal ilişkilerin gerçekleştiği alan, dolaşım alanı olmasına rağmen ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi dolaşım alanında *ex nihilo* kredi parası yaratılmasının temelinde üretim sürecinde yaratılması düşünülen potansiyel değer belirleyici olur. Finansal ilişkilere konu olan araçlar, kapitalist ekonomide mülkiyet ilişkilerinin gelişmiş biçimleridir. Bu araçlar da değer yaratma süreci ile ilişkili olup, yaratılan değerlerin hızlı mobilizasyonuna olanak verir. Finansal ilişkilerin değerin en soyut araçları olarak üretim sürecini başlatacak para sermayesi işlevi görmelerinin ötesinde, kapitalistler arasında süren rekabete açısından da önem taşır. Bireysel sermayelerin sahip olduğu varlıkların, rekabet karşısında ayakta kalma adına finansal araçlar dolayında likit hale gelmesi ileride açıklayacağımız bir dizi ilişkinin varlığına neden olur. Kapitalizme dinamik bir boyut kazandıran finansal varlıklar, aynı zamanda finansal varlıkların üretildiği, pazarlandığı ara yapıların/kurumların varlığına neden olur. Finansal aracıların ve

sürekli olarak gelişen finansal işlem biçimleri, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin farklılaşarak daha likit ve daha soyut biçimler almasına neden olur. Finansal varlıkların kağıt üzerinde parasal bir dile dönüştürülerek temsil edilmesi, kapitalist ilişkilerin Marksistler tarafından genellikle göz ardı edilen bir özelliğidir. Oysa finansal aracı ve araçların gelişmesi sermaye birikim süreci açısından belirleyici olan sermayenin dönüş zamanını hızlandırdığı ölçüde önem ve anlam kazanır.[47]

Sermayenin sosyal dolaşım sürecini yukarıda verirken dikkat edilirse üretim sürecini başlatmak için kapitalistin elinde kendine ait para-sermayesi olduğu varsayımından hareket ettik. Kapitalizmin erken dönemlerinde üretim daha çok küçük üreticiler tarafından gerçekleştiriliyordu ve bu yüzden üretimin finansı ya da para-sermaye görece olarak pek önemli değildi. Kapitalizmin gelişimi ile birlikte, sermayenin toplam döngüsü içinde para-sermayenin önemi daha da artmıştır. Özellikle 19. yy sonlarında, kapitalist firmaların gittikçe büyümesi, kapitalizmin niteliksel dönüşümüne de bağlı olarak üretimin finansı için gerekli para-sermayenin öneminin artmasına neden olmuştur. Para-sermayesinin öneminin artması hiç kuşkusuz üretimin finansı ile yakından ilişkili olup, sermayenin genişleyerek yeniden üretim koşullarını yaratır. Bu yüzden Marx analizine para-sermayesinin analizi ile başlar ve para-sermayesinin sermayenin toplam döngüsünü nasıl finans ettiği konusunda dağınık ama detaylı bir çabaya girmiştir (De Brunhoff, 1973,52). Analizde sermayenin dönüşüm mantığı, "*tarihsel süreç içinde yeni finansal araçlar ve oldukça kompleks hale gelen kredi ilişkilerinden oluşan sistem, **para ve faiz yüklü sermaye**ye sermaye birikim sürecinde merkezi öneme sahip bir rol yükler*" (Harvey, 1984, 254, vurgular bana ait). T. Veblen, çalışmalarında açık bir şekilde; 19. yy sonlarında finans ke-

47) Bu konuda detaylı bilgi için bkz. D. Harvey (1982 ve 1989).

siminin kapitalist sistemde hiyerarşinin en üstündeki kesimleri belirleme gücünü elde ettiği gibi bu kesimin hiyerarşinin en üst noktalarına yerleştiğini vurgular (Veblen,1990). Kapitalizmde finans ve üretim ilişkilerinin analizi ve birbirleri ile olan dinamik ilişkilerini anlamaya yönelik bu çalışmanın kritik noktası tam da bu aşamada önem kazanıyor. Bu nokta **finansal yapılar** ve **kredi sisteminin** içeriğini dolduran, bu ilişkilere can veren **faiz yüklü sermaye, para-kapitalistleri** ve **faiz** kavramlarının ele alınarak açıklanmasıdır.

Kapitalist finans, yani yeni bir üretimin finansı ya da varolan bir üretimin kapasitesinin artırılması için gerekli para-sermayenin sağlanması, tarihsel olarak farklı toplumsal sermaye birikim biçimlerine göre farklı şekiller altında gerçekleşir. Finans probleminin işletmeler açısından çözümü için geliştirilen en önemli yollardan biri *oto-finansman*dır. Oto-finansman kapitalist işletmelerin finans sorununu kendi içlerinde çözdükleri bir yoldur. Devam eden üretim faaliyetinden elde edilen kârların üzerinden ayrılan bir kısım, yeni üretim faaliyeti için temel kaynağı oluşturur. Bu tip finansman bir yandan işletme için gerekli finansı sağlarken, diğer yandan sermayenin daha da yoğunlaşarak merkezileşmesine olanak verir. İşletmenin yeni bir borçlanmaya gitmeden ve ortaklardan yeni destek almadan sağladığı bu yol bazı ülkelerde çokça tercih edilen bir finansman yoludur. Fakat sermaye birikim sürecinde rekabetin arttığı, kâr oranlarının düştüğü ya da sermaye birikiminin yetersiz boyutlarda olduğu ülkelerde (özellikle az gelişmiş ülkelerde) **oto-finansman** üretimin devamı, yenilenmesi ya da yeni bir üretim faaliyetinin başlaması için yetersiz kalır. İşletme **doğrudan finansal yol** ile üretimi finans edemediğinde, dışsal kaynaklara ya da **dolaylı finansa** başvurur. Hisse senetli şirketlerin işletme varlıklarının mülkiyet hakkının belirli bir kısmına denk gelen hisse senetleri veya işletmenin gelecekteki artı-değer üzerinden faiz geliri verme sözü ile tahvil çıkararak borsalar kanalı ile borçlanma yani hayali sermaye

yaratarak borçlanması, bu dışsal finans yolunun ilkini oluşturur. Diğer yol ise yine **dolaylı bir** yol olan bankadan borçlanmadır. G. Thompson'un sayısal verilerle açıkladığı gibi üretimin finansı için işletmelerin direkt ve dolaylı yolu seçmesi, daha çok toplumsal yapılar ve sermaye birikim sürecinin gerçekleştiği tarihsel süreçlerle ilişkili olup, ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir. Örneğin İngiltere'de en büyük firmaların üretimleri için kullandıkları doğrudan finans; 1960'da 1.270 milyon sterlin iken bu 1972'te 3.652 milyon sterlin olmuştur, diğer yandan dışsal finans aynı yıllarda sıra ile 430 milyon sterlin ile 755 milyon sterlin olmuştur. Yani doğrudan finans yolu finansın ortalama %75'ini karşılarken, dolaylı finans %24'ünü karşılamakta. Dışsal finans ise kendi içinde % 18'i hisse senedi (%7) ve tahviller (%11) gibi borsa kanalı ile gerçekleşirken, % 6'sı bankalar kanalı ile sağlanmıştır. İngiltere için borsa ve hayali sermaye kanalı ile üretimin finansı ağır basarken, örneğin Almanya, Fransa ve Japonya gibi ülkelerde bankalar üretimin finansında daha önemli bir yer tutar. Diğer yandan ABD'de, borsa ve hayali sermaye önemli bir yer tutuyor. (Thompson, 1977, 260'daki verilerden hareketle yandaki grafik elde edilmiştir).

Tablo ve grafik, üretim ile finans arasındaki ilişkilerin ülkeden ülkeye ne kadar farklı olduğunu gösteriyor. İngiltere ve ABD gibi ülkelerde işletmeler, finans sorunlarını daha çok tahvil, hisse senedi gibi mali araçlara başvurarak borsanın aracılığı ile gidermeye çalışırken Almanya ve Japonya gibi ülkelerde daha çok bankalardan kredi alarak/borçlanarak finans sorununun halledildiğini görüyoruz.

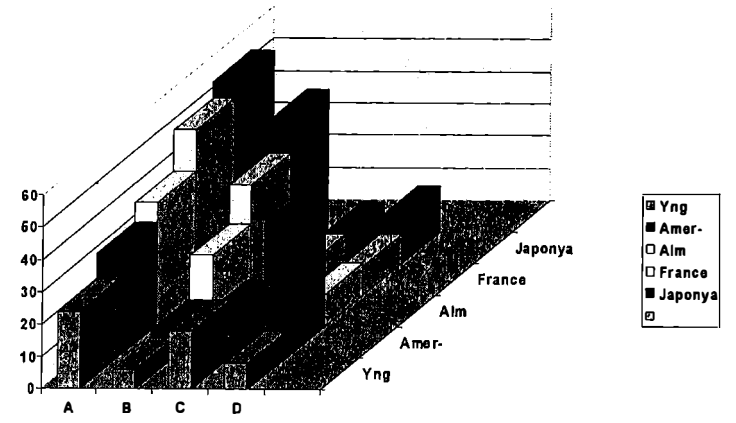
Kapitalist ekonomide üretimin başlaması, genişlemesi ve mülkiyetin finansal varlıklar olarak el değiştirmesi toplumsal ilişkiler üzerinden yaşam bulduğu oranda, yukarıda sermayenin genel biçimlerinde verdiğimiz bir sermaye biçimi (faiz yüklü sermaye) ve dahası üretken kapitalistlerin yanı başında yükselen para kapitalistlerinin varlığına neden olur.

FAİZ YÜKLÜ SERMAYE VE PARA-KAPİTALİSTLERİ

Yukarıda detaylı olarak ele aldığımız paranın kapitalist sistemde yüklendiği fonksiyonlar, finansal ilişkilerin ve araçların gelişmesi ile birlikte paranın kapitalist ilişkilerde en çok aranan meta haline geldiğini yukarıda belirtmiştik. Para tıpkı *diğer* metalar gibi bir kullanım değerine sahip olmakla birlikte, para "*sui generis* bir metadır". Eşsiz bir metadır, çünkü normal bir metayı alan insan bu metanın kullanım değerini tüketir, yani normal metanın yaşamı satın alıcı-

Tablo 1-Gelişmiş Ülkelerde Dışsal Finans ve Finans Biçimleri

	A Toplam Kaynaklar İçinde Dışsal Finans %	B Bankadan Borçlanma	C Borsadan Borçlanma	D ToplamYatırım İçinde His. Sen. / Tahvillerin % (1970)
İngiltere	24 (1950-72)	6	18	8
ABD	32 (1960-71)	8	14	42
Almanya	38 (1960-73)	22	5	10
Fransa	51 (1959-70)	34	9	9
Japonya	56 (1969-70)	44	9	14

nın elinde tüketim olarak sona ererken, parayı sermaye olarak alan biri için para genişleyerek üretimden çıkar. Genişleyen kısmın bir miktan **faiz** olarak, borç veren kişiye döner. Paranın gerçek anlamda alınıp-satılmasından söz etmek oldukça zor. Çünkü buradaki ilişki, alıp-satma ilişkisinden daha çok *borç verme ve borç alma ilişkisidir*. Paranın kullanım değeri ise onun sermaye formuna dönüşüp, kullanım değeri ve artık değer üretmesi ile ilişkilidir. Paranın para-sermaye olarak değişim değeri, yani fiyatı ise üretim sonucunda elde edilen değerin bir kısmını içerir ve bu kısmı **faiz** olarak adlandırılır (Thompson, 1977, 239). Para-sermayesinin varlığı yine kapitalist ilişkilerin gelişimi ile yakından ilişkili olup, kapitalist toplumda işbölümünün gelişimi ile birlikte; toplam sermayenin belirli bir kısmı, kendisini geri kalan kısımdan bağımsızlaştırır. Paranın sağladığı olanaklan sermayenin diğer kesimlerine pazarlayan kişiler ve kurumların gelişimine neden olur ve böylece bir meta olarak para alım-satımı ile uğraşan ve Marx'ın *para kapitalistleri* olarak tanımladığı yeni bir kesimin varlığına neden olur.[48] Böylece kapitalist sınıf kendi içinde;

48) Genel geçer iktisadın üzerinde durmadığı bu sınıf, ekonomik düşünceye olumlu katkılan olan örneğin T. Veblen'in çalışmalarında merkezi bir yere sahiptir. Pecuniary employment olarak tanımlanan parasal girişimcilik Veblen için kapitalist ekonomiyi tanımlayan önemli bir değişkendir. Veblen para-ekonomisine karşıt olarak bir kredi-ekonomisinin geliştiği ve bu gelişmeye paralel olarak sermayenin kapitalizasyonu sorunuyla birlikte firmaların finansal yapılannın belirleyiciliğinin öne çıktığını belirtir. Firmaların sahip olduğu varlıkların değerli kağıtlar olarak temsil edilmesi ile birlikte bu değerli kağıtların alım-satımında uzmanlaşan bir kesim ortaya çıkmasına böylece "endüstriyel ve ticari girişimciliğin tümünün spekülatif bir karakter kazanmasına" neden olur (Veblen, 1932, 82). Ekonominin en önemli birimleri finansal süreçlere bağlı olduğu oranda, parasal girişimcilik daha da önem kazanır. Diğer yandan G.Simmel parasal zenginliğin küçük bir kısmına sahip kendi deyimi ile fakir insanlar bu paraları ile ancak kendi ihtiyaçlarını karşılarken, parasal zenginliğin büyük bir kısmını elinde bulunduran zengin kesim için ise parasal zenginliğin bir kısmı ile temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geriye kalan para bu kesime parayı farklı şekilde kullanma özgürlüğünü sağlar. Böylece parasal kaynaklar bu kesim için yeni üretken olmayan ek kazançlar sağlama olanağı verir (Simmel,1981, 219).

- para-kapitalistleri ve
- endüstriyel kapitalistleri (ya da üretken kapitalistler) olarak iki farklı kesime ayrılır.

"Kapitalistlerin bir bölümü uygun bir büyüklüğe ulaşmış bulunan *potansiyel para-sermayelerini, durmadan üretken sermayeye çevirmekte*, yani artı-değerin paraya çevrilmesiyle yığılan para ile, üretim araçları, ek değişmeyen sermaye öğeleri satın alırlar. Kapitalistlerin bir başka bölümü ise, bu arada hâlâ *potansiyel para-sermaye yığmakla* uğraşmaktadır. Bu iki kategoriye giren kapitalistler bazıları alıcı, ötekiler satıcı olarak karşı karşıya geliyorlar ve bu ikisinden her biri yalnız bu rollerden birisi içerisinde" yer alır (Marx, 1979c, 521).

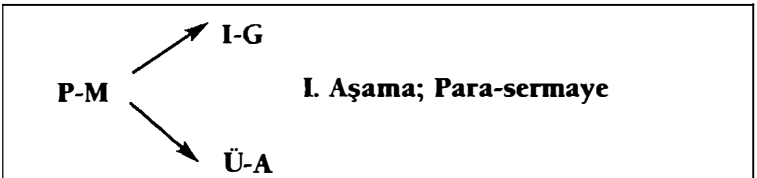
Burada para-kapitalisti, sermayeye dönüşme potansiyeline sahip para stokunu elinde bulunduran kişi olurken, endüstriyel kapitalist sermayeyi kullanarak, üretim sürecini organize eden kişidir. Sermayenin sosyal çevrimi ve toplumsal ilişkiler sisteminde faiz getiren sermayenin varlığı ile birlikte, sınıf ilişkilerinde sermayeyi kullanan kapitalist ile üretim sürecinde yer alan işçinin yanı başında, para-kapitalisti belirir (Panico, 1980, 364). Bu farklılaşma doğal olarak toplumsal süreçlerde kendisini göstererek, ekonomik ve politik yaşamı belirler. İlişki sürecinde para-kapitalistinin direkt işçi ile ilgisi olmamasına rağmen, üretim süreci içinde para-kapitalistlerinin gücünün artmasına paralel olarak paranın fiyatının (faizin) artması ilk etapta üretken sermaye kesimini etkiler ve fakat bu nihai olarak üretim maliyeti içinde bir artış olduğu için, üretken sermayede gözünü işçi ve emek gücüne çevirir.[49]

Bu anlamda para-kapitalistinin amacı, dolaşım sürecine fırlattığı

49) Para-kapitalistlerinin elindeki meta olarak para ile işçinin elindeki metanın karşılığı olan ücret ve üretken kapitalistin üretim sonucu elde ettiği kâr arasındaki ilişkiyi göz kamaştırıcı bir şekilde ele alan Y. Akyüz'ün çalışmasında (1984) faizlerin artışının nihai olarak emek üzerinde ücretlerin düşmesi yönünde etkisi olacağı açık bir şekilde formüle edilmiştir. Bu konuyu ileride detaylandıracağız.

paranın (P), dolaşım süreci sonunda artarak kendine geri dönmesidir (P*). Burada P* doğal olarak P'den büyüktür ve aradaki fark ise borç alandan elde ettiği faizdir (f).

Bu aşamadan daha önce örtük olarak yaptığımız bir varsayımı ortadan kaldırarak, üretken kapitalistin üretime başlamak için elinde yeteri kadar para olmadığını yani oto-finansmanın üretimi finans edemediğini düşünelim. Bu durumda üretken kapitalist ihtiyaç duyduğu para-sermayesini, para-kapitalistinden borç alarak sağlayacaktır. Borç veren kapitalist, ilk etapta karşısında hiçbir eşdeğer almaksızın parasını (sermayesini) elden çıkartacak, yani sanayi kapitalistine aktaracaktı. Bu aktarma "sermayenin gerçek dolaşım sürecinin temel belirleyeni değildir. Para sermaye, sanayi kapitalistin başlattığı bu devrenin açılmasına yardım etmektedir. Paranın bu ilk konum değiştirmesi -ne satın alma ne de satış şeklinde- bir başkalaşımı ifade etmez. Sahiplik sona ermemiştir, çünkü ortada ne bir değişim vardır, ne de bir eşdeğer alınmıştır. Paranın sanayi kapitalistinin elinden, borç veren kapitalistin eline dönüşü, yalnızca, sermayenin ilk elden çıkarılma işlemini tamamlamaktadır. Para şeklinde yatırılan sermaye dairesel süreç yoluyla para şeklinde tekrar sa-

nayici kapitaliste döner. Ne var ki bu para, yatırdığı zaman kendisine ait olmadığı için, dönüşümde de ona ait olmaz, yeniden-üretim sürecinden geçmekle, sermaye hiç bir zaman sanayi kapitalistinin mülkiyetine geçmiş olmaz. Bu yüzden kapitalist bu sermayeyi onu ödünç verene geri vermek zorundadır. Sermayeyi borç verenden borç alana aktaran ilk harcama, fiili yeniden-üretim süreciyle hiç bir ilişkisi olmayan yasal bir işlemdir" (Marx, 1990, 305).

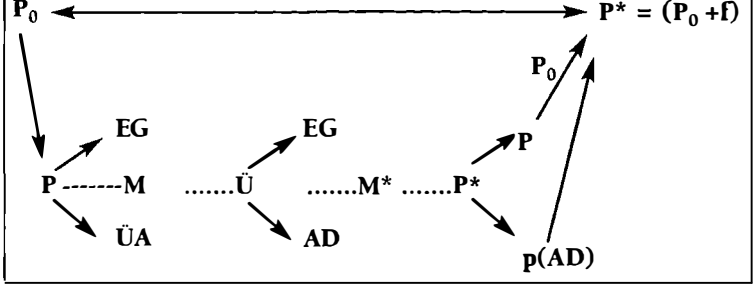
Hilferding, *Finans Kapital*'de para kapitalisti kavramını detaylı bir şekilde ele alır ve para kapitalistinin (money capitalist) üretim süreci ile direkt ilişkisinin olmadığını belirtir. Onun üstlendiği fonksiyonun elindeki parayı, para-sermaye olarak borç verdiği ve bu borcu belirli bir süre sonunda, verdiği miktarı faiz ile birlikte geri almak olduğunu söyledikten sonra, finans kapital kavramına kaynaklık edecek bir açıklama yapar.[50] Hilferding'e göre elindeki parayı bir firma hisse senedine yatıran hissedar da 'para kapitalistidir'. Hissedar elindeki paranın artarak geri dönmesi için avans olarak verir. Tıpkı diğer para kapitalistleri gibi risk temeli üzerinde ne kadar parayı avans olarak hisse senetlerine yatıracağına ve ne kadar kazanç elde edeceğine karar verir. Burada önemle belirtilmesi gereken unsur, elindeki birikmiş parayı para-sermaye olarak kullanmaya karar veren ve bununla hisse senedi alanla, bunu direkt borç yani kredi olarak veren arasında iki önemli fark vardır; hisse senedi sahibi, hissedarın para sermayesi için yapılacak faiz ödemesi sabit değildir ve faiz oranı ya da kazancı direkt olarak üretken kapitalistin kârına bağlıdır. İkinci olarak hisse senedi sahibinin elde edeceği faiz oranı kâra bağlı olduğu için, bu paranın geri dönüp, dönmeyeceği garanti altında değildir. Hilferding üretken kapitalist ile (industrial enterpreneur) para kapitalist ayrımını yaparken belirleyici unsurun, üretken kapitalistin belirli bir üretken alana yatırım yapması ve faaliyet sonucu kâr etmesi olduğunu belirtir. Para kapitalisti ise elindeki parayı para-sermayesi haline getirerek onun kısa sürede çok kazanç yani faiz getirmesini amaçlar ve bu amaç doğrultusunda para-sermayesini farklı birimler arasında en uygun gördüğü alana yatırır. Kapitalist üretim için para-sermayesinin gerekliliği

50) Hilferding'in ele alışına paralel olabilecek bir ayrımı T. Veblen yapmakta, "Kredi ile borç arasındaki çizgi ve borç ile mülkiyet arasındaki çizgi, değerleri ellerinde bulunduran bu iki kesimin stratejik koalisyonuna rağmen, oldukça muğlak bir ilişkidir" Veblen (1932, 64).

ve bu gerekliliğin yarattığı gelişmiş kurumların varlığında, para kapitalisti elindeki para-sermaye için en uygun ya da en kazançlı koşulları araması bir yandan borsa ve bankaların daha gelişmesine neden olur. Diğer yandan Hilferding, para-kapitalistlerinin ellerindeki para sermayeyi borç ya da hisse senedi arasında yatırma eğilimlerinin faizler üzerinde etkisi olacağını işaret eder (Hilferding, 1981, 197-198). Para-kapitalistlerinin alternatif kazançlı koşulları arama süreci, Hilferding'e göre faiz oranlarının düşmesi ile sonuçlanır. Aslında bu, sürecin sadece bir yönünü gösteriyor. Diğer yandan aynı rekabet süreci, ileride somut olaylar ışığında göstereceğimiz gibi faiz oranlarının artarak para-kapitalistlerinin kârdan daha da fazla pay almalarına neden olabilir.

Buraya kadar para-kapitalisti ile ilgili anlatılanları, sermayenin sosyal toplam döngüsüne taşıyacak olursak ilişki ve süreçler daha anlaşılır olacaktır. Eğer para-kapitalistinin elindeki paraya P_0 dersek süreç aşağıdaki gibi olur.

Şekil--Para-kapitalisti ve toplam sermaye döngüsü;

Şekil'den de anlaşılacağı gibi faiz getiren sermaye dolaşım sürecine ait bir olgudur ve üretim süreci içine girmeden para-kapitalistin borç olarak verdiği para sermayeye dönüşmez. Paranın sermayeye dönüşmesi için üretken kapitalistin bu para ile emek gücü (EG) ve üretim araçlarını satın alması (ÜA) gerekiyor. Bu aşama daha sonra

üretim sürecinde üretim eylemi (Ü) ile birleşerek üretimi başlatırken, kullanılan meta (M) bir artık değer yaratarak (AD), M* haline dönüşür (EG+AD), kapitalist daha sonra bu metayı piyasa sürecinde paraya dönüştürür ki, doğal olarak bu para, ilk yaratılan paradan (P_o), daha büyük bir miktarı temsil eder (P+p). Faiz getiren sermayenin anlatılan üretim sürecine bağlılığı, günlük yaşamda pek fazla görünmez ve bize sadece paranın borç olarak verilmesi ile tekrar alınması biçiminde görülür. Bu anlamda, günlük dilde ve genel geçer yazında para, borç ilişkisi ve faiz kavramları üretim süreci II. aşama göz önüne alınmadan açıklanır. Marx bu yüzden faiz getiren sermayeyi, sermayenin en yüzeysel ve en fetiş biçimi olarak tanımlar. Marx'ın vurguladığı gibi "burada, Po-P+f hareketini (bu vurgu yukarıdaki şekle göre değiştirilmiştir orijinali P-P'dir) bu iki ucu meydana getiren süreç olmaksızın, daha çok, para yaratan parayı, kendisini genişleten değeri görürüz" (Marx, 1990, 343). Bu vurgu, günlük yaşam açısından oldukça önemlidir. Özellikle son yirmi yılda yaşanan ve faiz ve borsa ve bankayı içeren bunalım ve krizler genel olarak üretim süreci işin içine dahil edilmeden ele alınmış ve bu yüzden açıklamalar ya yetersiz ya da eksik kalmıştır. Oysa bu yöndeki vurgu, daha önce belirttiğimiz gibi Keynes'in temel vurgularından biridir; yani ekonomiyi Wall Street'in dünyası ile birleştirmek. James R. Croty'nin Keynes'i yeniden yorumlamasında açıkça belirttiği gibi; "*Kapitalizm dengesizdir, çünkü yatırımlar dengesizdir. Faiz oranları dengede olsa bile yatırımlar dengesizdir çünkü hisse senedi piyasası dengesizdir*" (Crotty, 1990, 525 vurgular bana ait).

Para kapitalistleri, faiz yönelimli sermaye ile faiz oranları ve bu değişkenlerin üretim süreci ile olan ilişkilerinin, finansal yaşamı anlamanın/açıklamanın temelleri olduğu açıktır. Para-kapitalistlerinin 1970'lerde önlenemeyen yükselişinin açmazı burada yatıyor. Belirli bir dönemde üretimden görece bağımsız gelişme gösteren faiz getiren sermaye, belirli bir zaman dilimi içinde ne kadar kârlı olursa

olsun, üretim sürecini olumsuz etkilediği sürece aynı zamanda kendi ayaklarının altındaki toprağı da kaydırır.

Faiz getiren sermayenin ve para kapitalistlerinin genel karakteristikleri bu anlamda şöyle sıralanabilir;

(i) Paranın başlı başına para olarak varlığı faiz getiren sermayenin temelini oluşturur.

(ii) Bu metanın fiyatı, faiz olarak belirlenir.

(iii) Sermaye mülkiyetinin sermaye işlevinden ayrılması, yani toplam sermaye içinde belirli bir kesimin kendisini geri kalandan bağımsızlaştırarak paranın bir meta olarak alınıp-satılması faiz getiren sermayenin bir diğer karakteristiğidir.

(iv) Faiz getiren sermaye kesimi D. Harvey'in deyimi ile kapitalizmin parazitidir ve üretim sürecine girmeden üretim sürecinde yaratılan değerler üzerinde belirleyici bir konuma sahiptir.

(v) Sermayenin en fetiş halidir. Para-kapitalistleri toplumda üretim süreci dışında paraları ile para kazandıkları ölçüde, paranın getirisini paranın üretkenliğine bağlarlar. Marx para-sermayenin fetiş karakterini şöyle açıklar; "*...Bir fetiş olarak sermaye kavramı, emeğin birikmiş ürününe, üstelik bunun para şeklinde sabitlenmiş şekline, özünde saklı bir güç gibi salt otomatik bir biçimde artı-değer yaratma niteliği atfeden bir kavram olarak, faiz getiren sermayede en yüksek noktasına ulaşmıştır... Geçmiş emeğin ürünü, geçmiş emeğin kendisi, burada, bugünkü ya da gelecekteki canlı artı-emeğin bir kısmına kendiliğinden gebedir. Oysa biz, gerçekte, geçmiş emeğin ürünlerinin değerlerinin korunmasının ve bu bakımdan yeniden üretimlerinin, **ancak** bunların canlı emekle bir araya gelmesinin sonucu olduğunu biliyoruz*". Marx ayrıca *Artı Değer Teorileri*'nde "bütün dünyayı kendisine ait bir kurban gibi talep etme hakkını kendinde gören bir mabut görünümündeki bileşik faiz biçiminde doruğuna çıktığını belirtir (Marx, 1975a, 453). İleride detaylandıracağımız aracı kurumlar yani banka ve borsaların gelişimi fetişizmi daha da arttırır. Banka ve borsaların ge-

lişimine paralel olarak, para-kapitalistlerinin ellerindeki paranın sermaye olarak kullanılması ve bunun karşılığında artı-değerin bir kısmının faiz olarak ele geçirilmesi süreç içinde tamamen göz ardı edilir. Böylece gerçeklik para-sahibi ile onun falanca bankası arasındaki ilişkiye indirgenir.

Burada önemle belirtilmesi gereken bir olgu vardır, o da faiz getiren sermayenin varoluş nedeni, bireylerin faiz elde etme amacıyla parayı elde tutmaları değildir, bu daha çok nesnel bir sürecin sonucudur.[51] Faiz getirisi için paranın elde tutulmasının temelinde kapitalist üretim mekanizması yatmakta, öze ilişkin bu mekanizma daha sonra kendi sınırlarını aşarak sistemde görece bağımsız bir konuma yükselir. Bu anlamda paranın biriktirme aracı olarak kullanılması faiz-getiren sermayenin varlığı için başlangıç nedeni olurken, diğer yandan kapitalist üretim sürecinin işleyişi de faiz getiren sermayeye temel teşkil eder. Kapitalizmin teknik anlamda işleyişi;

(i) gelir ile harcamalar arasında bir açığın doğmasına ve

(ii) stok ve yedek varlıkların tutulmasını gerekli kılar.

Marx'a göre "gelir ile harcama arasındaki açıklar, özünde sermayenin dönme hızının yapısından, işletme dönemi, değişir sermayenin dönme hızı ve değişmez sermayenin dönme hızının eşgüdümü ve eş zamanlamasından doğar". Ergas ve Fishman iki örnekle bu konuyu açıklarlar: "Biri üretim, biri de dolanım olmak üzere iki sürecin bulunduğu bir durumu ele alalım. Demirbaşları en aza indirmek için üretimin sürekli olması gerekir. Üretim altı, dolanım üç hafta sürmektedir. Üretim, bir önceki dönemin geliriyle finanse edilmektedir. Altı haftanın sonunda sermayeci, üretilen değeri henüz gerçekleştirmiş olmayacaktır. Dolanım sürecinin sürekliliği korunacaksa, sermayecinin üç hafta süreyle **açığı finanse etmesi gerekecektir**. Bu durumun tersi ise, toptan bir bedel karşılığında me-

51) Detaylı bir analiz için bkz. E. Arrighi (1984, 60-90).

ta gerçekleştirildiği zaman, harcamaları birkaç hafta süreyle geciktiği için **elinde bir nakit fazlasının bulunmasıdır**" (Ergas ve Fishman, 1986, 302, vurgular bana ait). Bu alıntı bize bir yandan finansal ihtiyacın teknik bir zorunluluk olarak üretim sürecinden doğduğunu işaret ederken, diğer yandan aynı teknik üretim süreci bir kısım parasal sermayeyi sanayi sermayesinin aktif dolaşımından geçici bir zaman için serbest kalmasına (örn.amortisman fonları) ve serbest kalan sermayenin aynı zamanda faiz getiren sermaye olarak kullanılmasına neden olduğunu gösterir. Burada daha da detaylandırılması gereken bir diğer olgu, faiz getiren sermayenin ya da para-kapitalistlerinin ellerinde biriken paranın kaynaklarının ne olduğu sorusudur. Marx *Kapital*'in II.cildinin son bölümü olan "Dolaşım Sürecini" yazmadan önce Engels'e yazdığı bir mektupta; "...Kapitalist, sabit sermayeyi yenisiyle *değiştirinceye* kadar geçen *süre içinde*, geri dönen bu para doğal olarak kullanılıyor" (Marx, ve Engels, 1995, 226) vurgusunu yapar.

Para kapitalistleri ile ilişkili tutarlı bir analizin yapılabilmesi için, para-kapitalistlerinin ellerinde tuttukları paranın kaynağının sorgulanması gerekir. Para-sermayesinin varoluş nedenlerinden en önemlisi işletme sermayesinin geri dönme süresi ile çalışma süresinin eşzamansız olmasıdır. Marx bu eşzamansızlığı açıkça dile getirmiştir; "...Toplam toplumsal sermayenin, döner kısmı bakımından, sermayenin serbest kalması kural olmalıdır; oysa sermayenin üretim sürecinde artarda iş gören kısımlarının birbirini izlemesinin kural-dışı bir durumda olması gerekir. Çünkü çalışma ve dolaşım dönemlerinin eşitliği, ya da dolaşım dönemi ile çalışma döneminin yalın bir katının eşitliği, devir döneminin iki kısmı arasındaki bu düzenli orantının, ele alınan durumun niteliği ile hiç bir ilişkisi yoktur; bu nedenle de, bütünüyle bakıldığında, ancak kural-dışı bir durum olarak ortaya çıkar... Şimdi eğer biz serbest bırakılan ya da daha doğrusu geçici olarak askıya alınan sermaye-

ye daha yakından bakarsak, bunun önemli bir bölümünün daima *para-sermaye* biçiminde olması gerektiğini görürüz" (Marx, 1979c, 297). Marx devamla salt devir mekanizmasının varlığı nedeni ile serbest bırakılan para-sermayenin *kredi sistemi* geliştiğinde önemli bir rol oynadığını ve dahası kredi mekanizmasının temellerinden birini oluşturduğunu belirtmekte (Marx, 1979c, 300). Bir diğer kaynak ise E. Arrighi'nin Marx'tan hareketle tanımladığı, belli bir değere sahip sabit sermayenin belirli bir süre sonra değiştirilmesi ile sabit sermayenin sürekli olarak değer kaybetmesi arasındaki çelişki sonucu para-sermayenin açığa çıktığı tarzındaki vurgusudur. *Gönülsüz gömüleme* (involuntary hoarding) olarak tanımlanacak bu olgu, para-sermayesinin temel kaynaklarından biridir (Arghiri, 1984).[52] Bu anlamda üretim sürecinde sabit sermaye yatırımlarının yenilenmesi için ayrılan paranın atıl tutulmadığını vurgulamak gerekiyor. Ayrılan para ya direkt olarak yeniden üretim sürecine aktarıldığı ya da durduğu sürece değerini koruması ya da faiz getirisi için yani başkalarının kullanımına sunulması için potansiyel üretim sermayesi fonlarına aktarıldığını belirtmemiz gerekiyor.

Para-sermayesinin varoluş nedenlerden bir diğeri ise üretken kapitalistin üretim aktiviteleri sonucu elinde biriken artı-değerin paraya çevrilmesidir ve bu paranın üretimin genişleme kararından önce belirli bir süre elde tutulmasını gerektirebilir. "Örneğin, ardarda ve ürettiği metaların belli bir miktarını bir ya da birkaç yılda satan ve böylece, bu metaların artı-değerinin -artık-ürünün- taşıyıcıları olan kısmını ya da başka bir deyişle, meta-biçiminde ürettiği artı-değerin kendisini de paraya çeviren kapitalist A, bunu, yavaş yavaş biriktirir ve böylece kendisi için potansiyel-kapasitesi ve görevi gereği, üretken sermayenin öğelerine çevireceği için potansiyel para-

52) Kapitalist ekonomide para gömülemeye (hoarding) ilişkin detaylı bir analiz için bkz. E. Arrighi (1984, 77-111)

sermaye oluşturur." (Marx, 1979c, 519). Artı-değerin paraya çevrilmesi ile açığa çıkan para, potansiyel para-sermaye olarak yeni kârlılık alanlarına yani üretime yönelebileceği gibi, açığa çıkan paranın tümü ya da belirli bir kısmını gelir sağlamak için kullanma yani faize yöneltme olanaklı hale gelir. Özünde tasarruflar ile yatırım arasındaki eşzamansızlıktan doğan bu mekanizma para-sermayesinin önemli kaynaklarından birini oluşturur.

Para-sermayesinin bir diğer kaynağı ise bizzat üretken kapitalistin sermaye birikim sürecinde elde ettiği kârın, gelir olarak ayrılan kısmının bir anda harcanmamasından doğan zaman aralığı yani tüketimin zamana yayılması, gelir amaçlı ayrılan paranın atıl tutulmayıp finansal aracılara aktarılmasıdır. Sonuç olarak bu paralar da faiz-getiren sermaye toplamına dahil olur. Diğer yandan, halkın para-gelirleri ve tasarrufları da para-kapitalistlerinin kaynağını oluşturur. Dördüncü olarak son yıllarda artan bir kaynak ise devletin ve sigorta şirketlerinin fonlarında oluşan paralar para-sermayesinin hacim olarak artmasına neden olmasıdır.

Yukarıda sıralanan ve üretimin nesnel şartlarından doğan finans ihtiyacı ile yine üretim sürecinden kaynaklanan para-sermayesinin açığa çıkması olgusu, kapitalist toplumda finansal aracıların da varlığında *ex-nihilo* para-sermaye yaratmanın alt yapısını oluşturur. Kapitalist toplumda yaşanan ve son dönem ekonomik yaşamda önemli bir yer tutan karşılıksız para-sermayelerinin yaratılması, finansal olguların anlaşılmasında merkezi bir öneme sahiptir. Kapitalist ekonomi nesnel temeli olmayan para ve dolayısıyla para-sermaye üretir, biz buna *hayali sermaye* adını veriyoruz. Özellikle para-sermayesinin getirisinin artmasına neden olan sermaye birikiminin genişlemenin sınırlarına ulaştığı dönemler ile sermaye birikim koşullarının yeniden üretilme krizinin yaşandığı dönemlerde üretken sermayenin bir kısmının üretken sermaye işlevinden koparak tamamen uzmanlaşmış bir faaliyetin gelişmesine yol açar. Bu faaliyet kâr oranla-

rının düşüşü ve aşırı üretim krizine karşı bir güvenlik mekanizması işlevine dönüşür. Tam da bu aşamada ekonomide para-ticareti ile uğraşan geniş bir kesim yeni tekniklerin gelişmesine yol açar. Sermaye birikimin ulaştığı koşullarla birlikte, banka ve benzeri kurumlar sürekli olarak *ex-nihilo kredi yaratmaya* ya da varolan kredi mekanizmasının hacim ve hız olarak artmasına neden olurlar.[53]

Üretimin finansı için borç veya kredi ihtiyacı sonuçta iki farklı ilişki biçimi ile birlikte bir dizi aracı kurumun gelişmesine neden olmuştur. Para-kapitalistinin elindeki parayı üretken sermayeye aktararak üretimin finans sorununu çözmesi, yani ilişkide bizzat bir miktar paranın bir elden diğerine geçmesi bir yol iken, gelişmiş kapitalist sistemlerde para yerine, alıcının gelecekte ödeme yapma sözü para yerine geçen bir diğer ilişki olmuştur. Bu durumda paranın yerini alan sözleşme ilişkisi, yani kredi $\mathbf{P}^{(ara)}$-$\mathbf{M}^{(eta)}$ ilişkisi zaman içinde birbirinden ayrılmasına neden olduğu ölçüde, kapitalist ilişkilere bir dizi esneklik kazandırır. Marx'a göre kredi, ekonomik ajanlar arasında gerçekleşen özel bir ilişki biçimidir. Bu özel ilişki biçimini detaylı olarak paranın işlevleri bölümünde kredi-parası olarak ele almıştık. Kredi ilişkilerinin gelişimi, sermayenin toplam döngüsünde paranın aracı rolünü azaltarak bunun yerine metaların karşılıklı değişimi karşısına bir dizi ödeme sözüne dayanan borçlanma ilişkisinin geçmesine neden olur (Weeks, 1982, 123). Kredi ilişkisinin gelişimi ile birlikte, sistemde paranın yarattığı çelişkilerin bir kısmı, kredi aracılığıyla bir süre için olsa da çözülmekte. Böylece kredi ilişkileri, kapitalist sistemin görece düzenli işlediği ve geleceğin tahmin edilebilir olduğu dönemlerde verilen ödeme sözleri yani krediler değeri temsil eder hale gelir. Fakat kredi ilişkileri bir taraftan belirli bir süre için sorunu çözmesine rağmen, krizi değerin meta biçiminden

53) Para ve kriz ilişkileri özellikle 1970 sonrası dinamiklerin analizi için bak. *Para ve Kapitalizmin Krizi* (Kumarhane Ekonomisi ve Finans Kapitalin Önlenemeyen Yükselişi) çalışmamız.

para biçimine taşıdığı ölçüde verili çelişkilerin daha da yoğunlaşmasına neden olur.

SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE KREDİ SİSTEMİNİN İŞLEVLERİ

Para-sermayesi faiz getiren sermayenin varlığına neden olur. Diğerbir deyişle, bir dizi kaynaktan açığa çıkan para, faiz geliri kazanma amacıyla örgütlenmiş bir dizi kurum ve ilişkinin gelişmesine yol açar. "Özünde para-sermaye olarak birikmekte olan bu artı-değerden, kâr ya da gelir sağlama amacıyla yararlanma isteğine, **kredi sistemi** ve kağıtlar (*papierchen*) ile kavuşur. *Para sermaye, böylece, başka bir biçim içerisinde, kapitalist üretim sisteminin gidişi ve heybetli gelişmesi üzerinde pek büyük bir etki kazanır*" (Marx, 1979c, 528). Parayla karşılaştırıldığında kredi daha kompleks bir olgudur. Kompleks bir kategori olarak kredi sistemi, sermaye birikim sürecinde parasal sınırlamalarının üstesinden gelme gibi bir dizi işlevi içselleştirdiği ölçüde, kredi mekanizması kapitalizm için özellikle kriz döneminde önemli bir araç haline gelir (Burkett, 1989).

Marx *Grundrisse*'de, kredinin kapitalist üretim biçiminden önce görülmediğini belirtir, daha önce varolan borç alma veya verme işleminin (tefecilik-usury) kredi biçimini doğurmadığını, kredi sisteminin gelişiminin **tarihsel** olarak sermaye ve ücretli emeğin varlığına bağlı olduğunu belirtir (Marx, 1979, 535).[54] *Grundrisse*'nin ilerleyen sayfalarında ise Marx, kredinin temel işlevini açıklamakta; alış-verişin ilkel döneminde (barter) genel bir değer olmamasının yarattığı sınırlar nasıl para formunda aşıldıysa, *kredi ise para meta arasındaki ilişkilerin önünde varolan sınırları, sermayeyi oldukça genel bir forma taşıyarak aşmıştır* (Marx, 1979, 623). Kredi ilişkilerinin

54) Bundan önce *Grundrisse*'den yaptığımız alıntılar Türkçe baskıdan yapılmıştır, fakat bu basım *Grundrisse*'nin bazı kısımlarını içermediği için yer yer Ingilizce 1973 yılı Penguen baskısına başvurarak alıntılar yaptık.

gelişimi ile para, sadece formel bir biçime indirgenmiş ve para olmadan borç-alacak ilişkileri gerçekleştirilir hale gelmiştir (Marx, 1973, 659). Kapitalist üretim tarzının gelişimiyle birlikte, "kredi sisteminin bu doğal temeli genişler, yaygınlaşır ve işlenmiş hale gelir." Kredi ilişkilerinin gelişimi değişim amaçlı meta üretiminin gelişimine paralellik gösterir. Dolaşım amaçlı meta üretimi aynı zamanda bireysel üreticiler arası rekabete neden olduğu ölçüde, bireysel sermaye için üretim ya da dolaşım sürecine aktardığı sermayenin en kısa sürede geri dönmesi gerekiyor. Kredi mekanizması bir yandan üretken kapitalistler için ek para-sermayesi anlamına gelirken, diğer bir anlamda da üretilen metaların hızla el değiştirmesine olanak tanır. Her iki değişken sonunda sermayenin üretim ve dolaşım alanında kalma süresi azalır, buna karşılık sermayenin geri dönüş hızının artmasına neden olur. Sermayenin geri dönüş hızının artması ise, belirli bir zaman dilimi içinde birim para sermayesinin üretken sermayeye dönüşerek daha fazla artı-değer elde edilmesi ya da dolaşım sürecine çıkmış metaların hızla paraya dönüşmesine olanak tanıyarak ticari sermayenin dolaşım hızının artmasına neden olur. Burada gerek üretken sermayeye sahip kapitalist, gerekse ticari sermayeye sahip kapitalist zaman kısıtını aşmış olur. Üretici, kredi sayesinde henüz üretilmemiş metaya karşılık olarak finansal destek ya da kredi alabilir. Yani kredi ile meta (M) paradan ayrılmış, ya da paranın metadan zaman içinde ayrılmasına olanak sağlamıştır. Burada para, "genellikle sırf bir ödeme aracı olarak hizmet eder, yani metalar para karşılığında değil, belli bir tarihte ödeme yapılmak üzere yazılı bir ödeme vaadi belgesi karşılığında satılır" (Marx, 1990, 351). T. Veblen'in belirttiği gibi, kapitalist krediyi sanki kendi sermayesiymiş gibi kullanır. Kredinin, kapitalistin sermayesi olarak belirli süre için olsa da mülkiyetine geçmesi, kapitalistin temel amacı olan üretime yatırdığı sermayenin kısa bir zaman diliminde geri dönmesini kolaylaştırır. Bu anlamda ek

kredi ya da sermaye ile kapitalist çok etkin ve büyük para-sermayeler gerektiren teknolojilere yatırım yaparak üretim koşullarını geliştirebileceği gibi, aynı kredi kaynakları ile satış koşullarının gelişmesi için gerekli ortamı da -özellikle reklam- sağlar (Veblen, 1932, 50). Aynı şekilde Schumpeter'de kapitalizmde kredinin önemini oldukça açık bir şekilde dile getirmiştir; "İlk olarak temamızı açık bir şekilde dile getirmeliyiz. İlk bakışta her ne kadar çok acayip görünse bile, diğerlerinden daha az önemli olmamakla birlikte bir ilke olarak girişimcinin krediye ihtiyacı vardır ya da daha az yabancı önerme ile kredi endüstriyel gelişmeye olanak sağlar". Schumpeter, girişimcinin üretim ya da yatırım eylemini gerçekleştirmek için bir satın alma gücüne ihtiyacı olduğunu bu satın alma gücü sayesinde farklı değişkenleri bir araya getirerek üretimi başlattığı ve bu anlamda 'girişimci' olduğunu belirtir. Schumpeter açık bir şekilde girişimcinin satın alma gücünü artırmasının tek yolu olarak borçlanması yani kredi alması gerektiğini işaret eder. Bu açıklamalarının "bir hayal olmadığını, sadece bilinen bir olgunun formülasyonu olduğunu" belirtir (Schumpeter, 1962, 102).

Kredi ilişkilerinin gelişmesi ile birlikte, bir çok ekonomik ilişkide aktarılan değerlerin ancak çok küçük bir kısmı para ile yapılır hale gelmiştir (Foley, 1993, 351). E. Mandel'in *Geç Kapitalizm* (Late Kapitalizm) ya da düzenleme okulunun **yoğun birikim rejimi** olarak adlandırdıkları (1979 ve Lipietz,1985) tarihsel süreçler içinde, kredi ilişkileri merkezi bir öneme sahip olmuştur. Gerçekten de bir bütün olarak sermaye birikim sürecini ele aldığımızda *kredi sistemi sermayenin toplam dolaşım sürecinde merkezi sinir sistemi olarak bu dolaşım süreçlerinin koordinasyonunu sağlar* (Harvey, 1984, 284, vurgular bana ait). Sermaye birikim sürecinin ve dolayısıyla kapitalizmin oldukça farklı bir çocuğu olarak tanımlanabilecek kredi ilişkileri, para ile ilgili kısıtları, üretim ile ilgili kısıtları aşmanın yanı sıra kapitalizmde para-kapitalistlerinin dünyasını ve araçlarını yansı-

tır ve bu dünyanın temel özelliği oldukça tehlikeli ilişkileri ve araçları içinde taşımasıdır (Harvey, 1982). Kredi ilişkileri, bir yandan para kullanım biçimlerini düzenleyici işlevlerle donanmışken, diğer yandan sürekli olarak hayali (fictitious capital) sermaye yarattığı ve henüz üretilmemiş değerler üzerinden geliştiği için Harvey haklı olarak kredi ilişkilerinin aynı zamanda spekülatif ilişkilerin kaynağı olduğunu belirtmiştir (Harvey, 1990, 107). Oldukça nazik dengeler üzerinde gelişen kredi sistemi ile kredi ilişkilerine konu olan sözleşmelerin gerçek değeri temsil etmeleri arasında sürekli bir tansiyon vardır. Bu tansiyonun nitelik ve nicelik olarak farklılaşması sermaye birikim süreci ve bütünsel bir süreç olarak kapitalizmin ulaştığı aşamalara bağlı olarak farklılıklar gösterir. Sistemin yeniden üretilmesi açısından gerilim/tansiyon bir dizi işlevi yerine getirir. Bu işlevleri bir kaç başlık altında analiz edebiliriz.

(i) PARANIN SERMAYE OLARAK MOBİLİZASYONU

Bireylerin elinde biriken para, dolaşım sürecine girmeden aktif paraya yani faiz getiren sermayeye dönüşemez. Pasif paranın sistem içinde aktif paraya yani sermayeye dönüşmesi kredi sistemi sayesinde gerçekleşir. Kredi sistemi bunu iki şekilde yerine getirir; ilk olarak bankalar dolaşım sürecindeki parayı borç verilebilir sermayeye çevirir. Bankalar böylece paranın dolaşım aracı işlevini içselleştirirler. Bankalar ayrıca çek kanalı ile daha sonra ele alacağımız hayali para yaratırlar ki, bu paralar borç verilebilir sermayenin temel kaynağını oluşturur. İkinci olarak bankalar, kullanılmayan atıl kalan parasal birikimleri, tüm toplumsal sınıflardan çekerek bu küçük birikimleri bir araya getirirler. Bu küçük birimler sonuçta büyük miktarlara varan ve işlemeye hazır parasal sermayeye dönüşürler. Marx'ın *Kapital*'de vurguladığı gibi; kredi sistemi içinde banka ile ilişkiye giren kapitalist, işçi ve toprak sahibi ve yönetici sosyal kimliklerinden sıyrılarak sadece birer tasarrufçu haline gelirler.

(ii) DOLAŞIM ZAMANI VE MALİYETİNİN AZALMASI

Dolaşım maliyetinin azalması, ilk aşamada dolaşımda paranın yerini kredinin alması ile gerçekleşir. Kredi ilişkilerinin gelişimi; "A. Ticari işlemlerin büyük bir bölümünde paranın tamamen bir yana bırakılmasıyla, B. Dolaşım aracının dolaşımını hızlandırmakla" dolaşım zamanı ve bu zamanın maliyetini azaltır (Marx, 1990, 386). Kredi bu anlamda, bir yandan dolaşımın etkinliği diğer yandan dolaşım maliyetinin minimize edilmesi anlamına geliyor. Dolaşımın önündeki zaman ve maliyet unsurlarının kaldırılması ile sermaye farklı aşamalar arasında serbestçe hareket edebilme özgürlüğüne kavuşur; üretken sermaye aşamasından dolaşım aşamasına, dolaşım aşamasından üretim aşamasına geçişler hızlanır. Diğer yandan kredi, uzun dönem sonucunda üretimi tamamlanacak bir yatırım için, bu üretimi göstererek para vermeksizin kredi kanalı ile üretim araçlarının elde edilme olanağını da sağlar. Sermayenin yeniden üretimi için, dolaşım zamanının kısılması, özellikle günümüzde kitlesel boyutlara varan üretim ile daha bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluk günümüzde kendine özgü bir mekanizma ile sermayeler arasında kurulan bir ilişki ile önemli ölçüde aşılmıştır. A üreticisi (alıcı), B üreticisinden/ticaretle uğraşandan (satıcı) gereksinimi olan metayı aldığında genellikle para verme yerine bu metanın karşılığını bir gün ödeyeceğine dair bir yazılı belgeyi (senet) verir. B ise gereksinimi olduğunda elindeki bu yazılı ödeme vaadini bir başkasına ya da bankaya devrederek işini görür. Buradan elde edilecek önemli sonuç: "*Kredi, hem sanayi kapitalisti ve hem de tüccar için, para-biçimi altındaki geriye dönüşü fiili geriye dönüş zamanından bağımsız kılar*" (Marx, 1990, vurgu bana ait).[55] Kredi ilişkileri kolayca anlaşılacağı gibi, paranın basit anlamını genişleterek genel geçer yazının dar anlamda para kavrayışının sınırlarını da gösterir.

---

55) Buradaki vurgulama ve mantık yürütme Bullock ve Yaffe'den alınmıştır (1988).

(iii) AŞIRI ÜRETİM VE AŞIRI FİYATLARIN MASSEDİLMESİ ANLAMINDA KREDİ

Kredinin varlığı, satın alma ile satış arasındaki zaman ve mekan sınırlamalarının kalkması beraberinde hayali olarak satın alma gücünün yaratılmasına neden olur. Burada hayali kavramı zaman açısından henüz gerçekleştirilmemiş değerleri işaret etme anlamında kullanılmıştır. Biraz daha açacak olursak kredi ilişkileri gelecekte yaratılacak potansiyel değerlerin zamanından önce aktifleştirilmesi işlevini üstlenir. Bu *gelecekte* potansiyel olanın *fiilileştirilmesi* anlamına geldiği ölçüde risk ve riskin miktarına da bağlı olarak bir dizi maliyetin varlık nedenini oluşturur. Riskin ve maliyetin miktarı ise tamamen potansiyel olarak görülen geleceğe ait değerlerin, zamanından önce potansiyeli aşacak miktarlarda kullanılmasının oranına bağlı olacaktır. Kapitalizme özgü bir sorun olan aşırı üretim potansiyeli (overproduction) yani üretimin sömürülme koşulları (meta üretimi) ile onun realizasyon (pazarda satılabilmesi) koşulları arasındaki dengesizliğin olasılığı, bireysel kapitalistler arasında varolan rekabet sonucu üretim kapasitesini tüketim talebinin sınırlarına taşınması bu potansiyelin aşırı tüketilmesinin bir yolu olurken, sisteme içkin olan kâr oranlarındaki düşüş varolan potansiyelin reel olanın üzerinde kullanılmasına neden olacak bir diğer değişken olur. Ekonomide aşırı üretimin varlığı, bugünlerde çokça tanıdık olan tüketici kredilerinin gelişiminin temelini oluşturur. Bankalar ya da toptan satıcılarca verilen bu krediler bir yandan kapitalizmin aşırı üretim mekanizmasına bağlı olarak gelişirken, diğer yandan aşırı üretim krizlerini bir süre için erteleyici bir işlev üstlenir (O'Connor, 198, 72).

(iv) KREDİ İLİŞKİLERİ VE SERMAYENİN MERKEZİLEŞMESİ

Kredi sisteminin ilk elde gözlemlenen ve yukarıda sıralanan olumlu katkıları, bunalım dönemlerinde farklı bir özellik kazanır ve küçük sermayelerin tek elde toplanmasına neden olur. Marx'ın vurgu-

su ile kredi sistemi "ilk aşamalarında, birikimin alçakgönüllü bir yardımcısı olarak hiç sezdirmeden işin içine girer ve büyük ya da küçük miktarlar halinde toplum yüzeyine dağılmış bulunan para kaynaklarını, görünmeyen iplerle, tek ya da ortaklık halindeki kapitalistlerin ellerine çeker; ama çok geçmeden, rekabet savaşında yeni ve müthiş bir silah halini alır ve en sonunda sermayenin merkezileşmesi için, dev bir toplumsal mekanizmaya dönüşür" (Marx, 1986, 644). Bu anlamda kredi ilişkileri, kapitalist üretim ve birikim sürecinde finans-sermaye[56] denen bir kesimin elinde amansız bir silah haline dönüşerek, ekonomideki küçük çaplı firmaları kendi içine çekerek kara delik gibi onları yutmaya başlar. Sonuçta büyük çaplı sermayeler iyice güç kazanırlar. Bu anlamda kredi sistemi sermayelerin dolaşım hızını artırdığı gibi etkin sermayelerin hacmini maksimuma çıkmasına izin verir (Delilez, 1976, 69). Etkin sermayeler, kredi sistemi aracılığı ile varolan para-sermaye kütlesi üzerindeki konumlarını güçlendirmenin bir adım sonrası ise aynı sermayenin finansal ellerde ya da endüstriyel ellerde birikmesine bağlı olarak bir yandan üretimin/teknolojinin gelişmesine büyük çaplı projelerin gerçekleşmesine neden olurken, diğer yandan finansal kesimin elinde biriktiğinde finansal işlem hacminin ve hızının artmasına yol açar. Bu aşırı şişme eğilimi hiç kuşkusuz konumuzun ekseni niteliğinde ve kredi sistemi ile sermayenin merkezileşmesi arasındaki bir diğer önemli konunun ele alınması gerekiyor; bu kredi sisteminin reel yapılardan bağımsız olarak para yaratması, yani hayali sermaye[57] ya da hayali para olgusunun açıklanması gerekiyor.

---

56) Marksist analiz içinde önemli bir kavramlaştırma olan ve 1970'lerde belirgin olarak açığa çıkan finans kapital kavramı için detaylı bilgi için bkz. *Para ve Kapitalizmin Krizi*

57) Hayali sermaye kavramı Marx'ta önemli bir yere sahip olmasına rağmen, kavrama daha sonraki Marksist yazında pek fazla yer verilmemiştir, son yıllarda yaşanan finansal hareketlilikler bu kavramın önemini yeniden gündeme getirmiştir. Hayali sermaye kavramı hakkında dilimizde kaynak olarak ne yazık ki N. Satılgan'ın (1988) bu çalışmaya da temel olan kısa ve özlü çalışması dışında bir çalışma yoktur.

KREDİ SİSTEMİ-HİSSELİ ŞİRKETLER VE HAYALİ SERMAYE

Kapitalist ekonomik ilişkilerin gelişimiyle birlikte ekonomide finans ihtiyacı artar. Artan ihtiyaç beraberinde önemli bir mekanizmanın varlığına yol açar. Bu hisseli şirketlerin kuruluşu, özellikle anonim şirketleri kuruluşudur. Hisseli şirketlerin gelişimine tanık olan düşünürlerden Rodbertus'un hisseli şirketlerin finansal açıdan ne anlama geldiğini belirten anlamlı yorumunu buraya almak yararlı olacak; "Binlerce küçük sermaye kaynağından gelen dereleri bir tek ırmak halinde birleştirmesini bilen işletme biçiminin (yani anonim şirketin) bir misyonu var. Tanrının yaptığı işleri tamamlayacak onun aşıp geçmeyi unuttuğu ya da aşmaya vakit bulamadığı engelleri devirip denizin altında ya da üstünde olsun karadan kopmuş toprakları birleştirecek, sıradağları vb. delecektir. Piramitler ve Fenikelilerin kesme taş blokları bile hisseli sermayenin yapabilecekleri yanında hiç kalır" (Rodbertus'dan aktaran Hilferding, 1995, 179).[58] Hisseli şirketlerin gelişimi, para-sermayesinin varlığı ile finansal ihtiyacın kesiştiği alanda gerçekleşmiştir. Bu iki unsur diğer yandan kapitalizme içkin olan sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile birleşince böyle bir organizasyonun varoluşunu daha bir kaçınılmaz olmuştur. Piyasaya çıkarılan ve belirli bir dönem içinde belirli koşullara bağlanmış faiz/kâr getirisi olan değerli kağıtlar, zamanla yaratılan ikinci el piyasalarda alınıp/satıldığı oranda yani hisse senetlerinin kâr üzerindeki *hak istemi* reel sermaye dışında dolaşıma girdiği andan itibaren "*sermayenin artan oranda katlanması*" olayı ortaya çıkar (Mandel, 1993, 29). Sermayenin reel/fiziksel varlığının yanı sıra oluşan değerli kağıtların yarattığı değerleri *hayali sermaye* olarak tanımlıyoruz. Reel süreçleri ve dolayısıyla zihinleri oldukça karıştıran bir kavram olduğu için, bu kavrama ge-

58) Hilferding'in Türkçe çevirisi çalışmanın ileri aşamalarını ele aldığı (1995) ve yapılan çeviri çalışmanın sadece bir kısmını içerdiği için biz gerek yapılan bu çeviriyi gerekse orijinal metinden (1981) çevrilmeyen kısımları kullanacağız.

nel geçer iktisat yazınında pek rastlanmaz. Hayali sermaye kavramına genel geçer yazının böyle uzak ve mesafeli durması oldukça bilinçli bir tavırdır. Çünkü genel geçer iktisadın analizlerinde yer alan para, fiyat, denge ve bunalım gibi kavramlar, hayali sermaye kavramının varlığında bir çok açıdan geçersiz kavramlara dönüşür. Hayali sermayenin varoluşu, para ve kredi sistemine içkin bir olgudur. Sermaye para ilişkilerinde karşılaştığı zaman ve mekan kısıtlarını kredi kanalı ile aşmakla kalmaz böylece yine aynı kredi sistemi aracılığı ile hayali sermayeler yaratır. Hayali sermayeyi yaratan temel itkiler, sermayenin daha fazla birikim isteği ve kriz karşısında ayakta kalma mücadelesidir. Bu itkiler zamanla kurumsal bir yapıda yani hisse senetli şirketlerin gelişmesi ile ekonomik yaşamda yerini alır. 19.yy'da kapitalizmin firma düzeyinde ulaştığı boyut ve sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimi kendisini hukuki bir formda yani anonim şirket (AŞ) formunda dile getirir. Marx bu gelişmeyi genel olarak hisse senetli şirketlerin kuruluşu olarak adlandırmakta ve bu gelişmenin temel özelliklerini şöyle özetlemektedir;

"1) Üretim ve girişim ölçeğinde, bireysel sermayeler için olanaksız bulunan muazzam bir genişleme aynı zamanda, daha önce hükümet girişimleri olan kuruluşların toplumsal girişimi haline gelmesi:

2) Kendisi toplumsal üretim biçimine dayanan üretim araçları ile emek-gücünün toplumsal yoğunlaşmasını öngören sermaye, burada, özel sermayeden farklı olarak, doğrudan doğruya toplumsal sermaye (doğrudan bir araya gelmiş bireylerin sermayeleri) biçimini alır ve bunun girişimleri, özel girişimlerden ayrı ve farklı toplumsal girişimler şekline girer. Bu, özel mülkiyet olarak sermayenin, kapitalist üretimin kendi çerçevesi içerisinde ortadan kalkmasıdır.

3) Fiilen iş yapan kapitalistin yalnızca yönlendirici, başkalarına ait sermayenin yöneticisi ve sermaye sahibinin sırf bir sahip, sırf bir para-kapitalist haline dönüşmesi. Bunların aldıkları temettüler, faiz ile girişim kârı, yani toplam kârı içerse bile (çünkü, yöneticinin ücreti,

fiyatı, herhangi bir başka emek gibi emek-piyasasında düzenlenen, belirli bir türden vasıflı bir emeğin ücretidir ya da böyle olmalıdır), bu toplam kâr bundan böyle ancak faiz biçiminde elde edilmekte, yani tıpkı yöneticinin kişiliğinde, bu işlevin sermaye sahipliğinden ayrılmış olması gibi, fiili yeniden-üretim sürecindeki işlevden tamamen ayrılmış bulunan sermaye mülkiyet için sırf bir tazminat olarak alınmaktadır. Kâr böylece (artık yalnız, hakkını alan kısmı, yani faiz değil), üretim araçlarının sermayeye dönüşmesinden, yani bu üretim araçlarının, gerçek üreticiler karşısında yabancılaşmalarından, bir başkasının mülkiyeti olarak, yöneticiden en son gündelikçi işçiye kadar üretimde fiilen yer alan bütün bireyler arasında bulunan zıtlıktan doğan, başkalarının artı-emeğine sırf bir el koyma gibi görünür. Hisse senetli şirketlerde, işlev, sermaye, mülkiyetinden ayrılmıştır, dolayısıyla da emek, üretim araçları sahipliğinden ve artık-değerden tamamen ayrılmıştır" (Marx, 1990, 385-86).

Kapitalist ilişkilerinin görece gelişmiş bir biçimi olarak hisse senetli şirketlerin gelişimi, üretim ve finans ilişkilerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Sorunu Marx'ın bıraktığı noktada ele alarak daha da geliştiren R. Hilferding, ekonomide kişisel girişim ile anonim şirket arasındaki farkın bugüne kadar yalnız örgütlenme biçimindeki farklılık ve bunun getirdiği sonuçlar çerçevesinde ele alındığını, bu anlamda öznel ve nesnel faktörlerin sıralandığını, fakat bununla birlikte bu iki girişim biçimi arasındaki temel farklılıkların sorgulanmadığını belirtmiştir. Hilferding'e göre temel farklılık "modern kapitalizmin gelişmelerini kavramak açısından yaşamsal önem"e sahiptir (Hilferding, 1995, 171).

Hilferding'e göre anonim şirketlerinin gelişmesiyle birlikte, sanayici kapitalistin işlevinde de bir dizi değişiklik olmuştur. Temel değişim, "sanayi kapitalistinin sanayi girişimciliğinden kurtulmasıdır." Bu işlev değişikliği sonuçta "anonim şirkete yatırılmış sermaye kapitalist açısından salt *parasal sermaye* kılığına bürünmesine

(neden olmuş ve)... Onun biricik işlevi sermayesini ödünç vermek ve belli bir dönem sonunda faiziyle birlikte geri alma"ya dönüşmüştür. Burada para kapitalisti olarak hisse senedi sahibinin normal banka ve diğer kanallarla parasını kullanan açısından önemli bir farklılığı vardır, o da belirli bir parayı bir kapitalist girişime yatıran için bu paranın karşılığında belirli miktarda bir faiz getirisi sağlamak değil de kapitalist girişimin sonunda elde edilecek (ya da edilemeyecek) getiri (kâr) üzerinde hak istemidir. İkinci olarak da para-kapitalisti, normal halde belirli güvence altına alınmış bir faiz karşılığı verilmesine rağmen bir kapitalist girişime para yatıran için gelecekte yaratılması düşünülen bir kâr karşılığı olduğu ölçüde güvencesi daha azdır. Daha az güvenceli olduğu halde para-kapitalistlerin, hisse senedini seçmeleri, normal mali kurumların para-sermayesine verdikleri faizin genellikle kârdan daha düşük olmasıdır. Para-kapitalistleri hisse senedi alma ile "toplumsal olarak üretilmiş toplam artık değerin genel bölüşümüne" katılmış olurlar (Mandel, 1993, 29). Diğer yandan ödünç-veren kapitalist sanayi kapitalistinden temelde ayrılmıştır. Sanayi kapitalisti "tüm sermayesini belli bir girişime yatırır. Bunun şartı da sermayesinin bu girişim dalında kendi işini yapabilecek kadar yeterli olmasıdır, oysa *hisse sahibinin* küçük miktarda bir sermayeye sahip olması veya tasarruf etmesi yeterli oluyor. Sanayi girişimcisi sermayesini kendi girişimine bağlamıştır ve bu girişimin çerçevesinde üretken faaliyetiyle hep iç içe yürür. Tüm girişimini satmadıktan sonra sermayesini geri çekemez ki bu da, kapitalist kişinin yerini veya işlevini başka bir kişiye bırakması, yani kapitalistler arası bir yer değiştirme anlamına gelir. Yoksa kendisi bir para kapitalisti değildir, tersine olarak o sanayici (üretken işlevsel) bir kapitalisttir (Hilferding, 1995, 173).

R. Hilferding ayrıca yukarıda sermayenin ikileşmesi olarak tanımladığımız olgu hakkında da oldukça açıklayıcı bilgiler veriyor. "*Kişisel girişimin* anonim şirkete dönüşmesiyle sermaye ikiye katlanmış

gibi gözüküyor. Ama hissedarların koyduğu başlangıç sermayesi bir kez sanayi sermayesine dönüşmüş olup fiili gerçeklik içindeki durumunu artık böyle sürdürmektedir. *Paraya gelince* o üretim araçlarını satın alma aracı olarak işlev görmüş, bu araçlar için harcanmış ve parasal sermayenin döngüsel akışından son defa olarak kopmuştur. Ancak *üretim araçlarının* (bir bölümünün) üretim yoluyla metalara dönüşmesi ve bu metaların satış sonundaki para -bambaşka bir para olarak (yani koptuğu dolaşımın içinden) geriye akmaya başlar. Öte yandan sonraki hisse satışlarından gelen para ise, hissedarlarca işin başında konan ve harcanıp giden para hiç değildir. Kısacası anonim şirket sermayesinin, yani girişimin sermayenin bir parçası olmayıp sermayeleşmiş getiri taleplerinin dolaşımı için gereken bir *ek sermayedir*." (Hilferding, 1995, 175). Sermayeleşmiş getiri olarak ek sermaye, özünde hissenin "ilerideki üretim üzerinde bir alacak talebi ya da kâra olan talep" olduğu ölçüde, bu hak yani getiri ya da kâr sermayeleşmekte. Sermayeleşen meblağ ise "hissesinin fiyatını oluşturduğundan bu hisse fiyatları içinde ikinci bir sermaye varmış gibi gözüküyor. Oysa bu tamamıyla hayali, yani *fiktif* ya da uydurma bir şeydir. Gerçek olan şey yalnızca sanayi sermayesi ve bundan üretilen kârdır" (Hilferding, 1995, 176).

Para-kapitalistlerinin hisse senetleri aracılığıyla paralarını değerlendirmeleri, kapitalist finans açısından oldukça büyük bir aşama olmuştur. Büyük bir aşama olarak özellikle bireysel üretken sermayenin daha fazla kaynaklara ulaşmasına olanak tanımasının ötesinde, piyasada diğer metalar gibi alınıp satılması sermayenin katlanması ya da hayali sermaye olgusunun varlığına neden olmuştur. Böylece üretken sermaye olarak kullanılan bölümden farklılaşarak kapitalist ekonominin süregelen fetişistik karakterinin daha da artmasına yol açmıştır. Hayali sermaye, sermayenin en fetiş biçimi olan faiz getiren sermayenin hem bir parçası olmuş hem de fetişizmin daha da artmasına yol açmıştır. Hayali sermaye kavramı üze-

rinde biraz daha durmamız anlamlı olacaktır.

"Yeni kurulan bir anonim şirketin beraberinde para (P) karşılığı çıkardığı hisseler (H) iki parçaya bölünür.

- P1 parçası kurucu kârını oluşturmakta olup kuruculara aittir ve hisse senedi dolaşımı dışında kalır.
- Öteki P1 parçası ise, üretken sermayeye dönüşür yani yukarıda anlattığımız sermayenin toplam dolaşımını başlatır.

Hisseler satılmış bulunuyor, bunların yeniden dolaşıma sokulması isteniyorsa, o zaman dolaşım aracı olarak bir ek paraya P_2 ihtiyaç var demektir.

$$H\text{-}P_2\text{-}H$$

şeklindeki dolaşım kendi özel piyasasında, yani borsada cereyan eder. Söz konusu dolaşımı yandaki şekil ile gösterebiliriz (Hilferding, 1995, 180). Hisse senetli şirketlerin gelişimi ile birlikte işletmeler, para-kapitalistleri ile girdikleri direkt ilişkileri dolaylı bir ilişkiye çevirirler. Yani A işletmesi, üretim için gerekli finans ihtiyacını bankadan borçlanma yerine direkt olarak kendisinin varlıklarını temsil eden kıymetli kağıtlar çıkartarak borçlanma yoluna gitmişlerdir.

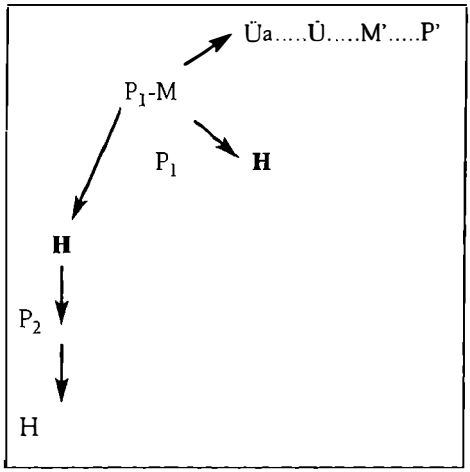
Süreç açısından bakıldığında firmanın varlıkları ve ileride elde edeceği artı-değeri göstererek piyasaya sunduğu değerli kağıt miktarı, piyasaya sürüldüğü andan itibaren piyasada bir meta olarak işlem görürler. Kredi sistemi içinde aracı olan kurumlar yani bankalar ve borsalar kanalıyla bu değerli kağıtlar piyasaya sürülür.

Literatürde bu kağıtların ilk satışının yapıldığı yer **birincil piyasa** olarak adlandırılır. Bu piyasada ilk defa hisse senetli firmaların piyasaya sunduğu değerli kağıtların satışı gerçekleşir. Daha sonra ise piyasaya çıkan bu değerli kağıtlar **ikinci piyasa** denilen piyasada hızla el değiştirmeye başlarlar.[59] Değerli kağıtların birincil ve ikinci piyasada dolaşımı, hızla bu değerli kağıtların ilk piyasaya çıktığı fiyatın ve temsil ettiği değerin altına veya üstüne çıkma süreci-

ni başlatır. Bu süreç beraberinde kredi sisteminde dolaşan bu değerli kağıtların gerçek üretim süreci ve endüstriyel sermayenin dolaşımındaki değerlerin realizasyonun-dan görece özerk olma eğilimini gündeme getirir (Burkett, 1989, 47). Bu aşamada ilk ve en önemli olgu, piyasaya bir hisse senedini 50.000 liraya süren şirket, belirli bir dönem sonunda bu hisse senedinin 100.000 yada 250.000 lira olduğunu görür. D. Foley'in örneği ile daha da açacak olursak "hiç borcu ve ödenecek vergisi olmayan bir firmanın 100 milyon dolar sermayesi olsun ve her yıl 20 milyon dolar kâr sağlayarak yılda ortalama olarak %20'lik bir kâr oranını gerçekleştirsin. Her biri, yıllık 20 dolar, kâr üzerinden hak talep eden bir milyon hisse senedinin olduğunu kabul edelim. Alınan borçların faiz oranı yılda %5 olduğunda ve temettü akışının riskinin yatırımcıları hisse senetleri üzerinden yılda %10 getiri talep ettiğinde, her hisse senedinin fiyatı 200 dolar ve bir milyon hisse senedinin fiyatı 200 milyon dolar olacaktır. Marx hisse senedi fiyatı ile 100 milyon dolarlık gerçek sermaye arasındaki 100 milyonluk farka hayali sermaye demektedir" (Foley, 1993, 352).[60] Marx'ın önemle üzerinde durduğu

59) Genel geçer iktisat yazını genel olarak borsa ve özelde ise ikinci piyasa işlemlerini analizlerine dahil etmemişlerdir. Bkz. Minsky (1987, 229) ve Tibovitsky (199+).

60) T. Veblen hayali sermayenin varlığını oldukça güzel bir şekilde dile getirir; borsaların varlığında sermayenin etkin kapitalizasyonu, hisse senetlerinin üzerindeki değer yerine piyasadaki alınıp satılan değerin önem kazanmasına ve devamla firmaların parasal refahlarının, borsaların varlığında saatten saate değişmesine neden olduğunu belirtir. Veblen bu yeni durumu "para ekonomisi" olarak değil de kredi ekonomisi olarak tanımladıktan sonra kredi ekonomisinde belirleyici olanın metalar değil, firmalara ait olan ve reel değerleri üzerinden değil de piyasadaki belirsizlikler sonucu oluşan ve alım satım konusu olan sermayeler olduğunu belirtir (Veblen, 1932, 74). Kredi ekonomisinde belirleyici olan sermaye alım satımı, bir noktadan sonra sadece alım-satıma konu olmakta ve bu spekülâtif girişimciliğe kaynaklık etmekte. Veblen'e göre (haklı olarak) spekülatif girişimciliğin en önemli birimleri, firmalar ve yöneticileri olmuştur, çünkü bizzat bu firmaların hisse senetleri alım-satıma konu olmakta. Bu hayali alım-satımın 'kredi-ekonomisi'nde artışı ile birlikte Veblen'e göre, "bu anlamda bütün üretken kapitalistler (girişimciler) ve ticari kapitalistler bir anlamda spekülatif bir özellik kazanmışlardır" (Veblen, 1932, 82).

hayali sermaye kavramını dolaşım sürecinde detaylandırarak bir bütün olarak sistem açısından önemini şöyle ifade etmiştir; "Senet, bu sermayeyi temsil eden mülkiyet hakkı olarak iş görür. Demiryollarına, madenlere deniz ulaşım şirketleri ve benzerlerine ait hisse senetleri gerçek sermayeyi, yani bu gibi girişimlere yatırılan para miktarını temsil eder. Doğal olarak bu, bütün bunların düpedüz bir dolandırıcılığı temsil edebilme olasılığını da ortadan kaldırmaz. *Ama bu sermaye, bir defasında mülkiyet hakkının (hisse senetleri) sermaye-değeri, diğer bir defasında, bu girişimlere yatırılan ya da yatırılacak olan fiili sermaye olarak, iki kez var olamaz.* Yalnız ikinci biçimde vardır ve bir hisse senedi yalnızca, artı-değerin kendisi tarafından gerçekleştirilecek kısmına tekabül eden bir mülkiyet hakkıdır. A, bu hakkı B'ye ve B'de C'ye satabilir. Bu alışverişler, sorunun niteliğinde hiç bir şeyi değiştirmez. A ya da B, mülkiyet hakkını sermaye biçiminde elde tutmakta, ama C, sermayesini, hisse senetli sermayeden gelmesi beklenen artı-değerden alacağı sırf bir mülkiyet hakkına çevirmiş bulunmaktadır. Yalnız hükümet bonolarının değil, hisse senetlerinin de mülkiyet haklarının değerlerinin bağımsız hareketi, bunların üzerlerinde hak sahibi olabilecekleri sermaye ya da talebin yanı sıra, gerçek sermayeyi teşkil eder. Çünkü *bunlar, fiyatları bağımsız olarak saptanan ve kendine özgü hareketleri olan metalar halini alırlar. Bunların piyasa değerleri, gerçek sermayenin değerinde (değerde genişleme olsa bile) herhangi bir değişme olmaksızın, kendi nominal değerle-*

rinden farklı biçimde saptanır. Bir yandan bunların piyasa değerleri, yasal hak sağladıkları gelir miktarına bağlı olarak dalgalanma gösterir. Hissenin nominal değeri, yani başlangıçtaki bu hissenin temsil ettiği yatırılan meblağ 100 sterlin ise ve bu kuruluş %5 yerine %10 faiz veriyorsa, hissenin piyasa değeri, diğer şeyler aynı kalmak üzere, faiz oranı %5 olduğu sürece 200 sterline yükselir, çünkü %5 üzerinden sermayeleştirilmiş iken, şimdi 200 sterinlik hayali bir sermayeyi temsil etmektedir. Bunu 200 sterline satın alan kimse, bu sermaye yatırımı üzerinden %5'lik gelir elde eder. Girişimin geliri azalınca, bunun tersi doğrudur. Bu senedin piyasa değeri kısmen spekülatiftir, çünkü bu yalnız fiili gelir ile değil, aynı zamanda, önceden hesaplanan, beklenen gelir ile de saptanmıştır. Ama gerçek sermayedeki genişlemenin değişmez olduğu ya da devlet borçlarında olduğu gibi sermayenin mevcut olmadığı durumlarda yıllık gelirin yasa ile saptandığı ve güvenlik altına alındığı kabul edilirse, bu senetlerin fiyatı, faiz oranı ile ters orantılı olarak yükselir ya da düşer" (Marx, 1990, 414, vurgular bana ait). Günümüzde devletlerin aşırı borçlanmaları, yani hazine bonoları, ya da devlet tahvilleri ihraç ederek piyasaya girmeleri hayali sermayenin önemini ve miktarını inanılmaz boyutlara çıkarmıştır.

Bu yeni işleyiş E. Mandel'in de vurguladığı gibi, toplumda parasermaye sahibi kesimin bir kısmının hisse senetli şirketlerin varlığı ya da sermayenin merkezileşmesi ile paraları üzerindeki hareket kabiliyetini yitirmelerine neden olur. Hisse senetli şirketlere getirisi daha fazla olduğu için, parasını hisseye yatıran para-sermaye sahibi aynı zamanda, parasını artık ülkeden ülkeye değişen hukuksal düzenlemelerle şirketin fiili yöneticilerinin eline bırakmakta ve "o para sermayeyi serbestçe tasarruf etme hakkını yitirmekte." Bu anlamda kredi ilişkilerini içselleştiren kapitalist işletmeler, kendi sermayeleri dışında başkalarının tasarrufları, sermayeleri üzerinde denetim olanağını elde eder. Böylece hisse senetli işletmelerin gelişi-

mi "kendi bireysel sermayesi üzerinde değil de toplumsal sermaye üzerindeki bu denetim, ona, toplumsal emek üzerinde denetim olanağı verir. Bir kimsenin gerçekte sahip bulunduğu kabul edilen sermayenin kendisi, artık yalnızca kredinin üst-yapısının oturduğu bir temel haline gelir. Bu özellikle toplumsal ürünün çok büyük bir kısmının kendisinden geçtiği toptan ticaret için doğrudur. Bütün standart ölçüler, kapitalist üretimde hala az çok haklı görülebilecek bütün mazeretler, burada yok olur. Spekülasyon yapan toptan tüccarın tehlikeye attığı mülkiyet, **kendi mülkiyeti değil**, toplumsal mülkiyettir" (Marx, 1990, 388 vurgu bana ait). Tüm bu değerli kağıtların üretim sürecinden koparak ya da görece özerkleşerek büyük miktarlara varmasının bir diğer anlamı; Bullock ve Yaffe'nin belirttiği gibi: "*Kredinin, borç belgitleri olarak ortaya koyduğu sonuç bakımından, temsil edilen sermayenin gerçek değerini* ***bütünüyle çarpıtan*** *bir kağıt 'değerler' alanının yaratılması*" ile birlikte bu kağıttan değerler, üretim aşamasında yaratılan değerler üzerinde muazzam boyutlara varan bir alacak hakkının birikimi anlamına geliyor. (Detaylı bir örnek yandaki şekilde verilmiştir.)

Defalarca vurguladığımız gibi, para-getiren sermayenin tek amacı üretimde yaratılan artı-değerin bir kısmı üzerinde faiz olarak söz sahibi olmaktır. Fakat üretim sürecinde *ulusal nominal para-sermayesinin bu sabun köpüğünü andıran büyümesi* (bu deyim ilk etapta Marx daha sonra ise Keynes kullanmıştır) ve faiz getiren sermayenin kredi sistemindeki gelişmeyle, bütün sermayenin kendisini ikiye katlanmış ve bazan da üçe katlanmış gibi görünmesine rağmen bu kağıt değerleri ellerinde bulunduranlar için üretim üzerindeki alacak hakları için hiçbir zaman garanti mevcut değildir. Gerçek değerinin üzerinde sabun köpüğü gibi büyüyen bu kağıt değerlerin bir noktada yani sabun köpüğünün patladığı anda havaya uçtuğu tarihsel olarak birçok kez yaşanmış gerçekliktir. 1800'ler, 1929'lar, 1973'ler ve 1987'ler bu sabun köpüklerinin patlayarak havaya uç-

Gerçek ve Hayali Sermaye

Örnek

	G E R Ç	Para, meta ve üretici sermaye işlevlerine sahip olan ve		
Bir AŞ' in ortaklığı için fiilen yatırılan sermaye 10 Mil.Tl	E K S E R M A	faizgetiren sermaye ve ticari sermaye olarak bağımsızlaşmış biçimler içindeki sanayi sermayesi	Değeri temsil eder	Üretim sürecinde iş görür
Temmetü; 1000 TL'lık itibari değere sahip bir hisse senedi yılda 90TL. Faiz oranı %3, Hisse senedi kuru= 90/%3.%1000 =3000TL. Dolaşıma giren hissesenedi sayısı =10000, Hisse senetleri 3000.10000 = 30000TL'lık bir bedel karşılığında satılmıştır.	Y E H A Y A L 1 S E R M A Y E	Sahiplerine artık değerin bir kısmına temettüya ya da faiz olarak sahip olmak hakkını veren değerli evrak biçiminde servet senedi	Bir değer temsil etmez	Yeniden üretim sürecinde bir işlevi yoktur; değerli evrak piyasasında bağımsız bir hareketi gerçekleştirir.

tukları tarihsel anları gösteriyorlar. Yani üretimden bağları koparan hayali sermaye, ancak bir süre için ya da belirli bir limit üzerinde bu özgürlüğünü yaşıyor. Özgürlüğün bir gün mutlaka sona ermesi gerçekliği, finansal gelişmenin belirli bir süreden sonra yani üretimden kopukluğu iyice artığı andan itibaren büyük riskler içeren bir eylemlilik hali oluyor. Para-kapitalistlerinin hayallerini işgal eden kısa sürede yüksek oranlı kazançlar, finansal dünyanın aşırı riskli olmasına, kırılgan olmasına neden olur. Ekonomi özellikle kriz dönemlerde aşırı kredi bağımlı/borç bağımlı olduğu dönemlerde üretken bir çaba olmadan kısa sürede kazanmak ve kaybetmek ekonomik yaşamı belirleyen temel bir ikileme dönüşür.

Böylece, ekonomi kısa bir süre kumarhaneye dönüşür. Kısa sürede yüksek kazançlar, yüksek riskler ve kayıplar, tüm bu olgular aynı anda ekonomi üzerinde belirleyici olurlar. Marx'ın deyimi ile bu ikilem yani "*değerli senetlerin fiyat hareketindeki dalgalanmalar yoluyla elde edilen kazançlar ya da kayıplar ve bunların belirli ellerde toplanması, öz ve nitelikleri gereği gitgide daha fazla bir kumar konusu haline gelir ve sermaye, servet etmenin asıl yöntemi olarak, emeğin yerini alıyormuş gibi görünür ve aynı zamanda, açık şiddetin yerine geçer*" (Marx, 1990, 424).

İşletmelerin değerli kağıtlar çıkartarak topladıkları para-sermayeler, potansiyel para-sermaye oldukları için üretimin genişlemesi ve yeni teknolojik gelişmelerin sağlanması açısından kapitalistlere büyük olanaklar sunmuştur. Hiç kuşkusuz kapitalizme özgü olan eşitsiz ilişkiler, hisseli şirketlerin gelişimi ile daha da artmıştır. Özellikle hisseli şirketler karşısında bireysel girişimciler oldukça eşitsiz bir konuma düşmüşlerdir. Finansal kaynaklar açısından bireysel girişimci sermayesi oranında elde ettiği kâra bağlı olarak biriktirdiği kadarıyla bir finansal birikime sahipken, anonim şirket "toplayabildiği ölçüde biriktirebilir." Finansal eşitsizlik hiç kuşkusuz ekonomide sermayeler arası büyüme ve gelişmede bir dizi eşitsizliğe de

neden olmakta. Geçen bölümlerde verdiğimiz Kalecki'nin firma büyüklüğü ile finansal kaynaklara ulaşma arasında kurduğu anlamlı ilişki bu anlamda anonim şirketler için (kendisinin de detaylandırdığı gibi) daha da anlamlı hale geliyor ki bunu da Kalecki çalışmasında ayrıca belirtmiştir (Kalecki, 1972, 107).

Hayali sermayenin gelişimi sermaye birikimi için bir dizi olanağı sunmakla birlikte, hayali sermaye aynı zamanda sistemin üzerinde yükseldiği ilişkilerin daha da kırılganlaşmasına neden olur. Kırılganlığın artmasında en önemli değişken, hayali sermayenin artarak birikmesiyle karar alıcıların kararlarını bu hayali değerler üzerinden almaları yatar. Hayali değerler, bu anlamda bir yandan değerlerin temsil krizine yol açmasına neden olurken, diğer yandan çok daha önemlisi hayali değerler dolayında gelecekte yaratılması düşünülen potansiyel değerlerin zamanından önce hızla tüketilmesine ve dahası belirli bir zaman diliminde karşılanamayacak değerler üzerinden sözleşmeler yapılmasına neden olur. Tüm bu mekanizma, finansal krizlerin varlık koşullarını hazırlaması açısından önemlidir. Bu eğilimi sadece finansal alana özgü yorumlanırsa (Post-Keynesyenlerin yaptığı gibi) yine yüzeydeki görüngelere takılıp kalmış oluruz. Hızla ve etkin sermaye birikim süreçleri, bir süre sonra ekonomide kâr oranlarının düşme eğilimine girmesi yönünde baskılar yaratır. Bu baskıların kredi sistemi ile aşılması için para-sermayeye olan talep arttığında, kredi sistemi bu süre içinde görece özerklik kazanarak kredinin işlem hacmi ve miktarı artar. Üretimden gelen sinyaller, hızlı fiyat oynamaları ile bu alanda ani kârların/zararların varlığına yol açar (Burkett, 1989,48). Kredi sisteminin olanakları ile görece bir huzur ve optimistik bir havaya giren girişimci, bu havada para-sermayesine olan talebini daha da artırır ve tam da kriz öncesinde piyasada büyük çaplı paralar dolaşmaya başlar, herkesin olumlu değerler atfettiği bu hızlı yükselme, bir anda aşağı doğru düşme sürecine girer. Bir çok insan/şirket bü-

yük zararlar yüklenirler, firmalar iflaslarla karşılaşır. Ekonomide yaşanan bu ani şok, şokun çıktığı ana ilişkin göstergeler yani parasal göstergeler tüm bu sürecin temel nedeni olarak görülür.[61] Oysa görülen sadece bir dizi sürecin sonuçlarıdır. Sonuçlar üzerinde yoğunlaşma büyük bir yanılsama ile nedenleri ve dolayısıyla ilişkiler bütününü gözden kaçırmamıza neden olur.

(i) HAYALİ SERMAYE VE FİYAT SİSTEMİNDE KIRILMALAR

Hayali sermayenin ekonomik ilişkilerde belirsizliklere yol açmasının en önemli sonuçlarından biri, piyasadaki piyasa değerleri ile emek gücünün arasındaki değer ilişkilerini zayıflatmasıdır. İlişkinin zayıflamasının nedeni firma veya işletmelerin sahip oldukları işletme sermayelerinin değerlerini yansıtan değerli kağıtların fiyatlarının günlük olarak belirlenmesidir. Hiç kuşkusuz hayali sermayenin alınıp-satıldığı piyasalarda varolan irrasyonel dalgalanmalar burada çok büyük önem taşır. Günlük fiyatlar ise daha çok o günün beklentileri ve koşullarına bağlı olarak belirlenir.

M. Perelman, detaylandırdığı hayali sermaye analizinde, hayali sermayenin kapitalistlere gelecekteki değerler üzerinde hareket olanağı sağladığını belirtir. Bu olanak ise hayali sermaye üretiminin gelişmesine olanak sağlamakta. Ancak diğer yandan, gelecekteki değerler üzerinden konuşmak belirsizlikleri ve istikrarsızlıkları ekonomik yaşama taşıdığı gibi, ekonomideki fiyat yapısını da yerle bir eder (Perelman, 1990, 81). Kapitalist ilişkilerde bireysel kapitalistler, güncel fiyat hareketlerine bağlı olarak kararlarını aldıkları için hayali sermaye dolayında belirlenen fiyatları izlemeleri, her geçen gün fiyat ile değer arasındaki reel ilişkinin kopmasına neden olacaktır. Keynes bu ilişkiyi açıkça dile getirmiştir; "*Piyasa fiyatı, bor-*

61) Kriz ve finansal kırılmalar için yukarıda basılacağından söz ettiğimiz çalışmada detaylandırılmıştır.

sada düşen ve yükselen kıymetler üzerine oynayan borsa oyuncularının satışları ile meydana gelir" (Keynes, 1980, 173, vurgu bana ait). Sistemde hayali sermayenin belirlediği fiyatlar, artık reel değerlerden çok gelecek hakkında beklentiler dolayında hareket etmeye neden olur. Böyle bir durumda ise, hayali sermayedeki küçük oynamalar ekonomide büyük ölçülere varan, şiddetli çalkanmalara neden olacaktır. Özellikle reel sermayenin sürekli olarak değer kaybettiği dönemlerde, büyük ekonomik güçler (tekeller, karteller) varlıkları, servetlerinde olası değer düşüşlerinin önüne geçmek için **varolan** hayali sermaye kanalı ve hayali sermayenin piyasada çarpıtılmış değerleri aracılığıyla eğilimin önüne geçmek isterler. Böyle durumlarda piyasada yüksek oranlı hayali sermaye değerleri, ekonomide refahın gelişmesinin işareti olarak değerlendirilir. Bu olumlu hava ve yükselen hayali sermaye miktarı ile kapitalistler hayali sermayenin deforme ettiği fiyatlar üzerinden daha fazla borçlanırlar. Zaten bir kriz ve kırılgan yapının ürünü olan bu sahte ortam, böylece daha derin krizlere neden olacak bir boyut kazanır, bu an işte reel değerlerin hayali değerleri karşılayamadığı andır. Bu an hayali değerlerin, kağıt değerlerin gerçek değerlere dönüşme sürecidir, bu süreç hızlı fiyat oynamaları ile birlikte hayali değer kazanan varlıkların fiyatında düşüşlere neden olur ve bu varlıkların fiyatı daha önce kapitalistlerin ertelemeye çalıştıkları değersizleşme sürecini daha da hızlandırır. Perelman'ın vurguladığı gibi krizle birlikte fiyatlar ile değerler arasındaki kopukluk, görece olarak giderilir, kriz ile hayali sermayenin devre dışı bırakılması ile daha uygun bir finansal ilişki kurulur ve son olarak sermayenin maliyetinde büyük düşüşler yaşanır. Fakat suların çekildiği anda (hayali sermayenin büyük darbe yediği anda) olan olmuş, güçlü olan sermaye grupları yarattıkları aşırı değerlerin düşmesi ile ayakta kalamayan güçsüz sermayeleri sermayesine katarak piyasadan silmiş olurlar. Sermayenin merkezileşmesi olarak tanımlanan bu sonuç, yine krizin varlığında ger-

çekleşmiştir. Krizle birlikte firmaların finansal açıdan artan bağımlılıkları kendilerinin de sonlarını hazırlamıştır. Bu anlamda "hayali sermaye ve kriz, kapitalizm için bir bütün olarak sorunlu bir alan olmakla beraber, hayali sermaye ile birlikte açığa çıkan kriz bir dizi olumsuzluklara yol açmasının yanı sıra, yeni bir döneme olanak tanıyacak bir şekilde daha güçlenmiş temeller üzerinde yükselen yeni sermaye birikim koşullarına neden olur" (Perelman, 1990).

HAYALİ SERMAYE PAZARLAMA KURUMLARI; BORSALAR

Hisseli şirketlerin direkt finans aracı olarak piyasaya sürdükleri değerli kağıtların (hisse senedi, tahvil vs) tıpkı metalar gibi alınıp satılmaları, sonuçta bu alış-veriş için uygun kurumsal yapıların gelişimine neden olmuştur. Bu alış-verişin yapıldığı yere borsa diyoruz. Borsanın gelişip uzmanlaşması ile birlikte P. Swezzy'nin vurgusu ile "eski moda kapitalist-işletmeci farklılaşarak bir ödünç verici durumuna girer." Burada elindeki parayı hisse senedine yatıran ile direkt parasını ödünç veren arasında önemli bir farklılık vardır ki, bu farklılık tarihsel olarak üretim ile finans arası ilişkileri anlamamızın temelini oluşturur. Borsa böylece iki tür değerli kağıt alış-verişi üzerinde uzmanlaşmıştır. Bunlar;

(i) Para ve mal değerli kağıtlar ya da borç senetleri. Bu tür değerli kağıtlar ticari ya da üretim kredisi olarak bir borç-alacak ilişkisine bağlı olarak piyasada varolurlar. Parasal temelde kurulan bu ilişki, borcun ödenmesi ile değerli kağıdın dolaşım sürecindeki hayatı sona ermiş olur.

(ii) İkinci tür değerli kağıtlar ise, sermaye değerli kağıtlar (menkul değerler) başlığında ele alınan ve varoluş biçimleri ile birincilerinden tamamen farklı olan değerli kağıtlardır. Özellikle hisse senedi örneğinde olduğu gibi aslında hisse senedine yaratılan para, parayı alan şirket açısından sürekli olarak kullanılacak işletme sermayesine dönüşürken, borç veren açısından ise ellerindeki değerli ev-

rak sadece üretim sonucunda elde edilen kâr üzerinde hak talebini temsil eden bir özelliğe sahiptir. Bu anlamda ikinci tür değerli kağıtlar, dolaşım süreci içinde daha anlamlıdırlar. Hilferding'in belirttiği gibi: "*...Hisse senedinin bu işlevi, sanayi sermayesinin «mobilize edilmesi» anlamına gelmektedir*" (Hilferding, 1995, 210).

Biraz daha somutlaştıracak olursak;

- sabit faizli alacaklı kağıtları ile;
- ortaklık mülkiyeti görünümünde olan değerli kağıtlar olarak iki ayrı özelliğe sahip değerli kağıtların piyasada varolduğunu görürüz.

Mülkiyet haklarının elden ele geçmesini sağlayan borsalar, ilkel sermaye birikim sürecinde ortaya çıkmıştır. İlk borsanın kuruluşu 1531'de gerçekleşmiş ve daha sonra 1561'de Amsterdam'da, 1571'de Londra'da Royal Exchange ve 1792'de ise New York borsası açılmıştır. F. Engels, borsaları kapitalizmin gelişimine bağlı olarak, yeni işbölümünün doğal uzantısı içinde ele alır ve meta pazarının gelişiminin para pazarının da gelişmesine neden olduğunu belirtir. Para hareketlerinin zamanla evrilerek büyüdüğü ve ticaret senetleri haline geldiğini belirten Engels, bu ticari senetlerin devlete ait olacağı gibi, sanayi ve ticari hisse senetleri olarak farklı biçimler alabileceğini vurgular. Belirli hakları içeren bu senetlerin gelişimi ile birlikte, "*üretim araçları ikili bir nitelik kazanırlar. İşletilebilmelerinin, bazen dolaysız üretim çıkarlarına göre, bazanda, para babaları olarak hisse sahiplerinin gereksinimlerine göre düzenlenmesi gerekir*". Üretimin doğrudan finans aracı olarak, değerli kağıtların borsada alınıp-satılması ile birlikte bu yeni işbölümü beraberinde borsa ile ilgilenen iki farklı grubun varlığına neden olmuştur; Marx'ın deyimi ile; "*Yeni bir finans aristokrasisi, kurucular, spekülatörler ve düpedüz nominal direktörler şeklinde yeni bir asalak zümresi türetir*" (Marx, 1990, 389). Marx ilerleyen sayfalarda para-sermayesinin senet olarak borsalarda toplanmasıyla, halka ait muazzam miktarlarda parasermayenin, bu çirkin işadamları güruhunun emrine verilmesi ile

sonuçlandığını ve böylece **kumarbazlar sürüsünün** çoğaldığını belirtir (Marx, 1990, 453). Örgütlenmiş sermaye piyasalarında yani borsalarda, borsa komisyoncusu ya da brokerler ve bunun yanı sıra bizzat alım-satım anında işi yüklenenler yani joberler ya da belli konularda uzmanlar (specialist) vardır ve bunlar borsanın ilk elden iş yükünü çeken birimlerdir. Bunların yanı sıra bir dizi finans danışmanları ve şirketlerin finansal organizatörleri borsanın diğer uzantılarını oluşturuyor. Minsky'nin para-yönetici kapitalizm olarak tanımladığı günümüz ekonomisinde, finans uzmanları önemli bir konuma yükselmişlerdir. S. Strange'nin vurguladığı gibi karanlık ve belirsizlik içinde geleceğe ait bir dünyanın işaretlerini veren bu kesim, mühendis ve diğer yönetici kesimlerinden daha önemli ve sözleri dinlenir hale gelmiştir (Strange, 1986, 118).

Faiz getirisi olan değerli kağıtlar ile yaratılan hayali sermayenin alınıp-satılması metaların alınıp-satılması ile karşılaştırıldığında bu iki alım-satım işlevinin tamamen farklı olduğu görülür. Her şeyden önce meta alım-satımında, meta dolaşım sürecine girdikten bir süre sonra bireyselleşir ve bireysel tüketime konu olarak dolaşımdan çekilir. "Oysa faiz senedi kendi doğası gereği ölümsüzdür". Değerli kağıtlar, Simmel'in vurguladığı gibi ekonomik değer ve faizi, tamamen parasal düzeye indirgeyen kağıtlardır. Borsa bu kağıtların temsil ettiği değerlerin hızla el değiştirmesine olanak verir (Simmel, 1981, 506). Borsalar böylece değerin para biçiminin yoğunlaştığı uzmanlaştığı ve bu anlamda da mülkiyet ve değer ilişkileri dolayında uzmanlaşan kapitalizm için önemli bir dizi işlevi yerine getiren kurum olmuştur. Diğer yandan değer biriktirmenin, değer olarak mülkiyetin en soyut dile geliş biçimi olan değerli kağıtların el değiştirmesi, beraberinde bu el değiştirme sürecinde uzmanlaşan bir kesimin, bu el değiştirmeden kârlı çıkmak isteyen bir kesimin varlığına neden olur. Bu kesimin borsa içinde gözlemlenecek olan dalgalanmalardan doğan değer farklılıklarına *spekülatif kazançlar* adını

veriyoruz, spekülatif kazanç elde etme işinde yoğunlaşanlar için ise *spekülatör* diyoruz.

Spekülatörlerin hareket alanı hayali sermaye dolaşımı olduğu oranda, ekonomik açıdan üretken süreçlere konu olmayan aktiviteler üzerinde yoğunlaşırlar. Örnek olarak spekülatif kazanç özünde üretim sürecinde yaratılan değerlerin belirli kesimin elinde mülkiyet olarak kristalize olduğu noktadan sonra, dolaşım alanına girdiği ölçüde spekülatörlerin ilgi alanına girmiş olurlar. Spekülatif hareketler, ilk etapta değerlerin kısa sürede el değiştirmesine olanak verdikleri ölçüde, değer aktarım sürecinde değerli kağıtların fiyat değişimlerinden yani faiz değişikliklerinden doğar. Sermaye birikiminin sosyal döngüsünün daha çok ülke içinde gerçekleştiği aşamalarda, spekülatörler için piyasada oluşan faiz hareketleri, spekülatif kazanç için temel teşkil eder. Fakat sermaye birikimi uluslararasılaştığında, finansal liberalizasyona gidildiğinde, değeri temsil eden değerli kağıtlar uluslararası sermaye hareketlerinin hareket alanına girer. Bu aşamada bir başka unsur uluslararası paralar arası paranın fiyatı olan döviz kurları ve daha çok ulusal düzeyde belirlenen faiz oranları uluslararası spekülatif hareketleri için yeni ve daha zengin olanaklar sunar. Borsa ve değerli kağıtların hareketliliği aslında, varolan mülkiyet ilişkilerine konu olan soyut mülkiyetin, spekülatif hareketler dolayında hızla el değiştirmesine neden olur. Özellikle 1970 sonrasında gözlemlenen sermayenin uluslararasılaşması süreci ve buna bağlı olarak üretken sermayenin ve para sermayesinin, dolaşım süreci ile üretim süreci arasındaki hızlı hareketlilikleri, gelişmekte olan ülkeleri bu sürece dahil edecek bir dizi değişkenin varlığına neden olmuştur. Bugün uluslararası değer hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere yansıyan kısmı "gelişmekte olan ülke borsalarının (*Emerging Markets*) hızla kurulması olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan borsalar, özellikle henüz yeterince kurumsallaşmamış olan borsa iç dinamiği ile birlikte süregi-

den ülke içi ekonomik belirsizlikler, özellikle döviz kuru ve faiz oranlarındaki aşırı hareketlilikler spekülatif hareketlerin hızla artmasına neden olmuştur. Belirsizlik ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ani hareketler ya da bizzat spekülatörler tarafından yaratılan yapay hareketler, borsa içinde değerli kağıtların hızla el değiştirmesine neden olurken, el değiştirme sürecinde spekülatörler, özellikle büyük oynayan spekülatörler büyük kârlar elde eder. Daha küçük birimler ise genellikle oyunu kaybeder. Borsanın mülkiyet haklarını temsil eden değerli kağıtlar üzerinden oynanan bir oyun olması, beraberinde bu değerli kağıtların çeşitlenmesine yol açmıştır. Özellikle 1970'lerden sonra finansal derinleşme olarak tanımlanan finansal piyasaların üzerindeki düzenlemelerin kaldırılması olgusu, beraberinde borsalarda yapılan işlem ve işlemlere konu olan yatırım biçimlerinin oldukça farklılaşmasına ve yoğunlaşmasına neden olmuştur. Örneğin devletler, bir anlamda toplayacakları vergiye karşılık bir dizi değerli kağıt piyasaya sürerken, diğer yandan ekonomide değer kabul edilen tüm özel haklar (binalar, topraklar, doğal kaynaklar) değerli kağıtlara çevrilerek borsadaki işlem hacmini ve çeşitliliğini artırır (Harvey, 1984, 276).

Borsa işlemleri, diğer yandan peşin işlemler (vadesiz işlemler) ve vadeli işlemler olarak iki farklı şekilde gerçekleşir. İleride örneklerini vereceğimiz gibi vadeli işlemler, özellikle vadeli primli işlemler, işleme konu olan metanın mülkiyeti el değiştirmeden gelecekteki tahminler üzerine yapılan işlemlerdir. Bu işlemler tam anlamıyla borsa oyunlarıdır. Diğer yandan, değerli kağıtların ilk piyasaya sürüldüğü ve arz ile talebin karşılaştığı daha örgütlü olan "birincil piyasaların" yanı sıra, ilk piyasada sunulan değerli kağıtların daha sonra el değiştirdiği ikinci piyasalar, borsa işlemlerinin genel çerçevesini çizer. İkincil piyasalar T. Scitovsky' nin vurguladığı gibi, toplumdaki tasarrufları daha spekülatif amaçlarla borsaya taşır. İkincil piyasada spekülasyon, insanlar ellerinde bir miktar parayı sürekli

olarak tutarak, bu piyasada varlıklarını/servetlerini artırma isteklerinden doğar (Scitovsky, 1994). Burada ikincil piyasalar olarak adlandırılan piyasalar, aslında hayali sermaye yaratılmasına olanak veren piyasalardır. Çünkü sadece birincil piyasaların olduğu bir dünyada sadece belirli bir anda çıkartılan hisseler alınabilinirken, ikincil piyasa daha önce çıkartılmış tüm hisselerin el değiştirmesine yani hayali sermaye yaratımına olanak verir.

BORSALARIN ÖZE İLİŞKİN FONKSİYONLARI

G. Simmel'in vurguladığı anlamda paranın bir dizi esnekliğe sahip olduğu gerçeği en çok borsalarda açığa çıkar. Borsalar, parasal ekonominin kristalize olduğu ve yapısal olarak bağımsızlığa kavuştuğu birimlerdir ve sermaye birikim süreciyle yakından ilişkili bir olgudur. Yukarıda verdiğimiz parasal sermayenin hayali sermayeye dönüşmesi ve hayali sermayenin tekrar parasal sermayeye dönüşmesi ve bu dönüşümü sağlayan mekanizma, özünde sermaye birikim sürecinin farklı aşamalarına yansıyan para sermaye ihtiyacı ya da para sermayenin değer kaybetmemesi anlamında üretken sermayeyi yakından ilgilendiren *öze ilişkin* bir mekanizmadır. Bu mekanizma, bütünsel süreç açısından ele alındığında ekonomik işleyişin tümüne ilişkin bir dizi dinamiği içerdiği görülecektir. Üretken sermaye getirilerinin arttığı, yani kârlılık koşullarının muazzam boyutlara ulaştığı dönemlerde artı-değerin parasallaşması ve parasal sermayenin bir kısmının üretken sermayeye dönüşmesiyle önemli miktarda sermaye açığa çıkar. Kapitalist ekonomide, varlıkların özellikle değerli kağıt olarak soyut varlıkların değerlerini korumaları ve hatta değer kazanması yani faiz kazancı elde etmelerinin direkt yollarından biri *para sermayenin hayali sermayeye dönüşmesidir*.

Kapitalist üretim sürecinin açığa çıkardığı parasal değerler böylece hayali sermaye olarak yeni bir yaşam alanına kavuşur. Bu yaşam alanı hayali sermaye sahibine gelir getirdiği ölçüde, üretimden elde

edilen ve daha önceki dönemlere ait olan değerlerin para sermayesi olarak borsa aracılığı ile para-sermayesine ihtiyaç olan kesimlere aktarılması borsanın üstlendiği öze ilişkin işlevlerden en önemlisidir. Hilferding'in belirttiği gibi bu kapitalizmin özüne ilişkin bir gerçekliktir; "mevcut tüm toplumsal değerleri sermaye olarak kapitalistin hizmetine sunma ve her birim sermaye için aynı getiriyi garantileme ihtiyacı, kapitalizmi sermayeleri harekete geçirmeye ve bunları, düz faiz-getiren sermaye olarak değerlendirmeye zorluyor. İşte borsanın işlevi de, sermaye transferi için gerekli mekan ve mekanizmayı sağlayarak bu hareketlenmeyi kolaylaştırmaktadır" (Hilferding, 1995, 224).

Diğer yandan sermayenin değerini tanımlayan üretim süreci ve üretimden elde edilen kâr olmasına rağmen, borsanın varlığı ve sermayenin artan ölçüde getiri senetlerine bağlanması sermayenin değerini kârdan çok faize bağlıymış gibi gösteren bir yanılsamaya neden olur. Zamanla bu yanılsama ekonomik yaşamın merkezine yerleşir. Örnek olarak aynı 500 birimlik iki sermayenin getirisinin %20 ile %25 olması, bu iki sermayenin gerçek getirisinin yaratacağı kâr olmasına rağmen, sermayelerin borsadaki getirileri sermayeleri tanımlayan temel değişken olmakta. Bu anlamda Hilferding'in belirttiği gibi ekonomik ilişkilere borsanın gözüyle bakan ekonomistlerin, gerçek ilişkiler açığa vurulduğu zaman, tersleri dönüyorsa, buna hiç şaşmamak lazım" (Hilferding, 1995, 225). Bu büyülü dünyaya, bu yüzeydeki finansal dalgalanmalara aşırı bağlanma böylece önemli bir yanılsamanın varlığına neden olur. Engels'in borsada çalışmaya başlayacak olan arkadaşı C. Smidt'e verdiği öğütler bu anlamda, bu büyülü dünyayı anlamak açısından önemli; "*Ama siz orada çarkların düzenini pratik olarak öğrenecek, Londra, New York, Paris, Berlin, Viyana, vb. Borsalarının haberlerini birinci elden izleme zorunda kalacaksınız ve dünya pazarı kendini size böylece, para ve ticaret senetleri pazarı olarak kendi yansıması içinde gösterecek.*" İnsan

gözünde olan yansımalar gibi, iktisadi, siyasal ve öbür yansımalardır bunlar; Bir mercekten geçer ve kendilerini tepe üstü, tersine çevrilmiş bir biçimde gösterirler. Yalnızca, imgeyi ayakları üstüne oturtan sinir sistemi eksiktir. Mali bir pazarda yaşayan biri, sanayi hareketi ile dünya pazarını ancak para ve ticari senetler piyasasının altüst edici yansıması içinde görür; onun için sonuç, etki (neden) biçimine gelir (Marx ve Engels, 1979d, 594).

Kriz dönemleri ve rekabet koşullarının hızla artığı dönemlerde, değerlerin sabit varlık olarak tutulmaları ile onların artan oranda likit/soyut varlıklara dönüştürülmesi kapitalistler açısından önemli bir stratejiye dönüşür. Değer kayıplarını önleme amacı ile varlıkların büyük bir hızla likit hale getirilmesi, kapitalistlere belirli bir dönem karşılaşacakları sermayenin değersizleşmesinden kurtarma gibi bir olanak sağlar. Varlıkların değerlerini koruma yönündeki bir kaygı ile varlıkların likit hale getirilmesi kredi genişlemesinin nesnel temelini hazırlarken, yukarıda tanımladığımız spekülatif hareketler bu nesnel zemin üzerinde daha da bir hız kazanır. Son zamanlarda vurgulanageldiği gibi, finansal dünyada kredi genişlemeleri ve finansal işlem hacminin büyümesine neden olan spekülatif hareketler değildir (Bullock ve Yaffe, 1986, 260). Bu konu genel geçer iktisadın en büyük açmazıdır. Bu açmaz ise bu konuda daha da açığa çıkar. Genel geçer iktisat açısından spekülatif ilişkilere aracılık eden finansal araçlar ve spekülatörler, başlı başına kendisi için işleyen bir süreç olarak ele alınır. Oysa varlıkların finansal alana taşınması yönünde başlayan likiditeye dönüşme süreci, ekonomide varolan küçük ölçekli para sermayeleri harekete geçirdiği gibi, para hareketlilikleri beraberinde spekülatif işlemlerin artmasına neden olur. Finansal alanda yaşanan hız ve miktar artışı ise hem spekülatif hareketlerin artmasına neden olurken hem de spekülatif hareketlerin gelişmesi için gerekli yeni araçların gelişmesine olanak sağlar. Diğer bir anlatımla, kapitalizmin gelişim sürecinde işletme-

lerin finans sorununu direkt çözme yollarından biri olan hayali sermaye üretimi, zamanla kapitalizmde merkezi öneme sahip olacak bir dizi işlevler yüklenmesine neden olmuştur. Özellikle kapitalistler arasında, büyük sermaye grupları ile küçük sermaye grupları arasında değerin paylaşımını hızlandıran borsalar kapitalizme içkin olan eşitsiz bir dizi ilişkinin daha da artmasına neden olur.

HAYALİ SERMAYE VE SERMAYENİN MERKEZİLEŞMESİ VE MÜLKİYETSİZLEŞTİRME

Yukarıda detaylı olarak anlattığımız kredi ilişkilerinin sermayenin merkezileşme sürecini hızlandırması, hayali sermaye ilişkilerinde daha anlamlı hale gelir. Kıymetli evrakların belirli değeri temsilen piyasa sürecinde dolaşıma girmesiyle, kıymetli kağıtların gerçek sermayeyi temsil ettikleri yönünde bir düşüncenin doğmasına neden olur; "*Yalnız hükümet bonolarının değil, hisse senetlerinin de mülkiyet haklarının değerlerinden bağımsız hareketi, bunların üzerlerinde hak sahibi olabilecekleri sermaye ya da talebin yanı sıra, gerçek sermayeyi teşkil ettikleri hayaline kuvvet kazandırır.*" Oysa yukarıda vurguladığımız gibi hayali sermaye olarak değerli kağıtların piyasa sürecine birer meta olarak çıkması ile birlikte "*bunların piyasa değerleri, gerçek sermayenin değerinde herhangi bir değişme olmaksızın, kendi nominal değerinden farklı biçimde saptanır*" (Marx, 1990, 414). Değerli kağıtların üzerinde yazılı olan değer (nominal değer), ekonominin yapısal özelliklerine bağlı olarak özellikle kriz dönemlerinde hızla değişir. İlk etapta yapısal bir unsur olarak kârlılıkta meydana gelen düşüşler, hisse senetlerinin yıl sonu temettü gelirlerinde bir azalmaya neden olur ve bu hisse senetlerinin değerinde bir düşüşle sonuçlanır. Uzun dönemde kâr oranlarında yaşanan düşüş veya yükseliş varlıklarını hisse senedi olarak tutanların tercihlerini belirleyeceği gibi, piyasada ani faiz hareketleri de bu nominal değer üzerinde etkide bulunur. Hayali sermaye piyasasında bu yapısal özellikle-

rin dile geliş biçimi (Post-Keynesyen iktisadın haklı olarak üzerinde yoğun olarak durduğu) daha çok bu piyasanın oyuncularının kısa dönemli beklentileri ve eğilimlerinde açığa çıkar. Ekonomide yaşanan en küçük farklılık, hayali sermaye dünyasına katlanarak etki eder. Borsanın oyuncuları ellerindeki değerli evrakları, ya değerinde tutmak ya da daha fazla kazanmak için sürekli bir durumdan bir diğerine geçirirler, bu süreç yani kıymetli evrakların sürekli hareket hali, hayali sermayenin daha da gelişmesine neden olur. Hayali sermayenin çok hassas dünyası zaman zaman çeşitli kanallarla üretken sermaye üzerinde belirleyici olur. Hayali sermayenin pazarlandığı kurumlar olarak borsalardaki fiyat değişiklikleri, bireyler/ajanların beklentileri özellikle gelecek hakkındaki düşünceleri tarafından belirlenir. Beklentilere bağlı olarak hayali sermayenin/değerli kağıdın nominal değerinde hızlı düşmeler ve yükselmesinin anlamı, bu oyunu oynayanların aşırı kazançlar elde etmesi ya da varolan birikimi kaybetmesidir. Fakat özellikle bunalım dönemlerinde hayali sermayenin küçük oyuncuları kısa sürede oyunu terketmek zorunda kalırlar. Daha açık bir deyimle hayali sermayenin gerçek sermayeyi temsil ettiği yönündeki düşünce ile bu oyuna dalan farklı çaptaki/güçteki oyuncular bunalım sürecinde birden, gerçek zannettikleri değerlerin ellerinde eriyip gittiğini görürler, ellerde eriyip giden değerler, böylece daha az oyuncunun eline geçer. Sonuç olarak hayali sermaye "servetlerin bir araya toplanmasında güçlü bir araç" olur. Servetlerin bir araya toplanmasında borsanın işlevi oldukça önemlidir. Borsada, tasarrufları değerli evraklar karşılığında toplayan aracıların, bu değerli evraklar üzerinde daha fazla kâr amacı ile oynaması kendilerinin varoluş koşuludur, fakat bu varoluş koşulunun bir diğer anlamı ise topladığı miktarları ki, bu toplumsal mülkiyeti temsil eder, tehlikeye atarak daha fazla kâr etmektir. Kendi mülkiyeti değil de toplumun farklı kesimlerinin birikimlerinden oluşan bu değerlerin spekülatif amaçlarla borsadaki dolaşımı iki

farklı sonuç verir; başarılı olmak yani daha fazla kazanç elde etmek ya da başarısız olmak, yani varolan değerlerin el değiştirmesi ya da kriz anında hayali oldukları ölçüde değerlerin değersizleşmeye bağlı olarak yok olması. Başarı ve başarısızlık gibi iki farklı sonuç, aynı amaca hizmet eder; sermayenin merkezileştirilmesi ve mülksüzleştirme. "Mülksüzleştirme burada doğrudan üreticilerden başlar, daha küçük ve orta boy kapitalistlerin kendilerine kadar uzanır. Bu kapitalist üretim tarzı için çıkış noktasıdır ve başarılması, bu üretim tarzının hedefidir... Ne var ki bu mülksüzleştirme, kapitalist sistem içerisinde çelişkili bir biçimde, toplumsal mülkiyetin bir azınlık tarafından ele geçirilmesi biçiminde görünür ve kredi sistemi bu azınlığın gitgide daha fazla sırf bir maceralar topluluğu olması niteliğini verir. Mülkiyetin burada, hisse senedi biçiminde bulunduğu için, hareketi ve el değiştirmesi, tamamen küçük balıkların köpek balıkları tarafından yutuldukları ve kuzuların borsa kurtları tarafından mideye indirildikleri, *borsada oynanan bir kumar halini alır* (Marx, 1990, 389, vurgular bana ait). Hayali sermayenin büyülü dünyasının nihai olarak büyük kayıplara neden olmasının yapısal anlamı, toplumsal birikimlerin daha çok güçlü ellerde toplanması ve bu kanalla bireysel sermayelerin daha da gelişimine yol açmasıdır. Fakat bu yapısal anlamın güncel yaşamda dile geliş biçimi hayali sermayenin dolaşımını sağlayan kurum olarak borsalar ile birlikte "en katıksız ve dev boyutlara ulaşmış bir kumar ve sahtekarlık sistemi" olarak gelişmesidir. Özellikle günümüzde işlem araçlarının farklılaşması ile bu kumarhane/borsa daha bir devasa hale geldiği gibi ekonomik yaşam üzerindeki etkileri daha da artmıştır. Kumarhane ekonomisi olarak tanımladığımız 1970'ler sonrası dünya ekonomisini anlamak için buraya kadar ele aldığımız hayali sermaye ve hayali sermaye pazarlama yeri olarak borsalar, finansal ilişkilerde önemli olmakla birlikte finans dünyasının stratejik sektörü hiç kuşkusuz *bankalardır*. Hayali sermaye pazarında

önemli işlevler yüklenmesinin yanı sıra bir kurum olarak hayali para yaratan birimler olarak bankalar kredi ilişkilerinin merkezi sinir sistemini oluşturur.

KREDİNİN/FİNANSIN İKİNCİ KAYNAĞI; BANKALAR VE BANKA SERMAYESİ (HAYALİ DEPOZİTLER)

K. Polanyi'ye göre, "Eğer ticaretle uğraşan sınıfın piyasa ekonomisinde baş rolü oynadığını kabul edersek, bankacı da bu sınıfın doğuştan önderiydi. İstihdam ve kazançlar ticaretin kârlılığına bağlıydı, ama ticaretin kârlılığı da dengeli döviz kurları ve sağlam kredi koşullarına bağlıydı. Bunların ikisi de bankacının kontrolü altındaydı" (Polanyi, 1986, 200).[62] Marx ise *Grundrisse*'de bankaların önemine ilişkin açıklamalarda bulunur (Marx, 1977, 125). Banka ve banka sermayesinin nitelikleri ve toplam sermaye birikim süreci açısından önemi veya önemsizliği üzerine teorik çalışmalar ne yazık ki oldukça azdır. Genel geçer iktisat yazınının banka ve banka sermayesi konusundaki ele alışları, tıpkı genel olarak kredi ilişkilerinde gözlemlendiği üzere, banka sermayesinin para yaratma olgusu üzerinde durmasına rağmen yaratılan paranın nasıl yaratıldığı genellikle açıklanmamıştır. M. Hall, P. A . Samuelson'un ünlü ders kitabı, *Ekonomi*'yi örnek olarak ele alarak, Samuelson'un bankaların, tasarruf sahiplerinden topladığı parayı, belirli bir ihtiyat oranı üzerinden nasıl ikiye, üçe katladığı açıklaması üzerinde durmakta. Samuelson bankanın para yaratma mekanizmasını açıklarken ilk etapta bankaları sadece bir aracı olarak gösterdikten sonra, bankaların toplumsal tasarrufları bir elden alıp, diğer elden bu mevduatlar (depozitler) ile bu mevduatların (depozitoları) borç verilebilir

62) Bankaların kapitalizm için önemi, özellikle kapitalizmin gelişimi, yeni buluşların finansı anlamında kapitalizmin temel kurumu olduğu vurgusu için bkz. Schumpeter (1961).

sermayeye çevirdiğini ve bunu hayali depozitolar yaratarak gerçekleştirdiğini açıklarken, aslında M. Hall'ın vurguladığı gibi gerçekte kısmi olarak varolan bir ilişkinin yalnızca ilk halkaları açıklanmıştır.[63] Bir ilişkinin ilk halkası olarak ve ilk etapta göze batan, bankanın sadece aracı olarak girdiği tasarrufları ihtiyacı olanlara aktarma işlevinin nasıl para yarattığı ve bankaların bu hayali depozitolarla nasıl ayakta kaldığı sorusu cevapsız kalıyor. Yukarıda genel geçer yazının sermaye olarak para ve gelir olarak para ayrımını yapmadan nasıl bir genel para kategorisinden hareket ettiğini göstermiştik. Aynı şekilde genel geçer yazın kredi konusunda da sermaye olarak kredi ile sadece tüketim anlamında kredi ayrımına gitmeden genel bir kredi ilişkisinden söz eder. Banka sermayesinde de aynı problem vardır. Bankaların müşterilerine para olarak borç verme ile kredi olarak borç vermeyi ayırt etmeden, bankanın işlevlerini ve dolayısıyla bu işlevlerini yerine getirirken bir büyü gibi para yaratması olgusunu anlayamayız. Diğer yandan finansal ilişkilere *portfolio seçimi* açısından bakan son dönem ele alışlarda, varolan varlıkların tam rekabet piyasasında olmaları ve varlık sahiplerinin bu piyasaya ilişkin bilgilere tamamen sahip olmaları varsayımında tüm ekonomik kararlarda varlıkların sağladığı refahın optimal olarak paylaşılacağı belirtiliyor. Böyle bir analiz biçiminde bankalar, finansal varlıkların el değiştirmesini kolaylaştıran pasif bir aracı konuma indirgenir. Geçen bölümlerde detaylı olarak verdiğimiz etkin piyasa hipotezi, temel alındığında bankalar bu anlamda sadece portfolioyu ellerinde tutan birimler olarak tanımlandıkları gibi, bankaların bu

63) Sosyal bilimlerde yöntemsel olarak A durumunun B'ye neden olduğunu söylemek, ya da bir ilişkinin varlığını göstermek o ilişkinin neden ve nasıl varolduğunu açıklamaz. Realizmin genel olarak pozitivizme karşı ileri sürdüğü bu tür eleştiri, beraberinde yüzeysel ilişki biçimleri arasındaki nedensellik bağının neden ve nasıl sorusunu gündeme getirmesi gerektiği koşulu, bizlere yukarıdaki tip ele alışlara daha eleştirel bakmayı göstermesi açısından önemli. Bkz. R. Bhaskar, (1989) ve Lovering (1993).

varlıkların fiyatları ve bölüşümünde bir etkisi olmadığı belirtilmekte (Dmyski, 1992, 313). Diğer yandan post-Keynesyen ele alışlarda ise, bankalar tıpkı diğer firmalar gibi firmaya sahip olanların ve yöneticilerin etkinliği doğrultusunda net gelir, kazanç sağlamaya, büyümeye ve katastrofik kayıplardan kaçınmaya çalışan ekonomik birimlerdir (Dmyski, 1992, 313). Post-Keynesyen ele alışlar bankaları birer firma olarak ele aldıkları ölçüde, bu firmanın kârlılık koşulları üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bankaların kârlılık koşullarını belirlemek için ise Michael Kalecki'nin finansal olmayan kurumlar için geliştirdiği *mark-up* teorisini kullanmaya yönelmişlerdir. Buna göre ticari bankaların finansal varlık fiyatlaması şöyle formüle edilmektedir.

$$\mathbf{i = k\,(u)}$$

Burada;

(i) faiz oranını gösterirken;

(k) bireysel bankanın piyasadaki gücünü, tekelci gücünü ya da bütüncülleşmiş tekelci gücünü;

(u) banka tarafından yüklenilen maliyeti gösterir (Roussaas, 1986, 51).

Faiz oranı burada, temel maliyetler üzerine konacak mark-up dolayında belirlenmekte. Yani bankanın kârı, piyasadaki gücü ya da bankanın kâr marjı tarafından belirlenecektir. Mark-up üzerinde belirleyici olan değişken, bankacılık sektörünün iş nesnesi olan finansal varlıkların risk unsurunu içermesidir. Süreç içinde bankaların daha riskli kredi yaratmaları, beraberinde bankaların riski karşılayacak bir fiyatlamaya gitmelerine neden olur. Bu 1970'lerin dünyasını anlamak için oldukça önemli bir çıkış noktası olabilir (Roussaas, 1986, 59). Bu tür bir ele alış, sadece bankaların firma olarak kârlılık koşullarını açıklama yönünde olumlu bir girişim ol-

makla kalmaz, ayrıca faiz oranlarını anlamak için de önemli ipuçları sağlar. Fakat bu tür bir yaklaşım, G. Dmyski'nin belirttiği gibi henüz tam olarak geliştirilmemiş olduğu gibi bankaların finansal varlık yaratmalarının temelini açıklamada da yetersiz kalıyor.

Bankanın elindeki parayı bir üretim sürecini başlatacak ya da üretim sürecini genişletecek kişilere/sanayi kapitalistine aktarması, başlı başına paranın biçim değiştirerek para-sermaye haline gelmesi anlamına gelir. Para-sermaye üretim süreci içinde üretim sermayesi biçiminde yeni bir dönüşüm geçirerek nihayet yine para formuna dönüşecektir. Bankanın sermaye olarak ödünç vermesi, bütünsel süreç anlaşılmadan anlaşılamaz. Anlaşılamaz çünkü parasal genişlemenin varoluş temeli bu süreçte yatmakta. Yoksa bir paranın A tasarrufçusundan, Y bankasına geçip oradan da ihtiyaç sahibi C'ye aktarılmasının, parada bir değişiklik yaratmayacağı apaçık bir olgudur. Aşağıda daha genişçe vereceğimiz gibi, kaydi para olarak tanımlanan bankalara para yaratması olgusu bu anlamda doğru bir ilişki tespitidir ve fakat bu ilişkiyi ayakta tutan üretimin kendisidir. Hayali depozitoların yaratılması daha başından itibaren, kapitalizmin üretim sürecinde karşılaştığı sınırlılıkların aşılmasına yönelik bir buluştur. Bu buluşu ve bu buluşun kurumsal boyutu olarak bankaları, toplam sermaye döngüsü içine yerleştirmeden anlamak/anlamaya çalışmak oldukça yetersiz sonuçlar verir.

Bankalar para-sermayenin ve dolayısıyla para-kapitalistlerinin üretken sermaye ya da sanayi kapitalistleri arasındaki ilişkiyi daha ekonomik, daha hızlı gerçekleşmesini sağlayan kurumlardır. Bu anlamda Marx'ın da vurguladığı gibi, "*Bankacılık sistemi, resmi örgütlenmesini ve merkezileşmesini ilgilendirdiği kadarıyla, kapitalist üretim tarzının meydana getirdiği* ***yapay ve en gelişmiş ürünüdür***" (Marx, 1990, 537, vurgular bana ait). Bankalar gelişmiş bir kurum olarak büyük işlevler yüklenirler; toplumun henüz faal olarak kullanılmayan bütün mevcut ve hatta potansiyel sermayesini, sanayici ve tüc-

car kapitalistlerin emrine verirler. Ne borç veren ne de borç alan banka sermayesinin gerçek sahibi ya da üreticisi değildir. Böylece, o, sermayenin özel niteliğini yok eder ve dolayısıyla, sermayenin kendisinin ortadan kaldırılmasını, fiilen, ama ancak fiilen içerir. Bankacılık sistemi aracılığı ile, özel bir iş olarak sermaye bölüştürülmesi, bu toplumsal işlev, özel kapitalistler ile tefecilerin elinden alınmıştır. Ama aynı zamanda, "*bankacılık ve kredi, böylece, kapitalist üretimi bizzat kendi sınırlarının ötesine itmede en güçlü manivela ve bunalımlar ile spekülasyonların en etkili araçlarından birisi haline almıştır*" (Marx, 1990, 537, vurgular bana ait).

Bankaların temel işleyiş tarzı, tasarruf olarak para toplayanlar ile bu paraya ihtiyacı olanların aralarında kuracakları ilişkiye aracı olmaktır. Bankaların kaynakları yani borç verilebilir para ve sermayenin kaynağı, ilk etapta kendilerine ait sermaye ile tasarruf sahiplerinin bankaya yatırdıkları paralardan oluşur. Tasarruf sahipleri kavramı ise toplumda varlığını sürdüren geniş bir kesimi içermekte. Bu geniş kesim içinde en önemli kesim, hiç kuşkusuz kapitalistlerdir. Bankalar bir ölçüde kapitalistlerin kasalarıdır. Bankalar para kapitalistlerinin daha önce tek tek ellerindeki paradan faiz elde etme yani para alıp-satma işlerini üstlenmişlerdir. Özellikle üretken sermaye sürecinde kapitalistlerin belirli süreçlere yayılan ödemeleri ve diğer güvence amacıyla ayırdıkları paralar, bankaların gelişmesi ile bir ölçüde para-sermayesine ve böylelikle faiz getiren sermayeye dönüşmüştür. Diğer yandan tüm toplumsal kesimlerin ellerinde atıl halde duran paralarının faiz kazancı nedeni ile bankalara aktarılması bankaların daha da hızlı gelişmelerine neden olmuştur. Banka sistemi bu işlevine bağlı olarak bir diğer işlevi de kendiliğinden üstlenmiştir. Bu işlev teker teker bireylerin ellerinde duran atıl paraların, tek başlarına para-sermaye olarak işlev görmeyen paraların, bu küçük miktarların bankalar kanalı ile bir araya toplanarak büyük para-sermaye miktarlarının varlığına neden olur. Bu ise faiz getiren

sermayenin daha da güçlenmesine yol açar. Marx ilkel sermaye birikimini analiz ettiği *Kapital*'in I. cildinde, bankaların birer kurum olarak kurulması işini üstlenenlerin daha çok belirli bir gücü elinde bulunduran spekülatörler ya da para-kapitalistleri olduğunu belirtmiştir. Bankaların bu reel kaynaklarının yanı sıra borç verme kapasitelerini artıran hayali bir depozit yaratma ya da D. Harvey'in kavramı ile hayali para değeri yaratma işlevi vardır. Tıpkı işletmelerin üretimin gelecekte yaratacağı değerlerine karşılık hayali sermaye yaratmaları gibi, bankalarda üretim değerlerinin realizasonunu önceleyen hayali para değerler yaratırlar. Bu, banka sistemi içinde gerçekleşen ve kaydi para olarak tanımlanan olgudur. P. A. Samuelson'un da işaret ettiği bu olgu, bankaların ödeme aracı olarak para ile para-sermaye olarak paranın koordinasyonunu aynı anda üstlenmesinin sonucunda gerçekleşir. Burada ödeme aracı olarak para yaratan ve bunu kontrol eden bankalar, bu ödeme araçlarının bir anlamda hesap parası diyebileceğimiz bir biçime dönüşmesi ile birlikte, belirli bir miktardaki hesap parasının bir çok defa kredi olarak (para-sermaye) elden ele dolaşmasına olanak sağlar. M. Hall'ın makalesinde vurguladığı gibi, depozitör yani tasarrufunu bankaya yatıran kişi, gelişmiş banka sistemi içinde, bankaya kredi açan kişidir, fakat bu kredi daha sonra bankanın hesap parası olarak dönüşümü ile yeni kredilerin ama hesap üzerinden yeni kredilerin varlığına neden olur ve banka elde ettiği parayı böylece peşin para, likit paraya çevirmiş olur (Hall, 1992). Tasarruf sahibinin bankaya yatırdığı depozit para, banka sisteminde iki boyut kazanır; bankanın hem aktifi hem de pasifi olarak iş görür. Depozit para bankanın hem borcu, hem de alacağını gösterir. Diğer yandan bankanın ödeme aracı olarak ve kredi olarak müşterilerine sunduğu para, kapitalizmin gelişimi ile büyük biçimsel farklılıklar gösterir. Çekler, plastik paralar (kredi kartları) olarak parayı temsil eden işlemlere dönüşür-örneğin banka bonoları, banka güvenceli bonolar,

poliçeler gibi. Depozit paranın, hesap parası olarak genişleyerek çoğullaşan özelliği ile bankalar, ekonomide bir manivela işlevi görürler. Geniş ölçekli bir para-sermayesi ekonominin farklı kesimlerinin hizmetine sunulmuş olur. Bu anlamda genişleyen para-sermayesini pazarlayan bankalar artık gelecekteki üretim üzerinde hak iddia eder duruma gelir (Harvey, 1984, 277-79). Bankalar para-sermayesi yaratmanın yanı sıra, özellikle tüketim toplumu olarak adlandırılan günümüz dünyasında artan tüketici kredileri ile birlikte, gelecekteki üretim üzerinde büyük miktarlara varan alacağı, tüketici kredisinde ise, tüketicilerin henüz ellerine geçmeyen gelirleri üzerinde söz sahibi olur. İnsanlar gelişen tüketici kredileri ile birlikte neredeyse gelirleri üzerindeki bütün kontrollerini yitirirler. Banka hesapları içinde maaş, aylıklar daha gerçekleşmeden, bu aylıkların, maaşların karşılığı olan kredi borçları gerçekleşir. Bu iki yönlü kredi böylece bir yandan üretimin artması için finansal kaynak olurken diğer yandan üretilen metaların tüketilmesi için tekrar kaynak olmakta. Fakat tüm bu sürecin yani hayali depozit yaratmanın ve dolayısıyla hayali para piyasaya sürmenin temelinde üretken sermayenin varlığı yatar. Üretken sermayenin desteklediği reel depozitolar ise hayali depozitoların aşırı gelişmesine neden olur. Oldukça belirleyici olan bu ilişki ise, tıpkı hayali sermayede olduğu gibi zaman zaman birbirinden kopar ve üretimin finansı için temel işlev gören banka sermayesi ve bankalar üretimin önünde bir engel haline dönüşür. Şimdi ilk aşamaya, yani hayali para veya depozit yaratma sürecine bakalım, daha sonra ise bu ilişkinin özünü oluşturan sermaye birikim sürecinde banka sermayesinin sanayi sermayesi ile olan ilişkisini analiz edelim.

BANKANIN HAYALİ DEPOZİT/PARA YARATMASI

Bankalar hayali para yaratma süreci içinde bir kısıt ile karşı karşıyadırlar. Bu kısıt özellikle devletlerin olası bir kriz anında banka-

ların ani peşin ödemeleri için elde ettikleri depozit üzerinden bir kısmını ihtiyat olarak ayırma yönündeki belirlemelerinden kaynaklanan kısıttır. Bu kısıt, bankacılar ile devlet arasında süregelen ilişkide sürekli olarak banka sermayedarlarının azaltmaya çalıştığı, devletin ise bankaların hayali para yaratma kapasitelerini kısma için sık sık kullandığı bir araçtır. Ekonomik yapıya bağlı olarak belirlenen bu ihtiyat miktarının, bankaların hayali para yaratmasına sınır koyan bir işlevi vardır. Bankalar belirlenen orandaki ihtiyatı zorunlu olarak ellerinde tutarlar.

Örnek olarak X şahsı elindeki 100.000 TL'yi değerlendirmek ve faiz geliri elde etmek için banka sistemi içindeki A bankasına götürüp yatırsın, A bankası için bu ilk etapta anlamı bankanın 100.000 TL'lik borçlanmasıdır. Bankanın bilançosunda bu pasifler kalemi altında gösterilir. Banka için bu pasif kalemin bir diğer anlamı ise yukarıda da belirttiğimiz gibi borç verilebilir kaynağın doğmasıdır, yani bu depozito önce pasifte yer alır, daha sonra aynı depozite bankanın aktifinde borç verilebilir bir paraya dönüşür. Eğer sistemde depozitolar üzerinde %20 oranında bir karşılık ayırma zorunluluğu varsa, 1.000 000 TL'nın 200.000 TL'si zorunlu karşılık ayrılır ve 800.000 TL'lik bir borç verilebilir kaynak ortaya çıkar. Şimdi banka bir üretici olan Z'ye 800.000 TL'lik bir kredi açtığını varsayalım, ve Z aldığı bu krediyi daha önce aldığı malzemelerin borcunu karşılamak için başka bir üreticiye verdiğini ve bunu basitleştirerek B bankası kanalı ile gerçekleştirdiğini düşünelim, şimdi bu işlem B bankası için yeni bir Depozit anlamına gelir ve elde ettiği 800.000 TL'nin %20'sini karşılık olarak ayırdıktan sonra (160.00 TL), kalan 640.000 TL'yi yine hesap üzerinden bir başka tüketici ya da üreticiye kredi olarak aktarmış olsun ve bu da yine örneğin tüketici araba almak için aldığı banka parasını bir diğer C bankasına yatırarak işleme soksun. Bu süreç böylece hesap parası üzerinden gelişen bir dizi depozit (mevduat) ve bir dizi kredi olarak zincirle-

me bir süreç halini alacaktır. Böylece banka sistemi bir dizi hayali depozit yaratmış olacaktır ve bu hayali depozit ise beraberinde bir dizi hayali para yaratacaktır. Eğer mevduat karşılık oranını k ile gösterecek olursak, X şahsının bankaya yatırdığı depozit (mevduat) banka sistemi içinde kendisinin 1/k kadar bir hayali depozit yani para yaratacaktır. Yani örneğimizde;

Hayali Para = 1.000.000 (1/20) = 5.000.000

Böylece kârlılık amacı ile kurulan bankalar her bir işlem için elde ettikleri gelir 1.000.000 TL'yi 5.000.000'a çıkartarak artan işlem

Tablo-Banka Sisteminin Hayali Sermaye Yaratması

Bankalar	Yaratılan ilk Depozit ve Hayali Depozitler	Zorunlu karşılıklar (%20)	Yaratılan Hayali Para
A Bankası	1.000.000	200.000	800.000
B Bankası	800.000	160.000	640.000
C Bankası	640.000	128.000	512.000
D Bankası	512.000	102.000	410.000
E Bankası	410.000	82.000	328.000
F Bankası	328.000	66.000	262.000
G Bankası	262.000	65.600	210.000
H Bankası	210.000	52.000	168.000
I Bankası	168.000	33.660	133.000
J Bankası	133.000	26.600	106.400
Sonuçta Tüm Bankalar	Toplam Depozit Miktarı (reel+hayali) 5.000.000	Toplam Karşılık Miktarı 1.000.000	Yaratılan Hayali Para 4.000.000

hacmi her işlem için faiz elde ettiği için banka sermayesinin artmasına neden olurken, sanayi kapitalisti için para-sermayenin 1.000.000'dan 5.000.000'a çıkması ve böylece ekonomideki atıl kaynakların harekete geçirilmesi ve daha fazla üretim daha fazla artı-değer anlamına geliyor. Tabloda süreç bir örnekle gösterilmiştir.(64)

Bankaların hayali para yaratması başka bir açıdan ekonomide kullanılan paraların hızla el değiştirmesine olanak sağladığı ölçüde, paranın devir hızını artmasına neden olur. Bankaların yukarıda verdiğimiz süreci bu anlamda paranın tedavül hızının artırması yukarıda vurguladığımız hayali para yaratma sürecinin bir başka açıdan nedeni olarak analiz edilebilir.

TOPLAM SERMAYE DOLAŞIM SÜRECİNDE BANKA SERMAYESİ

Gurley ve Show'un açıkça belirttiği gibi, bankalar kapitalizmde tıpkı diğer firmalar gibi kâr amacı ile kurulmuş olup ellerindeki sermaye stoklarını ekonomik sürece bir meta olarak sokarak kârlılık koşullarını yakalamaya çalışırlar (Gurley ve Show, 1971, 287). Bankaların tıpkı diğer kâr amacı ile kurulan firmalar gibi olduğu doğru ise de, bankaların ekonomide işlevleri ve piyasaya sundukları meta ile diğer ekonomik aktivitelerden önemli farklılıklar gösterirler. *Bankalar ekonomiye sadece gerçek anlamda meta yani para sunmazlar, fakat yukarıda da vurguladığımız gibi reel karşılığı olmayan metaları da (ex-nihilo kredi ya da para-kredi olarak) piyasaya sürerler.* Bankalar bu yönden finansal yapının önemli unsuru olmakla birlikte, banka sermayesinin toplam ekonomi içinde dolaşımı daha da ayrıcalıklı bir önem kazanır. Banka sermayesinin temelini teşkil eden depozitoların hayali para yaratmasının en önemli sonuçlarından biri, hiç kuşkusuz bu hayali paranın bankalarca piyasada pa-

64) Örnek ve tablo Swezzy ve Magdof (1987)'ten etkilenerek geliştirilmiştir.

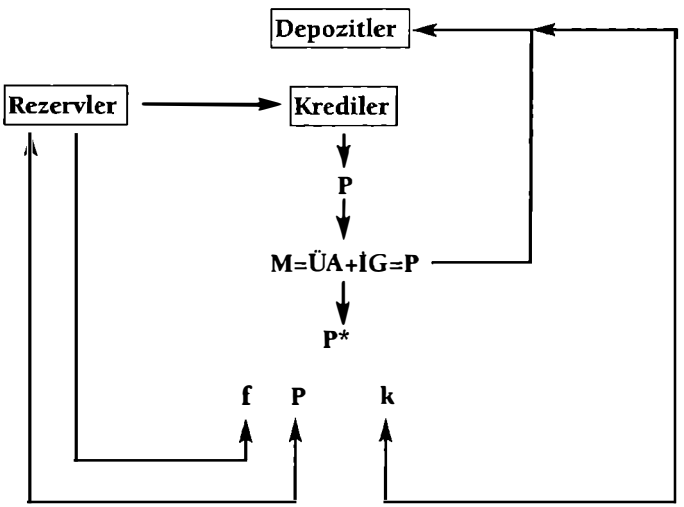
zarlanması yani kredi olarak dolaşım sürecine aktarılmasıdır. Burada dolaşım sürecine *kredi biçiminde giren ve faiz getiren sermayenin önemli sonuçlarından biri bu hayali paraların gerçek paralara dönüşmesi, hayali sermayenin gerçek sermaye yaratmasıdır.* Banka kanalı ile hayali depozitolar karşılığı verilen krediler, özellikle üretime yönelik krediler bir para sermayesi olarak kapitalistin eline geçer veya yeni bir üretim sürecinin başlaması ya da varolan üretim sürecinin genişlemesi amacıyla kapitalist tarafından işgücü ve diğer üretim araçlarının temini için kullanılır. Böylece dolaşım sürecine para-sermaye olarak giren banka kredisi, bir aşamadan sonra üretim sürecine girerek üretken sermaye biçimini alır (Ü). Üretken sermaye olarak üretim süreci içinde artı-değer yaratılır ve ilk banka parası üretim sürecinden genişleyerek çıkar (P'den P*'ye). Yukarıda da vurguladığımız gibi, bu genişlemenin temelinde üretim süreci ve işgücü yatmaktadır. Üretim süreci sonucunda kapitalist elde ettiği paranın (P*) normal olarak bir kısmı yani ilk aldığı kredi kadar olan kısmını (P) ve ayrıca bu krediye karşılık olarak belirlenen faiz miktarını (f) borç aldığı bankaya borcunun karşılığı olarak iade eder. Bu iadenin (M+i) gerçek anlamı bankanın kaynaklarına eklenen gerçek banka-sermayesidir. *Yani banka müşterilerinden topladığı depozitolarla yarattığı hayali paralardan gerçek para/kaynak yaratmıştır.* Bankaların kaynaklarında artışa neden olan bu reel kaynaklar, bankanın yeniden kredi yaratma koşullarını gerçekleştirdiği için banka sermayesinin daha da bir artışına neden olmakta. M. Hall'ın vurguladığı gibi, genel geçer yazın bankaların para yaratma olgusuna sürekli olarak kaydi para, yani hayali para yaratma açısından bakmışlardır, banka sermayesinin üretim süreci ile ilişkilerini incelemeye sokmadıkları için, bankaların gerçek para yaratma işlevlerini anlayamadıklarını belirtmiştir.

Banka sermayesinin yukarıda anlatılan işleyişi, bu anlamda iki önemli ilişkiyi gözler önüne serer; dolaşım sürecinde banka serma-

yesi ve üretim sürecinde banka sermayesi. Banka sermayesi dolaşım sürecine girerek bir aracı kimliği ile varolan tasarrufları toparlıyor ve yine dolaşım sürecinde ilişkiye girdiği üretken kapitaliste bu parayı kredi olarak faiz getiren sermaye biçiminde belirli bir faiz karşılığı aktarıyor. Üretken kapitalist için aldığı kredi, yeni üretim/yatırım ya da varolan üretimin genişletilmesi anlamında işgücü ve diğer üretim araçlarının alımında kullanılarak üretim süreci başlatılıyor. Böylece üretim sürecine giren banka kredisi üretim sürecinden genişleyerek ya da artık-değer yaratarak çıkıyor. Şekilde de gösterilen bu işleyişin en önemli sonuçlarından biri; banka sermayesinin hayali para yaratma sürecinin gerçek temelinin aslında üretim sürecine bağlı olduğu ve bunun ötesinde dahası yaratılan artı-değere bağlı olduğu sonucudur. Banka sermayesinin genişlemesi için gerçek kaynak artışı olarak (M+f) ilk verilen para ve faizin yanı sıra üretim süreci sonucunda (şekilden de anlaşılabilineceği gibi) genişleyerek çıkan paranın (P*), bir başka parçası kapitalistin üretimden elde ettiği kârdır (artı-değerin faizden arta kalan kısmı). Bankacılık açısından kapitalistin elde ettiği kâr yeni bir kaynak, yeni bir depozitodur. Gelişmiş bankacılık sisteminde, tüm işlemlerin bankalar aracılığı ile yapıldığı düşünüldüğünde, kapitalistin elde ettiği kârın parasal bir biçimde olduğu ve bunun da bankalarda tutulduğu gerçeği de açığa çıkmış olur. Bunun doğal sonucu şekilden de görüleceği gibi, kapitalistin kârı, bankalar için yeni bir depozit kaynağıdır, yani kapitalistin kârı yeni hayali depozit yaratma kaynağıdır (Hall, 1992).

Hayali banka parası ile hayali sermaye arasında önemli bir benzerlik vardır. Bu benzerlik, kriz dönemlerinde hayali para ya da sermayenin temsil ettiği değerleri realize edememesi yönündeki benzerliktir. Tıpkı bir önceki bölümde vurguladığımız hayali sermayenin gerçek sermayeden hareketle yaratıldığı ve bir süre sonra gerçek sermayeyi temsil etme gücünün kalmadığı gibi hayali banka pa-

Şekil -Banka Sermayesinin Dolaşımı

Kaynak: Hall (1992)

rası da belirli bir zamandan sonra gerçek değerden iyice uzaklaştığı gibi borç olarak verilen hayali sermayenin geri dönmemesi yönünde bir tehlikeyi içinde taşır. Derinleşmiş bunalım dönemlerinde bireysel firmaların dışsal finansı artması ile birlikte, bankalar üretken sermayeler karşısında büyük avantajlar kazanırlar. En kuşkusuz avantaj, faiz oranlarını artırarak artı-değerin büyük bir kısmına el koymasıdır. Burada bir paradoksun ya da sürece içkin olan kriz eğiliminin varolduğu hemen anlaşılacaktır. Banka sermayesinin bunalım dönemlerinde üretken sermaye karşısında kazandığı avantajlı duruma bağlı olarak üretken sermayenin üretim sonucunda el koyduğu artı-değerin artan oranlarda büyük kısımlarına el koyması, üretimi olumsuz yönde etkilerken aynı zamanda üretim-

den kaynaklanan kendi kazancının da yok olmasına neden olur. Böylece banka sermayesi ile üretken sermaye arasındaki hiyerarşik ilişkinin tersine döndüğü kriz dönemlerinde, banka sermayesi krizi bir ölçüde önlerken kazandığı güç, aynı zamanda, gücünün zayıflaması anlamına gelir.

Banka sermayesini oluşturan; ilk sermaye (+) depozitolar ve daha sonra bunların reel kaynaklar haline gelerek artması, bankaların ekonomide para-sermayenin merkezileştiği birimler olarak güç kazanmasına yol açar. Zamanla bu güç ekonomi üzerinde genişleyen hegemonik bir güce dönüşür. Bankalar bu anlamda para sermaye gücü ile ilk etapta girdikleri alan hayali sermaye alanıdır, yani özel kapitalist işletmelerin piyasaya sunduklan hisse senedi ve tahviller gibi kıymetli kağıtların alım satımına girmeleridir. Yani bankalar hisse senedi/tahvil alıp satarak hayali sermaye dünyasının önemli aracılarından biri olurlar. Para sermayesinin merkezileştiği birimler olarak bankaların sermayesinin "büyük kısmı bu nedenle **tamamen saymacadır** ve senetlerden (poliçelerden), hükümet tahvillerinden (bunlar harcanmış sermayeyi temsil ederler) ve hisse senetlerinden (gelecekteki gelir üzerine çeklerden) oluşur" (De Brunhoff, 1992, 76). Örnek olarak Türkiye pratiğini ele aldığımızda, İstanbul Menkul Kıymetler Borsa'sında gerçekleştirilen toplam menkul satışının yaklaşık %93'ü bankalar aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. S. Brunhoff'un vurguladığı gibi bankalar bu yönleriyle kredi ilişkilerinde *stratejik bir sektör* olarak karşımıza çıkarlar. Stratejik bir sektör olarak bankalar, bir yandan para sermayesinin hareketlerini diğer yandan ödeme araçlarının yönetimini düzenleyen tek kuruluştur (De Brunhoff, 1992, 76)

Bankalar üretken sermaye ile olan ilişkilerinin yanı sıra bugün çok iyi bilinen bir dizi farklı işlevleri de yerine getirir. Bunlardan en önemlisi yukarıda bahsettiğimiz tüketici kredileridir. Üretken sermayeye verilen kredilerden farklı olarak gelecekteki üretim üzerin-

den değil de, gelecekteki gelir üzerinden muazzam ölçüde alacak haklarının birikmesine neden olan tüketici kredileri, bir yandan "*tüketimin zorlanması ve ihtiyaçların genişletilmesi*" işlevi görürken, diğer yandan banka sermayesinin temel besini olan para sermayesinin devir hızını artırarak bankaların bir yandan artan işlem üzerinden faiz geliri elde etmesi, diğer yandan da artan devir hızı sayesinde atıl olan para-sermayelerini banka sermayesine çekme işlevi görür. Tüketici kredisi çılgınlığının aldığı boyutları anlamamız açısından ABD kritik bir örnek teşkil etmektedir. ABD'de bankaların müşterilerine açtığı tüketici kredisi 1993 yılında 325 milyar dolar tutarındadır. Bu miktar Türkiye'nin toplam dış borcunun 6 katından fazladır. Yine 1993 yılında ABD'de tüketici kredisi ile yapılan tüketim miktarı 700 milyar dolar ve bu rakam Türkiye milli gelirinin 5 katıdır. Tüketici kredilerinin banka sermayesi için yukarıda tanımlanan yararlı işlevleri diğer yandan bir bütün olarak sistem için, piyasada aşırı düzeye ulaşan metaların daha kolay paraya dönüşmesini sağlar.

Banka sermayesinin en önemli özelliklerinden bir diğeri ise, bankaların sadece ülke içi kaynakları kullanmayıp, uluslararası piyasadan döviz olarak kaynak yaratma olanaklarına sahip olmalarıdır. Bu olanağın temelinde ulusal para ile diğer ulusların para sistemindeki farklılık yatar. Bankalar doğal olarak kendi müşterilerinin yabancı ülkelerle ilişkili olan ekonomik faaliyetlerine de aracılık eder. Bankalar, ulusal paraları, istenen yabancı para ile değiş tokuş işlemine de aracı olur. Daha da ötesi, müşterilerine döviz olarak kredi olanakları sağlar, ya da döviz olarak mevduat kabul eder. Daha da önemli bir nokta, özellikle günümüz dünyasında artan finansal deregülasyon sürecinde, bankaların ülkelerin uyguladığı faiz ve döviz kuru politikalarının yarattığı farklılıklardan yararlanarak, bu farklılıkları kârlılık amacı ile değerlendirmeye yönelmesidir. Özellikle küçük ölçekli bankalar bu anlamda bu farklılıkları kullanmak için

uluslararası tekelci bankalar ya da E. Mandel'in kullandığı biçimi ile uluslararası emperyalist bankalardan borç alarak, yabancı para olarak borçlanırlar. Bankaların uluslararası piyasalarda borçlanması ve bu borçlanma ilişkileri oldukça farklı tekniklerle gerçekleştirilmiştir. Değer ilişkilerinin uluslararasılaşması ile birlikte meta ve para üretim koşullannın da uluslararasılaşması, bankaların işlevlerinin uluslararasılaşmasına neden olmuştur.(65) Bankalar, paranın dönemler arası fiyatı olan faiz ile paralar arası paranın fiyatı olan döviz kuru arasındaki potansiyel kârlılıkları tüketme için bir dizi organizasyon ve teknolojik yeniliklere yönelmiştir. Bankaların döviz olarak kaynakları üç başlık altında toplanabilir; müşterilerinden topladıkları döviz mevduatları, uluslararası emperyalist bankalardan alınan krediler (borçlar) ve diğer kaynaklardan buldukları dövizler. Bankaların yabancı paraların ülkeye giriş çıkışları üzerindeki sınırlamalarının kaldırılmasına paralel olarak, yabancı kaynaklara hızla yönelmeleri ve yabancı kaynaklarla ülke içi veya ülke dışı finans piyasalarında kâr amacı ile işlemlere girmeleri, finansal piyasaların zaten varolan kırılgan yapılarının daha da kırılgan ve dengesiz olmasına neden olmuştur. **Açık pozisyon** olarak adlandırılan bankaların döviz varlıkları ile döviz yükümlülükleri arasındaki fark, tam anlamıyla belirsiz bir gelecek üzerinden bankaların oynadığı bir kumar haline gelmiştir. Ülke içi yüksek faiz oranlarından ve düşük döviz kurundan yararlanmak isteyen bankalar, büyük miktarlarda yabancı bankalardan borçlanmaya giderek elde ettikleri dövizleri ülke içi ulusal paraya çevirerek yurt içi faize yatırmakta ve süre sonunda yüksek faiz getirisi elde edilmekte, elde edilen faiz ile ana para yeniden yabancı paraya çevrilip, alınan borç yabancı para artı yabancı para faizi ödendikten sonra kalan para bankanın kârı ol-

65) Bankaların tarihsel süreç içinde uluslararasılaşma eğilimleri ve uluslararasılaşma yolları ile ilişkin detaylı bir ele alış için Dickens (1992, 358-382)

makta. Tüm bu işleyişin ve bu kolay ve aşırı kazancın gerçekleşmesi için temel şart ülkenin uyguladığı düşük döviz kurunun devam etmesidir. Bu devam etmeyip de ani bir devalüasyon, yani ulusal paranın diğer ulusların parası karşısında değerinin düşürülmesi ile yabancı kaynaklardan borçlanan bankaların borçları devalüasyon oranında artmaktadır. Örnek olarak 1994 yılında Türkiye'de yaşanan banka iflasları ve finansal yapıların krize girmesi bu anlatılan süreçle yakından ilişkilidir. Bankaların bu tip açık pozisyonlarda ani kazanç ya da kayıplara sebep olması, belirsiz olarak tanımladığımız geleceğin daha da belirsizleşmesine neden olur.

Bankaların ulusal para ile diğer ulusal paralar arasında köprü vazifesi görmesi ile oluşan kısa dönemli sermaye hareketleri, bankaların ekonomideki önemini daha da artırmıştır. Bankalar sadece uluslararası diğer bankalar ile ilişki halinde olmayıp, diğer yandan bankalar, ülke içi müşterilerinin uluslararası hayali sermeye piyasalarında (dünya borsaları) tasarruflarını değerlendirmelerini ya da bizim kullandığımız terminoloji ile ulusal para-kapitalistlerinin faiz getiren sermayelerini uluslararası ölçekte değerlendirmelerine aracılık etmekte. Örnek olarak Koç Amerikan Bank, İnterbank ya da İş Bankası bu hizmetleri ülkede sunmaktadır ve bu yönde bir dizi aracı kurum kurulmaya başlamıştır. Bankaların hayali depozitolar yaratarak hayali para yaratması ile yukarıdaki işlevleri bir arada düşünüldüğünde banka sisteminin bir bütün olarak ekonomideki atıl kaynakların ekonomiye çekilmesi gibi bir işlev bu kaynakların üretken sermayeye çevrilmesi ile ekonomide olumlu işlevler yüklenmesi gerçeği, ekonominin üretim temelli genişleme dönemlerine ait bir özelliktir. Oysa aynı reel ekonomiyi üretim temelli ekonomiyi destekleyen banka sistemi, yukarıda da Marx'tan alıntı ile gösterdiğimiz gibi özünde tamamen hayali sermaye, hayali değerler üzerinde gelişen bir sistemdir. Banka sermayelerinin bu hayali değerler üzerinde gelişimi beraberinde özellikle kriz dönemlerinde, para

değerinin büyük ölçülerde gerçek değerlerden sapmasına neden olur. Reel değerler ve bir bütün olarak ulusal değişkenler üzerindeki bu tehlike, özellikle banka sermayesinin aşırı gelişimi yani hayali para sisteminin aşırı genişlemesi ve bu genişlemenin faiz oranları ile birleşerek ekonomide reel kesimin nefes almasını imkansız hale getirme olasılıkları finansal dünyamıza bir yeni aktör sokmuştur, bu aktör D. Harvey'in güzel tanımlaması ile **ulusal paranın gardiyanı** olan merkez bankasıdır (Harvey, 1984, 323). Merkez bankalarının kuruluşundaki temel mantık, bu oldukça kaygan zemin üzerinde yükselen banka sermayesinin ekonomi üzerinde yaratacağı olası tehlikeleri en aza indirmek ya da doğan zararları toplumsallaştırmaktır.

Kumarhane ekonomisi olarak tanımladığımız 1970'lerin ekonomisinde finansal yapıların oluşturduğu sırça köşklerin en küçük etkide tuzla buz olmasını engelleyen birimler merkez bankaları olmuştur ve bu tehlikeli durumlarda merkez bankaları finansal aracıların yarattığı zararları ülke çapında yayarak etkisini azaltına yönüne gitmiştir.[66] Devletin merkez bankası kanalı ile parasal dünyayı dengede tutma amacına rağmen, bizzat devletin finansal dünyada varlığı para-kapitalistleri ve finansal varlıkların varoluşunun önemli kaynaklarından biri olmuştur. Kapitalizmin yukarıda verdiğimiz bankalar kanalı ile hayali para , borsa kanalı ile hayali sermaye yaratmasının yanı sıra, devletin üretken karşılığı olmadan yaptığı borçlanmalar bir üçüncü hayali sermaye yaratma kaynağı olmuştur. Kapitalizmin bir ilişkiler sistemi olarak kuruluşundan itibaren devletin kendi faaliyetlerini finans etme zorunluluğu para ve finans olgusunu anlamada temel olmuştur.

66) Merkez bankasının kırılgan finansal yapılarda, para-yönetici kapitalizm olarak adlandırılan bu dönemdeki kurtarıcı işlevini Minsky detaylı olarak ele almıştır (Minsky, 1987).

3. 7. MİKTAR TEORİSİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Piyasada varolan para miktarının azlığı ve çokluğunun metaların fiyatını belirlediği yada fiyatlarda sapmalara neden olduğu yönündeki düşüncenin genel geçer yazının saplantı türünde bağlı olduğu bir analiz biçimi olduğunu önceki açıklamalarda göstermeye çalıştık. Bu analiz biçiminin temel nedeninin, parayı bir simge ve değersiz bir şey olarak nitelemeleri ile ilişkili olduğunu da ayrıca defalarca belirtmiştik. Bu tür bir analizin temel nedeni soyutlamadan daha çok aşırı bir genellemeye dayanır. Bu genellemeye göre metaların nominal fiyatları paranın miktarı tarafından belirlenir. Bu temel vurgu, aşırı genelleştirilmiş bir ampirizm olduğu ölçüde indirgemeci bir özelliği de sahiptir. Genel geçer yazın bu yöntemle; "üretim ulusal çıktı ve gelirdeki dalgalanmaları meta talebindeki dalgalanmaların belirlediği, meta talebindeki dalgalanmaları ise para arzının (ve öteki değişkenlerin) belirlediği" sonucuna varır (Harris , 1987, 59). Böyle bir ele alışın yukarıda sıraladığımız paranın kapitalizmin işleyişine bağlı olarak gelişen diğer fonksiyonlarını ve formlarını göz önüne almadan yapılan açıklamanın doğal sonucu olarak düşünülmesi gerekiyor. Genel geçer iktisat yazınında meta ilişkilerine dışsal olarak ele alınan para, değersiz özüne rağmen kapitalizmin tüm günahlarını yüklenen zavallı bir oyuncu durumuna düşürülmüştür. Sadece devletin denetimi ve belirleyiciliği altında dolaşıma sokulan para, uygulanan ekonomi-politik kararlara bağlı olarak miktarı artırıldığında sadece metaların fiyatının artmasına neden olmuyor, zamanla krizlere de yol açıyor. Örnek olarak 1929 ve 1972 krizlerinin nedeni olarak ekonomiye dışsal olan ve devlet tarafından piyasaya sürülen para gösterilmiştir (Friedman, 1988, 79-82).[67] Tüm bu

67) M. Friedman (1988) para denilen zavallı oyuncunun, devletin elinde 1929 krizini nasıl yarattığını ve dengeleri bozduğunu anlatır. Friedman'ın analizinde para iki yüzlü bir oyuncudur; sahneye zavallı bir sembol olarak girer ve ilerleyen saatlerde işsizlik, üretim düşüşleri borsa iflaslarına neden olan korkunç bir canavara dönüşür.

açıklama biçimleri Marksist analiz ile geliştirdiğimiz değerin açığa çıkış biçimi olarak para ve meta kavramlaştırması karşısında önemini yitirir. Marksist analizde para, meta ilişkilerine dışsal bir olgu olarak değil bizzat meta ilişkilerinde var olan bir olgu olarak ele alınmakta. Miktar Teorisi 1970'lerde egemen açıklama biçimi olmuştur. Paranın bu çifte yüzlü oyunculuğu yeniden gündeme getirilmiş ve bu parayı sıkı denetim altına almanın birçok hastalığı tedavi edeceği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır.

Miktar teorisinin temel önermesi olan "metaların fiyatları dolaşımda bulunan para kitlesine tabidir" vurgusuna ilk anlamlı eleştiri Marx'tan gelmiştir (Marx, 1979b, 205). Ekonomi biliminin bir disiplin olarak gelişmesinin ilk dönemlerinden itibaren formüle edilen ve günümüze kadar varlığını koruyan bu anlayışa karşı Marx, nicelik ile niteliğin ilişkisel ontolojisini yakalayacak bir çerçeve ile karşı çıkmıştır. Marx, miktar kuramı teorisyenlerinin temel yanılgılarını kullandıkları yönteme bağlar. Buna göre izlenen yöntemde olgular, sadece göründüğü biçimi ile analiz edilmekte oysa olguları tanımlayan içsel bağlantılar üzerinde durulmamaktadır; "Bazı koşullar altında ister madeni sikkelerin miktarında olsun, ister dolaşımdaki değer alâmetlerinin miktarında olsun, bir artma ya da azalma, metaların fiyatları üzerinde tek biçimde bir etki meydana getiriyor gibi görünür" (Marx, 1979 b, 206). Marx bu temel yanılgıyı vurguladıktan sonra para miktarı ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde dile getirmiştir. "Bu oldukça açık bir durumdur ki, fiyatların yüksekliği ve düşüklüğü, dolaşımda bulunan para miktarı ile ilişkili değildir, fakat az yada çok paranın piyasada do-

laşmasının nedeni fiyatların yüksek ya da düşük olması ile ilgilidir, aynı şekilde paranın dolaşım hızı da paranın miktarı ile ilişkili değildir, fakat dolaşımdaki aracın miktarı onun dolaşım hızına bağlıdır" (Marx, 1973, 195). Weeks'in deyimi ile gözleme dayanan bu yanılma (illusyon) yada nedenselliği tersine çevirme, tüm ekonomiyi baş aşağı etmiştir. Oysa özetle, altın değerinin sabit olduğunu, para dolaşımının hızının da değişmediğini varsayarsak, para miktarını, gerçekleşecek fiyatların toplamı belirler" (Bullock and Yaffe, 1986, 277). Burada göz ardı edilen olgu herhangi bir metanın değeri ve buna bağlı olarak fiyatının dolaşım sürecine girmeden bizzat üretim sürecinde belirlendiğidir. Buna karşılık genel geçer yazın, metaların dolaşım sürecine girmeden ve para ile karşılaşmadan bir fiyatının olmadığını ve meta-paranın da bir değeri olmadığını ve bu olmayan şeylerin piyasa sürecindeki mekanizma ile sağlandığı nı belirtmekte. Bu ilişki biçimi daha önce verdiğimiz;

$$MV = PQ$$

eşitliği ile ifade edilmiştir. Ve hatırlanacağı gibi piyasa koşullarında, paranın devir hız (V) ve satışa konu olan malların miktarı (W) kısa dönemde değişmeyeceği için piyasada karşılaşan para miktarının (M) artışı doğal olarak denklemin diğer tarafındaki fiyatların (Q) artmasına neden olacaktır. Denklem ilk etapta ekonomik anlamlar olarak meta fiyatlarının ortalama düzeyi (P) ve meta kütlesi (Q) gibi somut metalardan ve fiyatlardan bağımsız olarak varolan mutlak bir büyüklük şeklindeki "meta fiyatlarının ortalama düzeyi diye bir kavram da olamaz (Zagalov, 1979, 182). Denkleme ilişkin bu itirazların ötesinde, denklem bir bütün olarak paranın toplumsal özünü analize dahil etmemekte, yani dolanımdaki toplam para kütlesinin bir kısmı biriktirme amacı ile dolaşımdan çekildiği gibi, henüz piyasaya dolaşım sürecine girmeyen bir borç alacak ilişkisinde pa-

ra bir düşünsel satın alma aracı olarak işlev görür. Alıcı ile satıcıların borçları genellikle birbirini dengeler ve para fiili olarak dolaşım sürecine girmez. Böylece belli bir dönemde dolanımda bulunan meta kütlesi, para akımı miktarına tekabül etmez. Çoktan dolanımın dışına çıkmış metaları temsil eden para, sürümde kaldığı gibi ilerdeki bir tarihe kadar eşdeğerleri pekala ortaya çıkmayabilecek metalar dolanımda bulunabilir" (Bullock ve Yaffe, 1986, 230). Bu açıklamadan sonra, belli bir dönemde dolaşımdaki paranın toplam miktarını göz önünde tutacak olursak "dolaşım ve ödeme aracının verilen devinme hızının, gerçekleşebilecek fiyatların toplamı, artı, günü gelmiş ödemelerin toplamı, eksi, birbirini götüren ödemeler, son olarak, eksi, aynı sikke parçasının sıra ile dolaşım ve ödeme aracı olarak hizmet gördüğü devreler sayısı sonucuna eşit olduğunu görürüz. Bundan dolayı, fiyatlar ile devinme hızı ve ödemelerin hacmi bilinmiş olsa bile, belirli bir sürede, diyelim bir günde, dolaşımdaki para miktarı ile dolaşımdaki metalar kütlesi artık birbirine tekabül etmez" (Marx, 1986, 153). Dolaşımdaki para miktarı, genel geçer yazına karşılık Marx'ın para analizinde daha geniş bir anlamda ele alınmış böylece meta-paranın yanı sıra sembolik paralar (kağıt ve kredi parası) ve dolaşımdan birikim amacı ile çekilen paralar da analize dahil edilmiştir. Bu yönleriyle genel geçer yazında nihai olarak dolaşımdaki para miktarı toplamı ile dolaşımdaki toplam metaların fiyatı çok belirlenmiş bir ilişki içinde ele alınırken, Marx'ın analizinde bu ilişki bu toplumsal dinamikler ve işlevlerle daha gevşek bir şekilde ele alınmıştır. Böylece miktar teorisini Marx'ın meta-para kavramı dolayımında ele alınması şu eşitliğin varlığına neden olmuştur (Lapavitsas, 1991).

$$\mathbf{M=TP1/V^1+TP^2-n\ (A^1 \cap A^2)}$$

burada;

M = Dolaşımdaki altının miktarı.

TP^1 = Dolaşımda olan metaların para olarak toplam fiyatı.

TP^2 = Vadesi gelmiş ödemelerin para ile ödenmesi.

V^1 = Meta dolaşımındaki paranın devir hızı.

V^2 = Yapılan ödemelerde paranın devir hızı.

A^1 = Meta dolaşımdaki kullanılan para miktarı.

A^2 = Ödemelerde kullanılan para miktarını gösterir.

n (A....) = Paranın birinci ve ikinci işlevlerinde alternatif kullanılan miktarı gösterir.

Marx'ın miktar teorisinin eleştirisini veren yukarıdaki formül iki açıdan önemlidir;

A.(i) Yukarıda da sürekli olarak verdiğimiz gibi, kredi ilişkilerinin varlığının ve kredinin diğer değişkenler üzerindeki etkilerini göstermekte ve böylece basit toplam çıktı fiyatları ile para miktarı varsayımını geçersiz kılmakta ve çıktı miktarının paranın aracılığı olmadan değişebileceğini göstermektedir.

(ii) Oldukça farklı niteliksel faktörlerin paranın dolaşım hızını ve fonksiyonlarını etkilediğini göstermekte (Lapavitsas, 1991, 301).

B. Formül her ne kadar klasik basit miktar teorisinin varoluş koşullarını ortadan kaldırsa bile, paranın sosyal karakterini ve özellikle farklı sınıflar arasında farklı işlevler gördüğü gerçeğini bizden gizler, üstünü örter. Özellikle sermaye birikim süreci içinde sermayenin toplam dolaşımında para kapitalistlerin eline geçtiğinde, para-sermaye formuna geçerek artık-değer yaratma sürecinin başlangıcını oluşturur. Ama üretime de yaratılan para-sermayenin üretimde artık değer yarattıktan sonra bu değerin gerçekleşmesi için yeniden paraya dönüşmesi gerekir. Konumuz açısından kapitalistlerin üretimi finans için paraya olan ihtiyaçları, beraberinde parayı bir meta olarak, fakat özel bir meta olarak alıp satan bir kesimin varlığınayol açar. Bu ise faizin ve kredi ilişkisinin varlığına neden olur. Böylece para ve kredi ilişkilerinin gerçek yaşamları sermaye birikim sürecinde başlar, sermaye birikim süreci tüm bu kavramların varo-

luş nedenidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi genel geçer yazının bıraktığı nokta, Marksist para teorisinin yaşamının başlangıç noktasıdır. Miktar teorisi para ve değer ile ilişkili öze ilişkin tüm dinamikleri göz ardı ettiği ölçüde, paranın kapitalist ekonomik ilişkilerde diğer ekonomik mekanizmalarla olan ilişkilerinin anlaşılmasını da önler. Bu anlamda Marx'ın miktar teorisini ele alıp detaylandırdığı biçimin bir dizi önemli değişkeni işaret etmesine rağmen, para sorununa miktar teorisinin sorunsalı açısından yaklaştığı ölçüde paranın yukarıda tanımladığımız soyut düzeyde analiz edilmesini önleyici bir özelliği de olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Don Lavoile'nin bir çalışmasında belirttiği gibi, miktar teorisi ampirik bir teori olduğu ölçüde açığa çıkarmaya çalıştığı olgular Marx'ın tam karşıdan saldırısına neden olmuştur. Diğer yandan Marx'ın miktar teorisini eleştirmek için geliştirdiği çerçeve de, eleştirdiği teorik analizin temel referanslarına bağlı kalmıştır (Lavoie, 1986, 155). Bu düşünceye karşılık Costas Lapavitsas, Marx'ın miktar teorisine yaklaşımında, Tooke ve Banking okulundan etkilendiğini, fakat Marx'ın parayı farklı biçim ve işlevleri üzerinde durduğu ölçüde tamamen farklı, özgün, alternatif bir çerçeve sunduğunu belirtmiştir (Lapavitsas, 1995). D. Lavoie'nin eleştirisine cevap veren Murray Wolfson ise Marx'ın miktar teorisinde değer teorisi dolayımında sistemdeki arz ve talep ilişkileri ve dolayısıyla denge ve dengesizlikleri içerdiği ölçüde fiyat ile değer sorununun açığa çıkmasına neden olduğunu belirtmekte ve buradan hareketle Marx'ın spekülatif hoarding ve hayali sermaye kavramlaştırmasına gittiğini belirtmektedir (Wolfson, 1988).

Sonuç olarak miktar teorisi dolayımında tanımlanan tek boyutlu ampirik nedensellik, para ve değer ile birlikte sermaye birikim sürecinin çoğul dünyasını anlamaktan oldukça uzakta kalmakta. Teorik çerçevemizi tamamlamak için paranın ve finansal yapıların daha somut belirlenimi olan para-kapitalistlerinin ve faiz getiren ser-

mayenin varoluş nedeni ya da temeli olan "faiz" kavramı üzerinde durmamız gerekiyor.

3. 8. SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE FAİZ KAVRAMI

Marx'ın sermayenin en yüzeysel ve en fetiş biçimi olarak tanımladığı **faiz getiren sermaye** ve dolayısıyla para alış-verişinin doğal sonucu olan **faizin**, toplumsal bir gerçeklik olarak kapitalist toplumsal ilişkiler öncesine uzanan bir tarihi vardır. Özellikle geçimlik ekonomi olarak tanımlayabileceğimiz tüm sanayi öncesi toplumların örgütlenmesinde, faiz gerek hukuksal gerekse de ahlaksal olarak pek fazla onaylanmayan ekonomik bir eylemlilik halidir. Erken tarihlerden birinde Polonius oğluna "*ne borç veren ol ne de borç alan*" diye öğüt verirken, İsa, para ödünç verenleri kiliseden kovmuştur. İslam ise daha başından itibaren belirli bir emek karşılığı olmadığı için faizi yasaklamıştır. Solon'un büyük yasalarından bir kaçı faize ayrılmıştır ve bu yasaların bir kısmında bütün borçları iptal etmiş ve borç para vermeyi yasaklamıştır. Julius Caesar, beş yüzyıl sonra Solon yasalarını aynen uygulamaya sokmuştur. Büyük filozoflardan Aristo, faizin doğal olmadığını belirterek, paranın parayı doğurmasının adaletli olmadığını belirtmiştir (Sen, 1993) [68].

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde para-kapitalistleri ya da faiz getiren sermaye kavramlarını açıklarken, örtük de olsa faiz kavramından bahsettik. Gerek para-kapitalistleri gerekse faiz yönelimli sermaye ile tüm aracı kurumlar yani banka ve borsanın varoluş koşulu, nihai olarak ekonomik aktivite sonunda kazanç elde etmektir ve bu kazanç da faiz biçiminde gerçekleşir. Bu anlamda faiz kavramı belki de iktisat düşüncesinin tarihsel olarak en sorunlu alanlardan biridir. Faiz kavramının sermayenin en fetiş biçimi ol-

68) Faiz kavramının tarihsel süreç içinde deontolojik açıdan ele alan A. Sen'in yazısı bu anlamda gelişim sürecinden de örneklerle sorunu detaylandırmakta, bak; A. Sen, (1993).

ması ve ayrıca kapitalist üretim için finans zorunluluğunun varlığı kavramı, tarihsel ve toplumsal çıkar ve güç ilişkilerinin merkezine yerleştirir. Daha önceden de belirttiğimiz gibi, T. Veblen'in deyimi ile para ekonomisinden kredi ekonomisine geçen kapitalizm için faiz, ve dolayısıyla faiz getiren ekonomik aktiviteler, ekonominin merkezine yerleşmiş ve her geçen gün ekonomide artan oranda etkinlik kazanmaya başlamıştır (Veblen, 1932). Ekonomi yazını açısından, faizin ne olduğu, faiz oranının nasıl belirlendiği ve nihai olarak faizin bir gelir kategorisi olarak kâr ve ücreti nasıl belirlediği ya da etkilediği sorularına cevap vermek belirleyici oluyor.

KLASİK İKTİSAT'IN REEL DEĞİŞKENLER DOLAYIMINDA TANIMLADIĞI FAİZ OLGUSU

İktisadın bir disiplin olarak gelişmesini sağlayan kuruculardan, A. Smith'in faize ilişkin görüşü oldukça açıktır; "*faizle ödünç verilen bir sermaye, yıllık ürünün belirli bir bölümü üstündeki hakkın, ödünç verenden ödünç alana bir devri olarak nitelenebilir; şu koşulla ki, ödünç alan kişi ödünç aldığı süre boyunca ödünç aldığı kişiye faiz adı verilen küçük bir parçayı her yıl ödeyecek ve ödünç aldığı sürenin sonunda, başlangıçta kendisine devredilen miktara eşit bölümü geri ödeyecektir, buna da geri ödeme adı verilmektedir*" (Smith, 1985, 288). Smith faizi, toplumun belirli bir kesiminin kendisine ait olmayan bir parayı ya da para-sermayesini kullanabilmek için ödediği karşılık olarak tanımlamakta. Faizle ödünç veren için ise verilen para '**bir sermaye sayılmakta**' (Smith, 1985, 286). Bu aşamada, faiz ödemelerinin kaynağının ne olduğu yönünde bir soru sorulması gerekir. A. Smith'in bu soruya verdiği cevap; "Ödünç alan kişi bunu, ya bir sermaye olarak, ya da acil tüketim amacıyla ayrılan bir mal mevcudu olarak kullanabilir. Sermaye olarak kullanılırsa, bunun değerini, bir kârla birlikte yeniden üretecek üretken işçilerin geçimlerini sağlamakta işletir. Bu durumda, hem sermayeyi yerine koyabilir

hem de bir başka gelir kaynağına el uzatmadan veya yitirmeden faizi ödeyebilir" yönünde. Smith, faiz karşılığı sermaye kiralamanın yani sermaye amaçlı borç almanın asıl biçim olduğu, tüketim amaçlı borçlanmanın çok az olduğunu belirtir. Yazara göre tüketim amaçlı borçlanma azdır, çünkü acil tüketim için ayrılan mal-mevcudu olarak kullanılırsa, bir savurgan gibi davranmış olur ve çalışanın geçimi için ayrılmış olan şeyi çalışmayanın desteklenmesinde harcamış olur. Bu durumda, mülk ya da toprak rantı gibi bir başka gelir kaynağını yitirmeden ne sermayenin yerine konabileneceğini ne de faizinin ödenebileneceğini belirtir. Sermaye olarak borçlanma yazara göre sürekli olarak para biçiminde, kağıt para ya da altın ve gümüş para biçiminde gerçekleşir. A. Smith yukarıda ele aldığımız paranın normal fonksiyonlarının yanı sıra, kapitalizmle birlikte sermaye olarak para, yani üretim sürecini başlatmaya hazır para tanımlamamızı doğrulayacak bir açıklama yaparak, sürekli para biçiminde yapılan borçlanmada önemli olanın para elde etmek olmadığını belirtir; "[p]ara ne ediyorsa odur, ya da paranın satın alabileceği mallardır...Eğer bu parayı işçi çalıştırmak için sermaye olarak isterse, işçiler için ancak onun ödünç aldığı bu mallar sayesinde çalışabilmek için gerekli olan alet, malzeme ve geçim maddesiyle donatabilirler" (Smith, 1985, 287). Borç alanın ödeyebileceği faiz oranı böylece "*net kâr oranına*" bağlıdır ve faizin kaynağı bu anlamda kârın bir kısmı ve "normal olarak kâr oranından daha düşüktür" (Denis, 1973, 208). Faiz oranının net kâr oranından daha düşük olması bir kural olarak belirtilmesine rağmen, bir çekince konulmuştur. Faizin en düşük olabileceği bir oran vardır ki, bu oran "borç vermenin orta derecede bir ihtiyatla bile, karşı karşıya olduğu rastlantısal kayıpları karşılamaya yetenden biraz daha fazla olmalıdır. Bu fazla olmasaydı, borç vermenin tek itici gücü merhamet ya da dostluk olurdu" (Smith, 1985, 87). A. Smith'in faiz kavramını tanımlamasında, kendisine ait bir miktar birikmiş

sermayesi olanların bu sermayeye ek olarak borçlanarak elde ettikleri sermaye ya da tamamen borçlanma yolu ile sermaye ödünç alanlar, yani A. Smith'in deyimi ile "hünerli kişiler" harekete geçmekte ve ellerindeki bu sermayeden kâr etmeyi amaçlamaktalar. Smith bu amacı gerçekleştirmek için gerekli araç ve gereçleri işçilerin emeği ile birleştirerek, işçilerin bir değer yaratmasına bağlı olarak kâr elde ettiklerini belirtir. Smith'e göre sermayeyi üretim sürecine sokan hünerli kişilerin, işçilerin malzemelerin değerine kattığı şey, ya da tamamlanmış manüfaktür ürünü, para, emek ya da mallarla mübadele edildiğinde, malzemelerin fiyatları ve işçi ücretlerini ödedikten sonra, mal mevcudunu bu serüvene atmayı göze alan girişimcinin kârı olarak bir şey verilmesi zorunludur. Böylece işçilerin malzemelere kattığı değer, bu durumda iki bölüme ayrışır; birisi işçilerin kendi ücretlerini karşılar, diğeri de işverenin önceden yatırmış olduğu toplam malzeme ve ücret stokuna bağlı olarak kârını karşılar" (Smith, 1985, 51). İşveren dışarıdan sermayesine ek olarak para karşılığı borçlandıysa veya tamamen borçlanarak üretim sürecini başlattıysa, doğal olarak elde ettiği kâr aynı zamanda bu borcun karşılığı olan faizi de içerecektir. Burada açık olan bir diğer nokta, nihai olarak para-sermaye borç veren ile emek arasında doğrudan bir ilişkinin olmamasıdır. İlişki esas olarak borç veren ile borç alan arasındadır, yani faiz kanalı ile üretken kapitalist ile para kapitalist karşı karşıya gelmekte. A. Smith'in faiz analizi özünde toplumsal ilişkiler ağı içindeki ekonomik yaşama özgü önemli bir katkıdır. Ne yazık ki bu katkı, H. Dennis'in vurguladığı gibi "sonradan hiç haketmedikleri bir şekilde unutulmuş"tur (Dennis, 1973, 288).

Smith'in önemli vurgularından biri diğeri ise, sermaye birikimi ile ilgili tanımlamasında yatar. Smith'e göre sermaye birikimine neden olan en önemli faktör, 'tutumlu olmaktır'; "*Sermaye tutumlulukla artar, israf ve kötü yönetimle azalır*". Tutumluluk bu anlamda, tutum-

lu olanın ya sermayesine eklenerek sermayesinin artmasına neden olur ya da bunu (elindeki tutumluluk sonucu biriken miktarı): "faizle ya da kârdan pay koşuluyla başka bir kişiye ödünç vererek, onun (ödünç alanın) böyle yapmasını sağlar" (Smith, 1985, 277). Smith'in bu vurgusu, sermaye birikim sürecinde tasarruf ile yatırım arasında bir bağın faiz aracılığı ile kurulmasına neden olacaktır. Bu ilişkiyi açıklamadan önce, faiz konusunda, D. Ricardo' nun düşüncelerini belirtmekte yarar var. C. Panico'nun vurguladığı gibi, D. Ricardo faiz konusunda özel bir açıklama getirmemiş ve faizin sadece kârın bir kısmı olduğunu belirtmiştir. Faizin kârın bir parçası olduğunu vurgulayan Ricardo, üretken kapitalistlerin neden faiz gibi bir karşılığı para-kapitalistlerine verdiğini açıklamamıştır (Panico, 1980, 370). Faizin niçin verildiğini açıklamamasına rağmen, Ricardo temel eseri olan *Politik Ekonomi ve Vergilemenin İlkeleri Üzerine* adlı çalışmasında; "faiz oranı (nın) her zaman için kâr oranı tarafından belirleneceğini" belirtmiştir. Ricardo'nun bu mekanizmayla ilgili vurgusu, aynı sayfalarda daha bir esnek hale sokularak, faiz oranının kâr oranına bağlı olmasına rağmen, bu oranın diğer nedenlere bağlı olarak zaman içinde farklılaşabileceğidir. Ricardo paranın değeri ve miktarındaki ve metaların fiyatlarındaki dalgalanmaları bu etkilere örnek gösterir. Örnek olarak, malların aşırı arzı, düşen talep miktarı ya da paranın değerindeki artışa bağlı olarak metaların fiyatında düşüşler olması nedeniyle, üreticiler bu düşük fiyatlarla satış yapmak istemeyeceğinden ellerinde bir dizi bitmiş ürün kalacaktır. Bu süreçle birlikte, üretici satışları üzerinden yapacağı normal ödemeleri gerçekleştiremeyecek ve bu üreticiyi borçlanmaya yöneltecektir. Borçlanma ise faiz oranlarının yükselmesine neden olacaktır. Ricardo gerçekçi bu açıklama tarzını yaptıktan hemen sonra, bu sürecin özünde belirli bir süre ile sınırlı olduğunu ve belirli süre sonunda faiz oranının eski düzeyine düşeceğini belirtmiştir (Ricardo, 1981, 297-98). Ricardo argümanını ilerleyen sayfalar-

da daha da net bir şekilde dile getirmiştir; "...Paranın faizine gelince, faiz bankanın belirlediği oran olan %5, 4, 3 gibi oranlarla belirlenmez o (faiz) kâr oranı tarafından belirlenir ki bu oran sermayenin kullanımına bağlı olarak belirlenmiştir. Faiz oranı, paranın değeri ve miktarından bağımsızdır. Banka bir milyon, on ya da yüz milyon borç vermeyle, piyasa faiz oranı üzerinde uzun süre belirleyici (alternatif) olamaz, bu sadece bu işlemlere konu olan paranın değeri üzerinde etkili olur" (Ricardo, 1981, 363-64).

Ricardo'nun analizi, onun parayı tanımlama biçimi ile uygunluk içindedir. Parayı sadece sembol olarak tanımlaması ve reel değişkenler üzerinde etkisinin olmadığı düşüncesi Ricardo'nun faiz kavramlaştırmasında da belirleyici olmuştur. Paranın pasif tanımının yanı sıra, faiz oranları, tasarruflar ile yatırımlar arasında Say Yasası'nın mantıksal bütünlüğünü sağlayan bir araca dönüştürülmüştür. Her arz kendi talebini yaratır yönündeki vurguda faiz kavramsal bir kurtarıcı araç olarak devreye giriyor. Burada faizin rolü, yatırımları tasarruflara eşitlemektir. Örnek olarak eğer insanlar gelirlerinin tümünü harcamıyorlarsa, yani gelirlerinin bir kısmını tasarruf ediyorlarsa (yukarıda A. Smith sermaye birikimi için gerekli temel şart olarak belirtmişti) bir miktar para dolaşımdan çekilmiş demektir. İnsanların bugünkü harcamalardan vazgeçmelerinin, tasarruflarının bir karşılığı olmalı. Klasik yazında faiz bu tasarrufun karşılığıdır. O zaman tasarrufların yani fedakarlığın miktarı, bunun ödülü olan faizin miktarına bağlı olacaktır. Diğer taraftan yukarıda vurguladığımız gibi, direkt olarak kullanmadığı birikimlerini üretim amacı ile sermayelerine ek olarak borç almak isteyenler, yani üretken kapitalistler için faiz bir yüktür, onların üretim süreci sonunda borçlarının karşılıkları ödeyecekleri bir miktardır. Burada çelişkili bir ele alış vardır. Klasik yazın yukarıda belirttiğimiz gibi, öncellikle faiz ödemesini kâr oranına bağlarken, daha sonra faiz oranını yatırım ile tasarrufları dengeleyen bir oran olarak açıkla-

maktadır. Yani kâr oranlarına bağlı olduğu söylenen faiz oranı, daha sonra piyasadaki arz ve talep yasalarının etkisinde belirlenir duruma gelmiştir. Burada para miktarının ve dolayısıyla kredi-paranın faiz oranı üzerinde etkili olamayacağını yukarıda belirtmiştik. Biraz daha açacak olursak, kâr oranı ya da sermayenin marjinal verimi faiz oranının altında kaldığında bireysel sermaye borç sermaye talep edecektir. Eğer faizi üretim süreci belirliyorsa, piyasa süreci içinde tasarrufun faizi nasıl belirlediği sorusu önemli olmakta. C. Panico örnek olarak bu durumun, yani faiz konusunun iktisadın belirleyicisi konumunda olan Ricardo'nun analizlerinde oldukça dar bir açıdan ele alındığını belirtmiştir. Panico'ya göre Ricardo "*asla kapitalist ekonomide para kapitalistlerinin oynadığı role ilişkin bir analizi geliştirme amacı*" gütmemiştir (Panico, 1980, 371). Klasik yazının faiz sorununu niçin tam olarak ele almadığını daha sonra Marx açık bir şekilde dile getirecektir. Marx'a göre yatırım ve kâr gibi kategoriler üretim sürecine ait olgular iken, faiz olgusu tamamen dolaşım sürecine ait bir sorun olup, kapitalistlerin kendi arasındaki bir dizi sosyal ilişkilerin ürünüdür. Sermayenin en fetiş ve en yabancılaşmış formu olarak faiz getiren sermaye ve dolayısıyla getirisi olan faiz, bu nedenle pek fazla analize dahil edilmemiştir;" faiz kârın bir biçimi olarak sermayenin çelişkili doğasının özel bir belirlenim biçimidir ve bu yönüyle bu çelişkili alan tamamen göz ardı edilmiş ya da analizlerde ele alınmamıştır" (Marx, 1972, 494).

NEO-KLASİK İKTİSAT; SERMAYENİN MEŞRULUK KAZANMA ARACI FAİZ KAVRAMI

Neo-klasik iktisatta faiz kavramı sorunlu kavramlardan biridir. Bu okulun sübjektif yöntemi faiz kavramını açıklamada da belirleyici olmuştur. Neo-klasik iktisatta faiz ya *beklemenin ödülü*, ya da *sermayenin kazancı* olarak tanımlanmıştır. Beklemenin ödülü olarak ele alındığında faiz tasarruf etmenin yani bugünün tüketimini gele-

ceğe ertelemenin karşılığı olarak tanımlanırken, ikinci durumda yani sermayenin verimliliği olarak ele alındığında faiz üretken sermaye olarak kullanılan en son birimin toplam kâr üzerinde meydana getirdiği değişiklik dolayımında tanımlanır (Robinson, 1960, 64-68). Neo-klasik iktisatta, faiz kavramının önem kazanmasının temelinde, faiz kavramını sermayenin haklı bir kazancı, kapitalizmde gelir bölüşümünün adaletli olduğunu göstermekle yakın ilişkisi vardır (Kazgan, 1974). Neo-klasik iktisat başından itibaren klasik iktisat ve daha sonra Marx'ın geliştirdiği emek-değer teorisinin tanımladığı değerin kaynağını soyut-emeğe bağlama konusunda eleştirel bir çerçeve geliştirmeye çalışmıştır. Blaug'un belirttiği gibi "erken dönem neo-klasik düşünürler (örnek olarak A. Marshall, C. Menger gibi) her ne kadar Marx'ın çalışmaları ile karşılaşmamışlarsa da, 1880'li yıllarda Marksizmin Avrupa işçi hareketi içinde içinde yayılmaya başlaması ile birlikte E. Böhm-Bawerk, P. H. Wicksteed, V. Pareto ve F. Wieser Marksist ekonomiye karşı geniş cepheli teorik bir atak geliştirmeye başlamışlardır" (Blaug, 1979, 317). Neo-klasik okulun kurucularından olan W. S. Jevons *Theory of Social Economics* adlı çalışmasında; "sayıları gittikçe artan ve örgütlenme güçlerini geliştiren işçi sınıfımız, bilgisizlik yüzünden, siyasi ve ekonomik hürriyetimizin gerçek gelişmesini durdurmaya sevk edebilirler. O halde, *emeğin hiç bir şekilde değerin sebebi olmadığını ortaya koyan bir teori geliştirmeliyiz*" derken, F. Wieser artık bir teorik çerçevenin bulunduğu noktada sorunu ele alır; "Bir iktisat teorisine hiçbir zaman şimdiki kadar derin ve şiddetli bir ihtiyaç duyulmamıştır. Kapitalistlerle proleterya arasında kesin ayrım, teorinin yardımı olmaksızın asla başarıyla gerçekleşemeyecektir. Klasik sosyalist teorinin halledemediği zıtlıklar, *marjinal fayda teorisi ile önlendi* (Jevons ve Weiser'den aktaran Dennis, 1974, 126, vurgular bana ait).

Marx'ın tanımladığı değer teorisi, yukarıda belirttiğimiz gibi kâr ile faizi artı-değerin üretken ve para-kapitalist tarafından el konu-

lan kısımları olarak ele alırken, kapitalist sistemin özüne ilişkin eleştirisini de artı-değerin varlığına işaret ederek yapıyordu. Neo-klasik ekonomide faiz kavramı tam da bu anlamda önem kazanmıştır. Her ne kadar neo-klasik okul düşünürleri arasında bütünsel bir açıklama yoksa da, tüm ele alışlarda faiz sermayenin karşılığı olarak analiz edilmiştir. Bu ise sonuçta kapitalist ekonomide bölüşümün adil olduğu yönündeki açıklamaların temelini oluşturur.

Neo-klasik ekonomiyi tanımlayan marjinal verim teorisi, faizin kaynağını göstermesi açısından önem taşır. Bu açıklamaya göre, üretim sürecine katılan üretim faktörleri üretime yaptıkları marjinal katkı dolayımında bir gelir elde etmektedirler. Tam rekabet piyasasının varlığında safi kâr olgusunun olmadığı belirtilmekte. Bu vurgudan sonra geriye faiz ve ücret kalır. Bu aynı zamanda ekonomide bölüşümün doğal yasası olarak ele alınmıştır "Bu doğal kanunlar engellenmedikçe, «emek payı» olarak, kendisinin ayrıca ürettiğini alıyor, aynı olgu kapital için varit oluyordu". Üretim faktörleri arasındaki rekabet, birim başına faktör getirisini faktörün marjinal verimine eşitliyordu; ücret haddi emeğin, faiz de kapitalin marjinal verimine eşitti." J. B. Clark'ın toplam ürünün kapital ile emek arasında eşit paylaşımın olduğu yönündeki vurgusu bizi bir diğer önemli açıklamaya yani artık diye bir şeyin olmadığı sonucuna götürüyor (Kazgan, 1974, 168).

W. S. Jevons'un analizi ile birlikte neo-klasik faiz teorisinin önemli bir değişkeni karşımıza çıkıyor; *zaman faktörü*. Jevons sermayenin üretkenliğinin temelinde zaman unsurunun varolduğunu belirtmiştir; "...Aynı miktarda bir emeğin ürününü, emeğin harcandığı an ile bu emeğin sonuçlarından yararlandığımız an arasında geçen zaman parçasının kesiksiz bir fonksiyonu" olarak ele alırsak, (yani sermayedeki artışın üretim sürecindeki artış anlamında ele alma) beraberinde J. B. Clark'ın vurguladığı anlamda yatırımın marjinal üretkenliği ile yeniden karşılaşırız. Yani eğer üretim fonksiyo-

nunu F(t) olarak gösterecek olursak, burada zamana (t) bağlı olarak belirli oranda artan emeğin kullanılacağı varsayılmıştır. Bir zamandan (t) diğerine değişimi eğer t+st olarak düşünecek olursak, toplam üretim F(t+ •t) olacaktır. Marjinal üretim ise F(t+ •t)-F(t)'ye eşit olacaktır. Zaman faktörü temel alındığında eğer üretim zamanını •t kadar artıracak olursak sermayedeki artış= st* F(t) olacaktır. Marjinal sermaye üretimi böylece aşağıdaki gibi olur.

$$F(t+ \bullet t) - F(t)/\bullet t\ F(t)$$

Süreklilik durumunda, bu oranın sınırı faiz oranını verir. Yani

$$r = dF(t9/dt*1/f(t) = F'(t)/F(t)$$

Faiz oranı böylece üretimdeki birim artışının tüm üretime bölünmesi ile elde edilecektir (Blaug, 1979, 332).

Çalışmalarında temel hedef olarak Marx'ın değer teorisini alan ve bu anlamda neo-klasik yazının faiz ile ilgili teorik çerçevesinin belirlenmesinde önemli bir düşünür olan E. Böhm-Bawerk, B. Clark ve Jevons'un ele alışlarını daha da geliştirerek sermayeyi bir üretim faktörü olarak, fakat emek ve topraktan farklı bir üretim faktörü olarak ele almıştır. Daha sonra Wicksell'in Böhm-Böwerk'i göklere çıkartan yazısında belirttiği gibi, Böhm-Bawerk, sermayeyi emek ve toprağın geçmiş dönemlerde elde edilmiş ve yoğunlaştırılmış *kristalize biçimi olarak sermaye* kavramını yeniden tanımlamıştır. Bu tanımlama gerçekten ekonomi düşünü açısından tarihsel olarak oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Schumpeter'in belirttiği gibi Bawerk'in teorik çabaları onu "burjuvazinin Marx'ı yapmıştır". Böhm-Bawerk sermaye kavramını yeni baştan tanımlamış ve bu tanımlamayı yaparken faiz kavramına özel bir önem atfetmiştir. Böhm-Bawerk'e göre "gerek toprak gerekse emek orjinal ve temel

üretim faktörleridir, bunların arzı ya sabit ya da ekonomik olmayan kararlara bağlıdır, fakat sermaye üretilmiş ya da ara faktördür ve sermaye arzı toprak ile emeğin geçmişteki yaratılan miktarlarına bağlıdır" (Blaug, 1979, 525). Geçmişte yaratılan değerlerden bahsedildiği andan itibaren Böhm-Bawerk, metaların değerlerinin sadece metaların kullanımı için gerekli emeğe bağlı olmayıp diğer yandan zamana bağlı olduğunu belirterek, emek-değer teorisine şiddetle karşı çıkmıştır. Emek ve toprağın geçmişte yarattığı bir araç olarak sermaye, üretimin doğrudan emek ya da toprağın kullanılmasına göre daha üretken olacağı düşüncesi belirleyici olmuştur. Bu anlamda üretimde sermayenin rolü, üretimin daha da üretken olmasına izin verdiği ölçüde çok daha zaman tüketici olacağı belirtilmiştir. *Dolambaçlı üretim* olarak tanımlanan bu tür üretim ile doğrudan üretimi karşılaştırmak için verilen örnek, bu anlamda açıklayıcı olmakta. Robinson'un eliyle balık tutması ile ağ ördükten sonra balık tutması arasındaki farklılığı, yani ağ ile daha fazla balık tutması gerçeği, ağın varlığı yani ağın daha önce belirli bir zaman harcayarak üretilmesi ile yakından ilişkilidir. Burada sermaye malı olarak ağın varlığı, sermaye mallarının verimliliğini açığa çıkarırken, diğer yandan dolambaçlı üretimin doğrudan üretime göre daha çok zaman tüketici olduğu ve buradan ise çok daha zaman tüketen üretimin daha üretken olduğu gibi bir sonuca varılmıştır. Bu sonuç aynı zamanda faiz oranın varlık nedenini açıklar. Dolambaçlı üretim, sermaye mallarının varlığında anlam kazanırken, sermayenin artışı ise dolambaçlı üretim ile açıklanmıştır. Fakat burada Böhm-Bawerk'in mantığına göre dolambaçlı üretimin gerçekleşmesi bir fedakârlık yani, zamandan fedakarlığı gerektiriyor. Üretkenlik ile fedakârlık arasındaki çelişki Böhm-Bawerk'e göre faizin temel varoluş nedenidir (Kazgan, 1974, 175). Üretkenlik ile fedakârlık arasındaki farka bağlı olarak tanımlanan faiz, analize üretimin nesnel koşullarından (dolambaçlı üretim) başlanmış olmasına rağmen süreçte marjinal

okulun sübjektif ontolojisi baskın çıkarak faizin açıklanmasında subjektif ontoloji belirleyici olmuştur. Böylece faizin nedeni olarak dolambaçlı üretim kavramı gibi nesnel bir zemin bir anda bireysel/sübjektif açıklamalar içinde kaybolmuştur. Maliyet olarak bugünkü tüketim ile gelecekteki tüketim arasında zaman tercihi, böylece faiz teorinin açıklanmasında temel sübjektif yönelim olmuştur. Parasal değişkenler ötesinde değer ilişkileri dolayımında ele alınan *zaman tercihi*; "cari ve gelecekteki tüketimin marjinal faydalarını kıyaslayarak saptamak mümkündür; kısaca bu, cari tüketimin bugünkü marjinal faydası ile gelecekteki tüketimin yine bugünkü marjinal faydası arasındaki farkın, gelecekteki tüketimin bugünkü marjinal faydasına oranıdır. Bu oran ne kadar yüksekse birey, cari tüketimi gelecekteki tüketime o kadar fazla tercih etmektedir" (Akyüz, 1980, 175). Kapitalist toplumsal ilişkilerin oluşturduğu ilişkisel ontoloji yerine bireylerin zaman tercihleri temel alındığında yada böyle bir indirgemeci mantık egemen olduğunda geriye bireylerin zaman tercihi yapmalarının nedenlerini açıklamak kalıyor. Yöntem bölümünde tanımladığımız sübjektif-ontolojinin sonuçları olan bireysel yönelimli bu nedenler Böhm-Bawerk'e göre:

(i) Bireylerin gelecekle ilgili beklentilerinin olumlu olması, yani gelecekte ihtiyaçlarının/gereksinimlerinin daha da iyi karşılanacağı yönünde bir düşünceye sahip olması:

(ii) Diğer yandan rasyonel insan kavramı üzerinde yükselen neoklasik okulun bu varsayımı ile örtüşmeyen insanların, gelecek konusunda yetersiz bilgilenme, yaşamın belirsizliği ya da kısalığına bağlı olarak şimdiki tüketimi geleceğe tercih etmeleri sonucunda, şu anki borçlanmayı ve bunun maliyeti olan faiz ödemesini kabul eder.

(iii) Bu iki psikolojik neden dışında, teknik bir neden olarak şimdiki üretim araçlarının gelecekteki üretim araçları karşısında daha çok tercih edilebilir bir niteliği vardır. Anlaşılacağı gibi bu "günkü tüketim ya da üretim mallarının sübjektif değeri, gelecekteki aynı

miktar mallara nazaran, daha büyük olduğunu gösterir" (Kazgan, 1974, 174).[69] E. Böhm-Bawerk tüm bu açıklamaları ile bir yandan sermayeyi üretimde dolambaçlı üretim olarak etkinliği artırdığı ölçüde yararlı, faiz ise sermayeye dayalı üretimin yani Böhm-Bawerk'in kavramlaştırması ile söylendiğinde bugünkü faydanın sağladığı olanaklardan vazgeçmenin karşılığı, zamanlararası tercih ya da fedakârlığın karşılığı olarak ele alınmakta. Burada dolambaçlı üretim biçimi hiç kuşkusuz gerek Böhm-Bawerk, gerekse Böhm-Bawerk'ten sonra Wicksell'in çalışmasında dile getirdikleri, sermayenin diğer üretim faktörleri içinde yer alabilecek bir dizi özelliklerin ötesinde bir dizi üstün kılıcı özellik dolayımında tanımlanır. Diğer yandan burada önemle belirtilmesi gereken nokta, emeğin ya da toprağın daha önce yaratımı ya da kapitalist topluma özgü olarak bu yaratımın belirli ellerde özel mülkiyete konu olması yani Marx'ın dile getirdiği "ölü emeği" toplumsal ilişkiler dolayımında mülkiyetine geçirilen biriktirilmiş değerin toplumsal/tarihsel bağlamdan koparılarak ampirik bir gerçeklik olarak sermaye kavramı içinde ele alınması bu bakışın en önemli eksikliğidir. Diğer yandan bizim için çok daha önemli olan faizin parasal ilişkiler dolayımında gerçekleşmesi ve bu anlamda kapitalist ekonomide para-sermayesi ve para-sermayesinin üretim sürecinde üretken sermayeye dönüşmesi gerçeği nesnel temellerinden koparır. Faiz olgusunun, parasal bir değişken olmanın ötesinde tıpkı klasik iktisat yazınında anlattığımız türden sadece reel değişkenler dolayımında ele alınması bu tür ele alışların en önemli eksikliğidir.[70] Neo-klasik iktisat yazını içinde faiz olgusunun tamamen aktüel gerçeklikler ya da ampirik süreçler açısından ele alınması I. Fisher dolayımında gerçekleşmiştir.

---

69) Burada Böhm-Bawerk'in faizin nedenleri için Akyüz (1980), Blaug (1979) ve Kazgan (1974) temel alınmıştır.

70) Böhm-Bawerk'in analizlerinde kullandığı subjektif ontolojiye dayanan yöntem için bkz. G. Kay (1979)

FISHER VE GELİR KATEGORİSİ OLARAK SERMAYE VE GETİRİSİ: FAİZ

I. Fisher sermaye kavramıyla uğraşmayıp, faiz olgusunu direkt olarak bir gelir biçimi ve bu gelirin getirisi olarak ele almıştır. I. Fisher'le birlikte üretim süreçleri sosyal ilişkilerden soyutlanarak sadece *gelir yaratan* etkinlik olarak ele alınmıştır. Faiz konusunda temel başvuru kitaplarından biri olan *The Theory of Interest* kitabında, "Sermaye, sermaye değeri anlamında basitçe gelecekte elde edilen gelirin iskontaya ya da kapitalize değeridir" açıklamasını yapmıştır. Yazara göre, her çeşit mülkiyetin değeri ya da mülkiyet hakkının, *gelirin kaynağı* olarak onun değeri anlamına geldiğini belirtirken, gelir kaynağı olarak mülkiyet hakkının hesaplanmasının, gelecekte beklenen değerin bugünkü iskontasını alarak hesaplanacağını belirtmiştir. Sermaye gelir kaynağı olarak ele alınınca gelir ile sermaye arasındaki *bağlantı ya da köprünün, faiz oranı* olduğu belirtilmiştir (Fisher, 1930, 13). Böylece üretim araçlarının değeri ise "bunların kullanılmasıyla yaratılan gelirin büyüklüğüne bağlı" olarak ele alınır. "Faiz, bu anlamda gelir ile sermaye arasındaki ilişkiyi kuran bir unsur" olarak tanımlanmıştır. Faiz oranı "malların şimdi ile gelecek arasındaki fiyatlarını açıklar" (Fisher, 1930, 61). "Üretim araçlarının belli bir kullanım sonucunda, zaman içinde ortaya çıkan gelir akımının, belli bir faiz oranında kapitalize edilen değeri, bu araçların bütüncül değerinin ifadesi olan sermayenin değerini verir. Bu nedenle bu yaklaşımda, üretim araçları, geriye dönük olarak bunların üretim maliyetleriyle değil, ileriye dönük olarak, gelecekte yaratılan gelirle değerlendirilmektedir. Böylece bir değerlendirmenin yapılabilmesi için, gelecekte ortaya çıkacak gelirle bu gelirlerin cari değerlere indirgenmesini sağlayacak faiz oranı, yaklaşımın iki temel değişkenidir" (Akyüz, 1980, 187). Fisher'in kendisinin de belirttiği gibi burada temel öneme sahip değişken iskonta olmakta. "Sermayenin değeri mutlaka sermayenin gelecekte yaratması bekle-

nen net gelirin değerine göre hesaplanması gerekir" (Fisher, 1930, 14). Böylece sermayenin değeri, gelirin değerinden elde edilir. Sermayenin kazancı sosyal bir ilişkinin ötesinde "sermayenin sadece gelecekteki gelirin kapitalizasyonu" olarak tanımlanmıştır. Burada zaman tercihi, bireyin farklı gelir biçimlerinden elde edilen gelir biçimlerinden en çoğunu seçmesi anlamında önem kazanır. Fisher'in analizinde önemli olan unsur, bireyin üretken sermaye yatırımının sağlayacağı gelir ile direkt olarak faiz gelirinin zaman süreci içindeki farklılaşan dağılımı için piyasa faizinin belirleyici olmasıdır. Fisher'le birlikte piyasa faiz oranı ya da getirisi olarak gelir ile diğer üretim faktörlerinin geliri arasında bir açıklama yapılır. Ekonomik ilişkilerin öze ilişkin içsel bağlantıları yerine, onların görünen olgular dolayımında tanımlanması anlamında faiz olgusunun sadece bir gelir kavramına indirgenmesi ve bireylerin farklı gelirler arasında ki burada yatırımın sağladığı gelir ile piyasa faiz geliri arasındaki tercihi öne çıktığı ölçüde öze ilişkin, bütüne ilişkin açıklama ve anlama süreçlerini olumsuz yönde etkiler. Özellikle parasal ilişkilerin varlığında önem kazanan faiz olgusu, sadece reel değişkenlere bağlandığı ölçüde gerçeğin anlaşılması daha da zorlaşır. Faiz olgusunu neo-klasik ekonomi dolayımında parasal değişkenler ile reel değişkenler arası bir noktada ele alan K. Wicksell'in analizi bu açıdan iktisat yazınında önemli bir konuma sahiptir.

K. WICKSELL; REEL SÜREÇLER İLE PARASAL SÜREÇLERİN EKLEMLENMESİ VE FAİZ OLGUSU

Knut Wicksell *Lectures on Political Economy*'nin I. cildinde ekonomiyi tamamen reel değişkenler dolayımında ele alır. Wicksell ekonomik analizi reel değişkenler dolayımında tanımladığı ilk ciltte sermayeyi Böhm-Bawerk'ın analizine övgüler düzerek faizi sermayenin getirisi olarak analiz eder: "Üretimden elde edilen kazanç değer terimleri ile ölçüldüğü sürece, sermaye tıpkı borç verilen para

gibi, üretimdeki payı" faiz olmakta. Wicksell bu açıdan faizi "sermayenin organik büyümesi" olarak tanımlamıştır (Wicksell, 1967a, 145). Sermayenin faiz olarak büyümesi ya da kazancı ise özde sermayenin emek ve toprağa göre üretim için zorunlu olmasından doğar. Bu anlamda Wicksell, erken dönem neo-klasik yazarlarda gözlemlenen emek ve toprağın karşılığı olan ücret ve rantın üretime katılan son birim tarafından belirleneceği düşüncesinin basitçe sermayeye de uygulanamayacağını düşünür (Wicksell, 1967, 147-48). Wicksell burada bireysel girişimci açısından, sermayenin marjinal verimliliğini geçerli bir teorik araç olarak kabul etmesine rağmen, genel olarak ekonomi için uygulanmayacağını belirtmiştir. Ekonominin bütünsel olarak ele alındığı bir modelde ise sermayede gözlemlenecek her artış, zorunlu olarak ücret ve faiz oranlarını değiştirir ve böylece sermaye mallarının diğer malları satın alma gücü değişir. Literatürde **Wicksell etkisi** olarak ele alınan bu kavramlaştırma özünde sermaye analizini **zaman** kavramı ile birlikte, sermayenin dinamik birikim sürecinin göz önüne alınması anlamına gelir.[71] Bu tür bir ele alış ise sermayenin getirisi olarak faiz ile ücret arasındaki ilişkilerin daha detaylı ele alınmasına olanak sağlar. Zaman kavramı sermaye ve sermayenin getirisi olarak faizi açıklamak için temel belirleyici olur. Örnek olarak bir yıllık bir yatırım dönemi ele alındığında durgun ekonomi koşullarında, "mal ve hizmetlerin değişim değeri yıldan yıla değişmez. Bu nedenle bir girişimci emek ve toprak kiralayarak, bunları bir yıl sonra üretimi başlatacak sermayeye dönüştürmek istediğinde, genellikle bir yıl sonra ödediğinden daha fazla değer ya da üretim elde etmek isteyecektir. Bu fazla değerin faiz olduğu belirtilmiştir. Böylece izleyen tanıma ulaşmış oluyoruz; Sermaye birikmiş emek ve topraktır. Faiz bugünkü emek ve toprak ile birikmiş emek ve toprağın marjinal üretkenliği arasındaki farktır" (Wicksell, 1967a, 153-54).

71) Daha detaylı bilgi için bkz. Blaug (1979, 577-596).

K. Wicksell, *Lectures on Political Economy*'nin II. cildine girişte aktüel ekonomik yaşamın özünde çok karışık olduğunu ve bu yüzden de üretim, bölüşüm ve değişimi I. ciltte parasız bir ekonomi içinde ele aldığını belirtir. Wicksell II. ciltte reel değişkenlerin toplamı olarak gördüğü ekonomik olguları, parasal bir dünya içinde yeniden tanımlamaya yönelir. Ekonomi okulları üzerinde yoğunlaştığımız bir önceki bölümde bellettiğimiz gibi K. Wicksell miktar teorisi içinde kalmakla birlikte, ekonomik gerçeklik olarak *kredi ilişkileri* ve bu ilişkilerin organize hale gelmesinin sonucu olan kurumları (banka ve borsa) ekonomik analize dahil etmesi ile klasik ve neoklasik okulda reel değişkenler üzerinden yapılan analizleri belirli ölçüde parasal bir dünya içine çekerek analiz edilmesine olanak sağlayacak teorik bir çerçeve hazırlamıştır.

Reel değişkenleri, parasal bir dünya içinde yeniden tanımlama çabası beraberinde faiz kavramını da yeni bir çerçeve içinde ele almasına olanak sağlamıştır. Özellikle bankaların kredi yaratan kurumlar olarak üstlendiği fonksiyonun "tüm endüstriyel yaşamı yüksek ölçüde etkilediğini" belirtir (Wicksell, 1967b). Endüstriyel yaşam üzerinde kredi ilişkilerinin belirleyici olmasına neden olarak Wicksell, kredi ilişkisine girecek olan ekonomik birey için bu ilişkiye girme yani parasını ödünç olarak verme ile elindeki parayı direkt olarak üretken sermaye olarak kullanma arasındaki seçim yapabilme olanağını göstermekte (Wicksell, 1967b, 191). Wicksell, "Ödünç verilebilir sermaye talebinin tasarrufların arzına eşit olduğu ve yeni olarak yaratılan sermaye üzerinden elde edilmesi beklenilen hasılata az ya da çok karşılık gelen oranı "*normal ya da doğal faiz oranı*" olarak tanımlamıştır. Wicksell'e göre bu oran özde değişen bir orandır. Oranın değişmesinde belirleyici olan, sermaye kullanımının beklenen kazancının az ya da çok olması ile ilişkilidir. Olumlu bir beklenti halinde borç verilebilir sermaye talebi artacaktır ve arzı yani tasarruf arzını aşacaktır. Bu ise faiz oranlarının artmasına ne-

den olacağı gibi tasarrufların da artmasına yol açacaktır. Süreç girişimcilerin sözleşme talepleri ile tasarrufların arzı arasında faiz oranlarının artarak belirli bir oranda denge kurulmasına kadar sürecektir. Denge durumuna ulaşıldığında ise mallar ve hizmetler ve bu nedenle ücretler ile fiyatlar belirli bir düzeyde sabitleşecektir (Wicksell, 1967b, 193). Wicksell'in tanımladığı bu dünya klasik ve neoklasik okulların tanımladığı dünya ile örtüşür. Wicksell bu noktadan sonra kendi vurgusunu yapar. *Doğal ya da normal faiz oranlarını* tanımlayan dünyaya "organize olmuş kredi ve özellikle bankaların aktivitelerini etkilediğimizde, borç verilebilir sermaye ve sermayenin kazancı olarak sermaye kavramlaştırması basit kavramlar olmaktan çıkacaktır" (Wicksell, 1967b, 194). Doğal faiz oranı yani yaratılan yeni sermayenin getirisi olarak tanımlanan faiz oranı, kredi ilişkilerinin varlığında parasal ilişkinin sonucu ortaya çıkan borçlanmanın karşılığı olan *piyasa faiz oranını* ya da parasal faiz oranı ekonomik mekanizmanın anlaşılmasının zorlaşmasına neden olur. Özünde dengeli fiyat düzeyinde, piyasa ya da parasal faiz yatırımlardan beklenen kazancı direkt yansıtan değer olacaktır. Aynı zamanda yatırımlardan elde edilen kazanç banka faiz oranı ile eşit olacaktır. Buradan hareketle iki değil üç faiz oranı olduğunu düşünmemiz gerekir; yatırımların getiri oranı, parasal faiz oranı ve banka faiz oranı. Eğer banka faiz oranı parasal faiz oranından farklılaşırsa, fiyat düzeyinde değişiklikler olmaya başlayacak bu ise ek sapmaların varlığına neden olacaktır. Yani yatırımların getiri oranı ile parasal faiz oranlarının birbirlerine göre farklılaşmalarına neden olacaktır" (Blaug, 1979, 650). Oranların birbirinden uzaklaşması ekonomide zincirleme bir süreci başlatır. Bu sürecin niteliği ise bankaların faiz oranlarını belirlemelerine bağlı olarak farklılıklar gösterir. Bankaların faiz oranını belirleme politikaları ise yazara göre "az ya da çok *sınırlanmıştır*". Sınırlılığın kaynakları, bankaların rezerv oranları cari sorumlulukları ile rezervleri arasındaki ilişkiye

bağlıdır . "Bankalar eğer rezervleri tehlikeli bir orana düşmüşse faiz oranlarını artırmaya yönelecektir" (Wicksell, 1967b, 204).

K. Wicksell, para analizinden hareketle ekonomik yaşamı tanımlayan önemli bir mekanizmayı, kredi ilişkileri ve bankaları detaylı bir şekilde analizine dahil etmiştir. Oldukça önemli bir açılımı yakalamasına rağmen, bu açılımı daha çok bir neden değil de sonuç olan fiyatların artması yani para ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullanmıştır. Sermayenin kazancı olarak faiz ile paranın getirisi olarak faiz kavramı Wicksell'in analizini oldukça sorunlu kılan bir kavramlaştırmadır. Bu kavramlaştırma, sermayenin getirisini meşrulaştırıcı ele alışların geliştirilmiş bir versiyonudur. Sermayedeki artışın nedeninin, parasal ilişkilerin ürünü olan *piyasa faiz oranı* ile *doğal faiz* oranı arasındaki farktan kaynaklandığını belirten bu ele alış sonuçta ekonomik ilişkilerin öze ilişkin içsel dinamikleri yakalamaktan uzaktır. Wicksell'in ekonomik analize soktuğu parasal dünya ve özellikle borç verilebilir sermaye kavramı kendisinden sonra faiz kavramının daha da geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Burada özellikle Marx'ın faiz teorisi ile bazı açılardan paralellik gösteren Dennis H. Robertson'un Wicksell'in teorik çerçevesine bir dizi katkıları olduğunu belirtmek gerekiyor.

DENNIS H. ROBERTSON'UN ÖDÜNÇ VERİLEBİLİR FONLAR TEORİSİ

D. H. Robertson faiz olgusunun tamamen parasal bir ilişkinin ürünü olduğunu ve faizinin Marshallyan anlamda "*serbest ya da yüzen sermayenin*" kiralanmasının piyasa fiyatı ya da son dönemde anlaşıldığı gibi, borç verilebilir ya da yatırılabilir fonların fiyatı olduğunu belirtmiştir (Dennis, 1956a, 12). Dennis'e göre piyasada belirlenen tüm diğer fiyatlar gibi ödünç verilebilir fonların fiyatı olan faiz, piyasada ödünç verilebilir fonların arz ve talebi doğrultusunda belirlenecektir. Sorunun bu şekilde konması ilk defa genel geçer iktisat yazını içinde marksist anlamda para-sermayesi olarak tanımla-

dığımız sermayenin kaynaklarını açıklama yönünde bir ele alışın varlığına neden olmuştur.

Dennis'e göre insanların piyasaya belirli bir fiyat karşılığında sundukları ödünç verilebilir borçların temel kaynakları şunlardır:

(i) Süreç içinde belirlenen cari tasarruflar.

(ii) Sabit veya işletme sermayesi olarak biriken bir önceki döneme ait tasarrufların çözülmesi (disentanglings).

(iii) Gömüleme çözülmesi (dishoarding).

(iv) Net ek banka kredileri (Dennis, 1956a, 13).

Diğer yandan yukarıdaki kaynaklardan oluşan borç verilebilir fonlar için bir de talep vardır. Talebin nedenleri ise:

(i) İşletme ya da sabit sermaye yatırımları için fon talebi.

(ii) Varolan sabit yatırım ya da işletme sermayesinin devamlılığını korumak için yapılan harcamaları karşılamak üzere fon talep edilmesi,

(iii) Biriktirme amacı ile fon talebi ve son olarak:

(iv) Bireyler ya da toplulukların günlük gelirlerini aşan tüketim harcamalarını karşılamak için fon talep etmeleri de fonlar için talep cephesini oluşturur. Böylece daha önce sabit bir para stoku kavramından hareket analizlerden farklı olarak dinamik, para ya da kredilerin dinamik hareketliliği ile bu hareketlilik sonucunda oluşan arz ve talep koşulları *faizi* belirler. Dennis geliştirdiği bu analizde gömüleme ve gömüleme çözülmesi ile bankaların piyasanın elinde tutmak istediğinden daha fazla para yaratmasının faiz analizi için ele alınması gereken önemli değişkenler olduğunu belirtmiştir.

R. Dennis'in analizini önemli kılan diğer bir boyut ise faiz ile ekonomik gelişme özellikle teknolojik gelişme arasındaki ilişkiyi irdelemesidir. "Industrial Fluctations and The Natural Rate of Interest" adlı makalesinde (1956b) faiz oranı ile teknolojik gelişme arasındaki ilişkiyi ele alır. Daha önce Robertson'u ele aldığımız bölümde gösterdiğimiz gibi ekonomide belirli bir dönemde verili borç verebilir

fonlar ile bu fonların endüstride kullanımını dengeleyen faiz oranı, ekonomide yeni bir buluşun olması ile birlikte finansal talebin artmasına neden olacaktır. Bu ise gerek tasarrufları, gerekse bankaların borç verme kapasitelerini etkileyerek ekonomik değişkenlerde bir dizi değişikliğin yaşanmasına yol açacaktır. Dennis'in endüstriyel alanda gerçekleşecek teknolojik gelişmelerin faiz olgusu üzerindeki etkileri dikkate alması faiz analizi için önemli bir açılımı ifade eder.

J. M. KEYNES; PARA VE BEKLENTİLER DOLAYIMINDA FAİZ OLGUSU

J. M. Keynes'in analizini kendisini önceleyen ekonomik yaklaşımlardan ayırt eden en önemli noktanın, kapitalizmi parasal ilişkiler dolayımında yeniden tanımlaması ve parasal bir ekonomide belirsizliğin önemini vurgulaması olduğunu geçen bölümlerde detaylı olarak ele almıştık. Keynes'in kapitalizmi parasal bir ekonomi olarak ele alması para kavramını, özellikle para talebi kavramını yeniden tanımlamasına neden olmuştur. Bu tanımlama ise beraberinde, paranın dolaşım aracı olmasının ötesinde birikim aracı olması sorununu gündeme getirmiştir. Bu yaklaşım ise paranın birikim aracı olarak elde tutulması olgusu üzerinde yoğunlaşan Keynes'in faiz olgusunu parasal bir süreç içinde ele almasına yol açmıştır. Bu anlamda Keynes, faizin tüketimden kaçınmanın karşılığı olmadığını açıkça vurgulamıştır; "Faiz rayici, yatırım yapacak kaynakların talebi ile hemen tüketimde bulunmaktan kaçınanların eğilimini dengeleştirmeye yarayan "fiyat" değildir" (Keynes, 1980, 170). Parasal bir ekonomide, spekülatif amaçlı para talebi ile birlikte, belirsizlik koşullarının güvencesi olarak likit paranın önemi üzerindeki vurgu, paranın likit olarak elde tutulması ile ondan uzaklaşmanın maliyetini gündeme getirir. Keynes böylece faizi; "Likiditeden vazgeçmenin bir ödülü olarak faiz rayici, parayı ellerinde bulunduranların, bu haklarını başkalarına devretmedeki sinirliliklerinin derecesinin ölçüsü" olarak tanımlamıştır (Keynes, 1980, 170). Teknik olarak ise

"paranın faiz rayici, belirli bir para tutarının, bu paranın peşin ya da kasa «Cash» fiyatı diye adlandırılabileceğimiz fiyatı üzerine, örneğin bir yıl sonrası için, vadeli olarak teslimi koşullandırılmış bir yüzde fazlalığından başka bir şey değildir" (Keynes, 1980, 231). Keynesyen ekonomide faiz oranı bir yandan paranın likit olarak elde tutulması ile vazgeçilen faizi, diğer yandan ödünç para almanın maliyetini temsil eder (Fine, 1987, 23). Keynes'in faiz analizini, klasik ve neo-klasik iktisattan ayıran bir diğer özellik ise faiz oranının, para talebi ile piyasaya arz edilen para miktarının kesiştiği noktada belirlendiği yöndeki vurgusudur. Para piyasasında denge noktası daha önce belirttiğimiz gibi özünde para arzının dışsal bir değişken olarak tanımlanması gibi yetersiz bir ele alışı içinde taşımakla birlikte, faizin parasal bir değişken dolayımında ele alınmasına olanak sağladığı için anlamlı bir ele alış olmakta. Keynes'in analizinde para talebinin farklılaşması, para talebi içinde ihtiyat ve işlem güdüleri için para talebini belirleyen etkenler ile spekülatif amaçlı para talebini belirleyen etkenler farklılaşmıştır. İşlem ve yedek güdüleri tatmin için gerekli para miktarı "özellikle ekonomi sisteminin genel faaliyetine ve nominal gelirin tutarına" bağlanırken, spekülatif amaçlı para talebi ekonomideki bir çok değişkenden etkilenir.

Özellikle faiz oranları, spekülatif para talebini belirleyen önemli bir değişken olduğu için anlamlı olmakta. Sonuç olarak, toplam para talebi (M), işlem ve yedek güdüleriyle elde tutulan para talebi (M_1) ile spekülasyon amaçlı para talebi (M_2) toplamından oluşacaktır. Yani toplam para talebi iki farklı amaca yönelik likidite fonksiyonu (L_1 ve L_2) ve bunları etkileyen iki önemli değişkenden oluşur. Gelir düzeyi (R) ve cari faiz oranı (r). Sonuç olarak toplam para talebi ve likidite fonksiyonu daha önce de verdiğimiz gibi aşağıdaki denklemi karşımıza çıkartır;

$$M = M_1+M_2 = L_1(R)+L_2(r)$$

Keynes toplam para talebini ve likidite ihtiyaçlarını farklılaştırdıktan sonra, para miktarı (M) ile gelir (R) ve faiz oranları (r) arasındaki ilişkileri irdeler. Keynes'in burada detaylandırdığı M ile r arasındaki farklı ilişki biçimleri faiz oranını belirlediği ölçüde önemli olur. Ekonomide belirli bir dönemde para miktarının artışı (azalışı) beraberinde doğal olarak faiz oranının düşmesine (artmasına) neden olacaktır. Bu daha önce Keynesyen analizi ele alırken verdiğimiz zincirleme sürecin varlığına yol açar. Yani para miktarındaki artış beraberinde faiz oranının düşmesine ve bu ise gelirlerin artmasına neden olacak yeni yatırımları gündeme getirecektir. Yeni yatırımlar ise geliri artırdığı ölçüde ihtiyat ve işlem güdüsüne bağlı para talebinin artmasına yol açacaktır.[72] Burada para talebi ile birlikte karşımıza çıkan para miktarındaki artışın faiz oranlarını düşürmesi olgusu, faizi ile yatırım arasındaki ilişkiyi gündeme getirir. Bu ilişki Keynes'te faiz kavramını önemli kılan bir başka alanı işaret etmektedir.

Keynesyen analizde belirsizlik ve belirsizlik karşısında, likit paranın önemi ile faiz oranının para talep ve arzı dolayımında belirlenmesi, yatırım etkinliğini anlamamız için önemli değişkendir. Yatırım kararları Keynes'e göre iki ayrı etkene bağlıdır, "Bir yandan sermayenin marjinal prodüktivesine yani belirli bir zaman dönemi boyunca yatırılan fazladan sermayelerden beklenebilecek rantibiliteye; öte yandan da temel bakımından parasal nitelikte bir olay olan faiz haddine" (Denis, 1982, 720). Yatırım kararında belirleyici olan sermayenin marjinal etkinliği daha açık anlamıyla; "Sermayenin marjinal etkinliği, tüm varlığı sırasında, bu sermayenin umulan randımanları tarafından meydana getirilmiş yıllıklar serisinde, yıllıkların bugünkü değerini bu sermayenin arz fiyatına eşit kılan

72) Anlatılan mekanizma bir önceki bölümde Keynesyen para analizi alt başlığında detaylı olarak ele alınmıştır.

(umulan rayici) olarak daha kesin bir şekilde tanımlayabiliriz" (Keynes, 1980, 135). Sermayenin marjinal etkinliği, Keynes'in yatırım kavramını açıklamada kendisini önceleyen genel geçer iktisat okulundan farklılaştıracak bir diğer değişken olmuştur. Yatırım kararını piyasa faiz olgusu ile doğal faiz arasındaki olumlu farka indirgeyen erken dönem ele alıştan farklı olarak, yatırım kararında sermayenin marjinal etkinliği faiz oranından bağımsız bir kıstas olmaktadır. "Eğer sermayenin marjinal etkinliği cari faiz oranından yüksekse, yatırımın talep fiyatı, arz fiyatını aşacağından yatırım yapmak suretiyle faiz oranından daha yüksek bir gelir elde etmek olanağı vardır; kısaca, bu oran faiz oranından yüksek olduğu sürece yatırımlar artacak, düşük ise azalacaktır" (Akyüz, 1980, 215).

Yukanda anlatılanlara bağlı olarak, Keynes sermayenin marjinal etkenliği ile faiz oranı arasında bir rekabet olduğunu belirtir. Bu aşamada Keynes kendi analizi ile örtüşmediği ölçüde önemli bir vurgu yaparak Böhm-Bawerk ve Wicksell'de ısrarla vurgulanan *sermayenin verimli* olduğu yönündeki ele alışın yanlış olduğunu belirtir. Bu vurgudan sonra Keynes'ten öze ilişkin bir açıklama beklerken, Keynes'in sermaye kavramı Fisher'in açıklaması ile benzerlikler içerir; "Sermaye üretken'dir demek yerine, var olduğu süre boyunca başlangıçtaki değerinden daha üstün bir gelir sağlar demek çok daha yerinde olur". Keynes'in sermayenin zamanla gelir sağladığı yönündeki vurgusu, sermaye birikim sürecini oluşturan sosyal ilişkiler ve bu ilişkilerin içsel ilişkilerini gizleyen bir vurgu olmasının ötesinde, sermaye kavramını farklı anlamda meşru kılmakla ilişkili bir ele alışı işaret etmekte. Keynes sermayenin gelir sağlayıcı niteliğini şöyle özetlemiştir; "var olduğu süre boyunca yaptığı ve başlangıçtaki arz fiyatına göre toplam değerinin daha yüksek olması şeklinde hizmetler beklenmesinin tek nedeni, **nadir** oluşundandır; ve paraya bağlı faiz rayici onunla rekabet halinde bulunduğu içindir ki nadir kalır. Sermaye daha az nadir oldukça, arz fiyatı üze-

rindeki gelirinin fazlalığı, bu yüzden daha az üretken olmaksızın- hiç değilse kelimenin maddi anlamı bakımından azalır" (Keynes, 1980, 221).

Paranın faiz, oranı böylece Keynes'in analizinde bir dizi işlev yüklenmiştir:

• Faiz oranı para talebi için özellikle spekülatif para talebi için belirleyici bir değişken olmakta.

• Faiz oranı yatırım düzeyini, sermayenin marjinal etkinliği ile birlikte sermayenin "yeni bir üretime konu olması için erişmeye zorunlu olduğu eşiği" belirlemekte. Daha açık anlamıyla yatırım düzeyi "sermayenin marjinal etkinliği ile piyasa faiz oranı arasındaki farka bağlı olduğu, marjinal etkinlik faiz oranını aştığı sürece yatırım yapıldığı, yatırım düzeyi arttıkça da marjinal etkinlik azaldığı için, yatırım talebi faiz oranının azalan bir fonksiyonudur" (Akyüz, 1980, 216)

Sermayenin değerini belirlemede faiz oranları özel bir önem kazanmakta ve sermayenin değeri daha çok psikolojik faktörlerle birlikte geleceğin belirsizliği doğrultusunda anlam kazanan faiz olgusu dolayımında ele alınmakta. Keynes'in faizi, parasal değişkenler doğrultusunda ve makro bir değişken olarak ele alması genel geçer iktisat açısından önemli bir açılımı ifade eder. Diğer yandan J. Robinson'un belirttiği gibi faiz kavramının, paranın finans olarak kiralanmasının fiyatı olduğu yönündeki analiz biçimi ampirik anlamda önemli bir mekanizmayı işaret etmekte. Faiz olgusunun tamamen parasal bir olgu olarak kâr oranından ayrı ele alınması, kâr oranı ile faiz oranı arasında sürekli karışıklığa neden olan neo-klasik ele alışa karşılık bir üstünlüğü işaret etmekte (Panico, 1980, 363).

Ampirik bir gerçekliği işaret etmesine rağmen, Keynes'in analizi faizin kaynaklarını göstermekte yetersiz kalmıştır. Faizin parasal bir olgu ve dolaşım sürecine ait bir olgu olarak gösterilmesine kar-

şılık, faize konu olan ödemelerin kaynağı analiz edilmemiştir. Keynes'in kavramlaştırması ile başlangıçtaki arz fiyatından daha büyük bir gelir yaratan ve bu anlamda borçlanmanın maliyetini de karşılayan sermayenin kendisi Keynes'in analizlerinde açılmayan kara kutu niteliğini taşımakta. Kara kutu açılmadığı için, faizin gerçek kaynağı ve faiz oranının alt ve üst sınırlarını belirleyen kâr oranı açığa çıkmadığı için sermaye birikim sürecinin nesnel dinamikleri ve sosyal tarihsel özgüllüğü dolayımında belirlenen faiz, Keynesyen analizde bireylerin psikolojik beklentilerine bağlı olarak ele alınır. Sonuçta Keynesyen analizde para ile faiz ilişkileri sadece ekonomideki bireylerin para talebi ile yatırım talepleri arasındaki nicel ilişkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Faiz olgusu Marx'ta nitel bir dizi ilişki sonucunda ele alınır. Artı-değerin kâr ve faiz biçimi içinde üretim süreci ile ilişkili bir dizi dinamiğin dolaşım alanında kendini göstermesi olarak ele alınmakta. Keynes'te ise bu sadece "nicel düzenlemelerin bir olanağı olarak" ele alınmıştır (De Brunhof, 1993, 104).

Keynes'in nicel ilişkiler üzerinde yoğunlaşmasının ve buna bağlı olarak daha önce vurguladığımız para ile meta arasındaki ilişkilerin analizi dolayımında faizin analizine yönelmemesinin, özünde Keynes'in kapitalizmi parasal bir ekonomi olarak tanımlamasına rağmen, kapitalizmin aynı zamanda "para üreten bir ekonomi" olduğu gerçeğini dikkate almaması yatar. Oysa kapitalist toplumda para "sermaye olarak hem para hem de paradan daha fazla bir şeydir" (Mattick, 1980, 169). Kapitalist toplumda sermaye olarak paranın paradan daha çok para olması, özünde paranın üretken süreci başlatacak para-sermaye kavramı ile ilişkili olduğunu daha önce detaylı olarak ele almıştık. Bu aşamada faiz olgusunun marksist ekonomide ne anlama geldiğini/gelebileceğini irdelemek yararlı olacaktır.

MARKSİST EKONOMİDE ARTI-DEĞERİN PAYLAŞIMINDA AÇIĞA ÇIKAN BİR KAVRAM OLARAK FAİZ OLGUSU

Faiz kavramının kaynağı ve faizin varlığına neden olan ilişkiler Marx'ın geliştirdiği teorik çerçevede önemli değişkenlerdir. Genel geçer ekonomi yazınında faiz kavramının analizi, sorunun özünü yakalamaktan uzaktır. Faiz kavramı belirli bir miktar paranın belirli bir zaman için borç verilmesi ve vade sonunda borç verilen paranın çoğalarak geri dönmesi şeklinde kavramlaştırıldığında, yani Marx'ın vurgusu ile yalnızca "elden çıkartma ve geri dönme" olarak incelendiğinde sorunun anlaşılması olası değildir. Yöntem bölümünde vurguladığımız anlamda, ekonomik olguları sadece kendini açığa çıkarttıkları biçiminde ele alma, görüntülerin arkasında yatan ilişkilerin içsel dinamiklerin analize katılmaması diğer kavramlar gibi faiz kavramının anlaşılmasını engellemiştir. Bu konuda Marx'ın eleştirisi oldukça anlamlıdır; "Sermaye- kâr ya da daha iyisi sermaye-faiz, toprak-rant, emek ücretler formüllerinde, değerin ve genellikle servetin öğeleri ile kaynakları arasındaki *iç bağıntı* olarak gösterilen bu ekonomik üçlü formülde, kapitalist üretim tarzının tam bir gizem haline getirilişini, *toplumsal ilişkilerin şeylere çevrilmesini, maddi üretim ilişkilerinin, bunların tarihsel ve toplumsal belirlenişiyle doğrudan birleştirilmesiyle görüyoruz*" (Marx, 1990, 728, vurgular bana ait). Sorun faiz kavramı olunca gizem daha da artmakta. Yukarıda özet olarak verdiğimiz faiz teorilerinden farklı olarak Marx, faizi ekonomik düşüncesinin analitik yapısına uygun bir şekilde analiz etmiş ve ekonomik ilişkilerin içsel dinamikleri ile faiz arasında varolan ilişkileri yetkin bir şekilde ele almıştır (Fine, 1985-86, 403).

Marx'ın geliştirdiği çerçeveden bakıldığında faizin *kaynağı üretim sürecinde yaratılan artı-değerdir*. "Faiz kârın -artı-değerin- bir kısmı, özel bir kategori olarak toplam kârdan kendi adına (faiz olarak) ayrılan bir kısmıdır" (Marx, 1975a, 471). Marx faizin kaynağını işaret eden bu vurgunun yanı sıra, klasik iktisatta sorunun ele alınışını

yoğun bir şekilde eleştirmiştir. "Faiz, kârın, yani faal kapitalistin işçiden sızdırdığı artı-değerin bir parçasından başka bir şey olmadığı halde, şimdi tam tersine faiz sanki sermayenin tipik ürünü, asıl öğesi ve girişim kârı şeklindeki kâr ise, yalnızca yardımcı bir öğe ve yeniden-üretim sürecinin bir yan ürünü olarak görünür. İşte böylece, sermayenin, sermayenin fetiş biçimine ve fetiş sermaye kavramına ulaşmış oluyoruz... Bu, paranın ya da bir metanın, yeniden-üretim sürecinden ve kendi değerinden bağımsız olarak kendi değerini genişletme yeteneği- sermayenin çok kaba bir biçimde esrar perdesiyle örtülmesidir" (Marx, 1990, 345).

Faizin *kaynağı* üretim süreci olmasına rağmen, faiz ödemeleri dolaşım alanında gerçekleşir (Harris, 1976, 147). Dolaşım sürecinde gerçekleşen faiz olgusu, *özünde kapitalist ekonomide paranın üstlendiği işlevlerin, yani para olarak para ve para olarak para* işlevine bağlı olarak, sermaye olarak para işlevi faize konu olan ilişkilerin temelini oluşturur. "Para -burada, fiilen ister para ister meta şeklinde varolan belli bir miktarda değerin bağımsız ifadesi olarak alınmaktadır- kapitalist üretim esası üzerinde sermayeye çevrilebilir ve böylece belli bir değer olmaktan çıkıp kendisini genişleten ya da artan bir değer haline dönüştürülebilir. Para kâr üretir, yani kapitaliste, emekçilerden belli bir miktar karşılığı ödenmemiş emek, artı-ürün ve artı-değer sızdırma ve buna sahip çıkma olanağı verir. Böylece *para, para olarak kendi kullanım değeri dışında, ek bir kullanım değeri, yani sermaye olarak hizmet etmekten ileri gelen bir kullanım-değeri niteliği kazanır. Paranın bu kullanım-değeri demek ki sırf, sermayeye çevrildiği zaman ürettiği kârı kapsar. Para, bu potansiyel sermaye niteliği içerisinde, kâr üretme aracı olarak, bir meta halini alır, ama sui generis bir meta. Ya da aynı şey demek olan, sermaye, sermaye olarak bir meta halini alır*" (Marx, 1990, 298).

Paranın sermaye olarak kullanılması, daha önce detaylandırarak verdiğimiz ve sermaye ilişkilerinin en fetiş biçimi olarak tanımladı-

ğımız *faiz getiren sermaye* ve bu sermayeyi elinde bulunduran *para-kapitalistlerinin* varlığına neden olur. Faiz getiren sermaye ve bu sermayeyi elinde bulunduran bir kesimin varlığı bir dizi toplumsal ilişkinin gelişmesine neden olur. İlişki en basit anlamıyla şu şekilde açıklanabilir; "Parasını faiz getiren sermaye olarak değerlendirmek isteyen para sahibi, bunu bir üçüncü kişiye devreder, onu dolaşım alanına sokar ve *sermaye* olarak meta haline getirir: sırf kendisi için değil başkaları içinde sermaye haline getirir. Para, yalnızca onu veren kimse için sermaye olmayıp, daha başlangıçta bir üçüncü kişiye sermaye olarak artı-değer yaratan, kâr yaratan bir kullanım-değeri ile yüklü bir değer olarak verilmiştir: bu, kendi, hareketinde kendisini devam ettiren ve işlevini yerine getirdikten sonra, ilk sahibine, bu örnekte para sahibine dönen bir değerdir. Şu halde para, ondan, yalnızca belirli bir süre için ayrılmakta, geçici bir süre için sahibinin zilyetliğinden çıkıp, iş yapmakta olan kapitalistin zilyetliğine geçmekte ve böylece ne ödeme şeklinde elden çıkarılmakta, ne satılmakta, ama yalnızca ödünç verilmekte ve önce, belli bir zaman aralığından sonra çıkış noktasına dönmek ve ikinci olarak da, gerçekleşmiş sermaye olarak -kullanım değerini, artı-değer yaratma gücünü gerçekleştirmiş bir sermaye olarak- geri, dönmek koşuluna bağlı olarak elden çıkarılmakta" (Marx, 1990, 302). Sosyal bir ilişki olarak faiz getiren sermaye ile üretken sermaye sahibi arasındaki ilişki ve bu ilişkinin temel amacı olan art-değer ile artı-değerin kâr ve faiz olarak ayrılması detaylandırılması gereken önemli değişkenlerdir.

ARTI-DEĞER, GİRİŞİM KÂRI VE FAİZ ARASI İLİŞKİLER

Marx *Grundrisse*'nin son bölümünde faiz konusunu ele alırken en azından iki noktanın incelenmesi gerektiğini belirtir. "*Önce kârın* kâr ve faiz olarak ikiye bölünmesi. (Bu ikisini birden içeren kâra İngilizler **gross profit** adı verilir. İkisi arasındaki ayrım, sınai kapita-

list sınıfının yanı sıra bir mali kapitalist sınıfı ortaya çıktığında elle tutulur gözle görülür hale gelir. **İkinci olarak**, sermayenin bir meta haline gelmesi, ya da metanın (paranın) sermaye olarak satılması... Mali kapitalistlerle sınai kapitalistlerin iki ayrı sınıf oluşturmaları, ancak kârın iki ayrı gelir dalına bölünmesi sayesinde mümkündür" (Marx, 1979a, 720). Artı-değerin ikiye bölünmesi yani girişimci kârı ile faizin belirlenmesi olgusu "Brüt kârın, her ikisi de aynı sermaye ve dolayısıyla bu sermayenin ürettiği kâr üzerinden farklı yasal haklara sahip iki ayrı kimse arasında sırf *nicel* bölüşümü böylece, hem borç alınan sermaye ile iş gördüğü sürece sanayi kapitalisti için ve hem de sermayesini bizzat kendisi kullanmadığı sürece para-kapitalisti için *nitel* bir bölünüm halini alır. Kârın bir kısmı şimdi *bir biçim* içerisindeki sermayeden bu haliyle gelen bir ürün olarak, *faiz* olarak görünür; diğer kısmı, sermayenin özgül bir ürünü olarak, karşıt bir biçimde ve dolayısıyla *girişim kârı* olarak görünür" (Marx, 1990, 329). Kârın faiz ile girişimci kârı arasındaki ilişkisini aşağıdaki özdeşlikle gösterebiliriz.[73]

$$\mathbf{R = P + In} \qquad (1)$$

Burada R = toplam kârı gösterirken, p = girişim kârı ve In = faizi gösterir (Lianos, 1987, 35).

Bu özdeşlikten hareketle, faizin toplam kârın bir kısmı olduğu gerçeğine bağlı olarak, "faiz kârın yalnızca sanayi kapitalisti tarafından para-kapitaliste ödenen kısmı olduğuna göre faizin üst sınırı

73) Marx'ın faiz kavramını formelleştiren ve grafiklere taşıyan bundan sonraki vurgularda Marksist faiz kavramını oldukça önemli bir çerçeve içinde sunan T. P. Lianos'un (1987) tarihli çalışması esas alınmıştır. Formüller ve grafikler bu çalışmadan alınmıştır. Yukarıdaki vurgular büyük ölçüde yazarın önemli çalışmasının özet bir sunumu niteliğindedir. Ayrıca bu çalışmayı destekleyen önemli bir diğer çalışma ise Harris'in (1976) tarihli çalışmasıdır.

kârın kendisi olur ve bu durumda üretken kapitalistin cebe indireceği kısmı = 0 olur" (Marx, 1990, 315). Özellikle son yıllarda gözlemlenen faiz oranının büyük miktarlara ulaşması gerçeği ve bu gerçeği anlama çabalarının yoğunluğu bu kavramlaştırmayı oldukça önemli kılıyor. Üretim sürecinde yaratılan değerin miktarına bağlı olan faiz eğer bu miktarın büyük bir kısmı ya da tamamına sahip olursa bu genel olarak ekonomide yaşanan bir bunalımı işaret ediyor. Bunalım sırasında bireysel sermaye, girişimci sermaye sahibi için faiz ödemeleri bazen yaratılan kârın da üstüne çıkabilir ve çıkmaktadır ki, bunun anlamı bireysel sermaye sahibinin sabit varlıklarını likit haline getirmesidir ve böylece daha sonra ele alacağımız kriz dönemi faiz ilişkisi önemli bir değişken olarak karşımıza çıkar.

Şimdi parasal kavramlar dolayımında yukarıdaki özdeşliğimizi daha da geliştirelim. "Özdeşlikteki mutlak büyüklükler arası ilişkiler kolayca oranlar arası ilişkilere çevrilebilir. Sabit ve değişken sermaye parasal terimlerle C+V olarak tanımlanmış olsun. Bu büyüklükler kârın toplam miktarını belirleyen büyüklüklerdir. Özdeşliğin her iki tarafını C+V'ye bölecek olursak;

$$\mathbf{R/C+V = (P/C+V) + (In/C+V)} \qquad (2)$$

Buradan da kâr oranına ulaşabiliriz;

$$\mathbf{p = R/C+V}$$

Üretim sürecinin bir kısmının tamamen endüstriyel kapitalist tarafından, bir kısmının para kapitalisti tarafından finans edildiği gerçeğinden hareket ettiğimizde ve eğer borç alınan ya da borç verilen parayı A ile gösterecek olursak, endüstri kapitalistinin üretimi finansını;

$$C+V-A$$

olarak gösterebiliriz ve burada A para piyasasından, kredi ilişkileri dolayımında üretimin başlaması için yapılan borçlanmayı işaret etmektedir. Bir önceki eşitlik şimdi şu şekilde yeniden yazılabilir:

$$\mathbf{R/C+V = (P/C+V)*(C+V-A/C+V-A)+(In/C+V)*A/A} \quad (3)$$

Bu eşitlikten sonra:

(i) Kâr oranı = p=R/C+V ve,

(ii) Girişimci kârı r = P/C+V-A olacak,

(iii) Faiz oranı ise i = In/A

Bir önceki eşitlik şimdi kar oranı olarak yeniden yazacak olursak;

$$\mathbf{p = r(C+V-A/C+V) + i(A/C+V)\ olacaktır.} \quad (4)$$

A/C+V = k olarak tanımlayacak olursak, sonuçta C+V-A/C+V=1-k eşitliği aşağıdaki gibide yazılabilecektir.

$$\mathbf{P = r(1-k)+ik \quad k<1} \quad (5)$$

Eğer sabit bir kâr oranının varolduğunu düşünecek olursak, faiz oranın maksimum ve minimum oranlarını açıkça görebiliriz;

$$\mathbf{r = (p/1-k)-(ik/1-k)} \quad (6)$$

Yukarıda da belirttiğimiz gibi girişimci kârı (r), o olduğunda faiz oranı (i) maksimum olmakta. Yani r = 0 olduğunda, maksimum faiz oranı; i = p/k olacaktır.

Faiz oranı (i) minimum yani 0 olduğunda girişimci kârı maksimum olacaktır;

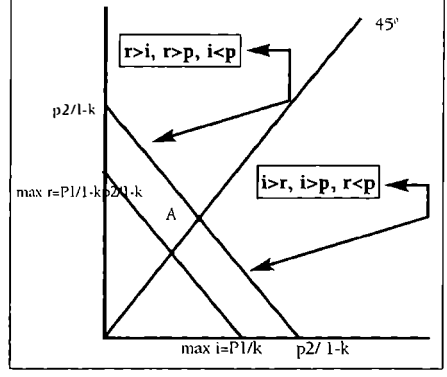
$$r = p/1-k.$$

Lianos yukarıda özetlediğimiz vurgularını daha sonra grafik üzerinde göstermiştir. Buna göre 6 numaralı eşitlik p ve k'nın verili olduğu koşullarda grafik üzerine taşınmıştır. P=p1 eşitliği için 6 numaralı eşitlik, negatif eğimli doğrusal bir çizgi olacaktır. Kâr oranı (p) arttığında ise p, p_2 olarak yukarı doğru paralel bir şekilde artacaktır. Burada vurgulanması gereken iki olgu vardır; bunlardan biri faiz oranın kâr oranından daha fazla olabileceği gerçeği (k>1. İkinci olarak da faiz oranının girişimcinin kâr oranına eşit olabileceği gerçeğidir (i = r). Yani A noktasında;

$$i = r'dir.$$

Bu sonuçlar verili kâr oranlarında elde edilen sonuçlardır. Bununla birlikte kâr oranı sabit değildir. Kâr oranları ekonomideki genişleme ve daralma dönemlerine bağlı olarak değiştiği için, bu kâr oranlarındaki değişim eğilimlerinin etkileri girişimci kârı ve faiz üzerinde açığa çıkar. "Faiz oranı ile kâr oranı arasındaki bağıntı, bir metanın piyasa fiyatı ile kendi değeri arasındaki bağıntıya benzer. Faiz oranı, kâr oranı ile belirlendiği sürece bu oran, özel bir sanayi kolunda egemen olan özgül bir kâr oranı ile, ya da hele, belli bir iş alanında herhangi bir kapitalistin elde edebileceği fazladan bir kâr ile değil, daima genel bir kâr oranı ile belirlenir. Bu nedenle ortalama faiz oranı, genel kâr oranının saf ya da güvenilir bir ifadesi olmamakla birlikte, genel kâr oranı, aslında ortalama faiz oranında görgücül ve bilinen bir gerçek olarak görünür" (Marx, 1990, 321). Marx' ın ısrarla belirttiği gibi kâr oranının bir kısmını oluşturan faiz ödemelerinin oransal olarak kârın ne kadarını oluşturduğunu bilmemize olanak sağlayacak genel bir yasa yoktur. Buradaki vurgu hiç kuşkusuz oldukça önemlidir. "Bir ülkede egemen olan -ve

Şekil: Girişimci Karın Oran Olarak Faiz Oranıyla İlişkisi

sürekli dalgalanmalar gösteren piyasa oranlarında farklı bulunan- ortalama faiz oranı, herhangi bir yasa ile belirlenmez. Burada, iktisatçıların doğal bir kâr oranından ve doğal bir ücret oranından söz ettikleri anlamda doğal faiz oranı diye bir şey yoktur" (Marx, 1990, 319). Vurgu bir yandan klasik ve neo-klasik iktisat da varsayılan *doğal faiz oranının* geçersizliğini işaret ederken, diğer yandan belirli bir sınır içinde yani toplam kârın sınırları içinde (bazen bu sınırları da aşarak) değişebileceği vurgulanmıştır.

İkinci vurgu aslında Marx'ın faiz analizini Robertson'un ödünç verilebilir fonlar teorisine yaklaştırmaktadır. Faiz oranları "tıpkı metaların piyasa-fiyatı gibi her an sabit bir büyüklük olarak bulunur. Çünkü, para piyasasında, bütün verilebilir sermaye, toplu bir kitle olarak faal sermayenin karşısında yer alır ve böylece, bir yanda borç verilebilir sermaye arzı ile, öte yanda buna olan talep arasındaki bağıntı; faizin herhangi bir anındaki piyasa düzeyini belirler" (Marx, 1990, 322).[74] Öte yandan faiz oranı kısa süreler içinde piyasa koşullarınca belirlenmesine rağmen, faiz oranının belirlenmesindeki alt ve üst sınırı belirleyen unsur yukarıda da belirttiğim gibi toplam kâr oranı olacaktır.

Kâr oranı eğer sabit değilse, yani kâr oranı ekonomik şartlara bağlı olarak düşüp yükseliyorsa, bu düşüş ve yükselişler faiz oranı ile

74) Doğal faiz oranının eleştirisi ve Marx'ın faiz teorisi ile Robertson'un ödünç verilebilir fonlar teorisi arasındaki bağlantılar ve Marx'ın ele alışını farklı kılan unsurlar için bkz. Harrison (1976).

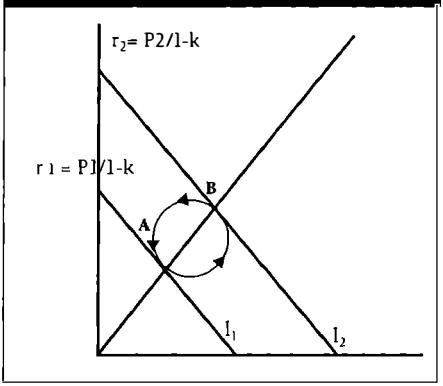
girişimci kârını belirleyecektir. Belirlemenin ne şekilde olacağı hakkında ise şu vurgu yapılmıştır; "Modern sanayinin üzerinde hareket ettiği çevrimlere bakacak olursak -hareketsizlik hali, artan canlılık, gönenç, aşırı üretim, bunalım, durgunluk, hareketsizlik durumu, vb. gibi inceleme alanımızın dışında kalanlar- düşük bir faiz oranını genellikle bir gönenç, ya da fazla kâr dönemine tekabül ettiğini, faizdeki yükselmenin gönençten ayrı düştüğünü ya da bunun tersinin olacağını, ve tefeciliğin en uç noktasına kadar ulaşan azami bir faiz düzeyinin bunalım dönemine rastladığını görürüz... Bununla birlikte, düşük bir faizin durgunluk ılımlı bir yükselme gösteren faizin, canlanan bir faaliyet sırasında görünmeleri de olanaklıdır (Marx, 1990, 317).

Yapılan açıklamaları Lianos'un faiz analizinde geliştirdiği grafik üzerinde daha açık bir şekilde görebiliriz. Ekonomi bir genişleme dönemine girdiğinde, kâr oranı p_1 ve gerileme, resesyon döneminde ise p_2 düzeyinde olacaktır. Eğer ekonomik döngülerde toplam para-sermayesi içinde borç verilen para-sermayesinin sabit olduğu (yani k'nın sabitliği) varsayılırsa, kayma aşağıdaki şekilde gözlemleneceği gibi paralel bir şekilde gerçekleşecektir. Faiz oranı ve girişimci kârının oranı kâr oranına bağlı olduğu için toplam kâr oranındaki değişmeler faiz ve girişimci kârını etkileyecektir.

B noktasında kâr oranı maksimum noktaya ulaşmış olacaktır, bu noktadan sonra girişimci kârı düşmeye başlayacak faiz oranı yükselmeye başlayacaktır. AB noktasında ekonomi resesyona girecektir ve çizgi tekrar r_2i_2='den aşağı tekrar eski konumuna dönecektir. Faiz oranı düşmeye devam ederken, aynı zamanda girişimci kârı hızla düşmeye başlayacaktır. Gerek r gerekse i'deki düşüş, faiz oranı minimum noktasına ulaşıncaya kadar devam edecektir.

Ekonomideki gözlemlenen genişleme ve daralma dönemlerinin faiz oranlarını yükseltmesi ya da azaltması, özünde finans sorunu ile karşı karşıya kalan girişimcinin para-sermayesine olan ihtiyacı

Şekil: Faiz Oranı ve Kâr Oranının Döngüsel Hareketi

ile yakından ilişkili bir olgudur.

Ekonominin krize girdiği, yani kâr oranlarının düştüğü resesyon dönemlerinde, doğal olarak girişimci kendisinin elindeki para-sermayesinin oranı azaldığı ölçüde borçlanmaya yönelecektir. Bu ise Marx'ta tamamen parasal değişkenler olarak ele alınan para-sermayesinin piyasa fiyatını artıracaktır. Diğer yandan ekonomide gözlemlenen bir genişleme döneminde ise kâr oranlarının yüksek olması beraberinde üretimin finansı için gerekli para-sermayenin büyük bir kısmı üretimden yaratılan artı-değerden karşılandığı oranda faiz oranı düşük olacaktır. Vurguladıklarımızı daha da açık kılabilmek için Lianos'un grafiğini buraya almak yararlı olacaktır. Marx'ın faiz analizi görüleceği gibi, klasik ve neo-klasik iktisat yazınından oldukça farklıdır. Klasik ve neo-klasik iktisat açısından bakıldığında, Marx faiz olgusunu açıklarken ulaştığı gerçeklik noktası daha çok kapitalist ekonomide paranın üstlendiği işlevleri ve para tanımı ile yakından ilişkilidir. Faiz ödemelerine kaynaklık eden ilişkiler, paranın sermaye olarak kullanılmasının doğal sonucudur. Faiz oranının kaynağı ise, bizzat üretim sürecinde yaratılan artı-değerdir. Bu anlamda her iki okula karşılık, yani kârın faiz oranına bağlı olduğu ya da faiz oranının yatırım yapıp yapınama yönünde bir etkisi olduğu vurgusu, Marksist ele alışta kâr oranının

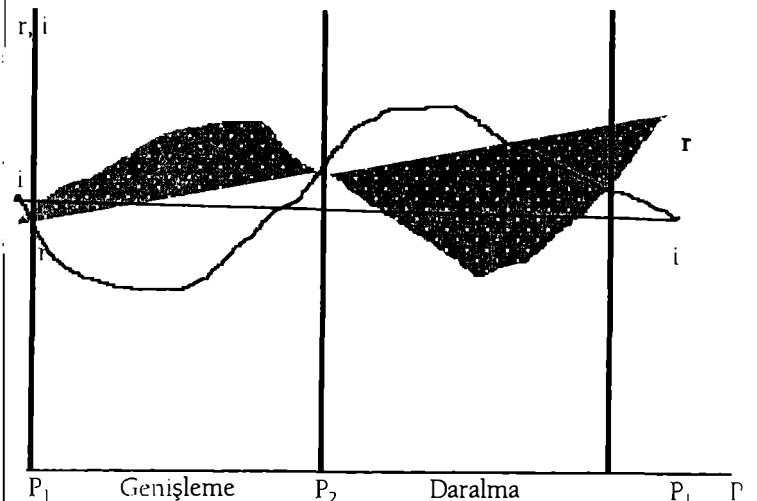
75) Marx'ın faiz teorisinin diğer okullara göre farklılıkları ve üstünlükleri için bkz. B. Fine (1985-86).

miktarı dolayımında anlam kazanır. Diğer yandan faizi likit paradan vazgeçmenin karşılığı olarak ele alan Keynesyen analiz ise nesnel/ekonomik süreçleri bireysel ve psikolojik değişkenlere bağlaması ve bu anlamda çok fazla ampirist olması ile Marx'ın analizinden önemli ölçüde ayrılmakta.[75]

Diğer yandan para-kapitalistleri ve faiz yönelimli sermayenin kaynakları, daha önceki başlıklar altında ele alındığı için burada tekrarlanmayacak, fakat burada da önemli olan bir vurguyu yapmak gerekiyor, ekonomide faiz yönelimli sermaye ya da sermayeye dönüştürülebilecek paranın kaynakları iki başlık altında toplanabilir, nesnel süreçler, özellikle yaratılan artı-değerin artan miktarına bağlı olarak paranın açığa çıkması ve üretim sürecinin kendi iç dinamiklerinden açığa çıkan paralar ile burada ele almadığımız toplumun diğer kesimlerinin gelirleri[76] para-sermayesinin nesnel temellerini oluştururken, para-sermayesinin kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak kurumsallaşması yani bankaların gelişmesi beraberinde tüm bu kaynakların bu kurumların aracılığı ile talep edene aktarılması yukarıda detaylandırdığımız gibi yeni bir mekanizmaya, yani bankaların hayali para yaratmalarına neden olur. Bankaların hayali para yaratmaları ve bunu borç olarak vermelerinin temelinde bir yandan bu kurumların kâr amaçlı kurumlar olması yatarken diğer yandan bu kurumlar sayesinde potansiyel olarak üretilecek artı-değerlerin realizasyonu gerçekleştirilmekte. Bu anlamda yukarıda banka sermayesini açıklarken gösterdiğimiz gibi hayali para yaratmanın temel kaynağı yine üretim sürecinde yaratılacak değerler olacaktır. Ekonominin krize girmesi ya da yeni-değer üretim koşullarının zorlaşması beraberinde belirli özgürlük sınırı için-

76) Faiz ilişkilerini kapitalistler arası yani para-kapitalistleri ile üretken kapitalistler arası ilişkilerinin dışında Marx'ın ele alıp analiz etmediği tüm gelir kesimleri ve özellikle işçilerle sermaye sınıfı arasındaki faiz ilişkileri için Marksist ekonomiye katkı olabilecek bir çalışma için bkz. Harris (1976)

Şekil: Genişleme ve Daralma Dönemlerinde Faiz Oranları ve Kâr Arası İlişkiler

de hareket eden bankaların bu özgürlüğünü kısıtlayacaktır. Kredilerin büyük kısmının geri dönmemesi bankaların hayali para yaratma özgürlüğünü sınırlayan ve bu anlamda da artan riski karşılamak üzere faiz oranlarında da artış gündeme gelecektir.

PARA VE ÜRETKEN KAPİTALİSTLERİN İŞÇİLER (ÜCRET) ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Faizin 'faal kapitalistin' ya da üretken sermayenin "artı-değerinin bir parçasından başka bir şey olmadığını" belirten Marx, diğer yan-

dan faiz kategorisi ile ya da para-kapitalisti ile ücret kategorisi ya da emekçilerle doğrudan bir ilişki olmadığını belirtir. "Faiz....doğrudan emeğe karşıt bir durum olarak değil de, daha çok, emekle ilişkisi bulunmayan ve düpedüz bir kapitalistten diğerine bir ilişki olarak temsil eder. Dolayısıyla, bu sermayenin emekle olan ilişkisinin dışında ve onunla herhangi bir bağlantısı olmayan bir niteliktedir. *Faiz, kapitalist ile emekçi arasında değil, iki kapitalist arasındaki bir ilişkidir*" (Marx, 1990, 336, vurgular bana ait). Her iki kesim özünde toplumsal bir sınıfın ortak üyeleridirler ve Weeks'in vurguladığı gibi sermaye birikim sürecini olanaklı kılacak farklı işlevler yüklenmişlerdir. Artı-değerin kapitalistler arası bölüşümü ise daha çok sınıf içi rekabete bağlı olarak belirlenir (Weeks, 1981, 136). Sınıf içi rekabet, borç verilebilir sermayenin fiyatında dalgalanmalar şeklinde gözlemlenir. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi bu dalgalanmaları uzun dönemde belirleyen olgu, sermaye birikim sürecinin içsel dinamikleri daha da önemlisi kâr oranlarının miktarıdır.

Faiz ve girişimci kârı arasındaki ilişkiler *dolaşım alanına* ait ilişkiler olurken, emek ile toplam kâra ait ilişkileri *üretim alanına* ait ilişkilerdir. Teorik açıdan böyle bir ele alış anlamlı olsa bile, kapitalist ekonomide gözlemlenen bir dizi değişme ve gelişme bu ilişkileri daha kompleks ve birbirine geçişli hale getirmiştir. Özellikle kredi kurumlarının sermaye birikim sürecine bağlı olarak aşırı gelişmesi, gerek dolaşım alanında özellikle bölüşüm ilişkilerinde, gerekse üretim alanında Marx'ın yukarıda ele aldığı ilişkilerin daha da girift ve birbirine bağlı hale gelmesine neden olmuştur.

Faiz olgusunun, Marx'ın vurgulamasından farklı olarak bir çok açıdan ücret kategorisi (ve işçiler) üzerinde etkileri olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Ücret ile faiz arasındaki ilişkiler son dönem gelişmeler ışığında iki açıdan ele alınabilir. İlki direkt olarak ücret-faiz ilişkisi olarak, ikincisi de girişimci kapitalisti ile para-kapitalisti arasındaki ilişkilerin sonucu dolaylı ilişkiler.

Faiz ödemelerini kapitalistler arası ilişkiler olarak ele alan Marx'ın vurgularına karşılık[77] kapitalist ekonominin ilerleyen aşamalarında gelişen kredi kurumları ve artan eksik-tüketim eğilimleri beraberinde faiz ödemelerinin bir kısmının işçiler ile kapitalistler arasında gerçekleşmesine yol açmıştır. Ilişki iki boyutta ele alınabilir. Ilk elden işçilerin yeniden-üretim süreçlerini gerçekleştirirken gerekli olan ihtiyaçlarını gidermek için borçlanması, maliyeti faiz olan bir ilişkinin varlığına neden olmuştur. Yani bugün tüketici kredileri olarak tanımladığımız kredi biçimi, ücretler ile para-pazarlayan kurumlar arasında önemli bir ilişkinin varlığını göstermekte. Ikinci olarak da, son yıllarda gözlemlenen yüksek faiz politikalarını işaret eden D. Bryan, bu politikaların özünde emek gücünün değerini düşürme yöntemlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Emek gücünün değerini düşürmenin bir yolunun emeğin üretkenliğini artırmak olduğunu belirten yazar, ikinci yolun ise tüketim düzeyini düşürmek olduğunu belirtmiştir. Yüksek faiz oranları tüketici kredilerinin maliyetinin artması ya da diğer faize dayalı ilişkilerin daha da maliyetli olmasına neden olduğu ölçüde kullanılabilir gelirin bir kısmı faiz olarak para-kapitalistlerine aktarılır. Ücret ile faiz arasındaki bu ilişki, ya da Harris'in belirttiği faiz oranları üzerinde sürdürülen çatışma, üretim alanını etkileyen bir ilişki olmanın ötesinde, *bölüşüm* alanına ait *bölüşüm ilişkilerini etkileyen* bir ilişkidir (Harris, 1976, 161).

Diğer yandan, gelir kaynağı olarak ücretlerin harcanmayan kısımlarının bankaya aktarılması, kapitalist olmayan ücretli kesimin borç verilebilir kaynaklara etkisi olduğu için ayrıca analiz edilmesi gereken bir konu olarak karşımızda durmakta. Ücretli kesim ya da işçilerin tasarruflarının nedenlerini Harris üç başlık altında toplamıştır.

77) Faiz-ücret ilişkisini bu anlamda ilk defa ele alan Harris, Marx'ın soruna eğilmemesinin nedeni olarak Marx'ın döneminde kredi ilişkilerinin henüz işçileri kapsayacak bir boyuta ulaşmaması olarak göstermekte (Harris, 1976, 156).

Bunlardan ilki, tek bir emek zamanında alamayacağı metaları (özellikle uzun süre dayanan tüketim metaları, örnek olarak TV) alabilmek için belirli miktarda parayı bankaya yatırmak, ileride karşılaşacağı işsizlik süresince geçimlik düzeyini korumak ya da emeklilikte destek olması anlamında tasarrufa yönelirler. Harris özünde bu tasarruflarının karşılığı olan faizlerinde emek gücünün değerinin basit bir parçası olarak ele alınması gerektiğini belirtir. Yani bu faiz ödemesinin değişken sermayenin bir bileşeni olarak ele alınması gerekir (Harris, 1976, 165). Diğer yandan, ücretli kesimin birikimlerinin biriktiği yerler olarak bankalar, bu birikimleri para-sermayesine dönüştürdüğü ölçüde bu birikimler dolayımında artı-değer üzerinden hak talep edebilmekte. Bunu banka sermayesinde detaylı olarak ele almıştık.

FAİZ-KÂRIN ÜCRET ÜZERİNDE ETKİLERİ

Para-sermayesinin kendine özgü bir meta olarak piyasada kabul edilmesi ile birlikte oluşan kurumsal yapılar beraberinde her geçen gün para-kapitalistlerinin girişimci kapitalistler karşısında daha da güçlenmesine neden olur. V. Perle, *Süper Profits and Crisis* adlı çalışmasında rakamlarla gösterdiği gibi faiz oranları kapitalizmin gelişmesine paralel olarak önemli ölçüde artış göstermiştir; örnek olarak 1946-50 yılında ABD'de %2.65 iken bu oran 1981-1985 yılında 12.82'ye ulaşmıştır (Perle, 1988, 125). Faiz oranlarında gözlemlenen artış, kapitalistler arası çatışmanın artmasına neden olmuştur. Para-sermayenin fiyatı olan faiz oranı arttıkça yukarıda da gösterdiğimiz gibi, kâr oranından girişimcinin elde ettiği kısım düşecektir. Girişimcinin kârında gözlemlenen düşüşün önemli boyuta ulaşması (özellikle kapitalistler arası rekabetin kardeşler arası bir kavgaya dönüştüğü (*fratricidal*) zamanlarda) ile para-sermayesine duyulan ihtiyaç daha da artar. Para-sermayesine duyulan ihtiyacın artmasına paralel olarak faiz oranlarında da artışlar olur. Rekabetin yoğun-

laştığı bu dönemde girişimci kapitalisti, bir yandan diğer girişimci kapitalistlerle rekabeti, diğer yandan artı-değerin her geçen gün artan oranlarda para-kapitalistlere aktarılması sonuçta girişimci-kapitalistin daha fazla artı-değere sahip olmak için ücretler üzerinde baskı yapmasına neden olur. Faiz ile girişimci kârı arasındaki ilişkinin ücretler üzerindeki dolaylı etkisi, anlaşılacağı gibi *bölüşüm* alanında yaşanan ilişkilerin sonucunda ortaya çıkar.[78] Yoğun rekabetin yaşandığı ve kârlılık krizleri gündeme geldiğinde (özellikle 1970'lerde gözlemlendiği gibi para-sermayesi artan ölçüde uluslararasılaştığı ve para-sermayesinin getirisi arttığında) likit olmayan varlıkların uzun dönem getirileri ile likit varlıkların kısa dönem getirileri arasında ikincisinden yana gelişmeler olursa, girişimci kapitalistlerin bir kısmı likit olmayan varlıkları hızla likit varlıklara çevirerek kısa dönemli yüksek getiriler getiren para-piyasasına yönelirler. Bu yönelmenin direkt sonuçlarından biri ise kısa dönemde faiz getirisini, uzun dönemli emeğin getirisine tercih etme anlamına geldiği ölçekte emeğin üretim sürecinden ayrılması, yani işsiz kalması anlamına gelir. İlk bakışta bu giriş kısmında vurguladığımız gibi çelişkili bir durumdur. Faizin kaynağı artı-değer olmasına rağmen, artı-değer üretme sürecinden kaçarak faizin kendisine yönelmesi ampirik açıdan ya da pür olarak finansal ilişkiler açısından bakıldığında çelişkili görülür. Çelişkili gibi görünen mekanizma, sermayenin ulaştığı aşama ve bu aşamadaki içsel dinamikler açısından ele alındığında daha bir anlamlı hale gelecektir. Yeni değerler yaratamama ya da varolan değerlerin değerini koruyamama krizleri beraberinde sermayeler arası çelişkiyi (faiz-girişimci kârı) artırdığı ölçüde, bu çelişki işçileri (ücretleri de) etkilemektir. Bir diğer

78) Kâr-faiz ilişkisinin ücretler üzerindeki etkisini marksist iktisat terminolojisi dolayımında ele alma çabasının bu anlamda bu konuda daha detaylandırılmış bir ele alış olarak post-Keynesyen analizden yararlanması mümkün, bu açıdan önemli bir çalışma için bkz. Y. Akyüz (1984).

önemli olgu ise ekonominin aşırı parasallaşması ve finansal ilişkilerin artmasına paralel olarak, artan faiz oranları beraberinde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına olanak sağlamasıdır. Bu olanak aynı zamanda toplumsal güç ilişkilerini değiştirdiği ölçüde, buraya kadar teorik açıdan ayrı kategoriler olarak ele aldığımız para-kapitalistleri ile girişimci-kapitalistinin, yada başka bir anlatımla faiz-getiren sermaye ile üretken sermayenin tek bir sermayenin içinde birleşmesine olanak sağlar. Para ve finansal ilişkilerinin çok daha somut belirlenim biçimi olan sermayenin sosyal döngüsünü tanımlayan farklı sermaye biçimlerinin (para-sermaye, üretken sermaye, ticari sermayenin) aynı tekil sermayenin elinde toplanması yani literatürde finans kapital olarak tanımlanan bir gerçekliği karşımıza çıkar.[79]

Buraya kadar ilişkisel boyutta ele aldığımız parasal dinamikleri bu noktadan sonra tüm bu ilişkileri daha dinamik bir çerçeve olarak bütünsel açıdan ele alabiliriz.

3. 9. TOPLAM SÜREÇ OLARAK PARA VE SERMAYENİN ÜÇLÜ DÖNGÜSÜ/PARA ARZ VE TALEBİ

Buraya kadar meta ve paranın değerin açığa çıkış biçimi olarak sermaye birikim sürecinde farklılaşan dinamik etkileşim sürecini tanımladığımız yöntem aracılığıyla analiz etmeye çalıştım. Bu genel çerçeve göz önüne alındığında, değerin açığa çıkış biçimi olarak meta ve paranın bir dizi sosyal ilişkinin varlığında anlam kazandığını göstermeye çalıştım. Böyle bir çerçevenin egemen iktisat yazınında önemli ölçüde farklı olduğunu hemen hemen her noktada görmüş olduk. Yönteme ilişkin bölümde detaylandırdığımız ilişkisel ontolojiden hareket ettğimizde, buraya kadar geliştirdiğimiz kavram çiftlerinin aslında somut süreç içinde birbirleri ile daha yoğun

79) Finansal kapitalin detaylı analizi için *Para ve Kapitalizmin Krizi*.

ve kompleks ilişkileri olduğunu ve ancak tüm bu ilişkilerin sonucunda somutun somut olarak anlam kazandığını belirtmek gerekiyor. Bu vurgudan sonra analizimizin teorik çerçevesi içinde paraya ilişkin sürdürdüğümüz inşa sürecini tamamlama yönündeki bir adımın daha atılması gerekiyor. Süreci oluşturan dinamikleri ve bu dinamiklerin aldığı biçimleri bir arada vermek. Hiç kuşkusuz bütünü yakalama yönündeki her çaba, sonuçta bütünün sadece bir temsili olmak zorunda. Ama her şeye karşı bu temsil, yine de indirgemeci ve disiplinler arası şizofrenik analizlerin elde ettiği içeriksiz sonuçlara göre daha gerçekçi olacaktır. Paraya ilişkin analizlerin kapitalist toplumda aldığı biçim ve dinamikleri bütünsel bir süreç olarak bir arada analiz ettiğimizde, diğer yandan genel geçer iktisadın para analizinde oldukça yetersiz olmasına rağmen belirleyici konumda olan para arz ve talebine ilişkin ele alışlara karşılık alternatif bir para arz ve talep teorisini de geliştirmemiz mümkün olacaktır.

Para arzı ve talebine ilişkin ne Marx ne de marksistlerin detaylı ve sistematik bir analizi yoktur. Para arz ve talep kavramının sağlıklı analizi için temel vurgunun sosyal ontolojinin ilişkisel doğasının veri alınması gerekiyor. Para ile kapitalizm üzerine sürdürdüğümüz analizimizde sosyal ilişkisel ontoloji, değer, para ve meta ile bunların sermaye birikim biçiminde açığa çıkış biçimleri arasında süregelen dinamikler dolayımında analiz ettik. Bu dinamikler göz önüne alındığında, para arz ve talebinin marksist analiz içinde açıklanacağını düşünüyorum.

Çalışma sürecinde meta ve para kavramını genel olarak sermaye açısından ele aldık ve sermayenin toplam dolaşım sürecinde para ve metanın genel olarak toplumun farklı kesimleri için farklı işlevler yüklendiğini gösterdik. Sermayenin toplam döngüsü içinde buraya kadar aktardığımız tekil kavram/olguları bir arada, bir süreç olarak ele aldığımızda para arz ve talebinin genel sistem içindeki bütünsel yorumlanması daha da gerçekçi bir düzeye taşınmış olacaktır. Para

ile kapitalizm arasındaki ilişkiler toplamını en temel hatlarıyla ve birbirleriyle ilişkisini kurarak ele aldığımızda aşağıdaki şekildeki gibi ilk aşamada karışık gibi görünen bir ilişkiler ağı ile karşılaşmış oluruz. Bu ilişkiler ağının her bir noktasında açığa çıkan meta ya da para ya da paranın daha soyut biçimi olarak kredi ilişkileri aslında gerçek birer sosyal ilişkiye tekabül eder. Para arz ve talep kavramı da bu ilişkiler içinde ve ilişkilerin taşıyıcı biçimi olan sermaye birikim sürecine bağlı olarak farklılıklar içerir. Para ve meta kavramını genellik düzeyinde statik olgular olarak ele alan genel geçer iktisadın bakış açısından önemli bir uzaklaşma anlamına gelir. Para ile metanın sermaye birikim stratejileri ve aşamalarına bağlı olarak aldığı farklı biçimlerin ve bu biçimlerin zaman içinde önemlerinin artıp/azalması kapitalizmin dinamik bir ilişkiler toplamı olmasından kaynaklanır.

Bu dinamik süreci, *sermayenin ve paranın* üçlü döngüsü olarak tanımlıyoruz. Sermayenin toplumsal toplam döngüsü;

- para-sermaye döngüsü;
- üretken sermaye döngüsü;
- meta sermaye döngüsü ile bu döngülerle eklemlenen paranın üçlü döngüsü[80] sonuçta para ve metanın alacağı biçimleri daha da doğrusu sosyal ilişkilerin alacağı biçimleri belirleyecektir.

Burada kapitalistler, işçiler ve diğer toplumsal kesimlerin tüketim için yaptıkları harcamaları ve buna karşılık gelen para dolaşımını PARA DOLAŞIMI-I olarak adlandırdık. Kapitalistin üretim sürecini başlatmak için talep ettiği para-sermaye talebi ve bu talebin somut dile geliş biçimi olan para dolaşımını ise PARA DOLAŞIMI-II olarak tanımladık. Diğer yandan üretim ve tüketim aktivitelerinin yerine getirilmesi için gerekli para talebini karşılamak üzere gelişen

80) Burada para kavramı geniş anlamıyla yani kredi ilişkilerini de içerecek şekilde kullanılmıştır.

finansal işlemler ise para dolaşımının bir diğer önemli değişkenini işaret eder. Buna ise PARA DOLAŞIMI-III dedik.

Sermayenin üçlü dolaşımı ile paranın üçlü dolaşımının alacağı biçim, sermaye birikiminin tarihsel gelişimine bağlı olarak farklılıklar gösterir. Sermaye birikim sürecinin hız ve yoğunluk olarak farklılaşması doğal olarak sermayenin toplam döngüsünü oluşturan bir veya diğeri üzerinde etkide bulunurken, bu etki dolayısıyla PARA DOLAŞIMI'nı da belirleyecektir. Yine aynı şekilde sermaye birikiminin farklı aşamaları ya da sermaye birikiminin belirli bir aşamasının içinde yaşanan genişleme ve daralma dönemleri para döngüsünün niteliğini belirleyecektir. Sermaye birikim koşullarının olumlu olduğu ve buna bağlı olarak kâr oranlarının yükseldiği dönemlerde, örnek olarak *yoğun sermaye birikim rejiminde* üretken sermaye döngüsü için üretim amaçlı para-sermayeye duyulan ihtiyaç artacaktır. İhtiyacın artmasına bağlı olarak, PARA DOLAŞIMI-II olarak tanımladığımız para talebi ve dolayısıyla para dolaşımının hızını artıracak, bu ise PARA DOLAŞIMI-III'ün artmasına neden olacaktır. Özellikle yoğun birikim rejiminde potansiyel üretim olanaklarını kullanma adına kredi ilişkileri yani kredi-para biçiminin önemi artar. Aynı zamanda genişleme dönemlerinde ekonomik ilişkilerin sosyal/sınıfsal yapısına bağlı olmakla birlikte, genellikle PARA DOLAŞIMI-I'de de bir artış olacaktır. Yoğun sermaye birikim dönemine ait bu süreç, sermaye birikim koşullarının krize girdiği yani sermayenin toplam döngüsünde sorunlar yaşandığı ekonomik ortamlarda hiç kuşkusuz değişecektir. Krizin başlarında bireysel sermayeler rekabet süreci içinde ayakta kalabilmek için daha fazla PARA DOLAŞIMI-II'yi artıracak para talebinde bulunacaklar ve böylelikle rekabet için teknolojik yeniliklere gidecekler ve bu ise PARA DOLAŞIMI-III'ün miktar ve hızını doğal olarak artıracaktır. PARA DOLAŞIMI-III'ün önemi artması ile birlikte ekonomik/toplumsal ilişkilerde para kapitalistleri ya da toplumsal toplam sermayeyi

oluşturan üç döngüsü içselleştiren sermayeleri yani finans-kapitali ekonomide egemen kılarken, bu ilişkilere aracılık eden banka ve borsa kurum olarak öne çıkacaktır. Krizin bu aşamasında ekonomide yoğun bir hayali para sermayesi yaratılacaktır. Yani PARA DOLAŞIMI-III ekonomide paranın değerle olan temsiliyet ilişkisini koparmış gibi bir yanılsamanın varlığına neden olacaktır. Fakat PARA DOLAŞIMI-III'ün varoluş nedeni artı-değer olduğundan yanılsama kısa sürede krizle ortadan kalkar. Bölüşüm açısından faiz gelirleri önemli bir yer tutarken faizin üretken kapitaliste yüklediği maliyet sonuçta işçinin ve diğer kesimlerin ücret ve gelirlerine yansır. Bu ise PARA DOLAŞIMI-I'in sınıflar arası farklılaşmasına neden olur. Hiç kuşkusuz bu aşamada PARA DOLAŞIMI-II ve PARA DOLAŞIMI-III üzerinde egemen olan finans-kapital sürekli olarak varolan değerlerin yeniden paylaşımını gündeme getirir ki, bu sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına neden olur ve PARA DOLAŞIMI-III'ün hacim ve hız olarak daha da artmasına yol açar. PARA DOLAŞIMI-III'ün bu dönemde belirleyici olması artık ekonominin genişleme dönemindeki bir amaç yani üretken sermaye yatırımlarının artması yönünde bir işlevle değil varolan değerlerin yeniden ama amansız bir paylaşımının varlığına yol açar. Fakat süreç içinde bunalımın kendini iyice belirgin hale getirdiği aşamada, yani para-sermaye borçlarının geri ödenmesinde risklerin arttığı noktada, para-sermaye pazarlayan birimler varolan riski karşılama için para-sermayesinin maliyetini daha da artırırlar. Bunun anlamı faizlerin muazzam ölçüde artmasıdır. Faizlerin yükselmesiyle birlikte, ekonomide süregelen PARA DOLAŞIMI-II'ye yönelik talep azalacaktır, çünkü kâr oranlarının düştüğü, para-sermayesinin maliyetinin arttığı dönemlerde üretime yönelik yatırımlarda bir azalma olacaktır. Bunun açık anlamı, üretken sermaye döngüsünde gerilemenin başlamasıdır. Bireysel kapitalist girişimcinin, rekabet ortamında ayakta

kalmak için üretim maliyetlerini azaltma yönündeki her çabası beraberinde PARA DOLAŞIMI-I'in düşmesine neden olacaktır. Bu anlamda meta-sermayesi miktar ve hız olarak gerileyecektir.

Sermaye birikim sürecinde para dolaşımı, özellikle para ve kredi olarak ayırdığımızda, sorun daha da güçleşir. Kredi ilişkileri, özellikle üretim temelli kredi ilişkileri üretim sürecinin sonucunda elde edilecek değerler üzerinden yapıldığı ölçüde, ekonominin gerilemeye girdiği dönemde, değerin meta biçiminde açığa çıkan bunalım eğilimlerini daha soyut ve kompleks olan para ve özellikle paranın gelişmiş biçimi olan kredi ilişkilerine taşır. Artan kredi ve borç ilişkileri ise sadece fiili olan kaynakların tüketilmesinin ötesinde geleceğe ilişkin potansiyel kaynakların abartılı bir şekilde zamanından önce realize edilmesi çılgınlığını başlatır. Bu kapitalizmde bu mülkiyet ilişkilerinin aldığı en soyut ve kompleks biçimdir. Gerek kapitalistler gerekse tüketici kredileri ile diğer sınıflar, henüz nesnel karşılığı olmayan kâr ya da gelirlerini zamanından önce tüketmeye başlarlar. Sorun geleceğe yönelik sözleşmeye dayalı borçlanmanın artık gerçek temellerinden koparılması ve potansiyel gelecekte varolacağı düşünülen kâr ve gelirlerin çok çok üstüne çıkılmasıdır. Bu aşamada kapitalizme özgü realizasyon krizi ikili bir hal alır. Bir yanda varolan metaların paraya dönüş zorunluluğu diğer yandan ise yaratılan hayali sermaye/paraların realizasyon sorunu vardır. Yaratılan bu hayali parasal değerlerin realizasyonu, yaşanan krizin ertelenmesine neden olacağı gibi realizasyonun, yani üstlenilen parasal-sermaye borçlarının karşılanmaması ekonomide paranın değerini düşürdüğü ölçüde, kredi ilişkilerinden hızla uzaklaştırılmasına neden olur. Bu ise, ekonomide finansal krizin başlayacağına ilişkin önemli bir göstergedir. Bu noktadan sonra artık para/finansal ilişkilerde rasyonellik aramak anlamsız bir çaba olacaktır. Özellikle borsanın aşırı duyarlı bir noktaya geldiği bu aşamada herhangi küçük bir olay ya da yer yer gerçekleştiği gibi küçük bir de-

dikodu PARA DOLAŞIMI'nın ve sistemdeki paraların karşılığı olduğu düşünülen değerlerin bir anda buharlaşmasına neden olacaktır.

Tüm bu vurgulardan sonra para arz ve talebinin statik bir analizinin açıklamasının olmayacağını söylemek abartılı bir vurgu olamayacaktır. Para arz ve talebinin gerçekçi analizi ancak tüm bu değişkenlerin dinamik olarak ele alınması ile gerçekleşir.

Kapitalist ekonomide, para talebi ya da insanların para ihtiyacı buraya kadar ele alınan teorik çerçeveye göre iki genel başlık altında toplanabilir. Paranın hareket durumuna bakarak, dolaşım halindeki para ve dolaşım dışı kalan para ayrımı yapılabilir. Paranın dolaşımda ya da dolaşım dışı kalmasının özünde kapitalist ekonomiye içkin olan bir durum olduğunu geçen sayfalarda açıklamıştık. Dolaşımdaki para talebi, yukarıda sermaye ve paranın üçlü döngüsü açıklamamızda PARA DOLAŞIMI-I-II'nin tanımladığı bir para talebidir. Dolaşım dışı para talebi ise daha çok PARA DOLAŞIMI ise I ve II'in ihtiyacı olan paranın toplandığı havuz ya da yaratıldığı anları işaret etmekte. Bu anlamda dolaşım ve dolaşım dışı para talepleri birbirleri ile yakın ilişkili ve hatta birbirini tanımlayan değişkenler olarak varlıklarını korurlar.

Tüketim için para talebi ($M = M_{11}$ ve M_{12} ya da PARA DOLAŞIMI-I ve II) daha çok toplumsal işbölümünün tarihsel gelişimi ve ekonomik açıdan bölüşüm sorunu ile yakından ilişkilidir. Toplumun farklı kesimlerinin ellerindeki paranın ne kadarının tüketime ayıracağı, ne kadarını biriktireceği yani dolaşımdan çekeceği ya da aracı finansal kurumlara bırakacağı bölüşüm ilişkileri ile sermayenin özellikle ekonominin genişleme ve daralma dönemlerine bağlı olarak değişiklikler gösterecektir. Diğer yandan para talebi ile kredi sistemi arasındaki ilişki para talebini belirleyen bir diğer etkendir.

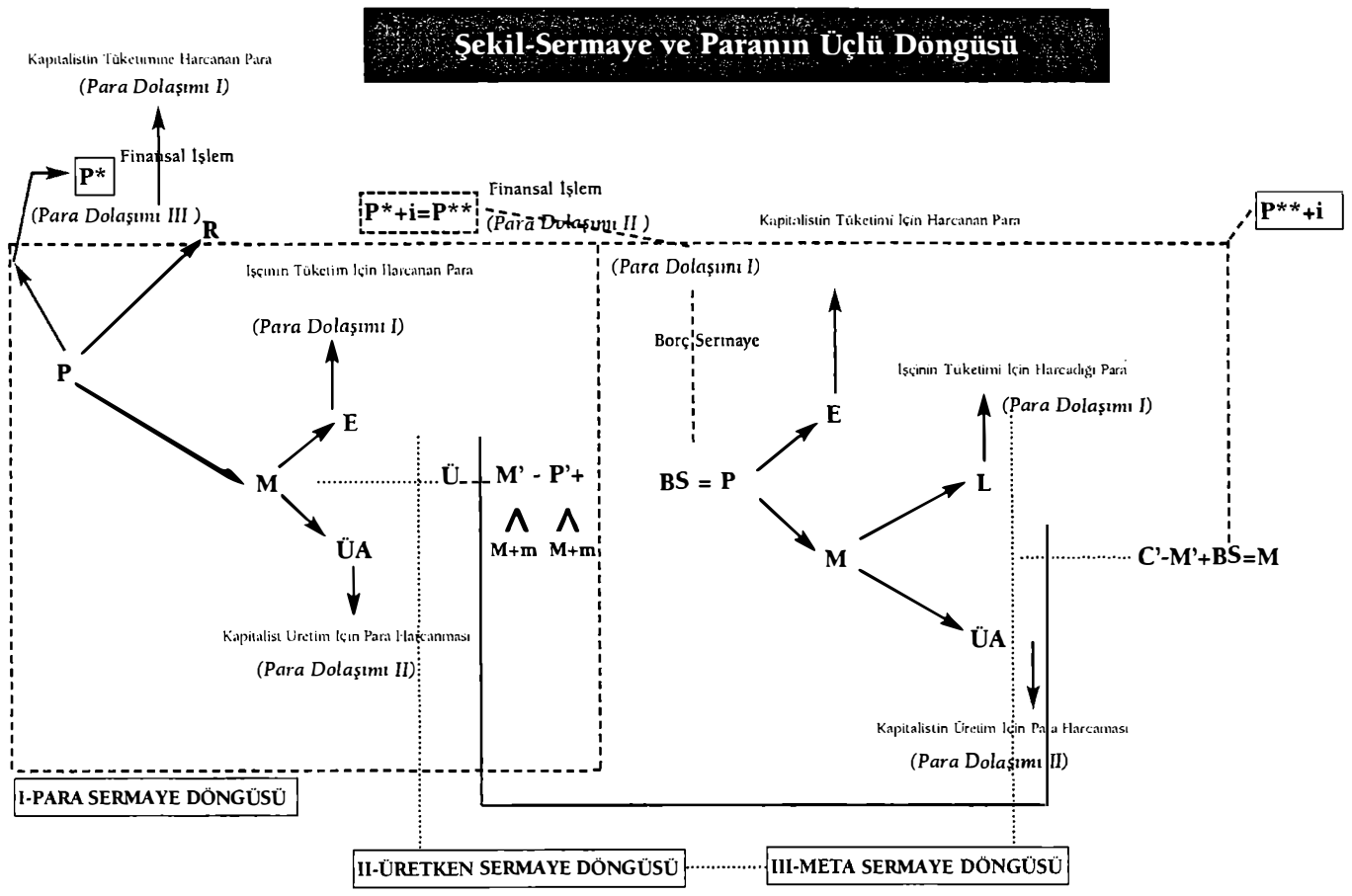
Marx'ın, bu konudaki vurgusu oldukça açıktır. "Banka sisteminin gelişmişliği ve merkezileşmesi sayesinde, aynı değerler toplamının dolaşımını sağlamak için eşit ya da daha yüksek sayıda işin döndü-

rülmesi yürütülmesi için çok daha az paraya gerek vardır" (Marx, 1975 b, 111). Üretim amacı ile para talebi (M_2) ise üretim sürecinde yaratılan değer ile bu değerin sermayenin ayakta kalabilme koşulları için yeterli olup olmamasına bağlıdır. Burada üretim sürecinde yaratılan değerin yeterli olup olmadığı sermaye birikiminin ulaştığı aşamaya bağlıdır. Yine üretim için para talebi (M_2) belki tüketim için para talebinden daha çok kredi sisteminin gelişmesinden etkilenir. Yukarıda detaylandırdığımız banka ve borsanın hayali sermaye ya da hayali depozit yaratma süreci, üretim amaçlı para talebinin direkt olarak para olmadan parayı ya da sermayeyi temsil eden değerli kağıtlar aracılığı ile giderilebilinir. Paranın yerine değerli kağıtlar kullanılması ise, ekonomik sistem normal fonksiyonlarını sürdürdüğü sürece sorunsuz işleyecektir. Ekonominin genelleşmiş bir krizi parayı ve dolayısıyla belirli değerleri temsil eden tüm işaretleri/simgeleri geçersiz kılmakta. Bunun anlamı, insanların hızla değerli kağıtlardan kurtulma sürecine girip, simgeleri temsil ettikleri değere dönüştürme sürecini başlatmalarıdır.

Diğer yandan para analizlerinde önemli bir yer işgal eden para arzı ise Marksist analizde yine yukarıda tanımladığımız çerçeve içinde ele alınabilir. Soyut ve en basit anlamında yani paranın meta teorisi açısından ele alındığında, para ve metanın değerin farklı biçimleri olduğunu vurgulamıştık. Para metalara içkin olan değerin dışsal ölçüsü olarak tanımlandığı anda yani herhangi bir sapmanın olmadığı bir durumda (ideal durum) metaların parasal değeri gerekli olan para arzının miktarını gösterecektir. Para arzının özü bu anlamda değer yaratma sürecine bağlı olarak ele alınabilir. "Görecek-siniz ki üretimin değeri ve niceliği yıldan yıla büyür, ulusal emeğin üretici güçleri çoğalır ve bu büyüyen üretimin dolaşımı için gerekli para tutarı da sürekli olarak değişir" (Marx, 1975 b. 96).

Oysa günlük deneyimlerimiz ve gözlemlerimizden biliyoruz ki paranın değer ilişkilerinden tamamen bağımsız bir şekilde devlet

Şekil-Sermaye ve Paranın Üçlü Döngüsü

taafından ya da bankalar tarafından yaratıldığı yönünde bir izlenim vardır. Bu izlenim hem doğru hem de yanlış bir izlenimdir. Doğruluğu ve yanlışlığı yukarıda detaylandırdığımız toplam sermayenin sosyal döngüsünün ulaştığı aşamaya bağlı olarak belirlenecektir. Örnek olarak kriz anında insanların hızla değeri temsil etmediği anlaşılan para biçimlerinden uzaklaşması, bu nesnel sürece ilişkin önemli bir ipucu vermekte. Ekonomide metaları temsil eden göstergeler, bir egemenlik biçimi olarak devlet ve bankalar tarafından gerçek değerinden saptırılabilmekte. Bu saptırmanın egemenlik ilişkisi içinde ele alınması aslında gerçek değerinden saptırılan göstergelerin birey veya daha doğru bir vurgu ile sermayelerin elinde birer mülkiyet biçimi (likit ve en soyut mülkiyet) olarak kullanılması anlamına gelmekte. Belirli değerleri içerdiği düşünülen değerli kağıtlar biçimindeki paralar bu anlamda bu paraları elinde bulunduranlar için bir dizi özgürlük sağlar. Fakat bu özgürlük ekonomik ilişkiler tarafından belirlenen kısıtlı bir zaman dilimi içinde geçerlidir. Hayali sermaye ya da para tam da bu özgürlüğün sistem açısından kaldırılamaz boyuta taşındığı anda sona erer. Sona eren aslında belirli değerleri temsil ettiği düşünülen göstergelerin değerleridir. Yoksa göstergelere karşılık gelen reel değerler yani makineler ya da diğer somut varlıklar varoluşlarından bir şey kaybetmezler. Kapitalizmin fetişistik doğası tam da bu noktada en üst noktaya varır. İşaret ettiği hayali değerden bir anda mahrum kalan gösterge araçları sadece ekonomi içinde bölüşüm ilişkilerinin hızla artmasına neden olmaktan başka bir anlam taşımaz. Yaratılan hayali değerler bir aşamadan sonra belirli kesimler için kaybedilen gerçek değerler anlamına gelir. Bu vurgular para arzı analizi için oldukça önemlidir. Bu gerçeklik temel alındığında, devlet ve bankaların ekonomik ilişkiler ve yaratılan değerlere birebir bağlanmadan para arz edebilmelerinin nesnel temellerini gösterir. Genişleme dönemlerinde fiili koşulların ötesinde, potansiyel geleceği ilişkin olanakla-

rı da tüketmeye başlar. Olanaklar zamanından önce kullanıldığı verilen borç ödemelerinin geri ödenmeye başlandığı noktada, hayali para arzının kısıtlanması gündeme gelir.

Soruna genelleşen bir sermaye birikim krizi açısından yaklaşabiliriz. Değerin meta biçiminde açığa çıkan krizini önlemek için, hayali sermaye ve para arzı krizin bir süre için de olsa ertelenmesine olanak sağlar. Böylece meta üretim sürecinde açığa çıkan kriz eğilimleri, değerin para biçimine taşınarak krizden kurtulma yönünde bir çabanın varlığına neden olur. Böylece kriz ekonomi içinde değerin iki farklı biçimini içine alacak şekilde derinleşmeye başlar. Tam da bu noktada, yani değerler ile değeri temsil eden para arasındaki farklılıklar değerin meta biçiminde başlayan ve süren krizden dolayı daha kırılgan bir hal alır. Krizin kökeni değer üretimin toplam koşullarının yeniden üretilememesidir. Kriz süreci değeri temsil eden biçimlerin deforme olmasına neden olur. Burada kapitalizmin bunalıma girmesinin nedeni olarak gösterilen devletin piyasaya aşırı para enjekte etmesi aslında bir sonuçtur. Ekonominin nesnel işleyiş sürecinde açığa çıkan ve bireysel sermayeler açısından maliyetli olan bunalıma karşılık, devlet para arzı ile değeri üzerinde taşıyan simgeleri tahrip ederek tahrip edilmiş simgeler dolayında maliyetin sosyalleşmesine olanak tanır. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu ya bizzat tüketilecek metaların parasal karşılığı olan fiyatların aşırı artmasına ya da emek-gücünün parasal karşılığı olan ücretlerin reel değerinin düşmesine neden olur. Genel geçer iktisat analizinin üzerinde pek fazla durmadığı bu konu, ne yazık ki Marksist iktisatçıların da pek fazla üzerinde durmadığı bir konudur.[81] Oysa

81) Yukarıda verdiğimiz para ve değer analizi dolayımında para arzı ve talebinin teorik açıdan analiz edilmesi marksist teori açısından analizlere konu olmadığı için bu yöndeki açıklamaların geliştirilmesi gerekiyor. Bu konudaki yetersiz ele alışlar, sonuçta marksist yönelimli ele alışları post-Keynesyen okula yaklaştırmakta. Özellikle Minsky'nin para arzı konusunda yaptığı çalışmalar Marksist iktisatçılar arasında hızla kullanılmaya başlanmıştır.

kriz dönemlerinde sermaye ile emek arasındaki çelişkiler sadece üretim sürecinde, üretim sürecine ilişkin ya da ücretlerin belirlenmesinde açığa çıkmaz. Tam tersine kriz dönemlerinde sermaye ile emek arasındaki çelişkiler, önemli ölçüde parasal ücretlerin değer kaybına neden olan parasal ilişkiler dolayımında açığa çıkar. Meta sürecinde varolan krizden kurtulma amacı ile krizin parasal bir biçime dönüşmesi ile sermaye ile emek arasındaki çelişki de bir yönüyle bu aşamaya taşınmış olur. Post-Keynesyen analiz içinde S. Weintraub'un para arzını, ücretlerin hacim ve miktarına bağlaması bu anlamda önemlidir. Yöntem olarak değer yerine, değerin yüzeye yansıyan biçimi olarak ücretler üzerinde yoğunlaşma para arzının sisteme içkin olduğu yönündeki açıklama ile neo-klasik iktisattan önemli ölçüde farklılaşmasına rağmen, bilgiye ulaşma biçimi açısından izlenen yol hatalıdır. Öze ilişkin, içsel dinamikler dolayımında sorunun ele alınması/teorik analizi gerekirken post-Keynesyen okul (örnek olarak S. Weintraub'un analizini geliştiren Basil J. Moore, 1979) daha çok olguların yüzeysel görünümlerinden hareket etmektedir. Fakat burada önemli bir sonuca ulaşılmıştır. Bu sonuç para arzının ekonomiye dışsal olmayıp ekonomiye içsel olan bir mekanizmaya bağlı olduğunu göstermektedir. Para arzının ekonomiye içkin olduğu yönündeki vurgu, iki okulun (Marksist ve Post-Keynesyen) kesiştiği ve bu anlamda neo-klasik ve rasyonel beklentiler okulundan farklılaştığı bir ortaklığı işaret ediyor. Diğer yandan Post-Keynesyen okulun parasal ücret artışı ile para miktarının artması arasında kurduğu ilişki, izlediği yöntemden dolayı bir dizi yanlış algılamaya neden olabilir. Banka sisteminin ve devletin varlığında yaratılan ve gerçek değerini yansıtmayan para ile ücret artışı arasındaki ilişki, ters yüz edilmiş ve sonuç neden olarak gösterilmiştir. Burada para arzında önemli bir değişken kapitalist ekonominin gelecekteki potansiyelleri tüketme adına yaratılan paranın önemi karşımıza çıkar. Bu tür bir yaklaşım, diğer yandan yine yu-

karıda vurguladığımız potansiyel ve fiili duruma ilişkin farklılıkları göz ardı etmektedir. Örnek olarak kredi sisteminin aşırı gelişmesi beraberinde, özellikle boom dönemlerinde piyasada aşırı para yaratılmasına neden olabilir. Piyasada aşırı para yaratma mekanizmasının varlığı ise, ücretlerin aşırı yükselmesi değil daha çok sermayenin yeni kâr olanaklarını tüketmesi ya da kriz dönemlerinde değersizleşmenin yarattığı kayıpların sosyalleşmesi ile ilişkilidir. Ekonomik yaşamdaki bunalımları aşma adına para arzının artırılması (devlet ve bankalar kanalı ile) paranın temsil ettiği değerin düşürülmesine paralel olarak, parasal ücretlerdeki artışları gündeme getirir. Yani parasal ücret artışı bir neden olmaktan çok, sistemin yarattığı bir sonuçtur. Bu sonuç ise değersizleşme sürecindeki sermayenin, paraya dönüşemeyen metaların paraya dönüşmesi ve nihayet bir meta olarak emeğin para ile ölçülen değerinin düşmesine yol açar.

Tüm bu vurguları daha somut ve elle tutulabilir bir şekilde de analiz edebiliriz. Eğer Marx'ın çerçevesini çizdiği para analizindeki meta-para yani değerli madenlerin para yerine kullanıldığı bir ekonomiden söz ediyorsak, dolaşımdaki para ile sermaye olarak para miktarı arasındaki ilişkiyi Lianos'tan hareketle aşağıdaki formüller dolayımında gösterebiliriz (Lianos, 1987, 53);

dolaşımdaki para miktarı = kağıt paralar+metal para+değerli madenler;

para miktarı = dolaşımdaki para miktarı-banka rezervleri;

para-sermaye = para miktarı-tüketicinin elindeki para miktarı-kapitalistin elindeki atıl kalan para miktarı;

borç verilebilir sermaye = para sermaye-sahibi tarafından kullanılan para sermaye;

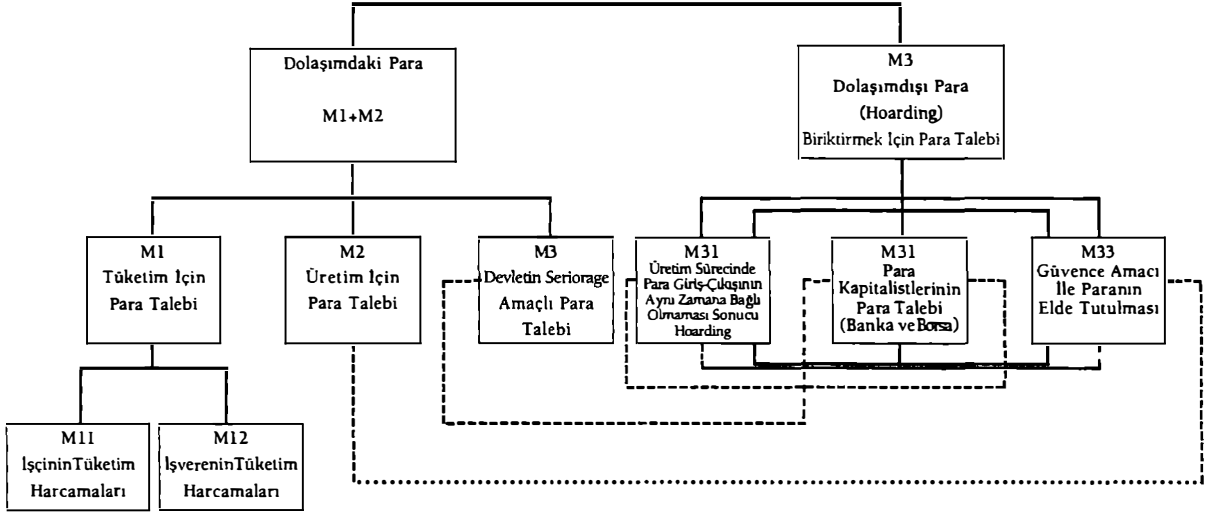
burada para sermayesi ve borç verilebilir sermaye için belirleyici olan hiç kuşkusuz yukarıda verdiğimiz üretim sürecine ilişkin nesnel koşullar ile bankaların yarattığı hayali depozitoları göz önüne almamız gerekiyor. Yani para ya da borç verilebilir sermayenin bir yandan re-

el değişkenler üzerinde yükselirken, diğer yandan kapitalist sistemde gelecekte yaratılacak değerler üzerine inşa edilen ya da tamamen hayali sermaye üretimine bağlı olarak üretildiğini belirtmek gerekir.

Sonuç olarak kapitalist ekonomide para arzının ekonomiye içsel bir süreç olduğu ve daha da önemlisi sermaye birikiminin ulaştığı aşama ile ilişkilidir. Kredi yaratan kurumlar, sermaye birikiminin yeniden üretim koşullarının normal ya da kriz dönemlerine bağlı olarak piyasaya sürdükleri para, para arzı için belirleyici olur.

Para Talebi

M

SONUÇ

İLİŞKİLERİ GİZLEYEN DEĞİL AÇIĞA ÇIKARAN BİR OLGU OLARAK PARA KAVRAMI

Yönteme ilişkin bölümde ısrarla vurguladığımız gibi "Marksist ontoloji ilişkiseldir, çünkü toplumsal bütün, bir dizi ilişkiler toplamıdır, bu ilişkiler ise farklılaşma ve dinamik yapıların varlığına neden olur. Ontolojik bütün, kendi içinde farklı ontolojik konumları, üst üste gelmeleri, kesişmeleri, çelişkileri, olumsuzlamaları yada mekansal anlamda birbirleriyle ilişkisi olan/birbiriyle ilişkisi olmayan bir dizi varoluş biçimlerini doğurur" (Bhaskar, 1989, 121). Yine aynı bölümde, bu tür bir ele alışın, *toplumu ilişkiler bütünü* olarak ele alınarak ve bu ilişkiler bütünü içinde her bir değişkenin ancak bir diğer değişken dolayımında tanımlanabileceğini belirtmiştik. Çalışmamızda buraya kadar kapitalist ekonomide para ve finans olgusu ve ilişkilerini tanımlayan kavramları ve bu kavramların işaret ettiği sosyal ilişkileri ele alarak, kavramlar arası içsel dinamikleri sergilemeye çalıştık. Özünde ele alınan bu kavramlar, *dinamik bir bütün olarak kapitalizmi tanımlayan sosyal ilişkiler içinde anlam kazanır*. Soruna kapitalizm açısından bakıldığında, kapitalist toplumu

tanımlayan temel öğe, *değer yaratma sürecidir*. Değer yaratma süreci ise, sürekli olarak vurguladığımız gibi kendini sermaye birikim mekanizmasında açığa çıkarır. Marx'ın sermaye birikimi kavramına getirdiği yenilik ya da üstünlük, *sermaye kavramını ekonomi-politiğin teknik tanımlamasından kurtarmasıdır*. Sermaye kavramı Marx'a göre: "Bir nesne değil, toplumun belli bir tarihsel oluşumuna ait bulunan belli bir toplumsal üretim ilişkisidir" (Marx, 1990, 715). Sermaye birikimi, buraya kadar tanımladığımız olguların dinamik birer değişken olarak bütünsel ilişki süreçlerinin toplamını tanımlayan bir gerçeği işaret etmektedir. Bu yönüyle de Marx'ın kapitalizm analizi, *özünde ekonomi-politiğin eleştirisi* üzerinde yükselir. Ekonomi politiğin sosyal olgularının, sosyal ilişkiler ağından koparılarak evrensel değişkenler olarak ve ekonominin yalıtılmış dünyasında ele alınmasına karşılık, Marx *ekonomik kavram ve kategorileri, içinde yer aldığı sosyal yapı ve süreçlerle ilişkilendirerek ele alır*. Marx, toplumsal süreçler aracılığıyla tanımladığı ekonomik kategorilerden hareketle, yüzeye yansıyan temel olgular olarak para, meta ve emeğin, özünde sermaye birikim sürecinde birbirleriyle yakın ilişkisi olduğu ve daha sı bu ilişkilerin yapı ve sürece ilişkin özsel bir anlamı olduğunu belirtir. Para, meta ve emek arasındaki özsel ilişkilerin anlamı, bu ilişkilerin değer yaratma sürecinin ayrılmaz öğeleri olmasıdır. Genel geçer ekonominin sermaye analizinde kâr olarak tanımladığı kavram, aslında; "artı-değerin kendisini gözler önüne serdiği bir biçimdir ve artı-değerin ortaya çıkarılması için, *önce tahlil yoluyla bu giysilerden soyulması gerekiyor*.

Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisi üzerinde yoğunlaşması tam da bu anlamda önem kazanır. Marx kapitalizmi bütünsel bir ilişkiler toplamı olarak ele alıp anlamaya çalışırken başvurduğu temel kavramlar meta, emek ve para olmuştur. Marx'ı ele alıp analiz eden çalışmalar, genellikle onun meta kavramına ilişkin analizlerini temel alarak Marksist bir çerçeve geliştirmeye çalışmışlar ya da

Marx'ın analizlerini sadece meta kavramı aracılıyla eleştirmişlerdir. Biz bu çalışmamızda Marx'ın ele alıp analiz ettiği, fakat gerek kendine Marksist diyen gerekse Marx'ı eleştirenler tarafından göz önüne alınmayan para kavramını detaylı bir şekilde ele alarak para ile kapitalizm arasındaki öze ilişkin ilişkileri farklı yönleriyle ele alıp bütünsel bir kapitalizm analizi yapmaya çalıştık.

Marx'ın ilk dönem çalışmaları bilineceği gibi daha çok devlet olgusu üzerinde yoğunlaşırken,[1] daha sonraki çalışmalarında (*1844 El Yazmaları*'ndan itibaren) paranın iktidarı ve ekonomi politiğin eleştirisinde yoğunlaşmıştır (Clarke, 1988, 85). Marx'ın para analizini sadece kapitalist ekonomide paranın işlevlerini açıklama çabası olarak ele almamız mümkün değil. Kapitalist toplumsal ilişkilerde, para değerin açığa çıktığı biçimlerden biri olduğu kadarıyla kapitalist ilişkileri parası olan zengin ile parası olmayan fakir arasında bir ilişkiye çevirdiğini göstermesi ve daha da önemlisi kapitalist toplumsal yapıyı ayakta tutan ve kapitalizmin, erken dönem felsefecilerin ısrarla üzerinde durduğu *mülkiyet* ilişkilerinin açığa çıktığı en soyut biçim olması açısından özel bir önem kazanır. Marx'ın vurguladığı gibi para, tahriş edilemeyen metadır, o tüm metalara dönüşür ama metaların paraya dönüşmesi bu kadar kolay değildir. Marx'ı izleyen ve kendini Marksist olarak tanımlayan analizler ne yazık ki sadece Marx'ın meta analizleri üzerinde yoğunlaşmış ve bu anlamda kapitalizmde gerek değer ilişkilerinin açığa çıktığı en soyut biçim olarak para, gerekse değer ilişkilerinin açığa çıktığı biçim olmasından dolayı mülkiyetin en soyut biçim olan para kavramına analizlerinde gereken yeri ve önemi vermemişlerdir. Para analizi, bizi kapitalizmin kalbine götürür. Hangi açıdan? Kapitalizmin sosyal ilişkiler toplamı olması açısından. Genel geçer düşünce biçimlerinin dışında kalan ve kapitalizmi tanımlayan düşünürlerin de

1) Özellikle bak *Hegel'in Devlet Teorisi'nin Eleştirisi* adlı çalışma (Marx, 1977b).

gösterdiği gibi (burada özellikle Simmel, Veblen ve Polanyi'yi ilk elden işaret edebiliriz) para kapitalist ekonomide *öz* ile *biçim* arasında *evrensel* olan ile *tikel* olan arasında, özne ile nesne arasında *köprü* işlevi görür. Para bu anlamda hem nesnel bir durum hem de öznel durumu ifade eder, o hem evrenseldir hem de tikeldir. O hem özdür hem de biçim. Bu yüzden para kavramının analizi zorlu bir çabayı gerektirir. Ama B. Fine'ın vurguladığı gibi; *Yüzeysel görünümün arkasındaki olgular, bulunmaları için orada öyle hazır ol vaziyette beklemiyorlar.* Bu olguları anlamak, yakalamak ve yorumlamak için uygun kavramsal yapılar üretilmesi ve en önemlisi ideolojik etkenlerin yarattığı kırılmaların aşılması gerekiyor (Fine ve Harris, 1979, 6). Belki de sosyal olguların analizleri bu yüzden bir dizi zorluğu içinde taşır. Bu nedenden dolayı kapitalist toplumsal ilişkilerle birlikte değişen ya da kapitalizmin genel dinamikleri ile farklılaşan para olgusunun zorlu olan ve dahası içinde yaşadığımız ilişkiler toplamını anlamamızı zorlaştıran (insanlar arası ilişkilerin, arası nesneler/metalar arası ilişkiye çeviren) para kavramı, yöntemli bir şekilde ele alınıp analiz edildiğinde *kapitalizmin bütünsel işleyişini açığa çıkaran bir kavrama dönüşür.* Söylenegeldiği gibi paranın yabancılaştırıcı işlevi sadece sokaktaki insan üzerinde etkili olmamış, daha da önemlisi, direkt etkisi kendini para olgusunu analiz etmekle sorumlu kılan iktisatçılar üzerinde olmuştur. Kapitalizmin sosyal ilişkiler toplamı olduğu ve bu anlamda farklı disiplinlerin sağlıksız bir şekilde bu sosyal ilişkileri, sınırlı varsayımlar aracılığıyla algılanamayıp/açıklanamayıp, yorumlanamayacağını göstermesi açısından, para ilişkileri özel bir öneme sahiptir. Burada yapılan eleştiri sadece genel geçer iktisat okullarını içermez, daha da kötüsü Marx'ın çalışmalarını iktisat disiplini içinde algılayan ve bu anlamda Marx'ı eleştirdiği ekonomi-politiğin içine hapseden Marksist analizleri de içerir. Marx'ın kapitalist toplumu, tüm sosyal ilişkileri içerecek şekilde geliştirdiği değer ilişkileri olarak para ve meta diyalektiği ve

bu diyalektiğin kendini ifade ettiği en somut ve üst aşaması olan sermaye olgusu, sadece meta ilişkileri içinde ele alınarak analiz edilmiştir. Oysa meta kavramı para kavramı olmadan bir anlam ifade etmez. Potansiyel olarak sermaye birikimi için gerekli değeri ve artı-değeri içeren metaların fiilli olarak açığa çıktığı biçim olan para olgusu olmadan, sermayenin toplam döngüsünü anlamamız mümkün değildir. Kapitalizmle birlikte bir yaşam biçiminin gelişmesi, piyasa sürecinde varolan sömürü ilişkilerinin sosyalizasyonu için para olgusunun bireylerin zihinlerinde ortak bir değeri işaret etmesi gerekiyor. Bu gerçekleşmeden, kapitalizmin değer ilişkilerinden söz etmemiz mümkün değildir. Para, tam da bu anlamda kapitalizmin günübirlik yaşamın örgütlenmesi ve kültürel yapılanmasının da merkezinde yer alır. Para, yüz yüze ilişkiler üzerinde yükselen feodal kültürel ortamını tamamen ters yüz eder. Yüz yüze yürütmeye dayalı ilişkileri parçalar, sosyal ilişkileri kişisellik boyutundan çıkararak evrenselleştirir. Artık piyasada A malını, para karşılığında satın alan için bu malın, kim ve hangi koşullarda üretildiğinin önemi kalmaz. A metasını satın alan için, sadece bu metanın kullanım değeri olarak kendisi için ifade ettiği anlam kalır. Her geçen gün yaşamın özel alanları metalaştıkça, yani bu alanlar parasal ilişkilere katıldıkça, toplumsal ilişkilerin anonimleşmesi de artar. Bu süreç, günlük yaşamın genel-evrensel değer yasalar aracılığıyla yeniden örgütlenmesi ve örgütlenme sürecinde sosyal olanın tahrip edilmesine yol açar.[2]

Günlük yaşam pratiğinde soyut değer-ilişkilerini harekete geçirerek kültürel bir yaşam biçiminin gelişmesine katkıda bulunması,

2) Marksistlerin pek önem vermediği günlük yaşamın kültürel yeniden üretimi ile para arası ilişkileri için G.Simell'in çalışması özel bir öneme sahiptir. Fakat G. Simell'in "subjektif ontoloji" üzerinden geliştirdiği para analizinin daha üst bir noktaya taşınması ancak bu ontolojik alt yapının nesnel ve ilişkisel ontoloji ile eleştirilerek yeniden inşa edilmesi ile mümkün olacaktır.

yani paranın ödeme aracı olarak kabul edilmesi için devlet ve hukuksal bir çerçevenin gelişmesi gerekir. M. Weber'in çalışmasında belirttiği gibi, para olgusunun "ödeme aracı" ve "dolaşım aracı" olarak kabul edilmesi ile ulus-devletin gelişimi arasında paralellikler vardır.[3] Belirli işaretlerin kolektif kabulü ancak bu değerleri güvence altına alan bir otorite bir hukuk sisteminin gelişmesini gerektirir.[4]

Kapitalist toplumda üretim sürecinin artan ölçüde *özel mülkiyete* dönüşmesi ve buna bağlı olarak "*üretim amaçlı üretim*" değil de sadece "*dolaşım amaçlı üretimi*" yani *kâr* amaçlı bireysel üretim önem kazanıyorsa, bireysel üretim süreçlerinin aynı zamanda *sosyalleşmesi* gerekiyor. Bu bir zorunluluktur. Bu noktada para üretim sürecinde yaratılan değerlerin/metaların sosyalizasyonuna olanak sağlar. Tekil kâr amaçlı üretim birimlerinin piyasa sürecinde sosyalleşmesi, ancak para ile geçerli konuma gelir. Para kavramı bir defa değer yasasının belirleyiciliği altına girip metaya içkin emek-zamanının dışsal ölçüsü olduğu andan itibaren, aynı zamanda toplumsal olarak en çok istenen metaya dönüşür. Para, bir anda sosyal ilişkilerin *allahı* kesilir. O artık kendini yaratan sosyal ilişkiler üzerinde egemen bir konuma geçer, devletin para basma tekelinin de verdiği olanaklarla para sosyal ilişkilerde kendinden menkul bir sosyal güç haline dönüşür. Toplumda süregelen sermayenin mülkiyetine sahip kesimlerle, bu kesimlerin egemenliği altında genellikle mülkiyetten yoksun kesimler arasındaki ilişki, artık parası olan zenginlerle parası olmayan fakirler arasındaki ilişkiye dönüşür. Dönüşümle birlikte, üretim sürecinde metaları üreten ve yaratıcı emeğini harca-

3) M. Weber'in para kavramının ulus-devlet tarafından "yasal" olarak meşruluğunu sağladığı yönündeki vurguları için bkz. M. Weber (1965, 280 vd).

4) Paranın kapitalist toplumda soyut bir mülkiyet biçimi olduğunu ve bu biçimin sermayenin varoluşunun teminatı olan hukuk sistemi ile ilişkisi olduğuna ilişkin anlamlı ve önemli bir çalışma için bkz. G. Kay ve J. Mott (1982).

yan emeğin ürünü, piyasada kapitalin ürünü olarak gözükmeye başlar. Bunun böyle olması da doğal, çünkü emeğin kendisi de kapitalist toplumda bir meta olarak alınıp-satıldığı için, ya da Marx'ın vurgusu ile "işçinin varoluşu, başka herhangi bir metanın varoluş durumuna" (Marx,1976) indirgendiği için, öze ilişkin tüm mekanizmalar ters yüz olur. Tıpkı her gün güneşin doğduğu yönündeki yanlış algılamamız gibi, para da tüm sosyal ilişkileri ters yüz ederek gerçek yaşamı algılamamızı zorlaştırır. Ve değer ilişkilerini tanımlayan sosyal ilişkileri görmeden, tüm bu ilişkileri parasal ilişkiler olarak algılamamıza neden olur. Bu durumu, G. Simell anlamlı bir şekilde ifade etmiştir; "Para bütün izleri siler süpürür." Para böylece irassyonel kapitalizmin temel rasyoneli haline gelir.

Süregelen eşitsiz ilişkileri silip süpürmesi ve böylece eşitsiz ilişkileri algılamamızı zorlaştırması para için yeterli değildir. Para ve paranın gelişmiş biçimleri, sermaye birikim sürecinin ulaştığı aşamalara bağlı olarak, farklı biçimler ve daha da önemlisi bu biçimlerin sosyalleşerek yoğunlaşmasına neden olacak kurumsal gelişmelere yani bankaların ve borsaların gelişmesine yol açar. Belirli parayı/değeri temsil eden değerli kağıtlar, tıpkı birer meta gibi piyasada alınıp satılmaya başladığı andan itibaren, paraya içkin olan sosyal bir gücü temsil etme özelliği, bu kurumlar sayesinde bir araya getirilerek, bu kurumları denetleyen/sahip olan sermaye sınıflarının güçlerinin/iktidarlarının daha da artmasına neden olur. Bu iktidar, üretimi başlatacak potansiyelleri bir araya toplama anlamına geldiği gibi, para-sermayenin bir meta olarak karşılığı olan ve artı-değer üzerinden bir hak temsil eden faizin de, belirli ellerde yoğunlaşmasına yol açar. Paranın sosyalizasyonu ile paranın belirli ellerde yoğunlaşmasına olanak tanıyan para ve bankalar, böylece sermaye mülkiyetine sahip kesimler ile diğer kesimler arasında süregelen çelişkileri daha da artırır, daha doğru bir deyimle eşitsizliklerin daha da artmasına neden olur.

Para sermayesini kontrol eden sınıflar ile diğer sınıflar arasındaki bu eşitsiz ilişki, özellikle kapitalizme özgü krizlerin açığa çıktığı dönemlerde, daha da bir önem kazanır. Kriz dönemlerinin başlarında para ve para-sermayenin sosyalleşmesini sağlayan kurumlar, kredi olanakları ile kâr oranlarının altında kalan sermayelere krizden kurtulma yönünde bir ilk yardım işlevi görürler. Bu ilk yardım, krizin gelişmesi ile birlikte, varolan mülkiyetlerin artan oranda likidizasyonu yani para ya da finansal varlıklara çevrilme sürecini başlatır ya da hızlandırır. Böylece normal dönemlerde para-sermaye olarak üretim sürecini başlatarak artı-değer koşullarını sağlayan para-sermayesi, kriz dönemlerinde varolan değerlerin hızlı bir şekilde el değiştirilmesine, bölüşüm ilişkilerinin yoğunlaşarak artmasına neden olur. Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasına yol açan bu süreç, bir yandan krizin artmasına neden olurken, diğer yandan mülkiyetin yeniden dağılımına neden olan firmaların iflası ve batış öyküleri ya da son zamanlarda olduğu gibi büyük sermaye gruplarınca denetim altına alma yönündeki eğilimleri hızlandırır. Bu dönemde, özellikle aşırı sermaye birikim eğilimi ile yaratılan hayali değerlerin (sermayelerin) değersizleşme süreci başlar ki, bu süreç aynı zamanda varolan varlıkların değerinin korunması için finansal biçime dönüşmesi anlamına gelir. Dönüşüm, bir yandan parasal değerlerin reel değerlerden daha hızlı bir şekilde kopmasına neden olurken, diğer yandan finansal varlık biçimlerinin, tekniklerinin ve hacminin daha da artmasına yol açar. Bu bir yandan kapitalizme özgü kriz eğiliminin para biçiminde çözülmesine yönelik mekanizmaların harekete geçirilmesi anlamına gelirken, diğer yandan yaşanan krizin Marx'ın deyimi ile *daha duyarlı* bir aşamaya taşınması, H. Minsky'nin vurguladığı anlamda ise *ekonomik yaşamın* daha da *kırılganlaşması* anlamına gelir. Kriz anı sahip olunan ve hayali olarak şişirilen değerlerin patlaması reel ya da daha düşük değerlere dönüşmesi anlamına gelirken, diğer yandan bir ayıklanma ve yeniden ya-

pılanma sürecini de beraberinde başlatır. Krize karşı, sermayenin toplam döngüsünde belirli bir denetim ve donanıma sahip olanlar yeni savunma mekanizmaları geliştirecek güce sahiptirler. Ama bu donanım ve ayakta kalma başarısı, ancak diğer donanımsız sermayelerin bir dizi maliyet yüklenmesi koşulunda anlam taşır. Kriz, böylece kapitalist ilişkilerin ve yeni sermaye birikim biçiminin(lerinin) daha da yoğunlaşmasına yol açar.

Para, kapitalist ekonomide sadece metaların sosyalleşmesini sağlamaz, aynı zamanda bireysel somut emeklerin, soyut emek olarak sosyalleşmesine de neden olur. Bireysel emek-güçlerinin para karşılığı alınıp-satılmasının somut açığa çıkan biçimi olarak ücretler, bu anlamda önem kazanır. Parasal ücretler J. M. Keynes'in de hınzırca belirttiği gibi ücret ile sermaye arası ilişkilerde bir yanılsamaya/neden olur. Kapitalistler paranın yarattığı yanılsamalardan yararlanarak, bu düzeneği sermaye lehine kullanmaya çalışırlar. Burada, belki de kapitalist ekonominin en önemli ve genellikle ifade edilmeyen bir noktasına geliyoruz. Kapitalist ekonomide, özellikle devletin para basma tekelini elinde bulundurması ve bankaların hayali para yaratmasına bağlı olarak paranın temsil ettiği reel değerlerden uzak tutulması yani devlet ve bankalar kanalıyla körüklenen enflasyon olgusu, bir anda sermaye ile diğer çalışan sınıflar arası ilişkiyi çalışanlarla devlet arasında süre gelen bir ilişkiye çevirir. Bunun da ötesinde paranın gerçek değeri temsil etmemesine bağlı olarak bir yandan bir meta olarak kabul edilen iş gücünün parasal karşılığının değer kaybetmesine neden olurken, diğer yandan, (daha da vahimi) değişim değeri için üretilen metaların fiyatlarının artmasına neden olur. Çalışanların bir dizi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanım değerleri için metalara yöneldiği ve bu metaları tükettiği göz önüne alındığında, süregelen eşitsiz ilişki ve çelişkilerin değerin en soyut biçimi olan para ilişkilerine taşındığı, ama yoğunlaşarak taşındığı gerçeğine ulaşmış oluruz. Diğer

yandan para basma hakkının genel tekeli devlet elinde olduğu için, bu çelişkiler yaşanan sosyal ilişkileri anlamamızı zorlaştıran fetişizmin daha da artmasına yol açar.

Sonuç olarak ısrarla vurgulamamız gereken öze ilişkin vurgu, kapitalizmin sosyal ilişkiler toplamı olduğudur. Sosyal yaşamı oluşturan her birimin bir diğer birim ile birden çok ilişki içinde olduğunu ısrarla belirtmiştik. Sosyal ilişkiler, kendi aralarında bir çok nedenden dolayı zorunlu ve koşulsal (contingency) ilişkilerin varlığına neden olurlar. Sosyal bilimlerde bugün varolan farklı altdisiplinler, bu bütünü parçalara ayırdığı ölçüde dinamik varoluşu anlamamızı/açıklamamızı önleyen bilgilenme biçimlerinin varlığına neden olurlar. Yaşamın kendisi ilişkisel ve çoğul devam ederken, biz onu sırf anlamamızı kolaylaştıracak diye ilkel bir kaç değişken doğrultusunda analiz etmeye/anlamaya çalışmamız, içine düştüğümüz şizofrenik bilgilenme biçimini işaret ediyor. Hiç kuşkusuz bu tür bir bilgilenme biçimi, süregelen egemenlik ilişkilerinden soyutlanarak ele alınamaz. Bu yöndeki eğilim, bizzat süregelen egemenlik ilişkilerinin sonucu olduğu kadarıyla, aynı zamanda statükonun varoluş nedenidir de. Bu yöndeki bir tutum içinde olan Marksistlerin durumu ise daha bir şizofreniktir. Çünkü Marx'ın yaşamı, sürekli olarak gerçekliği içeriksiz soyutlamalar aracılığıyla ele alan ilk elden felsefe ve daha sonra da ekonomi-politik uzmanlarına karşı teorik açıdan tam cepheden mücadele ile geçmiştir. Marx ilk çalışmalarında felsefe'nin sefaletinden bahsederken, daha sonra ekonomi-politiğin sefaletinden dahası bu sefalet sonucu ortaya çıkan vulgar iktisatla mücadele etmiştir. Bu gün ise *diyalektik eleştirel realist* yaklaşım, hem vulgar iktisatçılarla hem de marksizmi vulgarlaştıran marksistlerle teorik olarak mücadele etmek zorunda. Bu zorunluluk için sosyal bir olgu olarak para önemli bir işleve sahiptir ve kapitalizmin eleştirel bütünsel analizi için anlamlı bir başlangıç noktasıdır.

KAYNAKÇA

Aglietta, M. (1987) *A Theory of Capitalist Regulation*, Verso, London.

Akerlof, G. A. ve J. L. Yellen (1987) "Rational Models of Irrational Behaviour", *American Economic Review*, cilt 77, sayı 2.

Akyüz, Y. (1980) *Sermaye Büyüme Bölüşüm*, A.Ü-SBF Yayınları, Ankara.

Akyüz, Y. (1984) "Faiz ve Enflasyon Üzerine", *Yapıt*, sayı 6.

Altvater, E. (1993) *The Future of Market An Essay on the Regulation of Money and Nature After the Collapse of 'Actually Existing Socialism'*, Verso, London.

Angelis, M. D. (1995) "Beyond the Technological and the Social Paradigms: A Political Readings of Abstract Labour as the Substance of Value", *Capital & Class*, 57.

Arghiri, E. (1984) *Profit and Crises*, St.Martin's Press, New York.

Argy, V. (1981) "International Monetary Regimes and Euro-Dollar Systems" *The Post-war International Money Crisis*, London, George Allen&Unvin.

Artur, C. (1979) "Dialectics of the Value-Form", (ed; D.Elson), Value: *The Representation of Labour in Capitalism*, CSE Book, London.

Artur, C. (1993) "Hegelian Logic and Marx's Capital", (ed; F. Mosley), *Marx's Method in Capital*, Humanities Press, New Jersey

Aşıkoğlu, Y. (1993) "Theories of Financial Liberalisation: A Comparative Perspective", (ed; Y, Aşıkoğlu), *Finance, Exchange Rates & Financial Liberalisation*, Capital Markets Board, Ankara.

Backhaus, H. G. (1992) "Between Philosophy and Science: Marxian Social Economy as Critical Theory", *Open Marxism*, volume-I, Pluto Press.

Barnes, T. J. (1988) "Rationality and Relativism in Economic Geography: An Interpretative Review of Homo-Economicus Assumption", *Progress in Human Geography*, cilt 12, sayı 4.

Barnes, T. J. ve E. Sheppard (1992) "Is There a Place for Rational Actor?", *Economic Geography*, cilt 68, sayı 1.

Beljaewa, S. N. (1978) *Grafik ve Örneklerle Ekonomi Politik*, çev: N. Dinçer, Bilim Yayınları, Istanbul.

Bellofiore, R. (1985) "Money and Development in Schumpeter", *Review of Radical Political Economy*, vol.17/1-2.

Berksoy, T. ve Doğruel, S. (1989) *Kamu Iç Borçlanmasının Kamu Dışı Kesimler Için Kullanılabilir Kaynaklar Üzerinde Etkisi*, ITO Yayınları, Istanbul.

Bhaskar, R. (1989a) *The Possibility of Naturalism*, Harvester Press, London.

Bhaskar, R. (1989b) *Reclaiming Reality*, London, Verso.

Bhaskar, R. (1994a) *Dialectic, The Pulse of Freedom*, Verso, London.

Bhaskar, R. (1994b) *Plato Etc The Problems of Philosophy and Their Resolution*, Verso, London.

Blaug, M. (1979) *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge University Press, Cambridge.

Blinder, A. S. (1987) "Keynes, Lucas, and Scientific Progress", *American Economic Review*, cilt 77, sayı 2.

Bootle, Rs. (1986) "Monetarist Yanılgının Kökenleri-Altın Standardından Kalan Miras", çev: N Ekren, M. Ü. İİBF Dergisi, cilt 3, sayı 3.

Brainard, C. W. ve Tobin, J. (1992) "On The Internationalization of Portfolios", *Oxford Economic Papers*, vol.44.

Bridel, P. (1987) *Cambridge Monetary Thought*, Macmillan, London

Bryan, D. (1995) "The Internationalisation of Capital and Marxian Value Theory", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 19, sayı 4.

Buharin, N. (1975) *Dünya Ekonomisi ve Emperyalizm*, çev. S, Barlas, Özgün Yayınları, Istanbul.

Bullock, P. ve Yaffe, D. (1988) "Enflasyon Bunalım ve Savaş Sonrası Gelişme", N. Satılgan ve S. Savran (der), *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, Alan Yayınları, İstanbul.

Burkett, P. (1989) "Financial Innovation, Crisis and the Contradictions of Central Bank Policy Under Capitalism; The Case for Investment Fund Money", *Capital&Class*, sayı 38.

Carchedi, G. (1991) *Frontiers of Political Economy*, London, Verso.

Carling, A. (198) "Value and Strategy", *Science and Society*, cilt XLIII, sayı:2.

Carling, A. (1986) "Forms of Value and The Logic of Capital", *Science and Society*, cilt L, Sayı 1.

Cartelier, J. (1991) "Marx's Theory of Value, Exchange and Surplus Value: A Suggested Reformulation", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 15, sayı 3.

Carvalho, F. (1987) "Alternative Analysis of Short and Long Run Post-Keynesian Economics", *Alternatives to Economic Orthodoxy*, (ed: R. Albelda, C. Gunn ve W. Waller), M. E. Sharper Inc, London.

Chick, V. (1988) "Sources of Finance, Recent Changes in Bank Behaviour and The Theory of Investment and Interest", (ed: P.Arresties), *Contemporary Issues in Money and Banking*, MacMillan, London.

Clarke, S. (1988) *Keynesianism Monetarism and the Crisis of the State*, Edward Elgar, London.

Clarke, S. (1988b) "Overaccumulation, Class Struggle and The Regulation Approach", *Capital & Class*, sayı 36.

Clarke, S. (1989) "The Basic Theory of Capitalism",*Capital&Class*, sayı 37.

Clarke, S. (1990-1991) "The Marxist Theory of Overaccumulation and Crisis", *Science and Society*, cilt 54, sayı 4.

Clarke, S. (1994) "The Value of Value: A Review of Rereading Capital", *Debates in Value Theory*, (ed: S. Mohun), St. Martin's Press

Cleaver, H. (1979) *Reading Capital Politically*, Brighton, Harvester Press

Colleti, L. (1978) "Marksizm ve Diyalektik", *Toplumcu Düşün*, sayı 2

Collier, A. (1989) *Scientific Realism and Socialist Thought*. Harvester Wheatsheaf, London

Collier, A. (1994) *Critical Realism*, Verso, London

Crotty, J. (1986) "Marx, Keynes and Minsky on The Instability of The Capitalist Growth Process and The Nature of Government Economic Policy", (eds; S. W. Helburn ve D. F. Bramhal), *Marx, Schumpeter, Keynes*, M. E. Sharpe, Inc., London.

Crotty, J. (1987) "The Role of Money and Finance in Marx's Crisis Theory", The Imperilled Economy, (eds; R, Chenery ve diğerleri), *The Union of Radical Political Economics*, New York.

Crotty, J. (1990) "Owner-manager conflict and Financial Theories of Investment Instability: A Critical Assessment of Keynes, Tobin, Minsky", *Journal of Post Keynesian Economics*, cilt.12/4.

Crotty, J. (1993) "Rethinking Marxian Investment Theory: Keynes- Minsky Instability, Competitive Regime Shifts and Coerced Investment", *Review of Radical Political Economy*, vol: 25/1.

Davidson, P. (1974) "A Keynesian View of Friedman's Theoretical Framework for Monetary Analysis", (Ed); **R. J. Gordon**, *Milton Friedman's Monetary Framework*, The University of Chicago Press, London.

Davidson, P. (1977) "Post-Keynes Monetary Theory and Inflation" Modern Economic Thought, Ed; S, Weintraub, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.

Davidson, P. (1986) *Money and The Real World*, MacMillan, London

Davidson, P. (1994) "Money and Uncertainty/Liquidity Preference the Demand for Money/The Finance Motive and Interdependence of the Real and

Monetary World", *Post Keynesian Macroeconomy Theory*, Edward Elgar, London

De Brunhoff, S. (1973) "Marx as an a-Ricardian; Value, Money and Price at the Beginning of Capital", *Economy and Society*, cilt 2, sayı 4.

De Brunhoff, S. (1976) *Marx on Money*, Urizen Books, New York.

De Brunhoff, S. (1992) *Devlet ve Sermaye*, (çev; K. Lordoğlu), İmge Yayınları, Ankara.

Delilez, J. P. (1976) *Tekeller*, çev; N. Töre, Sorun Yayınları.

Denis, H. (1973) *Ekonomik Doktrinler Tarihi*, çev; A. Tokatlı, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Desai, M. (1977) *Marksist İktisat Teorisi*, (çev: N. Satlıgan), Birikim Yayınları, İstanbul.

Divitçioğlu, S. (1982) *Değer, Üretim ve Bölüşüm*, Sermet Matbaası, Vize .

Dobb, M. (1976) "Marx's Capital and Its Place in Economic Thought", (ed; M. C. Howard ve J. E. King), *The Economics of Marx*, Penguin, London.

Dobb, M. (1992) *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev; F. Akar, Belge Yayınları, İstanbul.

Dobb, M. (1968) "Classical Political Economy and Marx", (ed; D. Horowitz), *Marx and Modern Economics*, Monthly Review Press, New York.

Dornbusch, R. ve **Stanley Fischer** (1990) *Macroeconomics*, McGraw-Hill Publishing Company, New York.

Dow, S. C. (1985) "Money", *Macro-Economic Thought A Methodological Approach*, Basil Blackwell, London.

Dow, S. C. (1989) "Endogenous Money Creation and Idle Balances", (ed: J. Pheby), *New Directions in Post-Keynesyan Economics*, Edward Elgar, London.

Dymski, G. A. (1990) "Money and Credit in Radical Political Economy: A Survey of Contemporary Perspectives", *Review of Radical Political Economy*, vol.22/2-3, pp. 38-65.

Dymski, G. A. (1992) "A New View of The Role of Banking firms in Keynesian Monetary Theory", *Journal of Post Keynesyan Economics*, cilt 14/3.

Eichner, A. S. (1978) "Introduction", (ed; A. S. Eichner), *A Guide To Post-Keynesian Economics*, MacMillan, London.

Eldred, M. ve **Hanlon M.** (1981) "Reconstructing Value-Form Analysis", *Capital & Class*, sayı 13.

Elson, D. (1979) "Value Theory of Labour", *Value The Representation of Labour in Capitalism* (ed: D. Elson), CSE Books, London.

Ercan, F. (1995a) "New Epistemological Framework of Social Sciences;

Materialist Oriented Critical Realism", *Öneri*, cilt 1, sayı 2.

Ercan, F. (1995b) "Disciplinary Definition of Economic Geography in the Context of Epistemology", *M.Ü. Iktisadi Idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, cilt X, sayı 1-2.

Ercan, F. (1995c) "Toplum(lar) ve Ekonomi(ler): Toplumsal Değişme Sürecinde Toplumsal ve Ekonomik Yapılar" (der; T. Işgüden, F. Ercan ve M. Türkay) *Gelişme Iktisadı Kuram-Eleştiri-Yorum*, Beta Yayınları, Istanbul.

Ercan, F. (1997) "Tarihsel ve Toplumsal Bir Olgu Olarak Kapitalizm ve Esneklik", *Petrol-Iş 95-96 Yıllığı*, İstanbul

Eren, E. (1989) "Piyasaya Müdahalenin Gerekliliği Üzerine Post-Keynesçi Bir Yaklaşım", *Iktisat Dergisi*, sayı 291.

Eren, E. (1989) *Iktisatta Yöntem*, Uludağ Üniversitesi, Iktisadi ve Idari Bililimler Fak. Yayınları, Bursa.

Eren, E. (1993) *Makroekonomi*, Ezgi Yayınları, Bursa.

Erendil, A. (1993) *Using Critical Realist Approach in Geographical Research*, A PhD Thesis Proposal, Department of City and Regional Planning, METU.

Emmanuel, A. (1984) *Profit und Crises*, St. Martin's, New York.

Engels, F. (1979) "Karl Marx'ın Ekonomi Politiğin Eleştirisi", *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev; S. Belli, Sol Yayınları, Ankara.

Ergas, H. ve **Fisher, D.** (1988) "Marxist Para Teorisi ve Sermayenin Bunalım Teorisi", (der; N. Satlıgan ve S. Savran), *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, Alan Yayınları, Istanbul.

Ertop, K. (1979) *Makro Iktisat*, Yayınlanmamış Ders Notları.

Evans, T. (1985) "Money Makes the World Go Round", *Capital & Class*, sayı 24.

Hung, F. (1968) "Keynes and Marx on Theory of Capital Accumulation, Money and Interest", (ed; D. Horowitz), *Marx and Modern Economics*, Monthly Review Press, New York.

Fine, B. (1981) *Economic Theory and Ideology*, Holmes&Meier, New York.

Fine, B. (1985-86) "Banking Capital and The Theory of Interest", *Science & Society*, cilt XLIX, sayı 4.

Fine, B. (1988) "From Capital in Production To Capital in Ex-change", *Science & Society*, vol.52/3.

Fine, B. (1994) "From Marx to Morishima: A Review of Morishima", *Debates in Value Theory*, (ed: S.Mohun), St. Martin's Press.

Fine, B. ve **Harris, L.** (1979) *Rereading Capital*, Macmillan. London.

Fine, B. ve **Murfin, A.** (1984) *Macroeconomics and Monopoly Capitalism*, Harvester Press, Brighton.

Fine, B. (1990) "On The Composition of Capital; A Comment on Groll and Orzech, with Reply by Groll and Orzech", *History of Political Economy*, cilt 22, sayı 1.

Fincher, F. (1983) "The Inconsistency of Eclecticism", *Environment and Planning: A*, vol.15/4, pp. 607-622.

Foley, D. K. (1982) "The value of Money The Value of Labor and Marxian Transformation Problem", *Review of Radical Political Economics*, cilt 14, sayı 2.

Foley, D. K. (1986) *Understanding Capital; Marx Economic Theory*, Harvard University Press, Cambridge.

Foley, D. K. (1993) "Para" maddesi, *Marxist Düşünce Sözlüğü*, İletişim Yayınları.

Foley, D. K. (1993) "Kredi ve Hayali Sermaye" maddesi, *Marxist Düşünce Sözlüğü*, İletişim Yayınları.

Freeman, A. (1995) "Marx without Equilibrium", *Capital&Class*, sayı 56.

Friedman, M. (1974) "A Theoretical Framework for Monetary Analysis" (ed; R. J. Gordon), *Milton Friedman's Monetary Framework*, The University of Chicago Press, London.

Friedman, M. (1988) *Kapitalizm ve Özgürlük*, (çev; D. Erberk ve N. Himmetoğlu), Altın Kitaplar, İstanbul.

Friedman, M. (1983) "Paranın Miktar Teorisi", *Para; Teori ve Politika*, (der ve çev; S. Öksüz), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Friedman, M. (1992) "Parasalcı İktisat Siyaseti", *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, (der: K. Saybaşılı), Bağlam Yayınları, İstanbul.

Gerstein, I. (1976) "Production, Circulation and Value", *Economy and Society*, cilt 5, sayı 3.

Goldstein, D. (1995) "Uncertainty, Competition, and Speculative Finance in the Eighties", *Journal of Economics*, cilt XXIX, sayı 3.

Görün, F. (1978) "Pozitif İktisat Hakkında", *İktisatta Kapsam ve Yöntem*, (Der; F. Görün), ODTÜ Yayınları, Ankara.

Groll, S. ve **Orzech, Z. B.** (1989b) "Stages in Development of a Marxian Concept; The Capital", *History of Political Economy*, Cilt 21, No.1.

Gurley, J. G. (1987) "Marx and The Critique of Capitalism", (ed; R. Albelda, **C. Gunn** ve **W. Waller**), *Alternatives to Economic Orthodoxy*, M. E. Sharpe Inc., London.

Gülbekistan Komisyonu (1996) Sosyal Bilimleri Açın, Metis Yayınları, Istanbul.

Hall, M. (1992) "On the Creation of Money and The Accumulation of Bank-Capital", *Capital&Class*, sayı 48 Autumn.

Harman, C. (1987) *Explaining The Crisis; A Marxist Re Appraisal*, Book Marx, London.

Harris, L. (1977) "On Interest, Credit and Capital", *Economy&Society*, vol. 5.

Harris, L. (1978) "The Science of The Economy", *Economy&Society*, cilt 7, sayı 3.

Harris, L. (1987) "Paranın Rolü", (çev. N. Satlıgan), *Iktisat*, sayı, 266-67.

Hayek, F. A. (1984a) "On the Problem of The Theory of Interest", (ed: Roy, M.), *Money, Capital, and Fluctations; Early Essays*, University of Chicago, Chicago.

Hayek, F. A. (1991b) "On Natural Money", **Roy, M.** (ed) *Money, Capital, and Fluctuations; Early Essays*, University of Chicago, Chicago.

Harvey, D. (1984) *Limits To Capital*, Basil Blackwell, Oxford.

Harvey, D. (1990) *The Conditions of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford.

Hick, J. R. (1942) *The Social Framework*, At The Calerendon Press, Oxford.

Hick, J. R. (1983) "Keynes ve Klasikler. Bir Öneri Yorum", *Para, Teori, Politika* (der; S. Öksüz), Anadolu Üniversitesi Yay. Eskişehir.

Himmelweit, S. ve Mohun, S. (1994) "The Reality of Value", *Debates in Value Theory*, (ed: S. Mohun), St. Martin's Press.

Hilferding, R. (1981) *Finance Capital A study of The Latest Phase of Capitalist Development*, (Çev: T. Bottomore), Routledge and Kegan Paul, London

Hilferding, R. (1995) *Finans Kapital-I*, (çev; Y. Öneren), Alan Yayınları, Istanbul.

Horkheimer, M. ve Adorno, T. W. (1995) *Aydınlanmanın Diyalektiği-I*, (çev; O. Oğuzgil), Kabalcı, Istanbul.

Hung, F. (1968) "Keynes and Marx on The Theory of Capital Accumulation, Money and Interest", (ed; D. Horowitz), *Marx and Modern Economics*, MRP, New York.

Hunt, E. K. (1986) "Philosophy and Economics in the Writings of Karl Marx", (eds; S. W. Helburn ve D. F. Bramhal), *Marx, Schumpeter, Keynes*, M. E. Sharpe, Inc., London.

Hussain, A. (1979) "Misreadings Marx's Theory of Value: Marx Marginal Notes on Wagner", *Value The Representation of Labour in Capitalism* (ed: D. Elson),

CSE Books, London.

Innes, D. (1988) "Kapitalizm ve Altın", (der; N.Satılgan ve S. Savran), *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, Alan Yayınları, İstanbul.

Jewons, W. S. (1969) "Barter", *Monetary Theory*, (çev. R. W. Clower), Penguin Books, London.

Johnson, H. G. (1983) "Para Teorisi ve Keynesgil Ekonomi", *Para; Teori ve Politika*, (der. ve çev. S. Öksüz), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Kahn, R. (1978) "Some Aspects of The Development of Keynes's Thought", *Journal of Economic Literature*, cilt XVI, sayı 3

Kaldor, N. (1986) *The Scourge of Monetarism*, Oxford University Press, Oxford.

Kalecki, M. (1971) *Selected Essays on The Dynamics of Capitalist Economy*, Cambridge University Press, London.

Katouzian, H. (1980) *Ideology and Method in Economics*, New York University Press, New York ve London.

Kay, G. (1975) *Development and Underdevelopment A Marxist Analysis*, Mac Millan, London.

Kay, G. (1979) "Why Labour is The Starting Point of Capital", (ed; D. Elson), *Value: The Representation of Labour in Capitalism*, Cse Book, London.

Kay, G. ve Mott, J. (1982) *Political Order and The Law of Labour*, Macmillan, London.

Kazgan, G. (1974) *İktisadi Düşünce veya İktisadi Politikanın Eğilimi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

Keat, R. ve Urry, J. (1994) *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (çev. N. Çelebi), İmge Kitabevi, Ankara.

Kenway, P. (1980) "Marx, Keynes and The Possibility of Crisis", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 4, sayı.

Kepkep, N. (1977) "Fiyat Artışları Konusunda Temel Görüşler ve Az-gelişmiş Ekonomiler İçin Bir Politika Önerisi", *Yayınlanmamış Doçentlik Tezi*, İstanbul.

Keyder, N. (1991) *Para Teori ve Politika*, ODTÜ Ankara.

Keynes, J. M. (1933) "Açık Mektup", (çev. V. Savaş), *New York Times*, Aralık 31'den bir kitap çalışması için yapılan çeviri.

Keynes, J. M. (1961) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Mac Millan, London.

Keynes, J. M. (1980) *İstihdam Faiz ve Para Genel Teorisi*, (çev; A.Baltacıgil),

Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.

Kregel, J. A. (1987) "Markets and Instutions as Features of a Capitalist Production System", *Alternatives to Econonomic Orthodoxy*, (ed: R. Albelda, C. Gunn ve W. Waller), M. E. Sharper Inc, London.

Kliman A. ve **McGlone T.** (1988) "The Transformation non-Problem and The Non-Transformation Problem", *Capital&Class*, sayı 35.

Kurmuş, O. (1982) *İktisat Tarihinin Doğuşu*, Savaş Yayınlan, Ankara.

Lapavıtsas, C. (1991) "The Theory of Credit Money: A Structural Analysis", *Science & Society*, cilt 55, sayı, 3.

Lapavıtsas, C. (1994) "The Banking School and Monetary Thought of Karl Marx", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 18.

Lenin, V. I. (1982) *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*, Progress Publishers. Moscow.

Lianos, T. P. (1987) "Marx on The Rate of Interest", *Review of Radical Political Economy*, vol.19/3.

Likitkijsomboon, P. (1995) "Marxian Theories of Value Form", *Review of Radical Political Economics*, cilt 21, sayı 2.

Lipietz, A. (1982) "Credit Money A Condition Permitting Inflationary Crisis", *Review of Radical Political Economics*, cilt 14, sayı 2.

Lipietz, A. (1985) *The Enhanced World*, Verso, London.

Lipietz, A. (1988) "Enflasyon", (çev; N. Satlıgan), *İktisat*, sayı 287.

Lallier, A. G. (1989) *The Economics of Marx's* ***Grundrisse***, MacMillan, London.

Lavoie, D. (1986) "Marx, Quantity Theory, and Theory of Value", *History of Political Economy*, cilt 18, no 1.

Lovering, J. (1990b) "Neither Fundamentalism nor 'New Realism': a Critical Realist Perspective on Current Divisions in Socialist Theory", *Capital&Class*, sayı 42.

Lucas, R. E. (1972) "Expectations and The Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, sayı 4.

Lucas, R. E. (1986) "The Principles of Fiscal and Monetary Policy", *Journal of Monetary Economics*, sayı 17.

Lukacs, G. (1971) "What is Orthodox Marxism?", G. Lukacs, *History and Class Consciousness*, London, Merlin Press.

Lukacs, G. (1982) "Methodological Preliminaries" *in The Ontology of Social Being*, London, Merlin Press.

Mandel, E. (1975) *Marksist Ekonomi El Kitabı-III*, Çev: O. Suda, Suda Yayınları, İstanbul.

Mandel, E. (1987) *Late Capitalism*, Verso, London.

Mandel, E. (1993) "Anonim Şirket" maddesi, *Marxist Düşünce Sözlüğü*, İletişim Yayınlan, İstanbul.

Marx, K. (1975a) *Theories of Surplus Value-Part III*, Lawrance & Wishart, London.

Marx, K. (1975b) *Ücret, Fiyat ve Kâr Ücretli Emek ve Sermaye*, (çev; S. Belli), Sol Yay, Ank.

Marx, K. (1976) *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, (çev; K. Somer), Sol Yayınlan, Ankara.

Marx, K. (1977) *Grundrisse Foundations of The Critique of Political Economy*, (çev; M. Nicolaus), Pelican, London.

Marx, K. (1977b) "Critique of Hegel's Doctrine of The State", *Early Writings Marx*, (Trans; R. Livingstone ve G. Benton), Penguin Books in Association with New Left Review, London

Marx, K. (1978a) *Theories of Surplus Value-Part I*, Lawrance&Wishart, London

Marx, K. (1978b) *Theories of Surplus Value-Part II*, Lawrance&Wishart, London

Marx, K. (1979a) *Grundrisse, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (çev; S. Nişanyan), Birikim Yay., İstanbul.

Marx, K. (1979b) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (çev; S. Belli), Sol Yayınları. Ankara

Marx, K. (1979c) *Kapital-II*, (çev; A. Bilgin), İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (1979d) *Felsefenin Sefaleti*, (çev; A. Kardam), Sol Yayınları, Ankara

Marx, K. (1986) *Kapital-I*, (çev; A. Bilgin), Üçüncü Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. (1990) *Kapital-III*, (çev; A. Bilgin), İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ank.

Marx, K. (1994) "The Value-Form", *Debates in Value Theory*, (ed: S. Mohun), St. Martin's Press.

Marx, K. ve **Engels, F.** (1976) *Seçme Yapıtlar I-II-III*, çev: K. Somer, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. ve **Engels, F.** (1993) *Komünist Manifesto*, (çev; M. Erdost), Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. ve **Engels, F.** (1995) *Seçme Yazışmalar-I*, (çev; Y. Fincancı), Sol Yayınları, Ankara.

Mattick, P. (1974) "The Destruction of Money" *Economics, Politics and The Age of Inflation*, London, Merlin Press.

Mattick, P. (1980) *Marx and Keynes The Limits of Mixed Economics*, London, Merlin.

McGregor, P. (1988) "Keynes on Ex-ante Saving and The Rate of Interest", *History of Political Economy*, cilt 20, sayı 1.

McCallum, B. T. (1987) "The Development of Keynesian Macroeconomics" *American Economic Review*, cilt 77, sayı 2.

Meek, R. (1976) "The Falling Rate of Profit", (ed; M. C. Howard ve J. E. King), *The Economics of Marx*, Penguin, London.

Minsky, H. P. (1977) "An 'Economics of Keynes' Perspective on Money", *Modern Economic Thought*, (ed; S. Weintraub), University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.

Minsky, H. P. (1982) *Can It Happen Again?*, M. E. Sharpe INC. Armonk, New York.

Minsky, H. P. (1981) "The Breakdown of the 1960's Policy Synthesis", *Telos*, sayı 50.

Minsky, H. P. (1986) "The Crises of 1983 and The Prospects for Advanced Capitalist Economies", (eds; S. W. Helburn ve D. F. Bramhal), *Marx, Schumpeter, Keynes*, M. E. Sharpe, Inc., London.

Minsky, H. P. (1989) "Financial Crises and Evolution of Capitalism: The Crash of '87-What Does It Mean?" *Capitalist Development and Crisis Theory* içinde, (eds. M. Gottdiener ve N. Komninos), Macmillan, London.

Minsky, H. P. (1989) "Money and Crisis in Schumpeter and Keynes", *The Economic Law of Motion of Modern Society*, içinde (ed: H. J. Wagener ve J. W. Drukker), Cambridge University Press, Cambridge.

Minsky, H. P. (1995) "Longer Waves in Financial Relations: Financial Factors in The More Depressions II" *Journal of Economic Issues*, cilt XXIX, sayı 1.

Mises, L. V. (1953) *The Theory of Money and Credit*, Jonathan Cape, London.

Mohun, S. (1988) "Sermaye", (çev; N. Satlıgan), *İktisat*, sayı 278.

Mohun, S. (1991) "The Context of The Transformation Problem", (ed; P. Dunne), *Quantitative Marxism*, Polity Press, Cambridge.

Mohun, S. (1994) "Value,Value -Form and Money", *Debates in Value Theory*, (ed: S. Mohun), St. Martin's Press.

Moore, B. J. (1979) "Monetary Factors", (ed; A. S. Eichner), *A Guide To Post-Keynesian Economics*, MacMillan, London.

Muray, P. (1993) "The Necessity of Money: How Hegel Helped Marx Surpass Ricardo's Theory of Value", (ed; F. Mosley), *Marx's Method in Capital*, Humanities Press, New Jersey.

Neary, M. ve Taylor G. (1995) *Money Changes Everything!*, Warwick Üniversitesi Basılamamış Çalışma.

Negri, A. (1984) *Marx Beyond Marx*, çev; H. Cleaver, Autonomedia/Pluto, New York.

Negri, A. (1992) "Interpretation of The Class Situation Today: Methodological Aspects" (ed; W. Bonefeld, R. Gunn ve K. Pyschopedis), *Open Marxism, volume-II*, Pluto Press.

Negri, A. (1996) "Twenty Theses on Marx: Interpretation of The Class Situation Today" (ed; S. Makdisi, C. Casarino ve R. E. Karl), *Marxism Beyond Marxism*, Routledge, London

Nicolaus, M. (1977) "Foreword". *Grundrisse Foundation of Critique of Political Economy*, Pelican, London.

Nobay, R. and **Johnson, H. G.** (1977) "Monetarism A Historic-Theoretic Perspective" *Journal of Economic Literature*, vol.XV, sayı 2.

O'Connor, J. (1987) *The Meaning of Crisis*, Basil Blackwell, London.

Ollman, B. (1986) "The Meaning of Dialectics", *Monthly Review*, vol 38/6.

Outhwaite, W. (1987) *New Philosophy of Social Science, Realism, Hermeneutics, and Critical Theory*, MacMillan, London.

Öksüz, S. (1983) Para/Teori-Politika Seçme Çeviriler, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Özel, H. (1988) Makro-Ekonomik Bir Yaklaşım Olarak Rasyonel Beklentiler Hipotezi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Panico, C. (1980) "Marx's Analysis of The Relationship Between the Rate of The Interest and The Rate of Profits" *Cambridge Journal of Economics*, 4.

Panico, C. (1988) "Marx on Banking Sector and The Interest Rate", *Science and Society*, cilt 52, sayı 3.

Parsons, J. E. (1988) "Bubble, Bubble, How Much Trouble? Financial Markets, Capitalist Development and Capitalist Crises", *Science and Society*, cilt 52, sayı 3.

Perelman, M. (1990) "The Phenomenology of Constant Capital and Fictitious Capital", *Review of Radical Political Economics*, cilt 22, sayı2-3.

Perle, V. (1988) *Super Profits and Crisses*, International Publishers, New York.

Pigou, A. C. (1969) "Money a Veil ?", *Monetary Theory*, (çev. R. W. Clower), Penguin Books, London.

Pilling, G. (1972) "The Law of Value in Ricardo and Marx", *Economy and Society*, cilt 1, sayı 3.

Poggi, G. (1966) "Three Aspects of Modernity in Simmels's Philosophy of Money" (ed; R. Kilminster ve I. Varoe), Routledge, London.

Polanyi, K. (1978) "Kurumlaştırılmış Bir Süreç Olarak Ekonomi", (çev, E, Mahçupyan), *Demokrasi İçin Toplumcu Düşün*, sayı 4.

Polanyi, K. (1986) Büyük Dönüşüm, çev; A. Buğra, Alan Yay., İstanbul.

Pratt, G. (1988) "Quantitive Techniques and Humanistic-Historical Materialist Perspectives", *Remaking Human Geography*, (ed: A. Kobayashi ve S. Mackenzie), Unwin Hyman, Boston.

Psychopedis, K. (1992) "Dialectical Theory: Problems and Reconstruction", (ed; W. Bonefeld, R. Gunn ve K. Pyschopedis) *Open Marxism*, volume-I, Pluto Press.

Ranciere, J. (1976) "The Concept of 'Critique' and the 'Critique of Political Economy", *Economy and Society*, cilt 5, sayı 3.

Resnick, S. ve Wolf R. (1992) "Radical economics: A Tradition of Theoretical Differences", (Ed; B. Robers ve S. Fether), *Radical Economics*, Kluwer Academic Publishers, Boston.

Reuten, G. (1988) "The Money Expression of Value and The Credit System: A Value Form Theoretic Outline", *Capital&Class*, No.35.

Reuten, G. ve Williams M. (1989) *Value Form and The State*, Rouledge, London.

Ricardo, D. (1981) "On The Principles of Political Economy and Taxation", The Works and Correspondence of David Ricardo, Volume-1, (ed: P. Sraffa), Cambridge University Press, Cambridge

Robinson, H. (1960a) *An Essay on Marxian Economics*, MacMillan, London.

Robinson, H. (1960b) *Introduction to Theory of Employment*, MacMillan, London

Robertson, D. H. (1931) "The Monetary Doctrines of Mrs. Foster and Catchings", *Economic Essays and Adresses*, P. S. King&Son Ltd.

Rousseas, S. (1986) *Post Keynesian Monetary Economics*, Mac Millan, London.

Roche, J. (1985) "Marx's Theory of Money", *Review of Radical Political Economy*, vol.17/1-2.

Rosenthal, M. (1977) *Kapital'de Diyalektiğin Sorunları*, (çev; Y. Erşan), Yücel

Yayınları, İstanbul.

Rowthorn, B. (1985) "Neo-Klasisizm, Yeni Rikardoculuk ve Marxizm", *Kapitalizm Çelişki ve Enflasyon*, (çev; C. Onay), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.

Rubin, I. I. (1982) *Essays on Marx's Theory of Value*, Black Rose Books, Montreal

Rubin, I. I. (1994) "Abstract Labour and Value in Marx's System", *Debates in Value Theory*, (ed: S. Mohun), St. Martin's Press.

Saad-Filho, A. (1993a) "A Note on Marx's Analysis of The Composition of Capital", *Capital&Class*, sayı 50.

Saad-Filho, A. (1993b) "Labour, Money, and "Labour Money", A Review of Marx's Critique of John Gray's Monetary Analysis", *History of Political Economy*, cilt 25. sayı 1.

Santiago-Valiente, W. (1986) "Historical Background of the Classical Monetary Theory and The 'Real Bills' Banking Tradition", *History of Political Economy*, cilt 20. sayı 1.

Satlıgan, N. (1988) "Günümüz Kapitalizminin Pamuk İpliği Hayali Sermaye Spekülasyonu", (der; N. Satlıgan ve S. Savran), *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, içinde, Alan Yayınları, İstanbul.

Satlıgan, N. (1984) "Değer Büyüklüklerinin Belirlenmesi Üzerine: Filolojik Bir Deneme", *Yapıt*, sayı 48/3.

Sau, R. (1982) *Trade, Capital and Underdevelopment Towards a Marxist Theory*, Oxford University Press, Calcuta.

Savran, S. (1977) *Emek Değer Kuramları Karşısında Sraffa İktisadı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. İktisat Fakültesi.

Sawyer, M. C. (1985) *The Economics of Michael Kalecki*, MacMillan, London.

Sayer, D. (1979) *Marx's Method*, Harvester Press, Sussex.

Sayer, A. (1984) *Method in Social Science*, A Realist Approach, Routledge, London.

Schumpeter, J. A. (1962) *The Theory of Economic Development*, A Galaxy Books, New York.

Scitovsky, T. (1994) "Towards a Theory of second-hand Markets", *Kyklos*, cilt 47, sayı 1.

Selden, R. T. (1977) "Monetarism" *Modern Economic Thought*, (ed; S. Weintraub), University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.

Senior, N. W. (1969) "The Value of Money", *Monetary Theory*, (çev. R. W. Clower), Penguin Books, London.

Sezgin, Ü. (1986) *Marx, Kapital ve Diyalektik Materyalizm*, V Yayınları, Ankara

Shapiro, N. (1987) "The Revolutionary Character of Post-Keynesyan Economics", *Alternatives to Economic Orthodoxy*, (ed: R. Albelda, C. Gunn ve W.Waller), M. E. Sharper Inc., London.

Smith, A. (1985) *Ulusların Zenginliği*, (çev; A. Yunus ve M. Bâkırcı), Alan Yayıncılık, İstanbul.

Smith, T. (1993) "Marx's Capital and Hegelian Dialectical Logic", (ed; F. Mosley), *Marx's Method in Capital*, Humanities Press, New Jersey.

Sterns, L. B. (1986) "Capital-Market Effects on External Control of Corporations", *Theory and Socitey*, cilt 15, sayı 1-2.

Steele, G. R. (1989) *Monetarism and the Demise of Keynesian Economics*, MacMillan, London.

Stewart, M. (1980) *Keynes Devrimi*, (çev: A. Baltacıgil), Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.

Storper, M. (1988) "Big Structures, Small Events, and Large Process in Economic Geography", *Environment and Planning A*, cilt 20.

Teigen, R. L. (1983) "Para Talebi ve Para Arzı", *Para; Teori ve Politika*, (der; ve çev. S. Öksüz), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Thompson, G. (1977) "The Relationship Between The Financial and Industrial Sector in The United Kingdom Economy", *Economy and Society*, cilt 6, sayı 3.

Thompson, G. (1981) "Monetarism and Economic Ideology", *Economy and Society*, cilt 10, sayı 1.

Thompson, G. (1990) "Monetary Policy and International Finance", Bary Hindess(ed), *Reactions to The Right*, Routledge, New York.

Tsuru, S. (1968) "Keynes vs. Marx: The Methodology of Aggregates", (ed; D. Horowitz), *Marx and Modern Economics*, Monthly Review Press, New York .

Uchida, H. (1988) *Marx's Grundrisse and Hegel's Logic*, Routledge, London.

Uludağ, İ. ve Serin V. (1987) *Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen Istikrar Politikaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Vane, H. R. ve **John, L. Thompson** (1993) *Current Controversies in Macroeconomics*, Edward Elgar, Aldershot.

Veblen, T. (1932) *The Theory of Business Enterprise*, A Mentor Book, New York.

Veblen, T. (1990) "Industrial and Pecuniary Employment" *The Place of Science in Modern Civilisation*, içinde, Transcation Publishers, London..

Veblen, T. (1990) "On the Nature of Capital" *The Place of Science in Modern*

Civilisation, içinde, Transcation Publishers, London.

Yay, T. (1993) *F. A. Hayek'te Iktisadi Düşünce*, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Weber, M. (1947) *The Theory of Social and Economic Organisation*, (edited with an Introduction by T. Parsons), The Free Press, New York.

Weeks, J. (1981) *Capital and Exploitation*, Arnold, London.

Wicksel, K. (1967a) *Lectures on Political Economy, Volume I; General Theory*, Reprints Augustus M. Kelley Publishers, New York.

Wicksel, K. (1967b) *Lectures on Political Economy, Volume II; Money*, Reprints Augustus M.Kelley Publishers, New York.

Williams, M. ve Kay G. (1995) "Marx's Theories of Value: A response to Cartelier and Williams", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 19, sayı 4.

Williams, M. (1992) "Marxists on Money, Value and Labour-Power", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 16, sayı 4.

Wilson, J. G. S. (1966) *Monetary Policy and The Development of Money Markets*, George Allen&Unwın Ltd., London.

Wilson, T. (1980) "Robertson, Money and Monetarism", *Journal of Economic Literature*, vol. XVIII.

Wolfson, M. (1988) "Marx, The Quantity Theory and The Theory of Value", *History of Political Economy*, cilt 20, sayı 1.

Wolfson, M. H. (1990) "The Causes of Financial Instability", *Journal of Post Keynesyan Economics*, cilt 12/3.

Wray, R. L. (1990) *Money and Credit in Capitalist Economies*, Edward Elgar, London.

Yaſe, D. (1994) "Value, Price and the Neo-Ricardians: An Introductory Note", *Debates in Value Theory*, (ed: S. Mohun), St. Martin's Press.

Yay, G. G. (1989) "Yeni Klasik Makro-Iktisat Okulu", *Iktisat*, sayı 292.

Yay, T. (1993) *F. A. Hayek'te Iktisadi Düşünce*, Ezgi Kitapevi, Bursa.

Zin, H. ve diğ.(1992) *Fatihler Yargılanıyor*, (çev: V. Yılmaz), Tüm Zamanlar Yayıncılık, Istanbul.

FUAT ERCAN

PARA VE KAPİTALİZM

Para olgusu, genel geçer iktisat ya da Marksizmi iktisada indirgeyenler açısından hep nesnel yönü ile analiz edilir. Para, ilişkide bulunduğu meta ve emekle birlikte sermaye birikimini olanaklı kıldığı ölçüde, özne ve nesne olma hallerini de açığa çıkarır. Nesnelleştirmeyi gerçekleştiren özneyi işaret ettiğimizde, farklı işlevleri üstlenen kapitalistlerle yüzleşmiş oluruz. Özneyi belirleme, bizleri nesnelleştiren süreci deşifre etmenin bir aşaması iken, bu aşama aynı zamanda alternatif özne oluşumlarını da açığa çıkarmak için gerekli ve hatta zorunludur. Alternatif her çözümlemenin mutlaka ama mutlaka nesnel olanı yakaladığı anda, ondaki öznel konumları da açığa çıkarması gerekir. Özne-yapı yönelimli egemenlik sürecin zorunlu uğrakları olan emek-meta ve para aynı zamanda egemen olanın etkin olduğu alanlardır. Bu alanların her birini anlama süreci, aynı zamanda alternatif öznelerin oluşturulma sürecinin önünü açar. Geleneksel tek yönlü ve doğrusal nedensellik, bu anlamda doğruları işaret etse bile, yetersiz ve eksik kalıyor. Sadece anlamak/açıklamak için değil, dönüştürmek-değiştirmek için de yetersiz kalıyor. Kapitalizmi tanımlayan tekil değişkenler ile bu değişkenlerin tekil olarak sermaye ya da kapitalizmle olan ilişkisi tek yönlü ve doğrusal bir ilişki içinde anlaşılamaz. Kapitalizmin var oluşu için gerekli olan her öğe, kendi nesnel/öznel var oluşu ile kapitalizmin genel var oluşu dolayında ancak analiz edilebilir.

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SKB 098753 UKD

ISBN 975-6472-13-8
9 789756 472131
FİYATI: 2[illegible] TL / 20.000.000 TL

DEVİN